

PROLETÁŘI
VŠECH ZEMÍ,
SPOJTE SE!

LENIN
SEBRANÉ
SPISY

4

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ
USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU
KOMUNISTICKÉ STRANY
ČESKOSLOVENSKA

VLADIMÍR
ILJIČ
LENIN
SEBRANÉ
SPISY

svazek

4

1898 - duben 1901

NAKLADATELSTVÍ SVOBODA
PRAHA 1980

Podle 5. ruského vydání
V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij,
tom 4, Politizdat, Moskva 1975,
připraveného
Institutem marxismu-leninismu při ÚV KSSS,
přeložil kolektiv překladatelů

© Politizdat, Moskva 1975
Translation © Nakladatelství Svoboda, Praha 1980

PŘEDMLUVA

Čtvrtý svazek Sebraných spisů V. I. Lenina obsahuje práce, které Lenin napsal od začátku roku 1898 do dubna roku 1901. Většina z nich vznikla v sibiřském vyhnanství, ostatní v Pskově a v zahraničí v době, kdy se připravovalo vydávání listu Jiskra. V těchto letech usiloval Lenin velmi intenzívně o založení proletářské strany nového typu, vypracovával základy programu strany a bojoval proti ruskému a mezinárodnímu revizionismu.

Ačkoli neustále pracoval na svém stěžejním díle tohoto období, na knize Vývoj kapitalismu v Rusku, psal zároveň do legálních pokrokových časopisů Naučnoje obozrenije a Žizň články proti legálním marxistům P. B. Struvenu, M. I. Tuganovi-Baranovskému, S. N. Bulgakovovi a P. Něždanovovi o problémech souvisejících s tématem jeho knihy, totiž o vývojových cestách ruské ekonomiky. Tato polemika o teoretických otázkách politické ekonomie byla pokračováním boje proti revizionismu, který Lenin zahájil už v petrohradském období své činnosti.

V Poznámce k teorii trhů a v článcích Ještě k teorii realizace a Odpověď panu P. Něždanovovi hájí Lenin marxistickou politickou ekonomii proti jejímu vulgarizování P. B. Struvem, M. I. Tuganem-Baranovským a jinými apologety kapitalismu. Znovu prosazuje Marxovo pojetí realizace, které „nevyhnutelně vede k uznání dějinné pokrokovosti kapitalismu... přitom nijak nezastírá historicky přechodný ráz kapitalismu, ale naopak jej vysvětluje“ (tento svazek, s. 95). Lenin říká, že revoluční marxismus je nejsilnější zbraní v boji proti apologetice kapitalismu, k níž se uchylují legální marxisté.

Dvě stati pod titulkem Kapitalismus v zemědělství (O knize Kautského a článku pana Bulgakova) jsou první Leninovou prací namířenou proti „kritikům Marxe“ v agrární otázce. V těchto statích ukazuje Lenin pravou tvář legálního marxisty S. N. Bulgakova, který kritikou Kautského práce o zemědělství začal revidovat Marxovy teze o agrární otázce.

Lenin ukazuje neudržitelnost Bulgakovových tvrzení o „životaschopnosti“ maloroľnického hospodářství za kapitalismu, zdůrazňuje převahu zemědělské velkovýroby nad malovýrobou, stupňující se zbídačování roľnických malovýrobců i bezvýhodné postavení pracujících roľníků za kapitalismu.

Později v práci Agrární otázka a „kritikové Marxe“ (1901 a 1907) Lenin ostře kritizoval revizionistické názory S. N. Bulgakova, V. Černova, E. Davida a F. Hertze, kteří otevřeně hájili a vychvalovali kapitalistické agrární zřízení.

Kromě boje proti legálním marxistům odhaluje Lenin další falšování údajů o průmyslovém vývoji Ruska, kterého se dopouštějí liberální narodnici, aby zdůvodnili koncepci nekapitalistického vývoje ekonomiky Ruska. V článku „K naší statistice továren a závodů. Nové statistické výkony profesora Karyševa“ Lenin skvěle používá marxistické metody při zkoumání ekonomiky Ruska a dokazuje, že narodnik N. A. Karyšev dospěl k závěru o snižování počtu továren a závodů a o poklesu počtu dělníků v těchto továrnách a závodech na základě hrubých metodologických chyb. Lenin analyzuje statistický materiál, jímž operoval N. A. Karyšev, a zcela přesvědčivě ukazuje, že průmysl a s ním i početnost dělnické třídy v Rusku zákonitě rostou.

Od druhé poloviny roku 1899 boj proti revizionismu sílí a mimořádně se vyhrocuje. Články E. Bernsteina, publikované v německém sociálně demokratickém tisku, v nichž autor reviduje základní teze marxismu, se stávají vůdčím heslem revizionistů ve všech stranách II. internacionály.

Ruská sociální demokracie prožívá období roztržitésti,

rozpadu a rozkolísanosti. První sjezd SDDSR, konaný v březnu 1898, sice vyhlásil založení strany, avšak strana jako jednotný centralizovaný celek vlastně nevznikla.

V ruské sociální demokracii vznikla oportunistická, revizionistická skupina ekonomistů, která podporovala Bernsteinovy myšlenky, vyzývala k boji jen na hospodářské frontě a prohlašovala, že v Rusku není zapotřebí zakládat marxistickou revoluční proletářskou stranu. Za této situace Lenin ukládá ruským revolučním marxistům, aby energicky čelili revizionismu v dělnickém hnutí, zejména pak ekonomismu jakožto ruské odrůdě mezinárodního oportunismu.

V polovině června 1899 se Lenin v Šušenském dovídá, že „v Petrohradě začalo tažení proti marxismu“; za měsíc pak dostává „Manifest“ ekonomistů — Credo, a později Bernsteinovu knihu Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie, v níž Bernstein revidoval Marxovu teorii a prohlásil, že značná část, ne-li většina sociálních demokratů působících v Rusku rozhodně sdílí jeho stanovisko; v září vychází Zvláštní příloha k 7. číslu listu Rabočaja mysl, kde jsou úkoly ruského dělnického hnutí redukovány na vyhlašování stávek a zakládání legálních spolků, a konečně Lenin dostává také Profession de foi kyjevského výboru SDDSR, jež se objevilo na jaře 1899 a otevřeně propagovalo ekonomismus.

Lenin všechny tyto revizionistické a oportunistické dokumenty nelítostně kritizoval. Významnou úlohu v boji proti oportunismu sehrál Protest ruských sociálních demokratů, první kolektivní dokument revolučních marxistů proti revizionismu, jehož autorem byl Lenin a jenž zasadil ránu nejen ruským ekonomistům, ale i západoevropským bernsteinovcům. V Protestu vyzýval Lenin ruské sociální demokraty, aby vyhlásili rozhodný boj celému okruhu myšlenek, jehož projevem bylo Credo, a aby se postavili na obranu revolučního marxismu.

Lenin prohlásil, že bernsteinismus „je pokusem zúžit

marxistickou teorii, pokusem udělat z revoluční dělnické strany stranu reformistickou“ (s. 182), a vyzýval, aby se energicky vystoupilo proti přenášení těchto oportunistických myšlenek do Ruska. Ukázal, jak lživé je tvrzení ekonomistů o „krizi marxismu“ a o nutnosti zásadně změnit praktickou činnost dělnických stran na Západě. Snahu Creda oddělit hospodářský a politický boj dělnické třídy označil za jasnou úchylku od marxismu; prohlásil, že jednotný třídní boj proletariátu musí nutně zahrnovat jak politický, tak hospodářský boj. Zdůraznil, že založení samostatných politických dělnických stran je významný úkol, který čeká proletariát ve všech zemích, a že hlavním cílem těchto stran je, aby proletariát vydobyl politickou moc a vybudoval socialistickou společnost.

Lenin ukázal, že „závěry“ autorů Creda pro Rusko neobstojí v žádné kritice, a že odmítají-li politické úkoly ruské dělnické třídy a nutnost založit samostatnou dělnickou politickou stranu, pak to svědčí jen o tom, že nechápou historickou úlohu ruské dělnické třídy a naléhavé úkoly ruské sociální demokracie. Kdyby se měl splnit program Creda, který doporučuje dělnické třídě Ruska omezit se na hospodářský boj a „liberální opozici“ a bojovat za „účasti“ marxistů za „právní formy“, pak by se to rovnalo, jak napsal, politické sebevraždě ruské sociální demokracie a znamenalo by to obrovské zdržení a zlehčení úkolů ruského dělnického hnutí.

V Protestu byly jasně formulovány úkoly ruské sociální demokracie. Lenin poukazoval na to, že nejbližším úkolem dělnické třídy v Rusku je svržení absolutismu, a psal, že sociální demokracie se musí stát přední bojovnicí za demokracii a semknout kolem sebe všechny demokratické síly v zemi, aby podnikly nápor proti společnému nepříteli. Lenin považoval naprostou porážku ekonomismu za nezbytnou podmínku založení revoluční sociálně demokratické strany v Rusku a jejího upevnění.

Ve stati Zpětný směr v ruské sociální demokracii Lenin

napsal, že ekonomisté reprezentovaní redakcí listu *Rabočaja* mysl udělali krok zpátky ve srovnání se stupněm teoretického a politického vývoje, kterého už dosáhla ruská sociální demokracie. Ekonomisté nepřihlíželi k faktu, že dělníci v Rusku už vstoupili do politického boje a položili základy sociálně demokratické strany, že v Rusku se už začal spojovat socialismus s dělnickým hnutím, a žádali, aby dělnické hnutí ustoupilo na pozici tradeunionismu. Neuznávali rovněž, že prvořadým úkolem proletariátu je bojovat pod vedením revoluční dělnické strany za svržení samoděržaví.

Redakce listu *Rabočaja* mysl překrucovala marxistické pojetí třídního boje, odmítala revoluční boj za socialismus a hlásala, že socialismu lze dosáhnout jedině pokojnou cestou, čímž redukovala socialismus na buržoazní liberalismus. Lenin psal: „Dělnická třída by samozřejmě raději uchopila moc *pokojnou* cestou..., ale kdyby se měl proletariát *vzdát* revolučního převzetí moci, bylo by to z teoretického hlediska i z hlediska praktické politiky *šltenství* a znamenalo by to jen hanebný ústupek buržoazii“ (s. 272). Lenin pobouřeně odmítal pokusy listu *Rabočaja* mysl orientovat se nikoli na vyspělé, ale na zaostalé, neuvědomělé dělníky. „Mluvte jen za sebe..., neodvažujte se mluvit za vyspělé ruské dělnictvo!“ hněvivě vytýkal ekonomistům (s. 259).

Revoluční marxisté v Rusku s Leninem v čele se neobraceli na buržoazní „společnost“ (liberály), jak je vyzývali ekonomisté, ale na vyspělé dělníky. „Zatímco vzdělaná společnost ztrácí zájem o poctivou, nelegální literaturu, roste mezi dělnictvem dychtivá touha po vědění a po socialismu, mezi dělníky vyrůstají skuteční hrdinové, kteří i přes skandální životní podmínky a úmornou dřinu v továrně v sobě nacházejí ještě tolik charakteru a silné vůle, aby se neúnavně učili a vypracovali se v uvědomělé sociální demokraty, v „dělnickou inteligenci“,“ napsal Lenin ve stati *Zpětný směr v ruské sociální demokracii* (s. 277). Tyto vyspělé dělníky vychovával Lenin v příští vedoucí

pracovníky strany, která měla v budoucnu vést lidové masy do útoku proti samoděržaví a kapitalismu.

Stejně hněvivě protestuje proti ekonomismu i Leninův článek K. Profession de foi. V tomto článku Lenin ostře kritizoval prohlášení ruských oportunistů, že masy ruských dělníků ještě nedozrály pro politický boj. Lenin zdůrazňuje vedoucí úlohu revoluční sociální demokracie, jejímž úkolem je rozvíjet politické uvědomění dělníků, organizovat proletariát a vyzývat jej k politickým akcím a k politickému boji.

Leninovy práce z druhé poloviny roku 1899 a z počátku roku 1900, namířené proti pokusům vulgarizovat a zužovat marxismus na tuctové reformátorství, poskytly ruským revolučním marxistům teoretickou zbraň pro jejich nesmiřitelný boj proti bernsteinismu a ekonomismu jako jeho odrůdě.

Tento boj byl nutnou podmínkou pro vyřešení historického úkolu, který Lenin vytyčil — založit v Rusku revoluční marxistickou stranu, nesmiřitelnou k jakýmkoli projevům oportunistu, revizionismu a kompromisnictví, proletářskou stranu nového typu, odlišnou od sociálně demokratických stran II. internacionály, které ve svých řadách trpěly oportunisty a reformisty. Strana, k jejímuž založení Lenin revoluční marxisty připravoval, se měla stát a stala se vzorem veškerému mezinárodnímu dělnickému socialistickému hnutí.

Do čtvrtého svazku jsou zařazeny práce, v nichž Lenin dále rozpracovává program strany. Patří sem především články *Náš program* a *Návrh programu naší strany*. Lenin v nich poukazuje na to, že každý sociální demokrat se musí rozhodnout, ke kterému táboru patří: zda k revolučním stoupencům učení K. Marxe, nebo k nejnovějším „kritikům“ marxismu. „Stojíme plně za Marxovou teorií,“ píše v článku *Náš program*. „Jasně formulovala skutečný úkol revoluční socialistické strany... *organizovat a řídit třídní boj proletariátu, jehož konečným cílem je, aby proletariát vydobyl poli-*

tickou moc a vybudoval socialistickou společnost“ (s. 194, 195). Lenin říká, že nezadatelnou povinností marxistů je hájit marxistickou teorii proti pokusům překroutit ji a ochudit. „Socialistická strana nemůže být silná, nemá-li revoluční teorii, která všechny socialisty sjednocuje, z níž čerpají veškeré své přesvědčení, z níž vycházejí ve svých formách boje a činnosti“ (s. 195). Lenin energicky odmítá demagogické obviňování z dogmatismu, které se ozývalo z tábora „kritiků Marxe“ na adresu revolučních marxistů, a zdůrazňuje, že k marxismu je nutno přistupovat tvůrčím způsobem. Napsal: „Na Marxovu teorii se rozhodně nedíváme jako na něco jednou provždy daného a nedotknutelného; naopak jsme přesvědčeni, že položila jen základní kameny oné vědy, kterou socialisté *musí* po všech stránkách dále rozvíjet“ (s. 195).

Vypracování programu strany zavazovalo ruské marxisty, aby si kriticky osvojili programové dokumenty, které už dříve přijali ruští a západoevropští sociální demokraté, především program skupiny Osvobození práce a erfurtský program německé sociální demokracie.

Lenin vysoce hodnotil program skupiny Osvobození práce, ukázal však, že to byl program skupiny revolučních působících v zahraničí, kteří ještě neměli představu o nějakém rozsáhlejší a samostatnějším dělnickém hnutí v Rusku. Bylo zapotřebí učinit další krok, vypracovat program dělnické strany založené celou řadou ruských organizací, za nimiž stála dělnická třída Ruska povstávající k revolučnímu boji.

Studium erfurtského programu přivádí Lenina k závěru, že jeho využití je zcela zákonité, neboť v Rusku lze pozorovat stejné základní procesy ve vývoji kapitalismu, stejné základní úkoly socialistů a dělnické třídy, avšak využití tohoto programu „rozhodně nesmí znamenat, že jej prostě opišeme“ (s. 231). Lenin varoval, aby se nezapomínalo na specifické rysy historického vývoje Ruska, které musí program plně respektovat, a poukázal na to, že v programu

musí být především formulovány politické úkoly dělnické třídy, která má svrhnout absolutismus a vybojovat politické svobody pro další boj za socialismus, a za druhé že v něm musí být zvlášť formulována rolnická otázka.

Navrh programu, který Lenin napsal ve vyhnanství a zdůvodnil v řadě článků, použil později, když redakce Jiskry program dále rozpracovávala. Program z roku 1899 obsahoval velmi důležitou pasáž o konečných cílech sociálně demokratického dělnického hnutí, o jeho úsilí vybojovat k jejich uskutečnění politickou moc, a poukázal na mezinárodní povahu hnutí.

Lenin zvlášť důkladně propracoval vztah sociální demokracie k rolnickému hnutí: požadoval, aby byla poskytnuta podpora revolučním silám rolnictva v jejich boji za odstranění pozůstatků nevolnictví a aby byl rovněž podporován vznikající vesnický proletariát v jeho boji proti vesnické buržoazii. Tyto Leninovy požadavky byly dalším rozvíjením myšlenek o svazku dělnické třídy s rolnictvem, o hegemonii proletariátu v revoluci.

Koncem roku 1899 pracuje Lenin na člancích určených širokým vrstvám dělnických čtenářů. Je to článek O podnikových soudech, reagující na to, že tovární inspekci byly svěřovány policejní funkce, a O stávkách.

Do svazku jsou zařazeny práce, v nichž Lenin formuloval svůj geniální plán na vytvoření marxistické strany — centralizované, silné svou jednotou, semknutostí a kázní. Za nejbližší a nejnaléhavější úkol ruských sociálních demokratů pokládal překonání roztržštěnosti a přištipkaření v práci stranických organizací. Významným nástrojem ideového a organizačního semknutí stranických sil měl být podle Leninova názoru celoruský ilegální marxistický list.

V člancích *Náš nejbližší úkol* a *Naléhavá otázka* vyzýval Lenin revoluční marxisty, aby neprodleně přistoupili k založení a důslednému zorganizování tiskového orgánu strany, a tím i k založení strany samé. „Revoluční strana,

vybudovaná na tomto základě a přísně organizovaná, se potom stane nejmohutnější politickou silou v současném Rusku!“ psal Lenin (s. 210).

Návrh prohlášení redakce listu Jiskra a časopisu Zarja byl napsán v Pskově, když bylo rozhodnuto vydávat dva tiskové orgány — časopis pro vědu a politiku a celoruský politický list — a když tento návrh schválili ruští marxisté. V první polovině roku 1900 podniká Lenin praktické kroky, aby pro tyto tiskové orgány zajistil hmotné prostředky a publicistické příspěvky, jedná se zástupci ruských organizací o zaslání příspěvků do novin, o navazování spojení, o místech ilegálních schůzek, o organizování přepravy atd.

Aby se s vydáváním ilegálního politického listu mohlo začít, odjel Lenin v červenci roku 1900 do Švýcarska. V tomto období, kdy se zakládala Jiskra, narazil v zahraničí na obrovské potíže.

Záznam Leninova ostrého střetnutí s G. V. Plechanovem při projednávání forem spolupráce s Jiskrou a Zarjou má název Jak Jiskra div nezhasla. Plechanov si činil nárok na vedoucí postavení v redakci, což vylučovalo normální kolektivní práci. „Atmosféra ultimát“, kterou zavedl, ohrožovala samo vydávání Jiskry, a tudíž i shromažďování stranických sil kolem listu. Jedině díky Leninově zásadovosti a houževnatosti se konflikt s Plechanovem vyřešil a k vydávání Jiskry došlo v souladu s Leninovým plánem. Jeho energie a konspirační zkušenosti zajistily, že na přelomu roku 1900—1901 vyšla první čísla Jiskry, která se dařilo v Rusku úspěšně rozšiřovat, a do redakce se začínaly hrnout příspěvky.

V úvodníku 1. čísla Jiskry Naléhavé úkoly našeho hnutí zformuloval Lenin úkoly strany a organizační plán jejího založení. V témž čísle byl uveřejněn článek Čínská válka, v němž Lenin vyzýval všechny uvědomělé dělníky v Rusku, aby povstali proti dobrodružné politice loupeže a násilí evropských buržoazních vlád a ruské absolutistické vlády

vůči Číně. Velmi významné otázce — vypracování agrárního programu SDDSR, je věnován článek otištěný v 3. čísle Jiskry pod názvem Dělnická strana a rolnictvo. Lenin v něm předpověděl, že se vývoj revoluce obrovsky zrychlí, jestliže se boj městských dělníků a revolučního rolnictva spojí v jediný proud.

Do svazku jsou zařazeny dokumenty o jednáních redakce Jiskry se skupinou „demokratické opozice“ (P. B. Struve a M. I. Tugan-Baranovskij) — Záznam z 29. prosince 1900 a K návrhu dohody se Struvem (otištěno poprvé). K těmto jednáním došlo v prosinci 1900—lednu 1901. P. B. Struve měl k dispozici určitý publicistický materiál a nabízel jej listu Jiskra a časopisu Zarja pod podmínkou naprosté rovnoprávnosti v redakci. Naléhal rovněž na vydávání obecně politické přílohy k časopisu Zarja pod názvem Sovremennoje obozrenije, která by vycházela paralelně s Jiskrou a Zarjou, ale navenek by se sociální demokracií neměla nic společného. Lenin tyto návrhy kategoricky odmítl jako pokus využít orgánů revoluční sociální demokracie pro zájmy liberální buržoazie. Další jednání o založení společného orgánu se vedla na naléhání G. V. Plechanova, avšak k vydávání přílohy Sovremennoje obozrenije nedošlo.

Řada článků zařazených do svazku je příkladem usvědčující publicistiky, kterou Lenin pokládal za velmi významnou v boji za probuzení širokých lidových mas k uvědomělosti. Patří sem články uveřejněné v časopisu Zarja — Bij, ale nezabij, Proč urychlovat převratnost doby? a Objektivní statistika, které mají společný titulěk Příležitostné články, a rovněž článek Z trestu rukuje 183 vysokoškolských studentů a předmluva k brožuře Májové dny v Charkově.

INSTITUT MARXISMU-LENINISMU

PŘI ÚV KSSS

K NAŠÍ STATISTICE TOVÁREN A ZÁVODŮ

NOVÉ STATISTICKÉ VÝKONY
PROFESORA KARYŠEVA¹

Ruská čtenářská veřejnost se dosti živě zajímá o naši statistiku továren a závodů a o hlavní závěry, které z ní vyplývají. Je to zájem zcela pochopitelný, neboť tato otázka souvisí s širší otázkou „osudů kapitalismu v Rusku“. Bohužel naše statistika továren a závodů je však dosud tak málo zpracovaná, že rozhodně nemůže uspokojit všeobecný zájem o statistické údaje. Současný stav této oblasti hospodářské statistiky v Rusku je vskutku žalostný, ale snad ještě žalostnější je zarážející skutečnost, že lidé, kteří o statistice píší, mnohdy nechápou, s jakými čísly vlastně pracují a zda jsou spolehlivá a vhodná pro určité závěry. Přesně tak musíme charakterizovat i nejnovější práci pana Karyševa, uveřejněnou nejdříve ve Zprávách moskevského zemědělského institutu^[47] (IV. ročník, 1. sešit) a později vydanou samostatně pod halasným titulem Materiály o ruském národním hospodářství, I. Náš tovární průmysl v polovině 90. let (Moskva 1898). Pan Karyšev se v této práci pokouší dělat závěry na základě nové publikace odboru pro obchod a manufakturu o našem továrním průmyslu*. Hodláme podrobit zevrubnému rozboru jednak závěry pana Karyševa, jednak zejména jeho metodu zpracování údajů. Domníváme se, že takový rozbor bude mít význam nejen pro konstatování, jak pan profesor tenaten zpracovává látku (na to by stačilo několik řádků v recenzi), ale i pro zjištění, jak dalece věrohodné jsou údaje naší

* Ministerstvo financí. Odbor pro obchod a manufakturu. Tovární průmysl v Rusku. *Soupis továren a závodů*^[121], Petrohrad 1897, s. 63 + VI + 1047.

statistiky továren a závodů, k jakým závěrům se hodí a k jakým ne, jaké jsou nejdůležitější potřeby naší statistiky továren a závodů a úkoly lidí, kteří ji studují.

Pramen, kterého použil pan Karyšev, obsahuje — jak je už patrné z názvu — soupis továren a závodů v Ruské říši za rok 1894/95. Vydání úplného soupisu všech továren a závodů (tj. *poměrně* větších průmyslových podniků, ačkoli názory, který podnik lze pokládat za větší, se různí) není v naší literatuře novinkou. Pánové Orlov a Budagov zpracovávali už od roku 1881 Ukazatel továren a závodů^[110], jehož poslední (třetí) vydání vyšlo v roce 1894. Mnohem dříve, už v roce 1869, byl v 1. sešitě Ročenky ministerstva financí^[32] v poznámkách ke statistickému přehledu průmyslu uveřejněn i soupis továren. Jako materiál pro všechny tyto publikace sloužila hlášení, která jsou továrníci podle zákona^[39] povinni každoročně podávat ministerstvu. Nová publikace odboru pro obchod a manufakturu se sice liší od dřívějších publikací tohoto druhu poněkud větším počtem údajů, má však i obrovské nedostatky, které se v dřívějších publikacích nevyskytovaly a které nesmírně ztěžují její použití jako materiálu pro statistiku továren a závodů. V úvodu k Soupisu se poukazuje zejména na neuspokojivý stav této statistiky v dřívější době, čímž se jasně určuje cíl publikace — sloužit nejen jako informativní příručka, ale zejména jako statistický materiál. Avšak v Soupisu jako statistické publikaci je závažející absolutní nedostatek jakýchkoli souhrnných, výsledných čísel. Doufejme, že podobná publikace, první svého druhu, bude také poslední statistickou publikací bez souhrnných údajů. Avšak pro informativní příručku je obrovské množství surového materiálu v podobě spousty čísel jen zbytečným balastem. V úvodu k Soupisu se ostře kritizují dřívější hlášení, která továrníci zasílali na ministerstvo, a říká se o nich, že „obsahovala stále tytéž, rok od roku opakované, nepřehledné údaje, podle nichž nebylo možné přesně zjistit ani množství vyrobeného zboží. My

však naléhavě potřebujeme pokud možno úplné a spolehlivé údaje o jednotlivých výrobních odvětvích“ (s. 1). Nechceme se ovšem ani slovem zastávat dřívějšího, naprosto zastaralého systému naší statistiky továren a závodů, který je metodicky i kvalitativně vysloveně poplatný předreformní době. Avšak nějaké zlepšení v něm bohužel dodnes *téměř nepostřehneme*. Právě vydaný rozsáhlý Soupis nás dosud neopravňuje mluvit o nějakých významnějších změnách v tomto starém systému, který se všeobecně uznává za nevyhovující. Hlášení „neumožňovala přesně zjistit ani množství vyrobeného zboží“... To je pravda, jenže v nejnovějším Soupisu také nejsou vůbec žádné údaje o množství zboží, ačkoli například Ukazatel pana Orlova uváděl tyto údaje u celé řady továren, v některých výrobních odvětvích dokonce téměř u všech továren, takže i v souhrnné tabulce má údaje o množství vyrobeného zboží (koželužny, lihovary, cihelny, krupárny, mlýny, voskárny, škvařirny, tírny lnu, pivovary). Materiál Ukazatele vycházel právě z těchto starých hlášení. V Soupisu nejsou žádné údaje o strojním zařízení, ačkoli Ukazatel tyto údaje u některých výrobních odvětví uváděl. V úvodu se vysvětluje změna, k níž došlo v naší statistice továren a závodů, takto: dříve podávali továrníci hlášení „podle stručného a málo jasného programu“ prostřednictvím policie a tyto údaje nikdo nekontroloval. „Přicházel materiál, jenž neumožňoval dělat žádné přesnější závěry“ (s. 1). Nyní je vypracovaný nový, mnohem podrobnější program a shromažďování i ověřování statistických údajů o továrnách a závodech je uloženo továrním inspektorům. Na první pohled by se zdálo, že nyní můžeme oprávněně čekat skutečně solidní statistické údaje, neboť správný program a kontrola údajů jsou dvě velmi důležité podmínky úspěšné statistiky. Ve skutečnosti jsou však obě podmínky dodnes ve stejně primitivním a chaotickém stavu jako dříve. Podrobný program s vysvětlivkami v úvodu k Soupisu chybí, ačkoli metodika statistiky vyžaduje, aby program, podle něhož

byly údaje shromažďovány, byl zveřejněn. Z dalšího rozboru materiálu Soupisu uvidíme, že *základní* programové otázky statistiky továren a závodů jsou i nadále naprosto nevyjasněné. Pokud jde o ověřování údajů, uvádíme výrok osoby, která tuto kontrolu prakticky provádí, totiž vrchního továrního inspektora Chersonské gubernie pana Mikulina; ten vydal knihu, v níž zpracovává statistické údaje shromážděné podle nového systému v Chersonské gubernii.

„Prověřit si fakticky veškeré číselné údaje z hlášení majitelů průmyslových podniků nebylo možné, a proto byla hlášení odesílána zpět k opravě pouze tehdy, jestliže byly v odpovědích zjištěny zjevné nesrovnalosti oproti údajům z jiných podobných podniků nebo oproti poznatkům získaným při prohlídkách těchto podniků. *At tak či onak, za správnost číselných údajů uváděných v soupisech o jednotlivých podnicích jsou odpovědné osoby, které je sdělovaly.*“ (Tovární a řemeslná výroba v Chersonské gubernii^[91], Oděsa 1897, předmluva. Podtrženo námi.) Takže za přesnost údajů jsou i nadále odpovědni továrníci sami. Představitelé tovární inspekce si nejenže nemohli všechny údaje ověřit, ale nezajistili ani (jak uvidíme dále) jejich sourodost a porovnatelnost.

Veškeré nedostatky Soupisu a materiálu v něm uváděného dále podrobně probereme. Jeho základním nedostatkem, jak už jsme řekli, je však to, že neobsahuje absolutně žádné souhrnné výsledky (jednotlivci, kteří sestavovali Ukazatel, tyto souhrnné výsledky uváděli a v každém dalším vydání je rozšiřovali). Pan Karyšev, kterému pomáhaly ještě dvě další osoby, měl šťastný nápad zaplnit alespoň částečně tuto mezeru a shrnout celkové údaje našeho továrního průmyslu podle Soupisu. Záměr jistě velmi užitečný, za jehož provedení by byl každý vděčen, kdyby... kdyby pan Karyšev za prvé uvedl v úplnosti alespoň některá výsledná čísla, k nimž dospěl, a za druhé, kdyby neprojevil při zacházení s materiálem naprostou nekritičnost, hraničící až s bezostyšností. Pan Karyšev totiž zacházel s materiálem

ledabyle a nezpracoval ho po statistické stránce dost „důkladně“*, zato si ale pospíšil vyvodit z něho „závěry“, takže se přirozeně dopustil celé řady těch nejkurióznějších chyb.

Začněme první, základní otázkou statistiky průmyslu: jaké podniky se mají počítat mezi „továrny a závody“? Pan Karyšev si tuto otázku dokonce ani neklade; patrně předpokládá, že „továrna a závod“ je něco naprosto přesně daného. V Soupisu tvrdí s odvahou hodnou lepší věci, že tato publikace na rozdíl od dřívějších registruje nejen *velké* továrny, ale *všechny* továrny vůbec. Toto tvrzení, které autor dvakrát opakuje (s. 23 a 34), je *vysloveně nepravdivé*. Ve skutečnosti je tomu právě naopak — v porovnání s dřívějšími publikacemi o statistice továren a závodů registruje pouze *větší* podniky. Hned vysvětlíme, jak mohl pan Karyšev „přehlédnout“ takovou „maličkost“, předtím však ještě uvedeme jednu historickou informaci. Až do poloviny 80. let neexistovala v naší statistice továren a závodů *žádná* vymezení a zásady, charakterizující továrnu jako větší průmyslový podnik. Statistika „továren a závodů“ zahrnovala veškeré průmyslové podniky (a řemeslnické dílny), což přirozeně působilo v údajích nesmírný zmatek, neboť úplná registrace veškerých takových podniků byla při stávajících silách a prostředcích nemožná (tj. bez správného soupisu průmyslu). A tak se v některých guberniích nebo výrobních odvětvích počítaly stovky a tisíce docela maličkých podniků, kdežto v jiných jen větší „továrny“. Proto je přirozené, že lidé, kteří se poprvé pokusili vědecky zpracovat údaje naší statistiky továren a závodů (v 60. letech), zaměřili na tuto otázku veškerou pozornost a vyvinuli maximální úsilí, aby oddělili odvětví s víceméně spolehlivými údaji od výrobních odvětví s naprosto nespolehlivými údaji, aby oddělili podniky natolik velké, že o nich

* Recenzent^[105] listu *Russkije vědomosti*³ (1898, č. 144) je opačného názoru, neboť je zřejmě neschopen postavit se kriticky k závěrům pana Karyševa stejně jako pan Karyšev k číslům Soupisu.

bylo možné získat uspokojivé údaje, od podniků tak malých, že se o nich uspokojivé údaje získat nedaly. Bušen*, Bok** a Timirjazev*** vypracovali tak cenné pokyny ke všem těmto otázkám, že kdyby se jimi sestavovatelé naší statistiky továren a závodů důsledně řídili a propracovávali je, mohli jsme dnes pravděpodobně mít už velmi slušné údaje. Ale jak už to bývá, zůstaly všechny tyto pokyny hlasem volajícího na poušti a ve statistice továren a závodů trval i nadále chaos. Od roku 1889 začal odbor pro obchod a manufakturu vydávat Soubory údajů o továrním průmyslu v Rusku^[160] (za rok 1885 a následující léta). V této publikaci bylo dosaženo maličkého pokroku: byly vypuštěny malé podniky, tj. takové, v nichž celková výroba nedosahovala hodnoty 1000 rublů. Samozřejmě že tato norma byla příliš nízká a příliš hrubá: o úplné registraci *veškerých* průmyslových podniků, jejichž objem výroby tuto částku převyšoval, by bylo směšné vůbec uvažovat, pokud jsou údaje shromažďovány prostřednictvím policie. A tak některé gubernie a některá výrobní odvětví zahrnovala i nadále do statistiky spoustu malých podniků s výrobou v hodnotě 2000—5000 rublů, kdežto jiné gubernie a jiná výrobní odvětví je neregistrovala. Příklady uvidíme dále. Až konečně novější systém naší statistiky továren a závodů zavedl zcela jiná kritéria pro vymezení pojmu „továrna a závod“. Bylo stanoveno, že registraci podléhají „všechny průmyslové podniky“ (z těch, „*kteřé podléhají dohledu*“ *tovární inspekce*), „kteřé mají nejméně 15 dělníků, a rovněž ty, jež mají méně než 15 dělníků, ale vlastní parní kotel, parní stroj *nebo jiný mechanický pohon a stroje nebo tovární*

* Ročenka ministerstva financí^[32], sešit I, Petrohrad 1869. *Red.*

** Statistický sborník Ruské říše^[167], řada II, sešit 6. Statistický materiál o továrním průmyslu v evropském Rusku, zpracovaný za redakce *I. Boka*, Petrohrad 1872. *Red.*

*** Statistický atlas hlavních odvětví továrního průmyslu v evropském Rusku s jmenným seznamem továren a závodů^[173], 3 sešity, Petrohrad 1869, 1870 a 1873. *Red.*

zařízení“*. Toto vymezení musíme důkladně rozebrat (jeho obzvlášť nejasné body jsme podtrhli). Nejdříve však poznamenejme, že pojem „továrna a závod“, jak je zde vymezen, je v naší statistice továren a závodů zcela nový: až dosud se nikdo nepokusil vymezit pojem „továrna“ jako podnik s určitým počtem dělníků nebo s parním pohonem apod. Celkem vzato je přísné vymezení pojmu „továrna a závod“ naprosto nutné, jenomže právě uvedené vymezení je bohužel krajně nepřesné, nejasné a mlhavé. Uvádí, že podniky podléhající registraci ve statistice „továren a závodů“ mají tyto znaky: 1. Podnik podléhá dozoru tovární inspekce. Tím jsou zřejmě vyloučeny podniky, které patří státu aj., báňské a hutní závody atd. Do Soupisu však bylo zahrnuto mnoho státních a vládních továren (viz Abecední seznam, s. 1—2) a my nevíme, zda byly zaregistrovány ve všech guberniích, zda údaje o nich podléhaly kontrole tovární inspekce atd. Vůbec je třeba podotknout, že dokud se naše statistika továren a závodů nevymaní z osidel různých „resortů“, pod něž spadají různé průmyslové podniky, do té doby *nemůže být* uspokojivá: hranice resortů často splývají a mění se; dokonce ani stejné programy nebudou jednotlivé resorty aplikovat vždy stejně. Má-li celá věc dostat racionální základ, je nezbytně nutné soustřeďovat veškeré informace o všech průmyslových podnicích v jedné ryze statistické instituci, která by přísně dbala na to, aby se údaje shromažďovaly a zpracovávaly jednotně. Dokud takovou instituci nemáme, nezbývá než brát údaje statistiky továren a závodů s krajní obezřelostí, neboť jsou v nich jednou zahrnuty, podruhé zase vynechány (v různou dobu a v různých guberniích) podniky spadající pod „jiný resort“. Například báňské a hutní závody jsou už dávno

* Oběžník ze 7. června 1895 u Kobeljackého (Příručka pro pracovníky tovární inspekce atd. [50], 4. vyd., Petrohrad 1897, s. 35. Podtrženo námi). V úvodu k Soupisu není tento oběžník otištěn a pan Karyšev se při zpracování materiálu pro Soupis nenamáhal zjistit, co Soupis rozumí pod pojmem „továrna a závod“!!

z naší statistiky továren a závodů vypouštěny. Nicméně Orlovův Ukazatel uvedl i v posledním vydání celou řadu báňských a hutních závodů (téměř celou výrobu kolejnic, iževský a votkinský závod ve Vjatecké gubernii aj.), které Soupis neuvádí, ačkoli zase v některých jiných guberniích registruje báňské a hutní závody, které dříve ve statistice továren a závodů uváděny nebyly (např. Siemensovu měďárnu v Jelizavetpolské gubernii, s. 330). V úvodu k Soupisu se v VIII. oddílu mluví o železárnách, hutích, slévárnách surového železa a mědi aj. (s. III), vůbec se však neuvádí, jak byly odděleny báňské a hutní závody od závodů „podřízených“ odboru pro obchod a manufakturu.

2. Registraci podléhají pouze *průmyslové* podniky. Tento znak však není zdaleka tak jasný, jak se na první pohled zdá: vyloučení řemeslnických a zemědělských podniků vyžaduje podrobná a přesná pravidla, která se stanoví podle charakteru každého výrobního odvětví zvlášť. Kolik zmatku povstává z toho, že taková pravidla stanovená nejsou, uvidíme dále.

3. V podniku má být alespoň 15 dělníků. Není jasné, zda se sem počítají jen dělníci v podniku nebo i dělníci pracující mimo podnik; není vysvětleno, jak je rozlišovat (i to je obtížné), zda počítat i pomocné dělníky atd. Pan Mikulin uvádí ve své výše citované knize příklady, k jakým zmatkům vede tato nevyjasněnost. Soupis vypočítává celou řadu podniků, které mají *pouze* dělníky pracující mimo podnik. Snaha obsáhnout *všechny* podniky tohoto druhu (tj. všechny obchody, které zadávají práci domů, všechny faktory v takzvané domácí výrobě atd.) může pochopitelně při dnešním systému shromažďování údajů vyvolat leda úsměv a útržkovité údaje z některých gubernií a výrobních odvětví nemají žádnou cenu a působí jen zmatek.

4. K „továrnám a závodům“ patří všechny podniky, které mají parní kotel nebo parní stroj. To je nejpřesnější a nejzdařileji volený znak, protože užívání páry je skutečně charakteristické pro rozvoj strojového velkopřůmyslu.

5. K „továrnám a závodům“ patří podniky,

kteřé mají „jiný“ (nikoli parní) „mechanický pohon“. To je znak velmi nepřesný a nesmírně široký: podle něj by se mezi továrny daly počítat podniky s vodním, koňským, větrným, ba i žentourovým pohonem³. Jelikož o úplné registraci všech podobných podniků nemůže být ani řeči, musí z toho nutně vzniknout zmatek, jak hned uvidíme na příkladech. 6. Mezi „továrny a závody“ jsou zahrnuty podniky, které mají „tovární a závodní zařízení“. Tento poslední, zcela neurčitý a mlhavý znak stírá význam všech předcházejících, nutně vyvolává chaos a způsobuje neporovnatelnost údajů. V různých guberniích se bude takové vymezení továren nutně vykládat rozdílně; ostatně co je to vůbec za vymezení? Továrnou nebo závodem se nazývá podnik, který má tovární nebo závodní zařízení. To je tedy poslední slovo systému naší statistiky továren a závodů. Není divu, že je tato statistika tak neuspokojivá. Uvedeme příklady ze *všech* oddílů Soupisu, abychom ukázali, jak jsou v jednotlivých guberniích a v jednotlivých výrobních odvětvích registrovány i ty nejmenší podniky, což vnáší do statistiky továren a závodů zmatek, neboť výčet veškerých takových podniků není prostě možný. Vezměme si například I. oddíl: „zpracování bavlny“. Na straně 10—11 je uvedeno pět „továren“ z vesnic ve Vladimírské gubernii, které za úhradu barví cizí přízi a plátno (sic!). Místo celkového objemu výroby je uveden příjem za barvení od 10 rublů (?) do 600 rublů při počtu dělníků 0—3 (nevíme, má-li to znamenat, že údaj o počtu dělníků není znám nebo že tu *námezdní* dělníci nepracují). Jsou to rolnické barvírny, tj. nejprimitivnější řemeslnické dílny, náhodně pojaté v jedné gubernii do soupisu a v jiných guberniích přirozeně vypuštěné. V II. oddílu (zpracování vlny) nacházíme v téže Vladimírské gubernii rukodělné „továrny“, které zpracovávají cizí surovou vlnu za úhradu 12—48 rublů ročně při 0—1 dělníkovi. Nebo tu máme vesnickou továrnu na hedvábí (III. oddíl, č. 2517) s třemi dělníky, s roční rukodělnou výrobou v hodnotě 660 rublů.

Nebo zase vesnické barvírny opět ve Vladimírské gubernii s 0—3 dělníky, rukodělné, s příjmem za barvení plátna ve výši 150—550 rublů (IV. oddíl, zpracování lnu, s. 141). Dále „továrna“ na pytlouinu (V. oddíl) se šesti dělníky a s výrobou v hodnotě 921 rublů, rukodělná (č. 3936), v Permské gubernii. V jiných guberniích (například v Kostromské) je samozřejmě takových podniků rovněž spousta, jenže nejsou pokládány za továrny. Tiskárna (VI. oddíl) s jedním dělníkem, s výrobou v hodnotě 300 rublů (č. 4167) : v jiných guberniích byly počítány jen velké tiskárny a v dalších zase tiskárny vůbec nepočítali. Pila, „závod“ s třemi dělníky, s příjmem 100 rublů za výrobu dužiny (VII. oddíl, č. 6274). Nebo závod na opracování kovů (VIII. oddíl) s třemi dělníky, rukodělný, s výrobou v hodnotě 575 rublů (č. 8962). V IX. oddílu (zpracování nerostných surovin) je velmi mnoho maličkých podniků, zejména cihelen, například s jedním dělníkem, s výrobou v hodnotě 48—50 rublů apod. V X. oddílu (zpracování živočišných produktů) jsou malé svíčkárny a škvařírny, jirchárny, koželužny atd., podniky s 0—1—2 dělníky, s ruční výrobou v hodnotě několika set rublů (s. 489, 507 aj.). Avšak nejvíc malých čistě řemeslnických podniků je v XI. oddílu (výroba potravin), věnovaném olejářské a zejména mlynářské výrobě. Zvláště v této poslední výrobě je neobyčejně důležité přísně rozlišovat „závody“ od malých podniků, ale protože se to dosud nedělalo, vládne ve všech publikacích o naší statistice továren a závodů naprostý chaos. Pokus uvést do pořádku statistiku mlynářské výroby továrního typu, který podnikl první sjezd tajemníků guberniálních statistických výborů (v květnu 1870)*, vyzněl naprázdno a od té doby jako by ti, kdo zpracovávají naši statistiku továren a závodů, vůbec nepřemýšleli o tom, že údaje,

* Podle návrhu pravidel o shromažďování údajů o průmyslu, který sjezd vypracoval, se z počtu továren vylučovaly všechny mlýny, které měly méně než 10 mlýnských složení⁴, nikoli však krupníky. Statistický sborník, řada II, sešit 6, úvod, s. XIII.

kteře uveřejňují, jsou naprosto bezcenné. Mezi „továrny a závody“ Soupis zahrnul například i větrné mlýny s jedním dělníkem a s příjmem od 0 do 52 rublů atd. (s. 587, 589 a mnoho jiných), vodní mlýny s jedním mlýnským kolem, jedním dělníkem a příjmem za práci 34—80 rublů atd. (s. 589 a mnoho jiných). Samozřejmě že taková „statistika“ je prostě k smíchu, neboť výčet podobných mlýnů by vydal ještě na jeden a možná že i na několik svazků a stále by nebyl úplný. Dokonce i do oddílu chemické výroby (XII) se dostaly maličké podniky, například vesnické smolárny s 1—3 dělníky, s výrobou v hodnotě 15 až 300 rublů (s. 995 aj.). Při takovéhle registraci bychom mohli dospět i k takové „statistice“, jakou přinesl v 60. letech známý Vojenský statistický sborník [14], který napočítal v evropském Rusku 3086 smoláren a dehtáren, z toho 1450 v Archangelské gubernii (se 4202 dělníky a s výrobou v hodnotě 156 274 rublů, což jsou v průměru na „závod“ necelí 3 dělníci a něco přes 100 rublů). Jako naschvál právě Archangelská gubernie v tomto oddílu Soupisu docela chybí: asi tam teď rolníci už nedestilují smolu a nevyrábějí dehet! Všimněme si, že ve všech uvedených příkladech jsou zaregistrovány podniky neodpovídající vymezení oběžníku ze 7. června 1895. Jejich registrace je tudíž *čistě náhodná*: v některých guberniích (snad dokonce jen újezdech) se započítávaly, ve většině se vynechávaly. Do dřívější statistiky (od roku 1885) se takové podniky nezahrnovaly, protože měly výrobu v hodnotě pod 1000 rublů.

Pan Karyšev si sice tuto základní otázku statistiky továren a závodů vůbec neujasní, přesto se však neostýchal dělat „závěry“ z čísel, k nimž dospěl součtem. První z těchto závěrů zní, že továren v Rusku ubývá (s. 4 aj.). K tomuto závěru dospěl pan Karyšev velice jednoduše: vzal počet továren v roce 1885 podle údajů odboru pro obchod a manufakturu (17 014) a odečetl od něho továrny v evropském Rusku podle Soupisu (14 578). Vyšlo mu, že 14,3 % to-

váren ubylo. Pan profesor vypočítává tento úbytek dokonce v procentech a nijak mu nevadí, že údaje z roku 1885 nezahrnují podniky odvádějící spotřební daň; poznamenává pouze, že připočtením těchto podniků by byl „úbytek“ továren ještě větší. Autor pak začíná zkoumat, v které části Ruska „ubývají podniky“ (s. 5) „rychleji“. Ve skutečnosti *k žádnému úbytku nedochází, počet továren v Rusku se nesnižuje, nýbrž zvyšuje*, a závěr, k němuž dospěl pan Karyšev, vznikl proto, že učený pan profesor srovnává zcela nesrovnatelné údaje*. Tato nesrovnatelnost však vůbec neplyne z toho, že za rok 1885 chybějí údaje o podnicích odvádějících spotřební daň. Pan Karyšev by mohl vzít i takové údaje, v nichž jsou tyto podniky zahrnuty (z citovaného Orlovova Ukazatele, který byl sestaven podle týchž zpráv odboru pro obchod a manufakturu), a mohl by tak stanovit počet „továren“ v evropském Rusku na 27 986 v roce 1879, na 27 235 v roce 1884, na 21 124 v roce 1890 a „pokles“ v roce 1894/95 (14 578) by tak byl ještě mnohem větší. Smůla je pouze v tom, že žádné z těchto čísel se pro srovnání nehodí, protože za prvé pojem „továrna“ je ve starých a nynějších publikacích o statistice továren chápán různě a za druhé proto, že mezi „továrny“ jsou v některých guberniích za některé roky náhodně a nesoustavně zahrnovány i ty nejmenší podniky, na jejichž úplný soupis by při nynějších možnostech naší statistiky bylo směšné vůbec pomýšlet. Kdyby si například pan Karyšev dal práci a rozebral si, jak vymezuje pojem „továrna“ Soupis, přišel by na to, že chce-li srovnávat počet továren podle této publikace s počtem továren podle jiných publikací, *musí nutně brát*

* V roce 1889 vycházel pan Karyšev (Juridičeskij věstník⁵, č. 9) z údajů za rok 1885, čerpaných z nejponiženějších zpráv pánů gubernátorů, kam byly zahrnuty tisíce maličkých mlýnů, lisoven oleje, cihelen, hrnčiren, koželužen, jircháren a jiných podniků s domácí výrobou, a dospěl tak k závěru, že v evropském Rusku je 62 801 „továren“! Jen se divíme, že nevypočítal „úbytek“ továren v dnešní době v porovnání s tímto číslem ještě i v procentech.

pouze podniky s 15 a více dělníky, poněvadž *jedine* tyto podniky registruje Soupis v úplnosti a bez jakéhokoli omezení ve všech guberniích a ve všech výrobních odvětvích. Protože takové podniky patří k relativně velkým, byly také nejspokojivěji registrovány i v dřívějších publikacích. Takto máme tedy zajištěno, že srovnávané údaje jsou stejného druhu, a nyní si můžeme zjistit počet továren se 16* a více dělníky podle Ukazatele za rok 1879 a podle Soupisu za léta 1894—1895 pro evropské Rusko. Dospíváme k těmto poučným číslům:

Prameny	Počet továren a závodů v evropském Rusku			
	Rok	Celkem	S 16 a více dělníky	S méně než 16 dělníky
Ukazatel, 1. vydání	1879	27 986**	4551	23 435
Ukazatel, 3. vydání	1890	21 124	6013	15 111
Soupis	1894/95	14 578	6659	7 919
			a bez tiskáren 6372	

A tak porovnáním těchto čísel, o nichž můžeme až teď říci, že jsou přibližně stejného druhu, srovnatelná a úplná, zjišťujeme, že *počet továren v Rusku stoupá*, a to dosti rychle: za 15—16 let (1879—1894/95) ze 4500 na 6400, tj. o 40 % (tiskárny se v roce 1879 a v roce 1890 mezi továrny nepočítaly). Pokud pak jde o počet podniků s méně než 16 dělníky, bylo by *absurdní* srovnávat je za uvedená léta, protože každá z uvedených publikací používá různého vymezení pojmu „továrna“, různého systému pro vyloučení malých podniků. V roce 1879 nebyly vypuštěny *žádné* malé podni-

* Bereme 16, a nikoli 15 dělníků zčásti proto, že součet továren se 16 a více dělníky je proveden už v Ukazateli z roku 1890 (3. vyd., s. X), zčásti proto, že ve výkladu ministerstva financí se někdy používá této normy (viz Kobeljackij, loco citato, s. 14).

** Některé chybějící údaje byly doplněny přibližně: viz Ukazatel, s. 695.

ky; *proto* ve výrobních odvětvích souvisejících se zemědělstvím a rolnickými živnostmi (mlynářství, olejářství, cihlářství, koželužství, hrnčířství aj.) se započítávala spousta maličkých podniků, které pak byly v pozdějších publikacích vypuštěny. V roce 1890 už byly vypuštěny některé malé podniky (s celkovou výrobou v hodnotě pod 1000 rublů), a tím je také malých „továren“ méně. Konečně v roce 1894/95 byla vypuštěna spousta podniků s méně než 15 dělníky, čímž počet malých „továren“ náhle klesl téměř o polovinu oproti roku 1890. Porovnatelnosti počtu továren v letech 1879 a 1890 lze dosáhnout ještě jinak, totiž že vyjmeme podniky s výrobou v hodnotě alespoň 2000 rublů. To proto, že výsledná čísla Ukazatele, která jsme uvedli výše, se vztahují na všechny registrované podniky, zatímco v *jmenovitém seznamu* továren uvádí Ukazatel jen podniky s výrobou v hodnotě alespoň 2000 rublů. Počet takových podniků lze uznat za přibližně srovnatelný (i když za nynějšího stavu naší statistiky nemůže být seznam takových podniků nikdy úplný), až na mlynářství. U této výroby je registrace jak v Ukazateli, tak v Souboru odboru pro obchod a manufakturu zcela nahodilá podle různých gubernií a za různá léta. V jedněch guberniích jsou k „továrnám“ počítány jen parní mlýny, v jiných i větší vodní mlýny, v třetích jsou k nim počítány stovky větrných mlýnů a ve čtvrtých dokonce i mlýny s koňským a žentourovým pohonem apod. Rozlišení podle objemu výroby nijak neodstraňuje chaos ve statistice mlýnů továrního typu, protože místo objemu výroby se zde bere množství semleté mouky, které činí i ve velmi malých mlýnech často přes 2000 pudů ročně. Proto počet mlýnů, které se dostávají do statistiky továren a závodů, dělá v jednotlivých letech neuvěřitelné skoky, protože se nepoužívá jednotných zásad registrace. Například Soubor za rok 1889, 1890 a 1891 napočítal v evropském Rusku 5073, 5605 a 5201 mlýnů. Ve Voroněžské gubernii stoupl počet mlýnů z 87 v roce 1889 rázem na 285 v roce 1890 a na 483 v roce 1892,

protože se k nim nahodile připočetly větrné mlýny. V Donské oblasti stoupl počet mlýnů z 59 v roce 1887 na 545 v roce 1888 a na 976 v roce 1890, načež klesl na 685 v roce 1892 (neboť větrné mlýny se jednou připočítávaly, jindy ne) atd. atd. Používat takových údajů je pochopitelně nepřípustné. Proto počítáme pouze parní mlýny, a připočítáme-li k nim podniky z ostatních výrobních odvětví s objemem výroby v hodnotě alespoň 2000 rublů, docházíme k výpočtu, že v evropském Rusku bylo v roce 1879 kolem 11 500 továren a v roce 1890 asi 15 500*. A tak opět vidíme, že *počet továren se zvýšil*, a nikoli snížil, jak si vybájlil pan Karyšev. Teorie pana Karyševa o „ubývání podniků“ v továrním průmyslu Ruska je pouhá báchorka, založená na více než nedostatečné znalosti materiálu, do jehož zpracování se pustil. Pan Karyšev mluvil o počtu továren v Rusku už v roce 1889 (Juridičeskij věstník, č. 9), a už tehdy srovnával naprosto nevhodná čísla převzatá z nejpomínanějších zpráv pánů gubernátorů a otištěná ve Sborníku údajů o Rusku za léta 1884—1885^[159] (Petrohrad 1887, tabulka XXXIX) s kuriózními čísly z Vojenského statistického sborníku (IV. sešit, Petrohrad 1871), kde byly mezi „továrny“ započítány tisíce malých dílen řemeslníků a domácích výrobců, tisíce tabákových plantáží (sic! viz s. 345 a 414 Vojenského statistického sborníku o tabákových „továrnách“ v Besarabské gubernii), tisíce zemědělských mlýnů a lisoven oleje aj. aj. Není divu, že Vojenský statistický sborník takto napočítal v evropském Rusku v roce 1866 přes 70 000 „továren“. Lze se jen divit, že se našel člověk s tak povrchním a nekritickým přístu-

* Z údajů v Soupisu nelze získat příslušné číslo za prvé proto, že tu není zahrnuta spousta podniků s výrobou v hodnotě 2000 rublů i více vzhledem k tomu, že je v nich zaměstnáno méně než 15 dělníků. Za druhé proto, že Soupis počítal objem výroby bez spotřební daně (na rozdíl od dřívější statistiky). Za třetí proto, že Soupis někdy počítal nikoli objem výroby, ale příjem za zpracování suroviny.

pem ke kdejaké otištěné cifře, že ji vzal za základ svých výpočtů.*

Zde musíme udělat malou odbočku. Ze své teorie o ubývání továren vyvozuje pan Karyšev, že dochází ke koncentraci průmyslu. I když jeho teorii odmítáme, samozřejmě naprosto nepopíráme tento závěr, který pan Karyšev jen nesprávně dokazuje. Aby se tento proces mohl dokázat, je nutno vyčlenit velké podniky. Vezměme si například podniky, které mají sto a více dělníků. Porovnáme-li počet takovýchto podniků, počet zaměstnaných dělníků a objem jejich výroby s údaji o všech podnicích, dospějeme k této tabulce (viz s. 33).

Z tabulky je patrné, že počet značně velkých podniků vzrůstá stejně jako počet jejich dělníků a objem jejich výroby a tvoří tak stále větší část z celkového počtu dělnictva a celkového objemu výroby oficiálně registrovaných „továren a závodů“. Někdo možná namítne, že dochází-li ke koncentraci průmyslu, znamená to, že velké podniky vytlačují malé, čímž se jejich počet snižuje, a tudíž klesá i počet všech podniků. Avšak za prvé se tento poslední závěr už netýká jen „továren a závodů“, *ale všech průmyslových podniků*, o nichž nemáme právo mluvit, poněvadž u nás neexistuje žádná sebemeně spolehlivá a úplná statistika průmyslových podniků. Za druhé i z ryze teoretického hlediska nelze a priori tvrdit, že by v rozvíjející se kapitalistické společnosti musel počet průmyslových podniků vždycky nutně klesat, neboť vedle koncentrace průmyslu dochází i k odchodu obyvatelstva ze zemědělství a k růstu malých průmyslových podniků v zaostalých částech země

* Pan Tugan-Baranovskij už poukázal na to, že pokud jde o počet továrních dělníků, jsou údaje ve Vojenském statistickém sborníku zcela nepoužitelné (viz jeho knihu *Továrna* atd.^[181], Petrohrad 1898, s. 336n. a *Mír božij*^o, 1898, č. 4), ale pánové N. -on a Karyšev odpovídají na jeho přímou výzvu mlčením. Opravdu jim nezbyvá nic jiného než mlčet.

Viz poznámka*	1879		1890		1894/95	
	Počet továren dělníků	Objem výroby v tisících rublů	Počet továren dělníků	Objem výroby v tisících rublů	Počet továren dělníků	Objem výroby v tisících rublů
Všechny „továrny a závody“	27 986	1 148 134	21 124	875 764	14 578	885 555
Podniky se 100 a více dělníky	1 238	509 643	1 431	623 146	1 468	655 670
<i>V % z celkového počtu</i>	—	66,8 %	—	71,1 %	—	74 %
						70,8 %

* Prameny jsou stejné. Jak už jsme řekli, za rok 1879 byly některé údaje doplněny přibližně. Celkové údaje Ukazatelů a Soupisu nelze srovnávat, my zde však srovnáváme *pouze procenta* z celkového počtu dělníků a z celkového objemu výroby; výsledky na základě těchto údajů jsou mnohem spolehlivější (jak ukážeme níže) než údaje o celkovém počtu továren. Součet velkých podniků je převzat z díla Kapitalismus v Rusku [88], které pisatel těchto řádků připravuje k tisku⁷.

v důsledku rozkladu polonaturálního rolnického hospodářství atd.*

Vraťme se k panu Karyševovi. Nejméně spolehlivým údajům (zejména o počtu „továren a závodů“) věnuje málem nejvíce pozornosti. Dělí gubernie na skupiny podle počtu „továren“, sestavuje kartogram s vyznačením těchto skupin, sestavuje zvláštní tabulku gubernií s největším počtem „továren“ podle jednotlivých výrobních odvětví (s. 16—17); dělá spoustu procentuálních výpočtů, kolik továren je v jednotlivých guberniích ve srovnání s jejich celkovým počtem (s. 12—15). Pan Karyšev přitom zapomněl na maličkost: zapomněl si položit otázku, *zda lze počet továren v různých guberniích srovnávat*. Na tuto otázku musíme odpovědět záporně, takže většinu výpočtů, srovnání a úvah pana Karyševa musíme pokládat za neškodná statistická cvičení. Kdyby se byl pan profesor seznámil s vymezením pojmu „továrna a závod“ uvedeném v oběžníku ze 7. června 1895, byl by se snadno dovtípil, že tak nejasné vymezení *nemůže* být aplikováno v různých guberniích stejně, a k témuž závěru by byl musel dospět, kdyby se byl pozorněji seznámil se samotným Soupisem. Uvedeme příklady. Co do množství podniků v XI. oddílu (zpracování potravinářských produktů; v této skupině je nejvíce továren) vyčleňuje pan Karyšev Voroněžskou, Vjateckou a Vladimírskou gubernii (s. 12). Avšak přemíru „továren a závodů“ v těchto guberniích lze vysvětlit především tím, že tam byly *ryze náhodně* registrovány i maličké podniky, které se v jiných guberniích nezapočítávaly. Například ve Voroněžské gubernii se vyskytlo mnoho „závodů“ prostě proto, že se zde počítaly i malé mlýny (ze 124 mlýnů jen 27 parních; mnoho vodních s 1—2—3 koly; takové mlýny

* Například „soupis domácí výroby“ za rok 1894/95 v Permské gubernii ukázal, že na vesnicích vzniká od reformy každých deset let stále více malých průmyslových podniků. Viz Přehled permského kraje. Studie o stavu domácího průmyslu v Permské gubernii. Perm 1896.⁸

se v jiných guberniích nepočítaly a ani se všechny spočítat nedaly), malé lisovny oleje (většinou na koňský pohon), které se v jiných guberniích nezapočítávaly. Ve Vjatecké gubernii byly ze 116 mlýnů jen 3 parní. Ve Vladimírské je započítáno 10 větrných mlýnů a 168 lisoven oleje, z nichž většina je na větrný nebo koňský pohon anebo jen ruční. Jestliže v jiných guberniích je méně podniků, neznamená to ovšem, že by tam nebyly také větrné mlýny, malé vodní mlýny apod. Jenomže tam se nezapočítávaly. V celé řadě gubernií se počítaly téměř výhradně jen parní mlýny (Besarabská, Jekatěrinoslavská, Tavridská, Chersonská aj.), avšak mlynářská výroba vykazuje podle XI. oddílu 2308 „továren“ ze 6233 v evropském Rusku. Bylo nesmyslné mluvit o rozložení továren podle gubernií, aniž se předtím vysvětlilo, že údaje jsou *nesourodé*. Vezměme si IX. oddíl, zpracování nerostných surovin. Ve Vladimírské gubernii je například 96 cihelen, v Donské 31, tedy necelá třetina. Podle Ukazatele (za rok 1890) to bylo naopak: ve Vladimírské 16 závodů, v Donské 61. Ukazuje se, že ve Vladimírské gubernii podle Soupisu jen 5 z 96 závodů má 16 a více dělníků, kdežto v Donské 26 (z 31). Vysvětlit to lze prostě tím, že v Donské oblasti zkrátka a dobře nezapočítali tolik malých cihelen mezi „závody“ jako ve Vladimírské gubernii (malé cihelny ve Vladimírské gubernii mají vesměs ruční výrobu). Pan Karyšev nic z toho nevidí (s. 14). V X. oddílu (zpracování živočišných produktů) pan Karyšev říká, že téměř ve všech guberniích je těchto podniků málo, „nápadnou výjimku však tvoří Nižněnovgorodská gubernie s 252 továrnami“ (s. 14). Je tomu tak především proto, že v této gubernii se započítalo velmi mnoho malých podniků s ruční výrobou (někdy s koňským a větrným pohonem), které se nepočítaly v jiných guberniích. Například v Mogilevské gubernii vykazuje Soupis v tomto odvětví pouze dvě továrny; v každé z nich pracuje více než 15 dělníků. Přitom malých závodů na zpracování živočišných produktů by se daly v Mogilevské gubernii

rovněž napočítat desítky, jako jich napočítal Ukazatel v roce 1890; zaregistroval v ní 99 závodů na zpracování živočišných produktů. Jaký smysl mají potom výpočty pana Karyševa o procentuálním rozložení tak rozdílně chápaných „továren“?

Abychom názorněji ukázali, jak rozdílně je chápán pojem „továrna“ v různých guberniích, vezměme dvě sousední gubernie: Vladimírskou a Kostromskou. V první je podle Soupisu 993 „továren“, v druhé 165. V první jsou ve všech výrobních odvětvích (oddílech) započítány i maličké podniky, které silně převažují nad velkými (jen 324 podniků má po 16 a více dělnících). V druhé je velmi málo drobných podniků (112 továren ze 165 má 16 a více dělníků), ačkoli je každému jasné, že i tady by se dalo napočítat plno větrných mlýnů, lisoven oleje, malých škrobáren, cihelen, dehtáren, smoláren aj.*

Bezstarostnost pana Karyševa, pokud jde o spolehlivost čísel, s nimiž operuje, volá přímo do nebe; srovnává například počet „továren“ v guberniích v roce 1894/95 (podle Soupisu) a v roce 1885 (podle Souboru). S velmi vážnou tváří pronáší úvahy o tom, že ve Vjatecké gubernii továren přibylo, zatímco v Permské jich „značně ubylo“, ve Vladimírské podstatně přibylo apod. (s. 6—7). „A z toho lze soudit,“ uzavírá hlubokomyslně náš autor, „že uvedené ubývání továren se týká méně krajů s rozvinutějším starším průmyslem než krajů, kde je průmysl mladší“ (s. 7). Takový závěr zní velmi „učeneš“, škoda jen, že je naprosto falešný. Čísla, s nimiž pan Karyšev pracoval,

* Uvedme ještě jeden příklad svévolného stanovení počtu „továren“ v našem „nejnovějším“ systému statistiky továren a závodů. Za rok 1894/95 uvádí Soupis v Chersonské gubernii 471 továren (pan Karyšev, cit. dílo, s. 5), ale v roce 1896 napočítal pan Mikulin najednou už 1249 „továren a závodů“ (cit. dílo, s. XIII), mezi nimiž je 773 s mechanickým pohonem a 109 bez mechanického pohonu s více než 15 dělníky. Dokud bude pojem „továrna“ nejasný, nelze se nikdy takovými skokům vyhnout.

jsou zcela nahodilá. Tak například v Permské gubernii uvádí Soubor počet továren v letech 1885—1890 takto: 1001, 895, 951, 846, 917 a 1002; načež v roce 1891 najednou poklesl na 585. Jednou z příčin těchto skoků je, že se mezi „továrny“ počítalo jednou 469 mlýnů (v roce 1890), jindy 229 mlýnů (v roce 1891). Jestliže Soupis napočítal v této gubernii pouhých 362 továren, je to proto, že mezi „továrny“ zařazuje už jen 66 mlýnů. A jestliže ve Vladimírské gubernii „továren“ přibýlo, nesmíme zapomínat, že Soupis zde zaregistroval i malé podniky. Ve Vjatecké gubernii Soubor od roku 1887 do roku 1892 napočítal 1, 2, 2, 30, 28, 25 mlýnů, zatímco Soupis jich napočítal 116. Zkrátka srovnání, které provedl pan Karyšev, jen znovu dokazuje jeho naprostou neschopnost vyznat se v číselných údajích z různých pramenů.

Když pan Karyšev uvádí počet továren v různých oddílech (skupinách výrobních odvětví) a vypočítává jejich podíl v procentech z celkového počtu továren, opět nebere zřetel na to, že do různých oddílů se dostalo nestejně množství malých podniků (například v textilním a hutním průmyslu je jich nejméně, asi $\frac{1}{3}$ z celkového množství v evropském Rusku, kdežto v průmyslu zpracovávajícím zemědělskou produkci jsou jich až $\frac{2}{3}$ z celkového počtu). Pochopitelně potom srovnává nesourodé veličiny a výpočty podílů v procentech (s. 8) nemají naprosto žádnou cenu. Zkrátka pan Karyšev vůbec nepochopil, s jakými údaji o počtu továren a jejich rozložení pracuje a jak jsou spolehlivé.

Nyní přejdeme od počtu továren k počtu dělníků; musíme však nejprve předeslat, že celkové údaje o počtu dělníků jsou v naší statistice továren a závodů daleko spolehlivější než údaje o počtu továren. Zmatek je ovšem i zde dost, některé údaje se neuvádějí anebo se oproti skutečnosti snižují. Tady však už nejsou údaje tak rozdílného kalibru a nápadné výkyvy v počtu malých podniků, jednou zařazovaných mezi továrny, podruhé zase ne, jen velmi málo

zkreslují přehled o celkovém počtu dělníků; je to z toho prostého důvodu, že i značně vysoké procento maličkých podniků vykazuje velmi nízké procento celkového počtu dělníků. Viděli jsme výše, že v roce 1894/95 bylo v 1468 továrnách (10 % z celkového počtu) soustředěno 74 % dělníků. Malých továren (s méně než 16 dělníky) je 7919 ze 14 578, tj. více než polovina, kdežto dělníků v nich bude přibližně (počítáme-li dokonce v průměru 8 dělníků na jeden podnik) asi tak 7 %. Tím se pak stává, že při obrovském rozdílu v počtu továren vykazovaných za rok 1890 (podle Ukazatele) a za rok 1894/95 je rozdíl v počtu dělníků nepatrný: v roce 1890 jich bylo v 50 guberniích evropského Ruska 875 764, a v roce 1894/95 celkem 885 555 (počítáme jen dělníky v podniku). Když od prvního čísla odečteme dělníky z válcoven kolejnic (24 445) a ze solivarů (3704), kteří nejsou zahrnuti v Soupisu, a od druhého čísla dělníky v tiskárnách (16 521), kteří nejsou zahrnuti v Ukazateli, dostáváme za rok 1890 celkem 847 615 dělníků a za rok 1894/95 už 869 034 dělníků, tj. o 2,5 % více. Toto procento nemůže samozřejmě vyjádřit skutečný přírůstek, jelikož v roce 1894/95 nebylo započítáno mnoho malých podniků, avšak blízkost těchto čísel ukazuje, že celkové údaje o úhrnném počtu dělníků jsou relativně správné a spolehlivé. Pan Karyšev, od něhož jsme převzali celkové údaje o počtu dělníků, si přesně neujasněl, která výrobní odvětví byla počítána v roce 1894/95 v porovnání s předcházejícími publikacemi, a neuvádí, že Soupis vynechal mnoho podniků, počítaných dříve mezi továrny. Pro srovnání s dřívějším používá stále týchž absurdních údajů z Vojenského statistického sborníku a opakuje stále týž nesmysl o domnělém poklesu počtu dělníků v relaci k obyvatelstvu, který vyvrátil už pan Tugan-Baranovskij (viz výše). Údaje o počtu dělníků by si vzhledem k větší spolehlivosti zasloužily pečlivější zpracování než údaje o počtu továren, ale u pana Karyševa to dopadlo právě naopak. Dokonce ani nedělí továrny na skupiny podle počtu dělníků, což by bylo

zvlášt nutné vzhledem k tomu, že Soupis vzal počet dělníků za podstatný znak továrny. Z výše uvedených údajů je patrné, že koncentrace dělníků je velmi silná.

Pan Karyšev se místo toho, aby rozdělil továrny na skupiny podle počtu dělníků, věnoval jednodušším výpočtům: stanovení průměrného počtu dělníků na jednu továrnu. Protože údaje o počtu továren jsou, jak jsme viděli, mimořádně nespolehlivé, nahodilé a nesourodé, jsou i všechny tyto výpočty plně chyb. Pan Karyšev srovnává průměrný počet dělníků na jednu továrnu v roce 1886 a v roce 1894 až 95, dodává, že „střední typ továrny se rozmáhá“ (s. 23 a 32—33), a přitom neví, že v roce 1894/95 se registrovaly jen větší podniky, takže srovnání je nesprávné. Zcela kuriózní je porovnání průměrného počtu dělníků na jednu továrnu v různých guberniích (s. 26); pan Karyšev dospívá například k závěru, že v Kostromské gubernii „je průměrný typ průmyslového závodu největší ze všech gubernií“ — 242 dělníků na jednu továrnu proti 125 například ve Vladimírské gubernii. Učenému panu profesorovi ani na mysl nepřišlo, že tento rozdíl vyvolaly jednoduše různé způsoby registrace, jak už jsme vysvětlili výše. Jelikož si pan Karyšev nepovšiml rozdílu mezi počtem velkých a malých podniků v různých guberniích, vymyslel si velmi jednoduchý způsob, jak *obejít* toto úskalí. Násobí totiž průměrný počet dělníků *připadající na jednu továrnu v celém evropském Rusku* (a potom i v Polsku a na Kavkaze) počtem továren v každé gubernii, a takto získané skupiny zanáší do zvláštního kartogramu (č. 3). Vida, jak je to jednoduché! Proč rozdělovat továrny na skupiny podle počtu dělníků, proč zkoumat číselný poměr mezi velkými a malými podniky v různých guberniích, když můžeme jednoduše *uměle přizpůsobit* „průměrnou“ velikost továren v různých guberniích jediné společné normě? Proč zkoumat, zda se mezi malé a miniaturní podniky ve Vladimírské či Kostromské gubernii dostalo hodně nebo málo továren, když můžeme „jednoduše“ vzít průměrný počet dělníků na jednu továrnu

pro *celé* evropské Rusko a znásobit je počtem továren v *každé* gubernii? Co na tom, že se tímto způsobem dostávají stovky nahodile zaregistrovaných větrných mlýnů a lisoven oleje naroveň velkým továrnám! Vždyť čtenář si toho nevšimne a není vyloučeno, že uvěří „statistice“ vybájené panem profesorem!

Kromě rubriky dělníků pracujících v podniku má Soupis ještě zvláštní rubriku pro dělníky pracující „mimo podnik“. Sem se dostali nejen ti, kdo pracují na zakázkách továrny doma (Karyšev, s. 20), ale i pomocní dělníci apod. Na počet těchto dělníků uvedený v Soupisu (66 460 v Ruské říši) se rozhodně nelze dívat jako „na ukazatel, jak daleko u nás pokročil rozvoj takzvaného vnějšího oddělení továrny“ (Karyšev, s. 20), neboť o nějaké úplné registraci těchto dělníků se při nynějším systému statistiky továren a závodů vůbec nedá mluvit. Pan Karyšev říká velmi lehkomyšlně: „66 500 je na celé Rusko s jeho milióny domácích výrobců a řemeslníků dost málo“ (ibid.). Než toto někdo napíše, musí zapomenout, že z těchto „miliónů domácích výrobců“, jak konstatují všechny prameny, pracuje ne-li většina, tedy velmi značná část pro faktory, tj. patří rovněž k „dělníkům pracujícím mimo podnik“. Stačí nahlédnout do stránek Soupisu, které se týkají krajů známých „domáckou“ výrobou, abychom se přesvědčili o naprosté nahodilosti a útržkovitosti registrace „dělníků pracujících mimo podnik“. Tak například v II. oddílu (zpracování vlny) napočítal Soupis v Nižněnovgorodské gubernii v městě Arzamasu a přilehlé obci Vyjezdnaja Sloboda pouhých 28 dělníků pracujících mimo podnik (s. 89), zatímco z Prací komise pro průzkum domácího průmyslu v Rusku [176] (sešit V a VI) víme, že zde pracují pro podnikatele stovky (až tisíce) „domácích výrobců“. V semjonovském újezdu neuvádí Soupis vůbec žádné dělníky pracující mimo podnik, ačkoli ze zemstevní statistiky víme, že zde pracuje pro majitele závodů na výrobu plsti a stélek přes 3000 „domácích výrobců“. Ve výrobě harmo-

nik v Tulské gubernii zaregistroval Soupis jen jedinou „továrnu“ se 17 dělníky pracujícími mimo podnik (s. 395), zatímco zmíněné Práce komise atd. napočítaly už v roce 1882 celkem 2000—3000 domácích výrobců, pracujících pro majitele továren na harmoniky (sešit IX). Je tedy jasné, že považovat počet 66 500 dělníků pracujících mimo podnik za jakžtakž věrohodný a rozprádat úvahy, kolik z nich připadá na jednotlivé gubernie a výrobní odvětví, jako to dělá pan Karyšev, který dokonce sestavuje kartogram, je prostě komické. Skutečný význam těchto údajů vůbec nespočívá ve stanovení rozsahu kapitalistické domácí práce (to lze udělat až při úplném průmyslovém soupisu, do něhož budou pojaty i všechny obchody a jiné podniky nebo jednotlivci zadávající práci domů), nýbrž v tom, aby se rozlišili tovární dělníci v úzkém smyslu od dělníků pracujících mimo podnik. Až dosud se tyto kategorie dělníků velmi často směšovaly: dokonce i v Ukazateli za rok 1890 najdeme často takové směšování. Až nyní se v Soupisu podniká první pokus s touto praxí skoncovat.

Údaje Soupisu týkající se roční produkce továren zpracoval pan Karyšev nejspokojivěji hlavně proto, že konečně rozdělil továrny do skupin podle objemu produkce místo obvyklých „průměrů“. Autor se sice z těchto „průměrů“ (objem produkce na jednu továrnu) stále nemůže vymanit a srovnává dokonce průměr za rok 1894/95 s průměrem za rok 1885, což je metoda, jak už jsme jednou řekli, naprosto scestná. Poznamenejme, že celkové údaje o roční produkci továren jsou nesrovnatelně spolehlivější než celkové údaje o počtu továren, neboť malé podniky, jak už jsme uvedli, tu nemají takový význam. Například podle Soupisu je v evropském Rusku celkem 245, tj. 1,9 % továren s roční výrobou v hodnotě nad 1 milión rublů, avšak soustřeďuje se v nich 45,6 % veškeré roční produkce všech továren evropského Ruska (Karyšev, s. 38), zatímco továrny s výrobou v hodnotě pod 5000 rublů tvoří 30,8 % z celkového počtu, avšak vyrábějí pouze 0,6 % veškeré

produkce, tj. zcela nepatrnou část. Musíme však podotknout, že pan Karyšev při těchto výpočtech nerozlišuje mezi objemem výroby (= hodnotou produktu) a příjmem za zpracování suroviny. Toto velmi důležité rozlišení je v naší statistice továren a závodů poprvé provedeno v Soupisu.* Pochopitelně obě tyto veličiny jsou zcela nesrovnatelné a měly být uvedeny odděleně. Pan Karyšev to nedělá a lze soudit, že tak nízký podíl roční produkce malých podniků vyplynul zčásti z toho, že sem byly pojaty podniky, které vykázaly nikoli hodnotu zpracovaného produktu, ale pouze příjem za jeho zpracování. Dále jako příklad uvedeme chybu, které se pan Karyšev dopouští proto, že tuto okolnost opomíná. Poněvadž v Soupisu odlišuje příjem za zpracování od hodnoty produktu a poněvadž nezahrnuje celkovou částku spotřební daně do výrobní ceny, nelze jeho údaje srovnávat s údaji v dřívějších publikacích. Podle Soupisu činí objem výroby všech továren v evropském Rusku 1345 miliónů rublů, kdežto podle Ukazatele z roku 1890 celkem 1501 miliónů rublů; kdybychom však od tohoto čísla odečetli celkovou částku spotřební daně (jen v lihovarské výrobě to je asi 250 miliónů rublů), bylo by první číslo značně vyšší.

V Ukazateli (2. a 3. vydání) byly továrny a závody rozděleny na skupiny podle objemu roční výroby (aniž se uváděl podíl každé skupiny na celkové výrobě), avšak toto rozdělení nelze srovnávat s údaji Soupisu vzhledem k uvedeným rozdílům ve způsobu registrace a stanovení objemu roční výroby.

Zbývá nám rozebrat ještě jednu chybnou úvahu pana

* Jenže bohužel nemáme žádnou záruku, že Soupis provedl toto rozlišení přísně a důsledně, tj. že hodnota produktu je uvedena *pouze* u těch továren, které skutečně svůj produkt prodávají, a příjem za zpracování surovin pouze u těch, které zpracovávají cizí materiál. Je například možné, že v mlynářské výrobě (kde se s uvedeným rozdílem setkáváme nejčastěji) udávali majitelé to či ono číslo zcela nahodile. Tato otázka vyžaduje speciální rozbor.

Karyševa. Když uvádí údaje o objemu roční výroby továren a závodů podle jednotlivých gubernií, neodpustil si ani tady srovnání s údaji za léta 1885—1891, tj. s údaji Souboru. Tyto údaje nedávají informaci o výrobních odvětvích podléhajících spotřební dani, a proto pan Karyšev jen pátrá, nebyl-li v některých guberniích objem výroby v roce 1894/95 *nižší* než v předchozích letech. Takových gubernií je osm (s. 39—40), a pan Karyšev proto rozprádá úvahu o „regresi v průmyslu“ v „nejméně průmyslově vyspělých“ guberniích, o tom, že to „může signalizovat obtížnou situaci malých podniků v konkurenci s velkými“ aj. Všechny jeho úvahy by snad byly velmi hlubokomyslné, kdyby... kdyby nebyly od a do zet nepodložené. Pan Karyšev si ani tady nevšiml, že srovnává naprosto nesrovnatelné a nesourodé údaje. Tuto nesrovnatelnost ukážeme na údajích o každé gubernii, kterou pan Karyšev uvádí.* V Permské gubernii činil objem výroby v roce 1890 celkem 20,3 miliónu rublů (Ukazatel) a v roce 1894/95 celkem 13,1 miliónu rublů; z toho připadá na mlynářskou výrobu v roce 1890 celkem 12,7 miliónu rublů (v 469 mlýnech!) a v roce 1894/95 celkem 4,9 miliónu rublů (v 66 mlýnech). Zdánlivý „pokles“ je tudíž způsoben prostě nahodilou registrací různého počtu mlýnů. Přitom například počet parních mlýnů vzrostl ze čtyř v roce 1890 a 1891 na šest v roce 1894/95. Stejně lze vysvětlit „pokles“ výroby i v Simbirské gubernii (1890: 230 mlýnů — 4,8 miliónu rublů; 1894/95: 27 mlýnů a 1,7 miliónu rublů. Parních mlýnů 10 a 13). Ve Vjatecké gubernii činil objem výroby v roce 1890 celkem 8,4 miliónu rublů, v roce 1894/95 celkem 6,7 milio-

* Nebereme přitom údaje ze Souboru, ale z Ukazatele za rok 1890 a *odečítáme výrobní odvětví podléhající spotřební dani*. Vyloučíme-li tato výrobní odvětví, pak se údaje Ukazatele takřka neliší od údajů Souboru, neboť vycházejí z týchž zpráv odboru pro obchod a manufakturu. Abychom však odhalili chybu pana Karyševa, potřebujeme podrobné údaje nejen o jednotlivých výrobních odvětvích, ale i o jednotlivých továrnách.

nu rublů, tedy o 1,7 miliónu rublů méně. Jenže v roce 1890 zde byly započteny dva báňské a hutní závody, votkinský a iževský, jejichž výroba (dohromady) činí právě 1,7 miliónu rublů; v roce 1894/95 se tyto závody nepočítaly, jelikož „podléhaly“ báňskému a hutnímu odboru. Astračanská gubernie — 1890 celkem 2,5 miliónu rublů, 1894 až 95 celkem 2,1 miliónu rublů. Avšak v roce 1890 se počítala výroba v solivarech (346 000 rublů), kdežto v roce 1894/95 se nepočítala, neboť spadá pod „doly“. Pskovská gubernie — 1890 celkem 2,7 miliónu rublů, 1894/95 celkem 2,3 miliónu rublů; jenže v roce 1890 se sem započítávalo 45 třen lnu s objemem výroby v hodnotě 1,2 miliónu rublů, kdežto v roce 1894/95 jen 4 *přádelny lnu* s výrobou v hodnotě 248 000 rublů. Samozřejmě že tříny lnu z Pskovské gubernie nezmizely, nebyly jen pojaty do soupisu (snad proto, že většina z nich jsou podniky s rukodělnou výrobou, kde je méně než 15 dělníků). V Besarabské gubernii byla různým způsobem zaregistrována mlynářská výroba, ačkoli mlýnů byl jak v roce 1890, tak v roce 1894/95 napočítán stejný počet (97); v roce 1890 bylo vykázáno 4,3 miliónu pudů semleté mouky = 4,3 miliónu rublů, kdežto v roce 1894/95 většina mlýnů vykazovala *pouze příjem za mletí*, takže celkový objem jejich produkce (1,8 miliónu rublů) nelze srovnávat s číselným údajem za rok 1890. A ještě několik příkladů ilustrujících tento rozdíl. Dva Löwensohnovy mlýny uváděly v roce 1890 výrobu v hodnotě 335 000 rublů (Ukazatel, s. 424), kdežto v roce 1894/95 jen 69 000 rublů *příjmu za mletí* (Soupis, č. 14 231—2). Naproti tomu Schwarzbergův mlýn uváděl v roce 1890 hodnotu produkce 125 000 rublů (Ukazatel, s. 425) a v roce 1894/95 již 175 000 rublů (Soupis, č. 14 214); z celkového objemu výroby mlynářského průmyslu za rok 1894/95 připadá 1,4 miliónu rublů na hodnotu produktu a 400 000 rublů na příjem za mletí. Stejně je tomu i ve Vitebské gubernii: v roce 1890 celkem 241 mlýnů s objemem výroby v hodnotě 3,6 miliónu rublů a v roce 1894/95 celkem 82 mlýnů s objemem výroby

v hodnotě 120 000 rublů, přičemž většina mlýnů vykázala jen příjem za mletí (v roce 1890 bylo 37 parních mlýnů, v roce 1891 celkem 51 a v roce 1894/95 již 64), takže z těchto 120 000 rublů *víc než polovinu* tvoří nikoli hodnota produktu, nýbrž příjem za mletí. Konečně v poslední, Archangelské gubernii, lze „regresi v průmyslu“ objevenou panem Karyševem vysvětlit prostě podivnou chybou v jeho výpočtech. Ve skutečnosti činí objem výroby v archangelských továrnách podle Soupisu nikoli 1,3 miliónu rublů, jak dvakrát uvádí pan Karyšev (s. 40 a 39; oproti 3,2 miliónu rublů v letech 1885—1891), nýbrž *6,9 miliónu rublů*, z čehož 6,5 miliónu rublů připadá na 18 pilařských závodů (Soupis, s. 247).

Shrneme-li, co bylo řečeno výše, dospějeme k závěru, že pan Karyšev zacházel s materiálem, který zpracoval, se zarážející nedbalostí a nekritičností, a proto se také dopustil celé řady těch nejhrubších chyb. O výpočtech na základě číselných údajů Soupisu, které pan Karyšev provedl se svými spolupracovníky, je nutno říci, že hodně ztrácejí na statistické hodnotě tím, že neuveřejnil celkové výsledky, tj. počet továren, dělníků, objem výroby ve všech guberniích a výrobních odvětvích (přestože tyto výpočty pan Karyšev zřejmě provedl, a kdyby je uveřejnil, umožnilo by to jednak jejich kontrolu, jednak by to přineslo velký užitek všem, kdo Soupisu používají). Takto je však ryze statistické zpracování materiálu krajně kusé, neúplné, nesoustavné a závěry, s nimiž si pan Karyšev tak pospíšil, jsou většinou jen příkladem toho, jak se s čísly zacházet nemá.

Nyní přejdeme k otázce, kterou jsme si položili výše, totiž jaký je stav naší statistiky továren a závodů. Především však musíme říci, že je-li „naléhavě zapotřebí“ „úplných a spolehlivých statistických údajů o různých odvětvích“ (jak se praví v úvodu k Soupisu, a s tím nelze nesouhlasit), pak je k jejich získání nezbytně nutný správně zorganizovaný soupis průmyslu, který by registroval nej-různější průmyslové podniky, závody a práce a který by se

v určitých časových intervalech opakoval. Budou-li údaje z prvního sčítání lidu 28. ledna 1897 o zaměstnání obyvatelstva⁹ uspokojivé a budou-li důkladně zpracovány, pak značně usnadní provést soupis průmyslu. Pokud takové soupisy nemáme, můžeme mluvit jen o registraci některých velkých průmyslových podniků. Současný systém shromažďování a zpracovávání statistických údajů o tak velkých podnicích („továrnách a závodech“ podle oficiální terminologie) je nutné označit za krajně neuspokojivý. Jeho prvním nedostatkem je roztržštění statistiky továren a závodů mezi různé „resorty“ a také to, že nemáme speciální, čistě statistický úřad, kde by se shromažďování, prověřování a zpracovávání veškerých informací o všech továrnách a závodech centralizovalo. Když člověk zpracovává dnešní statistické údaje o továrnách a závodech v Rusku, ocitá se na území, které je všemi směry zpřetrháno hranicemi různých „resortů“ (jež mají své zvláštní metody a způsoby registrace apod.). Stává se dokonce, že tato hranice prochází určitou továrnou nebo závodem, takže jedno oddělení závodu (například slévárna) podléhá báňskému a hutnímu odboru, kdežto druhé (například zpracování výrobků ze železa a ingotů) odboru pro obchod a manufakturu. Pochopitelně to používání údajů velmi znesnadňuje a badatelé, kteří nevěnují této složité otázce dostatečnou pozornost, riskují, že se dopustí (a dopouštějí se) velkých chyb. Zejména pokud jde o kontrolu informací, je třeba říci, že tovární inspekce nebude samozřejmě nikdy s to kontrolovat, zda všechny informace všech továrníků odpovídají skutečnosti. Při dnešním systému (kdy se informace nezískávají soupisem prováděným zvláštním štábem zmocněnců, nýbrž pomocí dotazníků, které jsou rozesílány továrníkům) musí být hlavní pozornost věnována tomu, aby ústřední statistický úřad byl v *bezprostředním* styku se všemi majiteli továren a závodů, aby soustavně kontroloval, zda jsou informace *sourodé*, aby pečoval o jejich úplnost, o rozesílání dotazníků do *všech* poněkud významnějších průmyslových center, aby

zamezil nahodilému zařazování nesourodých údajů, aby zabránil nejednotné aplikaci a výkladu programu. Druhým základním nedostatkem dnešního systému je, že program shromažďování informací není vůbec zpracován. Bude-li se takový program vypracovávat u zeleného stolu, aniž se k němu budou moci kriticky vyslovit odborníci a (což je obzvlášť důležité) aniž bude všestranně posouzen v tisku, pak tyto informace nikdy *nemohou být* ani v nejmenším úplné a sourodé. Viděli jsme například, nakolik neuspokojivě je dnes řešena i tak základní otázka programu, jako je vymezení pojmu „továrna a závod“. Pokud nemáme soupisy průmyslu a pokud používáme systému, kdy informace shromažďují sami majitelé podniků (pomocí policie, tovární inspekce apod.), musí být pojem „továrna a závod“ vymezen naprosto přesně a musí být omezen jen na velké podniky, u nichž se dá předpokládat, že je lze registrovat *všechny a všude, bez jediné vynechávky*. Hlavní znaky pro vymezení pojmu „továrna a závod“, jak se ho dnes užívá, jsou zřejmě voleny dost zdařile: 1. nejméně 15 dělníků *v podniku* (přičemž je třeba promyslet, podle jakých kritérií rozlišovat pomocné dělníky od dělníků továrních ve vlastním slova smyslu, stanovit průměrný počet dělníků za rok atd.) a 2. používání parního pohonu (i při menším počtu dělníků). Bohužel k těmto znakům přistupují ještě další, zcela neurčité, ačkoli při rozšiřování tohoto vymezení je třeba krajní opatrnosti. Jestliže například nelze vynechat ani velké podniky s vodním pohonem, pak je třeba naprosto přesně stanovit, které podniky tohoto typu podléhají registraci (při pohonu alespoň o té a té síle nebo při nejméně tom a tom počtu dělníků apod.). Jestliže se u některých výrobních odvětví pokládá za nutné počítat i menší podniky, pak je třeba tato odvětví naprosto přesně vyjmenovat a stanovit další jasné znaky pojmu „továrna a závod“. Těm výrobním odvětvím, v nichž „továrny a závody“ splývají s „domáckými“ nebo se „zemědělskými“ podniky (výroba plsti, výroba cihel, koželužství, mlynářství, olejářství

a mnoho jiných), musí být věnována zvláštní pozornost. Domníváme se, že dva znaky pojmu „továrna a závod“, které jsme právě uvedli, by neměly být v žádném případě rozšiřovány, protože při dnešním systému shromažďování informací mohou být i takové poměrně velké podniky stěží zaregistrovány ve vší úplnosti. A reorganizace tohoto systému se může projevit buď v částečných a nepodstatných změnách, nebo v zavedení úplných soupisů průmyslu. Pokud jde o rozsah informací, tj. o množství otázek kladebných majitelům podniků, bude nutné zásadně rozlišovat mezi soupisy průmyslu a statistikou dnešního typu. Jedině v prvním případě bude možné a nutné usilovat o úplné informace (otázky týkající se dějin podniku, jeho vztahu k okolním podnikům a k okolnímu obyvatelstvu, obchodní stránky věci, surovin a pomocných materiálů, množství a druhu výrobků, mezd, pracovní doby, směn, noční a přesčasové práce atd. atd.): V druhém případě je však třeba velké opatrnosti: lépe je získat menší počet poměrně spolehlivých, úplných informací stejného druhu než spoustu údajů útržkovitých, pochybných a neporovnatelných. Jenom je bezpodmínečně nutné připojit dotazy na počet výrobních mechanismů a množství výrobků.

Říkáme-li, že naše statistika továren a závodů je nanejvýš neuspokojivá, nechceme tím rozhodně říci, že bychom její údaje měli ignorovat a dále je nezpracovávat. Právě naopak. Rozebírali jsme nedostatky dnešního systému tak podrobně proto, abychom zdůraznili, že údaje je potřeba zpracovávat zvlášť pečlivě. Hlavním a základním cílem tohoto zpracování musí být oddělení zrna od plev, oddělení relativně vhodného materiálu od nevhodného. Jak jsme viděli, hlavní chybou pana Karyševa (a mnoha jiných) je právě to, že tohle nedělal. Číselné údaje o „továrnách a závodech“ jsou nejméně spolehlivé a rozhodně jich nelze použít, dokud nebudou předem pečlivě zpracovány (vyňaty velké podniky aj.). Číselné údaje o počtu dělníků a objemu výroby jsou mnohem spolehlivější v celkových

hrubých souhrnech (přítom je však nutné důkladně rozebrat, která výrobní odvětví se registrovala, jak se prováděl soupis, jak se stanovil objem výroby aj.). Vezmeme-li detailnější výsledky, je možné, že údaje nepůjdou srovnávat a jejich použití povede k chybám. Jedině naprostým opomíjením všech těchto okolností si lze vysvětlit, jak mohly vzniknout bajky o snižování počtu továren v Rusku a o poklesu počtu továrních dělníků (v relacích k počtu obyvatelstva), bajky, které tak horlivě šířili narodníci.

Pokud jde o vlastní zpracování materiálu, musí se jeho základem bezpodmínečně stát údaje o každé jednotlivé továrně, tj. údaje zanesené na lístcích. Tyto lístky musí být rozděleny do skupin především podle územních jednotek. Gubernie je příliš velká jednotka. Rozložení průmyslu je důležitá otázka, je tedy třeba rozdělit údaje o něm podle jednotlivých měst, předměstí, vesnic a vesnických aglomerací, které tvoří průmyslová centra nebo oblasti. Dále je nutné provést rozdělení podle výrobních odvětví. V tomto směru zavedl podle našeho mínění nový systém naší statistiky továren a závodů nežádoucí změnu tím, že radikálně odmítl staré rozdělení výrobních odvětví, které se používalo už od 60. let (a dříve). Soupis nově rozdělil výrobní odvětví do 12 skupin; budeme-li přitom brát jen údaje podle skupin, dostaneme neúměrně široký rámeček, do něhož se vejdu nejružnorodější výroby a všechny se tam smíchají (soukenictví i výroba plsti, pilařství i nábytkářství, papírny i tiskárny, slévárny i klenotnictví, cihelny i porcelánky, koželužny i voskárny, lisovny oleje i cukrovary, pivovary i tabákové továrny atd.). Rozdělíme-li však podrobně každou tuto skupinu na výrobní odvětví, vznikne (viz Mikulin v citované práci) *více než tři sta* docela malých skupinek! Starý systém, který má 10 skupin a asi 100 výrobních odvětví (91 podle Ukazatele za rok 1890), nám připadá mnohem zdařilejší. Dále je nezbytně nutné rozdělit továrny *podle počtu dělníků, podle druhu pohonu a podle objemu výroby*. Toto rozdělení je obzvlášť nutné jak z ryze

teoretického hlediska pro zkoumání stavu a rozvoje průmyslu, tak i proto, aby se získaný materiál dal roztrždit na relativně vhodné a nevhodné údaje. To, že dosud takové dělení neexistuje (ačkoli by bylo tolik potřebné i v územních i ve výrobních skupinách), je nejpodstatnější nedostatek našich dnešních publikací o statistice továren a závodů, neboť nám umožňuje zjistit pouze „průměrná čísla“ vesměs naprosto fiktivní, která vedou jen k hrubým chybám. A konečně rozdělení podle všech těchto znaků se nesmí omezovat na stanovení počtu podniků v každé skupině (a podskupinách), ale musí být v každé skupině nutně doplněno údaji o počtu dělníků a objemu výroby, a to jak v podnicích s parním pohonem, tak v podnicích s ruční výrobou atd. Jinými slovy, kromě *skupinových* tabulek musíme mít také tabulky *kombinované*.

Byla by chyba domnívat se, že si takové zpracování údajů vyžádá bůhvíjak velkou práci. Statistická kancelář zemstev provádí při svém skromném rozpočtu a personálu mnohem složitější práce pro každý újezd; zpracovává se tam 20 000, 30 000 i 40 000 jednotlivých kartotéčních lístků (ačkoli počet relativně velkých „továren a závodů“ by v celém Rusku nebyl pravděpodobně vyšší než 15 000 až 16 000); rozsah informací na každém lístku je přitom nersrovnatelně širší: ve statistických sbornících zemstev bývá i několik set sloupců, zatímco například v Soupisu jich není ani dvacet. A přesto nejlepší ze statistických sborníků zemstev přinášejí nejen skupinové tabulky sestavené podle různých znaků, ale i kombinované, v nichž se různé znaky spojují.

Takové zpracování údajů by za prvé poskytlo nezbytný materiál pro ekonomickou vědu a za druhé by jednou provždy vyřešilo oddělení relativně vhodných a nevhodných údajů. Při tomto zpracování by ihned vyšla najevo nahodilost údajů o některých výrobních odvětvích, guberniích, o některých bodech programu aj. Umožnilo by vybrat poměrně úplný, spolehlivý a sourodý statistický

materiál. Získala by se cenná ponaučení, jak lze zajistit tyto kvality do budoucna.

*Napsáno před 26. srpnem
(7. zářím) 1898
Otištěno roku 1898
ve sborníku Vladimir Iljin,
Ekonomičeskije etudy
i statji. Petrohrad*

Podle textu sborníku

R E C E N Z E

A. Bogdanov, Stručná příručka ekonomické vědy^[7], Moskva 1897. Vydalo knihkupectví A. Murinové. 290 stran. Cena 2 ruble

Kniha pana Bogdanova je pozoruhodnou novinkou v naší ekonomické literatuře; nejenže „není zbytečnou“ příručkou v řadě jiných (jak autor v předmluvě „doufá“), ale je rozhodně nejlepší z nich. V této poznámce chceme proto čtenáře upozornit na mimořádné přednosti této práce a uvést několik drobnějších připomínek k místům, kde by se podle našeho názoru mělo při dalších vydáních něco vylepšit; lze předpokládat, že při živém zájmu čtenářské veřejnosti o ekonomické problémy nedají na sebe další vydání této užitečné knihy dlouho čekat.

Hlavní předností „příručky“ pana Bogdanova je, že si zachovává od první do poslední stránky naprosto důslednou koncepci, ačkoli pojednává o četných a velmi obsáhlých otázkách. Autor hned na začátku jasně a přesně definuje politickou ekonomii jako „vědu zkoumající společenské vztahy ve výrobě a rozdělování v jejich vývoji“ (3) a nikde se neodchyluje od tohoto pojetí, které učení profesori politické ekonomie často velmi špatně chápou, protože si pletou „společenské výrobní vztahy“ s výrobou vůbec a přepřlňují své tlustospisy spoustou nicneříkajících banalit a příkladů, jež nemají se společenskou vědou nic společného. Pan Bogdanov je na hony vzdálen scholastice, která často vede autory učebnic k vymyšlení „definic“ a k rozebírání jednotlivých znaků každé definice. Přitom jasnost jeho výkladu tím nejen nijak netrpí, nýbrž naopak získává, a čtenář si udělá jasnou představu například o takové kategorii, jako je *kapitál*, a to v jeho společenském i historickém významu. Základem celého postupu při

výkladu této vědy v práci pana Bogdanova je pojetí politické ekonomie jakožto vědy o historicky se vyvíjejících způsobech společenské výroby. Na začátku autor stručně vysvětluje „obecné pojmy“ vědy (s. 1—19), na konci uvádí stručné „dějiny ekonomických názorů“ (s. 235—290) a obsah vědy vysvětluje v oddílu „C. Proces ekonomického vývoje“. Nevysvětluje jej však dogmaticky (jak je to zvykem ve většině učebnic), nýbrž charakterizuje jednotlivá období ekonomického vývoje, jak po sobě následují, a to období prvobytného rodového komunismu, období otrokářství, období feudalismu a cechů a konečně období kapitalismu. Přesně tak se má politická ekonomie vykládat. Někdo možná namítne, že takto musí autor tříštit jeden a týž teoretický oddíl (například o penězích) mezi různá období a opakovat se. Avšak tento ryze formální nedostatek je plně vyvážen zásadními přednostmi historického výkladu. A je to vůbec nedostatek? K opakování dochází jen velmi zřídka a pro začátečníka je to jen ku prospěchu, protože si alespoň lépe zapamatuje zvláště důležité teze. Tak například výklad o různé funkci peněz v různých obdobích ekonomického vývoje studujícímu názorně ukazuje, že teoretický rozbor této funkce nevychází z abstraktní spekulace, ale z přesného zkoumání toho, co se skutečně v historickém vývoji lidstva stalo. Vzniká tak ucelenější představa o jednotlivých, historicky určitých soustavách společenského hospodářství. Vždyť přece hlavním účelem příruček politické ekonomie je, aby tomu, kdo tuto vědu studuje, poskytly základní představu o různých soustavách společenského hospodářství a o základních rysech každé soustavy; celý úkol spočívá v tom, aby člověk, který prostuduje základní příručku, měl v rukou spolehlivou vůdčí nit, jež ho povede k dalšímu studiu tohoto předmětu, aby pochopil, že s otázkami ekonomické vědy těsně souvisí i nejdůležitější otázky současného společenského života, a tím získal o toto studium zájem. V devadesáti devíti případech ze sta právě toto příručkám politické ekonomie

chybí. Jejich nedostatek není jen v tom, že se obvykle omezují na jednu soustavu společenského hospodářství (totiž na kapitalismus), ale i v tom, že nedovedou soustředit čtenářovu pozornost na základní rysy této soustavy; nedovedou jasně vymežit její historický význam, ukázat jednak proces (a podmínky) jejího vzniku, jednak tendence jejího dalšího vývoje; nedovedou ukázat jednotlivé stránky a jednotlivé jevy soudobého hospodářského života jako součást určité soustavy společenského hospodářství, jako výraz základních rysů této soustavy; nedovedou dát čtenáři spolehlivé vodítko, protože zpravidla nemívají naprosto důslednou, jedinou orientaci; a konečně nedovedou studujícího zaujmout, protože pojmají ekonomické otázky nesmírně úzce a bez souvislostí a rozvádějí „v poetickém neladu“ tu „faktor“ ekonomický, tu politický, tu morální atd. Jedině *materialistické pojetí dějin* vnáší do tohoto chaosu jasno a otevírá dveře komplexnímu, logicky ucelenému a fundovanému názoru na určitou soustavu společenského hospodářství jako na základ určitého uspořádání veškerého společenského života člověka.

Mimořádnou předností „příručky“ pana Bogdanova je, že se autor důsledně drží historického materialismu. Při charakteristice určitého období ekonomického vývoje uvádí obvykle ve „vysvětlivce“ přehled politického zřízení, rodinných vztahů, hlavních myšlenkových proudů doby *v souvislosti* s hlavními rysy daného ekonomického řádu. Nejdříve vysvětlí, jak ten který ekonomický řád působil na určité rozdělení společnosti na třídy, a pak ukáže, jak se *tyto třídy* projevovaly v politickém, rodinném a intelektuálním životě daného historického období, jak se zájmy těchto tříd odrážely v jednotlivých ekonomických školách, jak například zájmy vzestupného vývoje kapitalismu vyjadřovala škola volné konkurence a zájmy těžké třídy v pozdějším období škola vulgárních ekonomů (284), škola apologie. Autor zcela správně poukazuje na to, jak souvisí s postavením určitých tříd historická škola (284) i škola katedro-

vých reformátorů („realistická“ neboli „historickoetická“), kterou musíme pokládat za „školu kompromisů“ (287) pro její plané a falešné představy o „mimotřídním“ původu a významu právně politických institucí (288) atd. Autor klade do souvislosti s vývojem kapitalismu i učení Sismondiho a Proudhona, které plným právem řadí k maloburžoazním ekonomům, a ukazuje, jak jejich myšlení vyrůstá ze zájmů určité třídy kapitalistické společnosti, zaujímající „dočasně místo uprostřed“ (279), a otevřeně konstatuje, že smysl takového myšlení je reakční (280 až 281). Protože autor je ve svých názorech důsledný a dokáže vidět jednotlivé stránky hospodářského života v souvislosti se základními rysy daného ekonomického řádu, mohl správně zhodnotit i takové jevy, jako je podíl dělníků na zisku podniku [jedna z „forem mzdy“, která „málokdy může být pro podnikatele výhodná“ (s. 132—133)], nebo výrobní sdružení, jež tím, že „se organizují za kapitalistických vztahů“, „v podstatě jen rozmnožují maloburžoazii“ (187).

Víme, že právě tyto stránky „příručky“ pana Bogdanova vyvolají hodně nevole. Nespokojeni budou samozřejmě představitelé a stoupenci „etickosociologické“ školy v Rusku¹⁰. Nespokojeni budou ti, kdo se domnívají, že „ekonomické pojetí dějin je otázka ryze akademická“*, a ještě mnoho jiných... Kromě této takřkajíc stranické nespokojenosti se bude asi poukazovat i na to, že „stručná příručka“ si vynutila objasňovat rozsáhlé otázky velice zhuštěně; na 290 stranách se totiž mluví o všech obdobích ekonomického vývoje, rodovou občinou a divochy počínaje a kapitalistickými kartely a trasty konče, o politickém a rodinném životě antického světa a středověku i o dějinách ekonomických názorů. Výklad pana A. Bogdanova je opravdu nanejvýš hutný, jak autor sám v předmluvě uvádí, když svou knihu přímo označuje za „konspekt“. Pochopitelně

* Myslí si to recenzent časopisu Russkaja mysl¹¹ (1897, listopad, bibl. část, s. 517). Najdou se i takoví vtipálkové!

že některé autorovy konspektivní poznámky, které se nejčastěji týkají historických faktů, ale někdy i detailnějších otázek teoretické ekonomie, nebudou srozumitelné začínajícímu čtenáři, který se s politickou ekonomikou teprve seznamuje. Myslíme si však, že z toho nemůžeme vinit autora. A nebojíme se ani obvinění z paradoxnosti, řekneme-li, že jsme ochotni považovat tyto poznámky spíše za přednost než za nedostatek rozebírané knihy. Vždyť kdyby si autor usmyslel, že bude každou takovou poznámku podrobně vykládat, vysvětlovat a zdůvodňovat, rozrostla by se jeho práce do takových rozměrů, že by to absolutně neodpovídalo úkolům stručné příručky. Ostatně je nemyslitelné, aby jakákoli příručka, byť sebetlustší, vyložila všechny poznatky dnešní vědy o všech obdobích ekonomického vývoje a o dějinách ekonomických názorů od Aristotela po Wagnera. A kdyby autor všechny tyto poznámky vypustil, pak by jeho kniha zúžením rozsahu a zploštěním významu politické ekonomie rozhodně ztratila na ceně. Ve své nynější podobě však tyto konspektivní poznámky přinesou, jak se domníváme, velký užitek jednak těm, kteří budou podle tohoto konspektu učit, jednak těm, kteří podle něho budou studovat. O těch prvních nemusíme mluvit. Druzí poznají ze souhrnu těchto poznámek, že politickou ekonomii nelze studovat jen tak *mir nichts dir nichts**, bez jakýchkoli předběžných znalostí, aniž se obeznámí s četnými a velmi důležitými otázkami z historie, statistiky aj. Studující se přesvědčí, že obeznámit se se společenským hospodářstvím v jeho vývoji a s jeho vlivem na společenský život nelze jen z jedné nebo i z několika učebnic a příruček onoho typu, které se vyznačují často podivuhodně „dostupným výkladem“, zato však i podivuhodnou povrchností, mlácením prázdné slámy; poznají, že s ekonomickými otázkami neoddělitelně souvisí aktuální otázky dějin a dnešní skutečnosti, jejichž kořeny

* Jak výstižně poznamenal Kautsky v předmluvě ke své známé knize *Ekonomické učení K. Marxe*^[210].

tkví ve společenských výrobních vztazích. To je totiž hlavním úkolem každé příručky: podat základní představu o vykládaném předmětu, ukázat, v kterém směru má být studován podrobněji a proč je toto studium důležité.

Nyní se budeme věnovat druhé části našich poznámek a poukážeme na ona místa v knize pana Bogdanova, která by se podle našeho názoru měla opravit nebo doplnit. Doufáme, že nás vážený autor nebude obviňovat z malichernosti, nebo dokonce z puntičkářství: v konspektu jsou jednotlivé věty, a dokonce i jednotlivá slova nesrovnatelně důležitější než v zevrubném a podrobném výkladu.

Pan Bogdanov se vcelku drží terminologie ekonomické školy, k níž patří. Když však mluví o formách hodnoty, zaměňuje tento termín výrazem „vzorec směny“ (s. 39n.). Tento výraz nám připadá málo výstižný; termín „forma hodnoty“ je pro stručnou příručku skutečně nevhodný a místo něho by snad bylo lepší říci forma směny nebo vývojový stupeň směny, neboť jinak vzniknou i takové výrazy, jako je „převaha druhého vzorce směny“ (43) (?). Tam, kde autor mluví o kapitálu, neměl by zapomínat uvést celkový vzorec kapitálu, který by studujícímu pomohl pochopit, že obchodní a průmyslový kapitál je stejného druhu. — Při charakteristice kapitalismu autor opomenul podotknout, že vzrůstá počet obyvatelstva zaměstnaného v obchodu a v průmyslu na úkor zemědělského obyvatelstva a že se koncentruje ve velkých městech; tato mezera je tím citelnější, že v pojednání o středověku probírá autor podrobně vztahy mezi vesnicí a městem (63—66), kdežto o dnešním městě říká všeho všudy jen to, že si podřídilo vesnici (174). — Tam, kde mluví o dějinách průmyslu, staví zcela kategoricky „domácký systém kapitalistické výroby“* „někam mezi řemeslo a manufakturu“

* S. 93, 95, 147, 156. Zdá se nám, že tímto termínem autor zdařile nahradil výraz „systém velkovýroby založený na domácké práci“, který zavedl do naší literatury Korsak^[51].

(s. 156, 6. teze). V daném případě se nám toto zjednodušení nezdá příliš vhodné. Autor Kapitálu popisuje kapitalistickou domácí práci v oddílu o strojovém průmyslu a uvádí ji do přímé souvislosti s přetvářejícím vlivem strojového průmyslu na staré formy práce. Opravdu, takové formy domácí práce, jaké například převládají v Evropě i v Rusku v konfekčním průmyslu, se rozhodně nedají stavět „někam mezi řemeslo a manufakturu“. V historickém vývoji kapitalismu stojí *dále* než manufaktura a o tom by se mělo podle našeho názoru říci pár slov. — Nápadnou mezerou v kapitole o strojovém období kapitalismu* je, že tu chybí podkapitola o rezervní armádě a kapitalistickém přelidnění zaviněném strojovým průmyslem, o jeho významu v cyklickém pohybu průmyslu a o jeho hlavních formách. Letmé autorovy zmínky o těchto jevech na s. 205 a 270 jsou rozhodně nedostačující. — Autorovo tvrzení, že „v posledním půlstoletí“ „vzrůstá zisk daleko rychleji než renta“ (179), je příliš odvážné. Nejen Ricardo (proti němuž je tato poznámka pana Bogdanova namířena), ale i Marx konstatuje, že renta má celkovou tendenci k nápadně rychlému růstu za jakýchkoli podmínek (renta může vzrůstat, dokonce i když cena obilí klesá). Pokles obilních cen (a za jistých podmínek i renty), který byl v poslední době vyvolán konkurencí panenské půdy v Americe, Austrálii apod., se výrazně projevil teprve od 70. let a Engelsova poznámka v oddílu o rentě (Das Kapital, III, 2, 259—260)¹², věnovaná současné krizi zemědělství, je formulována mnohem opatrněji. Engels konstatuje, že v civilizovaných zemích existuje „zákon“ růstu renty, jímž se vysvětluje, „proč má třída velkých pozemkových vlastníků tak podivuhodně tuhý život“, a dále poukazuje už jen na to, že tento tuhý život „pomalu přestává být tuhý“ (allmählich sich erschöpft). Partie věnované zemědělství jsou rovněž mimořádně stručné. V části o (kapitalistické)

* Přísné dělení kapitalismu na období manufakturní a období strojové je velkou předností „příručky“ pana Bogdanova.

rentě je jen zcela zběžně řečeno, že její podmínkou je kapitalistické zemědělství. („Za kapitalismu zůstává půda i nadále v soukromém vlastnictví a stává se kapitálem,“ 127 — a dost!) O tom by se mělo říci něco podrobnějšího, aby se předešlo všelijakým nedorozuměním kolem vzniku vesnické buržoazie, postavení zemědělských dělníků a kolem toho, čím se liší od postavení továrních dělníků (nižší úroveň potřeb i nižší životní úroveň; pozůstatky připoutání k půdě či různých Gesindeordnungen*atd.). Je rovněž škoda, že se autor nezmínil o genezi kapitalistické renty. Po poznámkách o kolóněch¹³ a závislých rolnících a dále o pachttech našich rolníků měl stručně charakterizovat celkový vývoj renty od renty v úkonech (Arbeitsrente) k naturální rentě (Produktenrente), dále pak k peněžní rentě (Geldrente) a od ní už ke kapitalistické rentě (viz *Das Kapital*, III, 2, Kap. 47)¹⁴. O tom, jak kapitalismus vytlačuje vedlejší výdělky a jak tím rolnické hospodářství ztrácí stabilitu, autor říká: „Rolnické hospodářství vcelku chudne, celkový úhrn jím vyráběných hodnot klesá“ (148). To je velmi nepřesné. Ožebračování rolnictva za kapitalismu spočívá v tom, že je vytlačováno vesnickou buržoazií, která vyrůstá z téhož rolnictva. Pan Bogdanov by například stěží mohl vylíčit úpadek rolnického hospodářství v Německu, aniž by se zmínil o *Vollbauerech***.

Na uvedeném místě autor mluví o rolnících všeobecně, hned potom však uvádí příklad z ruského života — jenže mluvit o ruském rolníkovi „všeobecně“ je víc než riskantní. Autor na téže stránce říká: „Rolník se buď zabývá jen zemědělstvím, nebo odchází do manufaktury,“ to znamená — dodejme — že se buď mění ve vesnického buržu, nebo v proletáře se ždíbcem půdy. O tomto dvoustranném procesu by měla být v knize zmínka. A konečně jako celkový nedostatek knihy musíme uvést to, že v ní nejsou pří-

* — zákonná ustanovení určující vztahy mezi pozemkovými vlastníky a nevolníky. *Red.*

** — rolníci, kteří mají celistvé (nerozdělené) pozemky. *Red.*

klady z ruského života. U velmi mnoha otázek (třeba například organizace výroby ve středověku, vývoj strojové výroby a železnic, růst městského obyvatelstva, krize a syndikáty, rozdíl mezi manufakturou a továrnou atd.) by takové příklady z naší ekonomické literatury byly velmi důležité. Nemá-li začátečník uvedeny příklady, které zná, značně mu to ztěžuje zvládnutí předmětu. Domníváme se, že doplnění zmíněných mezer by příliš nezvětšilo rozsah knihy a nezkomplikovalo její velký odbyt, který je po všech stránkách velmi žádoucí.

*Napsáno mezi 7. a 14.
(19. a 26.) únorem 1898
Otištěno v dubnu 1898
v časopise Mir božij, č. 4*

Podle textu časopisu

POZNÁMKA K TEORII TRHŮ

(K POLEMICE PÁNŮ TUGANA-BARANOVSKÉHO
A BULGAKOVA)¹⁵

Problémem trhů v kapitalistické společnosti se velmi intenzívně zabývali, jak víme, narodničtí ekonomové s pány V. V. a N. -onem v čele. Je proto zcela přirozené, že ekonomové, kteří narodnické teorie neuznávají, pokládali za nezbytné na tento problém upozornit a vyjasnit především základní, abstraktní teoretické body „teorie trhů“. Pokusil se o to v roce 1894 pan Tugan-Baranovskij ve své knize Průmyslové krize v dnešní Anglii^[180], v I. kapitole druhého oddílu nazvané Teorie trhů, a v loňském roce věnoval témuž problému pan Bulgakov svou knihu O trzích za kapitalistické výroby^[9] (Moskva, 1897). Oba autoři se v základních názorech shodují; u obou je těžiště ve výkladu skvělé analýzy „oběhu a reprodukce celkového společenského kapitálu“, kterou podal Marx v 3. oddílu II. dílu Kapitálu^[77]. Oba autoři se shodují v tom, že teorie pánů V. V. a N. -ona o trhu (zejména vnitřním) v kapitalistické společnosti jsou rozhodně nesprávné a že je to způsobeno buď ignorováním, nebo nepochopením Marxovy analýzy. Oba autoři konstatovali, že rozvíjející se kapitalistická výroba si sama vytváří trh především na základě *výrobních prostředků, a nikoli spotřebních předmětů*; že realizaci produktu a zejména nadhodnoty lze plně vysvětlit i bez zřetele k zahraničnímu trhu; že nezbytnost zahraničního trhu pro kapitalistickou zemi vůbec nevyplývá z podmínek realizace (jak se domnívali pánové V. V. a N. -on), nýbrž z historických podmínek apod. Zdálo by se, že se pánové Bulgakov a Tugan-Baranovskij tak dokonale shodují, že se vlastně nemají oč přít a mohou své síly

společně zaměřit na podrobnější a hlubší kritiku narodnické ekonomie. Jenže mezi uvedenými autory se rozpoutala polemika (Bulgakov, uvedený spis, s. 246—257 a passim; Tugan-Baranovskij v časopise *Mir božij*, 1898, č. 6: Kapitalismus a trh, ke knize S. Bùlgakova [178]). Podle našeho názoru zašli jak pan Bulgakov, tak pan Tugan-Baranovskij ve své polemice poněkud daleko, neboť své připomínky vzali příliš osobně. Pokusíme se rozebrat, zda se ve svých názorech opravdu tolik rozcházejí, a jestliže ano, pak kdo z nich je blíže pravdě.

Pan Tugan-Baranovskij především obviňuje pana Bulgakova z toho, že je „málo originální“ a že si příliš potrpí na *iurare in verba magistri** (*Mir božij*, 123). „Můj výklad problému, jaký význam má zahraniční trh pro kapitalistickou zemi, s nímž pan Bulgakov plně souhlasí, rozhodně není převzat od Marxe,“ prohlašuje pan Tugan-Baranovskij. Domníváme se, že toto tvrzení neodpovídá pravdě, neboť výklad problému přejímá pan Tugan-Baranovskij *právě od Marxe*; odtud jej také bezpochyby převzal i pan Bulgakov, takže se tu nedá diskutovat o „originalitě“, nýbrž o pochopení toho či onoho Marxova výroku nebo o tom, zda se má Marx vykládat tak či onak. Pan Tugan-Baranovskij říká, že Marx se „v II. dílu o zahraničním trhu vůbec nezmiňuje“ (1. c.). To není pravda. V téměř 3. oddílu II. dílu, kde se analyzuje realizace produktu, vysvětluje Marx naprosto přesně, jak s touto otázkou souvisí zahraniční obchod, a tudíž i zahraniční trh. Říká tam toto:

„Kapitalistická výroba vůbec neexistuje bez zahraničního obchodu. Předpokládá-li se však normální roční reprodukce v daném rozsahu, předpokládá se tím také, že zahraniční obchod *jen nahrazuje tuzemské výrobky* (Artikel — zboží) *výrobky jiné užité neboli naturální formy*, aniž se dotýká hodnotových poměrů, tedy také hodnotových poměrů, v nichž se navzájem směňují dvě kategorie — výrobní prostředky a spotřební předměty, ani poměrů mezi kon-

* — přísahat na slova svého učitele. *Red.*

stantním kapitálem, variabilním kapitálem a nadhodnotou, na něž se hodnota produktu každé z těchto kategorií rozpadá. Počítá-li se tedy při rozboru ročně reprodukované hodnoty produktu se zahraničním obchodem, pak to tedy otázku jen komplikuje, aniž to poskytuje nějaký nový moment ať pro otázku samu, či pro její řešení. Je tedy třeba úplně si jej odmyslit...“ (Das Kapital, II¹, 469. Podtrženo námi.)¹⁶ Pan Tugan-Baranovskij „vykládá problém“ takto: „V každé zemi, která dováží zboží ze zahraničí, může být nadbytek kapitálu; pro takovou zemi je zahraniční trh nezbytně nutný“ (Průmyslové krize, s. 429, cit. v časopise Mir božij, 1. c. 121), což je jen pouhá parafráze Marxova tvrzení. Marx říká, že při analýze realizace nelze brát v úvahu zahraniční obchod, protože tento obchod jen zaměňuje jedno zboží za druhé. Pan Tugan-Baranovskij rovněž rozebírá tutéž otázku realizace (I. kapitola druhé části Průmyslových krizí) a říká, že země, která zboží dováží, musí je také vyvážet, tj. musí mít zahraniční trh. Vzniká tedy otázka, můžeme-li říci, že pan Tugan-Baranovskij „výklad problému rozhodně nepřevzal od Marxe“. Pan Tugan-Baranovskij dále říká, že „II. a III. díl Kapitálu jsou jen velmi neúplné koncepty“ a že „proto ve III. dílu nenacházíme závěry z vynikající analýzy, která je ve II. dílu“ (cit. článek, 123). Ani toto tvrzení není přesné. Vedle jednotlivých rozborů společenské reprodukce (Das Kapital, III, 1, 289)¹⁷: vysvětlení, v jakém smyslu a jak dalece je realizace konstantního kapitálu „nezávislá“ na individuální spotřebě, „nacházíme ve III. dílu“ zvláštní kapitolu (49. K rozboru výrobního procesu) věnovanou závěrům ze skvělé analýzy ve II. dílu, kapitolu, v níž je výsledků této analýzy použito k vyřešení velmi závažné otázky o druzích společenského důchodu v kapitalistické společnosti. Konečně musíme pokládat za stejně nesprávné tvrzení pana Tugana-Baranovského, že „se Marx ve III. dílu Kapitálu vyslovuje o této otázce úplně jinak“, že ve III. dílu se prý „dokonce setkáme

s tvrzeními, která tato analýza rozhodně vyvrací“ (cit. stať, 123). Pan Tugan-Baranovskij uvádí na straně 122 své stati dvě takové Marxovy úvahy, které jsou prý v rozporu se základní doktrínou. Podívejme se na ně blíže. V III. dílu Marx říká: „Podmínky přímého vykořisťování a podmínky jeho realizace (tohoto vykořisťování) nejsou totožné. Rozcházejí se nejen časově a místně, ale i svou podstatou. První jsou omezeny jen produktivní silou společnosti, druhé proporcionalitou různých výrobních odvětví a spotřební silou společnosti... Čím více se rozvíjí produktivní síla (společnosti), tím více se dostává do rozporu s úzkou základnou, na které spočívají spotřební poměry“ (III, 1, 226, ruský překlad, s. 189)¹⁸. Pan Tugan-Baranovskij si tato slova vykládá takto: „Pouhé proporcionalní dělení národní výroby ještě nezaručuje možnost odbytu výrobků. Může se stát, že si výrobky nenajdou trh, i když rozdělení výroby bude proporcionalní — takový je zřejmě smysl citovaných Marxových slov.“ Nikoli, smysl těchto slov není takový. Nemáme nejmenší důvod spatřovat v těchto slovech nějakou *opravu* teorie realizace vyložené v II. dílu. Marx zde pouze konstatuje rozpor kapitalismu, na který poukázal na jiných místech Kapitálu, totiž na rozpor mezi tendencí *neomezeně* rozšiřovat výrobu a nevyhnutelností *omezené* spotřeby (v důsledku proletářského postavení lidových mas). Pan Tugan-Baranovskij se s námi jistě nebude přít, že tento rozpor je kapitalismu *vlastní*; a protože Marx právě v tomto úryvku na něj poukazuje, nemáme nejmenší právo hledat v jeho slovech ještě nějaký další smysl. „Spotřební síla společnosti“ a „proporcionalnost různých výrobních odvětví“ vůbec nejsou nějaké oddělené, samostatné a vzájemně nesouvisející podmínky. Naopak určitá úroveň spotřeby je jedním z prvků proporcionalnosti. Analýza realizace opravdu ukázala, že k vytvoření vnitřního trhu pro kapitalismus dochází ani ne tak na základě spotřebních předmětů, jako spíše na základě výrobních prostředků. Z toho vyplývá, že první skupina

společenské výroby (výroba výrobních prostředků) se může a musí rozvíjet rychleji než druhá (výroba spotřebních předmětů). Pochopitelně z toho nijak neplyne, že by se výroba výrobních prostředků mohla rozvíjet *zcela nezávisle* na výrobě spotřebních předmětů a *mimo jakoukoli souvislost s ní*. Marx o tom říká: „Kromě toho dochází, jak jsme viděli (kniha druhá, oddíl třetí), k neustálému oběhu mezi konstantním kapitálem a konstantním kapitálem, ...k oběhu, který je především nezávislý na individuální spotřebě v tom smyslu, že do ní nikdy nevchází, ale který jí je koneckonců (definitiv) omezen, neboť konstantní kapitál se nikdy nevyrábí kvůli sobě samému, ale jen proto, že se ho víc potřebuje ve výrobních sférách, jejichž výrobky vcházejí do individuální spotřeby“ (III, 1, 289, ruský překlad, s. 242)¹⁹. Takže nakonec výrobní spotřeba (spotřeba výrobních prostředků) vždycky souvisí s osobní spotřebou, vždycky je na ní závislá. Přitom však má kapitalismus jednak tendenci neomezeně rozšiřovat výrobní spotřebu, neomezeně rozšiřovat akumulaci a výrobu, jednak tendenci proletarizovat lidové vrstvy, což dosti omezuje rozšiřování osobní spotřeby. Je jasné, že tu jde o rozpor v kapitalistické výrobě, a Marx v citovaném úryvku jen tento rozpor konstatuje*. Analýza realizace

* Naprosto stejný smysl má i druhý úryvek citovaný panem Tuganem-Baranovským (III, 1, 231, srov. S. 232 do konce pasáže)²⁰, a rovněž tak pasáž o krizích: „Konečnou příčinou všech skutečných krizí zůstává vždy chudoba a omezená spotřeba mas, která tu stojí proti tendenci kapitalistické výroby rozvíjet výrobní síly tak, jako by hranici jejich rozvoje tvořila jen absolutní spotřební schopnost společnosti“ (Das Kapital, III, 2, 21, ruský překlad, s. 395)²¹. Stejný smysl má i tato Marxova poznámka: „Rozpor v kapitalistickém výrobním způsobu: dělníci jsou jako kupci zboží důležití pro trh. Ale jako prodavače jejich zboží — pracovní síly — má kapitalistická společnost tendenci omezit je na minimum ceny“ (Das Kapital, II, 303)²². O tom, že si pan N.-on vykládá toto místo nesprávně, jsme už psali v časopise *Novoje slovo*²³, 1897, květen. (Viz Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 165 až 167. *Red.*) Žádný rozpor mezi všemi těmito místy a analýzou realizace v 3. oddílu II. dílu neexistuje.

v II. dílu tento rozpor nijak nevyvrací (i když si to pan Tugan-Baranovskij myslí), ale naopak ukazuje souvislost mezi výrobní a osobní spotřebou. Bylo by samozřejmě hrubou chybou z tohoto rozporu kapitalismu (nebo z jiných jeho rozporů) vyvozovat, že kapitalismus není možný nebo že ve srovnání s dřívějšími hospodářskými režimy není pokrokový (jak to s oblibou dělají naši narodnici). Kapitalismus se nemůže vyvíjet jinak než prostřednictvím celé řady rozporů; a poukážeme-li na tyto rozpory, pouze se nám objasní historicky přechodný charakter kapitalismu, objasní se nám podmínky a příčiny jeho tendence přejít ve vyšší formu.

Shrneme-li teď všechno, co jsme výše vyložili, dospějeme k tomuto závěru: výklad pana Tugana-Baranovského o významu zahraničního trhu je převzat právě od Marxe; žádný rozpor mezi II. a III. dílem Kapitálu v otázce realizace (a teorie trhů) neexistuje.

A nyní dále. Pan Bulgakov obviňuje pana Tugana-Baranovského, že nesprávně hodnotí učení předmarxovských ekonomů o trzích. Pan Tugan-Baranovskij obviňuje pana Bulgakova, že vytrhuje Marxovy názory z vědecké půdy, v níž vyrostly, že líčí věci tak, jako by „Marxovy názory vůbec nesouvisely s názory jeho předchůdců“. Tato poslední výtka je zcela neodůvodněná, neboť pan Bulgakov nejenže žádnou takovou absurdní myšlenku nevyšlovil, ale naopak uváděl názory představitelů různých předmarxovských škol. Podle našeho mínění jak pan Bulgakov, tak pan Tugan-Baranovskij bezdůvodně věnovali při historickém výkladu otázky tak málo pozornosti Adamu Smithovi, kterým by se při *speciálním* výkladu „teorie trhů“ rozhodně měli zabývat co nejpodrobněji. „Rozhodně“ proto, že právě Adam Smith byl původcem oné chybné doktríny o rozpadu společenského produktu na variabilní kapitál a nadhodnotu (mzdu, zisk a rentu podle terminologie Adama Smitha), která se houževnatě udržovala až do Marxe a bránila nejenom vyřešit, ale dokonce i správně

formulovat otázku realizace. Pan Bulgakov zcela správně říká, že „při nesprávných výchozích hlediscích a nesprávném formulování problému samého by tyto spory“ (o teorii trhů, vznikající v ekonomické literatuře) „mohly vést jen k planým a scholastickým disputacím“ (s. 21 uvedeného spisu, pozn.). Zatím však autor věnoval Adamu Smithovi jen jedinou stráněčku, přeskočil podrobný a skvělý rozbor teorie A. Smitha, který provedl Marx v 19. kapitole II. dílu Kapitálu (II, S. 353—383)²⁴, a místo toho se soustředil na učení druhořadých a nesamostatných teoretiků J. S. Milla a von Kirchmanna. Pan Tugan-Baranovskij už *A. Smitha úplně obešel*, a proto ve výkladu názorů dalších ekonomů *vynechal jejich základní chybu* (opakování výše zmíněné chyby Smithovy). Výklad potom přirozeně nemohl být uspokojivý. Uveďme alespoň dva příklady. Když pan Tugan-Baranovskij vyložil své schéma č. 1, vysvětlující prostou reprodukci, říká: „Vždyť přece předpokládaný příklad prosté reprodukce nevyvolává žádné pochybnosti; kapitalisté podle našeho předpokladu spotřebují všechnen svůj zisk a je pochopitelné, že nabídka zboží nepřevyší poptávku“ (Průmyslové krize, s. 409). To není správné. Pro dřívější ekonomy to vůbec není „pochopitelné“, protože ti nedovedli vysvětlit dokonce ani prostou reprodukci společenského kapitálu, a také ji nelze vysvětlit, jestliže jsme nepochopili, že se společenský produkt rozpadá pokud jde o hodnotu na *konstantní kapitál* + variabilní kapitál + nadhodnotu a pokud jde o materiální formu na dvě velké skupiny: výrobní prostředky a spotřební předměty. Proto tento případ vyvolal u A. Smitha „pochybnosti“, ve kterých také, jak dokázal Marx, uvízl. Jestliže pozdější ekonomové opakovali Smithovu *chybu*, aniž sdíleli Smithovy *pochybnosti*, dokazuje to pouze, že po teoretické stránce udělali v této otázce krok zpátky. Právě tak je nesprávné, když pan Tugan-Baranovskij říká: „Sayovo a Ricardovo učení je teoreticky naprosto správné; kdyby si jeho odpůrci dali práci a vypočítali, jak se rozděluje zboží v kapitalistic-

kém hospodářství, snadno by pochopili, že odmítání tohoto učení obsahuje logický rozpor“ (1. c., 427). Nikoli, Sayovo a Ricardovo učení je teoreticky naprosto nesprávné: Ricardo opakoval Smithovu chybu (viz jeho Spisy, Ziberův překlad, Petrohrad 1882, s. 221)^[144] a Say ji ještě dovršil tvrzením, že rozdíl mezi hrubým a čistým společenským produktem je ryze subjektivní. A kdyby Say, Ricardo a jejich odpůrci „počítali“ nevím jak, stejně by se ničeho nedopočítali, protože tady vůbec nejde o čísla, jak už zcela správně poznamenal i Bulgakov v souvislosti s jiným místem knihy pana Tugana-Baranovského (Bulgakov, 1. c., s. 21, pozn.).

Dostali jsme se teď k druhému předmětu sporu mezi pány Bulgakovem a Tuganem-Baranovským, totiž k otázce číselných schémat a jejich významu. Pan Bulgakov tvrdí, že schémata pana Tugana-Baranovského „se odchyľují od vzoru“ (tj. od Marxova schématu), „a tím ztrácejí do značné míry na přesvědčivosti a nevysvětlují proces společenské reprodukce“ (1. c. 248), kdežto pan Tugan-Baranovskij říká, že „pan Bulgakov nechápe zcela jasně vlastní význam takových schémat“ (Mir božij, č. 6 z roku 1898, s. 125). Podle našeho názoru má v tomto případě plnou pravdu pan Bulgakov. „Ne zcela jasně chápe význam schémat“ spíš pan Tugan-Baranovskij, který se domnívá, že schémata „dokazují závěr“ (ibid.). Schémata sama o sobě nic dokazovat nemohou; mohou pouze *ilustrovat* proces, *jsou-li jeho jednotlivé prvky teoreticky vyjasněny*. Pan Tugan-Baranovskij si sestavil vlastní schémata, odlišná od schémat Marxových (a daleko méně jasná než schémata Marxova), aniž přitom teoreticky vysvětlil ony prvky procesu, které mají být schémata ilustrovány. Základní tezi Marxovy teorie, že společenský produkt se rozpadá nejen na variabilní kapitál + nadhodnotu (jak si mysleli A. Smith, Ricardo, Proudhon, Rodbertus aj.), nýbrž i na konstantní kapitál + uvedené složky, tuto tezi pan Tugan-Baranovskij vůbec nevysvětlil, třebaže ji ve svých schématech použil.

Čtenář knihy pana Tugana-Baranovského *není schopen pochopit* tuto základní tezi nové teorie. Pan Tugan-Baranovskij vůbec nezdůvodnil, proč se musí rozlišovat dvě skupiny společenské výroby (I: výrobní prostředky a II: spotřební předměty), ačkoli jak správně podotýká pan Bulgakov, „už jen v tomto rozdělení je víc teoretického smyslu než ve všech předcházejících disputacích o teorii trhů“ (1. c., s. 27). Proto tedy pan Bulgakov vykládá Marxovu teorii mnohem jasněji a správněji než pan Tugan-Baranovskij.

Na závěr se podíváme poněkud důkladněji na knihu pana Bulgakova, k níž musíme poznamenat toto. Asi třetina knihy je věnována „rozdílům v obratu kapitálu“ a „mzdovému fondu“. Podkapitoly s těmito nadpisy nám připadají nejméně zdařilé. V první z těchto podkapitol se autor pokouší doplnit (viz s. 63, pozn.) Marxovu analýzu a pouští se do velmi složitých výpočtů a schémat, aby ilustroval, jak probíhá proces realizace při rozdílech v obratu kapitálu. Domníváme se, že konečný závěr, k němuž pan Bulgakov dospěl (že k objasnění realizace při rozdílných obrazech kapitálu se nutně musí předpokládat zásoby u kapitalistů obou skupin, viz s. 85), vyplývá z obecných zákonů výroby a oběhu kapitálu a že tedy vůbec není nutné předpokládat různé případy vztahů mezi obratem kapitálu v I. a II. skupině a sestavovat celou řadu diagramů. Totéž je třeba říci i o druhé z uvedených podkapitol. Pan Bulgakov poukazuje zcela správně na mylné tvrzení pana Gercenštejna^[23], který nachází v Marxově učení o této otázce rozpor. Autor poznamenává zcela správně, že „shrňeme-li obrat všech kapitálů za jeden rok, pak na začátku daného roku budou kapitalisté vlastnit jednak celý vyrobený produkt z minulého roku, jednak částku peněz rovnající se této hodnotě“ (s. 142—143). Avšak pan Bulgakov zcela zbytečně převzal (s. 92n.) ryze scholastickou formulaci této otázky od dřívějších ekonomů (zda se mzda bere z běžné výroby nebo z výroby předchozího pracovního

období) a zbytečně si věci komplikoval tím, že „odmítl“ poučku Marxe, který prý „jako by byl v rozporu se svým základním hlediskem“, „neboť usuzuje tak, jako by“ „se mzda nebrala z kapitálu, ale z běžné výroby“ (s. 135). Jenže takto Marx otázku vůbec neformuluje. Pan Bulgakov musel „odmítnout“ Marxovu poučku proto, že se pokouší aplikovat na Marxovu teorii formulaci otázky, která je Marxovi naprosto cizí. Jakmile je jednou vysvětleno, jak probíhá proces celkové společenské výroby v souvislosti s tím, jak spotřebovávají produkt různé třídy společnosti, jakmile je vysvětleno, jak kapitalisté vkládají peníze nezbytné pro oběh produktu — jakmile je tohle všechno jednou vysvětleno, pak otázka, je-li mzda brána z běžné nebo z předchozí výroby, už nemá vůbec žádný smysl. Proto právě vydavatel posledních dílů Kapitálu Engels v předmluvě k druhému dílu praví, že úvahy, například Rodbertusovy, o tom, „zda mzda pochází z kapitálu nebo důchodu, patří do oblasti scholastiky a Marx se s nimi definitivně vypořádává v 3. oddílu této druhé knihy Kapitálu“ (Das Kapital, II, Vorwort, S. XXI)²⁵.

Napsáno koncem roku 1898

Otištěno v lednu 1899

v časopise Naučnoje obozrenije, č. 1

Podepsán: Vladimír Iljin

Podle textu časopisu

R E C E N Z E ²⁶

R. Gvozděv, Kulactví a lichvářství a jejich společensko-ekonomický dosah, Petrohrad 1899. Nákladem N. Garina^[20]

Kniha pana Gvozděva shrnuje údaje shromážděné v naší ekonomické literatuře o zajímavém problému kulactví a lichvářství. Autor na řadě příkladů ukazuje vývoj oběhu zboží a zbožní výroby před reformou, který vedl ke vzniku obchodního a lichvářského kapitálu. Potom následuje přehled materiálu o lichvářství v obilní výrobě, o kulactví v souvislosti s přesídlováním, domácí výrobou, odcházením za prací a v souvislosti s daněmi a úvěrem. Pan Gvozděv zcela správně uvádí, že narodničtí ekonomové pohlíželi na kulactví nesprávně, neboť v něm spatřovali jakýsi „nádor“ na těle „lidové výroby“, a nikoli jednu z forem kapitalismu, těsně a nerozlučně spjatou s celkovým uspořádáním ruského společenského hospodářství. Narodníci opomíjeli spojitost mezi kulactvím a rozkladem rolnictva, nebrali v úvahu, že vesničtí „vydřidušští“ lichváři aj. mají blízko k „příčinlivým mužikům“, k těmto představitelům vesnické maloburžoazie v Rusku. Pozůstatky středověkých institucí, které tak těžce doléhají na naši vesnici (stavovská uzavřenost rolnické obcí, připoutanost rolníka k přídělu, vzájemné ručení, stavovská daňová nerovnoměrnost), vytvářejí obrovské překážky pro ukládání drobného kapitálu do výroby, pro jeho použití v zemědělství a v průmyslu. Přirozeným důsledkem toho pak je, že se neúměrně rozšiřují *nejnižší a nejhorší formy kapitálu*, tj. kapitál obchodní a lichvářský. Několik zámožných rolníků mezi

masou „hospodářsky slabých“ rolníků, bídně živořících na svých nepatrných přídělech, se nutně stává těmi nejhoršími vykořisťovateli. Chudinu zotročují tím, že jí půjčují peníze, v zimě si ji najímají na práce atd. atd. Zastaralé instituce brzdí vývoj kapitalismu v zemědělství i v průmyslu a snižují tak poptávku po pracovní síle, ale přitom vůbec nechrání rolníky před bezostyšným a bezmezným vykořisťováním, a dokonce ani před smrtí hladem. Přibližné výpočty částek uvedené v knize pana Gvozděva, které platí nemajetné rolnictvo kulakům a lichvářům, názorně ukazují, že není možné jednoduše srovnávat ruské rolnictvo s přídělem půdy se západoevropským proletariátem. Ve skutečnosti je postavení převážné většiny ruského rolnictva mnohem horší než postavení vesnického proletariátu na Západě; naši nemajetní rolníci jsou ve skutečnosti zcela chudí (pauperi) a stále častěji a častěji přicházejí léta, kdy se musí podnikat mimořádná opatření, aby se pomohlo miliónům hladovějících rolníků. Kdyby berní úřady uměle nezahrnovaly do jednoho celku zámožné rolnictvo a chudinu, pak by chudina rozhodně musela být oficiálně započtena mezi chudé vrstvy rolnictva, což by přesněji a pravdivěji vymežilo vztah dnešní společnosti k těmto vrstvám obyvatelstva. Kniha pana Gvozděva je tedy užitečná v tom, že shrnuje fakta o „neproletářském zbídačování“* a správně charakterizuje tento proces jako nejnižší a nejhorší formu rozkladu rolnictva. Pan Gvozděv je zřejmě dobře obeznámen s ruskou ekonomickou literaturou, avšak jeho knize by prospělo, kdyby věnoval méně místa citátům z různých časopiseckých článků a raději zpracovával materiál samostatně. Narodníci zpracovávali existující materiál obvykle tak, že teoreticky nejzávažnější stránky dané otázky ponechávali stranou. Dále, vlastní soudy pana Gvozděva jsou často příliš povšechné a obecné.

* *Parvus*, Světový trh a zemědělská krize^[118], Petrohrad 1898, s. 8, poznámka.

НАЧАЛО

ЖУРНАЛЪ ЛИТЕРАТУРЫ, НАУКИ И ПОЛИТИКИ.

1899 г.

М А Р Т Ъ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типографія И. Н. Скороходова (Надеждинская, 43).

1899.

Obálka časopisu Načalo z roku 1899,
v němž vycházely Leninovy recenze

Zmenšeno

Platí to zejména o kapitole věnované domácí výrobě.
Kniha místy trpí vyumělkovaným a nejasným stylem.

*Napsáno mezi 30. lednem
a 3. (11. a 15.) únorem 1899
Otištěno v březnu 1899
v časopise Načalo, č. 3
Podepsán: Vl. Iljin*

Podle textu časopisu

RECENZE

Parvus, Světový trh a zemědělská krize. Ekonomické studie^[118]. Z němčiny přeložil L. J., Petrohrad 1898. Nakladatel O. N. Popovová (Vzdělávací knihovna, řada 2., č. 2). 142 stran. Cena 40 kop.

Knížka nadaného německého publicisty píšícího pod pseudonymem Parvus obsahuje několik studií, v nichž jsou charakterizovány některé jevy v současném světovém hospodářství, při čemž je největší pozornost věnována Německu. Parvus se zaměřuje hlavně na vývoj světového trhu a popisuje především, jaká stadia prodělává tento vývoj v poslední době, kdy postupně upadá průmyslová hegemonie Anglie. Nesmírně zajímavé jsou autorovy poznámky o tom, jakou úlohu hrají staré průmyslové země, které se stávají pro mladší kapitalistické země trhem: tak například Anglie pohlcuje stále větší množství německých výrobků, v současné době pětinu až čtvrtinu celého německého exportu. Parvus na základě statistických údajů o obchodu a průmyslu popisuje originální dělbu práce mezi různými kapitalistickými zeměmi, z nichž jedny vyrábějí hlavně pro odbyt v koloniích a druhé pro odbyt v Evropě. V kapitole Města a železnice se autor neobyčejně zajímavě pokouší charakterizovat hlavní „formy kapitalistických měst“ a jejich význam v celkové soustavě kapitalistického hospodářství. Zbývající, větší část knihy (s. 33—142) je věnována rozporům v současném kapitalistickém zemědělství a agrární krizi. Parvus zpočátku vysvětluje vliv průmyslového rozvoje na ceny obilí, na pozemkovou rentu atd. Potom vykládá teorii pozemkové renty, jak ji vypracoval Marx ve III. dílu Kapitálu^[220], a podle této teorie pak vysvětluje základní příčinu kapitalistických agrárních krizí. Po doplnění ryze teoretického rozboru této otázky údají o Německu dospívá Parvus k závěru, že „konečnou

a hlavní příčinou agrární krize jsou pozemkové renty a jim odpovídající ceny půdy, které v důsledku kapitalistického vývoje mimořádně stouply“. „Odstraňte tyto ceny,“ říká Parvus, „a evropské zemědělství bude opět s to konkurovat ruskému a americkému.“ „Jediným jeho (soukromého vlastnictví) prostředkem proti agrární krizi, vyloučíme-li nahodilé příznivé kombinace světového trhu, je prodat v dražbě veškeré kapitalistické pozemkové vlastnictví“ (141). Závěr, k němuž Parvus dospěl, se tedy vcelku shoduje s názorem Engelse, který ve III. dílu Kapitálu poukazuje na to, že dnešní agrární krize znemožňuje evropským pozemkovým vlastníkům²⁷ pobírat dřívější renty z půdy. Vřele doporučujeme všem čtenářům zajímajícím se o uvedené otázky, aby se s Parvusovou knihou seznámili. Je skvělou protiváhou omšelých narodnických úvah o dnešní agrární krizi, s nimiž se neustále setkáváme v narodnickém tisku a které trpí velmi závažným nedostatkem: nezkoumají krizi v souvislosti s celkovým vývojem světového kapitalismu, nezkoumají ji z hlediska určitých společenských tříd, zkoumají ji jedinež proto, aby z ní vytěžily maloměšťácké moralizování o životaschopnosti drobného rolnického hospodářství.

Překlad Parvusovy knihy můžeme vcelku označit za uspokojivý, i když se v něm tu a tam vyskytnou nezdařilé a těžkopádné obraty.

*Napsáno mezi 3.—7.
(15.—19.) únorem 1899
Otištěno v březnu 1899
v časopise Načalo, č. 3
Podepsán: Vl. Iljin*

Podle textu časopisu

R E C E N Z E

Obchodní a průmyslové Rusko^[174]. *Informativní příručka pro obchodníky a továrníky. Sestaveno za redakce A. A. Blaua, přednosta statistického oddělení odboru pro obchod a manufakturu, Petrohrad 1899. Cena 10 rublů*

Vydavatelé tohoto tlustospisu chtěli „zaplnit mezeru v naší ekonomické literatuře“ (s. 1), totiž shromáždit současně jednak adresy obchodních a průmyslových podniků z celého Ruska, jednak údaje „o stavu jednotlivých průmyslových odvětví“. Proti takovému spojení informativního a vědeckého statistického materiálu by se nedalo nic namítat, kdyby byl obojí materiál dostatečně úplný. Bohužel v uvedené publikaci však adresní materiál zcela převažuje nad statistickým, který je jednak neúplný, jednak velmi nedostatečně zpracovaný. Proti dřívějším publikacím stejného typu má tato publikace především ten nedostatek, že neuvádí statistické údaje o *každém* závodu a podniku, který je do seznamu zařazen. V důsledku toho ztrácí seznam závodů a podniků, který má 2703 velkých sloupců tištěných nejdrobnějším písmem, veškerou vědeckou hodnotu. A při chaotičnosti naší statistiky obchodu a průmyslu jsou údaje o každém jednotlivém závodu a podniku neobyčejně důležité, neboť naše oficiální statistické instituce nikdy tyto údaje alespoň trochu obstojně nezpracují, a uveřejňují vždy jen souhrnné údaje, v nichž je zahrnut jak materiál relativně spolehlivý, tak i absolutně nespolehlivý. Hned si ukážeme, že to platí i o posuzované publikaci; nejdříve si však povšimněme, jak originálně její autoři postupují. V adresáři závodů a podniků v každém výrobním odvětví uvádějí počet podniků a jejich celkový obrát jedině pro celé Rusko; vypočítávají průměrný obrát jednoho podniku v každém výrobním odvětví a odlišují zvláštní značkou

podniky, které mají obrat vyšší a nižší, než je tento průměr. Bylo by daleko účelnější (když už se nedaly otisknout údaje o každém podniku zvlášť) vymezit několik kategorií závodů a podniků stejných pro všechna odvětví obchodu a průmyslu (podle výše obratu, podle množství dělníků, podle druhu pohonu apod.) a rozdělit všechny podniky do těchto kategorií. Pak by bylo alespoň možné posoudit, jak úplný a srovnatelný je materiál z různých gubernií a z různých výrobních odvětví. Pokud jde například o statistiku továren a závodů, stačí si přečíst fenomenálně mlhavou definici tohoto pojmu na první straně této publikace (pozn.) a prolistovat si seznamy továrníků z některých výrobních odvětví, abychom se přesvědčili, jak nesourodý je statistický materiál uváděný v knize. Proto musíme brát souhrnné statistické údaje o továrnách a závodech, které se uvádějí v I. oddílu 1. části Obchodního a průmyslového Ruska (Historicko-statistický přehled průmyslu a obchodu v Rusku) s velkou rezervou. Dočteme se tam, že v roce 1896 (zčásti v r. 1895) bylo v celé Ruské říši 38 401 továren s objemem výroby v hodnotě 2 745 000 000 rublů, s 1 742 181 dělníky; v tom jsou započítány všechny podniky, které odvádějí i neodvádějí spotřební daň, i podniky báňské a hutní. Domníváme se, že toto číslo nemůžeme bez důkladného ověření srovnávat s údaji naší statistiky továren a závodů za uplynulá léta. V roce 1896 byla registrována celá řada výrobních odvětví, která se dříve (před rokem 1894/95) k „továrním“ nepočítala: pekárny, rybolov²⁸, jatky, tiskárny a litografie atd. atd. Uvádí se, že objem výroby všech báňských a hutních podniků v Ruské říši činil 614 000 000 rublů; k tomuto číslu se dospělo originálním způsobem, o němž se dovídáme jen to, že hodnota surového železa se patrně opakuje v hodnotě železa a ocele. Naproti tomu je počet dělníků uváděných v celém báňském a hutním průmyslu patrně nižší než ve skutečnosti: v roce 1895/96 je jich uváděno 505 000. Je to buď chyba, nebo je hodně báňských podniků vynecháno. Z čísel rozptýle-

ných v knize vyplývá, že dokonce jen v některých odvětvích této skupiny dosahuje počet dělníků 474 000, nepočítaje v to horníky v kamenouhelných dolech (asi 53 000), v solných dolech (asi 20 000), dělníky v kamenolomech (asi 10 000) a v některých jiných těžebních odvětvích (asi 20 000). V roce 1890 pracovalo v báňském a hutním průmyslu celé Ruské říše přes 505 000 dělníků a právě tato odvětví se od té doby mimořádně rozrostla. Například v pěti výrobních odvětvích této skupiny, o nichž jsou v textu knihy uváděny historickostatistické údaje (výroba surového železa, výroba drátu, strojírenství, výrobky ze zlata a mědi), bylo v roce 1890 celkem 908 závodů s objemem výroby v hodnotě 77 miliónů rublů a s 69 000 dělníky, kdežto v roce 1896 již 1444 závodů s objemem výroby v hodnotě 221,5 miliónu rublů a se 147 000 dělníky. Shrme-li všechny historickostatistické údaje roztroušené v knize, které bohužel nezahrnují všechna výrobní odvětví, nýbrž jen některá (zpracování bavlny, chemická výroba a více než 45 jiných výrobních odvětví), získáme takové údaje o celé Ruské říši. V roce 1890 bylo 19 639 továren a závodů s objemem výroby v hodnotě 929 miliónů rublů a s 721 000 dělníky, kdežto v roce 1896 celkem 19 162 továren a závodů s objemem výroby v hodnotě 1 708 miliónů rublů a s 985 000 dělníky; připojíme-li k tomu dvě odvětví podléhající spotřební dani, tj. průmysl cukrovarnický a lihovarnický (1890/91 měl 116 000 dělníků; 1895/96 měl 123 000 dělníků), dojdeme k číslu 837 000 dělníků a 1 108 000 dělníků, což znamená přírůstek téměř *o třetinu za šest let*. Poznamenejme, že pokles počtu továren souvisí s rozdílným způsobem registrace mlýnů: v roce 1890 se mezi továrny dostalo 7003 mlýnů (156 miliónů rublů, 29 638 dělníků), kdežto v roce 1896 už jen 4379 mlýnů (272 miliónů rublů, 37 954 dělníků).

Takové jsou tedy údaje, které můžeme získat z posuzované publikace a které nám dovolují udělat si jakous takous představu o průmyslovém vzestupu Ruska v 90. letech.

Podrobněji budeme moci tuto otázku rozebrat tehdy, až budou uveřejněny úplné statistické údaje za rok 1896.

*Napsáno před 21. únorem
(5. březnem) 1899
Olištěno v březnu 1899
v časopise Načalo, č. 3
Podepsán: Vl. Iljin*

Podle textu časopisu

J E Š T Ě K T E O R I I R E A L I Z A C E

V lednovém čísle časopisu *Naučnoje obozrenije* z tohoto roku (1899) byla uveřejněna moje Poznámka k teorii trhů^[56] (K polemice pánů Tugana-Baranovského^[178] a Bulgakova^[9]) a hned po ní stať P. B. Struveho K problému trhů za kapitalistické výroby^[170] (O Bulgakovově knize a Iljinově článku). Struve „do značné míry odmítá teorii Tugana-Baranovského, Bulgakova a Iljina“ (s. 63 jeho stati) a podává svůj výklad Marxovy teorie realizace.

Podle mého názoru není polemika Struveho proti jmenovaným autorům vyvolána ani tak tím, že by se s nimi zásadně rozcházel, jako spíše tím, že Struve nepochopil správně teorii, kterou tito autoři hájí. Za prvé Struve směšuje teorii trhů buržoazních ekonomů, kteří učili, že produkty se směňují za produkty a že proto musí existovat harmonie mezi výrobou a spotřebou, s Marxovou teorií realizace, kde Marx svou analýzou ukázal, *jak* probíhá reprodukce a oběh celkového společenského kapitálu, tj. realizace produktu v kapitalistické společnosti*. Ani Marx, ani autoři, kteří ho vykládali a s nimiž Struve polemizuje, nejenže z této analýzy nevyvozovali závěr o harmonii mezi výrobou a spotřebou, ale naopak energicky zdůrazňovali rozpory vlastní kapitalismu, které se při kapitalistické realizaci nemohou neprojevit**. Za druhé Struve směšuje abstraktní teorii realizace (o níž výlučně

* Viz moje Studie^[38], s. 17 aj. (Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 150 aj. *Red.*)

** Ibid., s. 20, 24, 27 aj. (Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 153, 161—162, 157—158 aj. *Red.*)

pojedaovali jeho oponenti) s konkrétními historickými podmínkami realizace kapitalistického produktu v té které zemi a v té které době. To je totéž, jako kdyby někdo směšoval abstraktní teorii pozemkové renty s konkrétními podmínkami vývoje kapitalismu v zemědělství v té které zemi. Z těchto dvou hlavních Struveho omylů vznikla celá řada nedorozumění, a abychom je objasnili, musíme rozebrat jednotlivá tvrzení z jeho stati.

1. Struve nesouhlasí s mým názorem, že při výkladu teorie realizace je nutné zabývat se zejména Adamem Smithem. Když už se má začít od Adama, píše, pak by se nemělo začínat Smithem, ale fyziokraty²⁹. Nikoli, to je omyl. Byl to Adam Smith, který se neomezil na pouhé konstatování oné (i fyziokratům známé) pravdy, že produkty se směňují za produkty, nýbrž si položil i otázku, jak se nahrazují (realizují) jednotlivé části společenského kapitálu a produktu podle své hodnoty*. Proto také Marx, který plně uznával, že v učení fyziokratů, například v Quesnayově Tableau économique^[238], byla tvrzení „na svou dobu geniální“**, který uznával, že v analýze procesu reprodukce učinil A. Smith^[163] ve srovnání s fyziokraty dokonce i v jistém směru krok zpátky (Das Kapital, I², 612, Anm. 32)³¹, věnoval fyziokratům v přehledu dějin realizace asi tak půl druhé stránky (Das Kapital, II¹, S. 350—351)³², zatímco Smithovi přes třicet stran (ib., 351—383)³³, kde podrobně rozebral Smithův základní omyl, který potom převzala celá politická ekonomie. Takže zabývat se Smithem je nutné právě proto, aby se objasnila teorie realizace buržoazních ekonomů, kteří všichni Smithův omyl opakovali.

* Mimochodem v mém článku v časopise Naučnoje obozrenije byl termín „stoimost“ všude nahrazen termínem „cennost“. Neudělal jsem to já, nýbrž redakce. Nepovažuji za nijak zvlášť podstatné, užije-li se toho či onoho termínu, považuji jen za nutné konstatovat, že jsem použil a vždy používám termínu „stoimost“.

** *Fr. Engels*: Herrn E. Dühring's Umwälzung der Wissenschaft^[202], Dritte Aufl., s. 270 z kapitoly, kterou napsal Marx³⁰.

2. Pan Bulgakov ve své knize zcela správně říká, že buržoazní ekonomové směřovali prostý oběh zboží s kapitalistickým oběhem zboží, kdežto Marx zjistil, že je mezi nimi rozdíl. Struve se domnívá, že tvrzení pana Bulgakova vyplývá z neporozumění. Podle mého názoru věci neporozuměl pan Struve, a nikoli pan Bulgakov. Jen se podívejme, jak Struve svrchovaně podivně pana Bulgakova vyvrací. Vyvrací ho tím, že opakuje jeho tvrzení. Struve říká: Marx nemůže být pokládán za stoupence oné teorie realizace, podle níž může být produkt realizován uvnitř dané společnosti, protože Marx „přísně rozlišoval prostý oběh zboží a kapitalistický oběh zboží“ (!! s. 48). Jenže to je přesně to, co tvrdil i pan Bulgakov! Právě proto není Marxova teorie pouhým opakováním pravdy, že produkty se směňují za produkty. A právě proto označil pan Bulgakov naprosto správně spor buržoazních a maloburžoazních ekonomů o možnosti nadvýroby za „plané a scholastické slovíčkaření“: obě polemizující strany směřovaly prostý a kapitalistický oběh zboží, obě opakovaly Smithův omyl.

3. Struve bezdůvodně nazývá teorii realizace teorií proporcionálního rozdělování. Je to nepřesné a nutně to vede k nedorozuměním. Teorie realizace je abstraktní* teorie, která ukazuje, jak probíhá reprodukce a oběh celkového společenského kapitálu. Nutným předpokladem této abstraktní teorie je za prvé abstrahování od zahraničního obchodu, od zahraničních trhů. Avšak tím, že teorie realizace abstrahuje od zahraničního obchodu, naprosto netvrdí, že by někdy existovala nebo mohla existovat kapitalistická společnost bez zahraničního obchodu**. Za

* Viz můj článek v časopise *Naučnoje obozrenije*, s. 37. (Viz tento svazek, s. 61—62. *Red.*)

** *Ibid.*, s. 38. (Viz tento svazek, s. 61—63. *Red.*) *Srovnej Studie*, s. 25: „Cožpak my popíráme nutnost zahraničního trhu pro kapitalismus? Ovšemže ne. Jenže otázka zahraničního trhu nemá naprosto nic společného s otázkou realizace.“ (*Sebrané spisy 2*, Praha 1980, s. 160. *Red.*)

druhé abstraktní teorie realizace předpokládá a musí předpokládat proporcionální rozdělení produktu mezi jednotlivá odvětví kapitalistické výroby. Ale i když to teorie realizace předpokládá, naprosto tím netvrdí, že v kapitalistické společnosti se produkty vždycky rozdělují nebo mohou rozdělovat proporcionálně*. Pan Bulgakov zcela správně srovnává teorii realizace s teorií hodnoty. Teorie hodnoty předpokládá a musí předpokládat rovnost mezi poptávkou a nabídkou, rozhodně však netvrdí, že by taková rovnost v kapitalistické společnosti vždycky byla a mohla být. Tak jako každý jiný zákon kapitalismu i zákon realizace „se uskutečňuje jen tím, že se neuskutečňuje“ (Bulgakov, citát ve stati Struveho, s. 56). Teorie průměrné a rovné míry zisku v podstatě také předpokládá proporcionální rozdělení výroby mezi její jednotlivá odvětví. Ale proto přece Struve tuto teorii neoznačí za teorii proporcionálního rozdělení!

4. Struve nesouhlasí s mým názorem, že Marx právem obviňoval Ricarda z opakování chyby Adama Smitha. „Marx neměl pravdu,“ píše Struve. Jenže Marx výslovně cituje jednu pasáž z Ricardova díla (II¹, 383)³⁴. Struve ji přechází bez povšimnutí. Přitom na další stránce Marx uvádí názor Ramsayův^[235], který si také všiml právě této Ricardovy chyby. Uvedl jsem i jiné místo z Ricardova díla,

* „Nejen výrobky nahrazující nadhodnotu, ale i výrobky nahrazující variabilní... a konstantní kapitál... se realizují jen ‚s nsnázemi‘, za neustálých výkyvů, které jsou stále prudší podle toho, jak se kapitalismus rozvíjí...“ (Studie, s. 25; srov. Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 155. *Red.*) Struve možná řekne, že této pasáži odporují jiná místa, např. na s. 31: „...kapitalisté mohou realizovat nadhodnotu?“... Tento rozpor je jen zdánlivý. Vzhledem k tomu, že mluvíme o abstraktní teorii realizace (a narodníci přišli právě s abstraktní teorií o tom, že nadhodnotu nelze realizovat), musíme proto udělat závěr o možnosti realizace. Avšak při výkladu abstraktní teorie je nutno poukázat na rozpory, které provázejí každý skutečný proces realizace. To jsem právě ve svém článku udělal. (Viz Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 161—162, 167. *Red.*)

kde výslovně říká: „Veškerý produkt půdy a práce v každé zemi se dělí na tři části: na úkolovou mzdu, zisk a rentu“ (zde je chybně vynechán konstantní kapitál. Viz Ricardovy spisy^[144], Ziberův překlad, s. 221). I toto místo přechází Struve mlčením. Cituje jen jednu Ricardovu poznámku, kde se poukazuje na absurdnost Sayovy úvahy o rozdílu mezi hrubým a čistým důchodem. Ve 49. kapitole III. dílu Kapitálu, v níž se probírají závěry z teorie realizace, uvádí Marx právě tuto Ricardovu poznámku a říká o ní: „Jak ovšem uvidíme později“ — je zřejmě míněn IV. díl Kapitálu³⁵, který tehdy ještě nebyl vydán, „ani Ricardo nikde nevyvrátil nesprávný Smithův rozbor ceny zboží, totiž Smithovo tvrzení, že se cena zboží rozkládá na souhrn hodnot důchodů (Revenuen). Ricardo přechází nesprávnost tohoto rozboru a ve svých rozborech jej považuje natolik za správný, že od konstantní části hodnoty zboží ‚abstrahuje‘. Čas od času podléhá témuž způsobu chápání věcí“ (tj. Smithovu způsobu chápání. Das Kapital, III, 2, 377, ruský překlad, 696)³⁶. Ponecháváme na čtenáři, aby posoudil, kdo má pravdu: zda Marx, který říká, že Ricardo opakuje Smithovu chybu*, nebo Struve, který říká, že Ricardo „velmi dobře (?) věděl, že celkový společenský produkt se nedělí na mzdu, zisk a rentu“, a že Ricardo „nevědomky (!) abstrahoval od částí společenského produktu, které tvoří výrobní náklady“. Je vůbec možné něco *velmi dobře* vědět a přitom od toho *nevědomky* abstrahovat?

5. Struve nejenže nevyvrátil Marxovo tvrzení, že Ricardo přejal Smithovu chybu, ale sám tutéž chybu ve své stati opakoval. „Je podivné... myslet si,“ píše Struve, „že by to či ono dělení společenského produktu na kategorie

* Že je Marxovo hodnocení správné, je vidět zvláště názorně také z toho, že Ricardo sdílel mylný Smithův názor na akumulaci individuálního kapitálu. Ricardo se totiž domníval, že celá akumulovaná část nadhodnoty se vydává na mzdy, zatímco se vynakládá 1. na konstantní kapitál a 2. na mzdy. Viz Das Kapital, I^o, 611—613, kap. 22, § 2.³⁷ — Srov. Studie, s. 29, pozn. (Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 164. Red.)

mohlo mít podstatný význam pro celkové pochopení realizace, tím spíš, že opravdu všechny části realizovaného produktu nabývají v průběhu realizace formy důchodu (hrubého) a klasikové se na ně dívali jako na důchody“ (s. 48). Jenže háček je v tom, že *ne* všechny části realizovaného produktu nabývají formy důchodu (hrubého): a právě tento Smithův omyl vysvětlil Marx, když ukázal, že část realizovaného produktu nikdy nenabývá a nemůže nabýt formy důchodu. Je to ona část společenského produktu, která nahrazuje konstantní kapitál sloužící k výrobě výrobních prostředků (konstantní kapitál I. skupiny podle Marxovy terminologie). Například osivo v zemědělství nikdy nenabývá formy důchodu; černé uhlí, kterého se opět používá k těžbě černého uhlí, nikdy nenabývá formy důchodu atd. atd. Proces reprodukce a oběhu celkového společenského kapitálu nepochopíme, nebude-li vyčleněna ona část hrubého produktu, která může sloužit jen jako kapitál, ale nikdy nemůže nabýt formy důchodu*. V rozvíjející se kapitalistické společnosti musí tato část společenského produktu nutně růst rychleji než všechny ostatní části tohoto produktu. Jedině tímto zákonem lze vysvětlit jeden z nejhlubších rozporů kapitalismu: národní bohatství roste nesmírně rychle, zatímco spotřeba lidových vrstev roste (roste-li vůbec) velmi pomalu.

6. Struve „vůbec nechápe“, proč je Marxovo rozlišování konstantního a variabilního kapitálu „pro teorii realizace nutné“ a proč já na něm „tolik trvám“.

Jestliže to Struve nechápe, je to na jedné straně pouhé neporozumění. Za prvé Struve sám uznává, že toto rozlišování má jednu přednost, a to, že je do něho zahrnut celý produkt, a ne jen důchody. Druhou předností tohoto rozlišování je, že logicky spojuje analýzu procesu realizace s analýzou procesu výroby individuálního kapitálu. Co je úkolem teorie realizace? Ukázat, *jak* probíhá proces re-

* Srov. Das Kapital, III, 2, 375—376 (ruský překlad, 696) o rozdílu mezi hrubým produktem a hrubým důchodem³⁸.

produkce a oběh celkového společenského kapitálu. Není tedy už na první pohled jasné, že úloha variabilního kapitálu musí přitom být kardinálně odlišná od úlohy konstantního kapitálu? Produkty nahrazující variabilní kapitál se musí nakonec směnit za *spotřební předměty* dělníků a musí krýt jejich obvyklou spotřebu. Produkty nahrazující konstantní kapitál se musí nakonec směnit za *výrobní prostředky* a musí jich být použito jako kapitálu pro novou výrobu. Proto je rozlišování konstantního a variabilního kapitálu pro teorii realizace bezpodmínečně nutné. Za druhé je Struveho neporozumění způsobeno tím, že si i zde jako teorii realizace zcela svévolně a mylně představuje teorii, která ukazuje, že produkty jsou rozdělovány proporcionalmente (viz zejména s. 50—51). Řekli jsme už výše a opakujeme znovu, že taková představa o obsahu teorie realizace je nesprávná.

Na druhé straně je Struveho nepochopení způsobeno tím, že považuje za nutné rozlišovat mezi „sociologickými“ a „ekonomickými“ kategoriemi v Marxově teorii a má proti ní několik všeobecných výhrad. Musím k tomu za prvé říci, že to všechno nemá s teorií realizace absolutně co dělat; za druhé, že považuji Struveho rozlišování za nejasné a nevidím v něm žádný reálný přínos. Za třetí pokládám za sporné, ba dokonce za vysloveně nesprávné jeho tvrzení, že „sám Marx určitě neměl jasno, jaký vztah mají sociologické základy“ jeho teorie k analýze tržních jevů, že „učení o hodnotě, tak jak je vyloženo v I. a III. dílu Kapitálu, nesporně trpí rozporností“*. Všechna tato

* Proti tomuto Struveho tvrzení postavím nejnovější výklad teorie hodnoty, jak jej podal Karl Kautsky^[207], který říká a dokazuje, že zákon průměrné míry zisku „neanuluje zákon hodnoty, pouze ho modifikuje“ [Die Agrarfrage (Agrární otázka), S. 67—68]. Uvedme ostatně následující zajímavé prohlášení Kautského z předmluvy k jeho pozoruhodné knize: „Podařilo-li se mi v tomto spise rozvinout nové, podnětné myšlenky, jsem za to zavázán díkem především oběma velkým mistrům, a zdůrazňuji to zde tím raději, že od určité doby se dokonce i v našich (u Kautského — v socialistických kruzích. Čes. red.)

Struveho prohlášení jsou naprosto neopodstatněná. Nejsou to argumenty, nýbrž dekrety. Jsou to anticipované výsledky kritiky Marxovy teorie, do které se chtějí pustit novokantovci*. Ještě se uvidí, co tato kritika přinese. Prozatím však konstatujeme, že k teorii realizace nepřišla nic.

kruzích ozývají hlasy, které prohlašují Marxovo a Engelsovo stanovisko za zastaralé... Zdá se mi, že příčina těchto pochybností je spíš v osobách jednotlivých pochybovačů než v učení, o kterém se vyslovují pochybnosti. Soudím tak nejen podle výsledků, které vyplývají ze zkoumání těchto pochybností, ale i ze zkušeností, kterých jsem sám nabyl. Na začátku mé... činnosti (u Kautského — když jsem se začal zabývat socialismem. *Čes. red.*) mé sympatie vůbec nepatřily marxismu. Stavěl jsem se k němu právě tak kriticky a pochybovačně jako kdokoli z těch, kteří se dnes s opovržením dívají svrchu na můj dogmatický fanatismus. Marxistou jsem se stal proti své vůli. Kdykoli však vystaly ve mně pochybnosti v některé základní otázce, tehdy, jakož i později, vždy jsem nakonec zjistil, že chyba byla u mne a nikoli u mých mistrů, že hlubší zkoumání věci mě donutilo uznat oprávněnost jejich stanoviska. Každé nové zkoumání, každý pokus o revizi vedl mě tak jen k posílení důvěry, k většímu uznání učení, jehož šíření a uplatňování se stalo mým životním úkolem.“ (Karl Kautsky, *Agrární otázka*, Praha 1959, s. 37, 38—39. *Čes. red.*)

* Zmiňme se jen tak na okraj o této (budoucí) „kritice“, kterou je Struve tak nadšen. Proti kritice samé jistě nebude žádný rozumně uvažující člověk nic namítat. Ale Struve zřejmě opakuje svou oblíbenou myšlenku o obohacení marxismu „kritickou filozofií“. Samozřejmě že zde nechci a ani nemohu probírat filozofický obsah marxismu, a proto se omezím jen na tuto poznámku. Ti z Marxových žáků, kteří volají „zpět ke Kantovi“, nepřinesli dosud vůbec nic, co by dokazovalo, že takový obrat je nutný, a co by přesvědčivě ukázalo, v čem může Marxova teorie získat, bude-li obohacena novokantovstvím³⁹. Nesplnili ani to, co měli splnit především — podrobně rozebrat a vyvrátit Engelsovo negativní hodnocení novokantovství^[19]. Naproti tomu ti žáci, kteří se nevrátili ke Kantovi, nýbrž jednak k filozofickému materialismu před Marxem a jednak k dialektickému idealismu, podali pozoruhodně ucelený a hodnotný výklad dialektického materialismu a ukázali, že je zákonitým a nevyhnutelným produktem celého moderního vývoje filozofie a vědy o společnosti. Stačí poukázat na známou práci pana Beltova^[120] v ruské literatuře a na *Beiträge zur Geschichte des Materialismus* (Stuttgart 1896) v německé literatuře⁴⁰.

7. O významu Marxových schémat v 3. oddílu II. dílu Kapitálu Struve tvrdí, že abstraktní teorii realizace lze dobře vyložit, použije-li se nejrůznějších způsobů dělení společenského produktu. K tomuto překvapujícímu tvrzení mohl Struve dospět jen proto, že se domnívá, že teorie realizace „se plně vyčerpává“ (??!) banální tezí o směně produktů za produkty. Jen toto neporozumění způsobilo, že Struve napsal tuto větu: „Jakou úlohu hraje tato“ (realizovaná) „masa zboží ve výrobě, rozdělování atd., zda představuje kapitál (sic!!) a jaký, konstantní nebo variabilní — to všechno je pro podstatu dané teorie zcela lhostejné“ (51). Pro Marxovu teorii realizace, která je analýzou reprodukce a oběhu celkového společenského kapitálu, je lhostejné, zda zboží představuje kapitál!! To je totéž, jako kdyby někdo řekl, že pro podstatu teorie pozemkové renty je lhostejné, zda se zemědělské obyvatelstvo dělí na pozemkové vlastníky, kapitalisty a na dělníky nebo ne, protože tato teorie není nic jiného než výklad o různé úrodnosti jednotlivých pozemků.

Jen díky tomuto neporozumění mohl Struve tvrdit, že „naturální poměr mezi prvky společenské spotřeby — společenská směna *statků* — může být nejlépe vysvětlen“ nikoli pomocí Marxova dělení produktu, ale pomocí následujícího dělení: výrobní prostředky + spotřební předměty + nadhodnota (s. 50). — Co je to společenská směna statků? Především směna výrobních prostředků za spotřební předměty. Jak je však možné tuto směnu vysvětlit, jestliže nadhodnotu oddělíme *od* výrobních prostředků a *od* spotřebních předmětů? Vždyť nadhodnota je obsažena ve výrobních prostředcích nebo ve spotřebních předmětech. Není tedy jasné, že takovéto logicky nesmyslné dělení (které směřuje dělení podle naturální formy produktu s dělením podle prvků hodnoty) *zamlžuje* proces společenské směny statků?*

* Připomeňme čtenáři, že Marx dělí celý společenský produkt na dvě skupiny podle naturální formy produktu: I. na výrobní prostředky,

8. Struve říká, že prý jsem Marxovi připsal Sayovu a Ricardovu buržoazní apologetickou teorii (52) — teorii harmonie mezi výrobou a spotřebou (51) — teorii, která je v křiklavém rozporu s Marxovým učením o evoluci a definitivním zániku kapitalismu (51—52); proto prý moje „naprosto správná úvaha“ o tom, že Marx ve II. i ve III. dílu zdůrazňoval typicky kapitalistické rozpory mezi neomezeným rozšiřováním výroby a omezenou spotřebou lidových mas, „hází úplně přes palubu teorii realizace..., jejímž zastáncem v ostatních případech“ jsem.

I toto Struveho tvrzení je nesprávné a zase vyplývá ze zmíněného neporozumění danému problému.

Jak přišel Struve na to, že teorii realizace nechápu jako analýzu procesu reprodukce a oběhu celkového společenského kapitálu, ale jako teorii, která jen říká, že produkty se směřují za produkty, teorii, která učí, že mezi výrobou a spotřebou je harmonie? Kdyby Struve rozebral mé statě, nepodařilo by se mu dokázat, že jsem teorii realizace chápal v druhém smyslu, protože jsem přímo a výslovně řekl, že teorii realizace chápu právě v prvním smyslu. V stati K charakteristice ekonomického romantismu, v oddílu, kde vysvětluji chyby Smitha a Sismondiho, se říká: „Otázka je zde právě v tom, *jak* probíhá realizace, *tj.* nahrazování všech částí společenského produktu. Proto výchozím bodem při posuzování společenského kapitálu a důchodu — neboli, což je totéž, realizace produktu v kapitalistické společnosti — musí být rozlišení... výrobních prostředků a spotřebních předmětů“ (Studie, 17)*. „Realizace spočívá právě v analýze *nahrazování* všech částí společenského produktu, pokud jde o hodnotu i materiální formu“ (ib., 26)*. Neopakuje snad Struve totéž, když

II. na spotřební předměty. Dále se v každé z těchto skupin produkt dělí na tři části podle prvků hodnoty: 1. konstantní kapitál, 2. variabilní kapitál, 3. nadhodnotu.

* Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 150, 160. *Red.*

říká — jakoby proti mně — že teorie, která nás zajímá, „ukazuje mechanismus realizace... pokud taková realizace probíhá“ (Naučnoje obozrenije, 62)? Jsem snad v rozporu s *onou* teorií realizace, kterou hájím, když říkám, že realizace probíhá „jen s nesnáze, za neustálých výkyvů, které jsou stále prudší podle toho, jak se kapitalismus rozvíjí, v podmínkách zběsilé konkurence apod.“ (Studie, 27)?* — když říkám, že narodnická teorie „dokazuje nejen nepochopení této realizace, ale znamená ještě navíc *krajně povrchní chápání rozporů jí vlastních*“ (26—27)?* — když říkám, že realizace produktu, která probíhá spíše na základě výrobních prostředků než na základě spotřebních předmětů, „je ovšem rozpor, ale právě takový rozpor, který skutečně existuje, který vyplývá ze samé podstaty kapitalismu“ (24)*, který „přesně odpovídá historickému poslání kapitalismu a jeho specifické sociální struktuře: první“ (tj. poslání) „spočívá především v rozvoji výrobních sil společnosti (výroba pro výrobu); druhé“ (tj. sociální struktura kapitalismu) „vyklučuje jejich využití obyvatelstvem“ (20)?*

9. V názoru na vztah mezi výrobou a spotřebou v kapitalistické společnosti se zřejmě se Struvem shodujeme. Říkal-li však Struve, že Marxova teze^[76] (která praví, že spotřeba není cílem kapitalistické výroby) „nese jasnou pečeť polemičnosti, charakteristické pro celý Marxův systém. Je tendenční...“ (53), pak rozhodně protestuji proti takovým výrazům, neboť jsou nemístné a nesprávné. Že spotřeba není cílem kapitalistické výroby, to je fakt. Rozpor mezi tímto faktem a jiným faktem, že totiž výroba koneckonců souvisí se spotřebou, že je závislá na spotřebě i v kapitalistické společnosti, není rozporem v doktríně, nýbrž rozporem ve skutečném životě. Marxova teorie realizace má mimo jiné právě proto obrovskou vědeckou hodnotu, že ukazuje, jak k tomuto rozporu dochází, že

* Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 162, 161, 158, 154. Red.

tento rozpor staví do popředí. „Marxův systém“ je „polemičský“ nikoli proto, že je „tendenční“*, nýbrž proto, že teoreticky přesně obráží všechny rozpory, které se vyskytují v životě. Proto také jsou a budou neúspěšné všechny pokusy pochopit „Marxův systém“, pokud nepochopíme jeho „polemičnost“: „polemičnost“ systému je pouze přesným odrazem „polemičnosti“ kapitalismu samého.

10. „Jaký je reálný význam teorie realizace?“ ptá se Struve a uvádí názor pana Bulgakova, který říká, že kapitalistická výroba se opravdu může rozšiřovat i řadou krizí. „Kapitalistická výroba roste na celém světě,“ říká pan Bulgakov. „Tento argument naprosto neobstojí,“ namítá Struve. „K reálnému rozšiřování kapitalistické výroby totiž vůbec nedochází v onom ideálním či izolovaném kapitalistickém státě, který předpokládá Bulgakov a který je podle jeho mínění soběstačný, nýbrž na světovém hospodářském fóru, kde se střetávají nejrůznější stupně ekonomického vývoje a různé formy hospodářského způsobu života“ (57).

A tak se Struveho námitka redukuje na to, že k realizaci ve skutečnosti nedochází v izolovaném, soběstačném kapitalistickém státě, nýbrž „na světovém hospodářském fóru“, tj. odbytem produktů do jiných zemí. Snadno se pozná, že tato námitka vznikla z omylu. Změní se nějak problém realizace, neomezíme-li se jen na vnitřní trh („soběstačný“ kapitalismus), nýbrž budeme-li se dovolávat zahraničního trhu? Vezmeme-li místo jedné země několik zemí? Nebudeme-li si myslet, že kapitalisté házejí své zboží do moře nebo je dodávají do ciziny zdarma, nebudeme-li brát v úvahu ojedinělé, výjimečné případy nebo období, pak je zřejmé, že musíme připustit jistou vyrovnanost mezi vývozem a dovozem. Vyváží-li ta či ona země jisté výrobky a realizuje je „na světovém hospodářském

* Výstrahou před používáním podobných výrazů by mohl být klasický případ pánů à la A. Skvorcov, který spatřuje tendenčnost v Marxově teorii průměrné míry zisku.

tóru“, dovází za to jiné výrobky. Z hlediska teorie realizace musíme vzít v úvahu, že „zahraniční obchod jen nahrazuje tuzemské výrobky (Artikel — zboží) výrobky jiné užité neboli naturální formy“ (Das Kapital, II, 469⁴¹. Cituji Naučnoje obozrenije, s. 38*). Ať vezmeme v úvahu jednu zemi nebo komplex zemí, podstata realizace se tím nijak nemění. Ve své námitce proti panu Bulgakovovi tedy Struve opakuje starou chybu narodníků, kteří spojovali realizaci se zahraničním trhem**.

Ve skutečnosti však nemají tyto otázky nic společného. Realizace je abstraktní otázka, která se týká teorie kapitalismu jako takového. Ať vezmeme jednu zemi nebo celý svět, základní zákony realizace, které Marx objevil, zůstávají stejné.

Zahraniční obchod nebo zahraniční trh je otázka historická, otázka konkrétních podmínek vývoje kapitalismu v té či oné zemi v té či oné době.***

11. Zastavme se ještě na chvíli u otázky, která Struveho „dávno zajímá“: jakou reálnou vědeckou hodnotu má teorie realizace.

Přesně takovou, jaká je hodnota všech ostatních pouček Marxovy abstraktní teorie. Uvádí-li Struveho do rozpaků okolnost, že „dokonalá realizace je ideálem kapitalistické výroby, ale zdaleka ne její skutečností“, pak mu připomeneme, že i všechny ostatní zákony kapitalismu, které Marx objevil, také jenom zobrazují ideál kapitalismu, nikoli jeho skutečnost. Marx o tom napsal: „Naším cílem je ukázat jen vnitřní organizaci kapitalistického výrobního způsobu tak říkajíc v jeho ideálním průřezu“ („in ihrem idealen Durchschnitt“, Das Kapital, III, 2, 367; ruský překlad, s. 688).⁴² Teorie kapitálu předpokládá, že dělník

* Viz tento svazek, s. 62. Red.

** Tuto chybu narodníků jsem rozebral ve Studiích, s. 25—29. (Viz Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 159—164. Red.)

*** Ibid. Srov. Naučnoje obozrenije, č. 1, s. 37. (Tento svazek, s. 61—62. Red.)

dostává plnou hodnotu své pracovní síly. To je ideál kapitalismu, zdaleka však ne skutečnost. Teorie renty předpokládá, že veškeré zemědělské obyvatelstvo je úplně rozdělené na pozemkové vlastníky, kapitalisty a námezdní dělníky. To je ideál kapitalismu, zdaleka však ne skutečnost. Teorie realizace předpokládá proporcionální rozdělení výroby. To je ideál kapitalismu, zdaleka však ne skutečnost.

Vědecká hodnota Marxovy teorie spočívá v tom, že vysvětlila proces reprodukce a oběhu celkového společenského kapitálu. Dále Marxova teorie ukázala, jak se projevuje rozpor typický pro kapitalismus, že totiž obrovský růst výroby není ani zdaleka provázen odpovídajícím růstem spotřeby lidu. Proto Marxova teorie nejenže není vzkříšením buržoazní apologetické teorie (jak se to zdálo Struvemu), ale naopak, poskytuje *velmi silnou zbraň proti apologetice*. Z této teorie vyplývá, že *dokonce* i při ideálně hladké a proporcionální reprodukci a oběhu celkového společenského kapitálu musí nutně vznikat rozpor mezi růstem výroby a omezeným rozsahem spotřeby. *Nadto* však ve skutečnosti neprobíhá proces realizace ideálně hladce a proporcionálně, ale jen s „nesnáze“, „výkyvy“, „krizemi“ aj.

Dále Marxova teorie realizace poskytuje velmi silnou zbraň nejen proti apologetice, ale i proti maloměšťácké reakční kritice kapitalismu. A právě takovou kritiku kapitalismu se snažili podpořit naši narodníci svou chybnou teorií realizace. Avšak Marxovo pojetí realizace nevyhnutelně vede k uznání dějinné pokrokovosti kapitalismu (rozvoj výrobních prostředků, a tudíž i výrobních sil společnosti); přitom nijak nezastírá historicky přechodný ráz kapitalismu, ale naopak jej vysvětluje.

12. „Pokud jde o ideální neboli izolovanou soběstačnou kapitalistickou společnost,“ Struve tvrdí, že v ní není možná rozšířená reprodukce, „poněvadž není kde vzít další nezbytně nutné dělníky“.

Rozhodně nemohu s tímto Struveho tvrzením souhlasit. Struve nedokázal, že z rezervní armády není možné vzít další dělníky, a také to dokázat nelze. Proti tomu, že další dělníci mohou být získáni z přirozeného přírůstku obyvatelstva, Struve naprosto neodpodstatněně prohlašuje, že „rozšířená reprodukce založená na přirozeném přírůstku se nemusí aritmeticky shodovat s prostou reprodukcí, avšak v kapitalistické praxi, tj. ekonomicky se s ní plně kryje“. Struve však cítí, že nemůže teoreticky dokázat, že nelze najít další dělníky, a proto tak od otázky uhýbá a odvolává se na historické a praktické podmínky. „Nemyslím, že by Marx mohl řešit historickou (?!) otázku na základě této zcela abstraktní konstrukce... Soběstačný kapitalismus je historicky (!) nepředstavitelná meta... Intenzifikace práce, kterou lze dělníkovi vnutit, je nejen reálně, ale i logicky velmi omezena... Nepřetržitým zvyšováním produktivity práce se nutně musí oslabovat samo přinucení k práci...“

Nelogičnost všech těchto výroků přímo bije do očí! Nikdo ze Struveho oponentů nikdy nikde neřekl něco tak absurdního, že by se historický problém dal řešit abstraktními konstrukcemi. Teď však sám Struve položil otázku ne historickou, nýbrž naprosto abstraktní, ryze teoretickou otázku „ideální kapitalistické společnosti“ (57). Není snad jasné, že od otázky jednoduše uhýbá? Že existuje velmi mnoho historických a praktických podmínek (nemluvě už o imanentních rozporech kapitalismu), které vedou a povedou mnohem dříve k zániku kapitalismu než k tomu, že se ze současného kapitalismu stane kapitalismus ideální — to samozřejmě popírat nehodlám. Ale v ryze teoretické otázce „ideální kapitalistické společnosti“ setrvám u svého dřívějšího názoru, že neexistují žádné teoretické důvody, proč bychom měli popírat možnost rozšířené reprodukce v takové společnosti.

13. „Pánové V. V. a N. -on poukázali na rozpory a překážky v kapitalistickém vývoji Ruska, ale jsou upozorňo-

vání na Marxova schémata a říká se jim: kapitál se vždycky směňuje za kapitál...“ (cit. Struveho stať, 62).

Je to řečeno nanejvýš jízlivě. Škoda jen, že je přitom celá věc vykládána naprosto nesprávně. Každý, kdo si přečte *Nástin teoretické ekonomie*^[16] pana V. V. a XV. podkapitolu druhé části *Nástinu*^[28] pana N. -ona, zjistí, že oběma autorům jde právě o abstraktně teoretický problém realizace, o realizaci produktu v kapitalistické společnosti vůbec. Taková je skutečnost. Skutečností také je, že naproti tomu jiní autoři „pokládali za nutné vyjasnit *především* základní, *abstraktně teoretické* body teorie trhů“ (jak je uvedeno hned v prvních řádcích mého článku v časopise *Naučnoje obozrenije*). Tugan-Baranovskij psal o teorii realizace v té kapitole své knihy o krizích^[180], která má podtitul *Teorie trhů*. Bulgakov dává své knize podtitul *Teoretická studie*. Vzniká tedy otázka, kdo vlastně směšuje abstraktně teoretické a konkrétně historické problémy, zda Struveho oponenti nebo Struve sám.

Na téže stránce své stati uvádí Struve můj výrok, že nutnost zahraničního trhu nevyplývá z podmínek realizace, ale z podmínek historických. „Jenže,“ namítá Struve (a je to velmi charakteristické „jenže“!), „Tugan-Baranovskij, Bulgakov a Iljin vysvětlovali jen abstraktní podmínky realizace, ale historické podmínky nevysvětlovali“ (s. 62). Žádný z jmenovaných autorů nevysvětloval historické podmínky právě proto, že se všichni pustili do výkladu abstraktně teoretických, a nikoli konkrétně historických problémů. Ve své knize *O vývoji kapitalismu v Rusku* (*O vnitřním trhu pro velkoprůmysl a o procesu jeho vytváření v Rusku*^[28]), která právě vychází z tisku (III, 1899)*, nemluvím o teorii trhů, ale o vnitřním trhu pro ruský kapitalismus. Proto abstraktní teoretické pravdy tam hrají úlohu pouze vůdčích tezí, pouze nástrojů k analýze konkrétních údajů.

* Viz *Sebrané spisy* 3, Praha 1980. *Red.*

14. Struve „pevně setrvává“ u svého „názoru“ na teorii „třetích osob“, jak jej vyložil v Kritických poznámkách. Já zase plně stojím za tím, co jsem o této věci řekl tehdy, když vyšly Kritické poznámky⁴³.

Na straně 251 Kritických poznámek Struve říká, že argumentace pana V. V. „se opírá o celou originální teorii trhů ve zformované kapitalistické společnosti“. „Tato teorie,“ podotýká Struve, „je správná, pokud konstatuje, že nadhodnota nemůže být realizována ani ve spotřebě kapitalistů, ani ve spotřebě dělníků, nýbrž že předpokládá spotřebu třetích osob.“ Těmito třetími osobami Struve „rozumí v Rusku ruské zemědělské rolnictvo“ (s. 61 článku v časopise Naučnoje obozrenije).

Pan V. V. tedy předkládá celou originální teorii trhů ve zformované kapitalistické společnosti, ale je upozorňován na ruské zemědělské rolnictvo! Není právě tohle směšování abstraktně teoretického problému realizace s konkrétně historickým problémem kapitalismu v Rusku? A dále, uznává-li Struve teorii pana V. V. alespoň zčásti za správnou, znamená to, že přechází bez povšimnutí základní teoretické chyby pana V. V. v otázce realizace, jeho mylný názor, že „nesnáze“ kapitalistické realizace se omezují na nadhodnotu nebo že speciálně souvisí s touto částí hodnoty produktů, přechází bez povšimnutí jeho mylný názor, že problém zahraničního trhu je spojen s problémem realizace.

Struve zcela správně poukazuje na to, že rozkládající se ruské zemědělské rolnictvo vytváří trh pro náš kapitalismus (ve výše uvedené knize toto tvrzení podrobně dokazují rozborem údajů zemstevní statistiky). Avšak teoretické zdůvodnění této teze se vůbec nevztahuje k teorii realizace produktu v kapitalistické společnosti, nýbrž k teorii formování kapitalistické společnosti. A musíme rovněž poznamenat, že označení rolníků za „třetí osoby“ je velmi nezdařilé a může vést k nedorozumění. Jsou-li rolníci „třetími osobami“ pro kapitalistický průmysl, jsou průmyslníci, malí

i velcí, továrníci i dělníci „třetími osobami“ pro kapitalistické zemědělství. Na druhé straně zemědělci („třetí osoby“) vytvářejí trh pro kapitalismus jedině tehdy, když se rozpadají na třídy kapitalistické společnosti (vesnickou buržoazii a vesnický proletariát), tj. pouze tehdy, když přestávají být „třetími“ osobami a stávají se *aktivními* osobami v kapitalistické soustavě.

15. Struve říká: „Bulgakov vtipně poznamenává, že žádný zásadní rozdíl mezi vnitřním a zahraničním trhem pro kapitalistickou výrobu nelze zjistit.“ Plně se k této poznámce připojuji: celní nebo politická hranice je opravdu velmi často naprosto nevhodná pro rozdělení „vnitřního a „zahraničního“ trhu. Avšak z důvodů právě uvedených nemohu souhlasit se Struvem, že „z toho vyplývá ... teorie, potvrzující nezbytnost třetích osob“. Bezprostředně z toho vyplývá jedině požadavek nesetrvávat při analýze kapitalismu u tradičního dělení na vnitřní a zahraniční trh. Toto dělení, v přísně teoretickém smyslu neudržitelné, je obzvláště nevhodné pro takové země, jako je Rusko. Dalo by se nahradit jiným dělením, v němž by se rozlišovaly například tyto stránky vývoje kapitalismu: 1. vytváření a vývoj kapitalistických vztahů na určitém plně osídleném a obsazeném území; 2. rozšíření kapitalismu na jiná území (jednak zcela neobsazená a osídlovaná vystěhovalci ze staré země, jednak osídlená kmeny stojícími stranou světového trhu a světového kapitalismu). První stránka procesu by se dala nazvat vývojem kapitalismu do hloubky, druhá vývojem kapitalismu do šířky*. Toto dělení by zahrnulo celý historický vývoj kapitalismu: na jedné straně jeho vývoj ve starých zemích, kde se po celá staletí vytvářely formy kapitalistických vztahů až po strojový velkopřemysl;

* Ve skutečnosti obě stránky procesu samozřejmě splývají a jejich rozlišování je pouze abstrakcí, jen způsobem, jak tento složitý proces zkoumat. Vyše uvedenou knihu jsem věnoval výhradně první stránce procesu; srov. tamtéž, kap. VIII, podkapitola V.

na druhé straně silná tendence rozvinutého kapitalismu rozšířit se na jiná území, osídlit a zorat nové části světa, vytvořit kolonie a vtáhnout necivilizované kmeny do víru světového kapitalismu. V Rusku se tato tendence kapitalismu projevila zvláště výrazně a projevuje se i nadále v našich okrajových územích, k jejichž kolonizaci dalo tak obrovský impuls poreformní, kapitalistické období ruských dějin. Jih a jihovýchod evropského Ruska, Kavkaz, Střední Asie a Sibiř jsou jakési kolonie ruského kapitalismu a zajišťují mu obrovský rozvoj do hloubky i do šířky.

A konečně je navrhované dělení vhodné i tím, že zřetelně vymezuje oblast problémů, kterou právě zahrnuje teorie realizace. Tato teorie se samozřejmě vztahuje jen na první stránku procesu, na vývoj kapitalismu do hloubky. Teorie realizace (tj. teorie vysvětlující proces reprodukce a oběhu celkového společenského kapitálu) musí nutně brát pro své konstrukce uzavřenou kapitalistickou společnost, tj. abstrahovat od procesu rozšiřování kapitalismu do jiných zemí, od procesu směny zboží mezi zeměmi, protože tento proces k řešení otázky realizace nijak nepřispívá, jen přesunuje problém z jedné země na několik zemí. Pochopitelně i abstraktní teorie realizace musí předpokládat ideálně rozvinutou kapitalistickou společnost.

Když Struve mluví o marxistické literatuře, poznamenává všeobecně: „Ortodoxní omílání starých názorů stále ještě převládá, nemůže však přehlušit novou kritickou vlnu, protože ve vědeckých otázkách je skutečnou silou vždycky kritika, a nikoli víra.“ Jak je vidět z předcházejícího výkladu, měli jsme možnost přesvědčit se, že „nová kritická vlna“ není spolehlivou ochranou před opakováním starých chyb. Ne, to už tedy raději zůstaňme „ve znamení ortodoxnosti“! Nevěřme, že ortodoxnost připouští věřit čemukoli, že ortodoxnost vylučuje kritické přetváření a další rozvíjení, že dovoluje zastírat historické otázky abstraktními schématy. Existují-li ortodoxní žáci, kteří se těchto těžkých hříchů skutečně dopustili, pak veškerá vina padá

na tyto žáky, a nikoli na ortodoxnost, která má vlastnosti
diametrálně odlišné.

*Napsáno v první polovině
března 1899*

*Otištěno v srpnu 1899
v časopise Naučnoje obozrenije, č. 8
Podepsán: V. Iljin*

Podle textu časopisu

RECENZE

Karl Kautsky, Agrární otázka^[207]. *Přehled tendencí moderního zemědělství a agrární politika atd., Stuttgart, Dietz 1899*

Kautského kniha je — po III. dílu Kapitálu — nejpozoruhodnějším jevem v nejnovější ekonomické literatuře. Marxismus až dosud postrádal dílo, které by systematicky rozebralo kapitalismus v zemědělství. Kautsky tuto mezeru zaplnil prvním oddílem své objemné knihy (450 stran), nazvaným Vývoj zemědělství v kapitalistické společnosti (s. 1—300). V předmluvě Kautsky zcela správně poznamenává, že se nakupilo „otřesné“ množství statistického a popisného ekonomického materiálu o kapitalismu v zemědělství; je naléhavě třeba odhalit „základní tendence“ ekonomického vývoje v této oblasti národního hospodářství, a ukázat tak různé jevy kapitalismu v zemědělství jako „dílní jevy celkového (celistvého) procesu“ (eines Gesamtprozesses). Formy zemědělství a vztahy mezi zemědělským obyvatelstvem jsou v dnešní společnosti opravdu tak nesmírně rozmanité, že není nic snazšího než vzít z libovolného pojednání hrst výroků a faktů „potvrzujících“ názory dotyčného autora. A právě podle této metody je konstruována celá řada úvah v našem narodnickém tisku, který se pokouší dokázat životaschopnost drobného rolnického hospodářství nebo dokonce jeho přednost před zemědělskou velkovýrobou. Pro všechny tyto úvahy je typické, že vytrhávají jednotlivé jevy, citují jednotlivé případy a vůbec se nepokoušejí uvést je do souvislosti s celkovým obrazem celého agrárního zřízení v kapitalistických zemích a s hlavními tendencemi celého vývoje kapitalistického zemědělství v poslední době. Kautsky se této běžné chyby vyvaroval. Protože se kapitalismem v země-

dělství zabývá už přes dvacet let, má k dispozici neobyčejně rozsáhlý materiál; hlavně však zakládá svá zkoumání na údajích z nejnovějších zemědělských soupisů a anket v Anglii, Americe, Francii (1892) a Německu (1895). Nikdy se však ve spouště faktů neutápí, nikdy nepouští ze zřetele souvislost mezi tím nejnepatrnějším jevem a celkovým uspořádáním kapitalistického zemědělství i obecným vývojem kapitalismu.

Kautsky si neklade nějakou dílčí otázku, například vztah mezi velkovýrobou a malovýrobou v zemědělství, nýbrž obecnou otázku, zda kapitál začíná ovládat zemědělství, zda mění formy výroby a formy vlastnictví v zemědělství, a jak vlastně tento proces probíhá. Plně uznává významnou úlohu předkapitalistických a nekapitalistických forem zemědělství v soudobé společnosti a nezbytnost vyjasnit vztah těchto forem k formám ryze kapitalistickým. Svou studii začíná neobyčejně výstižnou a přesnou charakteristikou patriarchálního rolnického hospodářství a zemědělství feudálního období. Když si takto stanovil výchozí body vývoje kapitalismu v zemědělství, přechází k charakteristice „moderního zemědělství“. Zpočátku charakterizuje jeho technickou stránku (střídavý osevňovací postup, dělba práce, stroje, linojiva, bakteriologie) a před čtenářem vyvstává jasný obraz onoho obrovského převratu, který způsobil kapitalismus v průběhu několika desetiletí, když přeměnil zemědělství z rutinovaného řemesla ve vědu. Dále zkoumá „kapitalistický ráz moderního zemědělství“; je to stručný a populární, ale nanejvýš přesný a zdařilý výklad Marxovy teorie zisku a renty. Kautsky ukazuje, že pachtovní a hypotekární soustava jsou pouze dvě různé formy téhož procesu oddělování zemědělských podnikatelů od pozemkových vlastníků, zaznamenaného Marxem. Dále zde zkoumá vztah mezi velkovýrobou a malovýrobou, přičemž se ukazuje, že technická převaha velkovýroby nad malovýrobou je nesporná. Kautsky toto tvrzení důkladně dokazuje a podrobně vysvětluje i to, že stabilita zemědělské

malovýroby zdaleka neplyne z její technické racionálnosti, nýbrž z toho, že drobní rolníci se na svém dřou víc než námezdní dělníci a úroveň jejich životních potřeb je nižší než úroveň potřeb a životní úroveň námezdních dělníků. Údaje, které Kautsky na dotvrzení toho uvádí, jsou svrchovaně zajímavé a průkazné. Rozbor zemědělského družstevnictví přivádí Kautského k závěru, že družstva znamenají nesporný pokrok, že však nejsou přechodem k pospolné výrobě, ale ke kapitalismu; družstva nesnižují, nýbrž posilují převahu velkovýroby v zemědělství nad malovýrobou. Je absurdní očekávat, že by rolník mohl v dnešní společnosti přejít k pospolné výrobě. Obvykle se poukazuje na statistické údaje, které nesvědčí o tom, že by zemědělská malovýroba byla vytlačována velkovýrobou; tyto údaje mluví jedině o tom, že vývoj kapitalismu v zemědělství je mnohem složitější než v průmyslu. Ale i v průmyslu se základní vývojová tendence často kříží s takovými jevy, jako je rozšíření kapitalistické domácí práce apod. V zemědělství je pak vytlačování malovýroby brzděno především omezenou výměrou půdy; skupování malých pozemků, aby se z nich vytvořil pozemek velký, je věc velmi a velmi nesnadná; při intenzifikaci zemědělství je někdy možné, že z menší rozlohy půdy lze sklidit větší množství produktů (proto statistika operující výlučně s údaji o rozloze hospodářství je málo průkazná). Ke koncentraci výroby dochází tím, že jeden pozemkový vlastník skupuje mnoho usedlostí; latifundie, jež takto vznikají, jsou pak základem jedné z nejvyšších forem kapitalistické zemědělské velkovýroby. Konečně pro velké pozemkové vlastnictví by bylo dokonce nevýhodné úplné vytlačení malovýroby: vždyť ta mu poskytuje pracovní síly! Proto pozemkoví vlastníci a kapitalisté často prosazují zákony, které drobné rolnictvo uměle podporují. Drobné zemědělství se stabilizuje tehdy, když přestává konkurovat zemědělské velkovýrobě a dodává jí pracovní síly. Vztahy mezi velkými a malými pozemkovými vlastníky se stále více blíží vztahům

mezi kapitalisty a proletáři. Procesu „proletarizace rolníků“ věnuje Kautsky zvláštní kapitolu s bohatými údaji — zejména o „vedlejších výdělcích“ rolníků, tj. o různých formách námezdní práce.

Když Kautsky vysvětlil hlavní vývojové rysy kapitalismu v zemědělství, začíná dokazovat, že tato soustava společenského hospodářství je historicky přechodná. Čím více se kapitalismus vyvíjí, s tím většími potížemi se potýká tržní (zbožní) zemědělství. Monopol pozemkového vlastnictví (pozemková renta), dědické právo, majoráty⁴⁴ jsou brzdou racionalizace zemědělství. Města stále více vykořisťují vesnice tím, že zemědělcům odnímají nejlepší pracovní síly, odsávají stále větší podíl bohatství produkovaného zemědělským obyvatelstvem, které tak ztrácí možnost navracet půdě to, co se jí odnímá. Kautsky se pak zvlášť podrobně zabývá vylidňováním venkova a plně přiznává, že nedostatkem námezdních dělníků nejméně trpí hospodářství středních rolníků, hned však dodává, že „dobří občané“ (my můžeme říci rovněž: a ruští narodníci) nad tímto faktem zbytečně jásají, marně v něm spatřují začínající obrození rolnictva, které by vyvrátilo použitelnost Marxovy teorie na zemědělství. Trpí-li rolnictvo méně než ostatní třídy zemědělského obyvatelstva nedostatkem námezdních dělníků, o to víc trpí lichvářstvím, daňovým břemenem, neracionálností svého hospodaření, vyčerpáváním půdy, nadměrnou dřinou a nedostatečnou spotřebou. Názor optimisticky naladěných maloburžoazních ekonomů přesvědčivě vyvrací fakt, že nejen zemědělství dělníci, ale i děti rolníků... utíkají do měst! Avšak zvlášť velké změny způsobila v evropském zemědělství konkurence laciného obilí přiváženého z Ameriky, Argentiny, Indie, Ruska apod. Kautsky podrobně zkoumá význam tohoto faktu, který vznikl rozvojem průmyslu, jenž si hledal trhy. Popisuje pokles produkce obilí v Evropě vlivem této konkurence, snížení renty a zvlášť podrobně pojednává o „industrializaci zemědělství“, která se projevuje jednak

v námezdní práci drobných rolníků v průmyslu, jednak v rozvíjení zemědělských technických výrobních odvětví (lihovarnictví, cukrovarnictví apod.) a dokonce ve vytlačování některých zemědělských odvětví zpracovatelským průmyslem. Optimističtí ekonomové, říká Kautsky, marně doufají, že takovéto drobné změny v evropském zemědělství je mohou zachránit před krizí: krize se stále šíří a může skončit jedině všeobecnou krizí celého kapitalismu. Samozřejmě že to nikoho neopravňuje mluvit o zániku zemědělství, avšak jeho konzervativnost je věcí minulosti; dostalo se už do stavu neustálého přetváření, do stavu, který je typický pro kapitalistický výrobní způsob. „Velká rozloha půdy zemědělského velkozávodu, jehož kapitalistický ráz se čím dál tím více zesiluje, růst pachtovního systému a hypoték, industrializace zemědělství — to jsou prvky, jež připravují půdu pro zespolečenštění zemědělské výroby...“ Bylo by absurdní myslet si, říká Kautsky na závěr, že ve společnosti se jedna část vyvíjí jedním směrem a druhá část směrem opačným. Ve skutečnosti „společenský vývoj probíhá v zemědělství týmž směrem jako v průmyslu“.*

Kautsky pak aplikuje výsledky své teoretické analýzy na agrární politiku a vyslovuje se přirozeně proti veškerým pokusům podporovat a „zachraňovat“ rolnické hospodářství. „Je zbytečné pomýšlet na to,“ říká, „že by vesnická občina mohla přejít ke společenské zemědělské velkovýrobě [s. 338, podkapitola Der Dorfkommunismus (Vesnický komunismus); srov. s. 339]. „Ochrana rolnictva (Der Bauernschutz) neznamena ochranu rolníkovy *osoby* (proti takové ochraně samozřejmě nikdo nic nenamítá), nýbrž ochranu rolnického *majetku*. Avšak právě tento majetek je hlavní příčinou zbídačování a ponižování rolníka. Námezdní dělníci na venkově jsou na tom už dnes mnohdy lépe než drobní rolníci. Ochrana rolnictva není tedy ochranou proti

* K. Kautsky, Agrární otázka, Praha 1959, s. 357, 359. Čes. red.

zbídačování rolníků, nýbrž je ochranou okovů, kterými je rolník připoután k své bídě“ (s. 320).* Zásadní převrat v celém zemědělství vlivem kapitalismu teprve začíná, ale rychle pokračuje, mění rolníka v námezdního dělníka a zesiluje útěk obyvatelstva z vesnic. Pokoušet se tento převrat zadržet by bylo reakční a škodlivé: ať jsou následky tohoto převratu v současné společnosti jakkoli tíživé, mělo by zadržování procesu následky ještě horší a uvádělo by pracující obyvatelstvo do postavení ještě bezmocnějšího a zoufalějšího. Pokroková činnost v současné společnosti může směřovat jedině k tomu, aby byl oslaben škodlivý vliv kapitalistického pokroku na obyvatelstvo, aby se zvýšila jeho uvědomělost a způsobilost ke kolektivní sebeobraně. Kautsky proto naléhá, aby byla zajištěna svoboda pohybu apod., odstraněny všechny pozůstatky feudalismu v zemědělství (např. Gesindeordnungen**, které stavějí zemědělské dělníky do osobně závislého, polonevolnického postavení), zakázána práce dětí do 14 let, zavedena osmihodinová pracovní doba, aby byla zřízena přísná zdravotní policie, která by dohlížela na dělnická obydlí atd. atd.

Doufejme, že Kautského kniha vyjde i v ruském překladu⁴⁵.

*Napsáno před 21. březnem
(2. dubnem) 1899*

*Otištěno v dubnu 1899
v časopise Načalo, č. 4
Podepsán: Vl. Iljin*

Podle textu časopí „

* Srov. tamtéž, s. 380.

** Zákonná ustanovení, která určují vztahy mezi pozemkovými vlastníky a nevolnými rolníky. *Red.*

KAPITALISMUS
V ZEMĚDĚLSTVÍ

(O KNIZE KAUTSKÉHO
A ČLÁNKU PANA BULGAKOVA)⁴⁰

*Napsáno mezi 4. (16.) dubnem
a 9. (21.) květnem 1899
Otištěno v lednu—únoru 1900
v časopise Žižň
Podepsán: Vl. Iljin a Vlad. Iljin

Podle textu časopisu*

Томъ I.
ЯНВАРЬ.

Дорогая Дима, Рождествен-
ский рассказъ изъ жизни дачницъ. **Н. Гарина.**
Сядьки. Рассказы. **Л. Гуревичъ.**
Могли бы предать. (Переводъ съ англій-
скаго). Рассказы. **Р. Йиллинга.**
Изъ крестьянскихъ бытнхъ. (Переводъ съ ан-
глийскаго). Рассказы. **В. Стефанюка.**
О политическомъ изученн латиноамери-
канскъ плъдой. Статья **И. Лапшина.**
Критическая жизнь въ сельскомъ хозяйствъ.
Статья **Вл. Ильина.**
Бодьяны крови. Рассказы. **Н. Бранкевича.**
Колонизаторы. (Пер. съ англ. З. Журковской).
Рассказы. **Ричарда Уайтинга.**
Миссис. Анжели Вирнаршина. Статья **П. Ге.**
Изъ жизни ортодоксовъ. Статья **П. Маслова.**
Стихотворення. Стихотворення. **А. Богданова.**

См. на оборотѣ.

1900 г.

Obálka časopisu Žizn z roku 1900, v němž byla otištěna
Leninova stať Kapitalismus v zemědělství

Zmenšeno

STAŤ PRVNÍ

V 1.—2. čísle časopisu Načalo (část II, s. 1—21) vyšel článek pana S. Bulgakova O kapitalistickém vývoji v zemědělství^[8], věnovaný kritice Kautského díla o agrární otázce^[207]. Pan Bulgakov říká zcela správně, že v „Kautského knize se obráží ucelený světový názor“ a že má velký teoretický i praktický význam. Je to snad první systematické a vědecké pojednání o problému, jenž vyvolal a stále vyvolává prudké spory ve všech zemích, dokonce i mezi autory, kteří se v obecných názorech shodují a považují se za marxisty. Pan Bulgakov se „omezuje na negativní kritiku“, na kritiku „jednotlivých tezí Kautského knihy“, jejíž obsah „stručně“ — uvidíme, že až příliš stručně a velmi nepřesně — vykládá čtenářům časopisu Načalo. Pan Bulgakov doufá, že „časem podá systematický výklad kapitalistického vývoje v zemědělství“, a tím postaví proti Kautskému „rovněž ucelený světový názor“.

Nepochybujeme, že i v Rusku vyvolá Kautského kniha mnoho sporů mezi marxisty, že i v Rusku budou jedni proti Kautskému a druzí pro něho. Ostatně ani pisatel těchto řádků rozhodně nesouhlasí s názorem pana Bulgakova, s jeho hodnocením Kautského knihy. Toto hodnocení — přestože pan Bulgakov uznává Die Agrarfrage za „vynikající dílo“ — překvapuje příkrým tónem, jaký je nezvyklý v polemice mezi autory podobného zaměření. Jako příklad uvedeme několik výrazů pana Bulgakova: „mimořádně povrchně, ... stejně tak málo skutečné agronomie jako skutečné ekonomie, ... závažné vědecké problémy obchází Kautsky *frází*“ (podtrženo panem Bulgakovem!!) atd. atd.

Podíváme se teď blíže na výrazy přísného kritika a zároveň tak seznámíme čtenáře s Kautského knihou.

I

Ještě předtím, než se pan Bulgakov podíval na zoubek Kautskému, dostal od něho jen tak mimochodem co proto Marx. Samozřejmě že pan Bulgakov zdůrazňuje obrovské zásluhy velkého ekonoma, podotýká však, že u Marxe se „zčásti“ vyskytnou i „mylné názory... dějinami již dostatečně vyvrácené. K takovýmto názorům patří například domněnka, že v zemědělství klesá variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu stejně tak jako ve zpracovatelském průmyslu, takže organická skladba zemědělského kapitálu se stále zvyšuje.“ Kdo se zde mýlí, Marx, nebo pan Bulgakov? Pan Bulgakov má na mysli fakt, že technický pokrok v zemědělství a intenzifikace hospodářství vedou často ke *zvětšení* množství práce, nutné k obdělání určité výměry. To je pravda, ale zdaleka z toho ještě neplyne, že bychom měli popírat teorii poklesu podílu variabilního kapitálu *vzhledem* ke konstantnímu, *v poměru* ke konstantnímu. Marxo-

va teorie^[75] pouze tvrdí, že poměr $\frac{v}{c}$ (v = variabilní kapitál, c = konstantní kapitál) má vcelku klesající tendenci, i kdyby dokonce v na jednotku výměry vzrůstalo; vyvrací to snad Marxovu teorii, jestliže přitom c vzrůstá ještě rychleji? Pokud jde o zemědělství kapitalistických zemí jakožto celek, zjišťujeme, že v klesá a c stoupá. Zemědělského obyvatelstva a zemědělských dělníků ubývá jak v Německu, tak i ve Francii a v Anglii, zatímco počet strojů používaných v zemědělství stoupá. V Německu například počet zemědělského obyvatelstva od roku 1882 do roku 1895 klesl z 19,2 miliónu na 18,5 (počet zemědělských námezdních dělníků klesl z 5,9 miliónu na 5,6), zatímco počet strojů používaných v zemědělství vzrostl ze 458 369

na 913 391* ; počet parních strojů používaných v zemědělství stoupl z 2731 (1879) na 12 856 (1897) ; přitom se jejich výkonnost vyjádřená v koňských silách zvýšila ještě víc. Počet hovězího dobytka stoupl z 15,8 na 17,5 miliónu kusů a prasat z 9,2 na 12,2 miliónu kusů (1883 a 1892). Ve Francii se snížil počet zemědělského obyvatelstva ze 6,9 miliónu („samostatných“) v roce 1882 na 6,6 miliónu v roce 1892, kdežto počet zemědělských strojů se zvyšoval takto: v roce 1862 — 132 784, v roce 1882 — 278 896, v roce 1892 — 355 795; počet hovězího dobytka: 12,0 — 13,0 — 13,7 miliónu kusů; koní 2,91 — 2,84 — 2,79 miliónu (pokles počtu koní v letech 1882—1892 je méně významný než pokles počtu zemědělského obyvatelstva). Takže celkem vzato, pokud jde o současné kapitalistické země, dějiny *potvrdily*, že Marxův zákon lze aplikovat na zemědělství, a vůbec jej nevyvrátily. Chyba pana Bulgakova je v tom, že příliš neuváženě povýšil jednotlivá agronomická fakta na úroveň *obecných* ekonomických zákonů, aniž je pozorně prozkoumal. Zdůrazňujeme „obecných“, protože ani Marx, ani jeho žáci se nikdy na tento zákon nedívali jinak než jako na zákon obecných tendencí kapitalismu, a vůbec ne jako na zákon platný pro všechny jednotlivé případy. Dokonce i pokud jde o průmysl, sám Marx řekl, že období technických přeměn (kdy poměr $\frac{v}{c}$ klesá) se střídají s obdobími pokroku na dané technické základně (kdy se poměr $\frac{v}{c}$ nemění a v ojedinělých případech může i stoupat). Z dějin průmyslu kapitalistických zemí známe případy, kdy tento zákon přestává platit pro celá průmyslová odvětví; například když se velké kapitalistické dílny (nepřesně nazývané továrnami) rozpadají a na jejich

* V tomto počtu jsou zahrnuty různé stroje. Všechna čísla, pokud u nich není zvláštní poznámka, jsou převzata z Kautského knihy.

místo nastupuje kapitalistická domácká práce. Pokud pak jde o zemědělství, není nejmenších pochyb, že kapitalistický vývojový proces v něm probíhá nesrovnatelně složitěji a má nepoměrně rozmanitější formy.

Přejdeme ke Kautskému. Přehled zemědělství za feudalismu, jímž Kautsky začíná, je prý „zpracován velmi povrchně a je zbytečný“. Těžko chápeme motivy takového verdiktu. Jsme přesvědčeni, že k tomu, aby pan Bulgakov uskutečnil svůj plán a podal soustavný výklad kapitalistického vývoje v zemědělství, bude nutně muset načrtnout hlavní rysy *předkapitalistické* ekonomiky zemědělství. Jinak nelze pochopit ani charakter *kapitalistické* ekonomiky, ani oněch přechodných forem, které ji spojují s feudální ekonomikou. Sám pan Bulgakov uznává obrovský význam „té formy, kterou zemědělství mělo *na začátku* (podtrženo panem Bulgakovem) své kapitalistické éry“. Kautsky právě „začátkem kapitalistické éry“ evropského zemědělství začíná. A přehled feudálního zemědělství vypracoval Kautsky podle našeho názoru skvěle: pozoruhodně přesně, se schopností vybrat to hlavní a podstatné a neutápět se v podřadných detailech, což je pro tohoto autora typické. Kautsky v úvodu především maximálně přesně a správně formuluje otázku a důrazně podotýká: „Není nejmenší pochyby a jsme ochotni to pokládat a priori (von vornherein) za prokázané, že zemědělství se nevyvíjí podle téže šablony jako průmysl: podléhá vlastním zákonům“ (S. 5—6). Považuje za nutné „prozkoumat, zda kapitál ovládá zemědělství a jak je ovládá, jak je přetváří, jak podkopává staré výrobní formy a formy vlastnictví a jak vytváří nezbytnost forem nových“ (S. 6). Takto a jedině takto položená otázka může vést k uspokojivému objasnění „vývoje zemědělství v kapitalistické společnosti“ (název prvního, teoretického oddílu Kautského knihy).

Na začátku „kapitalistické éry“ bylo zemědělství v rukou *rolníka*, který byl podle obecného pravidla podřízen feudálnímu režimu společenského hospodářství. A Kautsky

charakterizuje především *soustavu* rolnického hospodářství, spojení zemědělství s domácíým průmyslem, dále prvky rozkladu tohoto ráje maloburžoazních a konzervativních autorů (à la Sismondi), význam lichvářství, postupné „pronikání třídního antagonismu rozrušujícího starou harmonii a společenství zájmů na venkov, do lůna samého rolnického hospodářství“ (S. 13). Tento proces začal už ve středověku, ale dodnes není definitivně ukončen. Tuto větu zdůrazňujeme proto, že nám rázem ukazuje, jak neoprávněné je tvrzení pana Bulgakova, že Kautsky si ani nepoložil otázku, kdo byl nositelem technického pokroku v zemědělství. Kautsky si tuto otázku naprosto přesně položil a přesně na ni odpověděl, a každý, kdo si jeho knihu pozorně přečetl, odnese si z ní onu pravdu (narodníky, agronomy a mnoha jinými často zapomínanou), že nositelem technického pokroku v moderním zemědělství je *vesnická buržoazie*, drobná i velká, přičemž velká buržoazie (jak ukázal Kautsky) hraje v tomto směru významnější úlohu než drobná buržoazie.

II

Kautsky potom (ve III. kapitole) popisuje hlavní rysy feudálního zemědělství — převahu trojhonného hospodářství, tohoto nejkonzervativnějšího způsobu obdělávání půdy; útlak a vyvlastňování rolnictva velkostatkářskou šlechtou; to, jak tato šlechta organizuje feudálně kapitalistické hospodářství; přeměnu rolníka v hladovějícího chudáka (Hungerleider) během 17. a 18. století; rozvoj buržoazního rolnictva (Grossbauern, kteří se neobejdou bez najímání zemědělských dělníků a nádeníků), kterému už nevyhovují staré formy agrárních vztahů a pozemkového vlastnictví; rozbití těchto forem a uvolnění cesty pro „kapitalistické, intenzívní zemědělství“ (S. 26) silami buržoazní třídy, která se vyvinula v průmyslu a ve městech; když to všechno

Kautsky popsal, přechází k charakteristice „moderního (moderne) zemědělství“ (IV. kapitola).

V této kapitole pozoruhodně přesně, hutně a jasně vykresluje grandiózní revoluci, kterou kapitalismus provedl v zemědělství, když místo rutinovaného řemesla zbídačkových a zaostalých rolníků začal vědecky uplatňovat agromonii, pohnul staletou strnulostí zemědělství a dal (a nadále dává) impuls k rychlému rozvoji výrobních sil společenské práce. Trojhonná soustava byla nahrazena střídavým osevním postupem, zlepšila se péče o dobytek a obdělávání půdy, zvýšily se výnosy, výrazně pokročila specializace zemědělství a dělba práce mezi jednotlivými hospodářstvími. Předkapitalistickou jednotvárnost vystřídala rostoucí rozmanitost provázená technickým pokrokem ve všech zemědělských odvětvích. V zemědělství se začalo čím dál více používat strojů a páry; začíná se užívat elektřiny, které je podle slov odborníků souzeno, aby v tomto výrobním odvětví sehrála ještě větší úlohu než pára. Více se využívalo příjezdových cest, meliorace a umělých hnojiv podle fyziologických vlastností rostlin; na zemědělství se začaly aplikovat poznatky z bakteriologie. Názor pana Bulgakova, že Kautsky „nedoprovází tyto údaje* ekonomickou analýzou“, je zcela neopodstatněný. Kautsky přesně ukazuje, jak tento převrat souvisí s rozšiřováním *trhu* (zejména s rozrůstáním měst), s tím, jak se zemědělství podřizuje *konkurenci*, která si *vymutila* jeho přebudování a specializaci. „Tento převrat, vyvolaný městským kapitá-

* „Všechny tyto údaje,“ soudí pan Bulgakov, „lze načerpat z kterékoli (sic!) příručky o ekonomice zemědělství.“ Nesdílíme tento optimistický názor pana Bulgakova na „příručky“. Vezměme si z těch „kterýchkoli“ příruček ruské knihy pánů Skvorcova (Parní doprava^[162]) a N. Kablukova (Přednášky^[45], zpoloviny přetištěné v „nové“ knize O rozvoji rolnického hospodářství v Rusku). Ani z jedné by si čtenář neudělal obraz o tom, jaký převrat způsobil *kapitalismus* v zemědělství, protože žádná z nich si ani nevytkla za cíl podat celkový obraz přechodu od feudálního hospodářství ke kapitalistickému.

lem, zesiluje zemědělcovu závislost na trhu a neustále mění též tržní podmínky, které jsou pro něho důležité. Výrobní odvětví, které bylo výnosné, dokud byl nejbližší trh spojen se světovým trhem pouze silnicí, stává se nevýnosným a musí být nezbytně vystřídáno jiným výrobním odvětvím, jakmile krajem vede železnice. Přiváží-li železnice levnější obilí, stává se výroba obilí nevýnosnou, současně však vzniká možnost odbytu pro mléko. Růst oběhu zboží umožňuje přinášet do země nové nebo zušlechtěné odrůdy rostlin“ atd. (S. 37—38). „Za feudalismu,“ říká Kautsky, „existovalo pouze malé zemědělství, neboť statkář obdělával svá pole týmž inventářem jako rolníci. Teprve kapitalismus poprvé vytvořil možnost zemědělské velkovýroby, technicky racionálnější, než je malovýroba.“ Když Kautsky mluví o strojích v zemědělství (mimořádně ukazuje specifiku zemědělství v tomto směru), vysvětluje *kapitalistický* charakter jejich použití, jejich vliv na dělníky, význam strojů jakožto faktoru pokroku, „reakční utopičnost“ návrhů omezit používání strojů v zemědělství. „Stroje v zemědělství budou mít nadále svou přetvářející úlohu: zemědělské dělníky budou vyhánět do měst a poslouží tak jako mocný prostředek jednak ke zvyšování mezd na venkově, jednak k dalšímu pokroku v používání strojů v zemědělství“ (S. 41). Dodejme, že ve zvláštních kapitolách Kautsky podrobně vysvětluje jak kapitalistický charakter moderního zemědělství, tak vztah velkovýroby k malovýrobě a proletarizaci rolnictva. Tvrzení pana Bulgakova, že Kautsky „si neklade otázku, proč byly všechny tyto zázračné změny nutné“, je, jak vidíme, zcela nepravdivé.

V V. kapitole (Kapitalistický ráz moderního zemědělství) vykládá Kautsky Marxovu teorii hodnoty, zisku a renty. „Bez peněz je moderní zemědělská výroba nemyslitelná,“ praví Kautsky, „čili, což je totéž, je nemyslitelná *bez kapitálu*, neboť při nynějším výrobním způsobu se může kterákoli peněžní suma, jež neslouží osobní spotřebě, změ-

nit v kapitál, tj. v hodnotu plodící nadhodnotu, a zpravidla se skutečně v kapitál mění. Moderní zemědělská výroba je tedy výrobou kapitalistickou“ (S. 56). Toto místo nám mimo jiné umožňuje kvalifikovat tento výrok pana Bulgakova: „Užívám tohoto termínu (kapitalistické zemědělství) v obvyklém smyslu (v témž smyslu jej užívá i Kautsky), tj. ve smyslu zemědělského hospodaření ve velkém. Ve skutečnosti však (sic!) za kapitalistické organizace *celého* národního hospodářství vůbec neexistuje *nekapitalistické* zemědělství, neboť je jako *celek* určováno obecnými podmínkami organizace výroby, a jedině v rámci této výroby lze rozlišovat zemědělskou velkovýrobu, zemědělské podnikání a zemědělskou malovýrobu. Pro lepší srozumitelnost je i zde zapotřebí nového termínu.“ Takže to vypadá, jako by pan Bulgakov *opravil* Kautského... „Ve skutečnosti však“, jak čtenář vidí, Kautsky *vůbec nepoužívá* termínu „kapitalistické zemědělství“ v onom „obvyklém“ a nepřesném významu, jak ho užívá pan Bulgakov. Kautsky velmi dobře ví a velmi přesně a jasně říká, že při kapitalistickém výrobním způsobu je každá zemědělská výroba „zpravidla“ kapitalistická. Aby podepřel tento názor, uvádí prostý fakt, že moderní zemědělství potřebuje peníze, a peníze, které nejdou na osobní spotřebu, se stávají v dnešní společnosti kapitálem. Domníváme se, že je to poněkud jasnější než „oprava“ pana Bulgakova a že Kautsky plně prokázal, že se lze obejít i bez „nového termínu“.

V V. kapitole své knihy Kautsky mimo jiné tvrdí, že i pachtovní systém, který se tolik ujal v Anglii, i hypotekární systém, který se překvapivě rychle šíří na evropském kontinentu, vyjadřují v podstatě týž proces — *proces odlučování zemědělce od půdy**. V kapitalistickém farmářském

* Ve třetím díle Kapitálu^[220] upozorňuje Marx na tento proces (i když nerozebírá jeho rozdílné *formy* v různých zemích) a poznamenává, že toto „oddělení půdy jako pracovní podmínky od vlastnictví půdy a vlastníka půdy“ patří k „velkým zásluhám kapitalistic-

systemu je toto oddělení nad slunce jasnější. V hypotekárním systému je tato věc „méně jasná a není tak prostá, ale v podstatě jde o totéž“ (S. 86). Je to zřejmě skutečně tak, že zastavit půdu znamená zastavit nebo prodat pozemkovou rentu. Při hypotekárním i při pachtovním systému se tedy příjemci renty (= pozemkoví vlastníci) oddělují od příjemců podnikatelského zisku (= zemědělců, zemědělských podnikatelů). Panu Bulgakovovi „vůbec není jasný význam tohoto tvrzení Kautského. Stěží lze považovat za dokázané, že by hypotéka vyjadřovala odloučení půdy od zemědělce. Za prvé nelze dokázat, že by zadluženost pohlcovala *celou* rentu, to se může stát leda výjimečně...“ Na to odpovídáme: není vůbec zapotřebí dokazovat, že úroky z hypotekárních dluhů pohlcují *celou* rentu, stejně jako není zapotřebí dokazovat, že se *skutečně* pachtovné kryje s rentou. Stačí dokázat, že hypotekární zadluženost obrovsky vzrůstá, že se pozemkoví vlastníci snaží všechnu svou půdu zatížit hypotékou, že chtějí prodat celou rentu. O tom, že taková tendence tady je — při teoretické ekonomické analýze může jít jediné o tendence — nelze pochybovat. A nelze tedy pochybovat ani o procesu oddělování půdy od zemědělce. Spojení příjemce renty a příjemce podnikatelského zisku v jedné osobě je „z historického hlediska výjimkou“ (ist historisch eine Ausnahme, S. 91). „Za druhé v každém daném případě je třeba rozebrat příčiny a zdroje zadluženosti, abychom pochopili její význam.“ To je patrně tisková chyba nebo přeřeknutí. Pan Bulgakov nemůže žádat, aby ekonom (pojednávající o „vývoji zemědělství v kapitalistické společnosti“ *vůbec*) musel, nebo třeba jen mohl zkoumat příčiny zadluženosti „v každém daném případě“. Chtěl-li tím pan Bulgakov říci, že je třeba analyzovat příčiny zadluženosti v různých zemích v různých obdobích, pak s ním nemůžeme souhla-

kého způsobu výroby“ (III, 2, s. 156—157, ruský překlad, s. 509 až 510)⁴⁷.

sit. Kautsky má zcela pravdu v tom, že monografií o agrární otázce se nahromadilo příliš mnoho a že naléhavým úkolem současné teorie vůbec není psaní dalších monografií, ale „zkoumání základních tendencí kapitalistické evoluce v zemědělství v jejím celku“ (Vorrede, S. VI). K těmto základním tendencím patří nepochybně i oddělování půdy od zemědělce formou vzrůstající hypotekární zadluženosti. Kautsky přesně a jasně vymezil skutečný význam hypoték, jejich historickou pokrokovost (oddělení půdy od zemědělce je jednou z podmínek zespolečenštění zemědělství, S. 88), jejich nezbytnou úlohu v kapitalistickém vývoji zemědělství*. Všechny Kautského úvahy na toto téma jsou teoreticky neobyčejně cenné a jsou účinnou zbraní proti tak rozšířenému (zvláště v „každé příručce o ekonomice zemědělství“) buržoaznímu krasořečnění o tom, jakou „pohromou“ je zadluženost a jaká „pomocná opatření“ se mají podnikat. „...Za třetí,“ uzavírá pan Bulgakov, „propachtovávaná půda může být také zatížena hypotékou a v tomto smyslu se může stát půdou nepropachtovanou.“ Zvláštní argument! Ať nám pan Bulgakov ukáže jediný ekonomický jev, jedinou ekonomickou kategorii, které by se neprolínaly s jinými. Případy, kdy je pacht spojen s hypotékou, nevyvracejí, ba dokonce ani neoslabují teoretickou tezi, že proces odlučování půdy od zemědělce se projevuje ve dvou formách: v pachtovním systému a v hypotekární zadluženosti.

Za „ještě neočekávanější“ a „zcela nesprávné“ prohlašuje pan Bulgakov rovněž Kautského tvrzení, že „země s rozvinutým pachtovním systémem jsou zároveň zeměmi s převažujícím velkým pozemkovým vlastnictvím“ (S. 88).

* Vyšší hypotekární zadluženost nemusí zdaleka vždycky signalizovat tíživou situaci v zemědělství... Pokrok a prosperita zemědělství se stejně (jako jeho úpadek) „musí projevovat růstem hypotekárních dluhů za prvé proto, že prosperující zemědělství potřebuje více kapitálu, a za druhé proto, že roste pozemková renta, která umožňuje rozšiřování zemědělského úvěru“ (S. 87).

Kautsky zde mluví o koncentraci pozemkového vlastnictví (za pachtovního systému) a koncentraci hypoték (v systému, v němž pozemkoví vlastníci sami hospodaří) jako o podmínce usnadňující odstranění soukromého pozemkového vlastnictví. O koncentraci pozemkového vlastnictví, pokračuje Kautsky, neexistují statistické údaje, „které by umožňovaly sledovat, jak se spojují různé majetky v jedné ruce“, ale „vcelku lze mít za to“, že zvýšení počtu pachtů a výměry propachtovávané půdy jde ruku v ruce s koncentrací pozemkového vlastnictví. „Země s rozvinutým pachtovním systémem jsou zároveň zeměmi s převládajícím velkým pozemkovým vlastnictvím.“ Je jasné, že celá tato Kautského úvaha platí jen o zemích s rozvinutým pachtovním systémem, ale pan Bulgakov poukazuje na Východní Prusko, na němž „by rád demonstroval“, jak pachtů přibývá a zároveň se velké pozemkové vlastnictví drobí, a chce tímto ojedinělým případem Kautského vyvrátit! Jenom škoda, že pan Bulgakov zapomíná čtenáře informovat, že Kautsky sám poukazuje na drobení velkých panství a vzrůst rolnických pachtů v oblastech na východ od Labe a že přitom vysvětluje, jak uvidíme dále, skutečný význam těchto procesů.

Koncentraci pozemkového vlastnictví v zemích s hypotekární zadlužeností dokazuje Kautsky koncentrací hypotečních ústavů. Panu Bulgakovovi se to nezdá dost průkazné. Podle jeho mínění „to docela dobře může být tím, že dochází k dekoncentraci kapitálu (akciemi) zároveň s koncentrací úvěrových ústavů“. Ale o tohle už se s panem Bulgakovem přít nebudeme.

III

Kautsky tedy probral hlavní rysy feudálního a kapitalistického zemědělství a nyní přechází k „velkovýrobě a malovýrobě“ (VI. kap.) v zemědělství. Tato kapitola je jednou

z nejlepších. Kautsky v ní nejprve rozebírá „technickou převahu velkovýroby“. Upozorňuje na přednosti velkovýroby, ale rozhodně nepodává nějakou abstraktní formuli, která by ignorovala obrovskou rozmanitost vztahů v zemědělství (jak se zcela neodůvodněně domnívá pan Bulgakov), nýbrž naopak jasně a zřetelně poukazuje na to, že se musí k této rozmanitosti přihlížet, má-li se teoretický zákon aplikovat v praxi. Převaha zemědělské velkovýroby nad malovýrobou „je samozřejmá“ jedině „za jinak stejných podmínek“. (S. 100. Podtrženo mnou.) To za prvé. Vždyť ani v průmyslu neplatí zákon o převaze velkovýroby tak absolutně a zjednodušeně, jak se někdy soudívá; i tam je plná platnost zákona zajištěna teprve tehdy, jsou-li „ostatní podmínky“ stejné (a to ve skutečnosti nebývá tak často). V zemědělství, kde jsou vztahy nesrovnatelně složitější a rozmanitější, je plná platnost zákona o převaze velkovýroby podmíněna ještě mnohem přísněji. Kautsky například velmi trefně poznamenává, že na hranici mezi rolnickým a malým statkářským hospodářstvím dochází „ke změně kvantity v kvalitu“: velké rolnické hospodářství může mít „ne-li technickou, tedy alespoň ekonomickou převahu“ nad malým statkem. Náklady na vědecky školeného správce (což je jednou z důležitých předností velkovýroby) příliš zatěžují malý statek, a vede-li hospodářství sám majitel, počíná si často pouze „junkersky“, ale vůbec ne vědecky. Za druhé převaha velkovýroby v zemědělství platí jen po určité hranici. Kautsky pak v dalším výkladu tuto hranici podrobně zkoumá. Je také samozřejmé, že tato hranice není stejná ve všech zemědělských odvětvích a za různých společenskoekonomických podmínek. Za třetí Kautsky vůbec neignoruje to, že „prozatím“ existují i taková zemědělská odvětví, ve kterých může malovýroba podle názoru odborníků konkurovat, např. zahradnictví, vinohradnictví, pěstování průmyslových plodin apod. (S. 115). Ovšem pěstování těchto plodin je zcela podřadné ve srovnání s rozhodujícími (entscheidenden) odvětvími zemědělství: s obil-

nářstvím a dobytčářstvím. Ostatně také „v zahradnictví a ve vinohradnictví je už dost úspěšných velkozávodů“ (S. 115). Proto „mluvíme-li o zemědělství všeobecně (im allgemeinen), pak takové druhy plodin, v nichž má malý závod nad velkým závodem převahu, sotva stojí za zmínku a lze tedy jednoznačně říci, že velkovýroba má nad malovýrobou rozhodující převahu“ (S. 116).

Když Kautsky dokázal technickou převahu velkovýroby v zemědělství (jeho argumenty vyložíme podrobněji dále, až budeme rozebírat námitky pana Bulgakova), klade si otázku: „Co může proti těmto přednostem velkovýroby postavit malovýroba?“ a odpovídá: „Větší píli a větší péči pracovníka, který na rozdíl od námezdního dělníka pracuje pro sebe, a nenáročnost malého samostatného zemědělce, která převyšuje dokonce skromnost zemědělského dělníka“ (S. 106); a celou řadou výmluvných údajů o postavení rolníků ve Francii, v Anglii a v Německu. Kautsky staví mimo veškerou pochybnost fakt, že „v malovýrobě existuje nadměrná práce a nedostatečná spotřeba“. Nakonec ještě poukazuje na to, že převaha velkovýroby se projevuje rovněž ve snaze rolníků zřizovat *družstva*: „Družstevní výroba je velkovýroba.“ Víme, jak pro družstva drobných zemědělců horují maloburžoazní ideologové, zvláště pak ruští narodníci (jmenujme třeba jen výše citovanou knihu pana Kablukova). Tím větší význam má proto Kautského skvělá analýza úlohy družstev. Družstva drobných rolníků jsou nepochybně článkem hospodářského pokroku, znamenají však *přechod ke kapitalismu* (Fortschritt zum Kapitalismus), *a vůbec ne ke kolektivismu*, jak se často soudívá a tvrdívá (S. 118). Družstva nesnižují, nýbrž zvyšují převahu (Vorsprung) velkovýroby v zemědělství nad malovýrobou, protože velcí hospodáři mají větší možnosti zřizovat družstva a více této možnosti využívají. Že společná, kolektivní velkovýroba stojí výš než kapitalistická velkovýroba, to Kautsky samozřejmě naprosto uznává. Poukazuje na pokusy Owenových stoupenců

v Anglii s kolektivním vedením zemědělství* a na obdobné zkušenosti obcí ve Spojených státech severoamerických. Všechny tyto experimenty, říká Kautsky, *nezvratně dokazují*, že je zcela možné, aby lidé vedli velké moderní zemědělství kolektivně. Jenomže aby se tato možnost změnila ve skutečnost, k tomu je nutná „celá řada jistých ekonomických, politických a intelektuálních podmínek“. Malovýrobce (řemeslník i rolník) nemůže přejít ke kolektivní výrobě, protože mu v tom brání nesmírně slabě vyvinutá solidarita a disciplinovanost, brání mu v tom jeho izolovanost a „vlastnický fanatismus“, který je vlastní nejen západoevropským rolníkům, ale — dodejme — i ruským „občinným“ rolníkům (vzpomeňte si na A. N. Engelgardta a G. Uspenského). „Bylo by pošetilé očekávat,“ prohlašuje Kautsky kategoricky, „že rolník přejde v *dnešní společnosti* k družstevní výrobě“ (S. 129).

Tak mimořádně bohatý je tedy obsah VI. kapitoly Kautského knihy. Pan Bulgakov je s touto kapitolou obzvláště nespokojen. Kautsky se prý provinil „těžkým hříchem“, protože směšuje různé pojmy, „technické přednosti jsou směšovány s ekonomickými“. Kautsky „vychází z nesprávného předpokladu, že *technicky* dokonalejší výrobní způsob je i *ekonomicky* dokonalejší, tj. životaschopnější“. Tento rázný odsudek pana Bulgakova je naprosto neopodstatněný, jak už se čtenář, doufejme, z našeho výkladu Kautského pracovního postupu přesvědčil. Kautsky rozhodně nesměšuje techniku a ekonomiku** a postupuje zcela správně,

* Na s. 124—126 popisuje Kautsky zemědělskou komunu v Ralahine, o níž mimochodem vypráví ruským čtenářům i pan Dioneo^[189] v 2. čísle letošního ročníku časopisu *Russkoje bogatstvo*⁴⁸.

** Jediné, o co by se mohl pan Bulgakov opřít, je *název*, který dal Kautsky první podkapitole VI. kapitoly: „a) *Technická* převaha velkovýroby“; přitom zde pojednává o technických i o ekonomických přednostech velkovýroby. Ale cožpak to dokazuje, že Kautsky *směšuje* techniku a ekonomiku? Ostatně je ještě otázka, jde-li vůbec o nepřesné označení. Kautsky totiž chtěl postavit proti sobě obsah 1. a 2. podkapi-

když sleduje vztah mezi velkovýrobou a malovýrobou v zemědělství za *jinak stejných podmínek* kapitalistického hospodářství. *Hned v první větě první podkapitoly VI. kapitoly Kautsky přesně poukazuje na tuto souvislost mezi stupněm rozvoje kapitalismu a stupněm obecné použitelnosti zákona o převaze zemědělské velkovýroby*: „Čím více se zemědělství stává kapitalistickým, tím více se v něm prohlubuje kvalitativní rozdíl mezi technikou malovýroby a velkovýrobou“ (S. 92). V předkapitalistickém zemědělství tento kvalitativní rozdíl neexistoval. Co však říci o přísném ponaučení, které pan Bulgakov udílí Kautskému: „Ve skutečnosti má být otázka formulována takto: Jaký význam mohou mít při konkurenci velkovýroby a malovýroby *za daných sociálně ekonomických podmínek* jednotlivé specifické rysy těchto dvou výrobních forem?“ Je to „oprava“ přesně stejného typu, jakou jsme se zabývali výše.

Podívejme se teď, jak pan Bulgakov vyvrací Kautského argumenty o technických přednostech velkovýroby v zemědělství. Kautsky říká: „Jeden z nejdůležitějších rozdílů mezi průmyslem a zemědělstvím je v tom, že v zemědělství tvoří vlastní hospodářský závod (Wirtschaftsbetrieb) a domácnost (Haushalt) ještě stále pevnou jednotu, což v průmyslu není.“ A že větší domácnost má výhody oproti malé v úspoře práce i materiálu, to je sotva třeba dokazovat... První nakupuje (všimněte si! *V. I.*) „petrolej, cikorku

toly VI. kapitoly: první podkapitola (a) pojednává o technické převaze velkovýroby v kapitalistickém zemědělství a zde vedle strojů aj. figuruje například úvěr. Pan Bulgakov ironicky píše o „svěrázném technické převaze“. Ale rira bien qui rira le dernier! (Kdo se směje naposled, ten se směje nejlépe! *Red.*) Nahlédněte do Kautského knihy a uvidíte, že má na mysli především pokrok v *technice* poskytování úvěru (a dále i v technice obchodu), který je dostupný *jedině* velko-*statkářům*. Naproti tomu v druhé podkapitole (b) se porovnává množství práce a norma spotřeby pracovníka ve velkovýrobě a v malovýrobě; jsou zde tudíž *probírány ryze ekonomické rozdíly* mezi malovýrobou a velkovýrobou. *Ekonomika* úvěru a obchodu je pro obě stejná, *technika* je však rozdílná.

a margarín ve velkém, druhá v malém atd.“ (S. 93). Pan Bulgakov „opravuje“: „Kautsky tím nechtěl říci, že je to technicky výhodnější, ale že to *stojí méně!*“ ... Není snad jasné, že i v tomto případě (jako i ve všech ostatních) je pokus pana Bulgakova „opravovat“ Kautského více než nezdařilý? A přísný kritik pokračuje: „Tento argument je sám o sobě rovněž velmi pochybný, protože za určitých podmínek nemusí hodnota jednotlivých rolnických chalup tvořit součást hodnoty produktu, kdežto hodnota společného domácího hospodářství ji tvoří, a ještě k tomu s úrokem. Závisí to rovněž na sociálně ekonomických podmínkách, které by měly být zkoumány místo domnělých technických předností velkovýroby nad malovýrobou...“ Za prvé pan Bulgakov zapomíná na jednu maličkost, že totiž Kautsky nejdřív zkoumá relativní význam velkovýroby a malovýroby *za jinak stejných podmínek* a v dalším výkladu pak podrobně rozebírá i tyto podmínky. Pan Bulgakov tudíž chce shrnout na jednu hromadu různé otázky. Za druhé. Jak může hodnota rolnických chalup netvořit součást produktu? Jedině tak, že rolník „nepočítá“ hodnotu svého stavebního dřeva nebo své práce při stavbě nebo opravě chalupy. A protože rolník vede stále ještě naturální hospodářství, může samozřejmě „nepočítat“ svou práci a pan Bulgakov marně zapomíná čtenáře informovat, že *Kautsky na to naprosto přesně a jasně poukazuje na s. 165—167 své knihy* (kap. VIII, Proletarizace rolníka). Jenže teď je řeč o „sociálně ekonomických podmínkách“ kapitalismu, a nikoli o naturálním nebo prostém zbožním hospodářství. Avšak „nepočítat“ svou práci v kapitalistických společenských poměrech znamená dávat svou práci zdarma (kupci nebo jinému kapitalistovi), znamená pracovat za neúplnou úhradu pracovní síly, znamená snižovat své potřeby pod normální úroveň. *Tento rozdíl malovýroby Kautsky, jak jsme viděli, plně uznal a správně zhodnotil.* Pan Bulgakov ve své námitce proti Kautskému opakuje obvyklý postup a obvyklou chybu buržoazních a maloburžoazních

ekonomů. Tito ekonomové už otrávilí kdekoho neustálým opěvováním „životaschopnosti“ malého rolníka, který prý nemusí počítat svou práci, nemusí se hnát za ziskem, rentou aj. Tito dobráci však zapomněli, že ve svých úvahách pletou dohromady „sociálně ekonomické podmínky“ naturálního hospodářství, prosté zbožní výroby a kapitalismu. Kautsky všechny tyto chyby skvěle vysvětluje, přičemž *přísně rozlišuje* jednotlivé systémy společenskoekonomických vztahů. „Jestliže se zemědělský závod malého rolníka dostal z dosahu zbožní výroby,“ říká, „tvoří-li pouze kus domácnosti, zůstává také mimo dosah centralizačních tendencí moderního výrobního způsobu. Nechtěje jeho parcelové hospodářství jakkoli neracionální a stojí ho spoustu sil, pevně se ho drží, právě tak jako se jeho žena drží své nuzné domácnosti, která i při největším vynaložení pracovní síly dosahuje pouze ubohých výsledků, je však jedinou oblastí, kde se nemusí podřizovat cizí vůli a kde ji nikdo nevykořisťuje“ (S. 165). Jiná věc je, když je naturální hospodářství vytlačováno hospodářstvím zbožním. Rolník musí prodávat výrobky, nakupovat náradí, *přikupovat půdu*. Pokud je *prostým výrobcem zboží*, může se spokojit s životní úrovní námezdního dělníka; nepotřebuje zisk ani rentu, může zaplatit za půdu vyšší cenu, než by mohl zaplatit kapitalistický podnikatel (S. 166). Jenomže prostá zbožní výroba je vytlačována *kapitalistickou výrobou*. Jestliže rolník například zatíží svou půdu hypotékou, musí z ní už dostat i rentu, kterou prodal věřiteli. Na tomto vývojovém stupni lze považovat rolníka za prostého výrobce zboží jen formálně. De facto má už obvykle co dělat *s kapitalistou* — věřitelem, kupcem, průmyslovým podnikatelem, u kterého si musí hledat „vedlejší výdělek“, tj. prodávat mu svou pracovní sílu. V tomto stadiu — a Kautsky, znovu opakujeme, srovnává zemědělskou velkovýrobu a malovýrobu v kapitalistické společnosti — možnost „nepočítat svou práci“ znamená pro rolníka jen jedině: dříť se jako kůň a donekonečna omezovat své potřeby.

Stejně neopodstatněné jsou i ostatní námitky pana Bulgakova. Malovýroba připouští v menším rozsahu používání strojů; malý rolník sežene úvěr obtížněji a draž, říká Kautsky. Pan Bulgakov shledává, že tyto argumenty jsou nesprávné, a poukazuje na... zemědělská družstva! Přitom přechází naprostým mlčením argumenty Kautského, který zhodnotil tato družstva a jejich význam, jak jsme už uvedli výše. Pokud jde o stroje, pan Bulgakov opět Kautskému vytýká, že si nepoložil „ekonomickou otázku obecněji: jaká je vůbec ekonomická úloha strojů v zemědělství“ (pan Bulgakov už zapomněl na IV. kapitolu Kautského knihy!) „a jsou-li v něm také tak nezbytným nástrojem jako ve zpracovatelském průmyslu.“ Kautsky jasně ukázal kapitalistický charakter užívání strojů v moderním zemědělství (S. 39, 40n.), poukázal na specifiku zemědělství, která způsobuje „technické a ekonomické obtíže“ při používání strojů v zemědělství (S. 38n.), uvedl údaje o hojnějším užívání strojů (40), o jejich technickém významu (42n.) a o úloze páry a elektriny. Kautsky ukázal, jak velká rozloha hospodářství je podle agronomických údajů nutná, aby se různých strojů plně využilo (94), ukázal, že podle údajů německého soupisu z roku 1895 procento hospodářství, která používají stroje, pravidelně a rychle stoupá od malých hospodářství k velkým (2 % v hospodářstvích do 2 ha; 13,8 % v hospodářstvích s 2—5 ha; 45,8 % v hospodářstvích s 5—20 ha; 78,8 % v hospodářstvích s 20—100 ha; 94,2 % v hospodářstvích se 100 a více hektary). Pan Bulgakov by si přál místo těchto údajů vidět „obecné“ úvahy o „nepřemožitelnosti“ nebo přemožitelnosti strojů...!

„Tvrzení, že při malovýrobě připadá větší počet tažného dobytka na hektar... je nepřesvědčivé..., protože se přitom nesleduje..., jak intenzívně hospodářství dobytka využívá,“ říká pan Bulgakov. Otevřeme-li Kautského knihu na stránce, kde toto tvrzení je, čteme: „Velký počet krav v drobných hospodářstvích“ (v propočtu na 1000 hektarů) „závisí nikoliv v bezvýznamné míře také na tom, že se

rolník zabývá více chovem dobytka a méně výrobou obilovin než velký hospodář, ale rozdíl v chovu koní tím objasněn být nemůže“ (s. 96, kde jsou uvedeny údaje o Sasku z roku 1860, o celém Německu z roku 1883 a o Anglii z roku 1880). Připomeňme, že i v Rusku odhalila zemstevní statistika stejný zákon, který vyjadřuje převahu zemědělské velkovýroby nad malovýrobou: velká rolnická hospodářství vystačí s menším počtem dobytka a inventáře na jednotku plochy*.

Pan Bulgakov nevyložil argumenty Kautského o převaze velkovýroby nad malovýrobou v kapitalistickém zemědělství ani zdaleka úplně. Převaha zemědělské velkovýroby nespočívá jen v menších ztrátách obdělávané plochy, v úsporách na živém a mrtvém inventáři a v jeho dokonalejším využití, ve větších možnostech pro použití strojů, ve větší dosažitelnosti úvěru, ale i v komerční převaze velkovýroby, v tom, že využívá vědecky školených správců (Kautsky, S. 104). Zemědělská velkovýroba ve větší míře využívá kooperace dělníků a dělby práce. Zvláště velký význam připisuje Kautsky vědeckému agronomickému vzdělání zemědělce. „Důkladně vědecky vzdělaného zemědělce si může držet jen takové hospodářství, které je dosti veliké, aby práce s řízením hospodářství a dohledem na ně plně zaměstnala pracovní sílu této osoby“ (S. 98: „Tato velikost hospodářství se mění podle druhu výroby“ od 3 hektarů při pěstování vinné révy do 500 hektarů při extenzivním hospodaření). Kautsky přitom uvádí zajímavý a nanejvýš charakteristický fakt, že rozšíření nižších a středních zemědělských škol nepřináší užitek rolníkovi, ale statkáři, protože mu školy dodávají podúředníky (totéž lze pozorovat i v Rusku). „Vyšší vzdělání, kterého je zapotřebí k dokonale racionální výrobě, je ovšem velmi těžko slučitelné se současnými existenčními podmínkami rolníka.

* Viz V. J. Postnikov, Jihoruské rolnické hospodářství^[131]. Srov. V. Iljin, Vývoj kapitalismu^[68], kapitola II, podkapitola I (Sebrané spisy 3, Praha 1980. Red.).

- To pochopitelně neznamená odsuzování vyššího vzdělání, nýbrž životních podmínek rolníka. Znamená to jen tolik, že rolnická výroba se oproti velkovýrobě neopírá o své vyšší výkony, nýbrž o své nižší nároky“(99). Velkovýroba si musí držet nejen rolnické pracovní síly, ale i městské pracovní síly, které úrovní svých potřeb stojí neporovnatelně výš.

Neobyčejně zajímavé a důležité údaje, které Kautsky uvádí jako důkaz „nadměrné práce a nedostatečné spotřeby v malovýrobě“, považuje pan Bulgakov za „několik (!) nahodilých(??) citátů“. Pan Bulgakov „hodlá“ uvést stejné množství „citátů opačného rázu“. Zapomíná jen říci, nehodlá-li rovněž vyslovit *opačné tvrzení*, které by začal dokazovat „citáty opačného rázu“. V tom je přece podstata věci! Nehodlá snad pan Bulgakov tvrdit, že velkovýroba v kapitalistické společnosti se liší od rolnické malovýroby nadměrnou dřinou a sníženou spotřebou pracovníka? Pan Bulgakov je dosti opatrný, než aby přišel s tak komickým tvrzením. Domnívá se, že může nadměrnou práci a omezené potřeby rolníků obejít poznámkou, že „někde si rolníci žijí blahobytně, jinde bídně“!! Co byste řekli o ekonomovi, který by místo zobecnění údajů o situaci malovýroby a velkovýroby začal zkoumat, jaké jsou rozdíly v „zámožnosti“ obyvatelstva jednotlivých „krajů“? Co byste řekli o ekonomovi, který by fakt, že domácí výrobci ve srovnání s továrními dělníky pracují mnohem více při nižší spotřebě, obešel poznámkou, že „někde si domácí výrobci žijí blahobytně, jinde bídně“? Pokud však jde o domácí výrobce, pan Bulgakov píše: „Kautsky měl zřejmě v duchu před sebou paralelu s Hausindustrie, kde nadměrná práce nemá technické hranice“ (jako v zemědělství), „avšak tato paralela se sem nehodí“. Na to odpovíme, že pan Bulgakov zřejmě četl knihu, kterou kritizuje, krajně nepozorně, protože paralelu s Hausindustrie „neměl Kautsky v duchu před sebou“, ale *poukazuje na ni výslovně a přesně hned na první stránce podkapitoly* věnované

nadměrné práci (kap. VI, b, S. 106): „Tak jako v domácím průmyslu (Hausindustrie), tak i v drobném rolnickém hospodářství působí práce dětí v rodině ještě zhoubněji než jejich práce za mzdu u cizích lidí.“ Pan Bulgakov sice velmi rezolutně prohlásil, že tato paralela se sem nehodí, přesto se však hluboce mylí. V průmyslu nemá nadměrná práce technické hranice, ale pro rolníka je „omezena technickými podmínkami zemědělství“, soudí pan Bulgakov. Rádi bychom věděli, kdo to vlastně směšuje techniku s ekonomikou, zda Kautsky nebo pan Bulgakov. Jakápak technika zemědělství nebo domácího průmyslu, když fakta říkají, že malovýrobce v zemědělství i v průmyslu honí do práce děti od nejujtějšího věku, pracuje spoustu hodin denně, žije „šetrněji“, omezuje své potřeby tak, že v civilizované zemi vypadá jako hotový „barbar“ (Marxův výraz). Lze snad popírat, že ekonomicky jde o stejné jevy v zemědělství i v průmyslu, přičemž zemědělství má spoustu specifických zvláštností (na něž Kautsky nijak nezapomíná)? „Malý rolník nemůže pracovat víc, než vyžaduje jeho pole, i kdyby chtěl,“ říká pan Bulgakov. Jenže malý rolník může pracovat a pracuje čtrnáct, a nikoli dvanáct hodin denně; může pracovat a pracuje s abnormálním vypětím, které mu opotřebovává nervy a svaly mnohem rychleji než normální námaha. A potom, co je to za mylnou a přehnanou abstrakci redukovat všechnu rolníkovu práci jedině na polní práce? U Kautského nic takového nenajdete. Kautsky velmi dobře ví, že rolník pracuje i doma, že pracuje na stavbě a opravě své chalupy, chléva, náradí atd., „a nepočítá“ všechnu tuto práci navíc, za kterou by námezdní dělník ve velkém hospodářství žádal obvyklou mzdu. Není tedy každému nezaujatému člověku jasné, že rolník — drobný zemědělec — má nadměrné práce *nesrovnatelně víc* než drobný průmyslový výrobce, je-li *jen* průmyslovým výrobcem? Nadměrnou práci drobného zemědělce jako obecný fakt názorně dokazuje to, že všichni buržoazní autoři jednomyslně potvrzují

„příčinlivost“ a „šetrnost“ rolníka, a přitom dělníky obviňují z „lenosti“ a „rozhazovačnosti“.

Drobní rolníci — říká autor, který studoval, jak žije zemědělské obyvatelstvo ve Vestfálsku a kterého Kautsky cituje — tak nadměrně zavalují své děti prací, až to brzdí jejich fyzický vývoj; námezdní práce tak špatné stránky nemá. Jeden drobný rolník z Lincolnu řekl parlamentní komisi, která zkoumala, jak žijí rolníci v Anglii (1897): „Vychoval jsem celou rodinu a málem jsem ji udřel k smrti.“ Jiný prohlásil: „Pracujeme s dětmi až 18 hodin, průměrně 10—12 hodin.“ Třetí: „Máme tvrdší práci než nádeníci, pracujeme jako otroci.“ Před touž komisí prohlásil pan Read o postavení drobných farmářů v krajích, kde převládá zemědělství v úzkém slova smyslu, toto: „Jediným prostředkem, jak se udržet, je pro něho pracovat za dva nádeníky a nevydávat více než jeden. Jeho děti jsou víc utýrané prací a hůř vychované než děti nádeníků“ (Zpráva královské zemědělské komise, s. 34, 358. Cit. Kautsky, S. 109). Snad pan Bulgakov nemíní tvrdit, že stejně často pracují nádeníci za dva rolníky. Avšak zvlášť charakteristický je další fakt uváděný Kautským, který ukazuje, jak „rolníkovo umění hladovět (Hungerkunst) může vést k ekonomické převaze malovýroby“: porovnání výnosnosti dvou rolnických hospodářství v Bádensku vykazuje v jednom, *velkém* hospodářství deficit 933 marek, kdežto v druhém, *o polovinu menším*, přebytek 191 marek. Ale první hospodářství, kde pracovali výhradně námezdní dělníci, jim muselo poskytnout vydatnější stravu v hodnotě téměř jedné marky denně na osobu (asi 45 kopějek), zatímco v malém hospodářství pracovali výhradně členové rodiny (žena a šest odrostlých dětí), jejichž náklady na stravu (obživu) činily *sotva polovinu*: 48 feniků na osobu a den. Kdyby rodina drobného rolníka jedla stejně dobře jako námezdní dělníci u velkého sedláka, měl by drobný rolník deficit 1250 marek! „Jeho přebytek nepramenil z plné sýpky, ale z prázdného žaludku.“ Jakou spoustu podobných přípa-

dů bychom objevili, kdyby se při srovnání „výnosnosti“ velkých a malých zemědělských závodů zároveň uváděl i přehled spotřeby a práce rolníků a námezdních dělníků*. Uvedme jiný propočít vyší výnosnosti malého hospodářství (4,6 hektaru) ve srovnání s velkým (26,5 hektaru), uvedený v jednom odborném časopise. Jak se však dosáhne vyššího výnosu? ptá se Kautsky. Ukazuje se, že malému zemědělci pomáhají děti, sotva začnou běhat, kdežto velký sedlák musí na děti vydávat (škola, gymnázium). V malém hospodářství i staří lidé přes sedmdesát let „ještě zastávají plnou pracovní sílu“. „Normální nádeník, zvláště ve velkovýrobě, si při práci myslí: kdypak už přijde večerní odpočinek. Malý rolník si však říká, alespoň při každé naléhavé práci: kdyby ten den byl alespoň o dvě hodiny delší!“ Drobní výrobci — poučuje nás stále týž autor článku v agronomickém časopise — lépe využívají času při naléhavých pracích: „Časněji vstávají, později chodí spát a přitom také rychleji pracují, kdežto dělníci u velkého hospodáře nechtějí dříve vstávat, později chodit spát a usilovněji pracovat než jiné dny.“ Rolník dokáže získat čistý výnos, protože žije „prostě“: bydlí v hliněné chatrči, kterou si většinou postavila rodina sama; žena je sedmnáct let vdaná a unosila všeho všudy jeden pár bot, většinou chodí bosa nebo v dřevácích a na celou rodinu sama šije. K jídlu bývají brambory, mléko, zřídka kdy slaneček. Muž si zapálí dýmku jedině v neděli. „Tito lidé si neuvědomovali, že žijí mimořádně prostě, a nestěžovali si na své postavení... Při tomto prostém způsobu života měli téměř každý rok ze svého hospodářství malý přebytek.“

IV

Po provedení analýzy vztahu mezi velkovýrobou a malovýrobou v kapitalistickém zemědělství přechází Kautsky

* Srovnej *V. Iljin*, Vývoj kapitalismu v Rusku, s. 112, 175, 201 (Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 173, 253—254, 283—284. *Red.*).

ke zvláštnímu objasnění „mezi kapitalistického zemědělství“ (kap. VII). Proti teorii převahy zemědělské velkovýroby, říká Kautsky, jsou hlavně „přátelé lidstva“ (už jsme měli na jazyku přátelé lidu...) z řad buržoazie, freetradeři⁴⁹ ryziho typu a velcí pozemkoví vlastníci. V poslední době se mnoho ekonomů vyslovuje pro zemědělskou malovýrobu. Obvykle se odvolávají na statistiku, která ukazuje, že velká hospodářství nevytlačují malá. A Kautsky uvádí statistické údaje: V Německu vzrostla v letech 1882—1895 nejvíc rozloha středních hospodářství; ve Francii v letech 1882 až 1892 nejmenších a největších; rozloha středních hospodářství se zmenšila. V Anglii se v letech 1885—1895 zmenšila rozloha nejmenších a největších hospodářství; nejvíce se zvětšila rozloha hospodářství o 40—120 hektarech (100 až 300 akrech), tj. hospodářství, která se nedají počítat mezi malá. V Americe průměrná velikost farmy klesá: 1850 — 203 akry; 1860 — 199; 1870 — 153; 1880 — 134; 1890 — 137. Kautsky blíže zkoumá údaje americké statistiky a jeho analýza má, navzdory mínění pana Bulgakova, důležitý *zásadní* význam. Hlavní příčinou, proč průměrná rozloha farem klesá, je drobení velkých plantáží na jihu po osvobození černochoů; v jižních státech se průměrná rozloha farem snížila více než o polovinu. „Žádný člověk, který má o věci ponětí, nebude v těchto číslech vidět vítězství malovýroby nad *moderní*“ (= kapitalistickou) „velkovýrobou“. Rozbor údajů americké statistiky podle *jednotlivých oblastí* vůbec ukazuje mnoho nejrůznějších vztahů. V severním centrálním pásmu, v hlavních „pšeničných státech“, se průměrná rozloha farmy *zvýšila* ze 122 na 133 akry. „Malovýroba si udržuje převahu pouze tam, kde je zemědělství v úpadku nebo kde předkapitalistická velkovýroba začíná konkurovat rolnické výrobě“ (135). Tento Kautského závěr je velmi důležitý, protože poukazuje na podmínky, bez nichž by využití statistiky mohlo znamenat jen její *zneužití*: musí se rozlišovat mezi kapitalistickou a předkapitalistickou velkovýrobou. Zkoumání se musí provádět *detailně* podle jednot-

livých oblastí, které se liší podstatnými zvláštnostmi ve formách zemědělství a v historických podmínkách jeho vývoje. Říká se, že „čísla dokazují“. Musí se však přesně zjistit, co vlastně dokazují. Dokazují pouze to, *co výslovně říkají*. A čísla výslovně nic neříkají o rozsahu výroby, ale o *rozloze* hospodářství. Přitom je možné a v praxi se to stává, že „intenzívně obhospodařovaný malý statek může být větším závodem než rozsáhlý statek, který je obhospodařován extenzívně“. „Statistika, která nám dává informace jen o rozloze závodu, neříká vůbec nic o tom, zda případné zmenšování rozlohy jeho pozemků se zakládá na skutečném zmenšení velikosti hospodářství nebo na zvýšení jeho intenzívnosti“ (146). Lesní a pastevní hospodářství, tyto první formy kapitalistického velkohospodářství, mohou dosáhnout největší rozlohy. Polní hospodářství už vyžaduje menší rozlohu. Různé systémy polního hospodářství jsou v tomto směru zase rozdílné: dravý, extenzivní systém hospodaření (který dosud převládá v Americe) dovoluje obrovské farmy (až 10 000 hektarů, jako jsou bonanza farms* pánů Dalrympla, Glenna aj. I v našich stepích mají osevní plochy rolníků, a tím spíše obchodníků, takové rozlohy). Přejít k hnojení apod. nutně vede ke zmenšení rozlohy jednotlivých hospodářství, která jsou například v Evropě menší než v Americe. Rovněž přechod od polního hospodářství k dobytčářství vyžaduje zmenšení rozlohy hospodářství: v Anglii byla v roce 1880 průměrná rozloha dobytčářských hospodářství 52,3 akru, kdežto polnohospodářských, obilnářských 74,2 akru. Proto přechod zemědělství k chovu dobytka, k němuž v Anglii dochází, *musí* vyvolávat tendenci ke zmenšování rozlohy hospodářství. „Znamenalo by však usuzovat velmi povrchně, kdyby se z toho mělo vyvozovat, že velkozávod je na ústupu“ (149). Oblasti na východ od Labe (jejichž prozkoumáním hodlá

* Velká kapitalistická hospodářství v Severní Americe (produkující hlavně pšenici), která spojují extenzivní způsob hospodaření s použitím moderní strojové techniky. *Red.*

pan Bulgakov, jak doufá, časem vyvrátit Kautského) začínají právě přecházet k intenzivnímu hospodaření: velkostatkáři, říká Sering^[239], citovaný Kautským, zvyšují produktivitu svých pozemků tím, že prodávají nebo propachtovávají rolníkům vzdálené pozemky velkostatků, protože při intenzivním hospodaření jich mohou těžko využít. „Tak se v krajích na východ od Labe budou velkostatky zmenšovat a vedle nich vytvářet malá rolnická hospodářství, a to nikoli proto, že by malovýroba stála výše než velkovýroba, nýbrž proto, že dosavadní výměra velkostatků se přizpůsobila potřebám extenzivního hospodaření“ (150). Zmenšování hospodářské plochy ve všech těchto případech vede obvykle k většímu množství produktu (na jednotku půdy) a často k většímu počtu zaměstnaných dělníků, tj. k faktickému *zvětšení* rozsahu výroby.

Z toho je patrné, jak málo průkazné jsou celkové údaje zemědělské statistiky o *rozloze* hospodářství a jak opatrně se s nimi musí pracovat. Vždyť v průmyslové statistice máme k dispozici *přímé* ukazatele rozsahu výroby (množství zboží, objem výroby, počet dělníků) a přitom můžeme jednotlivá odvětví snadno oddělit. Tyto nezbytné podmínky průkaznosti zemědělská statistika málokdy splňuje.

Dále monopol pozemkového vlastnictví omezuje kapitalismus v zemědělství: v průmyslu kapitál roste *akumulací*, přeměnou nadhodnoty v kapitál; *centralizace*, tj. spojení několika malých kapitálů v jeden velký, není tak důležitá. Jinak je tomu v zemědělství. Veškerá půda je zabrána (v civilizovaných zemích) a rozlohu hospodářství lze rozšířit jedině centralizací několika pozemků, a to tak, aby tvořily *souvislou plochu*. Rozšiřování statků skupováním okolních pozemků je pochopitelně věc velmi obtížná, zejména proto, že malé pozemky částečně obdělávají zemědělstí dělníci (které statkář nutně potřebuje), částečně drobní rolníci, kteří mají schopnost se udržet nesmírným a neuvěřitelným omezováním svých potřeb. Toto konstatování faktu, prostého a jasného jako den, který ukazuje meze

kapitalismu v zemědělství, připadá z nějakého důvodu panu Bulgakovovi jako „fráze“ (??!) a zavadlo mu příčinu ke zcela bezdůvodnému jáсотu: „Tak vida(!), převaha velkovýroby se ztrácí (!) hned při první překážce.“ Pan Bulgakov zpočátku nesprávně pochopil zákon o převaze velkovýroby a přisoudil mu neúměrnou abstraktnost, k níž má Kautsky velmi daleko, a teď dělá ze svého neporozumění argument proti Kautskému! Krajně podivná je domněnka pana Bulgakova, že může vyvrátit Kautského poukazem na Irsko (velké pozemkové vlastnictví, ale bez velkovýroby). Z toho, že velké pozemkové vlastnictví je jednou z podmínek velkovýroby, nijak nevyplývá, že by tato podmínka sama o sobě stačila. Kautsky přece nemohl zkoumat historické a jiné příčiny zvláštního vývoje Irska nebo jiné země v práci věnované obecně kapitalismu v zemědělství. Vždyť by také nikoho nenapadlo žádat od Marxe, aby při analýze obecných zákonů kapitalismu v průmyslu vysvětloval, proč se ve Francii drobný průmysl udržuje déle, proč se v Itálii průmysl rozvíjí pomalu apod. Právě tak neopodstatněná je poznámka pana Bulgakova, že koncentrace „by mohla“ probíhat postupně: rozšířit statek přikoupením sousedních pozemků není zdaleka tak jednoduché jako přistavět k továrně nové haly pro další obráběcí stroje apod.

Pan Bulgakov sice poukázal na tuto ryze fiktivní možnost postupné koncentrace nebo pachtu pro vytvoření velkých hospodářství, ale věnoval málo pozornosti skutečné specifice procesu koncentrace v zemědělství, specifice, na niž upozornil Kautsky. Jsou to latifundie, soustředění několika velkostatků v jedné ruce. Statistika obvykle počítá jen jednotlivé velkostatky, nepodává však žádné informace o koncentraci různých velkostatků v ruce velkých pozemkových vlastníků. Kautsky na příkladu Německa a Rakouska velmi přesvědčivě ukazuje takovouto koncentraci, která vede ke zvláštní, vyšší formě kapitalistické zemědělské velkovýroby, když se několik velkostatků spojí v jeden

hospodářský celek spravovaný jediným centrálním orgánem. Takový obrovský zemědělský závod umožňuje spojit nejrozmanitější zemědělská odvětví a maximálně využít výhod velkovýroby.

Čtenář se přesvědčuje, jak daleko má Kautsky k abstraktnímu a šablonovitému chápání „Marxovy teorie“, které zůstává věrný. Jako varování před tímto šablonovitým chápáním zařadil Kautsky do probírané kapitoly dokonce zvláštní podkapitolu o zanikání malovýroby v průmyslu. Velmi správně říká, že vítězství velkovýroby není ani v průmyslu tak jednoduché a neprobíhá tak jednotvárně, jak si obvykle myslí lidé, kteří o Marxově teorii prohlašují, že ji nelze aplikovat na zemědělství. Stačí poukázat na kapitalistickou domácí práci, stačí připomenout Marxovu poznámku o mimořádné pestrosti přechodných a smíšených forem, zastírajících vítězství továrního systému. Oč složitější je to v zemědělství! Větší bohatství a přepych vede například k tomu, že milionáři skupují obrovská panství a mění je v lesy pro svou kratochvíli. V rakouském Solnohradsku klesá od roku 1869 počet kusů hovězího dobytka. Příčina? Alpy jsou odprodávány bohatým nimrodům. Kautsky velmi trefně říká, že budeme-li brát údaje zemědělské statistiky globálně a nekriticky, tak jak leží, nedá nám mnoho práce objevit v kapitalistickém výrobním způsobu tendenci proměnit moderní národy v lovecké kmeny!

A konečně mezi podmínkami omezujícími kapitalistické zemědělství uvádí Kautsky rovněž okolnost, že nedostatek dělníků — důsledek odchodu obyvatelstva z vesnic — nutí velkostatkáře přidělovat dělníkům půdu a vytvářet drobné rolnictvo, které jim pak dodá pracovní síly. Zcela nemajetný zemědělský dělník je dnes vzácností, protože v zemědělství je rolnické hospodářství doslova spjato s domácím hospodářstvím. Celé kategorie zemědělských námezdních dělníků vlastní nebo užívají půdu. Když je malovýroba příliš vytlačována, *snaží se ji statkáři upevnit*

nebo *vzkřísit* prodejem nebo propachtováním půdy. „Ve všech evropských zemích,“ píše Sering, citovaný Kautským, „lze v poslední době pozorovat tendenci... učinit zemědělské dělníky trvale usedlými tím, že se jim přidělí půda.“ A tak tedy v rámci kapitalistického výrobního způsobu nelze počítat s úplným vytlačení malovýroby ze zemědělství, neboť sami kapitalisté a velkostatkáři se jí snaží vzkřísit, kdykoli rolnictvo příliš zchudne. Marx už v roce 1850 ukázal v *Neue Rheinische Zeitung* na tento koloběh koncentrace a drobení pozemků v kapitalistické společnosti⁵⁰.

Pan Bulgakov shledává, že v těchto Kautského úvahách „je část pravdy, ale ještě více omylů“. Tak jako všechny ostatní verdikty pana Bulgakova je i tento motivován neobyčejně slabě a mlhavě. Pan Bulgakov shledává, že Kautsky „vykonstruoval teorii proletářské malovýroby“ a že tato teorie platí jen pro velmi omezenou oblast. My jsme jiného názoru. Zemědělská námezdní práce drobných rolníků (nebo, což je totéž, typ zemědělského dělníka a nádeníka s přidělem půdy) je *jev, který je do jisté míry vlastní všem kapitalistickým zemím*. Ani jediný autor, který by chtěl vylíčit kapitalismus v zemědělství, nebude moci nechat tento jev bez povšimnutí, nebude-li se chtít prohřešit proti pravdě*. Že je zejména v Německu proletářská malovýroba obecným jevem, to dokázal Kautsky v VIII. kapitole své knihy, nazvané *Proletarizace rolníků*. Pan Bulgakov poukazuje na to, že o „nedostatku dělníků“ mluvili i jiní autoři, mezi nimi i pan Kablukov, ale to hlavní *ponechává bez povšimnutí*: že je totiž obrovský zásadní rozdíl mezi teorií pana Kablukova^[46] a teorií Kautského. Pan Kablukov, zastávající typicky maloburžoazní stanovisko, „konstruuje“

* Srov. Vývoj kapitalismu v Rusku, kap. II, podkapitola XII, s. 120 (Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 183. *Red.*). Počítá se, že ve Francii má asi 75 % zemědělských dělníků vlastní půdu. Tamtéž i jiné příklady.

z nedostatku dělnictva teorii o neudržitelnosti velkovýroby a životaschopnosti malovýroby. Kautsky přesně charakterizuje fakta a ukazuje jejich skutečný význam v soudobé třídní společnosti: třídní zájmy nutí pozemkové vlastníky přidělovat dělníkům půdu. Třídním postavením se zemědělstí námezdní dělníci s přidělem půdy řadí mezi maloburžoazii a proletariát, mají však blíže k proletariátu. Jinými slovy: pan Kablukov povyšuje jednu stránku složitého procesu na teorii o neudržitelnosti velkovýroby, kdežto Kautsky analyzuje zvláštní formy společensko-ekonomických vztahů, které jsou diktovány zájmy velkovýroby v určitém stadiu jejího vývoje a za určité historické situace.

V

Přecházíme k další kapitole Kautského knihy, jejíž název jsme právě uvedli. Kautsky zde zkoumá za prvé „tendenci k drobení půdy“, za druhé „formy vedlejšího výdělku rolníků“. Jsou zde tedy popisovány dvě svrchovaně důležité tendence kapitalismu v zemědělství, které jsou vlastní obrovské většině kapitalistických zemí. Drobení půdy vyvolává, jak říká Kautsky, zvýšenou poptávku drobných rolníků po malých pozemcích; a ti platí za půdu víc než velcí statkáři. Tento fakt uváděli někteří publicisté jako důkaz, že zemědělská malovýroba převažuje nad velkovýrobou. Kautsky na to velmi výstižně odpovídá tím, že porovnává ceny za půdu s výší činže: je známo, že malé a levné byty přijdou *draž*, přepočteno na krychlovou jednotku (jeden krychlový sáh apod.), než velké a drahé. Vyšší cenu malých pozemků lze vysvětlit nikoli převahou drobného zemědělství, ale tím, že rolníkovu postavení je obzvlášť svízelné. Jakou spoustu trpasličích hospodářství zrodil kapitalismus, je vidět z těchto čísel: v Německu (1895) má z 5,5 miliónu zemědělských závodů 4,25 miliónu

(tj. přes tři čtvrtiny) rozlohu pod 5 hektarů (58 % pod 2 hektary). V Belgii 78 % (709 500 z 909 000) pod 2 hektary. V Anglii (1895) 118 000 z 520 000 pod 2 hektary. Ve Francii (1892) 2,2 miliónu (z 5,7 miliónu) pod 1 hektar; 4 milióny pod 5 hektarů. Pan Bulgakov si myslí, že vyvrátí Kautského tvrzení o krajní neracionálnosti těchto trpasličích hospodářství (nedostatek dobytka, inventáře, peněz a pracovních sil odváděných vedlejšími výdělky) poukazem na to, že půda je „velmi často“ (??) obdělávána rýčem „s neuvěřitelnou mírou intenzity“, byť i... s „krajně neracionálním vynaložením pracovních sil“. Je samozřejmé, že tato námitka naprosto neobstojí, že jednotlivé případy, kdy drobný rolník výborně obdělává půdu, mohou právě tak málo vyvrátit obecnou charakteristiku hospodářství tohoto typu, jak ji podal Kautsky, jako uvedený příklad vysokého výnosu drobného hospodářství nevyvrací tezi o přednostech velkovýroby. Že má Kautsky úplnou pravdu, když zařazuje tato hospodářství *vcelku vzato** mezi proletářská, je jasně vidět z faktu zjištěného při sčítání lidu v Německu v roce 1895, že se totiž spousta drobných hospodářství neobejde bez vedlejšího výdělku. Z celkového počtu 4,7 miliónu osob žijících pouze ze zemědělství má 2,7 miliónu, čili 57 %, ještě vedlejší výdělky. Z 3,2 miliónu hospodářství, která mají méně než dva hektary půdy, jen 400 000, čili 13 %, nemá vedlejší výdělek! V celém Německu patří z 5,5 miliónu rolnických hospodářství 1,5 miliónu zemědělským a průmyslovým námezdním dělníkům (+ 704 000 řemeslníkům). A po tom všem si pan Bulgakov troufá tvrdit, že teorii proletářského drobného pozemkové-

* Zdůrazňujeme „vcelku vzato“, protože samozřejmě nelze popřít, že v jednotlivých případech mohou i tato hospodářství s nepatrnou výměrou půdy dávat vysokou produkci a výnos (vinice, zelinářství apod.). Co byste však řekli o ekonomovi, který by chtěl vyvracet fakt, že ruští rolníci nemají koně, tím, že by dejme tomu poukazyval na zelináře z moskevského okolí, kteří někdy dokáží i bez koně racionálně a výnosně hospodařit?

ho vlastnictví si Kautsky „vykonstruoval“!* Formy proletarizace rolnictva (formy vedlejšího výtěžku rolníků) zkoumá Kautsky neobyčejně důkladně (S. 174—193). Nemáme zde bohužel dost místa, abychom podrobně charakterizovali tyto formy (námezdní zemědělská práce, domácí průmysl — Hausindustrie — „nejodpornější systém kapitalistického vykořisťování“; práce v továrnách a dolech apod.). Poznamenejme jen, že Kautsky hodnotí *sezónní výtěžnou činnost* právě tak jako ruští vědci. Sezónní dělníci, zaostalejší a méně nároční než městští dělníci, mívají často škodlivý vliv na životní podmínky městských

* V poznámce na straně 15 říká Bulgakov, že Kautsky opakuje chybu autorů knihy^[13] o cenách obilí⁵¹, neboť se domnívá, že obrovská většina zemědělského obyvatelstva není zainteresována na obilních cenech. Ani s tímto názorem nemůžeme souhlasit. Autoři knihy o cenách obilí nadělali sice spoustu chyb (na něž nejednou poukazují ve výše uvedené knize), ale konstatují-li, že masa obyvatelstva nemá zájem na vysokých cenách obilí, pak to není žádná chyba. Chybné je pouze to, dělali-li se z tohoto zájmu masy lidí *přímý* závěr, že se shoduje se zájmem celého společenského vývoje. Pánové Tugan-Baranovskij a Struve správně ukázali, že *kritériem* pro hodnocení cen obilí musí být, zda vytlačují víceméně rychle soustavu odpracovávání a nahrazují ji kapitalismem, zda urychlují společenský vývoj. To je faktická otázka a já ji řeším jinak než Struve. Myslím, že vůbec není prokázáno, že by zpomalení vývoje kapitalismu v zemědělství bylo důsledkem nízkých cen. Naopak mimořádně rychlé rozšíření výroby zemědělských strojů a impuls ke specializaci zemědělství, který způsobilo snížení cen obilí, ukazuje, že nízké ceny *popohánějí* rozvoj kapitalismu v ruském zemědělství (srov. Vývoj kapitalismu v Rusku, s. 147, poznámka 2 v III. kapitole, podkapitola V, Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 220. *Red.*). Pokles cen obilí má hluboký přetvářející vliv na všechny ostatní vztahy v zemědělství.

Pan Bulgakov říká: „Jednou z důležitých podmínek intenzifikace obilnářství je zvýšení cen obilí“ (stejně se vyslovuje pan P. S. ve Vnitřním přehledu^[168], s. 299 téhož sešitu časopisu Načalo). To je nepřesné. Marx uvádí v VI. oddílu III. dílu Kapitálu, že produktivita dodatečných kapitálových investic do půdy může klesat, *ale může i stoupat*; při snižování cen obilí může renta klesat, *ale může i růst*.⁵² Intenzifikace tedy může být vyvolána — v různých historických obdobích a v různých zemích — zcela různými podmínkami, nezávisle na výši cen obilí.

dělníků. „Avšak... v místech, odkud přicházejí a kam se vracejí, jsou průkopníky pokroku... Přejímají nové potřeby, nové myšlenky“ (S. 192), probouzejí uvědomění a pocit lidské důstojnosti, probouzejí mezi rolnictvem v zapadlých krajích víru ve vlastní síly.

Na závěr se zastavme u posledního, zvláště ostrého výpadu pana Bulgakova proti Kautskému. Kautsky říká, že v Německu od roku 1882 do roku 1895 přibylo nejvíce nejmenších (podle rozlohy) a největších hospodářství (takže k parcelaci půdy dochází na úkor středních hospodářství). Hospodářství do jednoho hektaru skutečně přibylo o 8,8 %; hospodářství od 5 do 20 hektarů o 7,8 % a hospodářství nad 1000 hektarů o 11 % (kategorie mezi nimi se takřka nezměnily, avšak celkový počet rolnických hospodářství vzrostl o 5,3 %). Pan Bulgakov je hluboce rozhořčen tím, že u největších hospodářství je uváděn poměr v procentech, ačkoli jejich počet je nepatrný (515 a 572 v uvedených letech). Rozhořčení pana Bulgakova není vůbec na místě. Zapomíná, že tyto početně nevýznamné podniky jsou největší, že *zaujímají skoro tolik půdy*, jako 2,3 až 2,5 miliónu trpasličích hospodářství (do jednoho hektaru). Řeknu-li, že počet největších továren, které mají 1000 a více dělníků, vzrostl v zemi dejme tomu z 51 na 57, o 11 %, kdežto celkový počet továren vzrostl o 5,3 %, nebude to snad ukazovat na růst velkovýroby, přestože počet největších továren může být ve srovnání s celkovým počtem továren nepatrný? O tom, že co do rozlohy se rozrostla nejvíc hospodářství od 5 do 20 hektarů (pan Bulgakov, s. 18), Kautsky velmi dobře ví a věnuje tomu další kapitulu.

Kautsky si poté všímá změn v celkové rozloze hospodářství u různých kategorií v letech 1882 a 1895. Zjišťujeme, že nejvíce se zvětšila (+ 563 477 hektarů) rolnická hospodářství s 5—20 hektary, a dále největší, nad 1000 hektarů (+ 94 014), kdežto celková rozloha hospodářství od 20 do 1000 hektarů se zmenšila o 86 809 hektarů. Hospodářství

do jednoho hektaru zvětšila svou rozlohu o 32 683 hektary, kdežto hospodářství od 1 do 5 hektarů o 45 604 hektary.

A Kautsky uzavírá: zmenšení rozlohy hospodářství od 20 do 1000 hektarů (více než vyvážené zvětšením rozlohy hospodářství s 1000 a více hektary) není zaviněno úpadkem velkovýroby, ale její intenzifikací. Viděli jsme už, že tato intenzifikace je v Německu na postupu a že často vyžaduje zmenšení rozlohy hospodářství. Že dochází k intenzifikaci velkovýroby, je vidět z rostoucího užívání parních strojů a rovněž z obrovského přírůstku zemědělských úředníků, kteří v Německu pracují jen ve velkovýrobě. Počet správců na statcích (inspektorů), dozorců, účetních aj. vzrostl v letech 1882—1895 ze 47 465 na 76 978 osob, tj. o 62 %. Podíl žen mezi těmito zaměstnanci stoupl z 12 % na 23,4 %.

„To všechno jasně ukazuje, oč intenzivnější a kapitalističtější se stala zemědělská velkovýroba od začátku 80. let. Vysvětlení toho, proč zároveň s tím tolik rozšířila celkovou plochu právě hospodářství středních rolníků, najdeme v následující kapitole“ (S. 174).

Pan Bulgakov je přesvědčen, že tento obraz je „v křiklavém rozporu se skutečností“; jeho argumenty však ani tentokráte neopravňují k tak rezolutnímu a odvážnému verdiktu a ani v nejmenším neotrásají Kautského závěry. „Především, i kdyby k intenzifikaci hospodářství došlo, nevysvětlovala by ještě sama o sobě ani relativní, ani absolutní zmenšení rozlohy orné půdy, zmenšení celkového podílu skupiny hospodářství od 20 do 1000 hektarů. Rozloha orné půdy by se mohla zvětšit současně se zvětšením počtu hospodářství; tento počet by se musel jen (sic!) zvětšit o něco rychleji, takže rozloha každého jednotlivého hospodářství by pak byla menší.“*

* Pan Bulgakov uvádí ještě podrobnější údaje, ale ty také nijak nedoplňují údaje Kautského, protože dokazují stejné zvýšení počtu hospodářství v jedné skupině velkých pozemkových vlastníků a zmenšení rozlohy půdy.

Záměrně jsme ocitovali celou tuto úvahu, z níž pan Bulgakov vyvozuje, že „zmenšení rozlohy podniku větší intenzifikací je čirá fantazie“ (sic!), protože tato úvaha nám názorně ukazuje tutéž chybu se zneužitím „statistických údajů“, před níž nás Kautsky tak důrazně varoval. Pan Bulgakov klade na statistiku *rozlohy* hospodářství požadavky až směšně přísné a příkládá této statistice takový význam, jaký nikdy nemůže mít. Proč by se vlastně měla rozloha půdy „poněkud“ zvětšit? Proč by intenzifikace hospodářství (která někdy vede, jak jsme viděli, k prodeji a propachtování vzdálených pozemků rolníkům) „neměla“ přesunout jistý počet hospodářství z vyšší kategorie do nižší? Proč by „neměla“ zmenšit rozlohu orné půdy hospodářství od 20 do 1000 hektarů?* V průmyslové statistice by snížení *objemu výroby* velkých továren svědčilo o úpadku velkovýroby. Avšak zmenšení *rozlohy* velkých usedlostí o 1,2 % neříká a *nemůže říkat* vůbec nic o rozsahu výroby, který se často zvyšuje, i když se rozloha hospodářství zmenšuje. Víme, že v Evropě je všeobecně obilnářství vytlačováno dobytkařstvím, a to zvláště silně v Anglii. Víme, že tento přechod si někdy vynucuje zmenšit rozlohu hospodářství, ale nebylo by podivné vyvozovat ze zmenšení rozlohy hospodářství úpadek velkovýroby? Takže „výmluvná tabulka“ pana Bulgakova na straně 20, která ukazuje, jak se snižuje počet velkých a malých a zvyšuje počet středních (5—20hektarových) hospodářství s tažným dobytkem pro polní práce, ještě vůbec nic nedokazuje. Mohlo to být způsobeno i změnami ve způsobu hospodaření.

Že je zemědělská velkovýroba v Německu dnes intenzivnější a kapitalističtější, je vidět za prvé ze vzrůstajícího počtu *parních* strojů v zemědělství: od roku 1879 do roku 1897 se zvýšil pětkrát. Pan Bulgakov se ve své námitce naprosto zbytečně odvolává na to, že absolutní počet

* Zmenšení ze 16 986 101 hektarů v této kategorii na 16 802 115, tj. o celé... 1,2 %! Jak přesvědčivě to mluví o „agónii“ velkovýroby, kterou v tom spatřuje pan Bulgakov, vidíte?

veškerých (a nikoli jen parních) strojů v malých hospodářstvích (do 20 hektarů) je mnohem větší než ve velkých hospodářstvích, a rovněž na to, že v Americe se stroje používá k extenzivnímu hospodaření. Teď však nejde o Ameriku, ale o Německo, kde žádné bonanza farms nejsou. Zde jsou procentuální údaje o hospodářstvích v Německu (1895), která mají parní pluhu a parní mlátičky:

Hospodářství		Podíl hospodářství (v %) s parními	
		pluhu	mlátičkami
do 2	hektarů	0,00	1,08
s 2—5	hektary	0,00	5,20
s 5—20	hektary	0,01	10,95
s 20—100	hektary	0,10	16,60
se 100 a více	hektary	5,29	61,22

Je-li tedy celkový počet parních strojů v německém zemědělství pětinasobně vyšší, nedokazuje to snad, že velkovýroba je stále intenzivnější? Nesmíme jen zapomínat, jak to opět dělá pan Bulgakov na straně 21, že zvětšování zemědělského podniku nemusí být vždycky totožné se zvětšováním rozlohy hospodářství.

Že je velkovýroba kapitalističtější, je za druhé vidět z vyššího počtu zemědělských úředníků. Bulgakov se marně snaží označovat tento Kautského argument za „kuriózní“: „Zvýšení počtu důstojníků při snížení stavu armády“ — při snížení počtu zemědělských námezdních dělníků. Řekneme na to znovu: rira bien qui rira le dernier!* Na snižování počtu zemědělských dělníků Kautsky nejenže nezapomíná, ale podrobně se jím zabývá v celé řadě zemí; jenže tento pouhý fakt vůbec nic neříká, protože celkově i ze-

* Vskutku kuriózní je poznámka pana Bulgakova, že vzrůstající počet úředníků svědčí leda o tom, že se rozrůstá zemědělský průmysl, *ne však* (!) o rostoucí intenzitě velkovýroby. Až dosud jsme si mysleli, že jednou z nejdůležitějších forem vzrůstající intenzity je růst zemědělských technických výrobních odvětví (*podrobně popsany a zhodnoceny Kautským v X. kapitole*).

mědělského obyvatelstva ubývá, kdežto proletářských drobných zemědělců přibývá. Předpokládejme, že velkostatkář přejde od pěstování obilí k pěstování cukrovky a k jejímu zpracování na cukr (v Německu byly v roce 1871/72 zpracovány 2,2 miliónu tun cukrovky, v roce 1881 až 1882 celkem 6,3 miliónu tun, v roce 1891/92 celkem 9,5 miliónu tun, v roce 1896/97 celkem 13,7 miliónu tun). Odlehlá pole by dokonce mohl prodat nebo propachtovat drobným rolníkům, zejména potřebuje-li jejich ženy a děti k nádenické práci na řepných lánech. Předpokládejme, že si pořídí parní pluh, který vytlačí dosavadní oráče (na řepářských statcích v Sasku — „na vzorných hospodářstvích s intenzívním obděláváním půdy“* — se nyní vesměs používá parních pluhů). Počet námezdních dělníků se sníží, počet vyšších úředníků (účetních, správců, techniků aj.) nutně vzroste. Bude pan Bulgakov i tentokrát popírat, že zde máme co dělat se zvyšující se intenzitou a sílícím kapitalismem ve velkovýrobě? Bude snad tvrdit, že nic takového se v Německu neděje?

Abychom dokončili výklad VIII. kapitoly Kautského knihy o proletarizaci rolníků, musíme ocitovat toto místo: „Co nás zde zajímá,“ říká Kautsky hned za výše citovaným místem, které uvádí též pan Bulgakov, „je skutečnost, že proletarizace vesnického obyvatelstva je v Německu i jinde na postupu, přestože tendence k parcelaci středně velkých statků v Německu ustala. Od roku 1882 do roku 1895 vzrostl celkový počet zemědělských hospodářství o 281 000. Z toho připadá daleko největší část na přírůstek proletářských hospodářství o rozloze do jednoho hektaru. Těchto hospodářství přibýlo o 206 000.

Jak vidíme, pohyb v zemědělství je zcela zvláštní, naprosto odlišný od pohybu průmyslového a obchodního kapitálu. V předcházející kapitole jsme poukázali na to, že v zemědělství tendence k centralizaci nevede k úplnému

* Kärger^[206], citován Kautským. S. 45.

dstranění malovýroby. Jakmile tato tendence zachází příliš daleko, vyvolává opačnou tendenci, takže tendence k centralizaci a tendence k parcelaci se navzájem střídají. Teď vidíme, že obě tendence mohou působit i současně. Vzrůstá počet drobných rolnických hospodářství, jejichž majitelé vystupují na trhu zboží jako proletáři, jako prodavači vlastní pracovní síly... Všechny podstatné zájmy těchto drobných zemědělců jakožto prodavačů zboží — pracovní síly — jsou shodné se zájmy průmyslového proletariátu a jejich vlastnictví půdy v nich nevzbuzuje antagonismus vůči průmyslovému proletariátu. Vlastní půda činí rolníka hospodářícího na malé parcele víceméně nezávislým na obchodníkovi s potravinami, nechrání ho však před kapitalistickým podnikatelem, ať už průmyslovým nebo zemědělským, který ho vykořisťuje“ (S. 174).

V další stati vyložíme zbývající část Kautského knihy, celkově ji zhodnotíme a zároveň probereme námitky, které uvádí pan Bulgakov ve svém dalším článku.

STAŤ DRUHÁ

I

V deváté kapitole své knihy (Rostoucí obtíže tržního zemědělství) analyzuje Kautsky *rozpory*, které jsou pro kapitalistické zemědělství typické. Z námitek pana Bulgakova proti této kapitole, které probereme níže, je vidět, že kritik nepochopil zcela správně obecnou platnost těchto „obtíží“. Existují „obtíže“, které „překážejí“ plnému rozvoji racionálního zemědělství a zároveň *popohánějí* rozvoj kapitalistického zemědělství. Kautsky například uvádí mezi „obtížemi“ vylidňování venkova. Je nepochybné, že stěhování nejlepších a nejinteligentnějších pracovníků z vesnice je na „překážku“ plnému rozvoji racionálního zemědělství, je však stejně nepochybné, že zemědělci proti této překážce bojují *rozvojem techniky*, například zaváděním strojů.

Kautsky zkoumá následující „obtíže“: a) pozemkovou rentu, b) dědické právo, c) omezení dědického práva, majoráty (fideikomisy, Anerbenrecht)⁵³, d) vykořisťování venkova městem, e) vylidňování venkova.

Pozemková renta je ona část nadhodnoty, která zbývá po odečtení průměrného zisku z kapitálu vloženého do hospodářství. Monopol pozemkového vlastnictví umožňuje vlastníkovu pozemku přisvojit si tento přebytek, přičemž cena půdy (= kapitalizovaná renta) *zajišťuje* výši renty už dosažené. Renta pochopitelně „ztěžuje“ plnou racionalizaci zemědělství: při pachtovní soustavě oslabuje podněty k různému zdokonalování aj., při hypotekární soustavě se musí větší část kapitálu vkládat nikoli do výroby, ale do nákupu půdy. Pan Bulgakov ve své námítce za prvé říká, že na zvyšování hypotekární zadluženosti není „nic straš-

ného“. Zapomíná jen, že Kautsky nikoli „v jiném smyslu“, ale právě v tomto smyslu už ukázal, že hypoték nutně přibývá i při rozkvětu zemědělství (viz výše, stať první, II). Nyní si však Kautsky vůbec neklade otázku, zda je rostoucí počet hypoték „strašný“ nebo ne, ale které obtíže brání kapitalismu, aby plně dostal svému poslání. Za druhé podle názoru pana Bulgakova „je sotva správné považovat růst renty jen za překážku... Růst renty, možnost jejího zvyšování je pro zemědělství samostatným stimulem, který podněcuje technický a jiný progres“ (proces — zřejmě chyba tisku). Stimulem pokroku kapitalistického zemědělství je přírůstek obyvatelstva, větší konkurence, vzrůstající se průmysl, a renta je pak daň, kterou pozemkové vlastnictví odnímá společenskému rozvoji, rozmáhající se technice. Považovat proto vzestup renty za „samostatný stimul“ pokroku není správné. Teoreticky je zcela možná existence kapitalistické výroby bez existence soukromého vlastnictví půdy, tj. při nacionalizaci půdy (Kautsky, S. 207), kdy by absolutní renta vůbec neexistovala a diferenční renta by plynula státu. Podnět k agronomickému pokroku by tím nebyl oslaben, naopak obrovsky posílen.

„Nic nemůže být mylnějšího,“ praví Kautsky, „než domněnka, že vyhánět ceny statků do výše (in die Höhe treiben), nebo je uměle udržovat na vysoké úrovni je v zájmu zemědělství. To je v zájmu momentálních (augenblicklichen) pozemkových vlastníků, v zájmu hypotečních bank a spekulantů s pozemky, naprosto však ne v zájmu zemědělství a nejméně už v zájmu jeho budoucnosti, v zájmu příští zemědělské generace“ (199). A cena půdy je kapitalizovaná renta.

Druhou obtíží tržního zemědělství je, že nutně vyžaduje soukromé vlastnictví půdy; to způsobuje, že při dědění se půda buď drobí (a tato parcelace půdy vede *místy* dokonce k technické regresi), nebo je zatížena hypotékami (kdy dědic vyplácí ostatním spoludědicům kapitál v penězích, které si na půdu vypůjčil). Pan Bulgakov vytýká Kautské-

mu, že „do svého popisu nezahrnul kladnou stránku“ mobilizace půdy*. Tato výtka rozhodně není na místě, neboť Kautsky jak v historické části své knihy (zejména ve III. kapitole I. oddílu, v níž pojednává o feudálním zemědělství a o příčinách, proč bylo vystřídáno zemědělstvím kapitalistickým), tak i v části aplikované** čtenáři jasně ukázal kladnou stránku a historickou nutnost soukromého vlastnictví půdy, podřízení zemědělství konkurenci, a tudíž i mobilizace půdy. Pokud jde o druhou výtku pana Bulgakova, totiž že Kautsky nezkoumá problém, který „pramení z rozdílného přírůstku obyvatelstva v různých místech“, je nám tato výtka zcela nepochopitelná. Čekal snad pan Bulgakov, že v Kautského knize najde studie o populačním problému?

Nebudeme se zdržovat otázkou majorátů, která není (po tom, co bylo řečeno výše) ničím novým, a přejdeme k vykořisťování vesnice městem. Tvrzení pana Bulgakova, že Kautsky „nestaví proti negativním stránkám stránky pozitivní, především význam města jako trhu pro zemědělství“, přímo odporuje skutečnosti. Význam města jako trhu pro zemědělství Kautsky zcela jasně ukazuje *hned na první stránce kapitoly, která zkoumá „moderní zemědělství“* (S. 30 n.). Právě „městskému průmyslu“ (S. 292) připisuje Kautsky hlavní úlohu v přetváření zemědělství, v jeho racionalizaci atd.***

Nemůžeme proto vůbec pochopit, jak mohl pan Bulgakov ve svém článku (s. 32 v 3. čísle časopisu Načalo) opakovat tytéž myšlenky *jakoby proti Kautskému!* Je to zvlášť názorný příklad, jak přísný kritik nesprávně interpretuje kritizova-

* Mobilizace půdy — uvolnění obchodu s půdou. *Čes. red.*

** Kautsky se rozhodně vyslovil proti nejrůznějším středověkým omezením pozemkové mobilizace, proti majorátům (fideikomísům a Anerbenrecht), proti podpoře středověké rolnické občiny (S. 332) apod.

*** Srovnej též S. 214, kde Kautsky mluví o úloze městského kapitálu při racionalizaci zemědělství.

„Ou knihu. „Nesmí se zapomínat,“ poučuje Kautského pan Bulgakov, že „část hodnoty“ (plynoucí do měst) „se vrací na vesnici“. Každý si asi pomyslí, že Kautsky na tuto základní pravdu zapomíná. Ve skutečnosti však Kautsky rozlišuje odliv hodnot (z vesnic do měst) bez ekvivalentu a za ekvivalent, a rozlišuje jej mnohem jasněji, než se to pokouší udělat pan Bulgakov. Kautsky nejdříve zkoumá „odliv hodnot ve zboží bez ekvivalentu (ohne Gegenleistung) z vesnic do měst“ (S. 210) (renta utrácená ve městech, daně, úroky z půjček v městských bankách) a spatřuje v tom zcela správně ekonomické vykořisťování vesnice městem. Dále zkoumá odliv hodnot za ekvivalent, tj. směnu zemědělských výrobků za výrobky průmyslové. „Z hlediska zákona hodnoty,“ říká Kautsky, „neznamená tento odliv vykořisťování zemědělství*, ve skutečnosti však vede stejně jako ostatní činitele, o nichž jsme se právě zmínili, k jeho agronomickému (stofflichen) vykořisťování, k ochuzování půdy o živiny“ (S. 211).

Pokud jde o toto agronomické vykořisťování vesnice městem, ztotožňuje se Kautsky i v této věci s jednou ze základních pouček Marxovy a Engelsovy teorie, že totiž protiklad mezi městem a vesnicí narušuje nutný soulad a vzájemnou závislost mezi zemědělstvím a průmyslem, a proto až kapitalismus dospěje do vyšší formy, musí tento protiklad zaniknout**. Pan Bulgakov se domnívá, že Kaut-

* Nechť si čtenář porovná s jasným prohlášením Kautského uvedeným v textu tuto „kritickou“ poznámku pana Bulgakova: „Jestliže Kautsky považuje za vykořisťování už jen to, že bezprostřední výrobci obilí je dávají k dispozici nezemědělskému obyvatelstvu“ atd. Člověku se nechce věřit, že by kritik, který se aspoň trochu pozorně seznámil s Kautského knihou, mohl napsat toto „jestliže“!

** Tento názor o nutnosti zániku protikladu mezi městem a vesnicí ve společnosti asociovaných výrobců není samozřejmě v rozporu s konstatováním, že odchod obyvatelstva ze zemědělství do průmyslu má *historicky* pokrokovou úlohu. Měl jsem příležitost pojednat o tom jinde (Studie^[58], s. 81, pozn. 69). (Viz Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 228, poznámka. *Red.*)

ského názor o agronomickém vykořisťování vesnice městem „je podivný“ a že „Kautsky se zde rozhodně dostal na půdu čiré fantazie“ (sic!!!). Udivuje nás jen, že pan Bulgakov přitom přehlíží, že názory Kautského, které kritizuje, jsou totožné s jednou ze základních Marxových a Engelsových myšlenek. Čtenář si právem může myslet, že za „čirou fantazií“ pokládá Bulgakov myšlenku o odstranění protikladu mezi městem a vesnicí. Zastává-li kritik opravdu tento názor, pak s ním rozhodně nesouhlasíme a jsme na straně „fantazie“ (tj. ve skutečnosti nikoli fantazie, ale hlubší kritiky kapitalismu). Že myšlenka o odstranění protikladu mezi městem a vesnicí je fantazií, není názor nijak nový. Je to běžný názor buržoazních ekonomů. A tento názor převzali i někteří autoři se serióznějšími názory. Tak například Dühring^[199] se domníval, že antagonismus mezi městem a vesnicí „je už svou podstatou nevyhnutelný“.

Dále je pan Bulgakov „překvapen“ (!) tím, že Kautsky poukazuje na stále častější epidemie, které postihují rostliny a zvířectvo, jako na jednu z obtíží tržního zemědělství a kapitalismu. „Co s tím má co dělat kapitalismus?“ táže se pan Bulgakov. „Zušlechtovat plemena dobytka je přece nutné a co na tom může změnit nějaká vyšší sociální organizace?“ My jsme zase překvapeni tím, že pan Bulgakov nemůže pochopit naprosto jasnou myšlenku Kautského. Staré odrůdy rostlin a druhy zvířectva, které vznikly přirozeným výběrem, jsou nahrazovány „zušlechtěnými“ odrůdami, které vznikly umělým výběrem. Rostliny i zvířectvo jsou proto choulostivější a náročnější; epidemie se při dnešních komunikačních možnostech šíří neuvěřitelně rychle, přičemž hospodaření zůstává individuální, roztržštěné, často zcela malé (rolnické), a bez znalostí a prostředků. Do služeb rozvoje techniky zemědělství dává městský kapitalismus všechny prostředky moderní vědy, avšak výrobce ponechává i nadále v žalostném sociálním postavení; městskou kulturu na vesnici soustavně a plánovitě nepřenáší. Na tom, že plemena dobytka se musí zušlechtit-

vat, nic nezmění žádná vyšší sociální organizace (něco tak absurdního Kautsky samozřejmě ani nemínil říci), avšak moderní kapitalistická sociální organizace trpí neexistencí společenské kontroly a zbledovaností rolníků a dělníků tím více, čím více se rozvíjí technika a čím choulostivější jsou druhy dobytka a odrůdy rostlin*.

Poslední „obtíž“ tržního zemědělství spatřuje Kautsky ve „vyliďňování vesnice“, v tom, že města pohlcují její nejlepší, nejenergičtější a nejinteligentnější pracovní síly. Pan Bulgakov se domnívá, že obecně vzato je toto tvrzení „rozhodně nesprávné“, že „nynější rozvoj městského obyvatelstva na úkor vesnického není zákonem kapitalistického vývoje zemědělství“, ale projevem stěhování zemědělského obyvatelstva z průmyslových, exportních zemí za oceán, do kolonií. Myslím, že se pan Bulgakov mýlí. Přírůstek městského (obecněji: průmyslového) obyvatelstva *na úkor* vesnického není jen dnešní, ale obecný jev, který je projevem *právě zákona* kapitalismu. Teoreticky lze tento zákon zdůvodnit, jak jsem vysvětlil jinde**, za první tím, že rostoucí společenská dělba práce odnímá prvobytnému zemědělství stále více odvětví průmyslové výroby***, za druhé tím, že variabilní kapitál, jehož je zapotřebí k exploataci určitého

* Kautsky proto v aplikované části své knihy doporučuje zdravotní inspekci dozírající na stav dobytka a podmínky jeho chovu (S. 397).

** Vývoj kapitalismu v Rusku, kap. I, podkapitola II a kap. VIII, podkapitola II (viz Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 34n a 582. *Red.*).

*** Pan Bulgakov k tomu říká, že „zemědělského obyvatelstva může *relativně* (podtrženo jím) ubývat i za rozkvětu zemědělství“. Nejen „může“, ale v kapitalistické společnosti *rozhodně musí*... „Relativní úbytek (zemědělského obyvatelstva) je zde jen (sic!) příznakem růstu nových odvětví práce lidu,“ uzavírá pan Bulgakov. Toto „jen“ je velmi podivné. Právě nová průmyslová odvětví odvádějí ze zemědělství „nejenergičtější a nejinteligentnější pracovní síly“. Takže už jen tato prostá úvaha stačí, aby obecné tvrzení Kautského bylo uznáno za *naprosto správné*: k potvrzení správnosti tohoto obecného tvrzení (že kapitalismus odvádí ze zemědělství nejenergičtější a nejinteligentnější pracovní síly) zcela stačí fakt, že vesnického obyvatelstva *relativně* ubývá.

pozemku, se celkově zmenšuje (srov. Das Kapital, III, 2, S. 177. Ruský překlad, s. 526.⁵⁴ Cituji ve Vývoji kapitalismu, s. 4 a 444.)* Zmínili jsme se už, že v jednotlivých případech a v jednotlivých obdobích lze pozorovat zvýšení variabilního kapitálu potřebného k obdělání daného pozemku, to však nic nemění na správnosti obecného zákona. Kautského by ovšem vůbec nenapadlo popírat, že relativní úbytek zemědělského obyvatelstva neznamená absolutní úbytek ve všech dílčích případech a že rozsah tohoto absolutního úbytku závisí i na růstu kapitalistických kolonií. Na příslušných místech své knihy Kautsky naprosto jasně poukázal na tento růst kapitalistických kolonií zaplavujících Evropu laciným obilím. [„Týž útěk vesnického obyvatelstva (Landflucht), který vyliďňuje evropský venkov, přivádí nejen do měst, ale také do kolonií neustále nové zástupy zdatného vesnického obyvatelstva...“ S. 242.] To, že průmysl odvádí ze zemědělství nejzdatnější, nejenergičtější a nejinteligentnější pracovníky, je obecný jev jak v průmyslových, tak i v zemědělských zemích, a nejen v západní Evropě, ale i v Americe a v Rusku. Protiklad mezi kulturou měst a barbarstvím venkova, který s sebou přináší kapitalismus, k tomu nevyhnutelně vede. Pan Bulgakov pokládá za „nesporný“ „názor“, „že úbytek zemědělského obyvatelstva při celkovém přírůstku obyvatelstva si nelze představit bez značného dovozu obilí“. Podle mého názoru to nejenže není nesporné, ale je to přímo nesprávné. Lze si docela dobře představit, že může dojít k úbytku zemědělského obyvatelstva při celkovém přírůstku obyvatelstva (rozzrůstají se města), aniž bude dováženo obilí (zvyšuje se produktivita zemědělské práce, která umožňuje produkovat při menším počtu pracovníků stejné, anebo dokonce větší množství obilí než dříve). Lze si také představit celkový přírůstek obyvatelstva při úbytku zemědělského obyvatelstva a při snížení (nebo jen neúměrném

* Viz Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 34 a 584. *Red.*

zvýšení) množství zemědělských produktů, „lze si to představit“, dojde-li ke zhoršení výživy lidu, zaviněnému kapitalismem.

Pan Bulgakov tvrdí, že růst středních rolnických hospodářství v Německu od roku 1882 do roku 1895 — což je fakt, který Kautsky konstatuje a uvádí jej do souvislosti s tím, že tato hospodářství nejméně trpí nedostatkem pracovních sil — „může otrást celou konstrukcí“ Kautského. Podívejme se blíže, co to vlastně Kautsky tvrdí.

Podle údajů zemědělské statistiky vzrostla v letech 1882 až 1895 nejméně rozloha hospodářství od 5 do 20 hektarů. V roce 1882 činila tato rozloha 28,8 % veškeré rozlohy, v roce 1895 už 29,9 % . Současně s tímto zvětšením středních rolnických hospodářství došlo ke zmenšení rozlohy velkých rolnických hospodářství (20—100 hektarů; 1882 celkem 31,1 %, 1895 celkem 30,3 %). Kautsky říká: „Tato čísla naplňují radostí srdce všech dobrých občanů, kteří vidí v rolnictvu nejpevnější baštu existujícího řádu. Tak vida, v zemědělství žádný pohyb není, volají nadšeně, Marxova dogmatu se na ně nedá použít.“ Zvětšování středních rolnických hospodářství je vykládáno jako začátek nového rozkvětu rolnictva.

„Kořeny tohoto rozkvětu však vězí v blátě,“ odpovídá Kautsky těmto dobrým občanům. „Tento rozkvět neplyne z *blahobyti* rolnictva, nýbrž z *tísne* celého zemědělství“ (230). Kautsky těsně před tím říká, že „přes veškerý technický pokrok se už dostavil *místy* (podtrženo Kautským) — o tom nelze pochybovat — úpadek zemědělství“ (228). Tento úpadek vede například k obrodě feudalismu — k pokusům připoutat dělníky k půdě a uložit jim určité povinnosti. Lze se vůbec divit, že při této „tísni“ okřívají zaostalé formy hospodářství? Že se rolnictvo, které se vůbec liší od pracujících ve velkovýrobě nižší úrovní potřeb, větší schopností hladovět a dřít jako kuň, při krizi drží déle?*

* „Malí rolníci,“ říká Kautsky na jiném místě, „se v beznadějně

ství, jež vyrábějí zboží; nezastavuje se ani před středními rolníky“ (S. 231).

Zdálo by se, že všechno, co zde Kautsky říká, je tak jasné, že to musí každý pochopit. Nicméně kritik to zřejmě nepochopil. Pan Bulgakov nám svůj názor neříká: tak či onak vysvětluje toto rozšiřování středních rolnických hospo-

situaci drží déle. O tom, zda je to předností malovýroby, lze právem pochybovat“ (S. 134).

Uvedeme ostatně údaje, které plně potvrzují názor Kautského, a to z knihy F. Koeniga (Situace anglického zemědělství atd.^[213], Jena 1896), který podrobně popisuje situaci v anglickém zemědělství v několika nejtypičtějším hrabstvích. Nacházíme zde *spoustu* příkladů o nadměrné práci a nedostatečné spotřebě drobných zemědělců v porovnání s námezdními dělníky, kdežto příklady opačného rázu se neuvádějí. Tak třeba čteme: výnosnost malých hospodářství je způsobena „obrovskou (ungeheuer) pracovitostí a šetrností“ (88); stavení drobných zemědělců jsou horší (107); drobní pozemkoví vlastníci (yeoman farmer) žijí v horších podmínkách než pachtýři (149); „postavení drobných pozemkových vlastníků je velmi žalostné (v Lincolnshire); jejich obydlí jsou horší než obydlí dělníků z velkých farem, některá z nich jsou naprosto nevyhovující. Pracují namáhavěji a déle než obyčejní dělníci, ale vydělávají méně. Žijí hůř a jedí méně masa... jejich synové a dcery pracují zdarma a jsou špatně oblečeni“ (157). „Drobní farmáři pracují jako otroci, v létě často od tří hodin ráno do devíti večer“ [zpráva Chamber of Agriculture (Zemědělské komory. *Red.*) v Bostonu, S. 158]. Jeden velký farmář říká: „Malý člověk (der kleine Mann), který má málo kapitálu a všechnu práci vykonává s členy své rodiny, jistě může omezit nejspíš domácí výdaje, kdežto velký farmář musí svou čeleď živit stejně dobře, ať je rok dobrý nebo špatný“ (218). Drobní farmáři (v Ayrshiru) jsou „neobyčejně (ungeheuer) pracovití; jejich ženy a děti nepracují o nic méně, ba často více než nádeníci; říká se, že dva takoví pracovníci nadělají za den tolik práce jako tři námezdní dělníci“ (231). „Život malého pachtýře, který musí pracovat se svou rodinou — není nic jiného než život otroka“ (253). „Celkem vzato... drobní farmáři zřejmě přestáli krizi lépe než velcí, tím však není řečeno, že by výnosnost malých farem byla větší. Je to podle našeho názoru tím, že drobnému hospodáři (der kleine Mann) zdarma pomáhá jeho rodina... Obvykle... pracuje celá rodina drobného farmáře v jeho hospodářství... Dětem se poskytuje byt a strava a jen málokdy dostávají přesně stanovenou denní mzdu“ (277—278) atd. atd.

dářství, Kautskému však připisuje názor, že „rozvoj kapitalistického výrobního způsobu vede ke zkáze zemědělství“. A pan Bulgakov se rozčiluje: „Kautského tvrzení o rozvratu zemědělství je nesprávné, násilné, nedokázané a odporuje nejzákladnějším faktům skutečnosti“ apod. apod.

Poznamenáme k tomu, že pan Bulgakov *myšlenky Kautského tlumočí naprosto nesprávně*. Kautsky vůbec netvrdí, že rozvoj kapitalismu vede ke zkáze zemědělství, nýbrž tvrdí pravý opak. Vyvozovat ze slov Kautského o depresi (= krizi) zemědělství, o technické regresi, která *místy* (nota bene) nastává, že Kautsky mluví o „rozvratu“ a „zkáze“ zemědělství, je možné jedině při velmi povrchním čtení Kautského díla. V X. kapitole, věnované speciálně zámořské konkurenci (tj. hlavní příčině agrární krize), Kautsky říká: „Příchod krize přirozeně (natürlich) nemusí (braucht nicht) postižený průmysl zničit. Stává se to jen velmi zřídka. Zpravidla má krize za následek jen přeměnu existujících vlastnických vztahů ve smyslu kapitalismu“ (273—274). Tato poznámka o krizi zemědělských technických výrobních odvětví jasně obráží celkový názor Kautského na význam krize. V téže kapitole opakuje Kautsky tento názor i o celém zemědělství: „Proto tedy zdaleka není proč mluvit o zkáze zemědělství (Man braucht deswegen noch lange nicht von einem Untergang der Landwirtschaft zu sprechen). Avšak jeho konzervativnost nenávratně zmizela všude tam, kde stanul pevnou nohou moderní výrobní způsob. Lpění na starých způsobech (Das Verharren beim Alten) hrozí zemědělci jistou záhubou; musí neustále sledovat rozvoj techniky, musí neustále přizpůsobovat svou výrobu novým podmínkám... I na venkově se dostává celý hospodářský život, který se dosud pohyboval s neúprosnou jednotvárností ve věčně stejných kolejích, do stavu neustálého revolucionizování, které je tak typické pro kapitalistický výrobní způsob“ (289).

Pan Bulgakov „nechápe“, jak mohou současně vedle

sebe působit tendence k rozvoji výrobních sil v zemědělství a tendence k větším obtížím v tržním zemědělství. Co je na tom nepochopitelného?? Kapitalismus v zemědělství i v průmyslu dává obrovský impuls k rozvoji výrobních sil, avšak právě tento rozvoj čím dále více zostruje rozpory kapitalismu, působí mu další „obtíže“. Kautsky rozvíjí jednu ze základních myšlenek Marxe, který kategoricky zdůrazňoval pokrokovou historickou úlohu kapitalismu v zemědělství (racionalizace zemědělství, oddělení půdy od zemědělce, vymanění zemědělského obyvatelstva z nadvlády a otroctví atd.), přičemž zároveň stejně kategoricky poukazoval na zbídačování a útlak bezprostředních výrobců, na neslučitelnost kapitalismu s požadavky racionálního zemědělství. Je krajně podivné, když pan Bulgakov hlásá, že jeho „celkový sociálně filozofický světový názor je stejný jako Kautského“*, ale nepozoruje, že Kautsky zde rozvádí základní Marxovu myšlenku. Čtenáři časopisu *Náčalo* jistě museli vrtět hlavou nad tím, jak se pan Bulgakov staví k těmto základním myšlenkám, jak může při totožném celkovém světovém názoru říci: „De principiis non est disputandum“**!!? Dovolujeme si tomuto prohlášení pana Bulgakova nevěřit; považujeme diskusi mezi ním a jinými marxisty za možnou právě proto, že tato „principia“ jsou společná. Říká-li pan Bulgakov, že kapitalismus racionalizuje zemědělství, že techniku dodává zemědělství průmysl apod., pak jen opakuje jedno z takových „principií“. Jen přitom zbytečně říká „právě naopak“. Čtenáři by si mohli myslet, že Kautsky zastává jiný názor, ale Kautsky ve své knize naprosto nekompromisně a jasně rozvíjí právě tyto základní Marxovy myšlenky. Kautsky říká: „Právě průmysl vytvořil technické a vědecké podmínky nového, racionálního zemědělství, zrevolucionoval je stroji a umělý-

* Pokud jde o filozofický světový názor, nevíme, jsou-li slova pana Bulgakova správná. Zdá se, že Kautsky není stoupencem kritické filozofie jako pan Bulgakov.

** — o zásadách se nediskutuje. *Red.*

mi hnojivy, mikroskopem a chemickou laboratoří, a tím přivodil technickou převahu kapitalistické velkovýroby nad rolnickou malovýrobou“ (S. 292). Kautsky se tak nedostává do rozporu jako pan Bulgakov: pan Bulgakov na jedné straně uznává, že „kapitalismus“ (tj. výroba prostřednictvím námezdní práce, tj. nikoli rolnická výroba, nýbrž velkovýroba?) „racionalizuje zemědělství“, na druhé straně však „nosičem tohoto technického pokroku zde vůbec není velkovýroba“!

II

Desátá kapitola Kautského knihy je věnována zámořské konkurenci a industrializaci zemědělství. Pan Bulgakov se o této kapitole vyjadřuje velice pohrdavě: „Nic zvlášť nového ani originálního, víceméně známá základní fakta“ atd. a obchází hlavní otázku, jak chápat agrární krizi, její podstatu a význam. Zatím však právě tato otázka je teoreticky nesmírně důležitá.

Z celkového pojetí vývoje zemědělství, jak je formuloval Marx a podrobně propracoval Kautsky, nutně vyplývá i pojetí agrární krize. Podstatu agrární krize spatřuje Kautsky v tom, že evropské zemědělství přišlo v důsledku konkurence zemí produkujících velmi levné obilí o možnost svalit na masu spotřebitelů břemena, která soukromé vlastnictví půdy a kapitalistická zbožní výroba svalují na zemědělství. Od nynějška evropské zemědělství „je (tato břemena) *musí nést samo, a v tom tkví současná agrární krize*“ (S. 239, podtrženo Kautským). Hlavním z těchto břemen je pozemková renta. V Evropě ji předcházející historický vývoj vyhnal neúměrně vysoko (jak diferenční, tak *absolutní* rentu) a pozemková renta je teď součástí ceny půdy*. V koloniích (Americe, Argentině aj.), pokud zůstá-

* O tomto zvyšování renty a jejím zahrnování do cen půdy viz výstižně *Parvusovy* poznámky v knize Světový trh a zemědělská kri-

vají koloniemi, vidíme naopak *volnou* půdu, kterou obsazují noví přistěhovalci buď zcela zdarma, nebo za nepatrnou cenu, a přitom je to půda, jejíž panenská úrodnost snižuje výrobní náklady na minimum. Je zcela přirozené, že až dosud evropské kapitalistické zemědělství svalovalo na spotřebitele neúměrně vysoko vyhnanou rentu (v podobě vysokých cen obilí), kdežto teď dopadá veškerá tíha této renty na zemědělce a pozemkové vlastníky samé a přivádí je na mizinu*. Agrární krize tak narušila a dále narušuje dřívější prosperitu kapitalistického pozemkového vlastnictví a kapitalistického zemědělství. Kapitalistické pozemkové vlastnictví zatěžovalo až dosud stále větší daní společenský vývoj a výši této daně zahrnovalo do cen půdy. Nyní se musí této daně vzdát**. Kapitalistické zemědělství je teď vrženo do stejně labilního stavu, jaký je příznačný pro kapitalistický průmysl, a musí se přizpůsobovat novým podmínkám trhu. Agrární krize, tak jako každá krize, přivádí spoustu hospodářů na mizinu a způsobuje převrat v ustálených vlastnických vztazích, *místy* vede k technické regresi, k oživení středověkých hospodářských vztahů a forem, vcelku však společenský vývoj *urychluje*, vytlačuje patriarchální strnulost z jejích posledních útočišť, vynucuje si další specializaci zemědělství (což je jeden z hlavních fakto-

ze^[118]. Parvus se shoduje s Kautským v hlavních názorech na krizi a na agrární otázku vůbec.

* *Parvus*, citované dílo, s. 141. Citováno v časopise Načalo, č. 3, s. 117, recenze^[69] Parvusovy knihy. (Viz tento svazek, s. 76. *Red.*) Dodejme, že i ostatní „obtíž“ tržního zemědělství, které doléhají na Evropu, zatěžují kolonie v nesrovnatelně menší míře.

** Absolutní renta je výsledkem monopolu. „Naštěstí má vzestup absolutní pozemkové renty určité hranice... Donedávna ovšem v Evropě tato renta neustále stoupala stejně jako diferenční renta... Zámořská konkurence však tento monopol do značné míry prolomila. Nemáme důvod k domněnce, že zámořskou konkurencí byla v Evropě postižena i diferenční renta, výjimku tvoří některé oblasti v Anglii... Absolutní renta však poklesla, a to přišlo k dobru (zu gute gekommen) především pracujícím třídám“ (S. 80. Viz též S. 328).

rů zemědělského pokroku v kapitalistické společnosti), další zavádění strojů atd. Vcelku — Kautsky to ukázal ve IV. kapitole své knihy na údajích o několika zemích — *dokonce ani* v západní Evropě nepozorujeme v letech 1880 až 1890 v zemědělství stagnaci, nýbrž technický pokrok. Říkáme *dokonce ani* v západní Evropě, protože například v Americe je tento pokrok ještě patrnější.

Zkrátka není důvodu, proč bychom měli v agrární krizi vidět jev, který brzdí kapitalismus a kapitalistický vývoj.

RECENZE

Hobson, Vývoj soudobého kapitalismu^[24]. *Překlad z angličtiny, Petrohrad 1898. Vydavatelství O. N. Popovové. Cena 1 rubl 50 kopějek*

Hobsonova kniha není vlastně studií o vývoji soudobého kapitalismu, ale spíše nástinem nejnovějšího vývoje průmyslu, který vychází především z anglických údajů. Proto i název knihy je poněkud široký: autor se vůbec nedotýká zemědělství, a ani ekonomikou průmyslu se zdaleka nezabývá v plné šíři. Svým zaměřením patří Hobson spolu se známými publicisty manželi Webbovými k představitelům jednoho z pokrokových proudů anglického společenského myšlení. K „soudobému kapitalismu“ se staví kriticky, plně uznává, že musí být nahrazen vyšší formou společenského hospodářství, přičemž toto nahrazení chápe s typicky anglickou reformátorskou praktičností. K přesvědčení o nutnosti reformy dospívá spíše empirickou cestou pod vlivem nejnovějších dějin anglického továrního zákonodárství, anglického dělnického hnutí, činnosti anglických městských rad aj. Ucelený teoretický názorový systém, který by se mohl stát základem jeho reformátorského programu a který by objasňoval dílčí otázky reformy, u Hobsona nenajdeme. Proto je nejsilnější tam, kde jde o utřídění a popsání nejnovějších statistických a ekonomických údajů. Naproti tomu tam, kde jde o obecně teoretické otázky politické ekonomie, je Hobson velmi slabý. Ruský čtenář až žasne, jak se publicista s tak rozsáhlými vědomostmi a praktickými snahami, s nimiž lze jen sympatizovat, bezmocně potýká s otázkou, co je to „kapitál“, jaká je úloha „úspor“ apod. Tato Hobsonova slabina je zcela vysvětlitelná tím, že v politické ekonomii je pro něho větší autoritou J. St. Mill

než Marx, kterého sice Hobson jednou nebo dvakrát cituje, ale zřejmě mu vůbec nerozumí nebo ho nezná. Člověk musí jen litovat spousty neproduktivní práce, kterou Hobson vyplýval na to, aby se orientoval v protikladech buržoazní a katedrové politické ekonomie. V lepším případě se blíží k oněm závěrům, které už dávno vyslovil Marx; v horším případě přejímá mylné názory, jež jsou v příkrém rozporu s jeho vztahem k „soudobému kapitalismu“. Nejméně zdařilá je kapitola sedmá, nazvaná Stroje a průmyslová stagnace. Hobson se zde pokouší rozebírat teoretické otázky krizí, společenského kapitálu, důchodu v kapitalistické společnosti a kapitalistické akumulace. Správné myšlenky o nesouladu mezi výrobou a spotřebou v kapitalistické společnosti, o anarchickém rázu kapitalistického hospodářství zanikají ve spoustě scholastických úvah o „úsporách“ (Hobson si plete akumulaci s „úsporami“), v nejrůznějších robinzonádách^[29] („dejme tomu, že člověk při práci s primitivními nástroji vynalezne nový nástroj... šetří svou potravou“ aj.) apod. Hobson si potrpí na diagramy — a většinou jimi velmi vhodně ilustruje svůj výklad. Avšak grafické znázornění „mechanismu výroby“ na straně 207 (VII. kap.) může u čtenáře, jen poněkud obeznámeného se skutečným „mechanismem“ *kapitalistické* „výroby“, vyvolat leda úsměv. Hobson zde plete dohromady výrobu se společenským výrobním způsobem a prozrazuje, že má velice mlhavou představu o tom, co je to kapitál, z čeho se skládá, a které jsou to třídy, na něž se nutně dělí kapitalistická společnost. V VIII. kapitole uvádí zajímavé údaje o složení obyvatelstva podle zaměstnání a o tom, jak se toto složení postupem doby mění; avšak velkým nedostatkem jeho teoretických úvah o „strojích a poptávce po práci“ je opominutí teorie „kapitalistického přelidnění“ neboli rezervní armády. Ke zdařilejším kapitolám Hobsonovy knihy patří ty, ve kterých si všímá postavení žen v moderním průmyslu a moderních měst. Nejprve uvádí statistické údaje o vzrůstajícím podílu ženské práce

a popisuje strašlivé pracovní podmínky, načež správně poznamenává, že naděje na zlepšení je jediné v tom, že domácí práce bude vytlačena prací tovární, která povede k „užším sociálním vztahům“ a k „organizaci“. Právě tak i pokud jde o význam měst, blíží se Hobson k obecným Marxovým názorům, neboť uznává, že protiklad mezi městem a vesnicí je v rozporu s kolektivistickým společenským zřízením. Hobsonovy závěry by byly mnohem přesvědčivější, kdyby i v této otázce více přihlížel k Marxovu učení. Pak by patrně i více zdůraznil historicky pokrokovou úlohu velkých měst i nevyhnutelnost spojení zemědělství a průmyslu při kolektivistické organizaci hospodářství. Poslední kapitola Hobsonovy knihy nazvaná Civilizace a průmyslový rozvoj je snad nejlepší; autor zde dokazuje řadou pádných argumentů, že je nezbytné reformovat současný systém průmyslu tak, aby v něm byla posílena „společenská kontrola“ a „socializace průmyslu“. Při hodnocení poněkud optimistických Hobsonových názorů na způsob provedení této „reformy“ musíme přihlížet ke specifickým rysům dějin a života v Anglii, kde je vysoce rozvinutá demokracie, kde neexistuje militarismus, kde organizované odbory představují mohutnou sílu a anglický kapitál je stále více investován mimo Anglii, což oslabuje antagonismus mezi anglickými podnikateli a dělníky aj.

Profesor W. Sombart^[240] poukazuje ve své známé knize o sociálním hnutí v 19. století mimo jiné i na „tendenci k jednotě“ (název VI. kapitoly), to je na tendenci sociálního hnutí, které v jednotlivých zemích usiluje o sblížení různých forem a odstínů, a vedle toho i na tendenci k rozšiřování marxistických myšlenek. Pokud jde o Anglii, spatřuje Sombart tuto tendenci v tom, že anglické odbory čím dál více opouštějí „ryze manchesterské hledisko“. V souvislosti s Hobsonovou knihou můžeme tedy říci, že pokrokoví angličtí publicisté pod tlakem požadavků života, který dává stále více za pravdu Marxově „prognóze“, začínají pociťovat, že s tradiční buržoazní politickou ekono-

mií už nevystačí, vymaňují se z jejích předsudků a bezděky se tak přibližují marxismu.

Překlad Hobsonovy knihy má velmi závažné nedostatky.

Napsáno v dubnu 1899

Otištěno v květnu 1899

v časopise Načalo, č. 5

Podepsán: Vl. Iljin

Podle textu časopisu

ODPOVĚĎ

PANU P. NĚŽDANOVVI

Ve 4. čísle časopisu Žizň rozebírá pan P. Něždanov^[102] můj článek a články jiných autorů ^[143, 170] o teorii trhů⁵⁵. Hodlám odpovédět jen na jedno tvrzení pana Něždanova, totiž že jsem ve svém článku v 1. čísle časopisu Naučnoje obozrenije z letošního roku „zkresleně vylíčil svůj boj proti teorii třetích osob“. Pokud jde o problémy, o nichž mluví pan P. Něždanov v souvislosti s teorií trhů a zejména s názory P. B. Struveho, odkazují pouze na svůj článek Ještě k teorii realizace^[54], kterým Struvemu odpovídám; (jeho otištění v časopise Naučnoje obozrenije se zdrželo z příčin na autorovi nezávislých).

Pan P. Něždanov tvrdí, že „kapitalistická výroba netrpí žádným rozporem mezi výrobou a spotřebou“. Z toho pak vyvozuje, že Marx, který takový rozpor uznával, „si vážně odporoval“ a že já Marxovu chybu opakuji.

Považuji názor pana P. Něždanova za naprosto mylný (nebo zaviněný nedorozuměním) a nejsem s to objevit, v čem si Marxovy názory odporují.

Tvrzení pana P. Něždanova, že v kapitalismu neexistuje žádný rozpor mezi výrobou a spotřebou, je tak zarážející, že se dá vysvětlit jedině tím, že pojmu „rozpor“ dává zcela *zvláštní smysl*. Pan P. Něždanov si totiž myslí, že „jakmile skutečně existuje rozpor mezi výrobou a spotřebou, musí tento rozpor soustavně vytvářet nadprodukt“ (s. 301; totéž v závěrečných tezích, s. 316). To je naprosto svévolný a podle mého názoru i naprosto nesprávný výklad. Chtěl-li pan P. Něždanov kritizovat má tvrzení o rozporu mezi

výrobou a spotřebou v kapitalistické společnosti, měl (domnívám se) čtenáři vyložit, jak já tento rozpor chápu, a nevykládat pouze svůj názor na podstatu a význam tohoto rozporu. Celá podstata otázky (která vyvolala polemiku pana P. Něždanova proti mně) je totiž právě v tom, že já chápu rozebíraný rozpor zcela jinak, než jak ho chce chápat pan P. Něždanov. Nikde jsem neřekl, že tento rozpor musí *soustavně** vytvářet nadprodukt; to si nemyslím a takový názor nelze vyvodit ani z Marxových slov. Rozpor mezi výrobou a spotřebou vlastní kapitalismu je v tom, že výroba stoupá nesmírně rychle a že konkurence ji nutí k neomezenému rozšiřování, zatímco spotřeba (osobní) stoupá velmi nepatrně, pokud vůbec stoupá; proletářské postavení lidových vrstev neumožňuje rychlý růst osobní spotřeby. Zdá se mi, že každý, kdo si pozorně přečetl stranu 20 a 30 mých Studií (stať o sismondovcích, kterou pan P. Něždanov cituje) a stranu 40 časopisu Naučnoje obozrenije (1899, č. 1)**, se přesvědčí, že od samého začátku vykládám rozpor mezi výrobou a spotřebou za kapitalismu *jedině v tomto smyslu*. Ostatně jiný smysl mu ani dát nemohu, mám-li se přísně držet Marxovy teorie. Rozpor mezi výrobou a spotřebou vlastní kapitalismu je *jedině* v tom, že vzrůstá národní bohatství a zároveň vzrůstá i bída lidu, že rostou výrobní síly společnosti, aniž příslušně stoupá spotřeba lidu, aniž je těchto výrobních sil využíváno ve prospěch pracujících. Takto chápaný rozpor, o němž je řeč, je nesporný fakt, který potvrzují každodenní zkušenosti miliónů lidí. Právě pozorování tohoto faktu přivádí dělníky k názorům,

* Zdůrazňuji *soustavně*, protože nesoustavné výrobě nadproduktu (krizím) se v kapitalistické společnosti nelze vyhnout, neboť je v ní porušena proporcionalita mezi jednotlivými odvětvími průmyslu. A určitá úroveň spotřeby je jednou z elementárních složek proporcionality.

** Viz Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 152—154, 164—166 a tento svazek, s. 63—64. *Red.*

které v plné šíři vědecky vyjadřuje Marxova teorie^[77]. Tento rozpor naprosto nemusí vést k soustavné výrobě nadproduktu, jak se domnívá pan Něždanov. Dovedeme si docela dobře představit (budeme-li uvažovat ryze teoreticky o ideální kapitalistické společnosti) realizaci celého produktu v kapitalistické společnosti bez jakéhokoli nadproduktu, *nedovedeme si však představit kapitalismus*, v němž by nevznikal nepoměr mezi výrobou a spotřebou. Tento nepoměr se projevuje (jak Marx ve svých schématech jasně ukázal) v tom, že výroba výrobních prostředků může a musí předstihovat výrobu spotřebních předmětů.

Pan Něždanov tedy dospěl ke zcela chybnému závěru, že rozpor mezi výrobou a spotřebou musí soustavně plodit nadprodukt, a z tohoto omylu pak vyplynulo i to, že nespravedlivě obvinil Marxe z nedůslednosti. Avšak Marx je naopak zcela důsledný, když tvrdí, že:

1. produkt *může* být realizován v kapitalistické společnosti (přirozeně za předpokladu proporcionality mezi jednotlivými odvětvími průmyslu); že by bylo chybné vysvětlovat tuto realizaci pomocí zahraničního obchodu nebo „třetích osob“;

2. teorie maloburžoazních národohospodářů (à la Proudhon) o tom, že *nadhodnotu* nelze realizovat, se zakládají na naprostém nepochopení vlastního procesu realizace vůbec;

3. dokonce ani při proporcionalní, ideálně hladké realizaci si nedovedeme představit kapitalismus, v němž by nexistoval rozpor mezi výrobou a spotřebou, v němž by nedocházelo současně k obrovskému rozvoji výroby a ke zcela nepatrnému vzestupu (nebo dokonce ke stagnaci a k poklesu) spotřeby lidu. K realizaci dochází spíše na základě výrobních prostředků než na základě spotřebních předmětů, jak jasně vyplývá z Marxových schémat; a z toho pak zase nutně plyne, že „čím více se rozvíjí produktivní síla, tím více se dostává do rozporu s úzkou základnou, na které spočívají spotřební poměry“ (Marx)⁵⁶. Ze všech pasáží Kapitálu věnovaných rozporu mezi výrobou a spo-

třebou* je jasně patrné, že *jedině v tomto smyslu* chápal Marx rozpor mezi výrobou a spotřebou.

Mimochodem pan P. Něždanov se domnívá, že i pan Tugan-Baranovskij popírá rozpor mezi výrobou a spotřebou v kapitalistické společnosti. Nevím, je-li to pravda. Pan Tugan-Baranovskij uvádí sám ve své knize^[180] schéma, které dokládá, že výroba může stoupat i při poklesu spotřeby (a to je skutečně možné a za kapitalismu se to stává). Můžeme snad popírat, že tu vidíme rozpor mezi výrobou a spotřebou, třebaže zde není nadprodukt?

Pan P. Něždanov, který obviňuje Marxe (a mne) z nedůslednosti, kromě toho zapomíná, že by musel své hledisko zdůvodnit vysvětlením, jak se tedy má chápat „nezávislost“ výroby výrobních prostředků na výrobě spotřebních předmětů. Podle Marxe je tato „nezávislost“ pouze v tom, že jistá (a neustále vzrůstající) část produktu, obsaženého ve výrobních prostředcích, se realizuje směnou uvnitř dané skupiny, tj. směnou výrobních prostředků za výrobní prostředky (nebo použitím získaného produktu *in natura* k nové výrobě); avšak *v konečné fázi* je výroba výrobních prostředků nutně spojena s výrobou spotřebních předmětů, neboť výrobní prostředky se přece nevyrábějí pro výrobní prostředky samy, nýbrž *jedině* proto, že průmyslová odvětví vyrábějící spotřební předměty žádají stále více výrobních prostředků.** Takže rozdíl mezi názory maloburžoazních národohospodářů a názory Marxovými není v tom, že oni v zásadě uznávají spojitost mezi výrobou a spotřebou v kapitalistické společnosti, kdežto on ji v zásadě popírá (to by bylo absurdní). Rozdíl je v tom, že maloburžoazní národohospodáři

* Tyto pasáže jsou uvedeny v mém článku v časopise *Naučnoje obozrenije*, 1899, č. 1 (viz tento svazek, s. 47—49. *Red.*) a opětovně citovány v 1. kapitole *Vývoje kapitalismu v Rusku*, s. 18—19 (viz *Sebrané spisy* 3, Praha 1980, s. 54—55. *Red.*).

** *Das Kapital*, III, 1, 289⁵⁷. Cituji v časopise *Naučnoje obozrenije*, s. 40 (viz tento svazek, s. 64. *Red.*) a ve *Vývoji kapitalismu*, 17 (viz *Sebrané spisy* 3, Praha 1980, s. 50—54. *Red.*).

hospodáři považují tuto spojitost mezi výrobou a spotřebou za *bezprostřední*, domnívají se, že *výroba následuje za spotřebou*. Marx naproti tomu ukázal, že tato souvislost je *zprostředkovaná*, že se projevuje *jen v konečné fázi*, neboť v kapitalistické společnosti *následuje spotřeba za výrobou*. Ale spojitost tu přece jen je, i když *zprostředkovaná*; spotřeba v konečné fázi musí následovat za výrobou, a jestliže výrobní síly prudce směřují k neomezenému růstu výroby, kdežto spotřeba je omezována proletářským postavením lidu, pak je zde nepochybně rozpor. Tento rozpor neznamena, že kapitalismus není možný*, znamená však, že je nutné, aby byl přeměněn ve vyšší formu: čím více se tento rozpor prohlubuje, tím rychleji vznikají jednak objektivní podmínky pro tuto přeměnu, jednak podmínky subjektivní, tj. dělnictvo si tento rozpor čím dál víc uvědomuje.

Teď jde o to, jaké stanovisko by mohl zaujmout pan Něždanov, pokud jde o „nezávislost“ výrobních prostředků na spotřebních předmětech. Jedno z dvojího: buď bude i nadále zcela popírat jakoukoli závislost mezi nimi a bude i nadále tvrdit, že lze realizovat výrobní prostředky, *které nemají žádnou spojitost* se spotřebními předměty, dokonce ani „v konečné fázi“ — a pak nutně dospěje k absurdu, anebo připustí, podle Marxe, že výrobní prostředky jsou v konečné fázi spojeny se spotřebními předměty — a pak musí uznat, že mé pojetí Marxovy teorie je správné.

Uvedu příklad, abych v závěru doložil abstraktní úvahy konkrétními údaji. Víme, že v každé kapitalistické společnosti brání použití strojů často neúměrně nízké mzdy (= nízká spotřeba lidu). A nejen to: stává se dokonce, že stroje, které podnikatel zakoupil, zahálají, neboť cena pracovních sil tak poklesla, že se majiteli více vyplácí

* Studie, s. 20 (viz Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 153—154. *Red.*); Naučnoje obozrenije, č. 1, s. 41 (viz tento svazek, s. 65. *Red.*); Vývoj kapitalismu, s. 19 (viz Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 55—56. *Red.*). Kdyby tento rozpor vedl k „soustavnému nadproduktu“, pak by kapitalismus nebyl možný.

ruční práce!* Že zde existuje rozpor mezi spotřebou a výrobou, mezi snahou kapitalismu neomezeně rozvíjet výrobní síly a omezením této snahy proletarizací, bídou a nezaměstnaností lidu, je v tomto případě nad slunce jasnější. Je však neméně jasné, že bude správné vyvodit z tohoto rozporu jedině takový závěr, že už sám vývoj výrobních sil musí nezadržitelně vést k vystřídání kapitalismu hospodářstvím asociovaných výrobců. Naproti tomu by bylo naprosto chybné z tohoto rozporu vyvozovat, že kapitalismus musí *soustavně* vytvářet nadprodukt, tj. že kapitalismus vůbec nemůže realizovat produkt, a proto nemůže hrát žádnou pokrokovou úlohu v dějinách apod.

*Napsáno před 29. květnem
(10. červnem) 1899*

*Olištěno v prosinci 1899
v časopise Žižň, č. 12*

Podepsán: Vladimír Ilii

Podle textu časopisu

* Příklad tohoto jevu v ruském kapitalistickém zemědělství uvádím ve Vývoji kapitalismu v Rusku, s. 165 (viz Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 241—242. *Red.*). A podobné jevy nejsou ojedinelé, nýbrž jsou obvyklým a *nutným* důsledkem základních vlastností kapitalismu.

PROTEST RUSKÝCH
SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ⁵⁸

Napsáno před 22. srpnem (3. zářím) 1899

*Poprvé otištěno v prosinci 1899 v zahraničí jako separát z dvojčísla 4/5 časopisu
Rabočěje dělo⁵⁹*

*Podle částečně dochovaného rukopisu; konec dokumentu podle textu separátu
z dvojčísla 4/5 časopisu Rabočěje dělo, porovnaného s textem uveřejněným
v knize G. V. Plechanova Vademecum pro redakci časopisu Rabočěje dělo^[130]*

SCHŮZE SEDMNÁCTI SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ V JISTÉM MÍSTĚ* SCHVÁLILA JEDNOMYSLNĚ TUTO REZOLUCI A USNESLA SE UVEŘEJNIT JI A DÁT JI K POSOUZENÍ VŠEM SOUDRUHŮM

Poslední dobou lze mezi ruskými sociálními demokraty pozorovat odklon od hlavních zásad ruské sociální demokracie, které vyhlásili jednak její zakladatelé a průkopníci, členové skupiny Osvobození práce⁶⁰, jednak sociálně demokratické publikace ruských dělnických organizací z 90. let. Níže uvedené Credo [53], které má vyjadřovat hlavní názory některých (takzvaných mladých) ruských sociálních demokratů, je pokusem o soustavný a jasný výklad „nových názorů“. Uvádíme toto Credo v plném znění.

Cechovní a manufakturní období na Západě výrazně poznamenalo celé další dějiny, zejména pak dějiny sociální demokracie. Buržoazie si potřebovala vybojovat volné pole působnosti a zbavit se cechovních ustanovení, která spoutávala výrobu, a tím se stala revolučním činitelem; všude na Západě začíná s heslem liberté, fraternité, égalité (svoboda, bratrství, rovnost) vybojovávat svobodné politické formy. Tím však, podle Bismarckova výroku, vystavuje směnku do budoucna svému antipodu — dělnické třídě. Téměř všude na Západě si dělnická třída jakožto třída nevybojovala demokratické instituce, jen jich používala. Někdo může namítnout, že se účastnila revolucí. Historická zjištění však tento názor vyvracejí, neboť právě v roce 1848, kdy na Západě došlo k upevnění konstituce, představovali dělnickou třídu, měšťanskou demokracii, měšťtí řemeslníci; tovární proletariát skoro neexistoval a proletariát ve velkovýrobě (němečtí tkalci — Hauptmann, lyonští tkalci) byl jen nespoutanou masou, která dokázala vyvolat leda vzpoury, ale naprosto ne formulovat nějaké politické požadavky. Lze bez nadsázky říci, že ústavy z roku 1848 vybojovala buržoazie a drobné měšťanstvo, řemeslníci. Na druhé straně dělnická třída (řemeslníci a dělníci z manufaktur, typografové, tkalci, hodináři

* V textu separátu z časopisu Rabočeje dělo je dodáno: „(v Rusku)“. *Red.*

a.f.) byli již od středověku zvyklí účastnit se práce v organizacích, pod-
půrných pokladnách, náboženských spolcích apod. Tento smysl pro
organizaci je dodnes živý mezi kvalifikovaným dělnictvem na Západě
a výrazně je odlišuje od továrního proletariátu, který se jen špatně
a pomalu podřizuje organizaci a je schopen vytvářet jen takzvané lose
Organisationen (dočasné organizace), a nikoli trvalé organizace se
stanovami a pevným řádem. A právě tito kvalifikovaní dělníci z ma-
nufaktur se stali jádrem sociálně demokratických stran. Tak vznikl
tento obraz: na jedné straně poměrně snadný a plně možný politický
boj — a na druhé straně možnost plánovitě organizovat tento boj
za pomoci dělnictva vychovaného manufakturním obdobím. Z této
základny vyrostl na Západě teoretický a praktický marxismus. Jeho
východiskem byl parlamentní politický boj s perspektivou (jen nave-
nek shodnou s blanquismem, svým původem však zcela jinou), s per-
spektivou dobytí moci na jedné straně a katastrofy (Zusammenbruch)
na straně druhé. Marxismus byl teoretickým vyjádřením tehdejší
praxe, v níž politický boj převládal nad bojem hospodářským. Jak
v Belgii, tak ve Francii a zejména v Německu organizovali dělníci
neuvěřitelně snadno boj politický a se strašlivou námahou a obrovský-
mi potížemi boj hospodářský. A dodnes jsou hospodářské organizace
ve srovnání s politickými (s výjimkou Anglie) neobyčejně slabé a ne-
pevné a všude *laissent à désirer quelque chose* (je si u nich ještě leda-
cos přát). Dokud se energie v politickém boji plně nevyčerpala, byl
Zusammenbruch nutným organizujícím heslem (Schlagwort), které
mělo sehrát obrovskou historickou úlohu. Základní poučkou, která se
dala vyvodit ze studia dělnického hnutí, byla cesta nejmenšího odporu.
Na Západě byla touto cestou politická činnost, a marxismus, tak jak
byl formulován v Komunistickém manifestu, se zdál nejzdařilejší for-
mou, k níž mělo hnutí dospět. Jakmile však politická činnost veškerou
energii vyčerpala, jakmile politické hnutí dosáhlo kulminačního bodu,
za který už bylo těžké a skoro nemožné je vést (pomalý přírůstek hlasů
v poslední době, apatie lidí na schůzích, nezáživný tón publikací)
a na druhé straně bezmocnost v parlamentě a nástup nevzdělaných
mas neorganizovaného a takřka neorganizovatelného továrního pro-
letariátu do politického života — vzniklo na Západě to, čemu se
dnes říká bernsteinovština, krize marxismu. Lze si těžko představit
logičtější vývoj, než je vývoj dělnického hnutí od Komunistického
manifestu k bernsteinovštině, a pozorným studiem celého tohoto proces-
u můžeme s astronomickou přesností určit, jak tato „krize“ do-
padne. Nejde ovšem o porážku či vítězství bernsteinovštiny — to
není příliš zajímavé; jde o zásadní změnu v praktické činnosti, k níž
už dlouho uvnitř strany poněmáhlu dochází.

Tato změna bude znamenat nejen energičtější vedení hospodář-

ského boje a upevnění hospodářských organizací, ale také, a to je nejpodstatnější, změnu ve vztahu strany k ostatním opozičním stranám. Marxismus netolerantní, marxismus negující, marxismus primitivní (vycházející z příliš schematické představy třídního dělení společnosti) ustoupí marxismu demokratickému a společenské postavení strany uvnitř moderní společnosti se musí pronikavě změnit. Strana uzná společnost; její úzce korporativní a povětšinou sektářské úkoly se rozšíří na úkoly celospolečenské a její snaha o uchopení moci se přemění ve snahu o změnu, o reformu současné společnosti v demokratickém duchu podle současné situace, aby tak co nejuspěšněji a nejúplněji mohla hájit práva (všechna práva) pracujících tříd. Obsah pojmu „politika“ se tak rozšíří na jeho vpravdě společenský význam a aktuální praktické požadavky nabudou větší váhy a bude možné věnovat jim větší pozornost, než tomu bylo dosud.

Není obtížné vyvodit si z tohoto stručného vylíčení vývoje dělnického hnutí na Západě závěr pro Rusko. Cesta nejmenšího odporu nebude u nás nikdy směřovat k politické činnosti. Neslýchaný politický útlak si vynutí, aby se o něm hodně mluvilo a aby se právě na tuto otázku soustředila pozornost, nikdy si však nevynutí praktickou akci. Jestliže na Západě slabé síly dělnictva zapojením do politické činnosti zesílily a zformovaly se, pak u nás tyto slabé síly naopak stojí před hradbou politického útlaku, a nejenže nemají praktickou možnost proti němu bojovat, a tudíž se rozvíjet, ale jsou jím navíc soustavně deptány a nemohou vyhnat ani sebeslabší výhonky. A uvážíme-li, že naše dělnická třída nezdědila onen smysl pro organizaci, jímž se vyznačovali bojovníci na Západě, máme před sebou zdrcující obraz, nad nímž si musí zoufat i ten neoptimističtější marxista, který věří, že každý další tovární komín je už sám o sobě velikým dobrodiním. I hospodářský boj je těžký, nesmírně těžký, ale je možný, a koneckonců jej samy masy praktikují. Tím, že se bude ruský dělník v tomto boji učit organizovanosti a narážet v něm každou chvíli na politický režim, vytvoří nakonec to, co lze nazvat formou dělnického hnutí, vytvoří takovou či takové organizace, které budou nejlépe vyhovovat podmínkám ruského života. V této chvíli můžeme s určitostí říci, že ruské dělnické hnutí je prozatím v zárodečném stavu a že si dosud žádnou formu nevytvořilo. Stávkové hnutí, které existuje při každé formě organizace, nemůže být dosud považováno za vykrystalizovanou formu ruského hnutí, a ilegální organizace už jen z hlediska ryze kvantitativního nestojí za pozornost (nemluvě už o jejich užitečnosti za nynějších podmínek).

Taková je situace. Přidáme-li k tomu ještě hladomor a zbídačování vesnice, které podporují stávkokazectví, a tudíž ještě více ztěžují pracujícím možnost povznést se na snesitelnější kulturní úroveň, pak

co potom zbývá ruskému marxistovi?! Řeči o samostatné dělnické politické straně nejsou ničím jiným než přenášením cizích úkolů a cizích výsledků na naši půdu. Ruský marxista je prozatím smutná postava. Jeho praktické úkoly jsou v této chvíli pranepatrné, jeho teoretické znalosti, pokud jich užívá jako návodu k činnosti, a *nikoli jako studijní pomůcky*, nemají cenu ani pro splnění těchto nepatrných praktických úkolů. A kromě toho jsou tyto návody, šité na cizí míru, z praktického hlediska škodlivé. Naši marxisté zapomněli, že na Západě nastoupila dělnická třída už na uvolněné politické kolbiště, a chovají se s přehnaným opovržením k radikálně nebo liberálně opoziční činnosti všech ostatních nedělnických vrstev obyvatelstva. Při sebe-menších pokusech soustředit pozornost na veřejné projevy liberálně politického rázu hned ortodoxní marxisté protestují, a přitom zapomínají, že celá řada historických podmínek nám brání být marxisty západního typu a žádá po nás jiný marxismus, který by byl vhodný a potřebný pro ruské poměry. Politický cit a instinkt, který chybí většině ruských občanů, se patrně nedá nahradit řečmi o politice nebo proklamacemi k neexistující síle. Tento politický instinkt se získává jedinečně výchovou, to znamená účastí na životě (jakkoli nemarxistickém), který nabízí ruská skutečnost. Tak jako na Západě byla „negace“ (dočasně) na místě, tak je u nás škodlivá, protože něco jiného je negace vycházející z něčeho organizovaného, co má faktickou sílu, a něco jiného je negace vycházející z beztvaré masy rozptýlených jednotlivců.

Ruský marxista má jediné východisko: účastnit se hospodářského boje proletariátu, tj. napomáhat mu účastnit se liberálně opoziční činnosti. S „negací“ přišel ruský marxista příliš brzy, a to ho připravilo o část energie, která musí být zaměřena na politický radikalismus. Prozatím to ještě není tak strašné, avšak zabrání-li třídní schéma ruskému intelektuálovi v aktivní účasti na politickém životě a odsune-li jej příliš daleko od opozičních kruhů, bude to velká škoda pro všechny, kdo jsou nuceni bojovat za právní formy bez spojení s dělnickou třídou, která si dosud nevytkla politické úkoly. Politická nezkušenost ruského marxistického intelektuála, zastíraná rozumováním na politická témata, se mu může zle vymstít.

Nevíme, kolik se najde ruských sociálních demokratů, kteří by sdíleli tyto názory. Podobné myšlenky však nepochybně mají své stoupence, a proto považujeme za svou povinnost kategoricky proti takovým názorům protestovat a varovat všechny soudruhy, aby se nedali svést z cesty, kterou si ruská sociální demokracie již vytkla, a to: založit

samostatnou politickou dělnickou stranu pevně spjatou s třídním bojem proletariátu, jejímž nejbližším úkolem by bylo vybojovat politické svobody.

Výše uvedené Credo obsahuje za prvé „stručné vylíčení vývoje dělnického hnutí na Západě“ a za druhé „závěry pro Rusko“.

Zcela nesprávné jsou především představy autorů Creda o minulosti západoevropského dělnického hnutí. Není pravda, že se dělnická třída na Západě nezúčastnila boje za politické svobody, že se nezúčastnila politických revolucí. Dějiny chartismu, revoluce z roku 1848 ve Francii, Německu a Rakousku dokazují pravý opak. Je zcela nesprávné, že „marxismus byl teoretickým vyjádřením tehdejší praxe, v níž politický boj převládal nad bojem hospodářským“. Naopak „marxismus“ vznikl v době, kdy převládal socialismus nepolitický (owenismus, „fourierismus“, „pravý socialismus“ aj.) a Komunistický manifest^[73] se proti němu okamžitě postavil. Ba ani tehdy, kdy už byl marxismus teoreticky dobře vyzbrojen (Kapitál^[75]) a založil svou slavnou organizaci Mezinárodní dělnické sdružení⁶¹, nebyl politický boj zdaleka ještě běžnou praxí (úzký tradeunionismus v Anglii, anarchismus a proudhonismus v románských zemích). Velkou historickou zásluhou Lassallovou v Německu bylo, že vytvořil z dělnické třídy, která byla až do té doby přívěskem liberální buržoazie, samostatnou politickou stranu. Marxismus spojil hospodářský a politický boj dělnické třídy v jeden pevný celek a snaha autorů Creda oddělit tyto formy boje od sebe patří k nejsmutnějším a nejméně zdařilým úchylkám od marxismu.

Dále jsou rovněž zcela nesprávné představy autorů Creda o současné situaci v západoevropském dělnickém hnutí i o teorii marxismu, jímž se toto hnutí řídí. Mluvit o „krizi marxismu“ znamená opakovat nesmyslné fráze buržoazních pisálků, kteří se pokoušejí každý spor mezi socialisty nafouknout a udělat z něho rozkol mezi socialistickými stranami. Pověstná „bersteinovština“⁶² — tak jak

ji obvykle chápe široká veřejnost a zejména autoři Creda — je pokusem zúžit marxistickou teorii, pokusem udělat z revoluční dělnické strany stranu reformistickou a tento pokus, jak se dalo čekat, narazil na rozhodný odpor většiny německých sociálních demokratů. V německé sociální demokracii se už nejednou vyskytly oportunistické proudy a pokaždé je tato strana, která věrně střeží odkaz revoluční mezinárodní sociální demokracie, odmítla. Jsme přesvědčeni, že každý pokus přenést oportunistické názory do Ruska narazí na stejně rozhodný odpor valné většiny ruských sociálních demokratů.

Právě tak nelze vůbec mluvit o nějaké „zásadní změně v praktické činnosti“ západoevropských dělnických stran, přestože to autoři Creda tvrdí; marxismus přece uznával hned od začátku obrovský význam hospodářského boje proletariátu a uznával i jeho nutnost a už ve čtyřicátých letech polemizoval Marx a Engels s utopickými socialisty, kteří význam tohoto boje popírali⁶³.

Když pak bylo asi o dvacet let později založeno Mezinárodní dělnické sdružení, jednalo se hned na prvním kongresu v Ženevě v roce 1866 o významu dělnických odborových organizací a hospodářského boje. Rezoluce^[205] tohoto kongresu přesně vymezila význam hospodářského boje a varovala socialisty a dělníky jednak před jeho přeceňováním (jak tomu bylo v té době u anglických dělníků), jednak před jeho podceňováním (které bylo patrné u Francouzů a Němců, zejména u lassallovců). Rezoluce označila dělnické odborové organizace nejen za zákonitý, ale i za nutný jev období kapitalismu; konstatovala, že jsou nesmírně důležité pro organizování dělnické třídy v jejím každodenním boji proti kapitálu i pro odstranění námezdní práce. V rezoluci se pravilo, že dělnické odborové organizace nemají věnovat výhradní pozornost „přímému boji proti kapitálu“, nemají stát stranou celkového politického a sociálního hnutí dělnické třídy; jejich cíle nemají být „úzké“, ale mají směřovat k celkovému osvobození miliónů utlače-

ných pracujících lidí. Od těch dob se v dělnických stranách různých zemí nejednou vyskytla a samozřejmě nejednou ještě vyskytne otázka, zda by se v určitou chvíli neměla věnovat větší či menší pozornost hospodářskému nebo politickému boji proletariátu; avšak obecná neboli zásadní otázka zní i dnes stejně, jak ji formuloval marxismus. Přesvědčení, že jednotný třídní boj proletariátu musí nezbytně zahrnovat politický i hospodářský boj, přešlo už mezinárodní sociální demokracii do krve. Historické zkušenosti pak dále nezvratně dosvědčují, že tam, kde chybějí politické svobody nebo kde jsou politická práva proletariátu omezoována, tam je vždycky nutné dát přednost politickému boji.

Ještě méně se dá mluvit o nějaké podstatné změně ve vztazích dělnické strany k ostatním opozičním stranám. I v této věci zaujal marxismus správné stanovisko, které má stejně daleko k přeceňování významu politiky a k spiklenectví (blanquismus apod.) jako k podceňování politiky nebo k jejímu zužování na oportunistické, reformátorské sociální záplatování (anarchismus, utopický a maloburžoazní socialismus, státní socialismus, katedrový socialismus apod.). Proletariát musí usilovat o založení samostatných politických dělnických stran a jejich hlavním cílem musí být dobytí politické moci, aby mohla být vytvořena socialistická společnost. Avšak na ostatní třídy a strany se proletariát nesmí dívat jako na „jedinou reakční masu“⁶⁴, naopak se musí podílet na veškerém politickém a veřejném životě, podporovat pokrokové třídy a strany proti reakci, podporovat každé revoluční hnutí proti existujícímu zřízení, hájit každý utlačovaný národ nebo rasu, každé pronásledované náboženství, bezprávné pohlaví atd. Úvahy autorů Creda na toto téma svědčí jen o snaze zastřít třídní charakter boje proletariátu, oslabit tento boj jakýmsi nesmyslným „uznáváním společnosti“, udělat z revolučního marxismu tuctový reformátorský proud. Jsme přesvědčeni, že drtivá většina ruských sociálních demokratů roz-

hodně odmítne takovou deformaci základních principů sociální demokracie. Nesprávné představy o západoevropském dělnickém hnutí vedou autory Creda k ještě nesprávnějším „závěrům pro Rusko“.

Tvrzení, že dělnická třída Ruska si dosud „nevytkla politické cíle“, svědčí jen o neznalosti ruského revolučního hnutí. Už Severoruský dělnický svaz⁶⁵, založený v roce 1878, i Jihoruský dělnický svaz⁶⁶, založený v roce 1875, vyslovily ve svém programu požadavek politických svobod. Po reakci 80. let přicházela dělnická třída nejednou s týmž požadavkem v 90. letech. Tvrzení, že „řeči o samostatné dělnické politické straně nejsou ničím jiným než přenášením cizích úkolů a cizích výsledků na naši půdu“, svědčí leda o naprostém nepochopení historické úlohy ruské dělnické třídy a nejnaléhavějších úkolů ruské sociální demokracie. Vlastní program autorů Creda zřejmě směřuje k tomu, aby dělnická třída šla „cestou nejmenšího odporu“, to jest omezila se jen na hospodářský boj, kdežto „liberální opozice“ by za „účasti“ marxistů bojovala za „právní formy“. Takový program by pro ruskou sociální demokracii znamenal politickou sebevraždu a nesmírně by zbrzdil a zlehčil ruské dělnické hnutí a ruské revoluční hnutí (tyto dva pojmy jsou pro nás totožné). Už jen to, že se takový program mohl vyskytnout, je důkazem, jak opodstatněné byly obavy jednoho z předních bojovníků ruské sociální demokracie P. B. Axelroda, když koncem roku 1897 napsal, že taková perspektiva je možná:

„Dělnické hnutí jede pouze po vyježděných kolejích ryze hospodářských střetnutí dělníků s podnikateli a samo o sobě jako celek nemá politický charakter, zatímco v boji za politické svobody jdou pokrokové vrstvy proletariátu za revolučními kroužky a frakcemi takzvané inteligence“ (Axelrod, O současných úkolech a taktice ruských sociálních demokratů^[2], Ženeva 1898, s. 19).

Ruští sociální demokraté musí vypovědět nekompromisní válku celému okruhu myšlenek vyslovených v CREDU, pro-

tože tyto myšlenky vedou přímo k uskutečnění takové perspektivy. Ruští sociální demokraté musí vynaložit veškeré úsilí, aby se uskutečnila jiná perspektiva, kterou P. B. Axelrod vyložil takto:

„Jiná perspektiva: sociální demokracie zorganizuje ruský proletariát v samostatnou politickou stranu, která bude bojovat za svobodu *zčásti svorně a společně* s buržoazními revolučními frakcemi (pokud* budou existovat), a zčásti pak bude získávat do svých řad nebo vést za sebou jednotlivé příslušníky inteligence, kteří mají blízko k lidu a k revolučnímu hnutí“ (tamtéž, s. 20).

V téže době, kdy P. B. Axelrod psal tyto řádky, svědčily proklamace sociálních demokratů v Rusku jasně o tom, že obrovská většina z nich zastává stejné stanovisko. Je sice pravda, že jeden list petrohradských dělníků, Rabočaja mysl⁶⁷, jako by se přikláněl k názorům autorů Creda, když ve svém programovém úvodníku^[120] (č. 1, říjen 1897) vyslovil bohužel tutéž naprosto mylnou a sociálnímu demokratismu se příčící myšlenku, že „hospodářský základ hnutí“ může být „zastíněn snahou mít neustále na mysli politický ideál“. Avšak v téže době jiný list petrohradských dělníků S.-Petěrburgskij rabočij listok⁶⁸ (č. 2, září 1897), se rozhodně vyslovil v tom smyslu, že „svrhnout samoděržaví... dokáže jedině pevně zorganizovaná a početná dělnická strana“, a až dělníci „vytvoří silnou stranu“, „osvobodí sebe a celé Rusko od veškerého politického a hospodářského útlatku“. Třetí list, Rabočaja gazeta⁶⁹, v úvodníku^[6] 2. čísla (listopad 1897) napsal: „Boj proti absolutistické vládě za politické svobody je nejbližším úkolem ruského dělnického hnutí... Ruské dělnické hnutí bude desateronásobně silnější, vystoupí-li jako jednotný spořádaný útvar pod společným názvem a s dobře fungující organizací... Z jednotlivých dělnických kroužků se musí stát jedna společná strana... Ruská dělnická strana bude stranou sociál-

* Dále se již rukopisný text nezachoval. *Red.*

ně demokratickou.“ Že obrovská většina ruských sociálních demokratů plně sdílela právě tyto názory listu Rabočaja gazeta, je vidět z toho, že na sjezdu ruských sociálních demokratů na jaře 1898⁷⁰ byla založena Sociálně demokratická dělnická strana Ruska, byl uveřejněn její Manifest a Rabočaja gazeta prohlášena za oficiální orgán strany. Proto tedy dělají autoři Creda mílový krok zpět ve srovnání s oním vývojovým stadiem, kterého už ruská sociální demokracie dosáhla a který vyjádřila v Manifestu Sociálně demokratické dělnické strany Ruska^[72]. Jestliže zběsilé pronásledování ruské vlády zavinilo, že nyní aktivita strany přechodně ochabla a její oficiální orgán přestal vycházet, pak je úkolem všech ruských sociálních demokratů vynaložit veškeré úsilí, aby se strana konečně upevnila, byl vypracován její program a znovu začal vycházet její oficiální orgán. Vzhledem k myšlenkové rozkolísanosti, již dokládá vznik takového programu, jako je výše rozebrané Credo, považujeme za naprosto nutné zdůraznit tyto hlavní zásady, které byly vyloženy v Manifestu a jsou pro ruskou sociální demokracii nesmírně důležité. Za prvé: ruská sociální demokracie „chce být a zůstat třídním hnutím organizovaného dělnictva“. Z toho plyne, že heslem sociální demokracie musí být podpora dělníků nejen v hospodářském, ale i v politickém zápase; agitace musí vycházet nejen z bezprostředních hospodářských potřeb, ale i ze všech projevů politického útlaku; propaganda se musí zabývat nejen myšlenkami vědeckého socialismu, ale i myšlenkami demokratickými. Zástavou třídního hnutí dělnictva může být jedině teorie revolučního marxismu a ruská sociální demokracie musí dbát o její prohlubování a uplatňování v praxi a střežit ji před deformováním a vulgarizováním, kterému jsou tak často vystaveny „módní teorie“ (a úspěchy revoluční sociální demokracie v Rusku už z marxismu udělaly „módní“ teorii). I když dnes sociální demokracie soustřeďuje veškeré síly na činnost mezi továrními dělníky a horníky, nesmí zapomínat, že jak bude hnutí sílit, musí

do řad dělnictva, které organizuje, vstupovat i domácí dělníci, domácí malovýrobci, zemědělstí dělníci i milióny zbídačených a vyhladovělých rolníků.

Za druhé: „Ruská dělnická třída musí na svých silných bedrech nést a také ponese veškerou tíhu boje za politické svobody.“ Sociální demokracie, která si vytkla za svůj nejbližší cíl svržení absolutismu, musí vystupovat jako přední bojovnice za demokracii, a právě proto musí poskytovat veškerou podporu všem demokratickým silám ruského obyvatelstva a získávat je za spojence. Jedině samostatná dělnická strana může být pevnou oporou v boji se samodržavím a všichni ostatní bojovníci za politické svobody se mohou aktivně projevit jedině tehdy, budou-li s takovou stranou spolupracovat a podporovat ji.

A konečně za třetí: „Ruská sociálně demokratická strana jakožto socialistické hnutí a směr pokračuje v díle a v tradicích celého předcházejícího revolučního hnutí v Rusku; tím, že si sociální demokracie určila za hlavní z nejbližších úkolů strany jako celku dobytí politických svobod, směřuje k cíli, který si jasně vytkli už slavní bojovníci staré organizace Narodnaja volja⁷¹.“ Tradice celého předcházejícího revolučního hnutí v Rusku vyžadují, aby nyní sociální demokracie soustředila veškeré síly na zorganizování strany, utužení její vnitřní kázně a zdokonalení konspirativní techniky. Jestliže pracovníci staré organizace Narodnaja volja dokázali sehrát tak velkou úlohu v ruských dějinách, ačkoli těchto pár hrdinů podporovala jen úzká vrstva veřejnosti a hybnou silou hnutí zdaleka nebyla revoluční teorie, pak se sociální demokracie opírající se o třídní boj proletariátu stane silou, kterou nikdo nepřemůže. „Ruský proletariát svrhne járho absolutismu, a bude pak tím energičtější pokračovat v boji proti kapitalismu a buržoazii až do úplného vítězství socialismu.“

Vyzýváme všechny skupiny sociálních demokratů a všechny dělnické kroužky v Rusku, aby posoudily výše uvedené Credo a naši rezoluci a jasně vyjádřily své stanovisko k této

otázce, aby se tak odstranily veškeré názorové neshody a urychlilo organizování a upevnění Sociálně demokratické dělnické strany Ruska.

Rezoluce skupin a kroužků by mohly být zasílány zahraničnímu Svazu ruských sociálních demokratů⁷², který je podle 10. bodu usnesení sjezdu ruských sociálních demokratů z roku 1898 součástí Sociálně demokratické dělnické strany Ruska a jejím představitelem v zahraničí.*

* Poslední odstavec v textu Vademeca chybí. *Red.*

*ČLÁNKY PRO LIST
RABOČAĀA GAZETA⁷³*

Napsáno nejdříve v říjnu 1899
Poprvé otištěno roku 1925 v publikaci Leninskij sbornik III

Podle rukopisu přepsaného N. K. Krupskou

DO P I S R E D A K Č N Í S K U P I N Ě

Milí soudruzi!

Posílám Vám na Vaši žádost tři články^[59, 60, 61] pro noviny a považuji za nutné zmínit se několika slovy o naší spolupráci celkově, a zejména o našich vzájemných sty-
cích.

Podle Vašeho předchozího sdělení jsem si představoval celou věc tak, že chcete založit vydavatelskou firmu a mne pověřit redigováním edice sociálně demokratických brožur.

Teď vidím, že je to jinak, že jste ustavili vlastní redakci, která začíná vydávat noviny a zve mě ke spolupráci.

Samozřejmě že rád souhlasím i s touto nabídkou, ale musím zároveň říci, že úspěšnou spolupráci pokládám za možnou *jen za těchto podmínek*: 1. *řádný* styk redakce se spolupracovníkem, *kteřý bude informován* o osudu všech rukopisů (přijetí, zamítnutí, změny) a *o veškerých publikacích vaší firmy*; 2. mé články budou podepisovány zvláštním pseudonymem (pokud se ten, který jsem Vám poslal, ztratil, vyberte nějaký sami); 3. shodné názory redakce a spolupracovníka na základní teoretické otázky, na nejbližší praktické úkoly i na to, jak by asi měly noviny (nebo edice brožur) vypadat.

Doufám, že redakce na tyto podmínky přistoupí, a abychom co nejdříve dospěli k vzájemné dohodě, zastavím se teď u třetí podmínky.

Domníváte se prý, jak mi někdo napsal, že „starý proud je silný“ a že není nijak zvlášť zapotřebí polemizovat s bernsteinovštinou a jejími ruskými odnožemi. Myslím, že tento názor je příliš optimistický. Bernsteinovo veřejné prohlášení, že s ním souhlasí většina ruských sociálních

demokratů⁷⁴, roztržka mezi „mladými“ ruskými sociálními demokraty v zahraničí a skupinou Osvobození práce⁷⁵, která „starý proud“ založila a která ho reprezentuje a věrně střeží, snaha listu Rabočaja mysl přijít s něčím novým, stavět se proti „dalekosáhlým“ politickým úkolům, opěvovat drobnou práci a příštípkaření, uboze ironizovat „revoluční teorie“ (č. 7, *Mimochodem*^[91]), a konečně úplný názorový chaos v legální marxistické literatuře a přehnaná snaha spousty jejích představitelů přidat se k módní „kritice“ bernsteinovštiny — to všechno podle mého mínění jasně svědčí o tom, že je nanejvýš aktuální rehabilitovat „starý proud“ a energicky za ním stát.

Jak já se dívám na úkoly listu a na to, jak má být řízen, se dočtete v mých článkách. Velmi rád bych věděl, do jaké míry se v této věci shodujeme (články jsou bohužel psány poněkud narychlo: potřeboval bych vůbec nutně znát, jaké jsou krajní termíny pro dodávání článků).

Myslím si, že proti listu Rabočaja mysl *je nutné zahájit přímou polemiku*, ale k tomu bych prosil, abyste mi sehnali čísla 1—2, 6 a další od čísla 7 a také brožuru *Proletarskaja borba*⁷⁶. Tuto brožuru potřebuji také k tomu, abych ji mohl recenzovat v novinách.

Píšete, že pokud jde o rozsah, nemám se nijak omezovat. Myslím, že pokud máme noviny, budu raději psát novinové články a rozebírat v nich i širší témata, přičemž si vyhrazuji právo, že bych je později přepracoval na brožury. V nejbližší době se hodlám zabývat těmito tématy: 1. návrhem programu^[65] — pošlu brzy⁷⁷; 2. otázkami taktiky a organizace, které mají být projednávány na příštím sjezdu Sociálně demokratické dělnické strany Ruska⁷⁸; 3. brožurou o pravidlech chování dělníků a socialistů na svobodě, ve vězení a ve vyhnanství. Podle vzoru polské brožury („pravidla chování“ — je-li to možné, prosil bych, abyste mi ji sehnali); 4. stávkami^[62] (I — jejich význam, II — zákony o stávkách, III — přehled některých stávek z posledních let); 5. brožurou *Žena a dělnické hnutí* aj.

Potřeboval bych přibližně vědět, jaký materiál už má redakce hotový, abych se zbytečně neopakoval a nepouštěl do „zpracovaných“ otázek.

Očekávám odpověď redakce přes stejnou zprostředkovací instanci⁷⁹. (*Jinou možnost spojení s vaší skupinou jsem neměl a nemám.*)

F. P.

NÁŠ PROGRAM

Mezinárodní sociální demokracie je dnes názorově rozkolísaná. Až dosud bylo Marxovo a Engelsovo učení pokládáno za pevný základ revoluční teorie, dnes se však ze všech stran ozývají hlasy, že toto učení už nestačí, že je zastaralé. Kdo se prohlašuje za sociálního demokrata a chce vydávat sociálně demokratický tiskový orgán, musí si přesně ujasnit svůj vztah k tomuto problému, který nevzrušuje zdaleka jen německé sociální demokraty.

Stojíme plně za Marxovou teorií, neboť tato teorie poprvé přeměnila socialismus z utopie ve vědu, položila její pevné základy a ukázala cestu, kudy je třeba jít, aby se tato věda mohla dále rozvíjet a propracovávat do všech jednotlivostí. Tato teorie odhalila podstatu současného kapitalistického hospodářství, neboť jasně ukázala, jak najímání dělníka a koupě pracovní síly zastírá zotročení miliónů nemajetných lidí hrstkou kapitalistů, velkostatkářů, továrníků, majitelů dolů aj. Ukázala, jak celý vývoj současného kapitalismu směřuje k vytlačení malovýroby velkovýrobou, jak vytváří podmínky, které umožňují, ba vynucují si socialistické uspořádání společnosti. Za zakořeněnými zvyky, politickými intrikami, spleťtými zákony a vychytalými doktrínami naučila lidi vidět *třídní boj*, boj mezi nejrůznějšími kategoriemi majetných tříd a masami nemajetných, *proletariátem*, který jde v čele všech nemajetných. Jasně formulovala skutečný úkol revoluční socialistické strany: nevymýšlet plány na reorganizaci společnosti, nepoučovat kapitalisty a jejich patolízaly, že mají zlepšit postavení dělníků, nepřipravovat žádná spiknutí, *ale organizovat*

a řídit třídní boj proletariátu, jehož konečným cílem je, aby proletariát vydobyl politickou moc a vybudoval socialistickou společnost.

A nyní se ptáme: čím obohatili tuto teorii ukřičení „renovátoři“, kteří dnes spustili takový povyk a shlukli se kolem německého socialisty Bernsteina? *Naprosto ničím*: neposunuli tuto vědu, kterou nám Marx a Engels ⁵svěřili, abychom ji rozvíjeli, ani o krok; nenaučili proletariát žádným novým způsobům boje; jen couvali zpátky, přejímali útržky překonaných teorií a neučili proletariát bojovat, nýbrž ustupovat, ustupovat nejhorším nepřátelům proletariátu, vládám a buržoazním stranám, které nepřestávají hledat nové a nové prostředky, jak pronásledovat socialisty. Plechanov, jeden ze zakladatelů a vůdců ruské sociální demokracie, měl naprostou pravdu, když nemilosrdně kritizoval poslední „kritiku“ Bernsteina⁸⁰, jehož názoru se dnes zřekli i představitelé německých dělníků (na sjezdu v Hannoveru)⁸¹.

Víme, že se na nás za tato slova sesype fůra obvinění; začnou vykřikovat, že chceme ze socialistické strany udělat řád „pravověrných“, kteří pronásledují „kacíře“ za úchylku od „dogmatu“, za každý samostatný názor apod. Všechny tyto módní velkohubé fráze už známe. Jenomže v nich není ani špetka pravdy, ani špetka smyslu. Socialistická strana nemůže být silná, nemá-li revoluční teorii, která všechny socialisty sjednocuje, z níž čerpají veškeré své přesvědčení, z níž vycházejí ve svých formách boje a činnosti; a hájí-li člověk tuto teorii, kterou podle svého nejlepšího vědomí a svědomí považuje za pravdu, před bezdůvodnými útoky a pokusy ochudit ji, neznamená to ještě, že je nepřitelem *každé* kritiky. Na Marxovu teorii se rozhodně nedíváme jako na něco jednou provždy daného a nedotknutelného; naopak jsme přesvědčeni, že položila jen základní kameny oné vědy, kterou socialisté *musí* po všech stránkách dále rozvíjet, chtějí-li držet krok se životem. Myslíme si, že ruští socialisté obzvlášť potřebují *samostatně* rozvíjet Marxovu teorii, protože tato teorie dává jen

obecné *nejzákladnější* teze, které se v *jednotlivostech* uplatňují jinak v Anglii než ve Francii, ve Francii jinak než v Německu, v Německu jinak než v Rusku. Proto v našem listě rádi poskytneme místo článkům o teoretických otázkách a vyzýváme všechny soudruhy k otevřené diskusi o sporných bodech.

Které jsou tedy hlavní otázky, jež vznikají, aplikujeme-li na Rusko program společný pro všechny sociální demokraty? Řekli jsme už, že podstatou tohoto programu je organizování třídního boje proletariátu a řízení tohoto boje, jehož konečným cílem je dobytí politické moci a nastolení socialistické společnosti. Třídní boj proletariátu se dělí na boj hospodářský (boj proti jednotlivým kapitalistům nebo proti jednotlivým skupinám kapitalistů za zlepšení postavení dělníků) a na boj politický (boj proti vládě za rozšíření práv lidu, tj. za demokracii a za rozšíření politické moci proletariátu). Někteří ruští sociální demokraté (mezi ně patří zřejmě i ti, kteří vedou list Rabočaja mysl) považují za nesrovnatelně důležitější boj hospodářský, kdežto politický boj jaksi odsunují do víceméně vzdálené budoucnosti. To je však zcela nesprávné. Všichni sociální demokraté se shodují v tom, že je nutné organizovat hospodářský boj dělnické třídy, že je nutné agitovat mezi dělníky v tomto smyslu, tj. pomáhat dělníkům v jejich každodenním boji se zaměstnavateli, poukazovat na všechny formy a případy útlaku a vysvětlovat jim tak nutnost sjednocení. Ale zapomínat pro hospodářský boj na boj politický, to by znamenalo uchylovat se od základní teze světové sociální demokracie, to by znamenalo zapomínat, čemu nás učí celé dějiny dělnického hnutí. Horliví stoupenci buržoazie a vlády, která buržoazii slouží, se už nejednou pokoušeli založit ryze hospodářské spolky dělníků a odvést je tak od „politiky“, od socialismu. Je docela možné, že i ruská vláda dokáže podniknout něco takového, neboť ta se vzděky snažila házet lidu šestákovou almužnu, lépe řečeno lžialmužnu, jen aby lid neměl čas přemýšlet o svém bez-

právním postavení a útlaku. Žádný hospodářský boj nemůže přinést dělníkům trvalé zlepšení, nemůže být ani veden na široké frontě, nebudou-li mít dělníci právo svobodně pořádat schůze, zakládat spolky, mít vlastní tisk, vysílat své zástupce do národních shromáždění, jako to dělají dělníci v Německu a ve všech ostatních evropských zemích (kromě Turecka a Ruska). A aby dosáhli těchto práv, musí vést *politický boj*. V Rusku jsou politicky bezprávní nejen dělníci, ale všichni občané. Rusko je absolutistická monarchie, jejíž moc není ničím omezena. Car sám vydává zákony, jmenuje vysoké státní úředníky a dozírá na ně. Proto *se zdá*, že v Rusku car a carská vláda nejsou závislí na žádných třídách a starají se o všechny stejně. Jenže *ve skutečnosti* jsou všichni vysocí úředníci vybíráni jen z majetných tříd a všichni jsou pod vlivem velkokapitalistů, kteří si dělají s ministry, co se jim zlíbí, a dosáhnou od nich všeho, co si zamanou. Ruská dělnická třída je pod dvojitým tlakem: odírají ji a okrádají kapitalisté a statkáři, a aby proti nim nemohla bojovat, spoutává jí ruce a nohy policie, zacpává jí ústa a pronásleduje každý pokus hájit práva lidu. Při každé stávce proti kapitalistovi se hned proti dělníkům posílá vojsko a policie. Každý hospodářský boj se nutně mění v boj politický a sociální demokracie musí obojí tento boj pevně spojit v *jednotný třídní boj proletariátu*. Prvním a nejdůležitějším cílem tohoto boje je dobýt politická práva, *dobýt politické svobody*. Jestliže petrohradští dělníci dokázali sami s nepatrnou pomocí socialistů rychle přimět vládu k ústupkům — k vydání zákona o zkrácení pracovní doby⁸² — dokáže celá ruská dělnická třída, vedená jednotnou Sociálně demokratickou dělnickou stranou Ruska, vybojovat v houževnatém zápase daleko větší ústupky.

Ruská dělnická třída dokáže i sama vést hospodářský a politický boj, i kdyby neměla podporu žádné jiné třídy. Avšak v politickém boji nejsou dělníci sami. Zcela bezprávné postavení lidu a hrubá zvůle tupých carských úředníků pobuřují i všechny jen trochu slušné vzdělané lidi,

kteří se nemohou smířit s tím, že každé svobodné slovo a svobodná myšlenka jsou hned stíhány; pobuřují i pronásledované Poláky, Finy, židy, ruské sektáře, pobuřují i drobné obchodníky, podnikatele a rolníky, kteří nemají kde hledat ochranu před útlakem carských úředníků a policie. Žádná z těchto skupin obyvatelstva není sama o sobě schopna vést houževnatý politický boj. Jakmile však k tomuto boji povstane dělnická třída, dostane se jí ze všech stran pomocné ruky. Ruská sociální demokracie se postaví do čela všech bojovníků za práva lidu, všech bojovníků za demokracii, a pak bude nepřemožitelná!

To jsou naše hlavní názory, které budeme soustavně a všestranně probírat v našem listu. Jsme přesvědčeni, že tak půjdeme cestou, kterou si Sociálně demokratická dělnická strana Ruska vytkla ve svém Manifestu^[72].

NÁŠ NEJBLIŽŠÍ ÚKOL

Ruské dělnické hnutí prožívá v dnešní době přechodné období. Skvělý začátek, kterým se proslavily sociálně demokratické organizace dělníků v Západním kraji, v Petrohradě, Moskvě, Kyjevě a v jiných městech, byl dovršen založením Sociálně demokratické dělnické strany Ruska (na jaře roku 1898). Po tomto obrovském pokroku jakoby ruská sociální demokracie vyčerpala na čas všechny své síly a vrátila se zase zpátky k dřívější roztržité činnosti jednotlivých místních organizací. Strana nepřestala existovat, stáhla se jen do sebe, aby načerpala další síly a sjednotila všechny ruské sociální demokraty na pevném základě. Nyní je nejbližším a nejnaléhavějším úkolem ruských sociálních demokratů provést toto sjednocení, vypracovat pro ně vhodnou formu a jednou provždy se zbavit úzké místní roztržitosti.

Všichni se shodujeme v tom, že naším úkolem je organizovat třídní boj proletariátu. Co je to však třídní boj? Když se dělníci nějaké továrny nebo nějaké profese v průmyslu vzeprou svému zaměstnavateli nebo zaměstnavatelům, je to už třídní boj? Není. To jsou jen jeho slabé zárodky. Boj dělníků se stává třídním bojem teprve tehdy, když si všichni vyspělí příslušníci celé dělnické třídy v celé zemi uvědomí, že tvoří jednu jedinou dělnickou třídu, a začnou bojovat nikoli proti jednotlivým zaměstnavatelům, ale proti *celé třídě* kapitalistů a proti vládě, která tuto třídu podporuje. Teprve tehdy, když si jednotliví dělníci uvědomí, že jsou členy celé dělnické třídy, a když ve svém každodenním drobném boji s jednotlivými zaměstnavateli

a s jednotlivými úředníky začnou vidět boj proti celé buržoazii a proti celé vládě, teprve pak se jejich boj stává bojem třídním. „Každý třídní boj je boj politický“⁸³ — těmto slavným Marxovým slovům nesmíme rozumět tak, že každý boj dělníků proti zaměstnavatelům *vždycky bývá* bojem politickým. Musíme jim rozumět tak, že boj dělníků proti kapitalistům *se* nutně *stává* politickým bojem *podle toho*, jak se stává *třídním* bojem. A úkol sociální demokracie je právě v tom, aby zorganizováním dělnictva, propagandou a agitací mezi ním *přeměnila* jeho živelný boj proti utlačovatelům v boj celé třídy, v boj určité politické *strany* za určité politické a socialistické ideály. Pouhou místní činností nelze tohoto cíle dosáhnout.

Místní sociálně demokratická činnost se u nás už poměrně široce rozvinula. Sémě sociálně demokratických myšlenek je už zaseto po celém Rusku; dělnické letáky — tato první forma sociálně demokratické literatury — jsou už známy všem ruským dělníkům od Petrohradu po Krasnojarsk a od Kavkazu po Ural. Teď potřebujeme spojit všechnu tuto místní činnost v činnost jediné *strany*. Naším hlavním nedostatkem, na jehož odstranění se teď musíme všemi silami zaměřit, je omezený, „příštípkařský“ ráz místní činnosti. Toto příštípkaření způsobuje, že spousta projevů dělnického hnutí v Rusku zůstává událostmi čistě místními a značně ztrácí na svém významu jakožto vzor pro celou ruskou sociální demokracii, jakožto stadium celého ruského dělnického hnutí. Toto příštípkaření způsobuje, že si dělníci dostatečně neuvědomují své společné zájmy v celém Rusku, dostatečně nespojují svůj boj s myšlenkou ruského socialismu a ruské demokracie. Toto příštípkaření způsobuje, že se rozdílné názory soudruhů na teoretické a praktické otázky neprobírají veřejně v ústředním tiskovém orgánu, nepřispívají k vypracování celkového programu strany a celkové taktiky, ale zapadnou někde v úzkém kroužku nebo vedou k neúměrnému zveličení místních a nahodilých zvláštností. Skoncujme s tímto příštípka-

řením! Jsme už dosti zralí a můžeme už přikročit *ke společné práci*, k vypracování společného programu strany, ke společnému posouzení taktiky a organizační struktury naší strany.

Ruská sociální demokracie významně přispěla ke kritice starých revolučních a socialistických teorií; neomezila se přitom jen na kritiku a teoretizování, dokázala, že její program nevisí ve vzduchoprázdnu, nýbrž vychází vstříc širokému živelnému hnutí mezi lidem, zejména mezi továrním proletariátem; teď jí zbývá udělat další, mimořádně obtížný, zato však mimořádně důležitý krok: vypracovat organizační strukturu tohoto hnutí přizpůsobenou našim poměrům. Sociální demokracie není pouhou služkou dělnického hnutí: je „*spojením socialismu s dělnickým hnutím*“ (abychom použili definice K. Kautského, již reprodukuje základní myšlenku Komunistického manifestu^[73]); jejím úkolem je dát živelnému dělnickému hnutí vyhraněné socialistické ideály, přivést je k socialistickým názorům, které musí být na úrovni moderní vědy, přivést je k soustavnému politickému boji za demokracii jako prostředku k uskutečnění socialismu, zkrátka spojit toto živelné hnutí v jeden pevný celek s činností *revoluční strany*. Dějiny socialismu a demokracie v západní Evropě, dějiny ruského revolučního hnutí, zkušenosti našeho dělnického hnutí — to je *materiál*, z kterého musíme vycházet, chceme-li cílevědomě vypracovat organizaci a taktiku naší strany. „Zpracovat“ tento materiál musíme však samostatně, neboť hotové vzory nemáme kde hledat: ruské dělnické hnutí má totiž zcela jiné podmínky než hnutí západoevropské a bylo by velmi nebezpečné dělat si v tomto směru nějaké iluze. Na druhé straně se ruská sociální demokracie velmi podstatně liší od dřívějších revolučních stran v Rusku, takže se sice musíme učit od starých ruských mistrů jejich revolučnímu a konspirativnímu umění (to bez váhání uznáváme), ale zároveň k nim musíme být kritičtí a budovat svou organizaci samostatně.

Jakmile si vytkneme tento úkol, tu okamžitě naléhavě vyvstanou dvě hlavní otázky: 1. Jak sladit úplnou svobodu místní sociálně demokratické činnosti, která je nutná, s vytvořením jednotné, a tudíž centralizované strany, která je také nutná? Sociální demokracie čerpá veškerou svou sílu ze živelného dělnického hnutí, které se v různých podobách a v různých časových obdobích projevuje v různých průmyslových centrech; činnost místních sociálně demokratických organizací je *základem* veškeré činnosti strany. Bude-li to však činnost izolovaných „příštipkářů“, pak přísně vzato nebude moci být ani nazvána sociálně demokratickou činností, protože to nebude organizování a řízení *třídního* boje proletariátu. 2. Jak sladit úsilí sociální demokracie, aby se stala revoluční stranou, jejímž hlavním cílem by byl boj za politické svobody, s tím, že sociální demokracie rozhodně odmítá politická spiknutí, rozhodně odmítá „volat dělníky na barikády“ (podle autentického výroku P. B. Axelroda^[4]) nebo vůbec vnucovat dělníkům nějaký „plán“ útoku na vládu vymyšlený skupinou revolucionářů?

Ruská sociální demokracie má plně právo domnívat se, že *teoretické* řešení těchto otázek podala; zdřezovat se u toho by znamenalo opakovat, co již bylo řečeno v článku Náš program^[61]. Teď jde o *praktické* řešení těchto otázek. A s tím nemůže přijít jednotlivá osoba nebo skupina, to může přinést jedině organizovaná činnost celé sociální demokracie. Myslíme si, že dnes je nejnaléhavějším úkolem pustit se do řešení těchto problémů a že si proto musíme vytknout za svůj nejbližší cíl *založení tiskového orgánu strany, který by pravidelně vycházel a měl úzký kontakt se všemi místními skupinami*. Domníváme se, že na tuto věc by se měla v nejbližší budoucnosti zaměřit *veškerá* činnost sociálních demokratů. Dokud nebude vycházet tento orgán, bude místní činnost i nadále pouhým příštipkařením. Vytvoření strany zůstane do značné míry prázdným slovem, nebudou-li ji náležitě reprezentovat určité noviny. Nebude-li hospodářský boj

sjednocovat ústřední orgán, nemůže se stát *třídním* bojem veškerého ruského proletariátu. Politický boj nelze vést, pokud se celá strana nevyjadřuje k politickým otázkám a neusměrňuje jednotlivé projevy boje. Nelze organizovat revoluční síly, podřizovat je kázni a zdokonalovat revoluční techniku, nejsou-li všechny tyto otázky projednávány v ústředním orgánu, nejsou-li kolektivně vypracovávány určité *formy a pravidla pro řízení činnosti*, není-li prostřednictvím ústředního tiskového orgánu stanovena *odpovědnost* každého člena strany vůči celé straně.

Mluvíme-li o tom, že je nutné soustředit *všechny* síly strany — všechny publicisty, všechny organizátorské schopnosti, všechny materiální prostředky apod. — k založení a ke správnému vedení celostranického tiskového orgánu, rozhodně tím nemyslíme, aby se odsunovaly do pozadí jiné druhy činnosti, například místní agitace, demonstrace, bojkot, pronásledování tajných policistů, pranýřování představitelů buržoazie a vlády, demonstrační stávky apod. Naopak jsme přesvědčeni, že všechna tato různorodá práce tvoří *základ* činnosti strany, že však *bez* sjednocení v celostranickém orgánu všechny tyto formy revolučního boje *ztrácejí z devíti desetin svůj význam* a nepomáhají vytvářet společnou zkušenost strany, stranickou tradici a kontinuitu. Tiskový orgán strany nejenže nebude této činnosti konkurovat, ale naopak, bude mít obrovský vliv na její rozšíření, upevnění a na její systematickosti.

Naléhavá potřeba soustředit *všechny* síly na založení pravidelně vycházejícího a doručovaného stranického tiskového orgánu je dána specifickým postavením ruské sociální demokracie na rozdíl od sociální demokracie jiných evropských zemí a starých ruských revolučních stran. V Německu, ve Francii a jinde mají dělníci kromě novin ještě spoustu jiných forem, jimiž se mohou veřejně projevat, jiných forem organizace hnutí: parlamentní činnost, předvolební agitaci, lidová shromáždění, zastoupení v místních veřejných orgánech (vesnických a městských), veřejné

řízení odborových organizací (podle profesí a oborů činnosti) aj. Nám musí *nahradit všechny tyto formy*, zdůrazňují *všechny* — dokud si nevybojujeme politické svobody — revoluční noviny, bez nichž u nás nevybudujeme *žádnou* širší organizaci celého dělnického hnutí. Ve spiknutí nevěříme a zavrhuje i individuální revoluční akce na odstranění vlády; praktickým heslem pro naši práci jsou nám slova veterána německé sociální demokracie Liebknechta: „Studieren, propagandieren, organisieren,“ studovat, propagovat, organizovat, a centrem této činnosti může a musí být jedině *tiskový orgán strany*.

Je však vůbec možné vydávat takový tiskový orgán pravidelně a po nějakou delší dobu? A za jakých podmínek je to možné? O tom si povíme příště.

NALÉHAVÁ OTÁZKA

V předcházejícím článku^[60] jsme řekli, že naším naléhavým úkolem je teď založit pravidelně vycházející a pravidelně doručovaný stranický tiskový orgán, a položili jsme si otázku, zda toho lze dosáhnout a za jakých podmínek. Rozeberme si nejdůležitější aspekty této otázky.

Především nám někdo může namítnout, že chceme-li toho dosáhnout, musíme *nejdříve* rozhýbat činnost místních skupin. Pokládáme tento dosti rozšířený názor za nesprávný. Založit a pevně stabilizovat tiskový orgán strany — a tudíž i samu stranu — je úkol, do něhož se můžeme a musíme pustit neprodleně. Podmínky, které jsou k takovému kroku nutné, máme: místní práce funguje a zřejmě už zapustila hluboké kořeny; ačkoli tvrdé zásahy proti ní jsou stále častější, způsobují v této činnosti jen kratší přestávky; na místa těch, kteří v boji padli, rychle nastupují čerstvé síly. Vydavatelské možnosti i publicisty má strana nejen v cizině, ale i v Rusku. Jde tedy o to, zda má práce, *která se už rozběhla*, zůstat i nadále „příštípkářská“ anebo zda se má zorganizovat v práci jednotné strany, a to tak, aby se celá promítala v jednom společném tiskovém orgánu.

Tady se dostáváme k naléhavé otázce našeho hnutí, k jeho bolavému místu — k organizaci. Je nanejvýš nutné zlepšit revoluční organizaci a kázeň a zdokonalit konspirační techniku. Musíme si otevřeně přiznat, že po této stránce nedosahujeme úrovně starých ruských revolučních stran, a musíme proto vynaložit veškeré úsilí, abychom je dostihli a předstihli. Dokud nezlepšíme organizaci, nedosáhneme pokroku v našem dělnickém hnutí vůbec, ale

hlavně nevytvoříme ani aktivní stranu s pravidelně vycházejícím tiskovým orgánem. To na jedné straně. A na druhé straně nynější stranické orgány (tj. nejen instituce a skupiny, ale i noviny) musí organizaci věnovat více pozornosti a působit v tomto směru na místní skupiny.

Místní příštípkařská práce mívá vždycky za následek přemíru osobních vztahů a kroužkaření. Jenže my už jsme z kroužkaření vyrostli; poskytuje totiž příliš úzkou základnu pro naši dnešní činnost a vede k přílišnému plýtvání silami. Teprve splynutí v jednotnou stranu umožní soustavně prosazovat zásady dělby práce a šetření silami. A toho nutně musíme dosáhnout, chceme-li zmenšit počet obětí a vytvořit víceméně pevnou oporu proti tlaku absolutistické vlády a jejímu krutému pronásledování. Proti nám, proti malým skupinkám socialistů, kteří se skrývají v rozsáhlém ruském „podzemí“, stojí obrovitý mechanismus mocného moderního státu, který napíná všechny své síly, aby socialismus a demokracii zardousil. Jsme přesvědčení, že nakonec tento policejní stát zdoláme, protože pro demokracii a socialismus jsou všechny zdravé a životaschopné vrstvy naší společnosti, ale máme-li proti vládě soustavně bojovat, musíme podstatně pozvednout revoluční organizaci, kázeň a techniku konspirativní činnosti. Jednotliví členové strany nebo jednotlivé skupiny členů se musí specializovat na jednotlivé úseky stranické práce, jedni na rozmnožování tiskovin, druzí na jejich přepravu z ciziny, třetí na jejich rozvážení po Rusku, čtvrtí na roznášku ve městech, pátí na shánění konspirativních bytů, šestí na sbírání peněz, sedmí na organizované zasílání novinových příspěvků a všech informací o hnutí, osmí na udržování spojení atd. atd. Víme, že taková specializace vyžaduje mnohem větší vytrvalost a mnohem větší schopnost soustředit se na skromnou, nenápadnou, obyčejnou práci a žádá si mnohem víc opravdového hrdinství než obvyklá práce v kroužku.

Ale ruští socialisté a ruská dělnická třída už prokázali,

že jsou schopni hrdinství, a celkem vzato nemáme důvod stěžovat si ani na nedostatek lidí. Mezi dělnickou mládeží pozorujeme vášnivý, neovladatelný příklon k idejím demokracie a socialismu a z řad inteligence i nadále přibývají dělníkům spolupracovníci, přestože vězení i vyhnanecké osady jsou přeplněny. Budeme-li mezi těmito nováčky v revolučním hnutí usilovně propagovat názor, že je zapotřebí přísnější organizace, pak plán na založení pravidelně vycházejících a pravidelně doručovaných stranických novin přestane být pouhým snem. Vezměme si jednu podmínku, nutnou k úspěchu tohoto plánu: zajistit novinám pravidelné zaslání příspěvků a materiálů ze všech končin země. Nemáme snad v našich dějinách příklady, že vždycky, kdykoli naše revoluční hnutí nabíralo dech, byl tento cíl plně dosažitelný dokonce i v zahraničních tiskových orgánech? Budou-li sociální demokraté pracující v různých krajích pohlížet na stranické noviny jako na *svoje* noviny a budou-li považovat za svou hlavní povinnost být s nimi neustále ve spojení, projednávat v nich své problémy a promítat do nich celé své hnutí, pak je naprosto reálné zajistit novinám dokonalé informace o hnutí za předpokladu, že bude dodržována konspirace, která nemusí být ani nijak zvlášť důmyslná. Druhá stránka věci — pravidelné doručování novin do všech krajů — je mnohem obtížnější, obtížnější než za dřívějších forem revolučního hnutí v Rusku, kdy noviny nebývaly určeny tak širokému okruhu lidí. Ale zaměření sociálně demokratických novin usnadňuje i jejich doručování. Hlavními oblastmi, kam musí být pravidelně a ve značném počtu výtisků dodávány, jsou průmyslová centra, tovární osady a města, tovární čtvrti velkých měst atd. V těchto centrech je obyvatelstvo vesměs dělnické; dělník je tady de facto pánem situace a umí sterým způsobem oklamat bdělost policie; styky se sousedními továrními centry jsou neobyčejně čilé. V době výjimečného zákona proti socialistům (1878—1890)⁸⁴ nepracovala německá politická policie o nic hůře, spíš dokonce lépe než ruská,

a přesto němečtí dělníci díky své organizovanosti a ukázněnosti dokázali pravidelně přivážet ze zahraničí ilegální týdeník a doručovat jej všem předplatitelům do bytu, takže i ministři se museli obdivovat sociálně demokratické poště („rudé poště“). O takovém úspěchu se nám ovšem ani nezdá, rozhodně však můžeme dosáhnout, vynaložíme-li na to veškeré úsilí, toho, že noviny naší strany budou vycházet nejméně dvanáctkrát do roka a budou pravidelně doručovány do všech hlavních center hnutí, všem skupinám dělnictva tíhnoucím k socialismu.

Mluvíme-li znovu o specializaci, musíme rovněž uvést, že nám chybí zčásti proto, že v práci dosud převládá „příštípkaření“, a zčásti i proto, že naše sociálně demokratické noviny věnují obyčejně příliš málo místa organizačním otázkám.

Teprve založení společného tiskového orgánu strany může poskytnout každému „jednotlivému pracovníkovi“ revolučního hnutí vědomí, že jde „v řadě a v šiku“, že jeho práci strana bezprostředně potřebuje, že je jedním z článků řetězu, kterým bude zardoušen nejhorší nepřítel ruského proletariátu a všeho ruského lidu — ruská absolutistická vláda. Teprve přísné zavedení specializace umožní šetřit silami: nejenže se o každý jednotlivý úsek revoluční práce bude starat menší počet lidí, ale získáme ještě možnost přeměnit ledacos z naší dnešní činnosti v činnost *legální* (= povolenou zákonem). Tuto *legalizaci* činnosti, její uvedení do zákonného rámce, radil už dávno ruským socialistům Vorwärts⁸⁵ — hlavní orgán německé sociální demokracie. Taková rada na první pohled překvapí, ve skutečnosti si však zaslouží bedlivou pozornost. Skoro každý, kdo pracoval v místním kroužku v nějakém městě, si snadno vzpomene, že mezi spoustou nejrůznějších záležitostí, kterými se kroužek zabýval, bylo několik takových, které samy o sobě jsou legální (smí se například shromažďovat informace o postavení dělníků, studovat legální literatura o četných problémech, je dovoleno seznamovat

se s určitou zahraniční literaturou a referovat o ní, udržovat určité styky, pomáhat dělníkům při všeobecném vzdělávání, vysvětlovat jim tovární zákony a mnoho jiného). Jakmile by se takové záležitosti vyčlenily do zvláštních funkcí zvláštní kategorie osob, snížila by se početnost aktivní, revoluční armády, která stojí „v palbě“ (aniž by se tím jakkoli snížila její „bojeschopnost“), a zvýšila by se početnost zálohy, která nastupuje na místa „padlých a raněných“. To je možné jedině tehdy, jestliže aktivní členové i záloha vidí, že se jejich činnost promítá do stránek společného stranického tiskového orgánu, a cítí, že je s ním spojena. Samozřejmě že místní schůze dělníků a místních skupin budou nutné vždycky, i kdybychom se sebevíc specializovali. Jenže na jedné straně se bude konat mnohem méně revolučních schůzí s hojnou účastí (které jsou zvlášť nebezpečné vzhledem k policii a jejichž výsledný užitek často zdaleka neodpovídá jejich nebezpečnosti) a na druhé straně vyčlenění různých úseků revoluční činnosti do zvláštních funkcí poskytne více možností maskovat takové schůze legálními shromažďovacími formami: zábavami, schůzemi zákonem povolených spolků apod. Francouzští dělníci za Napoleona III. a němečtí dělníci v době výjimečného zákona proti socialistům přece dokázali nalézat nejrůznější zástěrky pro své politické a socialistické schůze. A ruští dělníci to jistě dokáží také.

Dále, jedině zlepšení organizace a založení společného stranického tiskového orgánu umožní rozšířit a prohloubit i obsah sociálně demokratické propagandy a agitace. A to velmi nutně potřebujeme. Místní činnost skoro nevyhnutelně vede k přečehování místních zvláštností, k* což není možné bez ústředního tiskového orgánu, který by zároveň byl předním demokratickým orgánem. Teprve tehdy se promění ve skutečnost naše úsilí, aby se sociální demokracie stala předním bojovníkem za demokracii.

* Část rukopisu se nezachovala. Red.

A teprve tehdy si můžeme vypracovat i vyhraněnou politickou taktiku. Sociální demokracie odmítla nesprávnou tezi o „jediné reakční mase“. Jeden ze svých nejdůležitějších politických úkolů spatřuje v tom, aby se spolupracovalo s pokrokovými třídami proti reakčním třídám. Jakmile však organizace a orgány pracují jen v místním měřítku, tento úkol se téměř neplní; nejvýše se tak ještě udržuje styk s některými osobami z řad „liberálů“, aby se od nich dosáhlo různých „služeb“. Jedině společný tiskový orgán strany, který bude důsledně prosazovat zásady politického boje a důsledně hájit demokracii, bude s to získat na svou stranu všechny odhodlané demokraty a využít všech pokrokových sil Ruska k boji za politické svobody. Teprve tehdy se podaří proměnit skrytou nenávist dělnictva k policii a k úřadům v uvědomělou nenávist k absolutistické vládě a v odhodlání pustit se do tvrdého boje za práva dělnické třídy a všeho ruského lidu! A revoluční strana, vybudovaná na tomto základě a přísně organizovaná, se potom stane nejmohutnější politickou silou v současném Rusku!

V příštích číslech uveřejníme návrh programu Sociálně demokratické dělnické strany Ruska^[65] a začneme podrobněji probírat jednotlivé organizační otázky.

RECENZE

Karl Kautsky, Bernstein a sociálně demokratický program.
Antikritika[208].

...V úvodu vyslovuje Kautsky několik nesmírně cenných a výstižných myšlenek o tom, jaké podmínky má splňovat seriózní a svědomitá kritika, nechtějí-li se její autoři uzavírat do úzkého rámce bezduchého pedantství a vědátorství, nechtějí-li ztrácet ze zřetele úzkou a nerozlučnou spojitost „teoretického rozumu“ s „praktickým“, ne však s praktickým rozumem jedinců, ale celých vrstev obyvatelstva žijících ve specifických podmínkách. Pravda je ovšem nade vše, praví Kautsky, a dospěl-li Bernstein k upřímnému přesvědčení, že jeho dřívější názory byly nesprávné, pak je přímo jeho povinností říci to naprosto otevřeně. Jenže svízel je právě v tom, že Bernsteinovi tato přímota a otevřenost chybí: jeho brožura je nápadně „encyklopedická“ (jak poznamenal už Antonio Labriola^[214] v jednom francouzském časopise), povrchně se dotýká spousty problémů, celé řady otázek, ale u *žádné* z nich nepodává ucelený a jasný výklad nových názorů kritika. Ten jen vykládá své pochybnosti, ale obtížné a složité otázky, kterých se sotva dotkl, samostatně nerozebírá. Tím pak dochází ke zvláštní věci — sarkasticky poznamenává Kautsky — že totiž Bernsteinovi stoupenci rozumějí jeho knize^[196] každý jinak, zatímco Bernsteinovi odpůrci mu rozumějí všichni stejně. Hlavní výtku, kterou Bernstein adresuje svým odpůrcům, je, že mu nerozumějí, že mu nechtějí rozumět. Celá řada článků v novinách a časopisech, které Bernstein napsal jako odpověď svým odpůrcům, jeho pozitivní názory nijak nevyjasnila.

Kautsky začíná svou antikritiku otázkou metody. Pro-

bírá Bernsteinovy námitky proti materialistickému pojetí dějin a ukazuje, že Bernstein směšuje pojem „deterministický“ s pojmem „mechanický“, že směšuje svobodu vůle se svobodou jednání a zcela bezdůvodně ztotožňuje historickou nutnost s vynuceným zoufalým postavením lidí. Otřepané obvinění z fatalismu, které opakuje i Bernstein, vyvracejí už nejzákladnější výchozí teze Marxovy teorie dějin^[75]. Všechno se nedá redukovat na vývoj výrobních sil, říká Bernstein. Musí se „vzít v úvahu“ i jiné faktory. — Velmi správně, odpovídá Kautsky, ale to přece musí dělat každý badatel, ať už vychází z jakéhokoli pojetí dějin. Kdo nás chce přimět, abychom se zřekli Marxovy metody, která se v praxi tak skvěle osvědčila a dále osvědčuje, ten si musí vybrat jednu ze dvou cest: buďto se vůbec zřekne myšlenky zákonitosti, nutnosti historického procesu, a tím ovšem hodí přes palubu veškeré pokusy dát sociologii vědecký základ, nebo musí ukázat, jak lze z jiných faktorů (například z mravních názorů) vyvodit nutnost historického procesu, a musí to dokázat analýzou, která by se dala aspoň přibližně srovnat s Marxovou analýzou v Kapitálu. Bernstein nejenže se o to ani v nejmenším nepokouší, ale omezuje se na bezobsažnou frázi, že se musí „brát v úvahu“ i jiné faktory, a pak klidně *dále používá* ve své knize starou materialistickou metodu, jako by ji předtím nebyl prohlásil za nedostačující! Místy dokonce, jak uvádí Kautsky, používá Bernstein této metody tak neomaleně a jednostranně, až je to nepřipustné! Dále jsou Bernsteinova obvinění namířena proti dialektice, která prý vede ke svévolným konstrukcím atd. atd. Bernstein opakuje tyto fráze (z nichž se dnes už dělá nanic i ruským čtenářům), aniž se v nejmenším pokouší ukázat, v čem je dialektika nesprávná a je-li metodologickými chybami (a kterými) vinen Hegel nebo Marx a Engels. Jediné, čím se Bernstein pokouší ospravedlnit a podepřít svůj názor, je poukazování na „tendenčnost“ jedné ze závěrečných podkapitol Kapitálu (o dějinné tendenci kapitalistické akumulace). Je to

obvinění už jaksepatří omšelé: oháněl se jím už Eugen Dühring^[200] i Julius Wolf^[242] a mnozí jiní v Německu, oháněl se jím (dodáváme my) v 70. letech pan J. Žukovskij^[35] a v 90. letech pan N. Michajlovskij^[94, 95], který kdysi za toto obvinění usvědčoval^[93] pana Žukovského z akrobacie. A jaký tedy důkaz uvádí Bernstein na dotvrzení tohoto omšelého nesmyslu? Jedině tento: když Marx přistupoval ke svému „bádání“, měl už závěry předem hotové, protože v Kapitálu dospívá v roce 1867 k témuž závěru, který vyslovil už ve 40. letech. Takový „důkaz“ není nic jiného než překrucování faktů, odpovídá Kautsky, protože Marx dospěl ke svým závěrům ne po jednom, ale po dvou obdobích bádání, jak to přesně uvádí v předmluvě^[222] ke spisu Zur Kritik^[223] (viz ruský překlad Kritika některých tezí politické ekonomie)⁸⁶. První z těchto bádání provedl ve 40. letech, když odešel z redakce Rheinische Zeitung⁸⁷. A z redakce odešel proto, že musel psát o materiálních zájmech, a přitom si uvědomoval, že k tomu nemá solidní průpravu. Stáhl jsem se z veřejného života do studovny, napsal Marx o sobě. Když Marx takto (zdůrazňuje Kautsky s narážkou na Bernsteina) zapochyboval, zda jsou jeho úvahy o materiálních zájmech správné, zda jsou správné názory, které tehdy v této otázce převládaly, nepokládal své pochybnosti za tak důležité, aby o nich napsal celou knihu a zpravil o nich kdekoho. Nic takového Marx neudělal, ale pustil se do studia, aby od pochybností o svých starých názorech dospěl k nějakým pozitivním novým názorům. Začal studovat francouzské teorie o společnosti a anglickou politickou ekonomii. Sblížil se s Engelsem, který v té době už byl ponořen do studia faktického stavu národního hospodářství v Anglii. Výsledkem této spolupráce, tohoto *prvního* období vědeckého bádání, byly známé závěry, které pak oba naprosto jasně formulovali koncem 40. let⁸⁸. Od roku 1850 se Marx usadil v Londýně a příznivé životní podmínky, které zde měl pro vědeckou práci, ho vedly k tomu, aby „začal studovat

předmět *od začátku* a kriticky se propracoval novou látkou“ (Kritika některých tezí, 1. vydání, s. XI. Podtrženo námi)⁸⁹. Plodem tohoto *druhého* období bádání, které trvalo dlouhou řadu let, byly spisy Zur Kritik (1859) a Das Kapital^[220] (1867). Závěr, k němuž Marx v Kapitálu dospěl, se shoduje s dřívějším závěrem ze 40. let, protože druhé bádání potvrdilo výsledky prvního. „Moje názory, ať už budou posuzovány jakkoli, jsou výsledkem svědomitého a dlouholetého bádání,“ napsal Marx v roce 1859 (tamtéž, s. XII)⁹⁰. Vypadá snad tohle jako závěry, které byly hotovy dávno před vlastním bádáním, táže se Kautsky.

Od dialektiky pak Kautsky přechází k otázce hodnoty. Bernstein říká, že Marxova teorie je nedopracovaná, že nechává mnoho problémů otevřených, „dosud zdaleka nevyjasněných“. Kautsky to ani nemínil popírat: Marxovou teorií přece věda nekončí, říká. Dějiny přinášejí nová fakta, nové způsoby vědeckého bádání, a to zase vyžaduje další rozvíjení teorie. Kdyby se Bernstein pokusil vyjít z nových faktů a z nových způsobů bádání, aby dále rozvinul teorii, byli by mu všichni vděční. Jenže to nemá Bernstein v úmyslu, zato jen lacině napadá Marxovy žáky a utrušuje zcela nejasné a ryze eklektické poznámky, jako třeba že teorie mezního užitku Gossenovy-Jevonsovy-Böhmovy školy je stejně oprávněná jako Marxova pracovní teorie hodnoty. Každá z nich má svůj význam pro různý účel, říká Bernstein, neboť Böhm-Bawerk má a priori stejné právo abstrahovat od oné vlastnosti zboží, že je vyrobeno prací, jako má Marx právo vycházet z oné jeho vlastnosti, že je užitnou hodnotou. Kautsky uvádí, že je naprosto nesmyslné domnívat se, že dvě protikladné a navzájem se vylučující teorie se hodí k různým účelům (přičemž Bernstein neříká, k jakému účelu se hodí jedna nebo druhá teorie). Nejde totiž vůbec o to, od které vlastnosti zboží máme právo *a priori* (von Hause aus*) abstra-

* Předem, hned na začátku. *Red.*

hovat, nýbrž o to, jak máme vysvětlit základní jevy v současné společnosti založené na *směně* výrobků, jak máme vysvětlit hodnotu zboží, funkci peněz apod. Marxova teorie sice ještě ponechává řadu problémů nevysvětlených, zato Bernsteinova teorie hodnoty je už celá nejasná. Bernstein cituje ještě Bucha^[197], který vykonstruoval pojem „mezního zhutnění“ práce, ale nepodává ani úplný výklad Buchových názorů, ani přesně neformuluje svůj vlastní názor na tuto otázku. Přitom se Buch zřejmě zaplétá do rozporů, neboť klade hodnotu do závislosti na mzdě a mzdu do závislosti na hodnotě. Bernstein cítí, jak eklektické jsou jeho poznámky o hodnotě, a tak se pokouší obhajovat eklektiku vůbec. Nazývá ji „vzpourou střízlivého rozumu proti snaze sevřít myšlení do pevných kleští, která je typická pro každé dogma“. Kdyby si Bernstein vybavil dějiny myšlení, odpovídá Kautsky, přišel by na to, že velcí buřiči proti svírání myšlení do pevných kleští nebyli nikdy eklektiky a vždycky se vyznačovali snahou o jednotný, ucelený názorový systém. Eklektik je naproti tomu příliš bázlivý, než aby se opovážil bouřit se. Vždyť poklonkuji-li uctivě před Marxem a zároveň se stejně zdvořile klaním Böhmovi-Bawerkovi, mám ještě ke vzpouře hezky daleko! Ať mi někdo jmenuje jediného eklektika v říší myšlení, říká Kautsky, který by si zasloužil označení buřič!

Kautsky pak přechází od metody k výsledkům její aplikace a zastavuje se u takzvané Zusammenbruchstheorie, teorie zhroucení, náhlého krachu západoevropského kapitalismu, krachu, který prý Marx považoval za nevyhnutelný a uváděl ho do souvislosti s obrovskou hospodářskou krizí. Kautsky říká a dokazuje, že Marx a Engels nikdy neformulovali žádnou zvláštní Zusammenbruchstheorie a nespojovali Zusammenbruch stůj co stůj s hospodářskou krizí. Takhle překrucují Marxe jeho odpůrci, kteří vykládají jeho teorii jednostranně, neboť vytrhují beze smyslu jednotlivá místa z jednotlivých spisů a pak vítězoslavně vyvracejí „jednostrannost“ a „nedopracova-

nost“ teorie. Marx a Engels ve skutečnosti kladli přeměnu západoevropských ekonomických vztahů do souvislosti s vyspělostí a silou tříd, které se dostaly v moderních evropských dějinách do popředí. Bernstein se pokoušel dokazovat, že to není Marxova teorie, ale Kautského rozšířený výklad této teorie. Kautsky však přesnými citáty a analýzou základních myšlenek marxismu z Marxových prací ze 40. a 60. let plně vyvrátil tento vpravdě hnidopišský trik Bernsteinův, který tak neomaleně obviňoval Marxovy žáky z „apologetismu a hnidopišství“. Toto místo v Kautského knize je obzvláště zajímavé, o to víc, že někteří ruští publicisté (například pan Bulgakov v časopise Načalo^[8]) si honem pospíšili opakovat tento překroucený výklad Marxovy teorie, s nímž přišel Bernstein ve formě „kritiky“ (a tento falešný výklad opakuje i pan Prokopovič ve své knize Dělnické hnutí na Západě^[133], Petrohrad 1899).

Zvláště důkladně rozebírá Kautsky hlavní tendence současného hospodářského vývoje, aby mohl vyvrátit Bernsteinův názor, podle něhož se tento vývoj neubírá oním směrem, jež charakterizoval Marx. Je přirozené, že kapitoly Velkovýroba a malovýroba a stejně i ostatní kapitoly Kautského knihy, věnované politickoekonomické analýze a obsahující dosti zevrubný číselný materiál, nemůžeme na tomto místě rozebírat a nezbyvá nám než se omezit na stručnou zmínku o jejich obsahu. Kautsky zdůrazňuje, že jde právě jen o celkový směr vývoje a rozhodně ne o jednotlivé a povrchní jevy, které nemůže pojmout v celé jejich mnohotvárnosti *žádná* teorie. (Tuto jednoduchou, ale tak často zapomínanou pravdu připomíná čtenáři i Marx v příslušných kapitolách Kapitálu.) Na podrobném rozboru údajů z německých soupisů průmyslových podniků za léta 1882 a 1895 Kautsky ukazuje, že tyto údaje skvěle potvrdily Marxovu teorii a plně doložily proces koncentrace kapitálu a vytlačování malovýroby. Sám Bernstein uznal tento fakt zcela bezvýhradně už v roce 1896 (kdy ještě i on patřil — praví ironicky Kautsky — k cechu apo-

logetů a hnidopichů), kdežto teď nadměrně přeceňuje sílu a význam malovýroby. Tak například počet podniků, v nichž pracuje méně než dvacet dělníků, odhaduje na několik set tisíc, „přičemž si, zřejmě ve svém pesimistickém zápalu, přidává nulu navíc“, protože takových podniků je v Německu jen 49 000. A přitom statistika zařazuje mezi drobné podnikatele kdekoho: drožkáře, poslíčky, hrobníky, podomní obchodníky s ovocem, šičky, i když pracují pro kapitalistu doma, aj. aj. Uvedme Kautského poznámku, která je z teoretického hlediska obzvlášť důležitá, že totiž drobné obchodní a průmyslové podnikání (jak jsme je uvedli výše) bývá dost často v kapitalistické společnosti jen jednou z forem relativního přelidnění: ze zruinovaných malovýrobců nebo z dělníků, kteří nemohou najít práci, se stávají (někdy jen dočasně) drobní obchodníci, podomní obchodníci, pronajímatelé bytů a částí místností (i toto „podnikání“ statistika registruje vedle nejrůznějšího jiného podnikání!) apod. Přemíra těchto zaměstnání vůbec nesvědčí o životnosti malovýroby, ale o vzrůstající bídě v kapitalistické společnosti. Bernstein však zdůrazňuje a přehání význam drobných „podnikatelů“, jestliže to podle jeho názoru svědčí pro něho (v otázce velkovýroby a malovýroby), ale mlčí o nich tenkrát, když to mluví proti němu (v otázce rostoucího zbláckování).

Bernstein opakuje úvahy dávno známé i ruské veřejnosti, že totiž akciové společnosti „dovolují“ drobit kapitál a „činí zbytečnou“ jeho koncentraci, a uvádí některá čísla (viz Žizň^[190], č. 3 z roku 1899) o počtu akcií s nízkou nominální hodnotou. Kautsky odpovídá, že tato čísla vůbec nic nedokazují, neboť akcie různých společností znějící na nízké částky mohou být majetkem velkokapitalistů (což musí uznat i Bernstein). Tvrzení, že akciové společnosti zvyšují počet majetných, Bernstein absolutně ničím nedokládá a ani nemůže, neboť akciové společnosti ve skutečnosti slouží vyvlastňování důvěřivých a nepřítliš zámožných lidí ve prospěch velkokapitalistů a spekulantů. Stoupající

počet akcií svědčí leda o tom, že bohatství má tendenci nabývat formy akcií, ale o rozdělení tohoto bohatství neříká tento stoupající počet vůbec nic. K zvyšování počtu majetných osob, počtu vlastníků se Bernstein vůbec zachoval podivuhodně lehkomyšlně, což však nijak nevadilo jeho buržoazním stoupencům, aby nevynášeli právě tuto část Bernsteinovy knihy a neprohlašovali, že vychází z „obrovského číselného materiálu“. A Bernstein je takový mistr, ironizuje Kautsky, že směstnal tento kolosální materiál na dvě stráněčky! Směšuje zámožné lidi s kapitalisty, i když zvyšující se počet kapitalistů nikdo nepopíral. Operuje údaji o dani z příjmů, ale ignoruje jejich fiskální charakter i to, že jsou zde zahrnuty příjmy z majetku i příjmy ze služného apod. Porovnává údaje z různé doby, které jsou získané nejrůznějšími cestami (například o Prusku), a proto se nedají porovnávat. Neváhá dokonce převzít čísla o vzrůstajícím počtu zámožných osob v Anglii (a ty pak dokonce uvádí polotučně jako svůj hlavní triumf!) z fejetonu v jakémsi bulvárním plátku, v němž se opěvuje jubileum královny Viktorie a se statistikou se zachází lehkomyšlně non plus ultra! Zdroj těchto informací není znám, a nelze je ani získat z údajů o anglické dani z příjmů, protože se podle těchto údajů nedá určit ani počet poplatníků, ani celkový příjem každého z nich. Kautsky bere z Kolbovy^[211] knihy údaje o anglické dani z příjmů za rok 1812 a 1847 a ukazuje na nich, že tyto údaje právě tak jako údaje převzaté Bernsteinem z fejetonu svědčí (zdánlivě) o vzrůstajícím počtu zámožných osob — a to v období, kdy v Anglii tak hrozivě stoupala nejstrašnější bída lidu! Podrobným rozbořením Bernsteinových údajů dospívá Kautsky k závěru, že Bernstein neuvedl jediný číselný údaj, který by opravdu dokazoval růst počtu zámožných lidí.

Bernstein se pokouší doložit tento jev i teoreticky: říká, že kapitalisté přece nemohou sami spotřebovat celou nadhodnotu, jejíž množství tak kolosálně roste; a proto tedy roste i počet zámožných lidí, kteří ji spotřebovávají.

Kautskému nedá mnoho práce vyvrátit tuto směšnou úvahu, která naprosto ignoruje Marxovu teorii realizace (v ruské literatuře byla tato teorie už nejednou vyložena). A co je zvláště zajímavé, Kautsky ho vyvrací nejen teoretickými úvahami, ale i konkrétními údaji, které svědčí o rostoucím přepychu a marnotratnosti v západoevropských zemích, o vlivu rychle se měnící módy, která tento proces ještě zostruje, o spoustě nezaměstnaných, o obrovsky stoupající „výrobní spotřebě“ nadhodnoty, tj. o investování kapitálu do nových podniků, zejména evropského kapitálu do železničních staveb a jiných podniků v Rusku, v Asii a Africe.

Bernstein prohlašuje, že Marxovu „teorii bídy“ neboli „teorii zbídačování“ dnes už nikdo neuznává. Kautsky říká, že je to jen další příklad, jak Marxovi odpůrci překrucují a přehánějí, protože Marx takovou teorii nikdy nevysslovil. Marx mluvil o rostoucí bídě, ponižování aj., ale přitom zároveň poukazoval na opačnou tendenci a na ony reálné společenské síly, které nemohou než tuto tendenci plodit. Marxovým slovům o rostoucí bídě dává skutečnost plně za pravdu: za prvé skutečně vidíme, že kapitalismus má tendenci plodit a prohlubovat bídu, která dosahuje obrovských rozměrů, jakmile nepůsobí zmíněná opačná tendence. Za druhé bída vzrůstá nikoli ve fyzickém, ale v sociálním smyslu, tj. vzrůstá nepoměr mezi zvyšujícími se potřebami buržoazie a potřebami celé společnosti a mezi životní úrovní pracujících mas. Bernstein ironicky označil toto pojetí „bídy“ za pickwickovské^[30]. Kautsky na to odpovídá, že lidé jako Lassalle, Rodbertus či Engels prohlásili naprosto jednoznačně, že bídu je nutno chápat nejen ve fyzickém, ale i v sociálním smyslu. Jak je vidět, v „pickwickovském“ klubu se schází dobrá společnost — odráží Kautsky Bernsteinovu ironii. A konečně za třetí, slova o rostoucí bídě jsou plně na místě, pokud jde o „pomezí oblasti“ kapitalismu, chápeme-li slovo pomezí jak v geografickém smyslu (země, do nichž teprve začíná pro-

nikat kapitalismus, který často plodí nejen fyzickou bídu, ale přímo hladovění širokých vrstev obyvatelstva), tak i v politickoekonomickém smyslu (domácký průmysl a vůbec ta odvětví národního hospodářství, v nichž se dosud udržují zaostalé způsoby výroby).

Nesmírně zajímavá a pro nás Rusy i mimořádně poučná je kapitola o „novém středním stavu“. Kdyby Bernstein chtěl říci jen to, že na místo upadajících malovýrobců přichází nový střední stav — inteligence, měl by pravdu, říká Kautsky a dodává, že sám už před několika lety poukázal na závažnost tohoto jevu. Kapitalismus mimořádně rychle zvyšuje ve všech sférách lidské práce počet *úřednictva*, poptávka po inteligenci stále roste. A inteligence zaujímá specifické postavení mezi ostatními třídami, neboť svými styky, názory apod. se zčásti přimyká k buržoazii, zčásti pak k námezdním dělníkům, podle toho, jak kapitalismus odnímá inteligenci samostatné postavení, jak ji přeměňuje v závislé námezdní pracovníky a hrozí jí snížením životní úrovně. Přechodné, nepevné, rozporné postavení zkoumané společenské vrstvy se projevuje v tom, že se mezi ní v rozsáhlé míře šíří ony polovičaté, eklektické názory, ona směsice protikladných zásad a hledisek, ona snaha slovy se vznášet kamsi do nadoblačna a frázemi zastírat konflikty historických skupin obyvatelstva, což všechno před půl stoletím tak nemilosrdně tepal svým sarkasmem Marx.

V kapitole o teorii krizí Kautsky říká, že Marx vůbec nehlásal „teorii“ o desetiletém/cyklu průmyslových krizí, nýbrž že konstatoval skutečnost. O změně tohoto cyklu v poslední době se zmínil sám Engels. Podnikatelské kartely prý mohou krizím čelit tím, že budou omezovat a regulovat výrobu. Ale podívejme se na Ameriku, na tuto zemi kartelů: namísto omezování tu vidíme obrovský rozmach výroby. A dále, omezují-li kartely výrobu pro vnitřní trh, rozšiřují ji pro trh zahraniční, kde prodávají zboží za ztrátové ceny, zatímco od svých domácích spotřebitelů požadují ceny monopolní. Při protekcionismu se to jinak

dělat nedá a není nejmenší důvod počítat s tím, že by byl nahrazen soustavou svobodného obchodu. Zavíráním malých továren, koncentrací a monopolizací výroby a zaváděním různých technických zdokonalení kartely značně zhoršují postavení výrobců. Bernstein si myslí, že spekulace, z níž vyrůstají krize, slábnou podle toho, jak se dosud nedefinovatelné poměry na světovém trhu mění v něco, co se dá definovat a poznat; zapomíná však, že právě „nedefinovatelné“ poměry v nových zemích jsou obrovským impulsem pro spekulaci ve starých zemích. Kautsky dokládá statistickými údaji, jak zejména v posledních letech spekulace přibývá a jak se množí příznaky věštící v nedaleké budoucnosti krizi.

Ze zbývajících částí Kautského knihy upozorníme na rozbor motanice, do jaké se dostanou lidé, když si pletou (jako pan S. Prokopovič ve zmíněné knize) ekonomickou sílu jistých skupin s jejich ekonomickými organizacemi; upozorníme na výrok Kautského, že Bernstein povyšuje vyloženě přechodné podmínky dané historické situace na obecný zákon; na vyvrácení nesprávných Bernsteinových názorů na podstatu demokracie; na vysvětlení Bernsteinovy statistické chyby, když porovnával počet průmyslových dělníků v Německu s počtem voličů, a zapomněl přitom na takovou maličkost, že někteří dělníci nemají v Německu volební právo (jen muži od 25 let) a že někteří k volbám nejdou. Můžeme jen vřele doporučit čtenáři, který se zajímá o Bernsteinovu knihu a o polemiku kolem ní, aby sáhl po německé literatuře a rozhodně nedůvěřoval zaujatým a jednostranným posudkům zastánců eklektiky, kterých je v ruské literatuře převážná většina. Doslechli jsme se, že část této knihy Kautského má být přeložena do ruštiny⁹¹. Bylo by to velmi žádoucí, ale znalost originálu to nenahradí.

Napsáno koncem roku 1899

Poprvé otištěno roku 1928

v publikaci Leninskij sbornik VII

Podle rukopisu

První strana
Leninova rukopisu
Návrh programu
naší strany z roku 1899

Zmenšeno

NÁVRH
PROGRAMU
NAŠÍ STRANY⁹²

Napsáno koncem roku 1899
Poprvé otištěno roku 1924, Sbranije
sočiněnij N. Lenina (V. Uljanova), sv. I

Podle rukopisu

Snad bychom měli začít otázkou, zda je program ruských sociálních demokratů opravdu potřebný. Od soudruhů působících v Rusku jsme několikrát slyšeli, že vypracovávat program není teď nijak zvlášť nutné, naléhavější je teď zakládat a upevňovat místní organizace, zdokonalovat agitaci a kolportáž literatury a vypracování programu raději odložit na dobu, až bude mít hnutí pevnější základnu, protože teď by mohl program zůstat bez této základny.

Nesdílíme tento názor. Samozřejmě, „každý krok skutečného hnutí je důležitější než tucet programů“⁹³, jak řekl Marx. Ale ani Marx, ani žádný jiný sociálně demokratický teoretik nebo praktik nepopíral, že program je pro jednotnou a důslednou činnost politické strany nesmírně důležitý. Ruští sociální demokraté mají právě teď za sebou období velmi ostré polemiky se socialisty jiných směrů i s nesocialisty, kteří nechtěli ruskou sociální demokracii pochopit; mají za sebou rovněž počáteční stadium hnutí, kdy se pracovalo roztržštěně v malých místních organizacích. Sjednocení, vytvoření společné literatury, vydávání ruských dělnických novin — to vše si vynutil sám život a založení Sociálně demokratické dělnické strany Ruska na jaře roku 1898, která prohlásila, že hodlá v nejbližší budoucnosti vypracovat svůj program, názorně dokázalo, že požadavek programu vyrostl přímo z potřeb hnutí. Dnes už není naléhavou otázkou našeho hnutí pokračovat v roztržštěné „příštípkářské“ činnosti, nýbrž je sjednocovat a organizovat. A k tomu je právě nutný program, neboť ten musí formulovat naše základní názory, přesně stanovit

naše nejbližší politické úkoly, vytknout nejbližší požadavky, které musí vymezit okruh agitační činnosti a tuto činnost sjednotit, rozšířit a prohloubit, přejít od dílčí, nesoustavné agitace za drobné, různorodé požadavky k agitaci za celý souhrn sociálně demokratických požadavků. Teď, kdy činnost sociální demokracie zasáhla už poměrně široký okruh socialistické inteligence a uvědomělých dělníků, je naléhavě nutné upevnit spojení mezi nimi programem a dát jim tak všem pevný základ pro další, rozsáhlejší činnost. A konečně program je naléhavě nutný i proto, že ruské veřejné mínění má velmi často hluboce mylný názor na skutečné úkoly a metody práce ruských sociálních demokratů: tyto mylné názory zčásti zcela přirozeně vyrůstají ze stojatých a zatuchlých vod našeho politického života, zčásti je uměle vyvolávají odpůrci sociální demokracie. Ať už tak či onak, musíme s tímto faktem počítat. Jak bude dělnické hnutí splývat se socialismem a politickým zápasem, musí vytvořit stranu, která by rozptýlila všechny tyto mylné názory, chce-li stanout v čele všech demokratických sil ruské společnosti. Někdo může namítnout, že teď je nevhodná doba k vypracování programu také proto, že i mezi sociálními demokraty vznikají neshody a začíná polemika. Myslím si, že je to naopak další důvod *pro* vypracování programu. Na jedné straně proto, že když už polemika začala, lze doufat, že při posuzování návrhu programu se projeví všechny názory a názorové odstíny, takže program bude posouzen ze všech stran. Polemika svědčí o tom, že ruští sociální demokraté začínají hluboce přemýšlet o cílech našeho hnutí, o jeho nejbližších úkolech a jeho taktice, a to je přesně to, čeho je třeba k posouzení návrhu programu. Na druhé straně nemá-li být polemika neplodná, nemá-li se zvrhnout v osobní potyčky, nemá-li vést k názorovému zmatku, k zaměňování nepřátel a soudruhů, je bezpodmínečně nutné, aby se točila kolem programu. Polemika přinese užitek jedině tehdy, pomůže-li ujasnit, v čem vlastně jsou mezi námi neshody, *jak jsou hluboké*, jsou-li to neshody

v zásadních věcech nebo jen v dílčích otázkách a jsou-li na překážku společné práci v jedné straně nebo ne. *Jedině tehdy*, bude-li se polemika točit kolem programu, může z ní vyplynout odpověď na všechny tyto otázky, které si odpověď naléhavě žádají; *jedině tehdy*, vyhlásí-li obě polemizující strany jednoznačně své *programové* názory. Vypracování společného programu strany ovšem zdaleka nemusí znamenat konec veškeré polemiky — program však pevně stanoví základní názory na charakter, cíle a úkoly našeho hnutí, které se pak musí stát zástavou bojující strany, na příště už semknuté a jednotné, i když její členové budou mít v dílčích otázkách názory různé.

Přistupme tedy k věci.

Mluví-li se o programu ruských sociálních demokratů, obracejí se zraky všech zcela přirozeně na členy skupiny Osвобоzení práce, kteří ruskou sociální demokracii založili a vykonali tolik pro to, aby se mohla teoreticky i prakticky rozvíjet. Naši nejstarší soudruzi neváhali reagovat na požadavky ruského sociálně demokratického hnutí. Takřka v téže době — na jaře 1898 — kdy se připravoval sjezd ruských sociálních demokratů, který položil základ Sociálně demokratické dělnické strany Ruska, vydal P. B. Axelrod brožuru O současných úkolech a taktice ruských sociálních demokratů^[2] (Ženeva 1898; předmluva je datována březnem 1898) a přetiskl v ní jako přílohu Návrh programu ruských sociálních demokratů^[127], vydaný skupinou Osвобоzení práce už v roce 1885.

Začněme tedy posouzením tohoto návrhu. Přestože byl vydán skoro před patnácti lety, dostal svému úkolu podle našeho mínění vcelku uspokojivě a je plně na výši současné sociálně demokratické teorie. V tomto návrhu je jasně řečeno, která třída může být v Rusku *jedině* (stejně jako v ostatních zemích) samostatným bojovníkem za socialismus — totiž dělnická třída, „průmyslový proletariát“; je v něm řečeno, jaký cíl si musí tato třída vytknout — „přechod veškerých výrobních prostředků a předmětů do společen-

ského vlastnictví“, „odstranění zbožní výroby“ a „její nahrazení novou soustavou společenské výroby“ — „komunistická revoluce“; je v něm uvedena „nezbytná předběžná podmínka“ „nového uspořádání společenských vztahů“: „dobyť politické moci dělnickou třídou“; mluví se v něm o mezinárodní solidaritě proletariátu i o nutnosti „zachovat v programech sociálních demokratů v různých státech jistou rozmanitost podle společenských podmínek každého z nich“; mluví se v něm o specifice Ruska, „kde jsou pracující masy pod dvojnásobným útlakem rozvíjejícího se kapitalismu a dožívajícího patriarchálního hospodářství“; mluví se v něm o tom, že ruské revoluční hnutí ovlivňuje proces formování (působením rozvíjejícího se kapitalismu) „nové třídy průmyslového proletariátu, která je vnímavější, pružnější a vyspělejší“; mluví se tu o tom, že je nutné založit „revoluční dělnickou stranu“, jejímž „prvním politickým úkolem“ bude „svržení absolutismu“; mluví se zde o „prostředcích politického boje“ a formulují se jeho základní požadavky.

Všechny tyto programové body jsou podle našeho názoru v programu sociálně demokratické dělnické strany naprosto nutné, všechny razí zásady, jež byly od té doby mnohokrát potvrzeny jednak vývojem socialistické teorie, jednak vývojem dělnického hnutí ve všech zemích, zejména pak vývojem ruského veřejného mínění a ruského dělnického hnutí. Proto také ruští sociální demokraté podle našeho názoru mohou a musí vzít za základ programu ruské sociálně demokratické dělnické strany právě návrh skupiny Osvobození práce, který vyžaduje jen dílčí redakční změny, opravy a doplňky.

Pokusme se naznačit, v čem by byly tyto dílčí změny, které nám připadají účelné a na něž by si měli vyměnit názory všichni ruští sociální demokraté a uvědoměli dělníci.

Především se samozřejmě musí poněkud pozměnit koncepce programu; v roce 1885 to byl program skupiny

zahraničních revolucionářů, kteří dokázali orientovat hnutí na jediné správnou cestu, jež slibovala úspěch, kteří však v té době ještě neměli před očima širší a samostatnější dělnické hnutí v Rusku. V roce 1900 už jde o program dělnické strany založené celou řadou ruských sociálně demokratických organizací. Kromě redakčních změn, které jsou v důsledku toho nutné (a jimiž se nemusíme podrobněji zabývat, protože jsou samozřejmé), plyne z tohoto rozdílu, že se nutně musí více zdůraznit a postavit do popředí ekonomický vývojový proces, z něhož vyrůstají hmotné a duchovní podmínky sociálně demokratického dělnického hnutí, a třídní boj proletariátu, jehož organizování si sociálně demokratická strana klade za úkol. Charakteristika základních rysů současného hospodářského zřízení v Rusku a jeho vývoje by se měla stát úhelným kamenem celého programu (srov. program skupiny Osvození práce: „Kapitalismus dosáhl v Rusku od zrušení nevolnictví obrovských úspěchů. Stará soustava naturálního hospodářství ustupuje zbožní výrobě...“) a hned za tím by se měly načrtnout hlavní tendence kapitalismu: rozdělení lidu na buržoazii a proletariát, „rostoucí bída, útlak, poroba, degenerace, vykořisťování“⁹⁴. Tato známá Marxova slova se opakují v druhém odstavci erfurtského programu německé sociálně demokratické strany⁹⁵; kritici seskupení kolem Bernsteina v poslední době tvrdě zaútočili právě na tento bod a opakují staré námitky buržoazních liberálů a sociálpolitiků proti „teorii zbídačování“. Polemika kolem této věci podle našeho názoru jasně dokázala *naprostou neodůvodněnost* takové „kritiky“. Bernstein sám uznal, že uvedená Marxova slova jsou správná a že charakterizují *tendenci* kapitalismu, tendenci, která se mění ve skutečnost, nevede-li proti ní proletariát třídní boj, neexistují-li zákony na ochranu dělníků, které si dělnická třída vybojovala. Právě v Rusku dnes vidíme, jak se zmíněná tendence silně projevuje v životě rolnictva a dělnictva. Kromě toho Kautsky ukázal, že slova o „rostoucí bídě apod.“ jsou správná nejen.

v tom, že charakterizují tendenci, ale i v tom, že poukazují na rostoucí „sociální bídu“, tj. na vzrůstající nepoměr mezi postavením proletariátu a životní úrovní buržoazie — úrovní společenských potřeb, které stoupají zároveň s prudce rostoucí produktivitou práce. A konečně jsou tato slova správná i v tom smyslu, že v „oblastech na pomezí“ kapitalismu (tj. v oněch zemích a odvětvích národního hospodářství, kde kapitalismus teprve vzniká a střetává se s předkapitalistickými poměry) se přímo lavinovitě šíří bída — a nejen bída „sociální“, ale i ta nejstrašnější bída fyzická včetně hladovění a smrti hladem. Každý ví, že o Rusku to platí desateronásobně víc než o kterékoli jiné evropské zemi. Takže slova o „rostoucí bídě, útlaku, porobě, degeneraci a vykořisťování“ musí být podle našeho názoru v programu obsažena za prvé proto, že naprosto správně charakterizují základní a podstatné vlastnosti kapitalismu, že charakterizují právě onen proces, který probíhá před našima očima a je jednou z hlavních podmínek, z nichž vyrůstá dělnické hnutí a socialismus v Rusku; za druhé proto, že tato slova poskytují přebohatý agitační materiál, neboť shrnují celou řadu jevů, jež nejvíce utlačují, ale také nejvíce pobuřují dělnictvo (nezaměstnanost, nízké mzdy, podvýživa, hladovění, drakonická disciplína kapitálu, prostituce, rostoucí počet služebnictva apod. apod.); za třetí proto, že touto přesnou charakteristikou zhoubného působení kapitalismu, jež nutně, zákonitě vyvolává pobouření dělnictva, se distancujeme od různých kompromisníků, kteří sice „sympatizují“ s proletariátem a žádají pro něj „reformy“, ale snaží se jít „zlatou střední cestou“ mezi proletariátem a buržoazií, mezi absolutistickou vládou a revolucionáři. Je obzvlášť nutné distancovat se od těchto lidí zejména dnes, kdy usilujeme o jednotnou a semknutou dělnickou stranu, která rozhodně a neochvějně bojuje za politické svobody a socialismus.

Nyní je na místě říci několik slov o tom, jak se díváme na erfurtský program. Z toho, co bylo řečeno dříve, už každý

poznal, že pokládáme za nutné provést v programu skupiny Osvobození práce takové změny, které přiblíží program ruských sociálních demokratů programu sociálních demokratů německých. A nebojíme se dokonce říci, že chceme erfurtský program napodobit. Vždyť přece není nic špatného napodobovat to, co je dobré. Zejména dnes, kdy tak často slyšíme oportunistickou a polovičatou kritiku tohoto programu, považujeme za svou povinnost otevřeně se pro něj vyslovit. Napodobení však rozhodně nesmí znamenat, že jej prostě opíšeme. Napodobování a přejímání je zcela oprávněné potud, pokud nacházíme i v Rusku tytéž *základní* vývojové procesy kapitalismu, tytéž *základní* úkoly socialistů a dělnické třídy, ale rozhodně nesmí vést k tomu, že bychom zapomínali na *specifické rysy* Ruska, které musí být v našem programu *v plné šíři vyjádřeny*. Teď trochu předběhneme a hned ukážeme, že tyto specifické rysy tvoří za prvé naše politické úkoly a prostředky boje, za druhé boj proti všem pozůstatkům patriarchálního, předkapitalistického režimu a zvláštní přístup k *rolnické* otázce, který z tohoto boje plyne.

Po tomto nejnutnějším předběžném vysvětlení pokračujeme dále. Poukázali jsme na „rostoucí bídu“ a teď by měla následovat charakteristika *třídního boje* proletariátu, měl by být uveden cíl tohoto boje (všechny výrobní prostředky přejdou do společenského vlastnictví a kapitalistická výroba bude nahrazena socialistickou), ukázán mezinárodní charakter dělnického hnutí a *politický* charakter třídního boje a jeho *nejbližší* cíl (vydobyť politických svobod). Je zvlášť důležité uvést, že prvořadým politickým úkolem dělnické strany je boj proti samoděržaví za politické svobody, ale aby byl tento úkol jasnější, měla by se podle našeho názoru podat třídní charakteristika současného ruského absolutismu a poukázat na to, že jeho svržení je nejen v zájmu dělnické třídy, ale i v zájmu celého společenského vývoje. Je to nutné i z teoretického hlediska, neboť podle základních idejí marxismu jsou zájmy společenského vývoje nadřazeny

zájmům proletariátu a zájmy dělnického hnutí jako celku jsou zase nadřazeny zájmům jednotlivé dělnické vrstvy nebo jednotlivých momentů hnutí; a je to nutné i z praktického hlediska, aby se vytkl ústřední bod, k němuž se musí upínat a kolem něhož se musí soustřeďovat všechna různorodá činnost sociální demokracie, skládající se z propagandy, agitace a organizace. Domníváme se, že by se *kromě toho* mělo ve zvláštním odstavci programu zdůraznit, že sociálně demokratická dělnická strana si klade za *úkol* podporovat každé revoluční hnutí proti absolutismu a boj proti všem pokusům absolutistické vlády rozvrátit a zmást politické uvědomění lidu tím, že se mu dostává péče a lži-almužen od úřadů, že se provádí ona demagogická politika, kterou naši němečtí soudruzi nazvali „Peitsche und Zuckerbrot“ (politikou biče a cukru). Cukr, to jsou almužny těm, kdo se pro dílčí a ojedinělá zlepšení materiálního postavení zřikají svých politických požadavků a zůstávají pokornými otroky policejní zvěle (u studentů to jsou koleje apod., u dělníků si stačí vzpomenout na provolání ministra financí Vitteho za petrohradských stávek v roce 1896 a 1897⁹⁶ nebo na projevy na obranu dělníků, které pronesli jménem ministerstva vnitra členové komise pro vydání zákona z 2. VI. 1897)^[106]. Bič, to je zostřené pronásledování těch, kdo přes tyto almužny dále bojují za politické svobody (povolání studentů z trestu k vojenské službě⁹⁷, oběžník z 12. VIII. 1897 o vypovídání dělníků na Sibiř, zostřené policejní zásahy proti sociální demokracii aj.). Cukr má zlákat slabé, má je zkorumpovat a zdemoralizovat; bič má zastrašit a „zneškodnit“ poctivé a uvědomělé bojovníky za věc dělnictva a lidu. Dokud existuje absolutismus (a my musíme ve svém programu vycházet z toho, že absolutismus existuje, neboť jeho pád nutně vyvolá tak dalekosáhlé změny politických poměrů, že dělnická strana bude pak muset podstatně změnit formulaci svých nejbližších politických úkolů) — dokud existuje absolutismus, musíme počítat s tím, že vláda bude přijímat

stále nová a důraznější demagogická opatření, a musíme tudíž proti nim soustavně bojovat, odhalovat prolhanost policejních ochránců lidu a poukazovat přitom na souvislost mezi vládními reformami a dělnickým bojem, aby se tak proletariát učil využívat každé reformy k upevnění svých bojových pozic, k rozšíření a prohloubení dělnického hnutí. Teze o podpoře *všech*, kdo bojují proti absolutismu, je v programu nutná proto, že ruská sociální demokracie je velmi pevně spjata s vyspělou částí ruské dělnické třídy a musí proto stanout v čele *celého demokratického hnutí*, aby kolem sebe seskupila všechny vrstvy a složky schopné bojovat za politické svobody nebo alespoň schopné tento boj čímkoli podpořit.

Takto tedy pohlížíme na požadavky, kterým má vyhovovat *zásadní* část našeho programu, a na hlavní teze, které v něm mají být co nejpřesněji a nejvýstižněji vyjádřeny. Z návrhu programu skupiny Osvobození práce by měly podle našeho mínění odpadnout (ze zásadní části): 1. teze o formách rolnické držby půdy (o rolnické otázce bude řeč dále); 2. teze o příčinách „kolísavosti“ apod. inteligence; 3. bod o „odstranění dnešního systému politického zastoupení a jeho nahrazení přímým lidovým zákonodárstvím“; 4. bod o „prostředcích politického boje“. V tomto posledním bodě sice nevidíme nic zastaralého nebo nesprávného, naopak domníváme se, že tyto prostředky mají být přesně takové, jak je uvádí skupina Osvobození práce (agitace — revoluční organizace — „ve vhodné chvíli“ přechod k rozhodujícímu útoku, který se *v zásadě* nezříká ani teroru). Myslíme však, že v programu *dělnické strany* je zbytečné tyto prostředky uvádět, i když v programu zahraniční skupiny revolucionářů v roce 1885 byly nutné. Program musí ponechat tuto otázku otevřenou a výběr prostředků přenechat bojujícím organizacím a sjezdům strany, na nichž se určuje *taktika* strany. Otázky *taktiky* však sotva mohou být zahrnuty do programu (až na ty nejpodstatnější a *nejzásadnější*, jako je vztah k ostat-

ním, kdo bojují proti absolutismu). O otázkách taktiky se bude pojednávat ve stranických novinách, tak jak budou vznikat, a s konečnou platností se o nich rozhodne na sjezdech strany. Sem podle našeho mínění patří i otázka teroru: sociální demokraté ji rozhodně musí vzít na přetřes, ne ovšem ze zásadní, ale z taktické stránky, protože vzrůstající se hnutí samo živelně zvyšuje počet případů, kdy je zabit tajný policista, kdy se stupňuje pobouření mezi dělníky a socialisty, kteří vidí, jak čím dál více jejich soudruhů umírá v žalářních samotkách a ve vyhnanství. Abychom neponechávali otázku nedořečenou, poznamenáme hned teď, že podle našeho osobního názoru *není v dnešní době* teror účelným prostředkem boje, že ho strana (*jako strana*) musí zavrhnout (do té doby, než se změní podmínky, které by si mohly vyžádat i změnu taktiky) a soustředit *všechny síly* na upevnění organizace a na pravidelnou kolportáž literatury. Mluvit teď o tom podrobněji, na to zde není místo.

Pokud pak jde o požadavek přímého lidového zákonodárství, zdá se nám, že by se v dnešní době neměl do programu dávat. Nelze totiž zásadně spojovat vítězství socialismu s *nahrazením* parlamentarismu přímým lidovým zákonodárstvím. Bylo to už podle našeho názoru dokázáno v diskusi o erfurtském programu a v Kautského knize o lidovém zákonodárství^[211]. Kautsky uznává (na základě historické a politické analýzy), že lidové zákonodárství je do jisté míry prospěšné za těchto podmínek: 1. pokud neexistuje protiklad mezi městem a vesnicí nebo má-li město převahu; 2. existují-li vysoce vyspělé politické strany; 3. „není-li zde přehnaně centralizovaná státní moc, která by stála jako samostatná síla proti lidovému zastoupení“. V Rusku máme podmínky *zcela opačné* a nebezpečí, že by se „lidové zákonodárství“ mohlo zvrhnout v imperialistický „plebiscit“, by u nás bylo obzvlášť silné. Jestliže Kautsky o Německu a Rakousku v roce 1893 řekl, že „pro nás, Východoevropany, připadá v úvahu přímé lidové zákonodárství“,

dárství až ve „státě budoucnosti“, pak o Rusku to platí tím spíš. Myslíme si proto, že dnes, kdy v Rusku vládne absolutismus, se máme omezit na požadavek „demokratické ústavy“ a převzít raději dva první body praktické části programu skupiny Osvobození práce než dva první body praktické části erfurtského programu.

Přejděme k praktické části programu. Tato část se podle našeho názoru dělí — ne-li obsahem, tedy podstatou — na tři oddíly s požadavky: 1. všeobecně demokratických přeměn; 2. opatření na ochranu dělnictva; 3. opatření v zájmu rolnictva. V prvním oddílu není patrně třeba nic podstatného měnit na „návrhu programu“ skupiny Osvobození práce, který žádá 1. všeobecné volební právo; 2. platy zástupcům lidu; 3. všeobecné, laické, bezplatné a povinné vzdělání apod.; 4. nedotknutelnost osoby a obydlí občanů; 5. neomezenou svobodu svědomí, slova, shromažďování aj. (tady by se snad mělo ještě výslovně dodat: právo na stávkou); 6. svoboda pohybu a volby zaměstnání (tady by se možná mělo připojit: „svoboda přesídlení“ a „úplné zrušení osobních dokladů“); 7. úplnou rovnoprávnost všech občanů apod.; 8. nahrazení stálé armády všeobecným ozbrojením lidu; 9. „revizi celého našeho občanského a trestního zákonodárství, zrušení stavovských skupin, jakož i trestů neslučitelných s lidskou důstojností“. Tady by se mělo dodat: „zavedení úplné rovnoprávnosti ženy a muže“. K tomuto oddílu by se měl ještě připojit požadavek finančních reforem, jenž je v programu skupiny Osvobození práce formulován mezi požadavky, které „dělnická strana vznesla, až se bude moci opřít o tato základní politická práva“, a „odstranění současného daňového systému a zavedení progresivní daně z příjmů“. A konečně by tu ještě měl být požadavek, aby „vysoké státní úředníky volil lid; aby každý občan měl právo soudně stíhat každého úředníka, aniž by si musel stěžovat jeho nadřízeným“.

V druhém oddílu praktických požadavků nacházíme

v programu skupiny Osvobození práce všeobecný požadavek „zákonné úpravy vztahů mezi dělnictvem (městským i vesnickým) a podnikateli a zavedení náležité inspekce se zastoupením dělníků“. Myslíme si, že *dělnická strana* by měla v tomto bodě vyložit své požadavky důkladněji a podrobněji, že by měla žádat 1. osmihodinovou pracovní dobu; 2. zákaz noční práce a zákaz práce dětí do 14 let; 3. nepřetržitý pracovní klid pro každého dělníka nejméně 36 hodin týdně; 4. rozšíření platnosti továrních zákonů a tovární inspekce na všechna odvětví průmyslu a zemědělství, na státní továrny, řemeslnické podniky i na domácí výrobce. Právo dělníků volit zástupce inspektorů, kteří by měli stejná práva jako inspektoři; 5. ustavení podnikových a zemědělských soudů ve všech odvětvích průmyslu a zemědělství se soudci volenými z poloviny zaměstnavateli a z poloviny dělníky; 6. bezpodmínečný a všeobecný zákaz vyplácet mzdy ve zboží; 7. stanovení zákonné odpovědnosti továrníků za všechny úrazy a zmrzačení jak průmyslových, tak zemědělských dělníků; 8. určit zákonem, že každému námezdně pracujícímu dělníkovi musí být vyplacena mzda nejméně jednou týdně; 9. zrušení všech zákonů porušujících rovnoprávnost zaměstnavatelů se zaměstnanci (např. zákonů o trestní odpovědnosti továrních a zemědělských dělníků za opuštění práce; zákonů poskytujících zaměstnavatelům mnohem větší volnost při zrušení pracovní smlouvy než zaměstnancům atd.). (Uvádíme samozřejmě tyto žádoucí požadavky jen náznakově a nedáváme jim definitivní podobu, jakou by musely mít v návrhu programu.) Tento oddíl programu by měl (spolu s předcházejícím) poskytnout základní, vůdčí teze pro agitaci, přičemž samozřejmě nebude nijak bránit agitátorům, aby v jednotlivých místech, výrobních odvětvích a továrnách apod. přišli s poněkud jinými, konkrétnějšími a speciálnějšími požadavky. Při zpracovávání tohoto oddílu programu se proto musíme snažit vyhnout dvěma krajnostem: jednak nesmíme vynechat žádný z hlav-

ních, základních požadavků, jež mají podstatný význam pro celou dělnickou třídu; jednak se nesmíme pouštět do přílišných podrobností, protože by nebylo účelné přeplnit jimi program.

Požadavek „státní pomoci výrobním sdružením“, který v programu skupiny Osvobození práce je, by měl být podle našeho názoru vůbec vypuštěn. Zkušenosti z jiných zemí i teoretické důvody a specifické rysy ruského života (sklon buržoazních liberálů a policejní vlády koketovat s výrobními družstvy a „držet ochrannou ruku“ nad „lidovým průmyslem“ apod.), to všechno mluví proti zařazení tohoto požadavku. (Před patnácti lety vypadala ovšem celá věc po mnoha stránkách jinak a *tehdy* bylo zařazení tohoto požadavku do sociálně demokratického programu správné.)

Zbývá nám poslední, třetí oddíl praktické části programu: požadavky týkající se rolníků. V programu skupiny Osvobození práce nacházíme jeden takový požadavek, a to požadavek „radikální revize našich agrárních vztahů, tj. podmínek, za nichž lze vykupovat půdu a přidělovat ji rolnickým společenstvím. Právo odmítnout příděl a vystoupit z občiny ať je poskytnuto těm rolníkům, kteří to budou považovat pro sebe za výhodné, atd.“

Myslím, že hlavní myšlenka, která je zde vyjádřena, je naprosto správná a že sociálně demokratická dělnická strana opravdu musí ve svém programu vyslovit příslušný požadavek (říkám příslušný, neboť některé změny mi připadají žádoucí).

Chápu otázku takto. Rolnická otázka v Rusku se podstatně liší od rolnické otázky na Západě, ale liší se *jen tím*, že na Západě jde skoro výhradně o rolníka v kapitalistické, buržoazní společnosti, kdežto v Rusku jde hlavně o rolníka, který je stejně (ne-li víc) sužován *předkapitalistickými* institucemi a vztahy, trpí *přežitky feudalismu*. Rolnictvo na Západě jakožto třída, z níž vycházeli bojovníci proti absolutismu a proti feudálním přežitkům, už svou úlohu

dohrálo, kdežto v Rusku dosud ne. Na Západě se průmyslový proletariát už dávno ostře oddělil od vesnice a toto jeho oddělení je dnes už zakotveno příslušnými právními institucemi. V Rusku je „průmyslový proletariát svým složením i existenčními podmínkami do značné míry ještě spjat s vesnicí“ (P. B. Axelrod, cit. brožura^[2], s. 11). Je sice pravda, že rozklad rolnictva na maloburžoazii a námezdní dělníky postupuje u nás bouřlivě a překvapivě rychle, ale ještě zdaleka neskončil a hlavně probíhá stále ještě v rámci starých, feudálních institucí, které spoutávají všechno rolnictvo těžkými řetězy vzájemného ručení a fiskální obcíny. A tak ruský sociální demokrat, i když patří (jako pisatel těchto řádků) k rozhodným odpůrcům ochrany nebo podpory drobných vlastníků nebo drobných rolníků v kapitalistické společnosti, tj. i když se i v agrární otázce staví (jako pisatel těchto řádků) po bok oněch marxistů, kterým teď kdejaký buržoazní oportunist a oblíbená spílá „dogmatik“ a „pravověrný“, může a musí být pro to — aniž se jakkoli zpronevřuje svému přesvědčení, ale naopak právě pro toto své přesvědčení — může a musí být pro to, aby dělnická strana vepsala na svůj štít *podporu* rolnictva (*nikoli ovšem* jako třídy drobných vlastníků a drobných rolníků), *pokud je toto rolnictvo s to zapojit se do revolučního boje proti všem pozůstatkům feudalismu, zejména pak proti absolutismu*. Vždyť přece my, sociální demokraté, prohlašujeme, že jsme ochotni podporovat i velkoburžoazii, *pokud bude s to zapojit se do revolučního boje proti uvedeným jevům* — jak bychom tedy mohli odmítnout tuto podporu mnohamiliónové třídě drobné buržoazie, která se postupně mění v proletariát a splývá s ním? Jestliže podpora liberálních požadavků velkoburžoazie ještě neznamena, že podporujeme velkoburžoazii, pak ani podpora demokratických požadavků maloburžoazie ještě zdaleka neznamena, že podporujeme maloburžoazii: naopak právě ony vývojové možnosti, které se Rusku otevrou, až si vydobude politické svobody, přivodí velmi rychle zánik malovýroby

pod údery kapitálu. Myslím, že v tomto bodě nebudou mezi sociálními demokraty žádné spory. Takže otázka zní: 1. jak vypracovat takové požadavky, aby nebyly *pouhou* podporou drobných rolníků v kapitalistické společnosti? a 2. je naše rolnictvo alespoň zčásti s to zapojit se do *revolučního* boje s pozůstatky feudalismu a s absolutismem?

Začneme druhou otázkou. Jistě nebude nikdo popírat, že mezi ruským rolnictvem jsou revoluční síly. Víme, že rolníci i po reformě povstali proti statkářům nebo jejich správcům a úředníkům, kteří je hájili, víme, že v zemědělství došlo k vraždám, vzpourám apod. Víme, že mezi rolnictvem (v němž i jeho ubohé zlomky vzdělání už začaly probouzet pocit lidské důstojnosti) roste pobouření proti nelidské zvůli smečky vznešených obejdů, kterou poštvají proti rolnictvu pod titulem obvodních náčelníků. Víme, že milióny prostých lidí stále častěji hladovějí, a ti se nebudou natrvalo jen nezúčastněně dívat na tyto „zásobovací obtíže“. Víme, že mezi rolnictvem se šíří sektářství a rozumářství a politické protestní akce pod náboženskou slupkou jsou jevem, který je na určitém vývojovém stupni typický pro každý národ, nejen pro Rusko. Nemůže být tedy nejmenších pochyb, že mezi rolnictvem jsou revoluční síly. Nemyslíme si, že by tyto síly byly bůhvíjak mohutné, nezapomínáme ani na politickou nezralost a zaostalost rolnictva, rozhodně si nijak nezastíráme rozdíl mezi „ruskou vzpourou, nesmyslnou a krutou^[136]“ a revolučním bojem, rozhodně nezapomínáme, kolik nejrůznějších možností má vláda k politickému klamání a demoralizování rolnictva. Ale z toho všeho plyne jen to, že by bylo neuvážené prohlašovat za *nositele* revolučního hnutí rolnictvo, že by byla nerozumná taková strana, která by revolučnost svého hnutí *podmínila* revolučním smýšlením rolnictva. Jenže my nic takového nehodláme ruským sociálním demokratům navrhopat. Říkáme jen, že dělnická strana nesmí *opominout* revoluční síly, které jsou i mezi rolnictvem, že musí těmto silám poskytnout podporu, nechce-li

poruší základní myšlenkový odkaz marxismu a dopustit se obrovské politické chyby. Zda se tyto revoluční síly mezi ruským rolnictvem dokáží projevit alespoň tak, jako se projeví západoevropští rolníci při svržení absolutismu, to je otázka, na kterou dějiny dosud neodpověděly. Jestli to nedokáží, pak tím nijak neutrpí ani dobré jméno sociální demokracie, ani její hnutí, protože to nebude její vina, že rolnictvo nereagovalo (možná že nebylo s to reagovat) na její revoluční výzvu. Dělnické hnutí jde a půjde svou cestou, i kdyby je velkoburžoazie nebo maloburžoazie neví jak zrazovala. Jestli to dokáží, pak by sociální demokracie, která by při tom rolnictvo nepodpořila, navždy ztratila své dobré jméno a právo považovat se za předního bojovníka za demokracii.

Teď přejdeme k první otázce, kterou jsme si před chvílí položili. Musíme říci, že požadavek „radikální revize agrárních vztahů“ nám připadá nejasný: mohl být dostačující před patnácti lety, ale sotva bychom se s ním mohli spokojit dnes, kdy musíme jednak poskytnout materiál jako vodítko pro agitaci, jednak se distancovat od obhájců maloroľnictva, kterých je dnes v ruské společnosti tolik a kteří mají tak „vlivné“ stoupence, jako jsou pánové Pobědonoscev, Vitte a další vysocí úředníci ministerstva vnitra. Dovolíme si předložit soudruhům k posouzení asi takovouto formulaci třetího oddílu praktické části našeho programu:

„Ruská sociálně demokratická dělnická strana podporuje každé revoluční hnutí proti současnému státnímu a společenskému zřízení, a proto prohlašuje, že bude podporovat rolnictvo, pokud bude s to zapojit se do revolučního boje proti absolutismu jako třída, která nejvíce trpí bezprávným postavením ruského lidu a pozůstatky nevolnictví v ruské společnosti.

Vycházejíc z této zásady, ruská sociálně demokratická dělnická strana požaduje:

1. Zrušit výkupní platby, obrok i všechny povinnosti

připadající v současné době na rolnictvo jakožto poplatníky.

2. Vrátit lidu peníze, o které rolníky okradla vláda a statkáři ve formě výkupních plateb.

3. Zrušit vzájemné ručení a všechny zákony, které rolníkovi nedovolují volně disponovat s jeho půdou.

4. Odstranit všechny pozůstatky nevolnické závislosti rolníků na statkářích, ať už tyto pozůstatky vyplývají ze zvláštních zákonů a institucí (např. postavení rolníků a dělníků v oblasti uralských dolů a hutí), nebo z toho, že rolnické a statkářské pozemky stále ještě nejsou rozparcelovány (např. pozůstatky služebnosti v Západním kraji⁹⁸), nebo z toho, že statkáři odřezali rolníkům půdu, čímž se rolníci de facto dostávají do zoufalého postavení dřívějších robotníků.

5. Poskytnout rolníkům právo dožadovat se soudně snížení nepřiměřeně vysokého pachtovného a stíhat za lichvářství statkáře a vůbec všechny osoby, které využívají bídy rolníků a uzavírají s nimi zotročující smlouvy.“

Tento návrh musíme zdůvodnit zvláště podrobně nikoli proto, že by tato část programu byla nejdůležitější, ale proto, že je nejspornější a má nejdále k obecně vžitým a všemi sociálními demokraty uznávaným pravdám. Úvodní věta o (podmíněné) „podpoře“ rolnictva se nám zdá nutná proto, že přísně vzato proletariát nemůže a nesmí chránit zájmy třídy drobných vlastníků; může ji podporovat jen *potud, pokud* je tato třída revoluční. A protože v dnešní době je ztělesněním veškeré zaostalosti Ruska, veškerých pozůstatků nevolnictví, bezpráví a „patriarchálního“ útlaku právě samoděržaví, musíme říci, že dělnická strana podporuje rolnictvo jen *potud, pokud* je schopno revolučního boje proti *samoděržaví*. Tato věta zřejmě nejde dohromady s následující větou z návrhu skupiny Osvobození práce: „Hlavní oporou absolutismu je právě politická lhostejnost a duchovní zaostalost rolnictva.“ Jenže to není rozpor v teorii, ale ve skutečném životě, neboť rolnictvo

(tak jako třída drobných vlastníků vůbec) se vyznačuje dvojími rysy. Abychom nemuseli opakovat známé politico-koekonomické argumenty, dokazující vnitřní rozporuplnost rolnictva, uveďme následující Marxovu charakteristiku francouzského rolnictva ze začátku 50. let:

„Dynastie Bonapartů není představitelkou revolučního, nýbrž konzervativního rolníka, není představitelkou rolníka, který se snaží vymanit ze svých sociálních existenčních podmínek omezených parcelou, nýbrž rolníka, který je naopak chce upevnit, není představitelkou toho venkovského lidu, který chce svou vlastní energií ve spojení s městy svrhnout starý řád, nýbrž naopak toho lidu, který se tupě uzavírá do tohoto starého řádu a přeje si, aby ho přízrak císařství zachránil i s jeho parcelou a dal mu výsadní postavení. Dynastie Bonapartů nereprezentuje rolníkovo osvícení, nýbrž rolníkovu pověru, nereprezentuje jeho úsudek, nýbrž jeho předsudek, nereprezentuje jeho budoucnost, nýbrž jeho minulost, nereprezentuje jeho moderní Cevenny, nýbrž jeho moderní Vendée“ (Der 18. Brumaire, S. 99)⁹⁹. Právě proto musí dělnická strana podporovat to rolnictvo, které se snaží svrhnout „starý řád“, což je v Rusku především a hlavně samoděržaví. Ruští sociální demokraté vždycky uznávali, že z narodnické doktríny a orientace musí oddělit revoluční stránku a tu převzít. V programu skupiny Osvobození práce je to vyjádřeno nejen ve výše uvedeném požadavku „radikální revize“ atd., ale i v těchto slovech: „Ostatně je samozřejmé, že lidé, kteří jsou v přímém styku s rolnictvem, by mohli i v dnešní době svou činností v tomto prostředí prokázat socialistickému hnutí v Rusku důležitou službu. Sociální demokraté nejenže takové lidi od sebe neodradí, ale vynaloží všechno úsilí, aby se s nimi dohodli o hlavních zásadách a způsobech své činnosti.“ Před patnácti lety, kdy ještě byly živé tradice revolučního narodnictví, takové prohlášení stačilo, ale dnes musíme sami začít s projednáváním „hlavních zásad činnosti“ mezi rolnictvem, chce-

me-li, aby se sociálně demokratická dělnická strana stala předním bojovníkem za demokracii.

Nepovedou však naše požadavky k podpoře rolnického vlastnictví, a nikoli k podpoře rolníků jako osob? K upevnění malých hospodářství? Odpovídají celkovému průběhu kapitalistického vývoje? Proberme si tyto otázky, které jsou pro marxistu tak důležité.

O prvním a třetím požadavku může být mezi sociálními demokraty stěží spor, pokud jde o *podstatu věci*. Druhý požadavek vyvolá pravděpodobně různé názory, i pokud jde o podstatu. Domníváme se, že v jeho prospěch mluví tyto důvody: 1. je faktem, že výkupními platbami statkáři rolníky vyloženě okradli, protože se platilo nejen za půdu, ale i za nevolnictví, a že vláda vybrala od rolníků *víc*, než splatila statkářům; 2. nemáme důvod dívat se na tento fakt jako na nějakou uzavřenou věc, odloženou už do historického archívu, protože tak se na rolnickou reformu nedívají ani naši urození vykořisťovatelé, kteří teď vykřikují, jaké „oběti“ tehdy přinesli; 3. právě teď, kdy milióny rolníků už chronicky hladovějí a kdy vláda vyhazuje milióny na dary statkářům a kapitalistům a na dobrodružnou zahraniční politiku a přitom se hrdlí o každý groš, který má vydat na pomoc hladovějícím, právě teď je na místě a načase připomenout, jak lid doplácí na hospodaření absolutistické vlády, sloužící zájmům privilegovaných tříd; 4. sociální demokraté nemohou lhostejně přihlížet, jak rolnictvo hladoví a hlady umírá. O tom, že hladovějícím se musí poskytovat co nejrozsáhlejší pomoc, nebylo mezi ruskými sociálními demokraty nikdy sporu. A sotva bude někdo tvrdit, že tu lze opravdově pomoci bez revolučních opatření; 5. vyvlastnění údělných pozemků a větší uvolnění obchodu se šlechtickou půdou, tj. to, co by následovalo po realizaci navrhovaného požadavku, by prospělo celému společenskému vývoji Ruska. *Proti* navrhovanému požadavku by nám asi především namítli, že je „nesplnitelný“. Kdyby toto tvrzení bylo podepřeno jen frázemi proti

„revolucionářství“ a „utopismu“, pak říkáme už napřed, že nás takové *oportunistické fráze* nijak nepostraší a že jim nepřikládáme vůbec žádný význam. Bude-li však toto tvrzení podepřeno analýzou ekonomických a politických podmínek našeho hnutí, pak plně uznáme, že je potřeba tuto otázku podrobněji projednat a že polemika tu bude jen na prospěch věci. Poznamenejme, že tento požadavek není kladen samostatně, nýbrž že je součástí požadavku podporovat rolnictvo, *pokud* je revoluční. Jakým způsobem a jak široce se tyto síly mezi rolnictvem projeví, na to odpoví až dějiny. Pokud by se „splnitelností“ požadavků myslelo to, zda odpovídají dané konjunktře ekonomických a politických poměrů, a nikoli zda jsou celkově v souladu se zájmy společenského vývoje, pak by takové kritérium bylo naprosto nesprávné, jak přesvědčivě dokázal Kautsky ve své polemice^[209] proti Rose Luxemburgové^[216], která poukazovala na „nesplnitelnost“ (pro polskou dělnickou stranu) požadavku nezávislosti Polska^[217]. Kautsky tehdy uváděl (neklame-li nás paměť) jako příklad požadavek erfurtského programu, kde se mluví o tom, že vysocí státní úředníci mají být voleni lidem. „Splnitelnost“ tohoto požadavku je v dnešním Německu více než pochybná, ale nikdo ze sociálních demokratů nenavrhoval stěsnávat své požadavky do úzkého rámce toho, co je v daném okamžiku a za daných podmínek možné.

Dále, pokud jde o čtvrtý bod, nebude asi nikdo v zásadě nic namítat proti tomu, že sociální demokraté musí nutně přijít s požadavkem, aby byly odstraněny všechny pozůstatky nevolnické závislosti. Půjde asi jen o formulaci tohoto požadavku a dále o jeho šíři, tj. má-li se do něho pojmout například požadavek zavést opatření, která by odstranila *faktickou* robotní závislost rolníků vzniklou odřezáním rolnické půdy v roce 1861. Podle našeho názoru by se tato otázka měla řešit pozitivně. Nesmírný význam toho, že roboty (odpracovávání) v zemědělství ještě přežívá, byl v literatuře jasně doložen, stejně jako to, že tento přežitek

nesmírně brzdí společenský pokrok (a vývoj kapitalismu). Jistěže vývoj kapitalismu vede a nakonec přivodí „sám sebou, přirozeně“, odstranění těchto přežitků, ale tyto přežitky mají jednak velmi tuhý kořínek, takže s nějakým jejich rychlým odstraněním se nedá počítat, a jednak — a to je hlavní — „přirozená cesta“ neznamená nic jiného než vymírání rolníků, kteří jsou *de facto* (odpracováváním atd.) připoutáni k půdě a zotročeni statkáři. Pochopitelně že sociální demokraté nemohou ve svém programu přejít tuto otázku mlčením. Někdo se nás může zeptat: jak by se dal tento požadavek splnit? Myslíme, že v programu o tom není třeba mluvit. Jistěže splnění tohoto požadavku (které závisí stejně jako splnění skoro všech požadavků tohoto oddílu na síle revolučních sil mezi rolnictvem) si vyžádá, aby místní volené rolnické výbory důkladně zvážily místní podmínky — rolnické výbory jako protiváha šlechtických výborů, které provedly svou „zákonnou“ loupež v 60. letech; demokratické požadavky programu určují dostatečně jasně, jakých demokratických institucí by k tomu bylo zapotřebí. A to by byla ta „radikální revize agrárních vztahů“, o níž se mluví v programu skupiny Osvobození práce. Jak už jsme řekli, souhlasíme v zásadě s tímto bodem návrhu skupiny Osvobození práce a přáli bychom si jen 1. stanovit podmínky, za nichž proletariát může bojovat za třídní zájmy rolnictva; 2. *charakter* revize stanovit takto: odstranění pozůstatků nevolnické závislosti; 3. vyjádřit požadavky konkrétněji. — Tušíme další námitku: revize odřezaných pozemků atd. musí znamenat, že tato půda bude navrácena rolníkům. To je jasné. Ale nepevní to drobné vlastnictví, malou parcelu? Cožpak si mohou sociální demokraté přát, aby bylo velké kapitalistické hospodářství, které je — možná — provozováno na pozemcích ukradených rolníkům, nahrazeno drobným hospodářstvím? Vždyť to by bylo *reakční* opatření! Odpovídáme: nahrazení velkého hospodářství hospodářstvím drobným je bezesporu *reakční*, a my se za ně nesmíme stavět.

Ale vždyť probíraný požadavek je *podmíněn* tím, že mají být „odstraněny pozůstatky nevolnické závislosti“, a tudíž nemůže vést k rozdrobení velkých hospodářství; vztahuje se jen na stará hospodářství v podstatě čistě robotního typu, a *ve srovnání s nimi* je rolnické hospodářství zbavené veškerých středověkých omezení (viz bod 3) *pokrokové, a nikoli reakční*. Není ovšem snadné vést zde dělicí čáru, a my si také vůbec nemyslíme, že kterýkoli požadavek našeho programu bude „snadno“ splnitelný. Naší věcí je naznačit hlavní zásady a hlavní úkoly a o jednotlivosti se už dokáží postarat ti, kteří budou tyto úkoly prakticky řešit.

Poslední bod směřuje k témuž cíli jako bod předchozí: k boji proti všem (na ruském venkově tak hojným) pozůstatkům *předkapitalistického způsobu výroby*. Víme, že rolnický pacht v Rusku bývá velmi často jen zástěrkou přežívající roboty. Tuto myšlenku jsme si vypůjčili od Kautského^[207], který poukazoval na to, že v Irsku už Gladstonova liberální vláda vydala v roce 1881 zákon, podle něhož mají soudy právo snížit neúměrně vysoké pachtovné, a proto zařadil mezi žádoucí požadavky i tento: „Snížení neúměrně vysokého pachtovného soudními orgány k tomu účelu ustavenými“ (Reduzierung übermäßiger Pachtzinsen durch dazu eingesetzte Gerichtshöfe). V Rusku by to bylo zvláště užitečné (samozřejmě při demokratičnosti takových soudů) k vytlačení roboty. Domníváme se, že by se k tomu mohl připojit i požadavek, aby se vydal zákon i proti lichvářským půjčkám poskytovaným na podkladě zotročujících smluv; na ruském venkově jsou tyto smlouvy tak strašně rozšířené, tak nemilosrdně vysávají rolníka *jakožto dělníka* a tak strašně brzdí sociální pokrok, že je nejvyšší čas začít proti nim bojovat. A zjistit zotročující, lichvářský charakter smlouvy by nebylo pro soud o nic těžší než zjistit neúměrnou výši pachtovného.

Zkrátka a dobře, navrhované požadavky směřují podle našeho mínění ke dvěma hlavním cílům: 1. k odstranění všech *předkapitalistických*, nevolnických institucí a vztahů na

vesnici (doplněk k těmto požadavkům je obsažen v prvním oddílu praktické části programu); 2. k tomu, aby třídní boj na vesnici se stal otevřenější a uvědomělejší. Myslíme si, že právě tyto zásady by se měly stát vodítkem pro sociálně demokratický „agrární program“ v Rusku; musíme se energicky distancovat od veškerých tendencí *zmírnit* třídní boj na vesnici, kterých je v Rusku tolik. Vládnoucí liberálně narodnický směr má právě tuto tendenci. My ji musíme rázně odmítnout (jako se stalo v Příloze ke zprávě ruských sociálních demokratů na mezinárodním kongresu v Londýně[1]), přitom však nesmíme zapomínat, že máme z narodnictví vyloupnout jeho revoluční jádro. „Pokud bylo narodnictví revoluční, tj. pokud vystupovalo proti stavovsko-byrokratickému státu a proti barbarským formám vykořisťování a utlačování lidových mas, které tento stát podporoval, potud muselo být pojato s příslušnými změnami jako ústrojný prvek do programu ruské sociální demokracie“ (Axelrod, O současných úkolech a taktice[2], s. 7). Na ruské vesnici se v dnešní době prolínají dvě hlavní formy třídního boje: 1. boj rolnictva proti privilegovaným pozemkovým vlastníkům a proti pozůstatkům nevolnictví; 2. boj vznikajícího vesnického proletariátu proti vesnické buržoazii. Pro sociální demokraty má samozřejmě větší význam tento druhý boj, musí však podporovat i první, *pokud to není v rozporu* se zájmy rozvoje společnosti. Není náhodné, že rolnická otázka měla a má v ruské společnosti a v ruském revolučním hnutí tak významné místo: je to jen odraz toho, že i první boj je stále ještě velmi důležitý.

Na závěr musíme ještě varovat před eventuálním nedorozuměním. Mluvili jsme o „revoluční výzvě“ sociální demokracie adresované rolnictvu. Neznamená to třístit síly, a tím oslabovat tak nezbytné soustředování sil na práci mezi průmyslovým proletariátem? Vůbec ne. Že je takové soustředění sil nezbytné, to uznávají *všichni* ruští sociální demokraté a je to výslovně řečeno i v návrhu skupiny Osvobození práce z roku 1885 i v brožuře Úkoly rus-

kých sociálních demokratů^[55] z roku 1898. Není tedy rozhodně nejmenší důvod k obavám, že sociální demokraté budou třístit své síly. Program není přece instrukce: program má obsáhnout *celé* hnutí, kdežto v praxi se pak dostává do popředí jednou ta, podruhé zas jiná stránka hnutí. Nikdo nebude proti tomu, že v programu se má mluvit nejen o průmyslových, ale i o zemědělských dělnících, ačkoli by přitom žádného ruského sociálního demokrata zatím ani nenapadlo posílat za dnešní situace soudruhy na vesnici. Ale dělnické hnutí samo i bez našeho úsilí nutně povede k rozšíření demokratických myšlenek na vesnici. „Při agitaci založené na hospodářských zájmech musí sociálně demokratické kroužky nutně narazit na fakta, která názorně ukáží, jak velmi blízko k sobě mají zájmy průmyslového proletariátu a zájmy rolnictva“ (Axelrod, *ib.*, s. 13), a právě proto ruští sociální demokraté tak naléhavě potřebují „Agrarprogramm“ (*v uvedeném smyslu*; přísně vzato to ovšem žádný „agrární program“ není). V naší propagandě a agitaci neustále narážíme na takové rolníky, kteří pracují jako tovární dělníci, ale jsou s vesnicí ve styku, mají tam příbuzenstvo, rodinu a dojíždějí tam. Otázky výkupních plateb, vzájemného ručení a pachtovného vesměs živě zajímají i velkoměstského dělníka (nemluvě např. o uralských dělnících, kam už také pomalu proniká sociálně demokratická propaganda a agitace). Nesplnili bychom svou povinnost, kdybychom se nepokusili dát sociálním demokratům a uvědomělým dělníkům, kteří občas přijdou na vesnici, přesné vodítko. Dále nesmíme zapomínat ani na vesnickou inteligenci, například na učitele obecných škol, kteří jsou po hmotné i duchovní stránce v tak ubohém postavení a tak zblízka vidí a sami na sobě cítí bezpráví a útlak lidu, že se mezi nimi docela jistě rozšíří sympatie k sociální demokracii (jakmile hnutí dále poroste).

Podle našeho názoru by tedy měl program Sociálně demokratické dělnické strany Ruska poukázat na: 1. základní charakter hospodářského vývoje Ruska; 2. nutné důsled-

ky kapitalismu: rostoucí bídu a rostoucí pobouření dělnictva; 3. třídní boj proletariátu jakožto základ našeho hnutí; 4. konečné cíle sociálně demokratického dělnického hnutí — jeho snahu vydobýt si k dosažení těchto cílů politickou moc — mezinárodní charakter hnutí; 5. nezbytnou političnost třídního boje; 6. to, že ruský absolutismus, z něhož vychází bezprávi a útlak lidu a který chrání vykořisťovatele, je hlavní překážkou dělnického hnutí a že proto vybojování politických svobod, nutné i v zájmu vývoje celé společnosti, je nejbližším politickým úkolem strany; 7. to, že strana bude podporovat všechny strany a vrstvy obyvatelstva bojující proti absolutismu a že povede boj proti demagogickým intrikám naší vlády; dále uvést 8. výčet základních demokratických požadavků; 9. požadavků ve prospěch dělnické třídy a 10. požadavků ve prospěch rolnictva s vysvětlením jejich celkové povahy.

Jsme si plně vědomi, jak obtížné je podat zcela uspokojivou formulaci programu, nemůžeme-li uspořádat celou řadu porad se soudruhy. Přesto se však domníváme, že se do této práce musíme pustit a (z výše uvedených příčin) déle ji neodkládat. Doufáme, že nám budou nápomocni všichni teoretikové strany (v čele s členy skupiny Osvobození práce) i všichni socialisté, kteří prakticky působí v Rusku (a nejen sociální demokraté; velmi rádi bychom slyšeli i názor socialistů jiných frakcí a ochotně otiskneme i jejich vyjádření), a všichni uvědomělí dělníci.

ZPĚTNÝ SMĚR V RUSKÉ SOCIÁLNÍ DEMOKRACII

Redakce listu Rabočaja mysl vydala Zvláštní přílohu k listu Rabočaja mysl^[115] (září 1899), aby „rozptýlila spoustu nedorozumění a nejasností kolem orientace listu (jako třeba, že ‚zavrhujeme politiku‘)“. (Podepsána redakce.^[114]) Velmi vítáme, že Rabočaja mysl konečně veřejně přichází s programovými otázkami, o nichž dosud jako by vůbec nechtěla vědět, ale rozhodně odmítáme tvrzení, že „orientace listu Rabočaja mysl odpovídá orientaci vyspělého ruského dělnictva“ (jak v Příloze prohlašuje redakce). Nikoli, chce-li jít redakce cestou, která se rýsuje (dosud jen *rýsuje*) v uvedené publikaci, pak to znamená, že nepochopila správně program, který vypracovali zakladatelé ruské sociální demokracie a kterým se až dosud řídili ruští sociální demokraté působící v Rusku; znamená to, že dělá *krok zpět* ve srovnání se stupněm teoretického a praktického vývoje, kterého už ruská sociální demokracie dosáhla.

Orientace listu Rabočaja mysl je vyložena v úvodníku Zvláštní přílohy, nazvaném Naše skutečnost^[138] (podpis *R. M.*). Tento článek musíme teď velmi důkladně rozebrat.

Hned na začátku zjišťujeme, že *R. M.* líčí *vyloženě nesprávně* „naši skutečnost“ a zejména pak naše dělnické hnutí, že chápe dělnické hnutí příliš úzce a snaží se nevidět jeho vyšší formy, ke kterým už dospělo pod vedením ruských sociálních demokratů. A opravdu, *R. M.* hned na začátku článku říká: „Naše dělnické hnutí má v sobě zárodky nej-různějších organizačních forem,“ počínaje stávkovými spolky a konče spolky legálními (povolenými zákonem).

ПОИСКАНИЕ НАПРАВЛЕНИЕ В РУССКОЙ СОЦ.-ДЕМОКРАТИИ.

Редакция Работы Мысли издала вглавное приложение к Раб. Мысли (сентябрь 1899), жема, газетать всю тумасу недоразумений и недоразумений, которая существовать отнесением направления Раб. Мысли (в рол абстрактных и на мн. политик и, напомним). (От редакции). Мы очень рады тому, что Раб. Мысль открыто ставит, наконец, вопросы программные, которые она как будто неохотила знать до сих пор, но мы р-шительны протестуем против того, что направление Раб. Мысли есть направление передавших русских работ (как замечает там же редакция). Нет, если редакция Раб. Мысли хотеть идти по тому пути, который нам бытается (по крайней мере и в главно-главном) в названном издании, то это значит, что она неверно понимает ту программу, которую выработали основатели русской соц.-демократии и которую придерживались до сих пор все русские соц.-демократы, действительные в России; это значит, что она думает шаг назад, против тех ступеней теории и практической организации, которой уже достигла русская социальная демократия.

Направление Работы Мысли излагается в предловои статье вглавного приложения: „Наша действительность“ (подписано Р.М.). Эту статью мы и должны теперь разбирать с особым тщанием.

Уже в самом начале статьи оказывается, что Р.М. ведомо неверно изображает, нашу действительность. Вообще и наше рабочее движение в частности, обнаруживает непонимание рабочего движения и стремление закрывать глаза на те высшие формы его, которых оно уже выработало. Погружением русских соц.-демократов. В самом деле: наше рабочее движение — говорит Р.М. в самом начале статьи — носит характер разнообразных форм организации, начиная от статичной общности и вплоть до легальных (разрешенных законом) обществ. — Итальяно? спослит и невоинен и читатель? Неужели ранее заметна в России никакие более высокие, более передовых форм организации работы движения? Отвечают, что конечно, она не хотеть забывать их, потому что на самом деле в стране он кабыт себе побывает свое положение еще гораздо более р-шительным образом: задати движения ранее мнужки, наступающее рабочее дело русских работ — говорит он — сводится к ухищрению рабочими своего положения в беснн возможных способов, и в переключение этих способов в высшая отчасти таки только статичной организации и легальной общности! И так, русское рабочее движение сводится к тому же, к статичным и легальным общностям! Да ведь более широкая неправда! Русское движение создало таких организаций, как СПРРРРРРРРР и Киевский Союзы борьбы, Еврейский Рабочий Союз и др. Р.М. говорит правду, что еврейское рабочее движение носит особый политический характер, является искончением. Но это отчасти таки неправда, что еврейский Рабочий Союз своими сторонами. То он необходимым бы с рядом русских организаций и не образовал бы, русский. С.-Демократ. Рабочую Партию. Существование этой Партии есть крупнейший шаг русского рабочего движения в его спланировании с русским революционным движением. Тот шаг, который доказал, что русское рабочее движение не сводится к статичным и легальным общностям. Как могло произойти, что русские социал-листы, пишущие в Раб. Мысли не хотят вразумительно шага, не хотят познать его значения?

Пришло это от того, что Р.М. не понимает ни отношения русского рабочего движения к социализму и революционному движению в России, ни политический характер русского рабочего класса, характер еврейского политическим направлением нашего движения — пишет Р.М. — служит, конечно, требованию преобразования рабочих. Мы спрашиваем, почему же это к показателю нишего движения не приписывается требование социальная демократов и соц.-демократических организаций? На каком основании Р.М. отбрасывает требования от требований русских соц.-демократов? А это отклонение Р.М. проболит во всей своей статье, как вообще редакция Раб. Мысли проболит это в каждом номере своей газеты. Чтобы разяснить эту ошибку Раб. Мысли, мы должны разяснить общий вопрос об отношении социализма к рабочему движению. Во всех европейских странах социализм и рабочее движение существовали сначала отдельно друг от друга. Рабочие вели борьбу с капиталистами, устраивали стачки и союзы, а социальность стояла в стороне от работ. Движения создавали у себя критикующую современную капиталистическую, буржуазный строй общества и требующую замены этого строя другим, высшим социалистическим строем. Отделение Раб. Движения от социализма было слабостью и неразвитостью и того и другого: утением социализма, не слияния с рабочей борьбой, сставалась лишь утопией, а рабочим пожалающим, не вращившими на действительную жизнь; Раб. Движение оставалось мелочным, раздробленным, не приобретало политического значения, не освещалось передовой наукой своего времени. Поэтому во всех европейских странах мы видим, чтобы сильнее и сильнее проявлялись стремление слияния социализма и рабочего движения в единое социал-демократическое движение. Классовая борьба рабочих превращается при таком случае в единственный борьбу пролетариата за свое освобождение от эксплуатации его со стороны имущих классов, во исполнение высшей формы социалистического движения рабочих: самостоятельного соц.-демократического движения. Направление социализма к слиянию с рабочим движением всего главно заслуга К. Маркса и Ф. Энгельса: они создали такую революционную теорию, которая объяснила необходимость этого слияния и по линии знамен

První strana originálu Leninova článku
Zpětný směr v ruské sociální demokracii z roku 1899

Zmenšeno

A to je všechno? zeptá se čtenář nechápavě. Cožpak *R. M.* nezaznamenal v Rusku žádné *vyšší*, vyspělejší organizační formy dělnického hnutí? Zřejmě je nechce zaznamenat, protože hned na další stránce opakuje své tvrzení daleko výstižněji, když píše: „Úkoly hnutí dané chvíle, skutečná dělnická věc ruského dělnictva, se redukuje na to, aby dělníci *všemi možnými způsoby* zlepšili své postavení,“ a do výčtu těchto způsobů pak zařazuje zase *jen* stávkové organizace a legální spolky! Takže ruské dělnické hnutí se prý *redukuje* na stávky a legální spolky! Ale to je přece vyslovená *lež!* Ruské dělnické hnutí už před dvaceti lety založilo širší organizaci, vytklo si širší úkoly (hned si o tom povíme podrobněji). Ruské dělnické hnutí vytvořilo organizace, jako byl petrohradský¹⁰⁰ a kyjevský¹⁰¹ Svaz boje, Židovský dělnický svaz¹⁰² aj. *R. M.* sice říká, že židovské dělnické hnutí má svou „zvláštní politiku“, že je výjimkou. Jenže to je také lež, protože kdyby Židovský dělnický svaz stál „mimo“, *nebyl by se spojil* s celou řadou ruských organizací a nevytvořil by Sociálně demokratickou dělnickou stranu Ruska. Založení této strany je nesmírně významným krokem ruského dělnického hnutí, pokud jde o *jeho splynutí* s ruským revolučním hnutím. Tento krok jasně dokázal, že ruské dělnické hnutí *nelze redukovat* jen na stávky a zákonem povolené spolky. Jak se mohlo stát, že ruští socialisté, kteří píší do listu *Rabočaja mysl*, nechtějí vidět tento krok, nechtějí pochopit jeho význam?

Stalo se to proto, že *R. M.* nechápe ani vztah ruského dělnického hnutí k socialismu a k revolučnímu hnutí v Rusku, ani politické úkoly ruské dělnické třídy. „Velmi charakteristickým ukazatelem orientace našeho hnutí,“ píše *R. M.*, „jsou přirozeně požadavky, s nimiž přicházejí dělníci.“ Ptáme se, proč nejsou mezi ukazatele *našeho hnutí* počítány požadavky *sociálních demokratů* a sociálně demokratických organizací? Z jakého důvodu odděluje *R. M.* dělnické požadavky od požadavků ruských sociálních demokratů? A *R. M.* si tak počíná v celém svém článku stejně

jako redakce listu Rabočaja mysl v každém svém čísle. Máme-li vysvětlit tuto chybu uvedeného listu, musíme zevrubně vysvětlit, jak je to vůbec se vztahem *socialismu k dělnickému hnutí*. Ve všech evropských zemích existoval zpočátku socialismus a dělnické hnutí odděleně. Dělníci bojovali proti kapitalistům, organizovali stávky a zakládali spolky, kdežto socialisté stáli stranou dělnického hnutí a vytvářeli učení kritizující tehdejší kapitalistické, buržoazní společenské zřízení a požadující, aby toto zřízení bylo nahrazeno zřízením zcela jiným, vyšším, socialistickým. Fakt, že socialismus a dělnické hnutí existovaly odděleně, měl za následek slabost a nevyspělost obou: socialistická učení, která nesplynula s bojem dělnictva, zůstávala pouhými utopiemi, zbožnými přáními, jež neměla žádný vliv na skutečný život; a dělnické hnutí zůstávalo slabé, roztržité, bez politického významu, postrádalo zápalný náboj pokrokové vědy své doby. A tak ve všech evropských zemích vidíme, jak se čím dál silněji projevuje snaha, aby socialismus a dělnické hnutí *splynuly* v jednotné *sociálně demokratické* hnutí. Třídní boj dělnictva se tak postupně mění v *uvědomělý boj*, v němž se *proletariát* snaží osvobodit od vykořisťování majetných tříd a v němž vyrůstá i vyšší forma socialistického dělnického hnutí: *samostatná dělnická sociálně demokratická strana*. O splynutí socialismu s dělnickým hnutím se nejvíce zasloužili K. Marx a B. Engels: to oni vytvořili revoluční teorii, která vysvětlila, že takové splynutí je nutné, a uložila socialistům, aby organizovali třídní boj proletariátu.

Přesně tak se vyvíjela situace i v Rusku. I u nás stál socialismus velmi dlouho, po mnoho desetiletí *stranou*, nepodílel se na boji dělníků proti kapitalistům, na dělnických stávkách atd. Na jedné straně socialisté nechápali Marxovu teorii, domnívali se, že se v Rusku nedá uplatnit, a na druhé straně mělo ruské dělnické hnutí stále ještě zcela zárodečnou formu. Když v roce 1875 vznikl Jihoruský dělnický svaz a v roce 1878 Severoruský dělnický svaz,

byla orientace těchto dělnických organizací jiná než orientace ruských socialistů; žádaly politická práva pro lid a chtěly za ně bojovat, kdežto ruští socialisté se tehdy mylně domnívali, že politický boj je odklonem od socialismu. Avšak ruští socialisté nezůstali u této nedomyšlené, chybné teorie. Šli dál, přijali Marxovu teorii a vypracovali pro ruské poměry teorii dělnického socialismu, teorii ruských sociálních demokratů. Na založení ruské sociální demokracie má hlavní zásluhu skupina Osvobození práce, Plechanov, Axelrod a jejich přátelé*. Od založení ruské sociální demokracie (1883) se ruské dělnické hnutí ve všech svých četných projevech přímo sblížovalo s ruskými sociálními demokraty, snažilo se s nimi splynout. Založení Sociálně demokratické dělnické strany Ruska (na jaře 1898) je velmi významným krokem k tomuto splynutí. Dnes je *hlavním* úkolem všech ruských socialistů a všech uvědomělých ruských dělníků posilovat toto splynutí a organizačně upevnit Sociálně demokratickou dělnickou stranu. Kdo se k tomuto splynutí nechce znát, kdo se pokouší vést uměle jakousi dělicí čáru mezi dělnickým hnutím a sociální demokracií v Rusku, ten dělnickému socialismu a dělnickému hnutí v Rusku neprospívá, ale *škodí*.

Pokračujme. *R. M.* píše: „Pokud jde o obsáhlé požadavky, o politické požadavky, pouze v požadavcích petrohradských tkalců... z roku 1897 spatřujeme první a celkem ještě neuvědomělý případ, kdy naši dělníci přišli s tak rozsáhlými politickými požadavky.“ Nezbyvá nám než znovu říci, že to *vůbec není pravda*. Uveřejňuje-li redakce listu *Rabočaja* mysl takové fráze, prozrazuje tím jednak neznalost dějin ruského revolučního a ruského dělnického hnutí, pro sociálního demokrata neodpuštělnou, a jednak to, že chápe

* Splynutí ruského socialismu s ruským dělnickým hnutím je historicky probádáno v brožuře jednoho našeho soudruha Rudý praporek nad Ruskem. Nástin dějin ruského dělnického hnutí^[87]. Brožura bude vbrzku vydána¹⁰³.

dělnickou věc neodpustitelně úzce. Obsáhlé politické požadavky vyhlásilo ruské dělnictvo v májovém letáku petrohradského Svazu boje z roku 1898^[19] i v novinách S.-Pěťburgskij rabočij listok a Rabočaja gazeta, kterou přední organizace ruských sociálních demokratů uznaly v roce 1898 za oficiální orgán Sociálně demokratické dělnické strany Ruska. Jestliže to Rabočaja mysl ignoruje, pak couvá zpátky a dává plně za pravdu názoru, že nereprezentuje vyspělé dělníky, nýbrž nejnížší, nejméně vyspělé vrstvy proletariátu (*R. M.* se sám ve svém článku zmiňuje, že Rabočaja mysl na to už byla upozorněna). Nejméně vyspělé vrstvy proletariátu neznají dějiny ruského revolučního hnutí a *R. M.* je rovněž nezná. Nejméně vyspělé vrstvy proletariátu nechápou vztah mezi dělnickým hnutím a sociální demokracií a *R. M.* tento vztah rovněž nechápe. Proč ruští dělníci nezaložili v 90. letech své zvláštní organizace odděleně od socialistů jako v 70. letech? Proč nevyhlásili své politické požadavky sami, odděleně od socialistů? *R. M.* to zřejmě vysvětluje tím, že „ruští dělníci jsou pro to ještě příliš málo zralí“ (s. 5 jeho článku), ale tímto vysvětlením jen znovu potvrzuje, že je oprávněn mluvit pouze za nejméně vyspělé vrstvy proletariátu. Tyto vrstvy dělnictva si v době hnutí 90. let neuvědomovaly jeho političnost. Přesto je však obecně známo (a *R. M.* to sám říká), že dělnické hnutí 90. let nabylo širokého politického významu. Bylo to tím, že hnutí ovlivnili jako vždy a všude vyspělí dělníci, a dělnictvo šlo za nimi proto, že prokázali odhodlání a schopnost sloužit dělnické věci, že si dovedli získat jeho plnou důvěru. A tyto vyspělí dělníci byli sociální demokraté; mnozí z nich se už dokonce sami účastnili diskusí mezi narodovoljovci a sociálními demokraty, které provázely přechod ruského revolučního hnutí od rolnického a spikleneckého socialismu k socialismu dělnickému. Je proto pochopitelné, proč se vyspělí dělníci teď neoddělovali od socialistů a revolucionářů do zvláštních organizací. Mělo to smysl a bylo to nutné tehdy, dokud se ještě socialis-

mus dělnického hnutí stranil. Ale jakmile vyspělí dělníci poznali dělnický socialismus a *sociálně demokratické* organizace, bylo by už takové oddělování nemožné a nesmyslné. *Splynutí* vyspělých dělníků se sociálně demokratickými organizacemi bylo naprosto přirozené a nutné. Byl to jen důsledek významné dějinné skutečnosti, že se v 90. letech v Rusku setkala dvě hluboká společenská hnutí: jedno živelné, lidové hnutí dělnické třídy a druhé jako pohyb společenského myšlení směrem k Marxově a Engelsově teorii, k učení sociální demokracie.

Jak nesmírně úzce chápe Rabočaja mysl politický boj, je vidět z následujících řádků. *R. M.* mluví o rozsáhlých politických požadavcích a píše: „Aby však takový politický boj mohli dělníci vést zcela uvědoměle a samostatně, musely by jej vést přímo dělnické organizace tak, aby politické požadavky dělníků uvědoměle vycházely z jejich celkových politických potřeb a zájmů dané chvíle“ (sic!), „aby tyto požadavky byly požadavky dělnických (řemeslnických) organizací samých, aby je opravdu společně vypracovávaly a také společně, z vlastní iniciativy předkládaly...“ A pak na vysvětlenou dodává, že nejbližším společným politickým požadavkem dělníků je prozatím stále ještě „(!)“ deseti-hodinová pracovní doba a znovuzavedení svátků zrušených zákonem ze dne 2. VI. 1897^[106]. — A po tom všem se redakce listu Rabočaja mysl ještě diví, že je obviňována z odmítání politiky! Cožpak tohle redukování politiky na boj cechovních organizací za dílčí reformy není odmítáním politiky? Cožpak to není popření základní myšlenky světové sociální demokracie, že snahou sociálních demokratů musí být organizování třídního boje proletariátu v samostatných dělnických politických stranách bojujících za demokracii *jakožto prostředek*, kterým si proletariát vydobude politickou moc a vybuduje socialistickou společnost? Jak nesmírně lehkomyšlně házejí naši nejnovější falzifikátoři myšlenek sociální demokracie přes palubu všechno, co je sociálním demokratům drahé, co je opravňuje spatřo-

vat v dělnickém hnutí hnutí dějinného významu. Co jim je po tom, že dlouholeté zkušenosti evropského socialismu a evropské demokracie učí, že se má usilovat o vytvoření samostatných dělnických politických stran? Co jim je po tom, že ruské revoluční hnutí dospělo po dlouhé a trnité cestě ke spojení socialismu s dělnickým hnutím, ke spojení velkých sociálních a politických ideálů s třídním bojem proletariátu? Co jim je po tom, že vyspělé ruské dělnictvo už založilo Sociálně demokratickou dělnickou stranu Ruska? Pryč s tím vším! Odhodme toto příliš velké ideové břemeno, tuto příliš obtížnou a náročnou historickou zkušenost — a ať „zůstanou prozatím“ jen cechovní spolky (ačkoli zatím není vůbec dokázáno, že se smějí v Rusku zakládat, nebereme-li v úvahu legální spolky), ať tyto cechovní spolky „z vlastní iniciativy“ vypracovávají požadavky, požadavky „dané chvíle“, požadavky malých, drobných reforem! Co to vlastně znamená? Vždyť tu někdo hlásá, že se má jít zpátky! Vždyť tu někdo propaguje rozbití socialismu!

A všimněte si, že Rabočaja mysl nerozvádí jen myšlenku, aby si místní organizace samy vypracovávaly místní formy boje a samy hledaly podněty k agitaci, její metody atd. — proti této myšlence by nikdo nic nenamítal. Ruští sociální demokraté si nikdy nedělali ani nejmenší nárok na to, aby v tomto směru omezovali samostatnost dělníků. To opravdu ne. Rabočaja mysl chce *zcela odsunout* velké politické úkoly ruského proletariátu a omezit se „prozatím“ „pouze“ na „zájmy dané chvíle“. Až dosud chtěli ruští sociální demokraté organizovat proletariát k boji proti samoděržaví jako nejbližšímu cíli a přitom vycházet z každého požadavku dané chvíle a agitovat pro něj. Teď chce Rabočaja mysl *omezit* boj proletariátu na málo významný boj za drobné požadavky. *R. M.* si je velmi dobře vědom, že se odchyluje od názorů celé ruské sociální demokracie, a proto těm, kdo uvedený list obviňují, hned odpovídá: Svržení carismu je prý nejbližším úkolem ruského dělnického hnutí. Ale

jakého vlastně dělnického hnutí, ptá se *R. M.* — „*Stávkového hnutí? Svépomocných spolků? Dělnických kroužků?*“ (s. 5 článku). Na to mu odpovídáme: Mluvte jen za sebe, za svou skupinu, za nejméně vyspělé vrstvy proletariátu z určitého místa, které vaše skupina zastupuje, ale neodvažujte se mluvit za vyspělé ruské dělnictvo! Mluvčí nejméně vyspělých vrstev proletariátu často nevědí, že boj za svržení samoděržaví může vést jen revoluční strana. *R. M.* to také neví. Ale vyspělí ruští dělníci to vědí. Mluvčí nejméně vyspělých vrstev proletariátu často nevědí, že dělnické hnutí není jen stávkový boj, svépomocné spolky a dělnické kroužky, že ruské dělnické hnutí má už dávno tendenci zorganizovat se v revoluční stranu a že to dokázalo i v praxi. *R. M.* to také neví. Ale vyspělí ruští dělníci to vědí.

R. M. se pokouší předstírat, že jeho naprosté nepochopení sociálního demokratismu je jen jakýmsi zvláštním chápáním „naší skutečnosti“. Podívejme se na tento jeho názor blíže.

„O pojmu samoděržaví,“ píše *R. M.*, „...se tu teď nebudeme šířit, protože předpokládáme, že o těchto věcech má každý náš čtenář naprosto přesnou a jasnou představu.“ Hned se přesvědčíme, jak krajně nepřesnou a nejasnou představu o těchto věcech má sám *R. M.* Nejprve se však zmíníme ještě o jedné okolnosti. Patří mezi čtenáře *R. M.* dělníci? Jistěže patří. Ale je-li tomu tak, kdepak mají vzít tu naprosto přesnou představu o samoděržaví? K tomu je zřejmě nutné velmi široké propagování všech politických svobod, k tomu je třeba agitace, která by každý jednotlivý projev policejního násilí a byrokratického útlaku spojila (v hlavách dělníků) s „přesnou představou“ o samoděržaví. To se zdá být jasné. Ale je-li tomu tak, jak může být úspěšná čistě místní propaganda a agitace proti samoděržaví? Není snad bezpodmínečně nutné *organizovat* ji po celém Rusku jako jednotnou plánovitou činnost? To jest jako činnost jedné strany? Proč vlastně *R. M.* mezi nejbližšími úkoly ruského dělnického hnutí neuvádí úkol organizovat

soustavnou propagandu a agitaci proti samoděržaví? Jedině proto, že má naprosto *nepřesnou a nejasnou* představu o úkolech ruského dělnického hnutí a ruské sociální demokracie.

R. M. pak dále vysvětluje, že samoděržaví představuje obrovskou „lidskou sílu“ (po vojensku vydrezírovaná byrokracie) a obrovskou „hospodářskou sílu“ (finanční prostředky). Nebudeme se zdržovat u „nepřesných“ míst jeho výkladu (a „nepřesností“ je tu velmi mnoho) a přistoupíme rovnou k tomu hlavnímu:

R. M. klade ruské sociální demokracii takovouto otázku: „Neradí se tedy náhodou v této chvíli ruským dělníkům, aby svým nynějším (zárodečným) organizacím vytkli jako první a nejbližší úkol svrhnout onu lidskou sílu a zmocnit se síly hospodářské? (a to ani nemluvíme o revolucionářích, kteří říkají, že se tohoto úkolu mají chopit kroužky vyspělých dělníků).“

Nevěříme svým očím a znovu a znovu pročítáme toto otřesné místo. Nezmýlili jsme se náhodou? Ne, nezmýlili: *R. M. skutečně neví, čemu se říká svržení samoděržaví.* Je to neuvěřitelné, ale je to tak. Ostatně jaképak neuvěřitelné při myšlenkovém chaosu, jaký jsme u *R. M.* zjistili, ne?

R. M. plete dohromady dobytí moci revolucionáři a svržení samoděržaví revolucionáři.

Staří ruští revolucionáři (narodovoljovci) usilovali o to, aby revoluční strana dobyla moc. Domnívali se, že po tomto dobytí moci „by strana svrhla lidskou sílu“ samoděržaví, tj. na místa vysokých státních úředníků by jmenovala své lidi, „dobyla by hospodářskou sílu“, tj. všechny finanční prostředky státu, a provedla by sociální převrat. Narodovoljovci (staří) skutečně usilovali o „svržení lidské síly a dobytí hospodářské síly“ samoděržaví, máme-li už podle *R. M.* používat těchto neobratných výrazů. Ruští sociální demokraté se rázně postavili proti této revoluční teorii. Plechanov ji nemilosrdně kritizoval ve svých dílech *Socialismus a politický boj*^[129] (1883) a *Naše neshody*^[125] (1885) a ukázal ruským revolucionářům, jaký je jejich

úkol: vytvořit revoluční dělnickou stranu, jejímž nejbližším cílem bude svržení samoděržaví. Co je to však svržení samoděržaví? Abychom to R. M. mohli vysvětlit, musíme nejdříve odpovědět na otázku, co je to samoděržaví. Samoděržaví (absolutismus, neomezená monarchie) je taková forma vlády, za níž nejvyšší moc patří plně a nedílně (neomezeně) carovi. Car vydává zákony, jmenuje vysoké státní úředníky, vybírá a vydává peněžní prostředky lidu *bez jakékoli účasti lidu na zákonodárství a na kontrole správy státu*. Samoděržaví je proto samovláda vysokých státních úředníků a policie a bezpráví lidu. Tímto bezprávím trpí všechen lid, avšak majetné třídy (zvláště bohatí statkáři a kapitalisté) mají na úřednický aparát velmi silný vliv. Dělnická třída naproti tomu trpí dvojnásob: jednak bezprávným postavením všeho ruského lidu, jednak útlakem kapitalistů, kteří nutí vládu, aby sloužila jejich zájmům.

Co tedy potom znamená svržení absolutismu? Znamená to, že car se zřekne neomezené moci; že lid dostane právo volit si své zástupce, kteří budou vydávat zákony, kontrolovat činnost vysokých státních úředníků, dozírat na vybírání a vydávání státních prostředků. Taková forma vlády, při níž se lid účastní zákonodárství a správy, se nazývá *konstituční* forma vlády (konstituce = zákon o účasti zástupců lidu na zákonodárství a správě státu). Takže svržení samoděržaví znamená, že absolutistická forma vlády bude nahrazena formou konstituční. Ke svržení samoděržaví nebude tudíž zapotřebí žádného „svržení lidské síly a dobytí hospodářské síly“, nýbrž bude zapotřebí donutit carskou vládu, aby se vzdala své neomezené moci a svolala zemský sněm zástupců lidu, který by vypracoval ústavu („vybojovat demokratickou“ [lidovou, v zájmu lidu vypracovanou] „ústavu“, jak se praví v návrhu programu ruských sociálních demokratů^[127], vydaném v roce 1885 skupinou Osvobození práce).

Proč musí být svržení samoděržaví prvním úkolem ruské dělnické třídy? Proto, že za samoděržaví nemůže dělnická

třída svůj boj patřičně rozvinout, nemůže si vybojovat žádné pevné postavení ani v hospodářském, ani v politickém životě, nemůže vytvořit pevné, masové organizace, nemůže před pracujícími vyhlásit program sociální revoluce a naučit je za ni bojovat. Jedině za politické svobody může celá dělnická třída energicky bojovat proti třídě buržoazie a konečným cílem tohoto boje bude, že si proletariát vybojuje politickou moc a vybuduje socialistickou společnost. A právě tento boj organizovaného proletariátu, důkladně vyškoleného v boji o politickou moc, bude znamenat skutečné „svržení lidské síly a dobytí hospodářské síly“ buržoazní vlády, avšak *toto* dobytí moci ruští sociální demokraté nikdy nekladli jako nejbližší úkol ruských dělníků. Ruští sociální demokraté vždycky říkali, že k tomuto definitivnímu vítězství socialismu si ruská dělnická třída vybuduje organizace, až budou zavedeny politické svobody a ona bude moci rozvinout mohutný masový boj.

Ale jak tedy může ruská dělnická třída svrhnout samoděržaví? Vždyť redaktoři listu *Rabočaja mysl* se tady vysmívají dokonce i skupině *Osvobození práce*, která ruskou sociální demokracii založila a ve svém programu řekla, že „boj proti samoděržaví je závazný i pro ty dělnické kroužky, které dnes představují zárodky příští ruské dělnické strany“. Listu *Rabočaja mysl* (viz č. 7 a rozebíraný článek) to připadá směšné: dělnické kroužky mají svrhnout samoděržaví! Na to jeho redaktorům odpovíme: komu se to vysmíváte? Leda sami sobě! [25] Redaktoři listu *Rabočaja mysl* si stěžují, že ruští sociální demokraté s nimi polemizují *nesoudružsky*. Ať čtenáři sami posoudí, kdo z nás dvou polemizuje *nesoudružsky*: zda staří ruští sociální demokraté, kteří jasně vyložili své názory a říkají přímo, které názory „mladých“ považují za chybné a proč; či zda jsou to „mladí“, kteří své odpůrce ani výslovně *nejmenují* a jen zpoza rohu rýpnou jednou do „autora německé knihy o Černyševském [124]“ (Plechánova, přičemž ho zcela bezdůvodně pletou dohromady s některými legálními publicisty),

jindy zase do skupiny Osvobození práce, když *překrouceně* citují úryvky z jejího programu, aniž přitom proti němu stavějí nějaký svůj určitý program. Ano, uznáváme soudružské povinnosti, uznáváme, že všichni soudruzi si mají pomáhat, že mají být navzájem tolerantní ke svým názorům, *my se však touto soudružskou povinností cítíme vázáni vůči ruské a vůči mezinárodní sociální demokracii, a ne naopak.* Uznáváme soudružské povinnosti vůči listu Rabočaja mysl ne proto, že jeho redaktoři jsou našimi soudruhy; pokládáme tyto redaktory za své soudruhy jedině proto a jedině potud, pokud pracují v ruské (a tudíž i mezinárodní) sociální demokracii. A proto, jsme-li přesvědčeni, že se „soudruzi“ od sociálně demokratického programu vzdalují, že „soudruzi“ úkoly dělnického hnutí zužují a zkreslují, pak považujeme za svou *povinnost* naprosto jasně vyjádřit svůj názor a nenechat nic nedopovězené.

Řekli jsme právě, že redaktoři listu Rabočaja mysl zkreslují názory skupiny Osvobození práce. Ať to čtenář posoudí sám. „Těžko můžeme pochopit ty naše soudruhy,“ píše R. M., „kteří svůj program ‚osvobození práce‘ považují za jednoduchou odpověď na otázku: ‚Kde vzít síly k boji protisamoděržaví?‘“ (Na jiném místě: „Naši revolucionáři se dívají na hnutí dělnictva jako na nejlepší prostředek ke svržení samoděržaví.“) Otevřte návrh programu ruských sociálních demokratů, vydaný skupinou Osvobození práce v roce 1885 a přetištěný v brožuře P. B. Axelroda O současných úkolech a taktice ruských sociálních demokratů^[2] (Ženeva 1898), a uvidíte, že *základem* programu je úplné osvobození práce od útlaku kapitálu, přechod všech výrobních prostředků do společenského vlastnictví, dobytí politické moci dělnickou třídou a vytvoření revoluční *dělnické* strany. Je jasné, že R. M. tento program zkresluje, že jej *nechce* pochopit. Chytá P. B. Axelroda za slovo na začátku brožury, kde říká, že program skupiny Osvobození práce „byl odpovědí“ na otázku, kde vzít síly k boji proti samoděržaví. Ale to je přece *historický fakt*, že program skupiny

Osvobození práce byl odpovědí na tuto otázku ruských revolucionářů i celého ruského revolučního hnutí. A jestliže její program na tuto otázku odpověděl, znamená to snad, že dělnické hnutí bylo pro ni jen prostředkem? Vždyť tato „*nechápvavost*“ *R. M.* leda dokazuje, že nezná všeobecně známá fakta o činnosti skupiny Osvobození práce.

Dále. Jak může být toto „svržení samoděržaví“ úkolem dělnických kroužků. *R. M.* to nechápe. Otevřme si program skupiny Osvobození práce, kde se praví: „Za hlavní prostředek politického boje dělnických kroužků proti absolutismu považují ruští sociální demokraté agitaci mezi dělnictvem a další šíření socialistických idejí a zakládání revolučních organizací v jeho řadách. Tyto organizace, navzájem těsně spjaté v jediný přirozený celek, nehodlají zůstat jen u dílčích střetnutí s vládou, ale budou se snažit ve vhodnou chvíli přejít k zásadnímu a ráznému útoku proti ní.“ Touto taktikou se právě řídily ruské organizace, když na jaře roku 1898 založily Sociálně demokratickou dělnickou stranu Ruska a tím dokázaly, že znamenají v Rusku velkou politickou sílu. Jestliže tyto organizace vytvoří jednu stranu, rozvinou rozsáhlou agitační kampaň proti neomezené vládě a zároveň využijí všechny síly liberální opozice, bude pro takovou stranu dobytí politických svobod úkolem nepochybně dosažitelným. Jestliže to redaktoři listu *Rabočaja mysl* mohou „těžko pochopit“, pak jim „můžeme“ nanejvýš poradit: budete se muset ještě trochu učit, pánové, protože na těchto věcech vůbec nic těžkého k pochopení není.

Vraťme se však k *R. M.*, kterého jsme zanechali v úvahách o boji proti samoděržaví. Jeho vlastní názor na tuto otázku ilustruje ještě přesvědčivěji nový, zpětný směr listu *Rabočaja mysl*.

„Je jasné, že samoděržaví spěje ke konci,“ píše *R. M.* „Boj proti samoděržaví je pro všechny životaschopné síly společnosti jednou z podmínek jejich zdravého vývoje.“ Z toho asi plyne, pomyslí si čtenář, že proti samoděržaví

musí bojovat i dělnická třída, ne? Ba ne, jen žádný spěch. *R. M.* má svou vlastní logiku a terminologii. Ke slovu boj dodá ještě slovo „veřejný“ (boj) a míní tím něco docela zvláštního. Popíše *legální opozici* mnohých vrstev ruského obyvatelstva proti vládě, načež uzavře: „Vždyť i boj za zemstevní a městskou veřejnou samosprávu, i boj za veřejnou školu, stejně jako boj za veřejnou pomocnou akci hladovějícímu obyvatelstvu atd. je bojem proti samoděržaví.“ „Všem uvědomělým pokrokovým vrstvám a skupinám obyvatelstva je zřejmé, že proti samovládě vysokých státních úředníků je nutné veřejně bojovat. A nejen to. Tento veřejný boj se sice z jakéhosi podivného nedorozumění netěší vlídné pozornosti mnoha ruských revolučních publicistů, ale jak jsme viděli, ruská společnost jej už vede, a ne od včerejška.“ „Skutečným problémem je, jak mají jednotlivé společenské vrstvy... vést tento“ (sic!) „boj proti samoděržaví co nejúspěšněji... A pro nás je hlavním problémem, jak mají tento veřejný“ (!) „boj proti samoděržaví vést naši dělníci...“

Tyto úvahy *R. M.* jsou opět přímo napěchovány neuvěřitelným množstvím zmatků a omylů.

Za prvé *R. M.* si plete *legální opozici* s bojem proti samoděržaví, s bojem za svržení samoděržaví. Této chyby pro socialistu neodpustitelné se dopouští tím, že používá bez vysvětlení výrazu „boj se samoděržavím“: Tento výraz může znamenat (někdy) i boj *proti* samoděržaví, ale může také znamenat i boj proti jednotlivým opatřením samoděržaví při zachování tohoto absolutistického zřízení.

Za druhé *R. M.* zařazuje *legální opozici* do veřejného boje proti samoděržaví a říká, že naši dělníci mají vést „tento veřejný boj“, čímž vlastně radí našim dělníkům, aby nevedli revoluční boj proti samoděržaví, nýbrž aby se *legálně* stavěli do opozice vůči samoděržaví, tj. klesá až tak hluboko, že sociální demokracii nehorázně degraduje a klade ji naroveň nejtuctovějšímu a nejubožejšímu ruskému liberalismu.

Za třetí *R. M.* říká *vyslovenou lež* o ruských sociálně demokratických publicistech, když tvrdí, že nevěnují pozornost legální opozici [pravda, *R. M.* si „soudružsky“ libuje v neadresných výtkách. Nemá-li však na mysli sociální demokraty, pak jeho slova nemají žádný smysl]. Opak je pravdou: jak skupina Osvobození práce, tak hlavně P. B. Axelrod^[2], Manifest Sociálně demokratické dělnické strany Ruska^[72] i brožura Úkoly ruských sociálních demokratů^[4] (vydaná Sociálně demokratickou dělnickou stranou Ruska a Axelrodem nazvaná *komentářem* k Manifestu) — ti všichni nejenže legální opozici věnovali pozornost, ale vysvětlili také velmi přesně její stanovisko k sociální demokracii.

Teď si to všechno vyjasněme. Jaký „boj se samoděržavím“ vedou naše zemstva, liberální spolky, liberální tisk? Vedou vůbec boj proti samoděržaví, boj za svržení samoděržaví? *Zdaleka ne, takový boj nikdy nevedly a nevedou.* Takový boj vedou jedině revolucionáři, kteří velmi často vyšli z liberální společnosti a těší se sympatiím veřejnosti. Avšak vést revoluční boj není zdaleka totéž jako sympatizovat s revolucionáři a podporovat je; boj proti samoděržaví je něco docela jiného než legální opozice vůči němu. Ruští liberálové vyjadřují svou nespokojenost se samoděržavím jen v takové formě, jakou samoděržaví *dovoluje*, jakou nepokládá pro sebe za nebezpečnou. Krajním projevem liberální opozice byly jen *petice* liberálů carské vládě s požadavkem, aby se na správě státu podílel také lid. A liberálové pokaždé trpělivě snášeli, jak jejich petice policajti hrubě odmítali, snášeli i nezákonné a neurvalé pronásledování, kterým je vláda žandárů odměňovala za zákonné pokusy projevit svůj názor. Dělat z liberální opozice z ničeho nic veřejný boj proti samoděržaví znamená celou věc dokonale *zkreslovat*, protože ruští liberálové *nikdy* nevybudovali revoluční stranu pro boj za svržení samoděržaví, třebaže k tomu vždycky mohli a mohou sehnat jak hmotné prostředky, tak představitele ruského liberalismu v zahraničí. A *R. M.* nejenže celou věc zkresluje, ale plete

do toho i jméno velkého ruského socialisty N. G. Černyševského. Píše: „V tomto boji jsou na straně dělníků všechny pokrokové vrstvy ruské společnosti, které hájí své společenské zájmy a instituce a jsou si dobře vědomy svých společných výhod; nikdy nezapomínají““ (R. M. cituje Černyševského), „jak velký, je to rozdíl, provádí-li se nějaká přeměna podle nezávislého rozhodnutí vlády nebo na *oficiální žádost společnosti*“.“ Má-li tato poznámka platit o všech představitelích „veřejného boje“, tak jak jej chápe R. M., tj. o všech ruských liberálech, pak je to *vyložená lež*. Ruští liberálové nikdy nekladli vládě oficiální požadavky a právě proto nikdy nehráli a ani teď absolutně nemohou hrát *samostatnou* revoluční úlohu. Spojenci dělnické třídy a sociální demokracie nemohou být „všechny pokrokové vrstvy společnosti“, nýbrž jedině revoluční strany zakládané členy této společnosti. Liberálové jako takoví pak mohou a musí být pouze *jedním ze zdrojů* pomocných sil a prostředků pro revoluční dělnickou stranu (jak to také naprosto jasně řekl P. B. Axelrod ve výše uvedené brožuře). N. G. Černyševskij nelítostně ironizoval „pokrokové vrstvy ruské společnosti“ právě proto, že nechápaly, že vládě se musí předkládat oficiální požadavky, a neúčastněně přihlížely, jak revolucionáři z jejích vrstev umírají pod ranami absolutistické vlády. R. M. v tomto případě cituje Černyševského stejně nesmyslně, jako v druhém článku Zvláštní přílohy^[44] nesmyslně hromadí úryvky z jeho citátů, které mají ukázat, že Černyševskij nebyl utopista a že ruští sociální demokraté význam „velkého ruského socialisty“ plně nedocenili. Plechanov ve své knize o Černyševském (články ve sborníku Social-Demokrat¹⁰⁴, vydané knižně německy^[229]) plně docenil význam Černyševského a objasnil i jeho stanovisko k Marxově a Engelsově teorii. Zato uvedená redakce prokázala leda svou neschopnost podat jakž takž souvislé a všestrannější hodnocení Černyševského, jeho silných a slabých stránek.

„Skutečný problém“ ruské sociální demokracie vůbec

není v tom, jak mají liberálové vést „veřejný boj“ (jímž *R. M.* rozumí legální opozici, jak jsme viděli), nýbrž v tom, jak má budovat revoluční dělnickou stranu bojující za svržení absolutismu, která by se mohla opřít o *všechny* opoziční síly v Rusku, která by dovedla *využít* všech projevů opozice ve svém revolučním boji. K tomu je nezbytná právě revoluční dělnická strana, protože jediné dělnická třída může být v Rusku rozhodným a důsledným bojovníkem za demokracii, protože bez energického působení takové strany liberální síly „mohou zůstat i nadále malátnou, nečinnou, dřímající silou“ (P. B. Axelrod, citovaná brožura, s. 23). A jestliže *R. M.* říká, že naše „nejpokrokovější vrstvy“ vedou „skutečný“ (!) „veřejný boj se samoděržavím“ (s. 12 článku *R. M.*), že „naším hlavním problémem je, jak mají *tento veřejný boj* se samoděržavím vést naši dělníci“, jestliže *R. M.* říká takové věci, pak se tedy opravdu naprosto odchyluje od sociální demokracie. Musíme jen vážně poradit redaktorům listu *Rabočaja mysl*, aby se dobře zamyslili nad tím, kam chtějí jít a kde je jejich pravé místo: zda mezi revolucionáři, kteří přicházejí mezi pracující masy s programem sociální revoluce a chtějí jim pomoci vybudovat politickou revoluční stranu, nebo mezi liberály, kteří vedou vlastní „veřejný boj“ (tj. legální opozici). Vždyť teorie „veřejné aktivity“ dělnictva, teorie „společenské svépomoci“ a cechovních organizací, které se „prozatím“ omezují na požadavek desetihodinové pracovní doby, teorie „veřejného boje“ zemstev, liberálních spolků apod. proti samoděržaví, tato teorie neobsahuje absolutně nic socialistického, nic takového, co by neuznávali i liberálové! Vždyť celý program uvedeného listu (pokud se tu dá o programu vůbec mluvit) v podstatě směřuje k tomu, ponechat ruské dělnictvo v jeho zaostalosti a roztržštěnosti a udělat z něho *přívěsek liberálů!*

Některé věty *R. M.* jsou obzvlášť zarážející. Například píše: „Celé neštěstí je jediné v tom, že naše revoluční inteligence, nemilosrdně pronásledovaná politickou policií,

považuje boj s ní za politický boj proti samoděržaví.“ Jaký smysl může mít takové prohlášení? Politická policie se nazývá politická proto, že pronásleduje nepřátele samoděržaví a všechny, kdo proti němu bojují. Proto i Rabočaja mysl, pokud ještě nedokončila svou proměnu v liberály, se s politickou policií utkává, tak jako se s ní utkávají všichni ruští revolucionáři, socialisté i všichni uvědomělí dělníci. Z faktu, že politická policie nemilosrdně pronásleduje socialisty a dělníky, že samoděržaví má po ruce „dobře fungující organizaci“, „schopné a obratné státníky“ (s. 7 článku *R. M.*), z tohoto faktu mohou plynout jediné dva závěry: liberální strašpytel si z něho odvodí, že náš lid a zejména naše dělnictvo je dosud málo připraveno k boji a že veškeré naděje musíme vkládat do „boje“ zemstev, liberálního tisku apod., neboť to je „ten pravý boj proti samoděržaví“, a ne jenom boj s politickou policií. Socialisti a každý uvědomělý dělník si z toho odvodí, že dělnická strana musí všemožně usilovat o to, aby měla také „dobře fungující organizace“, aby si z vyspělých dělníků a socialistů vychovala také „schopné a obratné revolucionáře“, kteří by povznesli dělnickou stranu na úroveň předního bojovníka za demokracii a dokázali kolem ní shromáždit všechny opoziční síly.

Redaktoři listu Rabočaja mysl nepozorují, že se dostali na šikmou plochu, po které sklouzávají k prvnímu závěru!

R. M. píše dále: „V těchto programech“ — tj. v programech sociálních demokratů — „nás zaráží to, že se v nich donekonečna opakuje, jak je důležité, aby dělníci působili v parlamentě“ (který u nás neexistuje), „přičemž se v nich naprosto přehlíží, jak důležitá je účast dělníků“ v zákonodárných sborech továrníků, v úřadech pro tovární záležitosti, v městské veřejné samosprávě (s. 15). Nebudou-li se vyzvedat přednosti parlamentu, jak se potom dělníci dovedí o politických právech a politických svobodách? Jestliže se o těchto otázkách mlčí — jako o nich mlčí Rabočaja

mysl — neznamená to, že se nejméně vyspělé vrstvy dělnictva udržují v politické nevědomosti? A pokud jde o účast dělníků v městské veřejné samosprávě, pak ani jediný sociální demokrat nikdy a nikde nepopíral, že je užitečné a důležité, aby v ní *socialističtí* dělníci působili. Jenže je směšné mluvit o tom v Rusku, kde žádný veřejný projev socialismu není možný a kde by získání dělníků pro práci v městské samosprávě (kdyby nějaká samospráva byla vůbec možná) ve skutečnosti znamenalo odvést vyspělé dělníky od práce v socialistickém dělnickém hnutí a vydat je napospas liberalismu.

„Vztah vyspělých vrstev dělnictva k takové (absolutistické) vládě,“ říká *R. M.*, „...je stejně pochopitelný jako vztah dělníků k továrníkům.“ Takže, jak z toho podle zdravého rozumu vyplývá, vyspělé vrstvy dělnictva jsou stejně uvědomělými sociálními demokraty jako socialisté z řad inteligence, a proto snaha listu *Rabočaja* mysl oddělit je od sebe je nesmyslná a škodlivá. V ruské dělnické třídě tedy už vyrostly a samostatně z ní vyšly složky, které mohou vytvořit samostatnou politickou dělnickou stranu. Avšak z faktu, že vyspělé vrstvy dělnictva jsou politicky uvědomělé, redaktoři onoho listu vyvozují, že je třeba tyto vyspělé dělníky táhnout zpátky a nechat je přešlapovat na místě! „Jaký boj dělnictva je žádoucí?“ ptá se *R. M.* a odpovídá: Žádoucí je takový boj, jaký je možný, a možný je takový, jaký „vedou“ dělníci v „dané chvíli“!!! Těžko lze výstižněji vyjádřit onen nesmyslný a bezzásadový oportunistismus, kterým jsou nakaženi tito redaktoři, stržení nadšením pro módní „bersteinovštinu“! Žádoucí je to, co je možné, a možné je to, co je v dané chvíli! Vždyť to je totéž, jako kdybychom člověku, který se vydal na dlouhou a obtížnou cestu, na níž ho čeká spousta překážek a spousta nepřátel, kdybychom takovému člověku na otázku: Kudy se mám dát? odpověděli: Měl bys jít tam, kam můžeš, a můžeš jít tam, kam teď právě jdeš! Jenže to je právě nihilismus, ale ne revoluční, nýbrž oportunistický nihilismus, kterým se

vyznačují buď anarchisté, nebo buržoazní liberálové! Tím, že *R. M.* „vybízí“ ruské dělnictvo k „dílčímu“ a „politickému“ boji (přitom se pod pojmem politický boj nerozumí boj proti samoděržaví, nýbrž jen „boj za zlepšení životních podmínek všeho dělnictva“), vyzývá ruské dělnické hnutí a ruskou sociální demokracii, aby udělaly *krok zpátky*, vyzývá v podstatě dělníky, aby se od sociálních demokratů odtrhli a hodili tak přes palubu všechny evropské a ruské zkušenosti! K boji za zlepšení svého postavení, pouze k takto vymezenému boji, dělníci vůbec nepotřebují socialisty. Ve všech zemích se najdou dělníci, kteří bojují za zlepšení svého postavení a přitom nemají potuchy o socialismu, nebo jsou dokonce proti němu.

„Na závěr několik slov o našem pojetí dělnického socialismu,“ píše *R. M.* Po tom, co jsme už uvedli, si čtenář jistě snadno představí, jaké „pojetí“ to asi bude. Je to prostě věrná kopie „módní“ Bernsteinovy knihy^[196]. Třídní boj proletariátu nahrazují naši „mladí“ sociální demokraté „veřejnou a politickou aktivitou dělnictva“. Vzpomeneme-li si, jak chápe *R. M. veřejný* „boj“ a „politiku“, bude nám jasné, že je to nezastřený návrat k „formuli“ některých legálních ruských publicistů. Místo aby přesně ukázali cíl (a podstatu) socialismu: přechod půdy, továren apod., zkrátka všech výrobních prostředků do vlastnictví celé společnosti a nahrazení kapitalistické výroby plánovitou výrobou v zájmu všech členů společnosti, místo toho *R. M.* poukazuje nejdřív na rozvoj cechovních organizací a spotřebních družstev a jen tak mimochodem podotkne, že socialismus vede k plnému zespolečnění všech výrobních prostředků. Zato je hodně tučným písmem vytištěno, že „socialismus je jen dalším vyšším vývojovým stadiem moderní společnosti“. Je to fráze převzatá od Bernsteina, která význam a podstatu socialismu nejen neobjasňuje, ale zatemňuje. Všichni liberálové a všichni buržoové jsou rozhodně pro „vývoj moderní společnosti“, takže všichni se z prohlášení *R. M.* zaradují. Přesto však jsou buržoové

nepřáteli socialismu. Ona totiž „moderní společnost“ má velmi mnoho různých stránek a každý z těch, kdo tohoto obecného termínu používá, má na mysli některou jinou stránku. Takže *R. M.*, místo aby dělníkům vysvětlil pojem třídního boje a socialismu, uvádí jen mlhavé a matoucí fráze. A nakonec, místo aby uvedl, jakým způsobem chce dnešní socialismus uskutečnit socialismus — že totiž organizovaný proletariát si musí vydobýt politickou moc — místo toho mluví *R. M.* jen o tom, že výroba přejde pod jejich (dělnickou) veřejnou správu nebo pod správu demokratizované veřejné moci, demokratizované „jejich (dělnickou) aktivní účastí v úřadech pro nejrůznější záležitosti továren a závodů, v rozhodčích soudech, v nejrůznějších sborech, komisích a poradních orgánech, které vypracovávají dělnické zákony, účastí dělníků ve veřejné samosprávě a konečně ve společném zastupitelském orgánu země“. Redaktoři listu *Rabočaja* mysl považují tedy za dělnický socialismus jen takový socialismus, kterého lze dosáhnout *pokojnou* cestou, zatímco revoluční cestu vylučují. Toto zúžení socialismu a jeho zredukování na běžný buržoazní liberalismus je znovu obrovským krokem zpátky ve srovnání s názory všech ruských a převážně, drtivé většiny evropských sociálních demokratů. Dělnická třída by samozřejmě raději uchopila moc *pokojnou* cestou (řekli jsme už dříve, že uchopit moc může jen organizovaná dělnická třída, která prošla školou třídního boje), ale kdyby se měl proletariát *vzdát* revolučního převzetí moci, bylo by to z teoretického hlediska i z hlediska praktické politiky *šilenství* a znamenalo by to jen hanebný ústupek buržoazii a všem majetným třídám. Je velmi pravděpodobné, dokonce nanejvýš pravděpodobné, že buržoazie neudělá pokojný ústupek proletariátu a v rozhodující chvíli bude bránit své výsady násilím. Pak nezbude dělnické třídě nic jiného, než dosáhnout svého cíle revolucí. Proto také program „dělnického socialismu“ mluví o vydobytí politické moci jen všeobecně, *aniž přesněji určuje* způsob dobytí moci, neboť

jeho volba závisí na budoucí situaci, kterou dnes nemůžeme přesně odhadnout. Avšak opakujeme, že omezovat činnost proletariátu stůj co stůj jen na pokojnou „demokraticizaci“ znamená zcela svévolně zužovat a vulgarizovat pojetí dělnického socialismu.

Ostatní články Zvláštní přílohy^[44] už nebudeme rozebírat tak podrobně. O článku k desátému výročí úmrtí Černyševského jsme se již zmínili. Pokud jde o to, jak redaktoři listu Rabočaja mysl propagují bernsteinovštinu, které se na celém světě tak chytili všichni nepřátelé socialismu, zejména pak buržoazní liberálové, a proti které se rozhodně vyslovila (na sjezdu v Hannoveru^[234]) převážná většina německých sociálních demokratů a německých uvědomělých dělníků, pokud jde o bernsteinovštinu, není zde na její podrobný rozbor místo. Nás zajímá *ruská* bernsteinovština a ukázali jsme už, jaký bezmezný myšlenkový zmatek „naše“ bernsteinovština představuje, jak v ní není ani stopy po samostatném názoru a jaký je to jednoznačný krok zpátky ve srovnání s názory ruské sociální demokracie. Ale o německé bernsteinovštině ať raději mluví Němci sami. Poznamenejme jen, že ruská bernsteinovština jde ještě nesrovnatelně dál než německá. Bernstein si přes všechny své chyby a zřejmou snahu couvat zpátky v teorii i v politice zachoval ještě tolik rozumu a tolik svědomitosti, že *odmítl navrhnout změny* v programu německé sociální demokracie, jelikož sám nedospěl k žádné nové teorii nebo programu, a v poslední, rozhodující chvíli prohlásil, že schvaluje Bebelovu rezoluci, která slavnostně vyhlásila před celým světem, že německá sociální demokracie setrvává na svém starém programu a na své staré taktice. Nu, a naši ruští bernsteinovci? Ti neudělali ani setinu toho, co udělal Bernstein, a přesto jdou až tak daleko, že dokonce nechtějí ani vědět, že všechny ruské sociálně demokratické organizace položily v roce 1898 základ k Sociálně demokratické dělnické straně Ruska, že vydaly její Manifest a vyhlásily jejím oficiálním orgánem

list Rabočaja gazeta a že všechny tyto publikace plně vycházejí ze „starého“ programu ruských sociálních demokratů. Naši bernsteinovci jako by si ani neuvědomovali, že jakmile zavrhli tyto staré názory a dospěli k novým, pak mají morální povinnost, povinnost vůči celé ruské sociální demokracii i vůči těm socialistům a dělníkům, kteří všechny své síly věnovali přípravám a založení Sociálně demokratické dělnické strany Ruska a dnes většinou zaplňují ruské věznice. Tato morální povinnost vyžaduje, aby se zastánci nových názorů nespokojovali jen s tím, že budou zpoza rohu rýpat do jakýchsi „našich revolucionářů“, ale aby přímo a jasně prohlásili, s kým jmenovitě nesouhlasí a v čem a s jakými konkrétně novými názory a novým programem přicházejí.

Zbývá nám probrat ještě jednu a snad nejzávažnější otázku: čím si *vysvětlit* vznik takového zpětného směru v ruské sociální demokracii. Domníváme se, že takovou věc nelze vysvětlit jen osobními vlastnostmi redaktorů listu Rabočaja mysl či jen vlivem módní bernsteinovštiny. Podle našeho mínění je to dáno především specifikou historického vývoje ruské sociální demokracie. Tato specifika vyvolala — *a dočasně musela vyvolat* — omezené chápání dělnického socialismu.

V 80. letech a začátkem 90. let, kdy sociální demokraté začínali v Rusku prakticky pracovat, měli před sebou za prvé narodovoljovce, kteří jim vytýkali, že se straní politického boje, jenž je tradicí ruského revolučního hnutí, a s nimiž sociální demokraté houževnatě polemizovali, a za druhé ruskou liberální společnost, která byla rovněž nespokojená s tím, že se revoluční hnutí obrátilo od narodovoljovství k sociální demokracii. Polemika s jedním i druhým táborem se točila kolem politiky. Narodovoljovci redukovali politiku na spiklenectví, a proto, když sociální demokraté bojovali proti tomuto omezenému chápání politiky, mohli vystupovat a někdy i vystupovali proti politice vůbec (vzhledem k tomu, že tehdy převládalo její

určité omezené chápání). Na druhé straně slychali sociální demokraté v liberálních a radikálních salónech buržoazní „společnosti“ dosti často projevy lítosti nad tím, že revolucionáři upustili od teroru: lidé, kteří se nejvíc trásli o svou kůži a v rozhodující chvíli nechali na holičkách hrdiny, kteří zasazovali rány samoděržaví, tito lidé farizejsky obviňovali sociální demokraty z politické indiferentnosti a ze srdce si přáli, aby se znovu zrodila strana, která by za ně tahala kaštany z ohně^[148]. Přirozeně že sociální demokraté hluboce nenáviděli tyto lidi a jejich fráze a pouštěli se do drobnější, zato však prospěšnější propagační práce mezi továrním proletariátem. Zpočátku byl rámec této práce nutně úzký, což se projevilo i v úzce pojatých prohlášeních některých sociálních demokratů. Tento úzký rámec však nelekal ty sociální demokraty, kteří ani na chvíli nezapomínali na dalekosáhlé dějinné cíle ruského dělnického hnutí. Co na tom, že *slova* sociálních demokratů jsou někdy úzce zaměřená, jen když *jejich dílo* je dalekosáhlé. Zato se nepouštějí do neplodných spiknutí, nebratříckují se s buržoazně liberálními Balalajkiny¹⁰⁵, ale jdou mezi třídu, která jediná je opravdu revoluční, a pomáhají jí, aby nabrala sílu! Jak se bude postupně šířit sociálně demokratická propaganda, mysleli si, bude tento omezený rámec sám sebou zanikat. Do značné míry to tak skutečně dopadlo. Od propagandy začali přecházet k široké agitaci. Při této široké agitační práci vyrůstalo přirozeně stále více uvědomělých, vyspělých dělníků; začaly vznikat revoluční organizace (petrohradský, kyjevský a ostatní svazy boje, Židovský dělnický svaz). Ty měly samozřejmě tendenci splynout, což se jim nakonec i podařilo: spojily se a položily základ k Sociálně demokratické dělnické straně Ruska. Zdálo by se, že starý úzký rámec hnutí teď definitivně zanikne, protože ztratil své opory. Dopadlo to však jinak: rozšíření agitace přivedlo sociální demokraty do styku s nižšími, nejméně vyspělými vrstvami proletariátu; získání těchto vrstev vyžadovalo od agitátora, aby se

dovedl přizpůsobit nejnižší úrovni chápání, učil se stavět do popředí „požadavky a zájmy dané chvíle“ a odsunovat velké ideály socialismu a politického boje. Roztříštěnost a přístipkaření v sociálně demokratické práci, neobyčejně slabé spojení mezi kroužky v jednotlivých městech, mezi ruskými sociálními demokraty a jejich zahraničními soudruhy, kteří měli jednak solidnější znalosti, jednak bohatší revoluční zkušenosti a širší politický rozhled, to všechno přirozeně vedlo k tomu, že tato (*naprosto nutná*) stránka sociálně demokratické činnosti se neúměrně rozrůstala a u jednotlivců mohla vést k opomíjení ostatních stránek, tím spíš, že při každém prozrazení vypadli z řad bojující armády nejuvědomější dělníci a intelektuálové, takže se dosud nemohla vytvořit pevná revoluční tradice a kontinuita. A tak právě v tomto neúměrném zvětšení jedné stránky sociálně demokratické činnosti vidíme hlavní příčinu smutného ústupu od ideálů ruské sociální demokracie. Přidejte k tomu ještě zaujetí módní knížkou, špatnou znalost dějin ruského revolučního hnutí a naivní touhu po originalitě — a máte tu všechny složky, které tvoří „zpětný směr v ruské sociální demokracii“.

Musíme se tedy trochu podrobněji zabývat tím, jaký má být vztah vyspělých vrstev proletariátu k méně vyspělým a jaký je význam sociálně demokratické činnosti v obou těchto vrstvách.

Dějiny dělnického hnutí všech zemí ukazují, že socialistické myšlenky nejdříve a nejsnáze chápou nejlépe situované vrstvy dělnictva. Z nich především vycházejí nejvyspělejší dělníci, kteří vynikají v každém dělnickém hnutí, dělníci, kteří si dovedou získat naprostou důvěru všeho dělnictva, kteří se plně věnují vzdělávání a organizování proletariátu, dělníci, kteří přijímají socialismus naprosto uvědoměle a dokonce samostatně vypracovávají socialistické teorie. Každé živé dělnické hnutí mělo takové dělnické vůdce, mělo své Proudhony a Vaillantovy, své Weitlingy a Bebely. Také naše ruské dělnické hnutí slibuje, že v tomto

směru nezůstane pozadu za evropským. Zatímco vzdělaná společnost ztrácí zájem o poctivou, nelegální literaturu, roste mezi dělnictvem dychtivá touha po vědění a po socialismu, mezi dělníky vyrůstají skuteční hrdinové, kteří i přes skandální životní podmínky a úmornou dřinu v továrně v sobě nacházejí tolik charakteru a silné vůle, aby se neúnavně učili a vypracovali se v uvědomělé sociální demokraty, v „dělnickou inteligenci“. V Rusku už existuje tato „dělnická inteligence“ a my musíme vynaložit veškeré úsilí, aby její řady neustále rostly, aby její vysoké intelektuální potřeby byly plně uspokojovány, aby z jejích řad vycházeli vůdcové ruské sociálně demokratické dělnické strany. List, který by se chtěl stát orgánem všech ruských sociálních demokratů, musí proto být na úrovni vyspělých dělníků; nejenže nesmí uměle snižovat svou úroveň, ale naopak ji musí neustále zvyšovat, sledovat všechny taktické, politické a teoretické otázky sociální demokracie celého světa. Teprve potom budou potřeby dělnické inteligence uspokojeny a ona sama převezme otěže ruského dělnického hnutí, a *tudíž* i věc ruské revoluce.

Za početně slabou vrstvou nejvyspělejších dělníků jde široká vrstva průměrných dělníků. I tito dělníci dychtí po socialismu, pracují v dělnických kroužcích, čtou socialisticke noviny a knihy, pomáhají agitovat a liší se od zmíněné vrstvy jen tím, že nemohou zcela samostatně zastávat vedoucí funkce v sociálně demokratickém dělnickém hnutí. V listu, který by byl orgánem strany, průměrný dělník neporozumí některým článkům, nevyzná se plně v některé složité teoretické nebo praktické otázce. Z toho však vůbec nevyplyne, že by se list měl snížit na úroveň většiny svých čtenářů. Právě naopak, list musí pozvedat jejich úroveň a pomáhat, aby z průměrných dělníků vyrůstali uvědomělí dělníci. Dělník, plně zaujatý *místní* praktickou činností a zajímavící se nejvíc o kroniku dělnického hnutí a o nejbližší agitační úkoly, takový dělník musí na každém kroku myslet zároveň na celé ruské dělnické hnutí, na jeho dě-

jiný úkol, na konečný cíl socialismu. Proto list, jehož čtenáři jsou v převážné většině průměrní dělníci, musí nutně každou místní a úzkou otázku spojovat se socialismem a politickým bojem.

A konečně za střední vrstvou jde masa nejméně vyspělých vrstev proletariátu. Je docela možné, že socialistický list jim bude úplně nebo skoro úplně nesrozumitelný (vždyť i v západní Evropě je počet sociálně demokratických voličů daleko vyšší než počet čtenářů sociálně demokratického tisku), bylo by však nesprávné z toho vyvozovat, že se sociálně demokratické noviny musí přizpůsobit co nejnižší úrovni dělníků. Plyne z toho jen to, že se na tyto vrstvy musí působit jinými agitačními a propagačními prostředky: brožurami napsanými co nejpobulárněji, osobní agitací a hlavně letáky o místních událostech. Ale sociální demokraté se nesmějí omezovat jen na to: je docela možné, že první krok k probouzení uvědomělosti nejméně vyspělých vrstev dělnictva bude muset udělat legální osvětová činnost. Pro stranu je velmi důležité využít této činnosti a zaměřit ji právě tam, kde je jí nejvíc zapotřebí, posílat legální pracovníky obdělávat panenskou půdu, kterou potom osejí sociálně demokratičtí agitátoři. Agitace mezi nejméně vyspělými vrstvami dělnictva musí ovšem poskytnout co nejširší prostor osobním vlastnostem agitátora, specifice místa, pracovního oboru apod. „Taktika a agitace se nesmí směšovat,“ říká Kautsky v knize proti Bernsteinovi^[208]. „Způsob agitace se musí přizpůsobovat individuálním a místním podmínkám. V agitaci je třeba přenechat každému agitátorovi výběr prostředků, které jsou mu vlastní: jeden agitátor nejlépe působí svým zanícením, druhý svým sžíravým sarkasmem, třetí schopností uvádět spoustu příkladů atd. Agitace se tedy musí přizpůsobit agitátorovi, ale také posluchačům. Agitátor musí mluvit tak, aby mu rozuměli; musí vycházet z toho, co posluchači dobře znají. To všechno je samozřejmé a neplatí to jen o agitaci mezi rolníky. S drožkáři se musí mluvit jinak

než s námořníky, s námořníky jinak než se sazeči. *Agitaci* je třeba *individualizovat*, ale naše *taktika*, naše politická *činnost* musí být *jednotná*“ (S. 2—3). Tato slova čelného sociálně demokratického teoretika jsou skvělým zhodnocením agitace v celkové činnosti strany. Ukazují, jak nepodstatné jsou obavy těch, kdo si myslí, že vytvoření revoluční strany, která by vedla politický boj, bude vadit agitaci, odsune ji do pozadí nebo omezí volnost agitátorů. Naopak, jedině organizovaná strana může provádět rozsáhlou agitaci, dávat agitátorům potřebné směrnice (a materiál) o všech hospodářských a politických otázkách, využívat každého místního úspěchu v agitaci k poučení všech ruských dělníků, posílat agitátory do takového prostředí nebo takových míst, kde mohou působit s největším úspěchem. Pouze v organizované straně se budou moci lidé s agitátorskými schopnostmi plně věnovat této práci jak k prospěchu agitace, tak i ostatních stránek sociálně demokratické činnosti. Z toho je zřejmé, že ten, kdo pro hospodářský boj zapomíná na politickou agitaci a propagandu, kdo zapomíná na nutnost organizovat dělnické hnutí v boj politické strany, ten se kromě všeho ostatního zbavuje i možnosti trvale a úspěšně vyřešit úkol, jak získat nejméně vyspělé vrstvy proletariátu pro dělnickou věc.

Ale takové přehnané zdůrazňování jedné stránky činnosti na úkor ostatních, či dokonce snaha hodit tyto ostatní stránky úplně přes palubu, by mohlo mít pro ruské dělnické hnutí ještě daleko škodlivější následky. Na nejméně vyspělé vrstvy proletariátu může působit přímo rozvratně, slyší-li pomluvy, že zakladatelé ruské sociální demokracie vidí v dělnictvu jen nástroj ke svržení samoděržaví, slyší-li výzvy, že se mají omezit jen na znovuzavedení svátků a na cechovní organizace, a konečné cíle socialismu a naléhavé úkoly politického boje ponechat stranou. Takoví dělníci se mohou vždycky dát nachytat (a také se dají nachytat) na vějičku nějakým milodarem od vlády a buržoazie. Pod vlivem toho, co hlásá Rabočaja mysl, mohou nejméně

vyspělé vrstvy proletariátu, tito naprosto neuvědomělí dělníci, dospět k buržoaznímu a hluboce reakčnímu přesvědčení, že kromě zvýšení mezd a znovuzavedení svátků („zájmy dané chvíle“) se dělník nemůže a nesmí zajímat o nic jiného, že dělnictvo může a musí bojovat za dělnickou věc jen svými vlastními silami, jen svou „vlastní iniciativou“, a nesmí usilovat o její spojení se socialismem, o její přeměnu v nejdůležitější a naléhavou záležitost všeho lidstva. Opakujeme, že na nejméně uvědomělé vrstvy dělnictva může takové přesvědčování působit rozvratně, ale jsme si jisti, že nejvyspělejší ruští dělníci, kteří vedou dělnické kroužky a celou sociálně demokratickou činnost, ti, kteří teď zaplňují vězení a vyhnané osady od Archanželské gubernie až po východní Sibiř — že tito dělníci takovou teorii pobouřeně odmítnou. Zužovat celé hnutí na zájmy dané chvíle znamená spekulovat s nevyspělostí dělnictva, podporovat jeho nejhorší sklony. Znamená to uměle rozbít spojení mezi dělnickým hnutím a socialismem, mezi zcela vyhraněnými politickými snahami vyspělého dělnictva a živelnými protestními projevy mas. Proto musíme věnovat mimořádnou pozornost snahám listu Rabočaja mysl vyhlášovat svůj vlastní směr a musíme proti nim mimořádně energicky protestovat. Dokud se Rabočaja mysl zřejmě jen přizpůsobovala nejméně vyspělým vrstvám proletariátu a mlčky obcházela otázku konečného cíle socialismu a politického boje, ale nevyhlášovala přímo svůj vlastní směr, mnozí sociální demokraté jen vrtěli hlavou a stále doufali, že jak se bude činnost této skupiny rozvíjet a rozšiřovat, zbaví se její členové sami snadno svého úzkého pohledu na věc. Když však lidé, kteří až dosud konali užitečnou práci v přípravce, začínají halasit na celou Evropu a chytat se módních oportunistických teorií a přitom prohlašovat, že chtějí celou ruskou sociální demokracii posadit na léta (ne-li navždycky) do lavic přípravy — jinými slovy, když lidé, kteří až dosud pilně strádali med do soudku a teď do něho začínají „veřej-

ně“ přilévat naběračky dehtu — proti takovému zpátečnictví musíme rozhodně vystoupit!

Ruská sociální demokracie reprezentovaná svými zakladateli, členy skupiny Osvobození práce, a ruskými sociálně demokratickými organizacemi, které založily Sociálně demokratickou dělnickou stranu Ruska, uznávala vždycky jen tyto dvě základní teze: 1. Podstatou sociální demokracie je organizace třídního boje proletariátu, jehož cílem je dobýt politickou moc, odevzdat všechny výrobní prostředky do rukou celé společnosti a nahradit kapitalistické hospodářství socialistickým. 2. Úkolem ruské sociální demokracie je vybudovat ruskou dělnickou revoluční stranu, která si za svůj nejbližší úkol vytkne svržení samoděržaví a vydobytí politických svobod. Kdo se uchyluje od těchto základních tezí (přesně formulovaných v programu skupiny Osvobození práce a vyjádřených v Manifestu Sociálně demokratické dělnické strany Ruska), ten se uchyluje od sociální demokracie.

*Napsáno koncem roku 1899
Poprvé otištěno roku 1924
v časopise Proletarskaja
revoljucija, č. 8/9*

*Podle rukopisu přepsaného
neznámou rukou a korigovaného
V. I. Leninem*

O PODNIKOVÝCH SOUDECH

Podnikovými soudy se nazývají soudy, které se skládají z volených zástupců dělnictva a zaměstnavatelů (v průmyslu továrníků) a které řeší věci a spory vznikající tak často kvůli podmínkám námezdního poměru, stanovení odměny za normální a přesčasovou práci, výpovědi dělníkům, jsou-li v rozporu s předpisy, kvůli náhradě zkaženého materiálu, neoprávněnému ukládání pokut atd. atd. Ve většině západoevropských států takové soudy mají, v Rusku ne a my teď chceme probrat výhody, jaké přinášejí dělníkům a proč je záhodno zřizovat podnikové soudy vedle řádných soudů, kde soudí soudce jmenovaný vládou nebo zvolený zámožnými třídami bez jakýchkoli zástupců z řad zaměstnavatelů a dělnictva.

První výhodou podnikového soudu je, že je pro dělníky daleko dostupnější. Při podání žaloby řádnému soudu se musí napsat žádost (a s tou se člověk musí často obrátit na advokáta), musí se zaplatit kolky, pak dlouho čekat na termín, dostavit se k soudu, což znamená uvolnit se z práce a vytrhnout z práce i svědky, a potom čekat, až bude případ po odvolání nespokojených odpůrců postoupen vyšší instanci, kde se pak celý řeší znovu. Není tedy divu, že se dělníci tak neradi obracejí k řádným soudům. Naproti tomu podnikové soudy se skládají ze zaměstnavatelů a dělníků zvolených za soudce. Předněst stížnost ústně svému volenému zástupci nedělá dělníkovi žádnou potíž. Zasedání podnikových soudů jsou obvykle stanovena na sváteční dny nebo prostě na dobu, kdy mají dělníci volno a nemusejí se uvolňovat z práce. A celý případ se u podnikového soudu vyřeší mnohem rychleji.

Druhou výhodou podnikových soudů pro dělníky je to, že zde se soudci daleko lépe vyznají v záležitostech továren a závodů a přitom to nejsou nezasvěcení úředníci, ale domácí lidé, kteří znají životní podmínky dělníků i situaci v místní výrobě, přičemž polovina soudců jsou dělníci, kteří se k dělníkovi vždycky zachovají spravedlivě a nebudou na něho hledět jako na pijana, otevřhubu, sprostáka a hlupáka (jak se na dělníky většinou dívají státní soudci, kteří vyšli z buržoazní třídy, třídy bohatých lidí a téměř vždycky udržují styky s buržoazní společností, s továrníky, řediteli, inženýry, ale od dělníků jako by byli oddělení čínskou zdí). Státní soudci se starají především o to, aby na papíře všechno klapalo: hlavně když je to v pořádku na papíře, na ostatním už panu byrokratovi nezáleží, tomu jde jen o to, aby dostal své služné a šplhl si u svých nadřízených. Proto bývá u těchto státních soudů tolik nemožného papírování a průtahů, tolik malicherného formalismu a kazuistiky: stačí, abys na papíře napsal něco jinak nebo neuvedl něco včas do protokolu — a máš prohráno, i kdyby tvoje věc byla spravedlivá. Jsou-li však soudci volení zástupci továrníků a dělníků, nemají vůbec zapotřebí protahovat papírování: nepracují za služné a nejsou závislí na žádných byrokratických příživnících. Nestarají se o to, aby získali ještě teplejší místečko, ale o to, aby urovnali spory, které továrníkům narušují plynulou výrobu a dělníky vytrhují z klidné práce, o to, aby se dělníci nemuseli tolik bát šikanování a nespravedlivých urážek od zaměstnavatelů. A potom — má-li se rozhodovat ve sporech mezi zaměstnavateli a dělníky, musí se dobře, z vlastní zkušenosti, znát život v továrně. Státní soudce se podívá do pracovní knížky, přečte si předpis — a nechce už nic dalšího slyšet: porušil jsi předpis, tak si za to poneseš odpovědnost, nic dalšího už nechci vědět. Kdežto volení soudcové z řad zaměstnavatelů a dělníků se nedívají jen do papírů, ale i na to, jak se věci mají ve skutečnosti. Stává se přece někdy, že na papíře sice existuje předpis, ale ve skutečnosti to chodí docela

jinak. Státní soudce často ani nemůže pochopit podstatu sporu, i kdyby chtěl, i kdyby zkoumal jednotlivé případy sebepečlivěji, protože nezná zvyklosti, neví, jak se sestavuje mzdový sazebník, neví, jak si často mistr dokáže zasednout na dělníka a nemusí přitom porušovat ani předpisy, ani mzdový sazebník (přeřadí ho například na jinou práci, dá mu jiný materiál atd. atd.). Volení soudci, kteří sami pracují nebo sami řídí záležitosti v továrně, se okamžitě ve všech těchto otázkách orientují a snadno pochopí, co vlastně dělník chce. Nejde jim o pouhé dodržování předpisů, ale o to, aby věc urovnali tak, že se dělníkovi napříště už nebude moci ubližovat obcházením předpisů a že nebude důvodu k podvodům a zvlí. Nedávno například byla v novinách zpráva, že na základě zaměstnavatelovy stížnosti čepičářské dělníky už málem odsoudili za krádež, protože si brali odstřížky z čepic. Ještě že se našli slušní advokáti, kteří se řádně informovali a dokázali, že u tohoto řemesla je to běžná zvyklost a že dělníci nejenže nejsou zloději, ale že ani neporušili žádné předpisy. Jenže obyčejný, prostý dělník, který bere tu nejnižší mzdu, skoro nikdy nedostane dobrého advokáta, a proto, jak každý dělník ví, vynášejí státní soudci velmi často v dělnických sporech velmi přísné a nesmyslně tvrdé tresty. Od státních soudců se nedá nikdy čekat úplná spravedlnost: řekli jsme už, že tito soudci patří k buržoazní třídě a jsou už předem ochotni uvěřit všemu, co říká továrník, a dělníkovi nevěřit ani slovo. Soudce nahlédne do zákona o pracovní smlouvě (jeden člověk se dává druhým člověkem za mzdu najmout, zavazuje se, že pro něho něco vykoná nebo že u něho bude sloužit). A je mu lhostejné, najímá-li si továrník inženýra, lékaře, ředitele továrny nebo pomocného dělníka; soudce se domnívá (protože má duši z papíru a hlavu buržoazního tupce), že pomocný dělník musí stejně dobře znát svá práva a umět si ve smlouvě vymínit všechno, co je třeba, jako to umí ředitel, lékař nebo inženýr. Kdežto u podnikového soudu jsou soudci (z poloviny) volení dělníci, kteří

velmi dobře vědí, že nový nebo mladý dělník se často cítí v továrně a v kanceláři jako v hustém lese a vůbec mu nedojde, že uzavírá „svobodnou smlouvu“ a že si v ní může „předem vymínit“ všechny žádoucí podmínky. Vezměme si například takový případ: dělník si chce stěžovat na nespravedlivé srážky za zmetky nebo na pokuty. Ani pomyslení, že by si mohl jít stěžovat státnímu soudci nebo jinému úředníkovi — továrnímu inspektorovi! Byrokrat bude tvrdit totéž: *zákon* opravňuje továrníka pokutovat dělníky a srážet jim za špatnou práci; určit, kdy je práce špatná a kdy se dělník provinil, to už je podle něho továrníkova věc. Právě proto se dělníci málokdy obracejí s takovými stížnostmi k soudu: nějaký čas tyto zlořády trpí a nakonec, když jim dojde trpělivost, začnou stávkovat. Kdyby však mezi soudci seděli volení zástupci dělnictva, bylo by pro dělníky nesrovnatelně lehčí dovolat se pravdy a ochrany jak v těchto věcech, tak ve všech drobných továrních sporech a křivdách. Vždyť to jen bohatému státnímu soudci se zdá, že takové maličkosti nestojí za řeč (jakási horká voda na čaj nebo vyčištění stroje jednou navíc nebo něco takového), ale pro dělníka to vůbec nejsou maličkosti; jedině sami dělníci mohou posoudit, kolik ústrků, křivd a ponižování někdy vyvolávají ty nejdrobnější a na pohled zcela nedůležité, nevinné předpisy a zavedený pořádek v továrnách.

Třetí výhodou podnikových soudů pro dělníky je, že se v nich a jejich prostřednictvím seznamují se zákony. Dělníci obvykle (jako celek) zákony neznají a znát nemohou, i když je úředníci a státní soudcové za neznalost zákonů trestají. Jestliže dělník, když mu úředník poukáže na zákon, odpoví, že o takovém zákoně nevěděl, úředník (a soudce) se buď zasměje, nebo se na něho utrhne: „Neznalost zákona neomlouvá“, to je zásada ruského zákonodárství. Každý úředník a soudce proto *předpokládá*, že každý dělník zákony zná. Ale vždyť předpokládat něco takového je buržoazní ež, lež, kterou si vymysleli zámožní lidé a kapitalisté proti

nemajetným, je to stejná lež jako předpokládat, že dělník uzavírá se zaměstnavatelem „svobodnou smlouvu“. Ve skutečnosti dělník, který od dětství pracuje v továrně a naučil se jen taktak číst a psát (mnozí z nich se nemohli naučit ani to!), nemá čas, aby se seznámil se zákony, a nemá se je od koho učit a snad ani nemá proč — protože užívají-li zákonů buržoazní úředníci a na nic se ho neptají, jaký užitek mohou zákony pro dělníka mít? Buržoazní třídy, které obviňují dělníky z neznalosti zákonů, neudělaly samy absolutně nic pro to, aby dělníkům usnadnily získat tyto vědomosti, a proto neznají-li dělníci zákony, nejsou tím vinni ani tak oni sami jako jejich vykořisťovatelé (= vyděrači), kteří mají v rukou veškeré vlastnictví, žijí z cizí práce a chtějí jen sami užívat vzdělání a vědy. Žádná škola a žádné knihy nedají a nemohou dát dělníkům znalost zákonů, protože knihy dovede číst jen velmi málo dělníků z miliónových mas pracujícího lidu utlačeného kapitálem; do školy jich chodí z téhož důvodu také velmi málo a i ti, kteří ji dokončí, dovedou většinou jen číst, psát a počítat; a to opravdu nestačí k tomu, aby se vyznali v tak složité a těžké oblasti, jako jsou ruské zákony. Dělníci se mohou seznámit se zákony jedině tehdy, budou-li jich muset sami užívat a budou-li slyšet a vidět, jak soud podle těchto zákonů soudí. Dělníci by například mohli lépe znát zákony, kdyby byli jmenováni jako porotci (přitom by jim továrníci museli platit mzdu i za dny, které by strávili u soudu), ale v buržoazní společnosti je to zařízeno tak, že porotci mohou být jen lidé ze zámožné třídy (a ještě snad rolníci vyškolení ve „veřejných službách“, tj. ve skutečnosti v nižších policejních hodnostech); naproti tomu nemajetní, proletáři, se musí jen podřizovat cizímu soudu, ale sami nemají právo soudit! Když se však zřizují podnikové soudy, volí si do nich dělníci sami za soudce své soudruhy a tyto volby se vždycky za určitou dobu opakují; a tak volení zástupci dělníků sami užívají zákonů a mají možnost seznámit se s nimi v praxi, to znamená nejen pře-

číst si zákony otištěné v knížce (vždyť to ještě zdaleka ne-
znamená seznámit se se zákony), ale i prakticky se pře-
svědčit, v kterých případech a jak se jednotlivých zákonů
užívá a jaký vliv mají na dělníky. A pak, jestliže existují
podnikové soudy, seznamují se se zákony kromě volených
soudců mnohem snáze i ostatní dělníci, protože se soudcem
z řad vlastních soudruhů se dělník vždycky lehce domluví
a získá od něho potřebné informace. Protože podnikový
soud je dělníkům přístupnější než soud státní, byrokratický,
přicházejí tam dělníci nepoměrně častěji, naslouchají, jak
se tam projednávají případy, které se týkají jejich příbuz-
ných a známých, a tak se seznamují se zákony. Pro dělního
člověka je nesmírně důležité seznámit se se zákony nejen
z knih, ale přímo ze života, aby pochopil, čí zájmy se sle-
dovaly při vypracovávání těchto zákonů a čí zájmy hájí
lidé, kteří s nimi pracují. Každý dělník, který se seznámil
se zákony, se jasně přesvědčí, že jsou to zájmy majetné
třídy, vlastníků, kapitalistů, buržoazie a že se dělnická
třída nikdy nedomůže trvalého a podstatného zlepšení
svého postavení, dokud se nedomůže práva volit si své
zástupce, kteří by se účastnili vypracovávání zákonů a do-
zoru nad tím, jak jsou uplatňovány.

Dále (za čtvrté) je výhodou podnikových soudů to, že
dělníky učí podílet se samostatně na veřejných a státních
záležitostech (protože soud je státní instituce a činnost sou-
du je součástí státní činnosti), učí dělníky volit si opravdu
rozumné a poctivé soudruhy, kteří odhodlaně hájí zájmy
dělníků, do takových funkcí, v nichž může celá dělnická
třída jejich činnost sledovat, do takových funkcí, kde zá-
stupci dělníků mohou předkládat potřeby a požadavky
všeho dělnictva. Je v zájmu kapitalistické třídy, v zájmu
veškeré buržoazie, aby dělníci zůstali nevědomí a nesjedno-
cení, aby byli co nejrychleji odstraněni dělníci, kteří jsou
chytřejší než ostatní a dovedou využívat svého rozumu
a svých znalostí k tomu, aby pomohli i ostatním dělníkům
získat větší vědomosti a naučit se společně hájit dělnickou

věc, a ne k tomu, aby dělnickou věc zradili a zavdělili se tak mistrům, zaměstnavatelům a policii. Jenže k tomu, aby takové vyspělé dělníky, které dělnická věc tolik potřebuje, dělnictvo znalo a důvěřovalo jim, je velmi důležité, aby všichni mohli činnost takového dělníka sledovat, aby všichni věděli, dovede-li vyjadřovat skutečné potřeby a přání dělníků a stát za nimi. Kdyby si dělníci mohli volit takové lidi za soudce, pak by ty nejlepší z řad dělnictva každý znal, více by jim důvěřoval a dělnická věc by tím ohromně získala. Podívejte se na naše statkáře, průmyslníky a kupce: těm přece nestačí, že si každý z nich může zajet ke gubernátorovi nebo k ministrovi a může mu přednést svou žádost; domáhají se nadto, aby jejich volení zástupci zasedali jednak v soudech (soudy se stavovským zastoupením), jednak aby se přímo podíleli na správě (například maršákové šlechty volení šlechtou, kurátoři škol aj.; členové továrních úřadů volení z řad kupců, členové burzovních a veletržních výborů aj.). Naproti tomu dělnická třída v Rusku je stále zcela bezprávná: na tu se pohlíží jako na tažný dobytek, který má pracovat na druhé a být zticha, a ne vyslovovat nějaké své požadavky a přání. Kdyby si dělníci volili své soudruhy do podnikových soudů, měli by aspoň nějakou možnost podílet se na veřejných věcech a vyjadřovat nejen názor jednotlivých dělníků Petra, Sidora či Ivana, ale názory a požadavky všeho dělnictva. A dělníci by pak neměli k soudům takovou nedůvěru, jakou mají ke státním soudům: viděli by, že jsou tam jejich soudruzi, kteří se jich zastanou.

Další (pátou) výhodou podnikových soudů pro dělníky je, že by tyto soudy pomohly, aby se tovární záležitosti a veškerý život v továrnách dostaly více na veřejnost. Dnes vidíme, že se továrníci a vláda ze všech sil snaží utajit před veřejností, co se v továrnách děje: o stávkách se v novinách psát nesmí, zprávy továrních inspektorů o postavení dělníků se také přestaly zveřejňovat, každý zlořád v továrnách se snaží zamlčet a rychle věc urovnat „za zavřenými dveřmi“, úřední cestou, všechny schůze dělníků

jsou zakázány. Není divu, že dělníci jsou často velmi špatně obeznámeni s tím, co se děje v jiných továrnách nebo dokonce v jiných odděleních téže továrny. Podnikové soudy, na něž by se dělníci mohli často obracet a které by věci projednávaly v době jejich pracovního volna a veřejně, tj. v jejich přítomnosti, by dělníkům přinesly mnoho užitku i tím, že by pomáhaly seznámit veřejnost s každým zlořádem a jim samým by usnadnily boj proti různým nešvarům v továrnách, učily by je přemýšlet nejen o poměrech v jejich továrně, ale i v ostatních továrnách, o postavení všeho dělnictva*.

A konečně nelze přejít mlčením ještě jednu výhodu podnikových soudů: učí továrníky, ředitele a mistry jednat s dělníky slušně, jako s rovnoprávnými občany a ne jako s nevolníky. Všichni dělníci vědí, jak často s nimi továrníci a mistři jednají neurvale, jak jim nadávají atd. Dělník si na to těžko může stěžovat a vzepřít se proti tomu se daří jen tam, kde už jsou všichni dělníci dostatečně vyspělí a dovedou se soudruha zastat. Továrníci a mistři říkají, že naši dělníci jsou velmi zaostalí a hrubí, a proto s nimi musí jednat stejně. Naše dělnická třída je opravdu ještě značně poznamenaná pozůstatky nevolnictví, vzdělaností je v ní poskrovnu a hrubosti hodně, to se nedá popřít. Jenomže kdo za to může především? Právě továrníci, mistři a úředníci, kteří se k dělníkům chovají jako panstvo k nevolní-

* Nesmíme přitom samozřejmě zapomínat, že podnikové soudy mohou být jen jedním z prostředků a cest ke zveřejňování poměrů v továrnách, ale zdaleka ne hlavní cestou. Skutečné a úplné informace o životě v továrnách, o postavení dělnictva a o jeho boji mohou veřejnosti přinášet jen svobodné dělnické noviny a svobodná ličová shromáždění, kde by se projednávaly všechny státní záležitosti. Právě tak i zastoupení dělnictva v podnikových soudech je jen jedneou formou zastoupení, ale zdaleka ne tou hlavní; skutečné zastoupení dělnických zájmů a potřeb je možné jedině v zastupitelském orgánu všeho lidu (parlamentě), který by vydával zákony a kontroloval jejich provádění. Budeme ještě dále mluvit o tom, zda jsou podnikové soudy za nynějších poměrů v Rusku možné.

kům a nechtějí uznat, že dělník je zrovna takový člověk jako oni. Dělníci se na ně obracejí s uctívou prosbou nebo s otázkou a všude se setkávají jen s hrubostí, nadávkami a hrozbami. Není snad jasné, že obviňují-li přitom továrníci dělníky z hrubosti, že vlastně svádějí svou vinu na druhé? Podnikové soudy by začaly naše vykořisťovatele hrubému jednání rychle odnaučovat: u soudu by projednávali spory společně dělníci a továrníci a společně by o nich hlasovali. Soudcové z řad továrníků by se museli na soudce z řad dělníků dívat jako na sobě rovné, a nikoli jako na námezdní síly. Před soudem by stály sporné strany a svědci z řad továrníků i z řad dělníků: továrníci by si zvykli jednat s dělníky seriózně. Pro dělníky je to velmi důležité, protože v dnešní době s nimi takhle jednájí velmi zřídka: továrník nechce ani slyšet, že by si dělníci mohli volit své zástupce, a dělníkům zbývá jen jediná cesta k vyjednávání: stávka, což je cesta namáhavá a často velmi obtížná. Kdyby však mezi soudci byli i dělníci, potom by se dělníci mohli bez zábran obracet na soud se stížnostmi na hrubé jednání. Soudci z řad dělníků by se vždycky postavili na jejich stranu, a jakmile by byl továrník nebo mistr předvolán k soudu pro hrubost, vzalo by mu to napříště chuť chovat se troufale nebo naduté.

Podnikové soudy, složené stejným dílem ze zástupců zaměstnavatelů a zástupců dělnictva, jsou tedy pro dělnictvo neobyčejně důležité a velmi prospěšné: jsou dělníkům mnohem dostupnější než obyčejné řádné soudy, je v nich mnohem méně průtahů a papírování, jejich soudcové rozumějí poměrům v továrně a soudí spravedlivěji, seznamují dělníky se zákony, učí je volit si své zástupce a podílet se na státních záležitostech, rozšiřují informovanost veřejnosti o poměrech v továrnách a o dělnickém hnutí, učí továrníky chovat se k dělníkům slušně a jednat s nimi seriózně jako s lidmi sobě rovnými. Není proto divu, že se dělníci ve všech evropských zemích dožadují zřízení podnikových soudů, že žádají, aby byly zavedeny nejen

pro tovární dělníky (Němci a Francouzi už takové soudy mají), ale i pro dělníky, kteří pracují pro kapitalisty doma (pro domácí dělníky), i pro zemědělské dělníky. Žádní úředníci jmenovaní vládou (*ani soudci, ani tovární inspektoři*) nikdy nemohou nahradit takové instituce, v nichž by *působili sami dělníci*: po všem, co jsme už výše řekli, to nemusíme dále vysvětlovat. Každý dělník přitom ze svých zkušeností ví, co může čekat od úředníků; a každý dělník také velmi dobře ví, že řekne-li mu někdo, že úředníci se o dělníky dokáží postarat stejně dobře jako volení zástupci dělníků, je to jen lež a podvod. Takový podvod velmi vyhovuje vládě, která si přeje, aby dělníci zůstali zaostalými, bezprávnými a němými otroky kapitalistů, a proto tak často slyšíme tato lživá tvrzení od úředníků nebo publicistů, kteří továrníky a vládu hájí.

Že jsou podnikové soudy pro dělníky nutné a užitečné, je tak zřejmé, že to už kdysi dávno uznali *dokonce i ruští úředníci*. Je to ale už tak dávno, že na to mnoho lidí skoro zapomnělo! Bylo to tehdy, když byli naši rolníci osvobozeni z nevolnictví (v roce 1861, před 38 lety). Někdy v té době rozhodla ruská vláda, že zavede také nové zákony o řemeslnících a továrních dělnících: už tehdy bylo až příliš jasné, že po osvobození rolnictva není možné ponechat v platnosti staré zákony o dělnictvu; když se staré zákony vypracovávaly, bylo mezi dělníky ještě mnoho nevolníků. A tak vláda jmenovala komisi z několika úředníků, jimž uložila prostudovat německé a francouzské (i jiné) zákony o továrních dělnících a vypracovat návrh na změnu ruských zákonů o řemeslnících a továrních dělnících. Komisi tvořily velmi významné osobnosti. Dala se však přece jen do práce a vydala celých pět knih^[177], v nichž vyložila zákony cizích zemí a navrhla nový zákon pro Rusko. Podle tohoto zákona, který komise navrhla, *se zaváděly podnikové soudy se stejným počtem volených soudců z řad továrníků i z řad dělnictva*. Tento návrh byl uveřejněn v roce 1865, tj. před 34 roky. A co se vlastně stalo s tímto návrhem

zákona? — zeptá se dělník. Pročpak vláda, která sama tyto úředníky pověřila, aby vypracovali návrh potřebných změn, nezavedla v Rusku podnikové soudy?

S návrhem této komise naložila naše vláda tak, jak to vždycky dělává se všemi návrhy, které by mohly přinést něco dobrého lidu a dělníkům. Úředníkům dala pěkné platy za námahu pro cara a vlast, na krk jim pověsila řády a dala jim vyšší hodnosti a výnosnější místa. A návrh, který úředníci vypracovali, se pěkně uložil „do šuplíku“, jak se v úřadech říká. A tak tam někde leží dodnes. Vláda už dávno nepomýšlí na to, že by měla dát dělníkům právo volit si soudruhy ze svých řad do podnikových soudů.

Nedá se však říci, že by si vláda od té doby na dělníky nikdy nevzpomněla. Nevzpomněla si na ně sice z dobré vůle, nýbrž výhradně pod tlakem hrozivých dělnických bouří a stávek, ale přece jen si vzpomněla. Vydala zákony o zákazu dětské práce v továrnách^[36], o zákazu noční práce žen v některých výrobních odvětvích^[37], o zkrácení pracovní doby^[40], o jmenování továrních inspektorů^[38]. I když jsou tyto zákony plné právnických klíčků a ponechávají továrníkům dost zadních vrátek, aby je mohli porušovat a obcházet, přece jen nějaký užitek přinášejí. Proč tedy vláda raději nezavedla podnikové soudy, když takový zákon byl už docela hotový, a proč zaváděla nové zákony a nové úředníky — tovární inspektory? Důvod je nasnadě a je velmi důležité, aby jej dělníci plně pochopili, protože na tomto příkladu lze pochopit celou politiku ruské vlády vůči dělnické třídě.

Namísto podnikových soudů jmenovala vláda nové úředníky proto, že podnikové soudy by přispěly k vyšší uvědomělosti dělníků, k tomu, aby si lépe uvědomili svá práva, svou lidskou a občanskou důstojnost, aby se lépe naučili samostatně uvažovat o státních záležitostech a o zájmech celé dělnické třídy, aby se naučili volit si své vyspělejší soudruhy do funkcí zástupců dělnictva, čímž by ale-

spoň zčásti podkopali neomezenou moc úředníků. A právě toho se naše vláda bojí ze všeho nejvíc. Je dokonce ochotna dát dělnictvu nějaký milodar (samozřejmě nic velkého a udělat to tak, aby jim to jednou rukou veřejně a slavnostně dala a předvedla se jako dobrodinec a druhou rukou jim to zase potichoučku, pomaloučku vzala! Tenhle trik už dělníci znají z továrního zákona z 2. června 1897^[106]!); je ochotna dát jim milodar, jen aby zůstala nedotčena neomezená moc úředníků, jen aby dělníci neprocitli k uvědomělosti, jen aby nepokročili ve své samostatnosti. Toto strašné nebezpečí vláda snadno obchází tím, že jmenuje nové úředníky, kteří jsou její poslušní sluhové. Úředníkům (například továrním inspektorům) se docela snadno zakáže zveřejňovat své zprávy a vykládat dělníkům o jejich právech a o tom, jak je zaměstnavatelé zneužívají. Z úředníků se docela snadno udělají tovární četníci, když se jim nařídí, že musí hlásit policii každou nespokojenost a nepokoj mezi dělnictvem.

A proto dokud v Rusku budou dnešní politické poměry, to znamená bezpráví lidu a zvláště úředníků a policie, kteří nejsou lidu odpovědni, do té doby nemohou dělníci počítat se zavedením podnikových soudů, které by jim přinesly prospěch. Vláda moc dobře ví, že podnikové soudy by velmi brzy podnítily dělnictvo, aby přišlo s radikálnějšími požadavky. Kdyby si dělníci mohli volit své zástupce do podnikových soudů, velmi brzy by poznali, že to nestačí, protože statkáři a továrníci, kteří dělníky vykořisťují, vysílají své zástupce do velmi mnoha státních institucí, a daleko vyšších; dělníci by určitě přišli s požadavkem všelidového zastoupení. Kdyby se domáhali veřejného projednávání továrních záležitostí a dělnických potřeb u soudů, přišli by brzy na to, že to nestačí, protože veřejnost dnes mohou opravdu informovat jen noviny a lidová shromáždění, a dělníci by požadovali svobodu shromažďování, svobodu slova a svobodu tisku. *A to je ten pravý důvod, proč vláda pohřbila návrh na zavedení podnikových soudů v Rusku!*

Z druhé strany na chvílku předpokládejme, že by vláda záměrně hned teď zavedla podnikové soudy, aby dělníky oklamala, ale přitom by nynější politické poměry zůstaly beze změny. Přineslo by to dělníkům nějaký užitek? Žádný užitek by jim to nepřineslo: sami dělníci by totiž nevolili do těchto soudů své nejuvědomější, nejpoctivější a dělnické věci nejoddanější soudruhy, protože vědí, že v Rusku může být člověk za každé otevřené a poctivě míněné slovo na pouhý policejní příkaz zatčen, bez soudu a vyšetřování uvězněn nebo poslán do vyhnanství na Sibiř!

Požadavek podnikových soudů s volenými zástupci dělnictva je tedy jen jednou nepatrnou částičkou širšího a radikálnějšího požadavku: požadavku politických práv pro lid, tj. práva podílet se na správě státu a mluvit otevřeně o potřebách lidu nejen v novinách, ale i na lidových shromážděních.

*Napsáno koncem roku 1899
Poprvé otištěno roku 1924
v časopise Proletarskaja
revoljucija, č. 8/9*

*Podle rukopisu přepsaného
N. K. Krupskou*

Dělnické stávky jsou v posledních letech v Rusku neobyčejně časté. Dnes už není jediné průmyslové gubernie, kde by nebylo došlo k několika stávkám. A ve velkých městech stávky vůbec nepřestávají. Je proto pochopitelné, že uvědomělí dělníci a socialisté si stále častěji kladou otázku, jaký je význam stávek, jak stávky vést a jak se na nich mají socialisté podílet.

Chceme se pokusit vyložit některé naše názory na tyto otázky. V prvním článku hodláme mluvit o významu stávek v dělnickém hnutí vůbec, v druhém o ruských protistávkových zákonech, ve třetím o tom, jak se vedly a vedou stávky v Rusku a jak se k nim mají stavět uvědomělí dělníci.

I

Především si musíme položit otázku, čím lze vysvětlit vznik a rozšíření stávek. Každý, kdo si vzpomene na všechny stávky, které zná z vlastní zkušenosti nebo z vyprávění či z novin, hned vidí, že stávky vznikají a šíří se tam, kde vznikají a rozšiřují se velké továrny. Sotva by se mezi většími továrnami, které zaměstnávají několik set (a někdy i několik tisíc) dělníků, našla jediná, kde by ještě dělnictvo nestávkovalo. Dokud bylo v Rusku málo velkých továren a závodů, bylo i málo stávek, ale od té doby, co velkých továren rychle přibývá jak ve starých průmyslových oblastech, tak v nových městech a obcích, od té doby se stávkuje častěji.

Čím to, že tovární velkovýroba vždycky vede ke stávkám? Je to tím, že kapitalismus nevyhnutelně vede k boji dělníků proti zaměstnavatelům, a když výroba získá charakter velkovýroby, stává se z tohoto boje nutně boj stávkový.

Vysvětlíme si to.

Kapitalismem se nazývá takové společenské zřízení, kdy půda, továrny, nástroje aj. patří malému počtu pozemkových vlastníků a kapitalistů, kdežto široké vrstvy lidu nevládní nic nebo téměř nic, a musí proto vstupovat do námezdního pracovního poměru. Pozemkoví vlastníci a továrníci najímají dělníky, aby jim vyráběli určité výrobky, které pak prodají na trhu. Přitom továrníci platí jen takovou mzdu, aby z ní mohli být dělníci se svými rodinami jen taktak živi, a všechno, co dělník vyrobí nad toto množství výrobků, jde kapitalistovi do kapsy, tvoří jeho zisk. A tak za kapitalistického hospodářství pracují masy lidu námezdně u jiných lidí, nepracují na sebe, nýbrž za mzdu na zaměstnavatele. Pochopitelně že zaměstnavatelé se vždycky snaží tlačit mzdy dolů: čím méně zaplatí dělníkům, tím větší zisk jim zůstane. Dělníci se naproti tomu snaží dostat co nejvyšší mzdu, aby mohli dopřát celé rodině vydatnou a zdravou stravu, aby mohli slušně bydlet, slušně se šatit jako všichni ostatní, a ne jako nuzáci. Tak dochází mezi zaměstnavateli a dělníky k neustálému mzdovému boji: zaměstnavatel má možnost najmout si dělníka, jakého chce on, a proto hledá toho nejlevnějšího. Dělník má možnost dát se najmout k zaměstnavateli, k jakému chce on, a proto hledá toho, který nejvíc platí. Ať už dělník pracuje ve vsi nebo ve městě, ať se dává najímat do práce ke statkáři, bohatému hospodáři, podnikateli nebo továrníkovi, vždycky se zaměstnavatelem smlouvá, bojuje s ním o mzdu.

Může však dělník vést tento boj sám na vlastní pěst? Pracujícího lidu stále přibývá: rolníci přicházejí na mizinu a utíkají z vesnic do měst a do továren. Statkáři a továrníci

zavádějí stroje, které připravují dělníky o práci. Ve městech je čím dál víc nezaměstnaných, na vesnicích čím dál víc nuzáků; hladoví lidé srážejí mzdy stále níž a níž. Dělník už teď nemůže proti zaměstnavateli bojovat sám. Jakmile žádá slušnou mzdu nebo nechce přistoupit na její snížení, zaměstnavatel mu na to řekne: prosím, jdi si, vidíš ten zástup hladových před branou, ti budou rádi dělat i za nízkou mzdu.

Když už je lid tak zbídačen, že ve městech i na vesnicích je neustále spousta nezaměstnaných, když továrníci hromadí obrovské bohatství a drobní podnikatelé jsou vytlačováni milionáři, pak je jednotlivý dělník proti kapitalistovi *naprosto bezmocný*. Kapitalista má teď možnost dělníka úplně vyřídít, uštvat ho k smrti při galejnické dřině, a nejen jeho, ale i jeho ženu a děti. A skutečně, jen se podívejte na výrobní odvětví, v nichž dělníci ještě nedosáhli zákonné ochrany a nemohou se proto postavit kapitalistům na odpor. Najdete tam nesmírně dlouhou pracovní dobu, 17—19 hodin denně, najdete pěti- až šestileté děti, jak se lopotí s prací, najdete tam celou generaci dělníků, kteří trvale hladovějí a pomalu hladem umírají. Jako příklad uvedu dělníky, kteří pracují doma na kapitalisty; ale každý dělník si vzpomene na mnoho a mnoho dalších příkladů! Ani za otroctví a za nevolnictví nebyl pracující lid tak strašlivě vysáván, jako je tomu za kapitalistů, jakmile se jim dělníci nemohou bránit, jakmile si nemohou vybojovat zákony, které by omezovaly z vůli zaměstnavatelů.

A tak aby se dělníci nedali přivést do této krajní situace, pouštějí se do zoufalého boje. Když vidí, že každý sám o sobě je naprosto bezmocný a že mu hrozí pod bičem kapitálu záhuba, začínají se bouřit proti svým zaměstnavatelům společně. Propukají dělnické stávky. Dělníci zpočátku často ani nechápou, čeho se domáhají, neuvědomují si, *proč* to dělají: rozbíjejí prostě stroje, demolují továrny. Chtějí jen dát továrníkům najevo své pobouření, zkoušejí své společné síly, aby se dostali z nesnesitelného postavení,

a přitom ještě ani nevědí, proč vlastně je jejich postavení tak zoufalé a oč mají usilovat.

Ve všech zemích se pobouření dělnictva zpočátku projevovalo jednotlivými povstáními, vzpourami, jak jim u nás říká policie a továrníci. Ve všech zemích vzešly z těchto jednotlivých povstání jednak víceméně pokojné stávky, jednak všestranný boj dělnické třídy za osvobození.

Jaký vlastně mají stávky význam v boji dělnické třídy? Abychom na tuto otázku mohli odpovědět, musíme nejdříve poněkud podrobněji pohovořit o stávkách. Určuje-li dělníkovu mzdu, jak jsme viděli, smlouva mezi zaměstnavatelem a dělníkem a je-li přitom samotný dělník naprosto bezmocný, je jasné, že dělníkům nezbyvá než hájit své požadavky společně, že jim nezbyvá než stávkovat, aby zaměstnavatelům zabránili snížit jim mzdu nebo aby dosáhli jejího zvýšení. A skutečně neexistuje jediná země s kapitalistickým zřízením, kde by nebyly dělnické stávky. Ve všech evropských státech i v Americe se dělníci cítí jako jednotlivci bezmocní a dovedou se postavit proti zaměstnavateli jedině společně; buď tak, že uspořádají stávku, nebo že jí pohrozí. A čím víc se kapitalismus rozvíjí, čím rychleji rostou velké továrny a závody, čím silněji jsou malí kapitalisté vytlačováni velkými, tím naléhavěji je zapotřebí, aby se dělníci bránili společně, protože nezaměstnanost je čím dál větší, konkurence mezi kapitalisty čím dál silnější, proto se snaží vyrábět zboží co nejlevněji (a proto musí i dělníkům platit co nejméně), a výkyvy v průmyslu a krize* jsou čím dál silnější. Když

* O krizích v průmyslu a o jejich významu pro dělnictvo si poho-voříme podrobněji někdy jindy. Teď jen poznamenáme, že v posled-ních letech se průmyslu v Rusku dařilo výborně, průmysl „vzkvétal“, ale dnes (koncem roku 1899) je už vidět jasné známky, že tento „rozkvět“ skončí krizí: odbyt zboží začne váznout, továrníci budou dělat bankrot, malovýrobci budou zruinováni a dělníci na to strašně doplatí (nezaměstnaností, snížením mezd atd.).

průmysl vzkvétá, mají továrníci velké zisky a ani je ne-
napadne dělit se o ně s dělníky; jakmile však nastane krize,
snaží se továrníci přenést ztráty na dělníky. V evropských
státech všichni považují stávky v kapitalistické společnosti
za tak nezbytné, že je tam zákon ani nezakazuje. Jen
v Rusku ještě platí drakonické protistávkové zákony
(o těchto zákonech a jejich uplatňování si povíme jindy).

Protože však stávky pramení přímo z podstaty kapita-
listické společnosti, jsou vlastně začátkem boje dělnické
třídy proti tomuto společenskému zřízení. Když proti
bohatým kapitalistům stojí osamocení nemajetní dělníci,
znamená to, že dělník je úplně zotročen. Když se však tito
nemajetní dělníci spojí, situace se mění. Žádné bohatství
není kapitalistům nic platné, nenajdou-li dělníky, kteří
jsou ochotni svou prací, jejich nástroji a z jejich materiálu
vytvářet další bohatství. Stojí-li dělník proti zaměstnavateli
sám, je stále jen skutečným otrokem, který se věčně dře pro
skývu chleba na cizího člověka a věčně zůstává pokornou
a němou námezdní silou. Když však dělníci společně vy-
hlásí své požadavky a odmítnou podřizovat se tomu, kdo
má nacpanou kapsu, pak už přestávají být otroky a stá-
vají se lidmi, začínají žádat, aby jejich práce neobohacova-
la jen hrstku darmožroutů, ale aby umožňovala pracujícím
lidsky žít. Otroci začínají vznášet požadavek, že chtějí
hospodařit sami, že nechtějí pracovat a žít tak, jak si to
přejí statkáři a kapitalisté, ale tak, jak si to přejí sami
pracující. Stávky nahánějí kapitalistům vždycky takovou
hrůzu právě proto, že začínají otrásat jejich panstvím.
„Chce-li silné rámě tvé, všechna kola se zastaví,“ zpívá se
o dělnické třídě v jedné písni německých dělníků. A vskut-
ku: továrny, závody, velkostatky, stroje, železnice aj., to
všechno jako by byla kola jednoho obrovského mechanismu;
tento mechanismus těží různé produkty, zpracovává je
a dopravuje, kam je potřeba. Celý mechanismus udržuje
v chodu *dělník*, který obdělává půdu, dobývá rudu, vyrábí
zboží v továrnách, staví domy, dílny a železnice. Jakmile

dělník odmítne pracovat, je chod celého mechanismu ohrožen. Každá stávka připomíná kapitalistům, že skutečnými hospodáři nejsou oni, ale dělníci, kteří se stále hlasitěji domáhají svých práv. Každá stávka připomíná dělníkům, že jejich situace není beznadějná, že nejsou osamoceni. Všimněte si, jak obrovský vliv má stávka jak na stávkující, tak na dělníky ze sousedních nebo blízkých továren nebo z továren téhož výrobního odvětví. V normální pokojné době se dělník mlčky do úmoru dře, neodporuje zaměstnavateli, neuvažuje o svém postavení. Při stávce však hlasitě klade své požadavky, připomíná zaměstnavatelům všechna jejich příkoří, hlásí se o svá práva a nemyslí jen na sebe a na svou výplatu, myslí i na všechny své soudruhy, kteří opustili práci spolu s ním, hájí dělnickou věc a nebojí se strádání. Každá stávka přináší dělníkovi nesmírně mnoho strádání, a to tak strašného, že se dá srovnat jen s válečnými útrapami: rodiny hladovějí, dělník přichází o výdělek, často bývá vězněn, vypovězen z města, kde se usadil a kde má zaměstnání. Ale přes všechny tyto útrapy opovrhují dělníci těmi, kdo své soudruhy opustí a přistoupí na dohodu se zaměstnavatelem. Přes všechny útrapy, které přináší stávka, je to pro dělníky ze sousedních továren vždycky vzpruha, když vidí, že jejich soudruzi zahájili boj. „Lidé, kteří dovedou tolik snášet, aby přiměli k povolnosti jednoho měšťáka, budou umět zlomit i moc celé buržoazie,“¹⁰⁷ řekl Engels, velký učitel socialismu, o stávkách anglického dělnictva. Často stačí, když začne stávkovat jedna továrna a vzápětí vypukne řada stávek ve spoustě dalších. Tak velký je morální vliv stávek, tak nakažlivě působí na dělníky pohled na jejich soudruhy, kteří se třeba jen na chvíli stávají z otroků lidmi rovnoprávnými s boháči! Každá stávka vyvolává v dělnících naléhavé úvahy o socialismu, o boji celé dělnické třídy za vlastní osvobození z jařma kapitálu. Velmi často se stávalo, že před velkou stávkou dělníci z některé továrny nebo výrobního odvětví či města o socialismu skoro nevěděli a nepře-

mýšleli, ale po stávce stále častěji zakládají kroužky nebo spolky a stále více dělníků se stává socialisty.

Stávka učí dělníky uvědomovat si, v čem je síla zaměstnavatelů a v čem je síla dělníků, učí je přemýšlet nejen o jejich zaměstnavatelích a nejen o soudruzích z nejbližšího okolí, ale o všech zaměstnavatelích, o celé kapitalistické třídě a o celé dělnické třídě. Když továrník, který si nadělal milióny z mozolů několika generací dělníků, není ochoten přistoupit ani na sebenepatrnější zvýšení mzdy nebo se jí dokonce pokouší ještě více snížit, a jakmile se proti němu dělníci postaví, vyhodí na dlažbu tisíce hladových rodin, pak dělníci jasně vidí, že celá kapitalistická třída je nepřítelem celé dělnické třídy, že dělníci mohou spoléhat jen na sebe a na svou jednotu. Velmi často se stává, že továrník se ze všech sil snaží na dělníky vyvrát, tvářit se jako jejich dobrodinec, zamaskovat jejich vykořisťování nějakou bezvýznamnou almužnou, nějakými planými sliby. Každá stávka vždycky celý tento podvod rázně odhalí, protože dělníkům ukáže jejich „dobrodince“ jako vlky v kůži beránčí.

Ale stávka ukazuje dělníkům v novém světle nejen kapitalisty, ale i vládu a zákony. Stejně jako se továrníci snaží vydávat za dobrodince dělníků, tak i státní úředníci a jejich nohsledi se snaží dělníky přesvědčovat, že car a carská vláda pečují o továrníky i o dělníky stejně a spravedlivě. Dělník zákony nezná, s úředníky, zejména vyššími, do styku nepřijde, a proto často všemu věří. A najednou vypukne stávka. Do továrny přijde prokurátor, tovární inspektor, policie, často i vojsko. Dělníci se dovědí, že porušili zákon: továrníci se podle zákona smějí shromažďovat, smějí otevřeně mluvit o tom, jak dělníkům snížit mzdu, ale dělníci, kteří se společně dohodnou, jsou prohlášeni za zločince! Dělníky vyhánějí z bytů, policie uzavírá obchody, kde by mohli dostat na dluh potraviny; snaží se proti nim poštvat vojáky, i když třeba dělníci zachovávají klid a pořádek. Dokonce vojákům rozkazují

do dělníků střílet, a když potom střílejí utíkajícím do zad a zabíjejí bezbranné dělníky, pošle jim sám car poděkování (jako poděkoval vojákům, kteří v roce 1895 zabili v Jaroslavlí stávkující dělníky)¹⁰⁸. Každému dělníkovi je pak jasné, že carská vláda je jeho zapřisáhlým nepřitelem, který chrání kapitalisty, kdežto dělníky spoutává na ruku i na nohou. Dělník si začíná uvědomovat, že zákony se vydávají jen v zájmu bohatých, že i státní úředníci hájí zájmy boháčů, že pracujícím lidu zacpávají ústa a nedovolí mu vyslovit své požadavky, že dělnické třídě nezbyvá než se domáhat práva na stávku, práva vydávat dělnické noviny, práva podílet se na činnosti lidového zastupitelského orgánu, který má vydávat zákony a kontrolovat jejich plnění. A vláda sama si je velmi dobře vědoma, že stávky otvírají dělníkům oči, proto se jich tolik bojí a snaží se je stůj co stůj co nejrychleji udusit. Jeden německý ministr vnitra, který se obzvlášť proslavil tím, že ze všech sil pronásledoval socialisty a uvědomělé dělníky, věděl, co říká, když jednou před zástupci lidu prohlásil: „Za každou stávkou vykukuje hydra (příšera) revoluce“¹⁰⁹; s každou stávkou sílí a zakořeňuje se v dělnictvu vědomí, že vláda je jeho nepřitelem, že se dělnická třída musí připravovat k boji proti ní za práva lidu.

Stávky tedy učí dělníky jednotě, ukazují jim, že boj proti kapitalistům mohou vést jedině společně, učí dělníky přemýšlet o boji celé dělnické třídy proti celé třídě továrníků a proti absolutistické policejní vládě. A právě proto označují socialisté stávky za „válečnou školu“, za školu, ve které se dělníci učí válčit proti svým nepřítelům za osvobození všeho lidu a všech pracujících od útlaku úředníků a od útlaku kapitálu.

Jenže „válečná škola“ ještě není válka. Kdykoli se mezi dělnictvem začne šířit stávkové hnutí, někteří dělníci (a někteří socialisté) si hned myslí, že stačí, aby dělnická třída organizovala stávky, měla stávkové pokladny nebo spolky a že jen těmito stávkami může dosáhnout podstatného

zlepšení svého postavení nebo dokonce svého osvobození. Když někteří lidé vidí, jakou sílu představuje sjednocené dělnictvo a co dokáží třeba jen malé stávky, myslí si, že stačí, aby dělníci provedli generální stávku v celé zemi, a už dosáhnou od kapitalistů a vlády všeho, co budou chtít. Takový názor zastávali dělníci i v jiných zemích v době, kdy jejich hnutí bylo teprve v plenkách a dělníci byli ještě velmi nezkušení. *Jenže tento názor je mylný.* Stávky jsou *jedním* z prostředků boje dělnické třídy za osvobození, nejsou však jediným prostředkem, a jestliže dělníci budou ignorovat ostatní prostředky boje, zpomalí tím rozmach a úspěchy dělnické třídy. K úspěchu stávek je skutečně zapotřebí pokladen, aby se z nich mohly vyplácet dělníkům v době stávek podpory. A dělníci (obvykle dělníci jednotlivých průmyslových odvětví, jednotlivých řemesel nebo cechů) si je ve všech zemích také zřizují, jen u nás v Rusku je to mimořádně těžké, protože policie je vyslídí, peníze zabaví a dělníky zavře. Samozřejmě že dělníci dovedou na policii vyžrát; zřizování takových pokladen je jistě prospěšné a my od toho nechceme dělníky zrazovat. Jsou-li však dělnické pokladny zákonem zakázány, nedá se čekat, že by získaly příliš mnoho členů; a při malém počtu členů zase nepřinesou mnoho užitku. Dokonce ani v zemích, kde svobodně existují dělnické odbory a mají obrovské pokladny — ani tam se dělnická třída rozhodně nemůže ve svém boji omezit jen na stávky. Stačí, aby v průmyslu došlo ke stagnaci (například teď se schyluje i v Rusku ke krizi), a továrníci začnou hned vyvolávat stávky dokonce úmyslně, protože někdy je pro ně výhodné zastavit na čas práci a vyčerpat dělnické pokladny. Na pouhé stávky a stávkové výbory se proto dělníci rozhodně nemohou omezit. Za druhé stávky bývají úspěšné jen tam, kde jsou dělníci už poměrně uvědomělí, kde si dovedou zvolit pro stávku vhodnou chvíli, kde umějí předkládat požadavky, kde mají spojení se socialisty, od nichž mohou dostávat letáky a knížky. Ale takových dělníků je v Rusku ještě

málo a musí se vynaložit všechny síly, aby jich bylo víc, aby se s dělnickou věcí seznámily široké masy dělnictva, aby se seznámily se socialismem a dělnickým bojem. Tohoto úkolu se musí ujmout socialisté a uvědomějí dělníci společně a utvořit proto socialistickou dělnickou stranu. Za třetí stávky dělníkům ukazují, jak jsme viděli, že vláda je jejich nepřitelem a musí se proti ní bojovat. A ve všech zemích stávky opravdu postupně naučily dělnickou třídu bojovat proti vládě za práva dělníků a za práva všeho lidu. Tento boj může vést, jak už jsme řekli, jedině socialistická dělnická strana, která bude mezi dělnictvem šířit správné představy o vládě a dělnické věci. Jindy si povíme zejména o tom, jak se u nás v Rusku vedou stávky a jak jich mají využívat uvědomějí dělníci. Teď však musíme ukázat, že stávky jsou „válečnou školou“, jak už jsme řekli, ne však samotnou válkou, stávky jsou jen jedním prostředkem boje, jen jednou formou dělnického hnutí. Od jednotlivých stávek dělníci mohou a musí přejít, a skutečně ve všech zemích přecházejí, k boji celé dělnické třídy za osvobození všech pracujících. Až se ze všech uvědomělých dělníků stanou socialisté, tj. až budou usilovat o toto osvobození, až se po celé zemi sjednotí, aby šířili mezi dělnictvem socialismus, aby učili dělníky bojovat všemi prostředky proti jejich nepřátelům, až začnou zakládat socialistickou dělnickou stranu, která bude bojovat za osvobození všeho lidu od útlaku vlády a za osvobození všech pracujících od útlaku kapitálu, teprve tehdy se dělnická třída plně připojí k onomu velikému hnutí dělníků na celém světě, které sjednocuje všechno dělnictvo a pozvedá rudý prapor s nápisem Proletáři všech zemí, spojte se!

*Napsáno koncem roku 1899
Poprvé otištěno roku 1924
v časopise Proletarskaja
revoljucija, č. 8/9*

*Podle rukopisu přepsaného
N. K. Krupskou*

S. N. Prokopovič, Dělnické hnutí na Západě^[133]

„...obrátit se k sociální vědě a k jejímu údajnému závěru, že kapitalistické společenské zřízení nezadržitelně spěje k vlastnímu konci pro prohlubující se vnitřní rozpory. Potřebné vysvětlení nacházíme v Erfurtském programu Kautského“ (147)^[49]. Dříve než se budeme zabývat obsahem tohoto výňatku, uváděného panem Prokopovičem, všimněme si jedné zvláštnosti, která je charakteristická pro pana Prokopoviče i pro jiné podobné reformátory teorií. Pročpak asi náš „kritický badatel“, když se „obrací k sociální vědě“, hledá „vysvětlení“ v populární knížce Kautského a ne jinde? Snad si nemyslí, že je v ní obsažena celá „sociální věda“? Velmi dobře ví, že Kautsky je „věrným strážcem Marxových tradic“ (I, 187) a že právě v Marxových politickoekonomických pojednáních by měl hledat výklad a zdůvodnění „závěrů“ určité školy „sociální vědy“, ale počíná si, jako by o tom neměl ponětí. Co si máme myslet o „badateli“, který jen útočí na „strážce“ teorie, a přitom se v celé své knize ani jednou neodváží změřit své síly otevřeně a přímo s touto teorií samou?

V citátu, který si pan Prokopovič vypsál, mluví Kautsky o tom, že technický převrat a akumulace kapitálu postupují stále rychleji, že základní vlastnosti kapitalismu nutně vyžadují nepřetržité rozšiřování výroby, jenže rozšiřování trhu mezitím „postupuje od jisté doby příliš pomalu“; „zřejmě se blíží okamžik, kdy se trh pro evropský průmysl nejenže přestane dále rozšiřovat, ale začne se dokonce zmenšovat. A to pak nebude znamenat nic jiného než bankrot celé kapitalistické společnosti.“ Pan

Prokopovič „kritizuje“ „závěry sociální vědy“ (tj. Kautského odkaz na *jeden* ze zákonů vývoje objevených Marxem): „V tomto zdůvodnění nevyhnutelného zániku kapitalistické společnosti hraje hlavní úlohu rozpor mezi ‚neustálou tendencí rozšiřovat výrobu a stále pomalejším rozšiřováním trhu a nakonec jeho omezením‘. Tento rozpor musí podle Kautského kapitalistické společenské zřízení zahubit. Ale vždyť“ (slyšte!) „rozšiřování výroby předpokládá ‚výrobní spotřebu‘ části nadhodnoty, tj. nejprve její realizování a později její vynaložení na stroje, stavby atd. pro novou výrobu. Jinými slovy, rozšiřování výroby velmi úzce souvisí s existencí trhu pro zboží už vyrobené; proto neustálé rozšiřování výroby při relativním zmenšování trhu je věc nemožná“ (148). A pan Prokopovič je svou exkurzí do oblasti „sociální vědy“ tak spokojen, že hned na další řádce mluví se shovívavým despektem o „vědeckém“ (v uvozovkách) zdůvodňování víry atd. Taková diletantská kritika by musela člověka pobouřit, kdyby nebyla především a hlavně tak legrační. Dobrák pan Prokopovič někde něco zaslechl, ale nepochopil, oč jde. Pan Prokopovič slyšel o abstraktní teorii realizace, o níž se v poslední době v ruské literatuře vášnivě diskutovalo, přičemž se úloha „výrobní spotřeby“ zdůrazňovala zejména vzhledem k omylům narodnické ekonomie. A protože pan Prokopovič této teorii zrovna moc neporozuměl, myslel si, že tato teorie *popírá* (!) ony základní a elementární rozpory kapitalismu, na které zde poukazuje Kautsky. Když tak posloucháme pana Prokopoviče, museli bychom si myslet, že „výrobní spotřeba“ se může rozvíjet *zcela nezávisle* na osobní spotřebě (a v osobní spotřebě hraje převážnou úlohu spotřeba širokých mas), tj. že kapitalismu není vlastní žádný rozpor mezi výrobou a spotřebou. Je to prostě nesmysl, a proti takovému vulgárnímu výkladu se Marx i jeho ruští stoupenci jasně vyslovili*. Z tvrzení, že „roz-

* Viz můj článek v časopise *Naučnoje obozrenije*[⁵⁴], srpen 1899, zvláště s. 1572 (viz tento svazek, s. 82—101 a zvláště s. 92—93. *Red.*),

фоб; познанию предмета равнодерева производится при
 рассмотрении сопоставлении факта - факта кевуламанна" (248).
 И. Прокопович как добавляет своему рассуждению в
 связи "социальной науки", что по субъективной же импорту
 совпадает с объективной реальностью о "контр-
 действии" (в кавычках) объективной фобии и т.д. Подобная теория
 проводится пропитана тем же бранным элементом, сущность она не
 была прежде всего и больше всего забавна. Дарьян и Проко-
 пович считают что абстрактной теории реализация, и фоб
 в последние время скорее объективна в фобической или
 фобической, причем прав. правдивейшая теория
 подкрепляется объективно в виду отсутствия "контр-
 действия". Не полагаясь объективно этой теории, т. Проко-
 пович добавляет, что она отрицательна (!) в капиталистич-
 ской и империалистической идеологии, но которую пред-
 ставляет здесь Кауцкий. Получается что Прокопович, как про-
 дотом думает, что "правдивейшая теория" является фоб-
 объективной современной идеологией как объективной
 (а в смысле объективной идеологии прав. идеологии
 идеологии идеологии), т.е. что капиталистич. и империалистич. в себе
 никакого противоречия идеологии идеологии и идеологии
 сущ. Это противоречит, и против подобной идеологии
 идеологии идеологии идеологии идеологии идеологии ". Из
идеологии идеологии идеологии

Исп. мого фобии в "Кавк. Общ." 1929, вып. 1, с. 1572, "Рос. Кав. в Росс.", с. 162

První strana Leninova rukopisu recenze knihy S. N. Prokopoviče z roku 1899
 Zmenšeno

širování výroby předpokládá výrobní spotřebu“, nejenže nevyplývá ona buržoazní apologetická teorie, ke které zvolna sklouzává náš „kritický badatel“, ale naopak z něho vyplývá právě onen rozpor, který je kapitalismu vlastní a nutně jej přivede k zániku, totiž rozpor mezi tendencí k neomezenému rozšiřování výroby a omezenou spotřebou.

K tomu, co už jsme řekli, stojí za to připomenout ještě tuto zajímavou okolnost. Pan Prokopovič je vášnivý stoupenec Bernsteina, jehož časopisecké články cituje a překládá na několika stránkách. Bernstein ve své známé knize *Die Voraussetzungen etc.*[¹⁹⁶] pana Prokopoviče dokonce představuje německé veřejnosti jako svého ruského stoupence, přičemž dodává něco v tom smyslu, že pan Prokopovič je větší bernsteinovec než Bernstein sám. Ale největší kuriozitou přitom je, že jak Bernstein, tak jeho ruský podporčenecký vykládají teorii realizace nesprávně, jenže *v diametrálně rozdílném pojetí*, takže *se navzájem potírají*. Bernstein za prvé objevil u Marxe „rozpor“ v tom, že se na jedné straně staví proti Rodbertusově teorii krizí, ale zároveň označuje za „konečnou příčinu všech skutečných krizí chudobu a omezenou spotřebu mas“. Ve skutečnosti v tom žádný rozpor není, jak už jsem měl příležitost dokázat jinde (Studie[⁵⁸], s. 30*; Vývoj kapitalismu v Rusku, s. 19**). Za druhé Bernstein uvažuje naprosto stejně jako u nás pan V. V., že totiž obrovský růst nadproduktu musí znamenat zvýšení počtu majetných (nebo zvýšení životní úrovně dělnictva), neboť kapitalisté a jejich sluhové (sic!) nemohou prý přece „spotřebovat“ celý nadprodukt (*Die Voraussetzungen etc.*, S. 51—52). Tato naivní úvaha zcela ignoruje úlohu výrobní spotřeby, *jak také ukázal Kautsky ve své knize proti Bernsteinovi* (Kautsky, *Gegen Bernstein*[²⁰⁸], II. Abschnitt, podkapitola o „upotřebením nadhodnoty“).

a Vývoj kapitalismu v Rusku[⁶⁸], s. 16n. (viz Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 50n. *Red.*).

* Viz Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 165—166. *Red.*

** Viz Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 55—57. *Red.*

A pak najednou přijde Bernsteinem doporučený ruský bernsteinovec a říká pravý opak. Dává Kautskému lekci o úloze „výrobní spotřeby“ a přitom přežene Marxův objev do takové absurdity, jako by se výrobní spotřeba mohla rozvíjet zcela nezávisle na osobní spotřebě! Jako by realizace nadhodnoty tím, že se jí použije k výrobě výrobních prostředků, odstraňovala v konečné fázi závislost výroby na spotřebě, a tudíž i rozpor mezi nimi! Čtenář může na tomto příkladě posoudit, zda to bylo opravdu „bádání“, co způsobilo, že pan Prokopovič „zapomněl na dobrou polovinu teoretických předpokladů“, nebo zda „zapomnětlivost“ našeho „kritického badatele“ má nějakou jinou příčinu.

Jiný příklad. Na pouhých třech stránkách (25—27) „probádal“ náš autor rolnická družstva v Německu. Nejdřív uvádí přehled různých typů družstev a statistické údaje o jejich rychlém rozvoji (zejména mlékařských družstev), načež následuje úvaha: „Zatímco řemeslník už nemá v současném ekonomickém zřízení takřka žádné kořeny, rolník se v něm stále pevně“ (!) „drží.“ To je to jednoduché, vidíte? Podvýchiva německých rolníků, vyčerpávající dřina, hromadný útěk z vesnic do měst, to všechno si nejspíš někdo vymyslel. Stačí poukázat na rychle přibývajícím počet družstev (hlavně mlékařských, což znamená, že o mléko jsou ošizeny děti rolníků, kteří jsou o to víc závislí na kapitalistech) a „pevné“ postavení rolníků je dokázáno. „Rozvoj kapitalistických vztahů ve zpracovatelském průmyslu sice ničí řemeslníka, ale zlepšuje postavení rolníka. To“ (postavení?) „zabraňuje pronikání kapitalismu do zemědělství.“ To se dovídáme věci! Až dosud jsme si mysleli, že právě rozvoj kapitalismu ve zpracovatelském průmyslu je hlavní silou, z níž vzniká a rozvíjí se kapitalismus v zemědělství. Ale pan Prokopovič podobně jako jeho německé vzory by mohl o sobě plným právem říci: nous avons changé tout ça, my jsme to všechno změnili^[96]! Jenom jestli je to pravda, pánové! Doopravdy jste *vůbec něco*

změnili, doopravdy jste dokázali mylnost třeba jen jediné základní teze z teorie, kterou „potíráte“, a nahradili ji správnější tezí? Nevrátili jste se naopak ke starým předsudkům? „...Na druhé straně rozvoj zpracovatelského průmyslu zajišťuje rolníkovi vedlejší výdělek...“ A podívejme se, už je zase na světě doktrína pana V. V. a spol. o vedlejších výdělcích rolnictva! Že tyto „výdělky“ ve valné většině případů znamenají, že z rolníka se stává námezdní dělník, o tom se pan Prokopovič nezmiňuje, to mu připadá zbytečné. To raději uzavře své „bádání“ zvučnou frází: „Rolnická třída je dosud plná životodárné mízy.“ Je sice pravda, že Kautsky na příkladu Německa ukázal, že zemědělská družstva jsou přechodným stadiem *ke kapitalismu*, jenže my už jsme přece viděli, jak Kautského rozdrtil strašlivý pan Prokopovič!

Se vzkříšením narodnických názorů (to jest narodnických v interpretaci pana V. V.) se setkáváme nejen na uvedeném místě, ale i na mnoha jiných místech „kritického bádání“ pana Prokopoviče. Čtenář asi ví, jaký věhlas (smutný věhlas) si vysloužil pan V. V. tím, že nesmírně zúžil a zvlugarizoval učení takzvaného „ekonomického“ materialismu: v „přepřacování“ pana V. V. nespočívalo toto učení v tom, že všechny faktory nakonec vedou k rozvoji výrobních sil, nýbrž v tom, že nemusíme přihlížet k mnoha velmi důležitým (i když koneckonců druhotným) faktorům. Hodně podobné zvlugarizování nám teď předkládá i pan Prokopovič, když se pokouší usvědčit Kautského, že nechápe význam „materiálních sil“ (144), přičemž sám pan Prokopovič bezstarostně směšuje „ekonomické organizace“ (145) s „ekonomickou silou“ (146 a zvláště 149). Nemůžeme bohužel příliš důkladně rozebírat tuto chybu pana Prokopoviče a musíme čtenáře odkázat na zmíněnou knihu Kautského proti Bernsteinovi (Abschnitt III, podkapitola a), kde jsou originály refrénů pana Prokopoviče podrobně rozebrány. Doufáme také, že čtenář se při pozorném čtení knihy pana Prokopoviče snadno přesvědčí, že teorie,

kteřou tu náš „kritický badatel“ potírá (ostatně pan Prokopovič i tady docela skromně mlčí o názorech zakladatelů teorie a nepouští se do jejich rozboru, raději jen uvádí citáty z projevů a článků dnešních jejich pokračovatelů), že tato teorie nenese naprosto žádnou vinu na tomto nepřístojném zužování „ekonomického“ materialismu (viz například projevy^[198] uznávaných belgických činitelů na s. 74, 90, 92 a 100 v druhé části).

Pokud jde o citáty, které pan Prokopovič uvádí, musíme poznamenat, že je často vytrhuje z kontextu a podává tak čtenáři zkreslenou představu o názorech a argumentech, které se v ruské publicistice nevyskytují. Diletantská kritika pana Prokopoviče působí proto obzvláště odpudivě. V některých případech nebude pro čtenáře knihy pana Prokopoviče na škodu nahlédnout do knihy profesora Herknera, nedávno přeložené do ruštiny, *Námezdní práce v západní Evropě*^[22] (Petrohrad 1899, nákladem časopisu *Obrazovanije*). Tak například v poznámce na s. 24 (první části) píše pan Prokopovič, že na kongresu v roce 1892 „bylo schváleno usnesení sympatizující se zřizováním výrobních družstev“, a následuje citát, který za první nepotvrzuje plně autorova slova a za druhé *končí* právě tam, kde se říká, že je nutné „zejména bojovat proti víře, že by družstva mohla nějak ovlivnit kapitalistické výrobní vztahy atd.“ (Herkner, *Poznámky*, s. XI—XII, poznámka 6 k IX. kapitole).

Se stejným úspěchem jako v právě rozebraném případě potírá pan Prokopovič Kautského na s. 56, 150, 156, 198 a mnoha jiných. Zcela povrchní jsou tvrzení pana Prokopoviče, že Liebknecht se v 60. letech po jistou dobu říkal svých ideálů, zrazoval je apod. (111, 112). O tom, jakých nebetyčných výšin dosahuje troufalost a sebevědomí našeho „badatele“, jehož serióznost už poněkud známe, svědčí například tato věta (namířená zase proti „strážci“ teorie, a ne proti jejímu zakladateli): „Počínali bychom si naprosto neseříózně, kdybychom si umínili, že budeme celou tuto koncepci dělnického hnutí kritizovat z hlediska,

jak odpovídá skutečnému průběhu vývoje dělnického hnutí, z hlediska její *vědeckosti* (podtrženo panem Prokopovičem). V této koncepci není a nemůže být“ (sic!) „ani zrnko vědy“ (156). Vida, jaká rezolutní kritika! Celý ten marxismus nestojí ani za kritiku — a basta. Máme zřejmě co dělat buďto s člověkem, kterému je souzeno udělat gigantický převrat ve vědě, z níž „nemůže být“ „ani zrnko“ obsaženo v teorii převládající dnes v Německu, nebo... nebo — jak bychom to řekli delikátněji — nebo s člověkem, který z „roztržitosti“ jen opakuje cizí slovíčka. Pan Prokopovič tak horlivě vzývá nejnovější modlu, která tato slovíčka už tisíckrát pronesla, že si samým klaněním div nerozbiže čelo. Bernstein, jak račte vidět, trpí „chybami v teoretických názorech“ (198), protože — představte si — věří v nutnost vědecké teorie, která by určovala cíle jednajících osob. „Kritičtí badatelé“ takovou podivnou vírou zatíženi nejsou. „Věda bude svobodná teprve tehdy,“ slavnostně prohlašuje pan Prokopovič, „až se bude uznávat, že musí *sloužit* cílům strany, ale *neurčovat* je. Je nutno uznat, že věda nemůže vytyčovat cíle prakticky zaměřené straně“ (197). Poznamenejme, že Bernstein právě tyto názory svého stoupence odmítl. „Zásadní program, který nevyhnutelně vede k dogmatismu, je jen brzdou zdravého rozvoje strany... Teoretické zásady jsou dobré v propagandě, ale ne v programu“ (157). „Programy nejsou k ničemu, ty jen škodí.“ „Osobnost může být sama programem, má-li dost vnímavosti a bystrosti, aby odhadla potřeby doby...“ Čtenář si patrně myslí, že pokračuji v citátech ze studie pana Prokopoviče. Ba ne, teď cituji list Novoje vremja¹¹¹, který na sebe nedávno upoutal všeobecnou pozornost tím, že přinesl články o programu^[172]... pochopitelně ne o programu strany, ale o programu — nového ministra vnitra...

V jakém vztahu je svoboda bezzásadovosti, pardon, „svoboda vědy“, hlásaná panem Prokopovičem, k názorům většiny západoevropských politických činitelů, o kte-

rých tak udatně píše náš udatný kritik, vyplývá z následujících citátů z téže knihy pana Prokopoviče: „Aniž ovšem zrazuji zásady“ (159). „Aniž jakkoli porušuji svou nezávislost, věrnost zásadám... Odmítám kompromis jen v tom případě... znamená-li zřít se zásad nebo třeba jen zamlčet zásady“ (171). „Aniž sem vnáším bezzásadovost“ (174). „Aniž ovšem prodávám duši, v tomto případě zásady“ (176). „Nyní jsou zásady pevně stanoveny“ (183). (Je nutný) „kompas, který by vyloučil bloudění poslepu“, proti „krátkozrakému empirismu“, proti „lehkomyslnému postoji k zásadám“ (195). „Hlavní význam má zásadní, teoretická část...“ (103, část II) atd.

Na závěr ještě aspoň dva citáty: „Kdyby byl německý sociální demokratismus vyjádřením socialismu a nepředstavoval jen proletariát bránící své zájmy v současné společnosti, protože si poprvé uvědomil svůj význam, pak by tam — protože všichni Němci nejsou idealisté — vedle této strany sledující idealistické cíle byla ještě silnější strana, dělnická strana, která by vyjadřovala praktické zájmy neidealistické části německého proletariátu... Kdyby socialismus neměl v tomto hnutí úlohu pouhého znaku, který odlišuje jednu, určitou organizaci, kdyby byl hybnou ideou, principem, který žádá od členů strany určitou specifickou službu, pak by se socialistická strana oddělila od společné dělnické strany, a masy proletariátu, usilujícího o lepší uspořádání věcí na základě existujícího řádu a nepřemýšlejšího tolik o ideální budoucnosti, by utvořily samostatnou dělnickou stranu.“ Čtenář si jistě zase myslí, že jsou to citáty ze studie pana Prokopoviče. Nikoli, to jsou citáty z *Nástinu teoretické ekonomie* pana V. V.^[16] (Petrohrad 1895, s. 248, 249—250). „Náš známý“ pan V. V. už před pěti lety anticipoval výsledky nejnovějšího „kritického bádání“ pana Prokopoviče...

Ale to už stačí. Jistěže bychom se tak dlouho nezabývali zmíněnou studií, omílající známou písničku, že „naše doba není dobou dalekosáhlých úkolů“, vyhlašující znovu

a znovu heslo „drobné práce“ a „potěšujících jevů“,
kdyby jméno pana S. Prokopoviče nebylo už doporučeno
celé Evropě, kdyby „roztržitost“ neprohlašovali dnes mnozí
lidé za jakousi zásluhu, kdyby se nešířila móda jen tak
mimochodem urážet „ortodoxnost“ a „dogma“...

Napsáno koncem roku 1899

Podle rukopisu

Poprvé otištěno roku 1928

v publikaci Leninskij sbornik VII

Profession de foi*, vypracované kyjevským výborem, je sice jen hrubý koncept, na jehož propracování a vypilování podle slov kyjevského výboru absolutně nezbyl čas, ale přesto podává dostatečně přesnou představu o jeho názorech; a ty musí rozhodně vyvolat energický protest ruských sociálních demokratů, kteří hájí staré zásady sociální demokracie, vyhlášené v Rusku skupinou Osvobození práce a nejednou vyložené v publikacích SDDSR a stvrzené jejím Manifestem^[72]. Názory kyjevského výboru nesporně *prozrazují* značný vliv nového směru „mladých ruských sociálních demokratů“, který ve svých krajních projevech splynul s bernsteinovštinou a vydal plody takového druhu, jako je proslulá zvláštní příloha^[115] listu Rabočaja mysl (září 1899) a stejně proslulé Credo^[53].

Nelze říci, že by se Profession de foi plně ztotožnilo s tímto oportunistickým a reakčním směrem; udělalo však závažný krok v jeho stranu a prozrazuje takový chaos v základních idejích sociálního demokraticismu a takovou rozkolísanost revolučního myšlení, že pokládáme za svou povinnost varovat kyjevské soudruhy a podrobně rozebrat, v čem se odchýlili od dávno platných zásad mezinárodní i ruské sociální demokracie.

Hned první věta Profession de foi nás opravdu zarazí. „Přestože kyjevský výbor uznává za nejbližší společný úkol dělnického hnutí v Rusku boj za politická práva proletariátu, domnívá se, že není možné vyzývat v této chvíli dělnictvo k politickým akcím, jinými slovy provádět

* — vyznání víry, program, výklad světového názoru. *Red.*

politickou agitaci, neboť ruské dělnictvo jako celek není dosud zralé pro politický boj.“ Nebudeme si všímat formulací tohoto úryvku; pro nás jsou důležité jen vyjádřené myšlenky, které se nejednou opakují (všimněte si) i na jiných místech *Profession de foi*. A jsou to takové myšlenky, že nám nezbývá než si položit otázku: „Psali tohle opravdu sociální demokraté?“

„Ruské dělnictvo jako celek není dosud zralé pro politický boj!“ Je-li to pravda, pak se to rovná ortelu smrti nad celou sociální demokracií, neboť to znamená, že ruské dělnictvo jako celek není dosud zralé pro sociální demokraticismus. Ano, protože nikde na světě neexistovala a neexistuje sociální demokracie, která by nebyla pevně a nerozlučně spjata s politickým bojem. Sociální demokracie bez politického boje, to je jako řeka bez vody, to je jakýsi nehorázný protimluv, jakýsi návrat buď k utopickému socialismu našich prapradědů, kteří opovrhovali „politickou“, nebo k anarchismu či k tradeunionismu.

První *profession de foi* světového socialismu, Komunistický manifest^[73], konstatovalo už jednu pravdu, která se od té doby stala pravdou elementární, že totiž každý třídní boj je bojem politickým a že dělnické hnutí vyrůstá ze zárodečného stadia a z dětských střevíčků a stává se hnutím *třídním* teprve tehdy, až zahájí politický boj. První *profession de foi* ruské sociální demokracie, Plechanovova knížka *Socialismus a politický boj*^[129], vydané v roce 1883, potvrdilo tuto pravdu i pokud jde o Rusko a ukázalo, jak a proč právě ruské revoluční hnutí musí vést ke splynutí socialismu s politickým bojem, ke splynutí živelného hnutí dělnictva s revolučním hnutím, ke splynutí třídního boje s politickým bojem. Kyjevský výbor, který se hlásí k socialismu i k třídnímu boji a zároveň popírá možnost „vyzývat v této chvíli široké masy k politickým akcím“, v podstatě zcela opouští zásady sociálního demokraticismu a přání setrvat na těchto zásadách ho vede k celé řadě křiklavých rozporů.

Vždyť jak můžeme mluvit o „politické výchově“ dělnictva, neuznáváme-li možnost vést politickou agitaci a politický boj? Máme snad sociálním demokratům dokazovat, že *bez* politického boje a politických akcí se vůbec nedá mluvit o nějaké politické výchově? Cožpak je myslitelné, aby se dělnictvo dalo politicky vychovávat nějakými lekciemi nebo knihami atd. bez politické činnosti a politického boje? Mají se snad ruští sociální demokraté vrátit ke stanovisku obhájců nevolnictví, kteří říkali, že nejdříve musíme rolníky vychovat a potom je osvobodit, nebo ke stanovisku našich pisálků, kteří se plazí před vládou a říkají, že nejdříve musíme lid vychovat a potom mu dát politická práva? Jak si lze „klást za úkol“ burcovat dělnictvo k boji za politická práva a přitom se domnívat, že není možné vyzývat dělnictvo k politickým akcím, že není možné provádět politickou agitaci? Probouzet vědomí, že se musí vést politický boj, a přitom k politickému boji nevyzývat?! Co to má znamenat? Jak to vlastně je? Tento zmatek však vůbec nevznikl kvůli nějaké nedořečené větě nebo nedokončenému konceptu, nýbrž je přirozeným a nevyhnutelným výsledkem oné obojakosti a polovičatosti, kterou jsou poznamenány všechny názory kyjevského výboru: na jedné straně nechce opustit odedávna platné základní principy mezinárodní a ruské sociální demokracie, na druhé straně se opájí módními bernsteinovskými slovíčky, jako je „nezbytnost“, „postupnost“ (1. část Profession de foi kyjevského výboru, na konci), „bezprostředně hospodářský charakter hnutí“, nemožnost politické agitace a boje, nezbytnost držet se pevné půdy skutečných požadavků a potřeb (jako by boj za politické svobody nebyl vyvolán těmi nejoprávněnějšími požadavky a potřebami!), zkrátka opájí se módními slovíčky, z nichž se pak upletou módní výrobky jako Credo a zvláštní příloha listu Rabočaja mysl. Proberme si důkladně tvrzení, v němž se jako v ohnisku sbíhají všechny slabiny rozebíraného Profession de foi, totiž tvrzení, že „není možné vyzývat v této chvíli

dělnictvo k politickým akcím“, jinými slovy provádět politickou agitaci, neboť ruský dělník není dosud zralý pro politický boj. Toto poslední tvrzení je naštěstí naprosto nesprávné (říkáme naštěstí, neboť kdyby bylo správné, muselo by ruské marxisty a sociální demokraty zavést do bažin tradeunionistické a buržoazně liberální vulgarizace, kam se je pokoušejí strhnout autoři Creda, listu Rabočaja mysl a početný zástup jejich lokajů v naší legální publicistice). Ruské dělnictvo jako celek nejenže je pro politický boj zralé, ale tuto zralost už mnohokrát prokázalo a mnohokrát vstoupilo do politického boje, a přitom velmi často živelně.

Není snad masové rozšiřování proklamací, v nichž se odsuzuje a tepe vláda, akt politického boje? Nevypořádalo se snad ruské dělnictvo jako celek „vlastními prostředky“ s příliš nadutými policajty a vojáky, neosvobodilo snad násilím své zatčené soudruhy? Nebilo se snad na mnoha místech v přímých pouličních srážkách s vojskem a policií? Nevysílalo snad ruské dělnictvo jako celek po více než dvacet let své nejlepší, nejvyspělejší, nejpoctivější a nejobdivnější soudruhy do revolučních kroužků a organizací? A jen kvůli nějaké módní doktríně buržoazní vulgarizace bychom teď my, představitelé revoluční sociálně demokratické strany, měli na to všechno zapomenout a prohlásit, že není možné vyzývat dělnictvo k politickým akcím? Někdo možná namítne, že uvedená fakta se týkají často spíš jen živelných výbuchů než politického boje. Na to odpovíme: nebyly snad naše stávky jen živelnými výbuchy až do té doby, než se revoluční kroužky socialistů ujaly rozsáhlé agitace, než začaly vyzývat dělnictvo k třídnímu boji, k uvědomělému boji proti utlačovatelům? Lze snad poukázat v historii na jedno jediné lidové, jedno jediné třídní hnutí, které by nezačínalo živelnými, neorganizovanými výbuchy a které by dostalo organizovanou podobu a vytvořilo politické strany bez uvědomělého zásahu vzdělaných představitelů dané třídy? Jestliže se nezadržitelná

živelná tendence dělnické třídy k politickému boji projevuje až dosud většinou jen neorganizovanými výbuchy, mohou z toho jedině Moskovskije vědomosti¹¹³ a Graždanin¹¹⁴ vyvozovat, že ruské dělnictvo jako celek ještě nedozrálo pro politickou agitaci. Naproti tomu socialista si z toho vyvodí, že s politickou agitací se mělo začít už pěkně dávno a dělnictvo se mělo v co nejširší míře vyzývat k politickým akcím, k politickému boji; jakmile to neděláme, neplníme svou povinnost a v podstatě přestáváme být sociálními demokraty, protože hospodářské a odborové organizace, které nevedly politický boj, se vždy a všude prohlašovaly za vášnivé stoupence buržoazie; proto soustavné zatajování politického boje a politických úkolů ruské dělnické třídy, jaké jsme viděli například v listě Rabočaja mysl, nelze označit jinak než za zločinné a hanebné. Toto zatajování se rovná rozvracení politické uvědomělosti dělnictva, které vidí a cítí politický útlak a živelně se proti němu bouří, ale u svých socialistických předáků se setkává jen s lhostejností nebo dokonce s polemikou proti myšlence politického boje. Co je to jiného než lhostejnost a krajní omezenost, když se nám říká, že myšlenku politických svobod musíme mezi dělnictvem prosazovat „postupně“ — patrně jsme až dosud tyto myšlenky prosazovali příliš rychle, takže nás teď musí mírnit a krotit!! Nebo když se nám říká, že se má „vysvětlovat postavení dělnické třídy politicky“, jen „pokud je k tomu v každém jednotlivém případě důvod“, jako by nám „důvody“ pro politickou agitaci neposkytovala ta nejvšednější fakta ze života dělníků, vyskytující se všude a v masovém měřítku?!

Snaha omezovat politickou agitaci na jednotlivé případy, kdy je k ní konkrétní důvod, je buď nesmysl, nebo je to jen snaha udělat krok zpátky směrem ke *Credu* a k listu Rabočaja mysl, snaha zúžit beztak už dost úzký rámec naší propagandistické a agitační činnosti. Někdo možná znovu namítne, že dělnické *masy* ještě nepochopí myšlenku politického boje, myšlenku, které porozumí jen někteří

vyspělejší dělníci. Na tuto námitku, již tak často slyšíme od „mladých“ ruských sociálních demokratů, odpovíme, že za první sociální demokracie vždy a všude byla a *musí být* představitelkou uvědomělých a nikoli neuvědomělých dělníků, že nemůže být nic nebezpečnějšího a trestuhodnějšího, než je demagogická lícitace s nevyspělostí dělníků. Budeme-li brát za kritérium činnosti to, co je dnes v největší míře bezprostředně srozumitelné nejširším masám, pak budeme muset hlásat antisemitismus nebo agitovat dejme tomu tak, že budeme vzývat ctce Ioanna Kronštadtského*.

Úkolem sociální demokracie je prohlubovat politické uvědomění mas, a ne se vláčet za politicky bezprávnou masou; za druhé — a to je hlavní — není pravda, že masy nepochopí myšlenku politického boje. Tuto myšlenku pochopí i docela průměrný dělník, ovšem za předpokladu, že agitátor nebo propagandista si k němu najde správnou cestu, aby mu uměl tuto myšlenku vyložit, aby mu ji dokázal sdělit srozumitelnou řečí a na základě známých fakt z každodenního života dělníků. A tento předpoklad je přece nutný, i když máme vysvětlovat podmínky hospodářského boje: ani zde není průměrný dělník z nejnižších a středních vrstev schopen pochopit obecnou myšlenku hospodářského boje; tuto myšlenku chápou jen někteří vzdělaní dělníci, za kterými jdou masy, vedené instinktem a bezprostředními nejbližšími zájmy.

Totéž platí i pro politiku: obecnou myšlenku politického boje pochopí samozřejmě jen inteligentní dělník, za nímž půjdou masy, neboť velmi dobře cítí svou politickou bezprávnost (jak přiznává na jednom místě Profession de foi kyjevského výboru), a jejich bezprostřední každodenní zájmy je neustále přivádějí do konfliktů s nejrůznějšími pro-

* Ioann Kronštadtskij (J. J. Sergejev) — kněz kronštadtského chrámu. Zavilý reakcionář, proslul pogromistickým štváním proti neruským národům a národnostem. *Čes. red.*

jevy politického útlaku. V žádném politickém nebo sociálním hnutí v žádné zemi nikdy nebyl a nemohl být jiný vztah mezi masami dané třídy nebo lidu a úzkou vrstvou její inteligence než tento: vůdci této třídy vždy a všude byli její nejvzdělanější, nejinteligentnější příslušníci. Ani v ruském dělnickém hnutí tomu nemůže být jinak. Budeme-li tedy ignorovat zájmy a požadavky této vyspělé vrstvy dělnictva, budeme-li se chtít *snížit* na úroveň chápání nejméně vyspělých vrstev (místo abychom neustále *zvyšovali* uvědomění dělnictva), bude to nutně mít hluboce škodlivý vliv a připraví to půdu pro pronikání nejružnějších nesocialistických a nerevolučních idejí mezi dělnictvo.

Na závěr analýzy názorů kyjevského výboru na politický boj podotýkám: nanejvýš podivné a zároveň nanejvýš typické pro celé Profession de foi je, že výbor, který se domnívá, že není možné vyzývat v současné době široké vrstvy dělnictva k politickým akcím, uznává, že je třeba pořádat *dílčí* demonstrace k čistě agitačním účelům (a ne jako nátlak na vládu) „z důvodů, které široké masy dokáží pochopit“. Socialisté vyzývají dělníky, aby *nevykonávali* nátlak na vládu!!! To už je vrchol... Jen nám vrtá hlavou, jaké to asi mají být demonstrace, které by *nevykonávaly* nátlak na vládu. Nemělo by se snad dělníkům raději doporučit, aby demonstrovali mezi čtyřmi stěnami svých světniček, ale aby nejdřív zamkli? Nebo aby třeba demonstrovali tak, že s rukou v kapse budou dělat na vládu „ty, ty, ty“? To by pak určitě nebyl škodlivý a zhoubný „nátlak na vládu“! Co je míněno pod pojmem „dílčí demonstrace“, to je nám také jaksi záhadou. Nemá to snad být odborová demonstrace jen v rámci odborových otázek (znovu se ptáme: kde je tu jaký socialismus?), nebo snad demonstrace z dílčích politických důvodů, a nikoli proti celému politickému systému, proti samoděržaví jako takovému? Ale je-li tomu tak, nejsou to potom nejryzejší myšlenky Creda a krajního oportunismu, krajního snižování a zatemňování politické uvědomělosti a politických úkolů děl-

nické třídy? Je-li tomu tak, neměli bychom opakovat „okřídlený výrok“ jednoho „mladého“ sociálního demokrata z hlavního města o tom, že „je předčasné diskreditovat mezi dělnictvem samoděržaví“?

Profession de foi prozrazuje krajní názorovou omezenost, nejen pokud jde o „politiku“. „Agitační vliv na masy,“ čteme tu, „se může v současné době projevit jedině v tom — za prvé — že budeme podporovat hospodářský boj proletariátu; proto výbor využívá každé příležitosti, kdy dojde ke srážce dělníků se zaměstnavateli, nebo každého závažného případu, kdy si zaměstnavatel počíná nezákonně, a obrací se k dělníkům s provoláním, v němž jim vysvětluje jejich postavení, vyzývá je k protestu, staví se do čela stávek, formuluje požadavky a ukazuje nejlepší cesty k jejich splnění a tím vším prohlubuje uvědomělost dělnické třídy,“ — a dost, dál už se nám o hospodářském boji neřká nic. A to prosím má být profession de foi! Přečtěte si toto místo pozorně: je to opět jazyk Creda i myšlenky Creda (což je jen další doklad hluboce mylného stanoviska redakce časopisu Rabočeje dělo, která se tak usilovně snaží zastírat názory „mladých ekonomistů“ a vidět v nich jen úchylku jednotlivců).

Pro socialistu je hospodářský boj základem, na němž lze organizovat dělnictvo v revoluční stranu, na němž lze budovat jeho pevnou jednotu a rozvíjet jeho třídní boj proti celému kapitalistickému zřízení. Budeme-li brát hospodářský boj jako něco samostatného, pak v něm není nic socialistického a zkušenosti ze všech evropských zemí poskytují spoustu příkladů nejen socialistických, ale i protisocialistických odborových organizací.

Úkolem buržoazního politika je „podporovat hospodářský boj proletariátu“, úkolem socialisty je orientovat hospodářský boj tak, aby podporoval socialistické hnutí a úspěchy revoluční dělnické strany. Úkolem socialisty je podporovat pevné splnutí hospodářského a politického boje v jednotný třídní boj socialistického dělnictva. Neurči-

té formulace Profession de foi kyjevského výboru otvírají tedy dveře dokořán bernsteinovským idejím a zavádějí nepřipustně úzké pojetí hospodářského boje.

Agitační působení na masy musí znamenat co nejširší agitaci hospodářskou i politickou, která si bude všimnout všech případů a projevů nejrůznějšího útlaku, agitaci, které musíme využít, abychom získávali stále více dělníků do revoluční sociálně demokratické strany, abychom podnítili nejrůznější projevy politického boje, abychom z živelných forem tohoto boje zorganizovali boj jednotné politické strany. Agitace se tedy musí stát *prostředkem* k rozsáhlému šíření politických protestních akcí a organizovanějších forem politického boje. V současné době je však rámec naší agitace příliš úzký, okruh otázek, jimiž se zabývá, příliš omezený a naši povinností je nepokládat tento úzký rámec za něco neměnného, ale snažit se, abychom se z něho vyprostili, snažit se naši agitační činnost prohloubit a rozšířit.

V rozebíraném Profession de foi vede tento omezený rámec nejen k uvedenému teoretickému omylům, ale i k zúžení praktických úkolů. Toto zúžení je patrné i ze záměru vytknout si „za nejbližší aktuální úkol prozkoumat situaci dělníků v místních továrnách pomocí dotazníků a jinými způsoby“. Rozumí se, že nemáme nic proti dotazníkům jako takovým, protože nutně k agitaci patří, ale pustit se do takového zkoumání znamená neproduktivně plýtvat už beztak skrovnými revolučními silami.

Vždyť ledacos lze převzít i z našich legálních výzkumů. Nejbližším aktuálním úkolem by teď mělo být rozšíření agitace a propagandy (zejména politické), tím spíš, že se mezi našimi dělníky rozmáhá pěkný zvyk posílat samostatné příspěvky a zprávy do socialistického tisku, což zajišťuje dostatečné množství materiálu.

Ještě patrnější je toto omezení v případě pokladen; za žádoucí se uznávají jen „odborářské stávkové“ pokladny a není tu ani zmínka o tom, že by se tyto pokladny měly

stát článkem sociálně demokratické strany a sloužit politickému boji.

Omezovat naše konspirativní pokladny na pouhou hospodářskou činnost je přirozené pro autory Creda, ale je nepochopitelné v Profession de foi výboru Sociálně demokratické dělnické strany Ruska.

Na legální spolky se Profession de foi dívá rovněž příliš úzce a rovněž je zde vidět snahu dělat ústupky smutně proslulé bernsteinovštině; kdyby chtěl výbor sociálně demokratické strany pomáhat při zakládání pokladen, znamenalo by to opět rozptylovat své síly a stírat hranice mezi osvětovou a revoluční prací: revoluční strana může a musí využívat legálních spolků k upevnění a posílení své práce, musí jich využívat jako agitačních středisek, jako vhodných krycích adres pro schůzky atd. atd., ale nic víc. Plýtvat silami socialistů při zakládání spolků je krajně neracionální, přikládat jim samostatný význam je nesprávné a myslet si, že legální spolky mohou být „vůči zásahům a nátlaku zaměstnavatelů“ zcela imunní, je prostě směšné.

Konečně i na organizačních plánech kyjevského výboru je patrná omezenost jeho názorů a jejich specifika. Souhlasíme sice plně s kyjevským výborem v tom, že teď není doba na obnovu strany a volbu nového ústředního výboru, pokládáme však za naprosto mylný názor o „bezprostředně hospodářském charakteru hnutí“, o tom, že ruský proletariát dosud „není připraven na politickou agitaci“. Bylo by rovněž chybou čekat, až „místní skupiny zesílí, početně vzrostou a upevní spojení s dělnickým prostředím“ — takové zesílení vede často k okamžitému krachu.

Takhle to nepůjde. Musíme se ihned pustit do sjednocování a začít sjednocením publicistů a vytvořením společného ruského tiskového orgánu, který se musí pokusit připravit obnovení strany; měl by to být orgán pro celé Rusko, měl by soustřeďovat příspěvky a materiály z kroužků ze všech krajů, poskytovat místo pro diskusi o sporných otázkách, rozšiřovat rámec naší propagandy a agitace,

věnovat zvláštní pozornost organizačním otázkám, taktickým i technickým metodám řízení práce, uspokojovat tak všechny potřeby nejvyspělejších dělníků a neustále pomáhat nejzaostalejším vrstvám proletariátu (které zaujmou příspěvky dělnických dopisovatelů aj.) ke stále uvědomělejší účasti na socialistickém hnutí a politickém boji.

Jsme přesvědčeni, že jedině tak lze připravit skutečné podmínky pro sjednocení a obnovení strany a jedině přímá a otevřená polemika proti úzkému „ekonomismu“ a stále více se šířícím bernsteinovským idejím může zajistit správný vývoj ruského dělnického hnutí a ruské sociální demokracie.

*Napsáno koncem roku 1899
nebo začátkem roku 1900
Poprvé otištěno roku 1928
v publikaci Leninskij sbornik VII*

*Podle rukopisu přepsaného
neznámou rukou*

NÁVRH PROHLÁŠENÍ
REDAKCE LISTU JISKRA¹¹⁵
A ČASOPISU ZARJA¹¹⁶

Vzhledem k tomu, že se chystáme vydávat dva sociálně demokratické tiskové orgány — vědeckopolitický časopis a celoruský dělnický list — považujeme za nutné říci několik slov o našem programu, o tom, jaký je náš cíl a jak chápeme naše úkoly.

Prožíváme nesmírně závažné chvíle v dějinách ruského dělnického hnutí a ruské sociální demokracie; všechno zřejmě nasvědčuje tomu, že naše hnutí prodělává krizi: rozlilo se do takové šíře a vyrazilo v nejrůznějších koutech Ruska tolika zdravými výhonky, že se teď o překot snaží upevnit, dosáhnout vyšší formy, vytvořit si určitou podobu a organizaci. Ano, v posledních letech se mezi naší inteligencí překvapivě rychle šíří sociálně demokratické myšlenky a tomuto proudu společenského myšlení jde vstříc zcela samostatné živelné hnutí průmyslového proletariátu, který se začíná sjednocovat a bojovat proti svým utlačovatelům, přičemž dychtivě tíhne k socialismu. Všude vznikají kroužky dělníků a sociálně demokratické inteligence, objevují se místní agitační letáky, roste poptávka po sociálně demokratické literatuře a neúměrně předstihuje její nabídku — a ani zesílené represálie vlády nejsou s to zadržet toto hnutí.

Vězení jsou přečpaná, vyhnanécké osady přeplněné, takřka každý měsíc je slyšet o „odhalení“ socialistů ve všech končinách Ruska, o zadržení zásilek, o zatčení agitátorů, o konfiskaci tiskovin a tiskáren, ale hnutí jde

dál, stále roste a mohutní, proniká mezi dělnickou třídu stále hlouběji, stále více a více upoutává pozornost veřejnosti. Celý hospodářský vývoj Ruska, celé dějiny ruského společenského myšlení a ruského revolučního hnutí jsou zárukou, že přes všechny překážky sociálně demokratické dělnické hnutí poroste a překoná je.

Hlavním rysem našeho hnutí, který je v poslední době zvláště nápadný, je jeho roztržitost, jeho příštípkařský charakter, můžeme-li to tak říci: místní kroužky vznikají a pracují téměř naprosto nezávisle na kroužcích jinde, a dokonce (což je zvláště povážlivé) i na kroužcích, které pracovaly a pracují zároveň v týchž centrech; nevytváří se tu tradice a kontinuita a místní publicistika je jen dokonalým obrazem této roztržitosti, této diskontinuity s tím, co už ruská sociální demokracie vytvořila. Současné období nám připadá kritické právě proto, že hnutí přerůstá toto příštípkaření a roztržitost a naléhavě vyžaduje, aby se přešlo k vyšší, jednotnější, lépe a dokonaleji organizované formě, a pokládáme za svou povinnost o její vytvoření usilovat. Samozřejmě že v jistém období hnutí, v jeho začátcích, se této roztržitosti vůbec nelze vyhnout. Při tak překvapivě rychlém a všeobecném růstu hnutí po dlouhém období revolučního klidu je zcela přirozené, že se ani žádná kontinuita vytvořit nemůže. Je také nesporné, že odlišnost místních podmínek, rozdíly v postavení dělnické třídy v různých oblastech a konečně i specifické názory místních pracovníků tu budou vždycky a že právě tato rozmanitost svědčí o životnosti hnutí a jeho zdravém růstu. To všechno je pravda, jenže roztržitost a neorganizovanost přece nejsou nutným důsledkem této rozmanitosti. Zachovat kontinuitu hnutí a sjednotit je nijak nevyklučuje rozmanitost, naopak vytváří pro ni širší prostor a volnější pole působnosti. V současném období hnutí pak začíná mít roztržitost přímo škodlivý vliv a hrozí nebezpečí, že hnutí svede na falešnou cestu: úzký prakticismus, odtržený od teoretického výkladu hnutí jako celku,

by mohl zpřetrhat spojení mezi socialismem a revolučním hnutím v Rusku na straně jedné a mezi živelným dělnickým hnutím na straně druhé. Že toto nebezpečí není vymyšlené, to dokazují takové literární výplody, jako *Credo*^[53], které už vyvolalo zcela oprávněný protest a odsouzení, a jako je dále Zvláštní příloha listu *Rabočaja mysl*^[115] (září 1899). Tato příloha velice názorně vyjádřila tendenci celého listu *Rabočaja mysl*. Začíná se v ní projevovat zvláštní směr v ruské sociální demokracii, který by mohl hnutí vysloveně uškodit a proti kterému musíme bojovat. A ruská legální publicistika s onou parodií marxismu, která dokáže společenské vědomí leda rozvracet, ještě zesiluje tento chaos a anarchii, jež způsobila, že proslulý (proslulý svým fiaskem) Bernstein si dovilil prohlásit v tisku^[196] před celým světem takovou lež, že prý většina sociálních demokratů působících v Rusku je na jeho straně.

Bylo by dosud předčasné soudit, jak hluboké jsou tyto názorové různice a jak pravděpodobné je vytvoření zvláštního směru (o těchto otázkách rozhodně nemíníme už teď prohlašovat nic definitivního, stále ještě neztrácíme naději, že můžeme pracovat *společně*), ale zavírat oči před tak vážnou situací by bylo ještě daleko škodlivější než tyto různice zveličovat. Proto upřímně vítáme obnovení publicistické činnosti skupiny *Osvobození práce*^[3] a boj, který zahájila proti pokusům vulgarizovat a zplošťovat sociální demokraticismus¹¹⁷.

Z toho všeho plyne praktický závěr: my, ruští sociální demokraté, se musíme sjednotit a zaměřit veškeré úsilí na vytvoření jednotné a silné strany, která povede boj ve jménu revolučního sociálně demokratického programu, bude střežit kontinuitu hnutí a soustavně přispívat k jeho organizovanosti. Tento závěr není nový. Dospěli k němu už ruští sociální demokraté před dvěma roky, když se představitelé největších sociálně demokratických organizací v Rusku sešli na sjezdu na jaře roku 1898 a založili Sociálně demokratickou dělnickou stranu Ruska, uveřejnili

její Manifest^[72] a prohlásili list Rabočaja gazeta za oficiální orgán strany. Jako členové Sociálně demokratické dělnické strany Ruska plně sdílíme základní myšlenky Manifestu a přikládáme mu velký význam jakožto otevřenému a veřejnému vyhlášení cílů, k nimž má směřovat naše strana. A jako členové strany proto chápeme naše nejbližší a bezprostřední úkoly takto: jaký plán činnosti máme přijmout, abychom dosáhli co nejtrvalejšího obnovení strany? Někteří soudruzi (ba dokonce některé skupiny a organizace) se domnívají, že musíme provést nové volby do ústředního výboru strany a pověřit ho obnovením vydávání tiskového orgánu strany¹¹⁸. Pokládáme tento plán za nesprávný nebo přinejmenším za riskantní. Vybudovat a upevnit stranu znamená vytvořit a upevnit jednotu všech ruských sociálních demokratů, ale taková jednotu se nedá prostě nadekretovat, nedá se zavést pouhým usnesením dejme tomu nějaké schůze zástupců, ta se musí vybudovat. Musí se za prvé vytvořit společná stranická publicistika, společná zejména v tom smyslu, že bude sloužit celému ruskému hnutí, a ne jednotlivým oblastem, že bude pomáhat boji uvědomělých proletářů a zabývat se hnutím vcelku, a ne jen místními otázkami, ale společná také v tom smyslu, že bude sjednocovat všechny publicisty, které máme, že bude vyjadřovat celou škálu mínění a názorů ruských sociálních demokratů, a to ne jako izolovaných pracovníků, ale jako soudruhů spojených společným programem a společným bojem v jedné organizaci. Za druhé se musí vybudovat organizace, která bude mít speciálně na starosti styky mezi všemi centry hnutí, bude dodávat všestranné a včasné informace o hnutí a pravidelně zásobovat celé Rusko periodickým tiskem. Teprve až bude vybudována taková organizace, až bude vybudována ruská socialistická pošta, bude mít strana pevný základ; teprve potom se stane reálnou skutečností, a tudíž i mohutnou politickou silou. První polovině tohoto úkolu, tj. vybudování společné publicistiky, hodláme věnovat své síly, neboť v tom vidíme

naléhavou potřebu současného hnutí a nezbytný přípravný krok k obnovení činnosti strany.

Z povahy tohoto našeho úkolu přirozeně vyplývá i program, jímž se musí řídit tiskové orgány, které vydáváme. Musí v nich dostat hodně místa také otázky teoretické, tj. obecná teorie sociálního demokratismu a její aplikace na ruskou skutečnost. Je nesporné, že důkladné posouzení těchto otázek právě v dnešní době nelze odkládat, a po tom, co už bylo řečeno, to není třeba dále vysvětlovat. Rozumí se samo sebou, že vedle obecně teoretických otázek musí být zveřejňovány informace o dělnickém hnutí na Západě, o jeho historii a současném stavu. Dále si klademe za cíl soustavně projednávat všechny otázky politické: sociálně demokratická dělnická strana musí reagovat na všechny problémy, které život přináší ve všech oblastech, na problémy vnitropolitické i mezinárodně politické, a my se musíme snažit, aby si každý sociální demokrat a každý uvědomělý dělník utvořil určitý názor na všechny základní otázky — bez toho není možná široká a plánovitá propaganda a agitace. Posuzování teoretických a politických otázek bude souviset s vypracováním programu strany, jehož nutnost uznal už sjezd v roce 1898; v brzké době hodláme uveřejnit návrh programu^[65], jehož všestranné posouzení má poskytnout dostatečný materiál pro příští sjezd, který pak bude mít za úkol program schválit¹¹⁹. Dále pokládáme za obzvlášť naléhavý úkol projednání organizačních otázek a metod praktické činnosti. Nedostatek kontinuity a roztržitost, o nichž už byla řeč, zvlášť neblaze působí na současný stav stranické kázně, organizace a konspirativní techniky. Musíme si přímo a otevřeně přiznat, že v tomto směru my, sociální demokraté, pokulháváme za starými pracovníky ruského revolučního hnutí i za jinými organizacemi působícími v Rusku, a musíme se vynasnažit, abychom tento nedostatek napravili. Protože byla pro hnutí v širokém měřítku získána dělnická mládež a mladá inteligence, protože dochází častěji k pro-

zrazení a zostruje se vládní perzekuce, je naléhavě nutné propagovat zásady a metody stranické organizace, kázně a konspirativní techniky.

Budou-li tuto propagandu podporovat všechny skupiny a všichni zkušenější soudruzi, pak můžeme a musíme dosáhnout toho, že se z mladých socialistů a dělníků stanou schopní vedoucí pracovníci revolučního hnutí, kteří dokáží překonat všechny překážky, jež klade naší práci útlak absolutistického policejního státu, a dokáží reagovat na požadavky dělnictva živelně tíhnoucího k socialismu a k politickému boji. A konečně analýza tohoto živelného hnutí (jak mezi dělnictvem, tak mezi naší inteligencí) musí být vedle zmíněných témat jedním z našich hlavních úkolů: musíme se zorientovat v společenském hnutí inteligence, kterým se v Rusku vyznačuje druhá polovina 90. let a které v sobě zahrnuje různé, někdy i různorodé proudy; musíme pečlivě studovat postavení dělnické třídy ve všech oblastech národního hospodářství, zkoumat podmínky a formy jejího probouzení, jejího začínajícího boje, abychom pak mohli spojit v jeden pevný celek marxistický socialismus, který už začal v ruské půdě zapouštět kořeny, s ruským dělnickým hnutím, spojit ruské revoluční hnutí s živelným hnutím lidových mas. A teprve tehdy, až k takovému spojení dojde, může v Rusku vzniknout sociálně demokratická dělnická strana, protože sociální demokracie nemá jen sloužit živelnému dělnickému hnutí (jak si někdy myslí někteří naši současní „praktici“), sociální demokracie znamená spojení socialismu s dělnickým hnutím. A teprve takové spojení umožní ruskému proletariátu splnit jeho první politický úkol: zbavit Rusko útlaku samoděržaví.

Pokud jde o rozdělení uvedených témat a otázek mezi časopis a list, bude určováno výlučně jejich rozdílným rozsahem a také jejich rozdílnou povahou: časopis má sloužit převážně propagandě, list převážně agitaci. Ale časopis i list musí zachycovat všechny stránky hnutí a chtěli bychom zvlášť zdůraznit, že neschvalujeme takový

plán, aby dělnický list uveřejňoval výhradně to, co se přímo a velmi úzce dotýká živelného dělnického hnutí, zatímco všechno, co se týká teorie socialismu, vědy, politiky, otázek stranické organizace atd., by ponechával časopisu „pro inteligenci“. Právě naopak je nutné spojovat všechna konkrétní fakta a projevy dělnického hnutí s uvedenými otázkami, je nutné teoreticky osvětlovat každý dílčí fakt, je nutné propagovat otázky politiky a stranické organizace mezi nejširšími vrstvami dělnictva, je nezbytně nutné zahrnout tyto otázky do agitační práce. Forma agitace, která se u nás až dosud skoro výhradně praktikovala — totiž agitace pomocí místních letáků — už dnes nestačí: je úzká, protože se dotýká jen místních a především hospodářských otázek. Musíme se pokusit o vyšší formu agitace — prostřednictvím listu, který by pravidelně registroval stížnosti dělníků, dělnické stávky a jiné formy proletářského boje i všechny projevy politického útlaku po celém Rusku a který by z každého faktu vyvozoval určité závěry vzhledem ke konečným cílům socialismu a k politickým úkolům ruského proletariátu. Slova P. B. Axelroda „rozšířit rámec a obohatit obsah naší propagandistické a agitační činnosti“^[2] by se měla stát heslem, které by v nejbližší budoucnosti mělo určovat činnost ruských sociálních demokratů. My toto heslo přijímáme za program našich tiskových orgánů.

Přirozeně zde vzniká problém: mají-li zamýšlené tiskové orgány sloužit sjednocení všech ruských sociálních demokratů a mají-li z nich vytvořit jednu pevnou stranu, pak musí zachycovat všechny názorové odstíny, veškerou místní specifikou, celou škálu praktických způsobů práce. Jak sladit tento souhrn různorodých hledisek s celkovou redakční linií tiskových orgánů? Mají být tyto orgány jen souhrnem různorodých názorů nebo mají mít samostatnou, zcela vyhraněnou orientaci?

Na tyto otázky odpovídáme shodně s druhým názorem a věříme, že tiskový orgán určitého zaměření může zcela

dobře (jak uvedeme dále) zachycovat jak různá hlediska, tak soudružskou polemiku mezi spolupracovníky. Pokud jde o naše názory, plně se stavíme za všechny základní ideje marxismu (jak jsou vyjádřeny v Komunistickém manifestu^[73] a v programech západoevropských sociálních demokratů), jsme pro důsledné rozvíjení těchto idejí v duchu Marxe a Engelse a zároveň rozhodně odmítáme ony polovičaté, oportunistické revize, které se teď Bernsteinovým přičiněním staly takovou módou. Sociální demokracie by měla podle nás organizovat třídní boj proletariátu, podporovat tento boj, poukazovat na konečný cíl, k němuž musí dospět, analyzovat podmínky, které určují způsob vedení tohoto boje. „Osvobození dělnické třídy musí být jen dílem dělnické třídy samé.“¹²⁰ I když budeme oddělovat sociální demokracii od dělnického hnutí, nesmíme zapomínat, že jejím úkolem je zastupovat zájmy tohoto hnutí ve všech zemích v celém jejich souhrnu a že rozhodně nesmí upadat do slepého obdivu k té či oné jednotlivé fázi, jíž toto hnutí v určité době tam či onde prochází. Domníváme se, že povinností sociální demokracie je podporovat každé revoluční hnutí proti stávajícímu státnímu a společenskému zřízení, a spatřujeme její cíl ve vydobytí politické moci dělnickou třídou, ve vyvlastnění vyvlastňovatelů a nastolení socialistické společnosti. Rozhodně odmítáme jakýkoli pokus oslabit nebo zastřít revolučnost sociální demokracie, která je stranou sociální revoluce a stojí nemilosrdně proti všem třídám hájícím současný společenský řád. Za dějinný úkol ruské sociální demokracie pak zejména považujeme svržení samoděržaví: ruská sociální demokracie je povolána stát se předním bojovníkem ruské demokracie, je povolána dovést ji k cíli, který jí vytkl celý společenský vývoj Ruska a který jí odkázali významní činitelé ruského revolučního hnutí. Své poslání může sociální demokracie splnit jen tehdy, bude-li pevně spojovat hospodářský a politický boj a bude-li její politická propaganda a agitace zasahovat stále širší vrstvy dělnické třídy.

Z tohoto hlediska [které jsme tu naznačili jen v nejhrubších rysech, protože podrobný výklad a zdůvodnění už nejednou provedla skupina Osvobození práce, Manifest Sociálně demokratické dělnické strany Ruska i komentář k tomuto Manifestu — brožura Úkoly ruských sociálních demokratů^[55]*, Dělnická otázka v Rusku^[89] (výklad programu ruské sociální demokracie)] budeme také objasňovat všechny teoretické i praktické otázky a budeme se snažit, abychom všechny projevy dělnického hnutí a demokratického protestu v Rusku uvedli do spojitosti s těmito idejemi.

Ačkoli tedy budeme muset svou publicistickou činnost podřídit určité linii, rozhodně nemíníme vydávat své názory beze zbytku za názory všech ruských sociálních demokratů, rozhodně nemíníme popírat existující názorové rozdíly, zastírat je nebo potlačovat. Naopak chceme z našich tiskových orgánů udělat tribunu, kde by všichni ruští sociální demokraté nejrozličnějších názorových odstínů mohli *projednávat* všechny otázky. Polemiku mezi soudruhy na stránkách našich orgánů nejenže neodmítáme, ale naopak jsme ochotni poskytnout jí velmi mnoho místa. Otevřená polemika, kterou by mohli sledovat všichni ruští sociální demokraté a uvědomělí dělníci, je nutná a žádoucí, protože může vyjevit hloubku existujících názorových neshod, může všestranně posoudit sporné otázky, může se v ní bojovat proti krajnostem, do nichž nutně upadají představitelé různých názorů, představitelé různých krajů nebo různých „profesí“ revolučního hnutí. Pokládáme dokonce za jeden z nedostatků současného hnutí, že se nevede otevřená polemika mezi názory, které se vědomě rozcházejí, že je tu snaha držet pod pokličkou názorové neshody ve velmi podstatných otázkách.

A nejen to: jelikož uznáváme ruskou dělnickou třídu a ruskou sociální demokracii za přední bojovníky za demo-

* Viz Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 427—461. *Red.*

kracii a politické svobody, domníváme se, že je nezbytné usilovat o to, aby se z našich tiskových orgánů staly orgány *všeobecně demokratické*; ne v tom smyslu, že bychom třeba jen na minutu byli ochotni zapomenout na třídní antagonismus mezi proletariátem a ostatními třídami, ne v tom smyslu, že bychom připustili byť sebemenší zastírání třídního boje, to jistě ne, ale v tom smyslu, že bychom přicházeli se *všemi* demokratickými otázkami, posuzovali je a neomezovali se jen na otázky úzce proletářské, že bychom přicházeli se všemi případy a projevy politického útlaku a posuzovali je, že bychom ukazovali souvislost mezi dělnickým hnutím a politickým bojem ve všech jeho formách, že bychom získávali všechny poctivé bojovníky proti samoděržaví, ať už by zastávali jakýkoli názor a patřili ke kterékoli třídě, že bychom je získávali pro podporu dělnické třídy jako jediné revoluční a absolutismu hluboce nepřátelské třídy. I když se tedy obracíme především k ruským socialistům a uvědomělým dělníkům, nechceme se omezovat jenom na ně. Vyzýváme ke spolupráci každého, koho rdousí a deptá současné politické zřízení Ruska, každého, kdo chce vymanit ruský lid z politického otroctví, vyzýváme ho k podpoře těchto tiskových orgánů, které věnují své síly organizování dělnického hnutí v revoluční politickou stranu, a nabízíme mu stránky našich orgánů k odhalování všech hanebností a zločinů ruského samoděržaví. Vyzýváme k tomu všechny v přesvědčení, že prapor politického boje, který pozvedá ruská sociální demokracie, se může a musí stát praporem všeho lidu.

Úkoly, které si klademe, jsou neobyčejně široké a obsáhlé; a my bychom se neodvážili pustit se do nich, kdybychom ze všech svých zkušeností nebyli získali nezvratnou jistotu, že jsou to naléhavé úkoly celého hnutí, kdybychom si nebyli zajistili sympatie a příslib všestranné a trvalé podpory za prvé několika organizací Sociálně demokratické dělnické strany Ruska a jednotlivých skupin ruských sociálních demokratů, pracujících v různých

městech; za druhé skupiny Osvobození práce, která ruskou sociální demokracii založila a vždy stála v čele jejích teoretiků a publicistů; za třetí celé řady osob, které nejsou členy žádné organizace, ale sympatizují se sociálně demokratickým dělnickým hnutím a prokázaly mu už mnoho služeb. Vynasnažíme se ze všech svých sil, abychom náležitě vykonali onu část celkové revoluční práce, kterou jsme si zvolili, a budeme usilovat o to, aby se všichni ruští soudruzi dívali na naše tiskové orgány jako na svůj orgán, jemuž by každá skupina zasílala veškeré informace o hnutí, kterému by sdělovala své názory, své požadavky na tisk, své zkušenosti, své hodnocení sociálně demokratických publikací, zkrátka informovala by ho o všem, čím ona přispívá k hnutí, a o všem, co hnutí přináší jí. Jen za těchto podmínek bude možné vybudovat opravdu celoruský sociálně demokratický orgán. Ruská sociální demokracie už začíná přerůstat ilegální podmínky, v nichž pracují jednotlivé skupiny a izolované kroužky; je na čase, aby už začala otevřeně hlásat socialismus a otevřeně vést politický boj. Vybudování celoruského sociálně demokratického tiskového orgánu musí být *prvním krokem na této cestě*.

*Napsáno koncem března —
začátkem dubna 1900
Poprvé otištěno roku 1925
v publikaci Leninskij sbornik IV*

*Podle rukopisu přepsaného
neznámou rukou*

Nejdřív jsem přijel do Curychu. Přijel jsem sám a s Arseňjevem (Potresovem) jsem se předtím nesetkal. V Curychu mě P. B. Axelrod uvítal s otevřenou náručí a strávili jsme spolu dva dny ve velmi srdečném rozhovoru. Hovořili jsme jako přátelé, kteří se dlouho neviděli: probrali jsme všechno možné, páté přes deváté, ale k věci jsme vůbec nemluvili. K věci samé Axelrod vůbec málo co mitsprechen kann*; bylo vidět, že se přiklání na stranu G. V. Plechanova; bylo to vidět z toho, jak naléhal, aby se časopis^[41] tiskl v Ženevě. Axelrod vůbec hodně „mazal med kolem úst“ (odpusťte ten výraz), říkal, že pro ně je *všechno* spojeno s naším podnikem, že to pro ně znamená obrodu, že „my“ teď budeme mít možnost polemicky vystoupit i proti Plechanovovým krajnostem — tento výrok jsem obzvlášť zaregistroval — a celá následující „historie“ ukázala, že to byla zvlášť pozoruhodná slova.

Přijedu do Ženevy. Arseňjev mě varuje, že musím jednat s Plechanovem velmi opatrně, protože je strašně rozčilen rozkolem¹²¹ a je podezřívavý. Rozhovory s Plechanovem skutečně hned potvrdily, že je opravdu podezřívavý, vztahovačný a rechthaberisch do nec plus ultra**. Snažil jsem se být opatrný a „choulostivé“ body jsem obcházel, ale jak jsem byl pořád ve střehu, muselo se to samozřejmě velmi nepříznivě projevit na náladě. Chvillemi docházelo i k malým „třenicím“, Plechanov například prudce reagoval na každou sebemenší poznámku, která by mohla třeba jen

* — může dodat. *Red.*

** — tvrdohlavý až až. *Red.*

trochu ochladit nebo utišit rozpoutané (rozkošem) vášně. „Třenice“ byly i kolem taktiky časopisu: Plechanov dával stále najevo absolutní netolerantnost, neschopnost a nechut pochopit cizí argumenty, a přitom byl neupřímný, ano neupřímný. Říkali jsme, že musíme být *pokud možno* k Struvemu shovívaví, neboť *i my* neseme vinu na jeho vývoji: byli jsme to my, *Plechanova nevyjímaje*, kdo se neozval, když se měl ozvat (1895, 1897). Plechanov absolutně nechtěl připustit ani nejmenší podíl své viny, bránil se zcela nepřesvědčivými argumenty, které otázku jen *odsouvaly*, ale nevysvětlovaly. V soudružské diskusi budoucích redakčních kolegů tato... diplomacie velmi nepříjemně překvapovala: proč si něco namlouvat, říkat, že v roce 1895 měl Plechanov „nařízeno“ (??) „nestřílet“ (do Struveho), a on je zvyklý dělat, co se mu nařídí (to tedy určitě!)¹²². Proč si něco namlouvat a tvrdit, že v roce 1897 (kdy Struve psal v časopise *Novoje slovo*^[169] o tom, že hodlá vyvrátit jednu ze základních tezí marxismu) Plechanov nevystoupil proti, neboť absolutně nechápe (a nikdy nepochopí) polemiku mezi spolupracovníky téhož časopisu¹²³. Tato neupřímnost šla hrozně na nervy, o to víc, že se Plechanov pokoušel vylíčit celou věc tak, jako bychom si my nepřáli nemilosrdnou válku se Struvem, jako bychom chtěli „všechno smířit“ apod. K prudkému sporu došlo i kolem polemiky na stránkách časopisu vůbec: Plechanov byl proti tomu a naše argumenty nechtěl ani poslouchat. O členech Svazu* mluvil s nenávisí přesahující až meze slušnosti (podezřívá je ze špiclovství, obviňoval z kšeftaření a prohnanosti, prohlašoval, že by takové „zrádce“ bez váhání „postřílel“ atd.). I ty nejnepatrnější narážky na to, že i on některé věci přehnal (například má narážka na to, že uveřejnil soukromé dopisy¹²⁴ a že to byla neopatrnost), Plechanova zle rozčilily a nápadně podráždily. Nespokojenost zřejmě rostla v něm i v nás.

* Jde o Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí. *Čes. red.*

U něho se to projevilo mimochodem takto: měli jsme návrh redakčního prohlášení (Návrh prohlášení redakce^[64])*, v němž se mluvilo o úkolech a programu listu a časopisu: bylo napsáno v „oportunistickém“ (podle Plechanova) duchu: připouštěla se polemika mezi spolupracovníky, jeho celkový tón byl umírněný, mluvilo se v něm o možnosti smírného ukončení sporu s „ekonomisty“ apod. V prohlášení se zdůrazňovala naše příslušnost ke straně i přání přispívat k jejímu sjednocení. Plechanov si prohlášení přečetl společně s Arseňjevem a V. I. Zasuličovou, ještě než jsem přijel, přečetl si je a nic podstatného nenamítal. Vyslovil jen přání upravit styl, aby byl vzletnější, jinak celý myšlenkový postup zachovat. A. N. Potresov proto u něho prohlášení nechal. Když jsem přijel, Plechanov mi o tom neřekl ani slovo, ale za pár dní, když jsem byl u něho, mi prohlášení vrátil — prý tady vám to před svědky vrátím celé, nic jsem neztratil. Ptám se ho, proč v něm neprovedl zamýšlené změny. Začal se vymlouvat, že prý to může udělat později, že to bude hned, teď že to nemusí být. Vzal jsem si prohlášení, upravil je sám (byl to koncept načrtnutý ještě v Rusku) a podruhé (v přítomnosti Zasuličové) jsem je Plechanovovi přečetl, přičemž jsem ho už *výslovně* požádal, aby si je vzal a upravil. Zase se vymluvil, pověřil tím Zasuličovou, která tu seděla (to už bylo velmi zarážející, protože Zasuličovou jsme o to nežádali, a také by tomu nedokázala dát „vzletnější“ tón a formu manifestu).

Tak to šlo až do sjezdu (do sjezdu celé skupiny Osvobození práce, Plechanova, Axelroda a Zasuličové a nás dvou za nepřítomnosti našeho třetího¹²⁵). Konečně přijel Axelrod a konal se sjezd. Náš postoj k Židovskému svazu (Bundu) Plechanova strašlivě pobuřuje. Prohlašuje, že to není sociálně demokratická organizace, ale organizace vydřidušská, vykořisťující Rusy, říká, že naším cílem musí být

* Viz tento svazek, s. 327—337. *Red.*

dostat Bund ze strany, že židé jsou sami šovinisté a nacionalisté, že ruská strana musí být ruská, a ne aby si ji „osedlalo“ „hadí plemeno“ apod. Všechny naše námitky proti těmto nemístným řečem byly bezvýsledné a Plechanov trval dál na svém. Říkal, že židy prostě ještě neznáme a nemáme dost životních zkušeností z jednání s nimi. Žádná rezoluce k této otázce přijata nebyla. Četli jsme společně na sjezdu „prohlášení“: Plechanov se choval podivně, mlčel, žádné změny nenavrhl, nebyl proti tomu, že se v něm připouští polemika, a vůbec jako by s tím nechtěl mít nic společného, jako by od toho dával ruce pryč, a jen letmo, mimochodem utrousil jedovatou a zlou poznámku, že on by (že oni by, tj. skupina Osvobození práce, jejímž je diktátorem) ovšem napsal docela jiné prohlášení. Tato poznámka, letmo utroušená a připojená jen tak mimochodem k jakési větě o něčem docela jiném, mě zvláště nepříjemně překvapila: koná se porada redakčních kolegů a tu jeden z nich (který byl *dvakrát* požádán, aby předložil svůj návrh prohlášení nebo návrh na úpravu našeho prohlášení) nenavrhne žádné změny, jen sarkasticky poznamená, že on by to ovšem napsal docela jinak (chtěl říci ne tak nesměle, umírněně, oportunisticky). To už byl jasný důkaz, že mezi ním a námi nejsou normální vztahy. Dále — méně důležité otázky ze sjezdu vynechávám — na programu je stanovisko k Bobovi* a k Mich. Iv. Tuganu-Baranovskému. Jsme pro to, aby byli za *určitých podmínek* ke spolupráci pozváni (vyprovokovalo nás k tomu Plechanovovo příkré odmítnutí: chtěli jsme tím dát najevo, že si přejeme jiné vztahy. Neuvěřitelná Plechanovova příkrost jaksi instinktivně provokuje k protestu, k obraně jeho odpůrců. Věra Ivanovna velmi případně poznamenala, že Plechanov vždycky polemizuje tak, že ve čtenáři vyvolává sympatie ke svému odpůrci). Plechanov velmi chladně a stroze prohlašuje, že s tím naprosto nesouhlasí, a demon-

* Bobo — P. B. Struve. *Čes. red.*

strativně mlčí po celou dobu našich dosti dlouhých debat s Axelrodem a Zasuličovou, kteří s námi vcelku souhlasí. Celé dopoledne probíhalo v jakémsi nesmírně tíživém ovzduší: už to rozhodně začínalo vypadat tak, že Plechanov klade ultimátum — buď on, nebo pozvat ty „darebáky“. Proto jsme se s Arseňjevem rozhodli, že ustoupíme, a hned na začátku večerního zasedání jsme prohlásili, že „trvá-li Plechanov na tom“, bereme návrh zpátky. Naše prohlášení bylo přijato mlčením (jako by se samo sebou rozumělo, že musíme ustoupit). Tato „atmosféra ultimát“ (jak to později formuloval Arseňjev) nás jaksepatří podráždila — bylo jasně vidět, že Plechanov chce vládnout docela sám. Předtím, když jsme soukromě debatovali o Bobovi (Plechanov, Arseňjev, Zasuličová a já na večerní procházce v lese), položil mi Plechanov po vášnivé diskusi ruku na rameno a prohlásil: „Pánové, já si přece žádné podmínky nekladu. Na sjezdu to všechno společně projednáme a společně vyřešíme.“ Tehdy mne to velmi dojalo. Jenže na sjezdu to dopadlo právě naopak: Plechanov se vyhnul soudružskému projednávání, nasupeně mlčel a svým mlčením si jasně „kladl podmínky“. Pro mne to bylo přesvědčivým projevem neupřímnosti (i když jsem zpočátku své dojmy tak jasně neformuloval) a Arseňjev výslovně prohlásil: „Tenhle ústupek mu nezapomenu!“ Přišla sobota. Nepamatuji se už přesně, o čem jsme ten den mluvili, ale večer, když jsme šli všichni společně, vzplanul nový konflikt. Plechanov říkal, že se musí objednat článek na filozofické téma od jednoho člověka (který dosud nic nepublikoval, ale pro Plechanova je to filozofický talent. Neznám toho člověka, vím o něm jen to, že Plechanova slepě uctívá)¹²⁶ a pak najednou povídá: „Poradím mu, aby článek začal poznámkou proti Kautskému — to je také pěkný ptáček, najednou je z něho ‚kritik‘, do Neue Zeit¹²⁷ pouští filozofické články ‚kritiků‘ a pro marxisty“ (to jest pro Plechanova) „pak nemá dost místa.“ Když Arseňjev slyšel, že zamýšlí tak ostrý výpad proti Kautskému (který už byl

přizván ke spolupráci s časopisem), rozčilil se a postavil se ostře proti tomu, protože to pokládal za nemístné. Plechanov se nafoukl a navztekal, já jsem byl při Arseňjevovi. Axelrod a Zasuličová neříkali nic. Za půl hodiny Plechanov odjel (šli jsme ho doprovodit na parník), až do té doby však seděl mlčky, zamračený jako kakabus. Jakmile odjel, všem se nám hned jaksi ulevilo a začalo se povídat „v přátelském duchu“. Příští den, v neděli (dnes je 2. září, neděle. Takže to bylo *teprve* před týdnem!!! A mně připadá, že to bylo nejmíň před rokem! Tak už je to daleko!), se neměla schůze konat u nás na letním bytě, ale u Plechanova. Přijedeme tam, Arseňjev přijel dřív, já až po něm. Plechanov posílá Axelroda a Zasuličovou, aby Arseňjevovi řekli, že nebude pracovat jako redaktor časopisu, že chce být jen obyčejným spolupracovníkem. Axelrod odešel, Zasuličová celá zmatená a nesvá mumlá Arseňjevovi: „Žorž je nespokojený, nechce...“ Vtom přicházím já. Plechanov mi otvírá, podává mi ruku s jakýmsi zvláštním úsměvem, pak odejde. Vstoupím do pokoje, kde sedí Zasuličová a Arseňjev a tváří se podivně. „Tak copak je, panstvo?“ ptám se. Vstupuje Plechanov a zve nás do svého pokoje. Tam nám oznámí, že bude raději spolupracovníkem, obyčejným spolupracovníkem, protože jinak tu budou jen třenice, že on se na celou věc dívá zřejmě jinak než my, že chápe naše stranické hledisko a váží si ho, ale že je sdílet nemůže. Ať prý jsme redaktory my, a on bude spolupracovníkem. Vyzrazilo nám to dech, když jsme to uslyšeli, doslova nám to vyzrazilo dech a začali jsme to odmítat. Plechanov na to povídá: no, a když budeme pracovat společně, jak vlastně budeme hlasovat? Kolik máme hlasů? Šest. Šest, to nejde. „Tak ať má Plechanov dva hlasy,“ navrhuje Zasuličová, „jinak bude vždycky sám, — dva hlasy v taktických otázkách.“ Souhlasíme. A tu se Plechanov ujímá otěží a redaktorským tónem začíná rozdělovat rubriky a články pro časopis, rozdává rubriky hned tomu, hned onomu z přítomných a jeho tón nepřipouští námitky. Sedíme všichni jako zaře-

zaní a neúčastněně se vším souhlasíme. Nejsme ještě s to strávit, co se tu děje. Cítíme, že nás Plechanov doběhl, že naše připomínky jsou čím dále nesmělejší a on je „odsunuje“ (nevyvrací, ale odsunuje) čím dál lehčeji a čím dál ležérněji, že „nový systém“ se de facto rovná neomezené nadvládě Plechanova a že on, ač to velmi dobře ví, neostýchá se vládnout tak suverénně a s námi nedělá příliš velké okolky. Uvědomovali jsme si, že nás úplně převezl a na hlavu porazil, ale ještě jsme své postavení nestačili plně domyslet. Sotvaže jsme však osaměli, sotvaže jsme vystoupili z parníku a vykročili k svému letnímu bytu, náraz jsme oba vybuchli a zahrnuli Plechanova rozlícenými a vzteklými tirádami.

Ale dřív než začnu vykládat obsah těchto tirád a to, co po nich následovalo, udělám malou odbočku a pak se vrátím zpátky. Proč nás tak pobouřila myšlenka suverénní nadvlády Plechanova (nehledě na *formu* jeho nadvlády)? Dřív jsme vždycky uvažovali takto: redaktory budeme my a oni budou nejbližšími spolupracovníky. Navrhoval jsem to takhle formálně konstatovat od samého začátku (ještě v Rusku), kdežto Arseňjev navrhoval formálně to neřešit, ale raději jednat „po dobrém“ (výsledek prý bude stejný); byl jsem pro. Oba jsme se však shodovali, že redaktory máme být my, jednak proto, že „staří“ jsou velmi netolerantní, jednak proto, že by nedokázali pečlivě vykonávat hrubou a těžkou redakční práci; jedině tyto důvody byly pro nás rozhodující, zatímco jejich ideové vedení jsme plně a ochotně respektovali. Mé rozhovory v Ženevě s Plechanovými nejbližšími druhy a stoupenci z řad mladých (členové skupiny Sociální demokrat¹²⁸, dávní Plechanovovi stoupenci, pracovníci, nikoli dělníci, ale pracovníci, prostí praktičtí lidé, Plechanovovi zcela oddaní), tyto rozhovory mne (i Arseňjeva) plně utvrdily v názoru, že musíme celou věc řešit tak, a ne jinak: tito Plechanovovi stoupenci nám sami bez okolků řekli, že redakce by měla být v Německu, *protože tím nebudeme na Plechanovovi tak závislí*, že budou-li

mít staří v rukou faktickou redakční práci, bude to znamenat strašné průtahy a možná že na tom celá věc ztroskotá. I Arseňjev byl ze stejných důvodů *jině* pro Německo.

Své líčení toho, jak Jiskra div nezhasla, jsem skončil ve chvíli, kdy jsme se v neděli večer 26. srpna podle nového kalendáře vraceli domů. Sotvaže jsme vystoupili z parníku a zůstali sami, vytryskl z nás proud rozhořčených výrazů. Jako když se protrhne hráz, jako když dusnou atmosféru prorazí blesk. Chodili jsme dlouho do noci z jednoho konce naší vesničky na druhý, noc byla poměrně tmavá a kolem dokola se honily bouřky a blýskalo se. Chodili jsme a rozčileně debatovali. Pamatuji se, jak Arseňjev nejdřív prohlásil, že ode dneška přerušuje s Plechanovem jednou provždy osobní styky a nikdy už je neobnoví: pracovní styky zůstanou, ale osobně jsem s ním fertig. Jeho chování je tak urážlivé, že nás to přímo nutí podezírat ho z velmi „nečistých“ úmyslů vůči nám (tj. že nás v duchu srovnává se štrébry*). Hledí na nás spatra atd. Já jsem s tím vším plně souhlasil. Má „zamilovanost“ do Plechanova byla také rázem tatam a byl jsem nesmírně uražen a roztrpčen. Nikdy, nikdy v životě jsem k žádnému člověku necítil tak upřímnou úctu a obdiv, *vénération***, před nikým jsem se nechoval tak „pokorně“ — a nikdy jsem nedostal tak nemalený „kopanec“. Ve skutečnosti jsme „kopanec“ doopravdy dostali: postrašili nás jako děti, že nás dospělí nechají samotné a půjdou pryč, a když jsme dostali strach (ta hanba!), neuvěřitelně tvrdě nás odstrčili. Uvědomili jsme si teď zcela jasně, že Plechanovovo dopolední prohlášení o tom, že odmítá být členem redakce, byla jen léčka, promyšlený šachový tah, past na naivní „pěšce“. O tom nemohlo být nejmenších pochyb, neboť kdyby se Plechanov doopravdy bál stát se členem redakce, kdyby se bál, že bude brzdou celé věci, kdyby se bál, že mezi námi způsobí zbytečné třenice, pak by rozhodně nemohl o chvíličku

* — horlivec, snaživec, šplhoun. *Red.*

** — hluboká úcta. (*Čes. red.*)

později dát najevo (a dát najevo tak neomaleně), že jeho *spoluredaktorství* se naprosto rovná jeho redakční *samovládě*. Nu a jakmile jednou člověk, s kterým máme úzce spolupracovat na společné věci, to znamená udržovat s ním ty nejdůvěrnější vztahy, jakmile jednou takový člověk použije vůči soudruhům promyšleného šachového tahu, pak už není důvodu pochybovat, že to není dobrý člověk, že je to špatný člověk, že má silný sklon prosazovat vlastní já, že je malicherně ješitný a ctižádostivý, že je to člověk neupřímný. Tento objev, pro nás to byl skutečně objev! — nás ohromil, protože až do té chvíle jsme byli oba do Plechanova zamilovaní a jako milovanému člověku jsme mu všechno odpouštěli, zavírali oči před všemi nedostatky, všemožně jsme se ujišťovali, že žádné nedostatky nemá, že jsou to malichernosti a že takovým malichernostem věnují pozornost jen lidé, kteří si dost neváží zásad. A teď jsme se tedy museli sami názorně přesvědčit, že tyto „malicherné“ nedostatky dokáží odpudit i nejoddanější přátele, že žádné přesvědčování o tom, že teoreticky má pravdu, nás nemůže donutit, abychom zapomněli na jeho *odpuzující* vlastnosti. Naše pobouření bylo nesmírné: náš ideál ležel v troskách a my jsme po něm s rozkoší dupali jako po svrženém idolu: naše nejpříkřejší obviňování nebrala konce. Tak to nejde! rozhodli jsme se. Za těchto okolností nechceme, nebudeme a *nemůžeme* pracovat společně. Sbohem, časopise! Necháme všeho a odjedeme do Ruska, tam projednáme celou věc znova a zůstaneme jen při novinách. Figurkami v rukou toho člověka být nechceme; a soudružské vztahy on nepřipouští a nechápe. Ujmout se redigování *sami*, na to si netroufáme, a kromě toho by nám to teď bylo jednoduše protivné, protože by to vypadalo přesně tak, že se ženeme jen za redaktorskými místečky, že jsme doopravdy štrébři, kariéristé, že z nás mluví stejná ctižádost, jenom menšího kalibru.... Je těžké jakžtakž přesně popsat, v jakém stavu jsme toho večera byli: bylo to tak složité, tíživé a ponuré duševní rozpoložení! Bylo

to opravdové drama, naprosté rozloučení s něčím, co v sobě člověk dlouhá léta nosil jako milované dítě, s čím nerozlučně spojoval svou celoživotní práci. A to všechno proto, že jsme byli do Plechanova dříve zamilováni: nebýt této zamilovanosti, udržet si k němu střízlivější, vyrovnanější vztah, mít k němu trochu odstup, byli bychom se k němu chovali jinak a nebyli bychom prožili v pravém slova smyslu takový šok, takovou „morální sprchu“, jak se velmi trefně vyjádřil Arseňjev. Byla to nejtvrďší životní lekce, urážlivě tvrdá a urážlivě neomalená. Mladší soudruzi se „točili“ kolem staršího, protože ho nesmírně milovali — a on najednou tuto lásku zkalí intrikami a udělá z nich místo mladších bratrů hlupáčky, které může vodit za nos, šachové figurky, kterými může tahat, jak se mu zlíbí, dokonce neschopné štrébry, které musí řádně postrašit a zmáčknot. A zamilované mládí dostává od objektu své lásky trpké ponaučení: člověk se má ke každému chovat „bez sentimentality“, mít se vždycky na pozoru. Takových zatrpklých řečí bylo toho večera až běda. Šok přišel nečekaně a tak bylo přirozené, že vyvolal i dost siláckých slov, ale v podstatě byla všechna ta trpká slova správná. Byli jsme zaslepení svou zamilovaností, chovali jsme se vlastně jako *otroci* a být otrokem je nedůstojné; uvědomovali jsme si to a pocit křivdy byl ještě stonásobně větší o to, že nám otevřel oči „on“ sám a že jsme to pocítili na své kůži...

Konečně jsme se rozešli do svých pokojů a šli jsme spát s pevným odhodláním, že hned zítra vyjádříme Plechanovovi své pobouření, odmítneme práci v časopise a odjedeme; necháme si jen list a časopisecký materiál se může vydávat jako brožury: věc tím neutrpí, říkali jsme si, a my už nepřijdeme s „tím člověkem“ tolik do styku.

Příští den se probouzím dříve než obvykle: probouzejí mě kroky na schodech a hlas Axelroda, který klepal na Arseňjevův pokoj. Slyším, jak Arseňjev něco říká, otvírá dveře, slyším to a myslím si: bude mít Arseňjev dosti odvahy říci to všechno hned? Bylo by lepší, kdyby to řekl hned,

určitě hned a neodkládal to. Umyl jsem se, oblékl a vešel k Arseňjevovi, který se právě myl. Axelrod sedí v křesle a tváří se poněkud kysele. Arseňjev se ke mně obrátí a řekne: „Tak N. N., oznámil jsem Axelrodovi naše rozhodnutí odjet do Ruska a naše přesvědčení, že takhle se to nedá dělat.“ Samozřejmě že se k němu plně připojuji a podporuji ho. Axelrodovi pak bez ostychu vypravujeme všechno, tak bez ostychu, že Arseňjev dokonce říká, že máme podezření, že nás Plechanov pokládá za štrébry. Axelrod nám dává zpola za pravdu, trpce pokyvuje hlavou a tváří se krajně rozladěně, rozpačitě a zmateně, ale najednou začne energicky protestovat a křičet, že to zase není pravda, Plechanov že má všelijaké nectnosti, ale tuhle ne, v tomhle že už jsme nespravedliví my k němu a ne on k nám, že až dosud byl rozhodnut říci Plechanovovi: „Vidíš, co jsi natropil — teď si to vylízej sám, já jdu od toho,“ ale teď si netroufá, protože vidí, že i my jsme k němu nespravedliví. Jeho ujišťování na nás ovšem pramálo zapůsobilo a nebohý Axelrod vypadal velice ztrápeně, když se přesvědčil, že naše rozhodnutí je pevné.

Vyšli jsme společně a šli jsme předem upozornit Zasulicovou. Museli jsme čekat, že přijme zprávu o „rozchodu“ (vždyť to vypadalo skutečně na rozchod) obzvláště těžce. Bojím se dokonce — říkal večer předtím Arseňjev, docela vážně se bojím, aby si něco neudělala...

Nikdy nezapomenu, jak nám bylo, když jsme všichni tři vycházeli: „Jako když jdeme za rakví,“ říkal jsem si v duchu. A skutečně jsme šli jako na pohřeb, mlčky, s očima sklopenýma, úplně zdrceni absurditou, krutostí a nesmyslností ztráty. Úplně jako nějaké prokletí! Všechno se začalo obracet k lepšímu po tak dlouhých nezdarech a neúspěších a najednou se přihnal víchř — a je konec, všechno je zase v troskách. Prostě se člověku jaksi nechťelo věřit (stejně jako se člověku nechce věřit, když mu někdo blízký právě zemřel) — jsem to doopravdy já, vášnivý ctitel Plechanovův, kdo o něm mluví s takovou zlobou a kdo jde se

sevrěnými rty a tak ďábelsky chladnokrevně za ním, aby s ním stroze a ostře promluvil, řekl mu, že jde téměř o „přerušeni styků“? Je to opravdu skutečnost, není to zlý sen?

Tento dojem nezmizel ani za rozhovoru se Zasuličovou. Nebyla sice nijak mimořádně rozčilená, ale bylo na ní vidět, jak je tím sklíčená, a přemlouvala nás, skoro až prosila, jestli přece jen nemůžeme upustit od svého rozhodnutí, nemůžeme-li to zkusit, třeba to ve skutečnosti nebude tak zlé. Při práci se vztahy upraví, při práci nebudou tak vidět jeho odpuzující povahové rysy... Bylo nesmírně těžké poslouchat tyto upřímné prosby člověka, kterého má Plechanov v moci, ale který je zcela upřímný a vášnivě oddaný věci, člověka, který snáší jeho plechanovovštiny s „hrdinstvím otroka“ (jak se vyjádřil Arseňjev). Bylo to tak nesmírně těžké, že jsem si na mou duši chvílemi myslel, že se rozpláču... Když jde člověk za rakví, rozpláče se velmi snadno, zvláště když se začnou pronášet slova o lítosti a zoufalství...

Odešli jsme od Axelroda a Zasuličové. Odešli jsme, pobědvali a odeslali do Německa dopisy, že tam jedeme, aby zatím *stroj zastavili*, dokonce i telegram jsme v tom smyslu odeslali (ještě *před* rozhovorem s Plechanovem!!) a ani jeden z nás nezapochoval o nutnosti toho, co jsme udělali.

Odpoledne jdeme zase v určenou hodinu k Axelrodovi a Zasuličové, u nichž už měl být Plechanov. Jakmile se blížíme, vyjdou nás všichni tři přivítat. Mlčky se zdravíme — Plechanov se však snaží zavést rozhovor na něco nepodstatného (požádali jsme Axelroda a Zasuličovou, aby ho předem informovali, takže už všechno ví), vracíme se do pokoje a usedáme. Arseňjev začíná mluvit — zdrženlivě, suše a stručně, že jsme přestali doufat v možnost společné práce za takových poměrů, *jaké* se včera vytvořily, že jsme se rozhodli odjet do Ruska a poradit se s tamějšími soudruhy, neboť se už neodvažujeme rozhodovat sami, že nezbývá než prozatím od časopisu upustit. Plechanov je

velmi klidný, mírný, zřejmě se dokonale ovládá, není na něm vidět ani stopy nervozity jako u Axelroda nebo Zasuličové (ten už má za sebou jinačí šarvátky, myslíme si vztekle, když se tak dlouho na něho díváme). Vypytává se, oč vlastně jde. „Jsme tady v atmosféře samých ultimát,“ říká Arseňjev a rozvíjí to poněkud šíře. „Snad jste se nebáli, že vám mezi prvním a druhým číslem začnu stávkovat?“ pravil Plechanov útočně. Myslel si, že se na to neodvážíme odpovědět. Ale já jsem mu na to právě tak klidně a chladně řekl: „Liší se to něčím od toho, co řekl Arseňjev? Vždyť řekl přesně to.“ Plechanovovi to bylo zřejmě trochu proti srsti. Takový tón nečekal, taková strohá a přímočará obvinění. Potom řekl: „Tak když jste se rozhodli odjet, jaképak dlouhé řeči, já k tomu nemám co dodat, dostal jsem se do podivné situace: vy máte jen samý dojem, nic víc; vznikl ve vás dojem, že jsem špatný člověk. Ale co já proti tomu mohu dělat?“ „Je možné, že jsme udělali chybu,“ říkám, abych odvedl hovor od tohoto „nemožného“ tématu, „že jsme se rozběhli na příliš velkou věc, aniž jsme předtím prozkoumali půdu.“ Plechanov na to odpovídá: „Ba ne, mám-li mluvit otevřeně, vaše chyba je v tom, že jste (třeba to bylo jen Arseňjevovou nervozitou) příliš dali na dojmy, na které jste vůbec dát neměli.“ Mlčíme a pak říkáme, že se zatím mohou vydávat jen brožury. Plechanov rozzlobeně říká: „O brožurách jsem neuvažoval a neuvažuji. *Se mnou nepočítejte*. Když odjíždíte, nebudu přece sedět s rukama v klíně; než se vrátíte, mohu se pustit do jiného podniku.“

Ničím tak neklesl v mých očích jako tímto prohlášením, když jsem si pak na ně vzpomínal a ze všech stran je promýšlel. Byla to tak neomalená pohružka, tak špatně vypočítaný zastrašovací manévr, že mohl Plechanova leda „vyřídít“, protože odhalil celou jeho „politiku“ vůči nám: bude stačit, když je trochu postraším...

Nevěnovali jsme však jeho pohružce *sebemenší pozornost*. Já jsem jen mlčky sevřel rty: dobrá, když ty tak — prosím,

à la guerre comme à la guerre*, ale jsi hlupák, když nevidíš, jaká změna se s námi za jednu noc stala. Už jsme docela jiní.

Když Plechanov viděl, že pohrůzka neúčinkuje, zkusil jiný manévř. Jak jinak než manévřem nazvat to, když nám začal za pár minut nato povídat, že rozchod s námi je totéž, jako vzdát se úplně politické činnosti, že se jí vzdá a ponoří se do vědecké, ryze vědecké práce, neboť nemůže-li už prý pracovat s námi, pak už nemůže pracovat s nikým... Když neúčinkuje zastrašování, třeba pomůže lichocením...! Ale *po* zastrašovacím manévřu to mohlo zapůsobit leda odporově... Rozmluva byla krátká, řeč vážla; Plechanov proto převedl hovor na krutost Rusů v Číně, ale mluvil skoro sám a brzy jsme se rozešli.

Rozhovor s Axelrodem a Zasuličovou po Plechanovově odchodu už nepřinesl nic zajímavého a podstatného: Axelrod se nám snažil, seč byl, dokázat, že Plechanov je z toho také zdrcen, že nás bude tížit svědomí, když jen tak odjedeme atd. atd. Zasuličová v důvěrném rozhovoru s Arseňjevem přiznala, že „Žorž“** byl vždycky takový, přiznala se ke svému „hrdinství otroka“, přiznala, že „to pro něho bude lekce“, jestli odjedeme.

Zbytek večera jsme jen tak promarnili. Bylo nám těžko.

Příští den, v úterý 28. srpna podle nového kalendáře, jsme měli jet do Ženevy a odtud do Německa. Časně ráno mě probudil Arseňjev (obyčejně vstával pozdě). Podivil jsem se: říkal, že špatně spal a že přišel na poslední možnou kombinaci, jak věc aspoň trochu urovnat, aby na ztroskotání *osobních* vztahů nedoplatil důležitý *stranický* podnik. Vydáme *sborník*, tím spíš, že materiál už máme připravený a s tiskárnou je všechno domluveno. Zatím vydáme *sborník*, když jsou nynější redakční vztahy tak nejasné, a potom uvidíme: od *sborníku* se dá pak stejně snadno přejít buď k časopisu, nebo k brožurám. A jestli se Plechanov bude

* — kdo chce válku, má ji mít. *Red.*

** — G. V. Plechanov. *Red.*

vzpírat, vem ho čert, aspoň budeme vědět, že jsme udělali všechno, co jsme mohli... Rozhodnuto.

Jdeme to oznámit Axelrodovi a Zasuličové a cestou je potkáváme: zrovna šli k nám. Samozřejmě že hned souhlasí a Axelrod si bere na starost promluvit s Plechanovem a přimět ho k souhlasu.

Přijíždíme do Ženevy a máme *poslední rozhovor* s Plechanovem. Nasazuje tón, jako by bylo došlo jen ke smutnému nedorozumění z nervozity: s účastí se Arseňjeva vyptává na zdraví a málem ho obejmeme — ten div neuskočí. Plechanov se sborníkem souhlasí: říkáme, že pokud jde o organizaci redakce, jsou možné tři kombinace (1. my redaktoři, on spolupracovník; 2. my všichni společně redaktoři; 3. on redaktor, my spolupracovníci), že všechny tři kombinace v Rusku projednáme, vypracujeme návrh a přivezeme ho sem. Plechanov prohlašuje, že třetí kombinaci rozhodně odmítá, rozhodně trvá na naprostém vyloučení *této* kombinace, naproti tomu s *oběma* prvními *souhlasí*. Na tom jsme se také dohodli: zatím, *dokud nepředložíme* návrh nového uspořádání redakce, zůstává vše při starém (všichni, tj. šest osob, jsme redaktoři, přitom Plechanov má dva hlasy).

Plechanov pak říká, že by se strašně rád dověděl, o co prý vlastně šlo, s čím jsme nespokojeni. Podotýkám, že snad bude lépe zaměřit se teď víc na to, co bude, než na to, co bylo. Ale Plechanov naléhá, že by se to mělo vysvětlit a rozebrat. Rozproudí se debata, téměř výhradně jen mezi mnou a Plechanovem — Arseňjev i Axelrod mlčí. Mluvíme poměrně klidně, dokonce úplně klidně. Plechanov říká, že si všiml, jako by byl Arseňjev podrážděn jeho odmítavým stanoviskem k Struvemu; já k tomu poznamenávám, že naopak on nám kladl podmínky, ačkoli předtím v lese prohlašoval, že si žádné podmínky neklade. Plechanov se hájí: že prý mlčel, protože mu byla otázka jasná, a ne proto, že by si kladl podmínky. Mluví o tom, že se musí připustit polemika, že se musí mezi námi zavést hlasování — Plechanov hlasování připouští, ale říká:

o dílčích otázkách se samozřejmě hlasovat může, o zásadních ne. Namítám, že právě rozlišení mezi zásadními a dílčími otázkami nebude vždycky snadné a právě o tomto rozlišení budou muset redaktoři hlasovat. Plechanov trvá na svém, říká, že to už je věc svědomí, že rozdíl mezi zásadními a dílčími otázkami je jasný, že tu není o čem hlasovat. A u tohoto sporu — zda je přípustné hlasování mezi redakčními kolegy, jde-li o rozlišení mezi zásadními a dílčími otázkami — jsme uvázli a nedostali se ani o krok dál. Plechanov použil veškeré své obratnosti, veškeré své duchaplnosti, brilantních příkladů, srovnání, vtipů a citátů, které nás chtě nechtě rozesmávaly, a nakonec tuto otázku přece jen zamluvil, ale neřekl výslovně: ne. Nabyl jsem přesvědčení, že prostě nemohl v tomto bodě ustoupit, že se nemohl vzdát svého „individualismu“ a svých „ultimát“, neboť o takových otázkách by vůbec ani nehlasoval, ale kladl by právě ultimáta.

Ještě ten večer jsem odjel a s nikým ze skupiny Osvobození práce jsem se už neviděl. Řekli jsme si, že o tom, co se stalo, nebudeme nikomu povídat, leda těm nejbližším osobám, že zachováme appearance¹²⁹ — nedáme odpůrcům důvod k jáso tu. Navenek jako by se nic nestalo, celý stroj měl běžet dál tak jako dosud, jen uvnitř cosi prasklo a místo pěkných osobních vztahů se objevily vztahy praktické, strohé, kdy se neustále uvažovalo podle hesla: si vis pacem, para bellum*.

Není bez zajímavosti zmínit se ještě o jednom rozhovoru, který jsem měl toho večera s blízkým Plechanovovým přítelem a stoupencem, členem skupiny Sociální demokrat. O tom, co se stalo, jsem mu neřekl ani slovo, řekl jsem jen, že koncepce časopisu je hotová, články vybrány — jen to spustit. Mluvil jsem s ním o tom, jak na to jít prakticky: vyjádřil se jasně v tom smyslu, že staří páni už rozhodně nejsou schopni pracovat jako redaktoři. Mluvil jsem s ním

* — chceš-li mír, připravuj válku. *Red.*

o „třech kombinacích“ a zeptal jsem se ho rovnou, kterou pokládá za nejlepší. Odpověděl mi přímo a bez váhání, že první (my redaktoři, oni spolupracovníci), ale že prý to asi dopadne tak, že časopis bude Plechanovův a noviny naše.

Čím více času uplynulo od této historie, začali jsme se na ni dívat klidněji a docházet k přesvědčení, že by vůbec nemělo smysl celou věc hodit přes palubu, že se zatím nemáme proč bát pustit se do redigování (*sborníku*), ale musíme se do toho dát právě my, neboť jinak je absolutně nemožné uvést stroj do správného chodu a nepřipustit, aby celá věc ztroskotala na Plechanovových dezorganizačních „vlastnostech“.

Po příjezdu do N¹³⁰ 4. nebo 5. září jsme už vypracovali návrh *formálních* vztahů^[66] mezi námi (začal jsem jej psát už cestou, v železničním voze) a podle tohoto návrhu jsme byli redaktoři my a oni spolupracovníky s hlasovacím právem ve všech redakčních otázkách*. Rozhodli jsme se, že tento návrh projednáme společně s Jegorem (Martovem) a potom jim ho předložíme.

A tak tu zase *byla naděje*, že se Jiskra znovu rozhoří.

*Napsáno začátkem září 1900
(podle nového kalendáře)
Poprvé otištěno roku 1924
v publikaci Leninskij sbornik I*

Podle rukopisu

* Viz následující dokument. *Red.*

NÁVRH DOHODY

1. Vzhledem ke shodným základním názorům a k totožným praktickým úkolům zahraniční skupiny Sociální demokrat a ruské skupiny, vydávající sborník Zarja a list Jiskra, uzavírají jmenované organizace společnou dohodu.

2. Obě skupiny si budou všestranně pomáhat:

za prvé v publicistické činnosti. Skupina Osvobození práce se bude velmi úzce podílet na redigování sborníku Zarja a listu Jiskra*;

za druhé při doručování a kolportování tiskovin, rozšiřování a upevňování revolučních spojení a opatrování materiálních prostředků.

3. Skupinu Jiskra zastupuje v zahraničí skupina Sociální demokrat a zvláštní důvěrníci Jiskry.

4. Dopisy a zásilky adresované ze zahraničí skupině Jiskra se zasílají na adresu skupiny Sociální demokrat. V případech, kdy je v zahraničí někdo ze skupiny Jiskra, zasílá se veškerá korespondence jemu. Není-li v danou dobu v zahraničí žádný člen skupiny Jiskra, ujímá se jejich záležitostí skupina Sociální demokrat a zvláštní důvěrníci Jiskry.

Napsáno začátkem září 1900

(podle nového kalendáře)

Poprvé otištěno roku 1940 v časopise

Proletarskaja revoljucija, č. 3

Podle rukopisu

* Podmínky této redakční spolupráce jsou stanoveny zvláštní dohodou¹³¹.

PROHLÁŠENÍ REDAKCE JISKRY

JMÉNEM REDAKCE

Vzhledem k tomu, že se chystáme vydávat politický list Jiskra, považujeme za nutné říci několik slov o tom, oč usilujeme a jak chápeme své úkoly.

Prožíváme nesmírně závažné chvíle v dějinách ruského dělnického hnutí a ruské sociální demokracie. V posledních letech se překvapivě rychle šíří sociálně demokratické myšlenky mezi naší inteligencí a tomuto proudu společenského myšlení jde vstříc samostatně vzniklé hnutí průmyslového proletariátu, který se začíná sjednocovat a bojovat proti svým utlačovatelům a zároveň dychtivě tíhnout k socialismu. Všude vznikají kroužky dělníků a sociálně demokratické inteligence, jsou rozšiřovány místní agitací letáky, roste poptávka po sociálně demokratické literatuře a daleko předstihuje její nabídku a ani zesílené vládní represálie nejsou s to zadržet toto hnutí. Vězení jsou přečpaná, vyhnanecské osady přeplněné, takřka každý měsíc je slyšet o „odhaleních“ ve všech končinách Ruska, o zadržení kurýrů s ilegálními zásilkami, o konfiskaci tiskovin a tiskáren, ale hnutí stále roste a mohutní, proniká mezi dělnickou třídu stále hlouběji, stále více upoutává pozornost veřejnosti. A celý hospodářský vývoj Ruska, celé dějiny ruského společenského myšlení a ruského revolučního hnutí jsou zárukou, že sociálně demokratické dělnické hnutí přes všechny překážky poroste a nakonec je překoná.

Na druhé straně je však hlavním rysem našeho hnutí, který je v poslední době zvláště nápadný, jeho roztržštěnost, jeho takříkajíc příštípkaření: místní kroužky vznikají

a pracují nezávisle na sobě, a dokonce (což je zvláště považlivé) nezávisle na kroužcích, které pracovaly a pracují v týchž centrech; nevytváří se tradice, není tu kontinuita a místní publicistika je jen dokonalým obrazem této roztržitosti a diskontinuity s tím, co už ruská sociální demokracie vykonala.

Tato roztržitost neodpovídá požadavkům mohutného a širokého hnutí a z toho pak pramení podle našeho názoru kritické období v jeho vývoji. V hnutí samém nezadržitelně roste potřeba upevnit se, vypracovat si určitou podobu a organizaci; ovšem prakticky činní sociální demokraté si zdaleka ne všude uvědomují nutnost přejít k vyšší formě hnutí. V dosti širokých kruzích lze naopak pozorovat myšlenkovou rozkolísanost, zaujetí pro módní „kritiku marxismu“ a „bersteinovštinu“, rozšíření názorů takzvaného „ekonomického“ směru, s čímž nerozlučně souvisí snaha zadržet hnutí na nižší úrovni, snaha odsunout do pozadí vybudování revoluční strany, která by bojovala v čele všeho lidu. Že mezi ruskými sociálními demokraty můžeme takovou myšlenkovou rozkolísanost pozorovat, že úzký praktikismus, odtržený od teoretického výkladu hnutí jako celku, hrozí strhnout hnutí na falešnou cestu — *to je fakt*; kdo bezprostředně zná situaci ve většině našich organizací, nemůže o tom pochybovat. Existují ostatně i literární výplody, které to potvrzují: stačí jmenovat alespoň Credo^[53], které už vyvolalo zcela oprávněný protest^[67], dále Zvláštní přílohu listu Rabočaja mysl^[115] (září 1899), která tak názorně vyjádřila tendenci celého listu Rabočaja mysl, nebo konečně provolání petrohradské Skupiny samoosvobození dělnické třídy¹³², vypracované rovněž v duchu „ekonomismu“. *Naprosto tedy nemá pravdu časopis Rabočeje* dělo, když tvrdí, že Credo nevyjadřuje nic víc než názor několika jedinců a že v linii listu Rabočaja mysl se obráží pouze zmatek a netaktnost jeho redakce, a nikoli zvláštní směr ve vlastním vývoji ruského dělnického hnutí.

Avšak vedle toho v pracích publicistů, které čtenářská veřejnost až dosud víceméně oprávněně považovala za významné představitele „legálního“ marxismu, lze pozorovat čím dál větší obrat k názorům blížícím se buržoazní apologetice. Výsledkem toho všeho je roztržštěnost a anarchie, které umožnily exmarxistovi či správněji exsocialistovi Bernsteinovi prohlásit v tisku, když vypočítával své úspěchy, že většina sociálních demokratů působících v Rusku jsou jeho stoupenci, a nikdo se proti tomu neozval.

Nechceme nebezpečnost situace zveličovat, ale zavírat před ní oči by bylo daleko škodlivější; proto upřímně vítáme rozhodnutí skupiny Osvobození práce obnovit svou publicistickou činnost^[4] a zahájit soustavný boj proti pokusům překrucovat a vulgarizovat sociální demokratismus.

Z toho všeho plyne praktický závěr: my, ruští sociální demokraté, se musíme sjednotit a veškeré úsilí zaměřit na vytvoření silné strany, která povede boj ve jménu jednotné revoluční sociální demokracie. Právě tento úkol si totiž vytkl v roce 1898 sjezd, na němž byla založena Sociálně demokratická dělnická strana Ruska a uveřejněn její Manifest^[7²].

Hlásíme se za členy této strany, plně sdílíme základní myšlenky Manifestu a přikládáme mu důležitý význam jakožto otevřenému vyhlášení cílů strany. A jako členové strany proto uvažujeme o našem nejbližším a bezprostředním úkolu takto: jaký plán činnosti máme schválit, abychom dosáhli co nejtrvalejší obrody strany?

Obvyklá odpověď na tuto otázku bývá, že se musí znovu zvolit ústřední výbor a pověřit obnovením tiskového orgánu strany. Jenže v nynějším období rozkladu by byla tato jednoduchá cesta sotva účelná.

Vytvořit a upevnit stranu znamená vytvořit a upevnit jednotu všech ruských sociálních demokratů, avšak z výše uvedených příčin se taková jednota nedá nadekretovat, nedá se zavést pouhým usnesením dejme tomu nějaké schůze zástupců, ale musí se vytvořit. Musí se za prvé

vytvořit pevná ideová jednota vylučující názorovou různost a zmatek, které dnes — řekněme si to otevřeně! — mezi ruskými sociálními demokraty panují; ideová jednota se musí upevnit stranickým programem. Za druhé se musí vytvořit organizace, která bude mít speciálně na starosti styky mezi všemi centry hnutí, bude dodávat všestranné a včasné informace o hnutí a pravidelně zásobovat celé Rusko periodickým tiskem. Teprve až bude vytvořena taková organizace, až bude vytvořena ruská socialistická pošta, bude mít strana pevný základ a stane se reálnou skutečností, a tudíž i mohutnou politickou silou. První polovině tohoto úkolu, tj. vybudování společné, ve svých zásadách důsledné publicistiky, schopné ideově sjednotit revoluční sociální demokracii, hodláme věnovat své síly, neboť v tom vidíme naléhavou potřebu současného hnutí a nezbytný přípravný krok k obnovení činnosti strany.

Jak už jsme řekli, ideová jednota ruských sociálních demokratů se teprve musí vytvořit a k tomu je podle našeho názoru zapotřebí veřejně a všestranně posoudit nejdůležitější zásadní a taktické otázky, s nimiž přišli dnešní „ekonomisté“, bernsteinovci a „kritikové“. Dříve než se sjednotíme a abychom se mohli sjednotit, musíme se nejdříve rozhodně a přesně názorově odlišit. Jinak by bylo naše sjednocení pouhou fikcí, která by zastírala existující rozklad a bránila jeho radikálnímu odstranění. Je proto pochopitelné, že nemíníme udělat z našeho tiskového orgánu pouhou snůšku různorodých názorů. Povedeme jej naopak v duchu přísně vyhraněného směru. Tento směr může být vyjádřen slovem marxismus a nemusíme snad ani dodávat, že jsme pro důsledné rozvíjení Marxových a Engelsových myšlenek a že rozhodně odmítáme polovičaté, mlhavé a oportunistické opravy, které se teď staly takovou módou přičiněním E. Bernsteina, P. Struveho a mnoha dalších. Ale i když budeme všechny otázky posuzovat ze svého vyhraněného stanoviska, nijak tím neodmítáme polemiku mezi soudruhy na stránkách našeho orgánu.

Otevřená polemika, kterou by mohli sledovat všichni ruští sociální demokraté a uvědomění dělníci, je nutná a žádoucí, protože může vyjavit hloubku existujících názorových neshod, může všestranně posoudit sporné otázky, může se v ní bojovat proti krajnostem, do nichž nutně upadají nejen představitelé různých názorů, ale i představitelé různých krajů nebo různých „profesí“ revolučního hnutí. Pokládáme dokonce, jak už bylo řečeno, za jeden z nedostatků současného hnutí, že se nevede otevřená polemika mezi názory, které se vědomě rozcházejí, že je tu snaha držet pod pokličkou názorové neshody týkající se velmi podstatných otázek.

Nebudeme teď podrobně vypočítávat otázky a témata, která jsou v programu našeho orgánu, neboť tento program vyplývá sám sebou z celkové představy, čím má být politický list vydávaný za daných podmínek.

Budeme se podle svých sil snažit, aby se všichni ruští soudruzi dívali na náš list jako na svůj orgán, jemuž by každá skupina zasílala informace o hnutí, s nímž by se dělila o své zkušenosti, kterému by sdělovala své názory, své požadavky na politickou literaturu, své hodnocení sociálně demokratických publikací, zkrátka sdělovala by mu všechno, čím ona přispívá k hnutí a co hnutí přináší jí. Jen za těchto podmínek bude možno vytvořit opravdu celoruský sociálně demokratický tiskový orgán. A jedině takový orgán bude s to vyvést hnutí na širokou cestu politického boje. „Rozšířit rámec a obohatit náplň naší propagandistické, agitační a organizační činnosti,“ tato slova P. B. Axelroda^[2] se musí stát heslem určujícím pro nejbližší dobu činnost ruských sociálních demokratů, a my toto heslo přebíráme do programu našeho tiskového orgánu.

Obracíme se nejen na socialisty a uvědomělé dělníky. Vyzýváme ke spolupráci každého, koho utlačuje a deptá současné politické zřízení, a nabízíme mu stránky našich tiskových orgánů k odhalování všech hanebností ruského samoděržaví.

Kdo chápe sociální demokracii jako organizaci sloužící výhradně živelnému boji proletariátu, může se spokojit jen místní agitací a „čistě dělnickým“ tiskem. My chápeme sociální demokracii jinak: chápeme ji jako revoluční stranu zaměřenou proti absolutismu a nerozlučně spjatou s dělnickým hnutím. Jedině proletariát, tato nejrevolučnější třída dnešního Ruska, organizovaný v takové straně, dokáže splnit historický úkol, který mu připadl: spojit pod svým praporem všechny demokratické síly v zemi a dovést houževnatý boj mnoha předchozích generací ke konečnému vítězství nad nenáviděným režimem.

Jednotlivá čísla listu budou vycházet v rozsahu 1—2 tiskových archů.

Vzhledem k podmínkám ruského ilegálního tisku není termín vydávání předem stanoven.

Spolupráci nám přislíbilo několik vynikajících představitelů mezinárodní sociální demokracie, velmi úzkou spolupráci skupina Osvobození práce (G. V. Plechanov, P. B. Axelrod, V. I. Zasuličová) a podporu několik organizací Sociálně demokratické dělnické strany Ruska, jakož i jednotlivé skupiny ruských sociálních demokratů.

Napsáno po 23. srpnu (5. září) 1900

Podle textu letáku

Otištěno roku 1990 jako

zvláštní leták vydaný Jiskrou

PŘEDMLUVA K BROŽUŘE MÁJOVÉ DNY V CHARKOVĚ [33]

Tato brožura, kterou zpracoval charkovský výbor Sociálně demokratické dělnické strany Ruska podle vyprávění dělníků, líčí slavnou májovou demonstraci roku 1900 v Charkově. Byla nám zaslána jako příspěvek do novin, my jsme se však rozhodli, že ji vydáme samostatně, jednak pro její značný rozsah, jednak proto, aby se snadno dala v co nejvíce výtiscích a v co největším rozsahu kolportovat. Za půl roku bude ruské dělnictvo slavit první máj prvního roku nového století, je tedy načase postarat se o to, aby se tyto oslavy konaly v co největším počtu dělnických center, aby vyznely co nejmohutněji nejen počtem účastníků, ale i jejich organizovaností, uvědomělostí a odhodláním zahájit rozhodný boj za politické osvobození ruského lidu, a tím i za volný prostor pro vývoj proletariátu jako třídy a jeho otevřený boj za socialismus. Je už načase začít s přípravami na novou májovou demonstraci a jedním z důležitých přípravných kroků musí být seznámení s tím, čeho už sociálně demokratické hnutí v Rusku dosáhlo, a zjištění, co ještě našemu hnutí jako celku a májovým demonstracím jako dílčí akci chybí a jak tyto nedostatky napravit, jak dosáhnout lepších výsledků.

Charkovská májová demonstrace je důkazem, jak mohutnou politickou demonstrací se může stát oslava dělnického svátku a co bychom ještě měli udělat pro to, aby se tato oslava skutečně stala velkou celoruskou demonstrací uvědomělého proletariátu. Co způsobilo, že se májové dny v Charkově staly významnou událostí? Masová účast dělnictva na stávce, obrovské tisícové mítinky na ulicích,

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ.

МАЙСКІЕ ДНИ ВЪ ХАРЬКОВѢ

ИЗДАНИЕ „ИСКРЫ“.

ТИПОГРАФІЯ „ИСКРЫ“. ЯНВАРЬ 1901.

Obálka brožury Májové dny v Charkově z roku 1901

Zmenšeno

kde se pod rozvinutými rudými prapory vyhlašovaly požadavky uvedené v proklamacích, a revolučnost těchto požadavků: osmihodinová pracovní doba a politické svobody. Báčorku o tom, že ruské dělnictvo ještě pro politický boj nedorostlo, že se musí hlavně věnovat ryze hospodářskému boji, který bude jen pomaloučku a opatrně doplňován dílčí politickou agitací za jednotlivé politické reformy, a nikoli za boj proti celému politickému zřízení v Rusku — tuto báčorku charkovská májová demonstrace rázně vyvrátila. My si však zde chceme všimnout jiné stránky věci. Májová demonstrace v Charkově, která byla jen dalším důkazem politických schopností ruských dělníků, ukazuje zároveň, čeho se nám ještě k plnému rozvinutí těchto schopností nedostává.

Charkovští sociální demokraté se na májovou demonstraci připravili tak, že už předem rozšířili brožury a letáky; dělníci vypracovali i plán společné demonstrace a projevů na Koňském náměstí. Proč se tento plán nezdařil? Charkovští soudruzi na to odpovídají takto: proto, že síly „hlavního štábu“ uvědomělých socialistických dělníků nebyly rozděleny rovnoměrně — v některém závodě jich bylo hodně, v jiném málo; dále proto, že tento plán „byl znám nadřizným úřadům“, a ty udělaly samozřejmě všechno, aby se dělnictvo nemohlo spojit. Závěr je jasný: chybí nám *organizace*. Dělnické masy se už pohnuly a jsou odhodlány jít za socialistickými vůdci, avšak „hlavnímu štábu“ se dosud nepodařilo zorganizovat pevné jádro, jež by správně rozmísťovalo všechny síly uvědomělého dělnictva, které máme, a zaručovalo konspirativnost (utajenost) akcí natolik, aby se o předem vypracovaných plánech akcí nedověděli ani lidé stojící mimo organizaci, natož úřední orgány. Tato organizace musí být *revoluční* organizací: musí se skládat z lidí, kteří naprosto jasně vědí, jaké jsou úkoly sociálně demokratického dělnického hnutí, a jednou provždy se rozhodli bojovat proti současnému politickému zřízení; musí v sobě spojovat socialistické poznatky a revo-

luční zkušenosti ruské revoluční inteligence za mnoho desetiletí se znalostí dělnického prostředí a uměním agitovat v masách a vést je za sebou, jež tak dobře ovládají nejvyspělejší dělníci. A my se musíme především a hlavně starat ne o to, aby inteligence a dělnictvo byly od sebe uměle oddělovány zdí, aby se tvořily „ryze dělnické“ organizace, ale naopak, aby se postupně spojovaly. Dovolíme si zde připomenout slova G. Plechanova:

„Nezbytnou podmínkou této (agitační) činnosti je spojení už existujících revolučních sil. Propagandou v kroužcích se mohou zabývat lidé, které nic nespojuje, kteří dokonce nemají jeden o druhém ani tušení. Samozřejmě že špatná organizace se vždycky odráží i na propagandě, ale neznemožňuje ji. Naproti tomu v obdobích silného sociálního vření, kdy je politické ovzduší nabito elektřinou a každou chvíli se z nejrůznějších a zcela nepředvídaných příčin někde zablýskne, a těch blesků je čím dál víc, což je svědectvím, že se blíží revoluční bouře, zkrátka když je třeba agitovat nebo se stáhnout do pozadí, v takových dobách mohou významně ovlivnit průběh událostí *jedině organizované* revoluční síly. Jednotlivec je v takových chvílích bezmocný, revoluční situaci dokáže zvládnout pouze jednotky vyššího řádu: *revoluční organizace*“ (G. Plechanov, O úkolech socialistů v boji proti hladu^[126], s. 83).

V dějinách ruského dělnického hnutí nastává právě takové období vření a výbuchů z nejrůznějších příčin, a nechceme-li se stáhnout „do pozadí“, musíme veškeré úsilí zaměřit na vytvoření celoruské organizace, která by všechny tyto jednotlivé výbuchy dokázala usměrnit, aby blížící se bouře (o které rovněž mluví charkovský dělník na konci brožury) nebyla bouří živelnou, ale uvědomělým hnutím proletariátu, jenž povstane v čele všeho lidu proti absolutistické vládě.

Charkovská májová demonstrace tedy ukázala, že naše revoluční organizace nejsou dosti semknuté a připravené, a kromě toho přinesla ještě další neméně důležité praktické

ponaučení. V brožuře se praví: „S prvomájovou oslavou a demonstrací se nečekaně propletly různé praktické požadavky vznesené bez náležité přípravy, a proto samozřejmě vcelku odsouzené k nezdaru.“ Vezměme například požadavky dělníků z železničních dílen: 11 ze 14 požadavků se týká dílčích drobných zlepšení, kterých lze plně dosáhnout i za současného politického zřízení: zvýšení mzdy, zkrácení pracovní doby, odstranění zlořádů. Vedle těchto požadavků stojí jakoby na úplně stejné úrovni tyto tři: 4. zavedení osmihodinové pracovní doby; 7. záruka osobní nedotknutelnosti dělníků po májových událostech; 10. zřízení komise dělníků a správních zaměstnanců k projednávání veškerých vzájemných nedorozumění. První z těchto požadavků (ad 4) je společným požadavkem proletariátu na celém světě; jeho vytyčení zřejmě svědčí o tom, že vyspělí charkovští dělníci jsou solidární se světovým socialistickým dělnickým hnutím. Ale právě proto se nemá takový požadavek klást mezi dílčí požadavky, mezi požadavky, aby mistři lépe zacházeli s dělníky a aby mzda byla zvýšena o 10 %. Požadavky na zvýšení mzdy a lepší zacházení mohou předkládat (a měli by předkládat) dělníci jednotlivých profesí svým zaměstnavatelům; to jsou požadavky odborové, požadavky jednotlivých kategorií dělnictva. Naproti tomu požadavek osmihodinového pracovního dne je požadavkem veškerého proletariátu, který není adresován jednotlivým zaměstnavatelům, ale státní moci jakožto představitelce celého současného společenského a politického zřízení, celé kapitalistické třídy, ovládající všechny výrobní prostředky. Požadavek osmihodinové pracovní doby má už dnes zvláštní význam: je to vyhlášení solidarity s mezinárodním socialistickým hnutím. Musíme se postarat, aby si dělníci tento rozdíl uvědomili, aby požadavek osmihodinové pracovní doby nekladli naroveň třeba požadavku bezplatných jízdenek nebo propuštění hlídače. Po celý rok předkládají dělníci neustále tu či onde různé dílčí požadavky zaměstnavatelům a bojují za ně:

socialisté musí tomuto boji pomáhat, ale zároveň musí neustále poukazovat na jeho souvislost s bojem proletariátu, který na celém světě usiluje o své osvobození. A první máj se musí stát dnem, kdy bude slavnostně vyhlášeno, že dělníci si jsou této souvislosti vědomi a že se rozhodně k tomuto boji připojují.

Vezměme si desátý požadavek o zřízení komise k projednávání nedorozumění. Taková komise z volených zástupců dělnictva a správních zaměstnanců by ovšem mohla přinést mnoho užitku, avšak jedině tehdy, kdyby volby byly úplně svobodné a volení zástupci úplně nezávislí. Jaký užitek však přinese komise, budou-li propouštění dělníci, kteří se budou stavět proti zvolení chráněnců vedení závodu, kteří budou ostře útočit proti správě závodu a poukazovat na všechny její nešvary? Takové dělníky budou nejen propouštět, ale i zavírat. Takže má-li být taková komise dělníkům co platná, je za prvé nutné, aby zvolení zástupci nebyli závislí na vedení továrny; toho lze dosáhnout jen tehdy, bude-li existovat svobodný odborový svaz dělnictva, svaz, který by zahrnoval mnoho továren, měl svou pokladnu a byl ochoten postavit se za své zástupce. Komise může přinést užitek jen tehdy, spojí-li se mnoho továren, pokud možno všechny továrny daného odvětví. Za druhé je k tomu nutná osobní nedotknutelnost dělníků, tj. aby je policie a četnictvo nemohly svévolně zatýkat. Tento požadavek — záruka osobní nedotknutelnosti dělníků — byl rovněž vznesen (ad 7). Ale od koho vlastně mohou dělníci požadovat záruku osobní nedotknutelnosti a svobody spolčování (která je, jak jsme viděli, nezbytná pro úspěšnou práci komise)? Jedině od státní moci, neboť to, že u nás neexistuje osobní nedotknutelnost a svoboda spolčování, souvisí se základními zákony ruského státu, ba co víc, souvisí s vládní formou ruského státu. Pokud jde o vládní formu, je Rusko neomezenou monarchií. Car je samovládce, sám vydává zákony a jmenuje všechny vysoké státní úředníky bez jakékoli účasti lidu a jeho zástupců.

Za takového státního zřízení nemůže být osoba nedotknutelná a občané jako celek, zejména pak dělnictvo, se nemohou svobodně spolčovat. Žádat proto na absolutistické vládě, aby zaručila osobní nedotknutelnost (a svobodu spolčování), nemá žádný smysl: takový požadavek je totéž jako žádat politická práva pro lid; absolutistická vláda se přece proto nazývá absolutistická, že znamená politické bezpráví lidu. Zaručit osobní nedotknutelnost (a svobodu spolčování) bude možné teprve tehdy, až se na vydávání zákonů a na celé správě státu budou podílet *zástupci lidu*. Dokud toto zastoupení lidu neexistuje, bude absolutistická vláda jednou rukou dělníkům nepatrné ústupky sice dávat, ale druhou rukou jim je zase bude brát. Charkovská májová demonstrace to jen znovu názorně dokázala: gubernátor vyhověl požadavku dělnictva a propustil zatčené, ale za několik dní na rozkaz z Petrohradu znovu sebrali desítky dělníků! Guberniální úřady a vedení továren „zaručují“ nedotknutelnost volených zástupců, ale četnictvo je sebere a posadí do samovazby nebo vypoví z města! K čemu pak jsou lidu takové záruky?

A právě proto musí dělnictvo od cara žádat, aby svolal zástupce lidu, aby svolal zemský sněm. V svolání^[119] rozšířeném v Charkově před prvním májem letošního roku byl tento požadavek vznesen a viděli jsme, že část vyspělých dělníků si jeho význam plně uvědomila. Musíme se postarat, aby *všichni* vyspělí dělníci jasně pochopili, že tento požadavek je nezbytný, a rozšířili ho nejen mezi dělnictvem, ale i mezi všemi vrstvami lidu, které přicházejí s dělnictvem do styku a se zájmem se vyptávají, za co vlastně socialisté a „měštští“ dělníci bojují. Letos na otázky továrního inspektora, co vlastně dělníci chtějí, vykřikl jediný hlas: „ústavu!“ a tento hlas byl tak osamělý, že to dopisovateli přišlo trochu k smíchu a napsal: „Jeden proletář *vyhrkl*.“ Jiný dopisovatel přímo říká, že „v tomto případě“ vyzněla odpověď „napolo komicky“ (viz Dělnické hnutí v Charkově^[141]), zpráva charkovského výboru So-

ciálně demokratické dělnické strany Ruska, vydaná časopisem Rabočeje dělo, Ženeva, září 1900, s. 14). Upřímně řečeno na této odpovědi nebylo nic komického: komický se mohl zdát jen nepoměr mezi tímto ojedinělým požadavkem změnit celé státní zřízení a požadavkem zkrátit o půl hodiny pracovní dobu a vyplácet mzdu v pracovní době. Ale spojitost mezi těmito dvěma požadavky a požadavkem ústavy tu nesporně je, a dosáhneme-li (a my toho rozhodně dosáhneme), aby si tuto spojitost uvědomily široké masy lidu, pak výkřik „ústavu!“ už nebude ojedinělý, ale ozve se z úst tisíců a statisíců, a potom už nebude k smíchu, ale bude nahánět strach. Vypráví se, jak kdosi projížděl v májových dnech Charkovem a zeptal se drožkáře, co vlastně dělníci chtějí, a ten odpověděl: „Ále, chtějí dělat osm hodin a mít vlastní noviny.“ Tento drožkář už pochopil, že se dělníci nespokojí s nějakými milodary, že se chtějí cítit jako svobodní lidé, že chtějí svobodně a otevřeně předkládat své požadavky a bojovat za ně. Z jeho odpovědi však ještě není patrné, že by si byl vědom, že dělníci bojují za svobodu všeho lidu, za jeho právo podílet se na správě státu. Až bude požadavek, aby car svolal zástupce lidu, naprosto uvědoměle, tvrdě a neoblomně opakovat dělnictvo ve všech průmyslových městech a továrnách po celém Rusku, až dělníci dosáhnou toho, že všechno městské obyvatelstvo i všichni venkované přicházející do měst pochopí, oč jde socialistům a zač bojují dělníci, pak už nebude daleko veliký den osvobození lidu od policejní samovlády!

*Napsáno mezi 5. (18.) říjnem
a 3. (16.) listopadem 1900
Otištěno v lednu 1901 v brožuře
vydané Fiskrou*

Podle textu brožury

NALÉHAVÉ ÚKOLY NAŠEHO HNUTÍ

Ruská sociální demokracie už nejednou prohlásila, že nejbližším politickým úkolem ruské dělnické strany musí být svržení samoděržaví a vybojování politických svobod. Prohlašovali to před více než patnácti lety představitelé ruské sociální demokracie, členové skupiny Osvobození práce, prohlásili^[72] to před dvěma a půl lety i představitelé ruských sociálně demokratických organizací, kteří na jaře roku 1898 založili Sociálně demokratickou dělnickou stranu Ruska. Ale přes všechna tato opakovaná prohlášení je dnes otázka politických úkolů sociální demokracie v Rusku znovu aktuální. Mnozí příslušníci našeho hnutí vyslovují pochybnosti, zda je uvedené řešení otázky správné. Říkají, že rozhodující význam má hospodářský boj, odsunují do pozadí politické úkoly proletariátu, zužují a omezují je a dokonce prohlašují, že řeči o založení samostatné dělnické strany v Rusku jsou jen papouškováním cizích slov, že dělníci mají vést jen hospodářský boj a politiku ponechat inteligenci a liberálům. Toto poslední prohlášení nové věrouky (smutně proslulé Credo^[53]) už vlastně přímo označuje ruský proletariát za nedospělý a zcela odmítá sociálně demokratický program. A Rabočaja mysl (zejména ve Zvláštní příloze^[115]) se v podstatě vyslovila v témž smyslu. Ruská sociální demokracie prožívá období rozkolísanosti, období pochybností, které vedou až k negaci vlastní existence. Na jedné straně je dělnické hnutí odtrhováno od socialismu: dělníkům pomáhají vést hospodářský boj, ale přitom jim vůbec nevysvětlují nebo vysvětlují nedostatečně socialistické cíle a politické úkoly hnutí jako

celku. Na druhé straně je socialismus odtrhován od dělnického hnutí: ruští socialisté zase začínají stále častěji mluvit o tom, že boj proti vládě musí vést inteligence jen svými vlastními silami, neboť dělníci vedou pouze hospodářský boj.

Domníváme se, že půdu pro tyto smutné jevy připravily okolnosti trojího druhu. Za prvé na začátku své činnosti se ruští sociální demokraté omezili jen na propagandistickou práci v kroužcích. Když jsme pak přešli k masové agitaci, nedokázali jsme se vždycky ubránit tomu, abychom neupadli do druhé krajnosti. Za druhé na začátku své činnosti jsme museli velmi často hájit své právo na existenci proti narodovoljovcům, kteří si pod pojmem „politika“ představovali činnost odtrženou od dělnického hnutí a zužovali politiku na pouhé spiklenectví. Tím, že sociální demokraté takovou politiku zavrhovali, upadali do druhé krajnosti — odsunovali politiku do pozadí vůbec. Za třetí sociální demokraté, kteří působili izolovaně v malých dělnických kroužcích v jednotlivých místech, si dostatečně neuvědomovali, že je nutné vybudovat revoluční stranu, která by sjednotila veškerou činnost místních skupin a umožnila správně zorganizovat revoluční práci. A převládala-li izolovaná činnost, pak z toho přirozeně vyplývá, že převládá i hospodářský boj.

Všechny tyto okolnosti vedly ke zvýšenému zájmu jen o jednu stránku hnutí. „Ekonomický“ směr (pokud se tu vůbec o „směru“ dá mluvit) vedl k pokusům povýšit toto zúžené pojetí na zvláštní teorii, k pokusům využít za tím účelem módní bernsteinovštiny, módní „kritiky marxismu“, která hlásá staré buržoazní ideje v novém hávu. Tyto pokusy však vyvolaly leda nebezpečí, že bude oslabeno spojení mezi ruským dělnickým hnutím a ruskou sociální demokracií jakožto předním bojovníkem za politické svobody. A nejnaléhavějším úkolem našeho hnutí je právě upevnit toto spojení.

Sociální demokracie je spojení dělnického hnutí se so-

cialismem a jejím úkolem není pasívně sloužit dělnickému hnutí v každém jeho jednotlivém stadiu, nýbrž zastupovat zájmy hnutí jako celku, ukazovat jeho konečný cíl a politické úkoly, chránit jeho politickou a ideovou samostatnost. Dělnické hnutí odtržené od sociální demokracie degeneruje a nevyhnutelně se dostává do vleku buržoazie: jakmile dělnická třída vede jen hospodářský boj, ztrácí svou politickou samostatnost, dostává se do vleku jiných stran a zrazuje veliký odkaz hlásající, že „osvobození dělnické třídy musí být jen dílem dělnické třídy samé“¹³³. Ve všech zemích bylo období, kdy dělnické hnutí a socialismus existovaly odděleně a šly každý svou cestou, a ve všech zemích mělo toto odtržení za následek slabost socialismu i dělnického hnutí; ve všech zemích teprve spojení socialismu s dělnickým hnutím vytvořilo pevný základ jak pro socialismus, tak pro dělnické hnutí. Jenže v každé zemi se toto spojení socialismu s dělnickým hnutím vytvářelo historicky, ubíralo se vlastní cestou podle místních a časových podmínek. V Rusku bylo teoreticky už dávno prohlášeno, že socialismus a dělnické hnutí se nutně musí spojit, prakticky však k tomuto spojení začíná docházet teprve nyní. Probíhá velmi obtížně a není žádný div, že je tento proces provázen různým kolísáním a pochybnostmi.

Jaké ponaučení si tedy máme z minulosti vzít?

Dějiny celého ruského socialismu ukázaly, že jeho nejnaléhavějším úkolem je dnes boj proti absolutistické vládě a za vydobytí politických svobod; naše socialistické hnutí se takřkajíc koncentrovalo na boj proti samoděržaví. Na druhé straně dějiny ukázaly, že v Rusku je mezi socialistickým myšlením a vyspělými představiteli pracujících tříd daleko větší propast než v jiných zemích a že za takové situace je ruské revoluční hnutí odsouzeno k bezmoci. Z toho pak sám sebou vyplývá úkol, k němuž je povolána ruská sociální demokracie: proniknout se socialistickými myšlenkami mezi masy proletariátu, probudit v něm politické sebeuvědomění a organizovat revoluční stranu

pevně spjatou s živelným dělnickým hnutím. V tomto směru už ruská sociální demokracie vykonala mnoho, ale ještě víc zbývá vykonat. Jak se hnutí rozrůstá, rozšiřuje se i pole působnosti sociální demokracie, práce je různorodější, stále více pracovníků hnutí soustřeďuje své síly na plnění různých dílčích úkolů, které si vyžadují každodenní potřeby propagandy a agitace. Tento jev je zcela zákonitý a nevyhnutelný, nutí nás však věnovat zvýšenou pozornost tomu, aby se dílčí úkoly praktické činnosti a jednotlivé metody boje nepovyšovaly na samoučel, aby se přípravná práce nepovyšovala na práci hlavní a jedinou.

Náš hlavní a základní úkol je napomáhat politickému rozvoji a politické organizaci dělnické třídy. Každý, kdo tento úkol odsunuje do pozadí, kdo mu nepodřizuje všechny dílčí úkoly a jednotlivé metody boje, se ocitá na nesprávné cestě a hnutí vážně poškozuje. A odsunují jej za prvé ti, kdo vyzývají revolucionáře k boji proti vládě v jednotlivých spikleneckých kroužcích odtržených od dělnického hnutí. Za druhé ti, kdo zužují obsah a rozmach politické propagandy, agitace a organizace, kdo považují za možné a vhodné předkládat dělníkům „politiku“ jen ve výjimečných chvílích jejich života, jen při výjimečných příležitostech, ti, kdo příliš pečlivě rozměňují politický boj proti samoděržaví na drobné požadavky jednotlivých ústupků od samoděržaví a nedbají dostatečně o to, aby tyto požadavky jednotlivých ústupků spojili v soustavný a důsledný boj revoluční dělnické strany proti samoděržaví.

„Organizujte se!“ opakuje dělníkům v různých tónech list Rabočaja mysl, opakují jim to všichni stoupenci „ekonomického“ směru. My se samozřejmě k tomuto volání plně připojujeme, ale hned k němu také dodáváme: organizujte se nejen ve svépomocné spolky, ve stávkové pokladny a dělnické kroužky, organizujte se rovněž v politickou stranu, organizujte se k rozhodnému boji proti absolutistické vládě a proti celé kapitalistické společnosti. Bez takové organizace nedokáže proletariát zahájit uvě-

domělý třídní boj, bez takové organizace je dělnické hnutí odsouzeno k bezmocnosti a pouhými pokladnami, kroužky a svépomocnými spolky se dělnické třídě nikdy nepodaří splnit velký dějinný úkol, který jí připadl: osvobodit sebe a všechny ruský lid z politického a hospodářského otroctví. Žádná třída v dějinách nedosáhla moci, neměla-li své vlastní politické vůdce, své vyspělé představitele, kteří dokázali hnutí organizovat a řídit. A ruská dělnická třída už ukázala, že takové lidi má: boj ruských dělníků, který se tak široce rozmohl, ukázal v posledních pěti až šesti letech, jaká spousta revolučních sil je utajena v dělnické třídě, jak ani přes nejkrutější vládní represálie nijak neklesá, ale stoupá počet dělníků, kteří přímo dychtí po socialismu, po politickém uvědomění a politickém boji. Sjezd našich soudruhů v roce 1898 formuloval úkol správně a neopakoval cizí slova, ani nevyjadřoval zanícení „intelektuálů“... A my se musíme do plnění těchto úkolů energicky pustit, dát na pořad dne program, organizaci a taktiku strany. Řekli jsme už, jak se díváme na základní teze programu, ale na jejich podrobný výklad zde pochopitelně není místo. Organizačním otázkám hodláme věnovat v nejbližších číslech řadu článků^[43]. Je to jeden z našich nejpálčivějších problémů. V tom jsme velmi pozadu za starými pracovníky ruského revolučního hnutí; musíme si tento nedostatek otevřeně přiznat a zaměřit své síly na vypracování konspirativnějšího způsobu činnosti, na soustavné propagování pravidel naší práce, způsobů, jak doběhnout četníky a jak se vyhýbat policejním nástrahám. Musíme školit lidi, kteří věnují revoluci nejen volné večery, ale celý život, musíme si vybudovat organizaci tak rozsáhlou, aby se v ní dala provést přísná dělba práce mezi různými druhy naší činnosti. A konečně pokud jde o taktiku, chceme zde říci jen tolik: sociální demokracie si nesvazuje ruce a neomezuje svou činnost na nějaký předem vymyšlený plán nebo způsob politického boje — uznává všechny prostředky boje, hlavně když odpovídají reálným silám strany a umožňují

dosahovat za daných podmínek nejlepších možných výsledků. Budeme-li mít pevně organizovanou stranu, může jednotlivá stávka přerůst v politickou demonstraci, v politické vítězství nad vládou. Budeme-li mít pevně organizovanou stranu, může se povstání v jednotlivém místě rozrůst ve vítěznou revoluci. Musíme mít na paměti, že boj proti vládě za jednotlivé požadavky, za vydobytí dílčích ústupků představuje jen drobné potyčky s nepřítelem, jen drobné šarvátky na předsunutých pozicích, ale rozhodující střetnutí nás teprve čeká. Před námi se tyčí v celé své mohutnosti nepřátelská pevnost, z níž nás zasypává déšť kulcek a granátů a připravuje nás o nejlepší bojovníky. Musíme tuto pevnost dobýt a také ji dobudeme, spojíme-li všechny síly probouzejícího se proletariátu se všemi silami ruských revolucionářů v jedinou stranu, za kterou půjde všechno, co má v Rusku duši a čest v těle. A teprve pak se splní veliké proroctví ruského dělnického revolucionáře Petra Alexejeva: „Zvedne se svalnatá paže miliónů dělného lidu a jařmo despotismu, chráněné vojenskými bodáky, se rozletí v prach!“¹³⁴

*Napsáno v říjnu až začátkem listopadu 1900 Podle textu Jiskry
Otištěno v prosinci 1900
v listu Jiskra, č. 1*

Č I N S K Á V Á L K A

Rusko končí válku proti Číně: byla zmobilizována celá řada vojenských okruhů, vydány stamilióny rublů, do Číny byly poslány desetitisíce vojáků, byla svedena řada bitev a dobytá řada vítězství — většinou to ovšem nebyla vítězství nad pravidelnou nepřátelskou armádou, spíš nad čínskými povstalci nebo ještě lépe nad bezbrannými Číňany, které topili a pobíjeli, a nerozpakovali se ani zabíjet ženy a děti, nemluvě už o drancování paláců, domů a obchodů. A ruská vláda i s přísluhovačským tiskem oslavuje vítězství, jása nad novými hrdinskými činy našich chrabrých vojsk, jása nad tím, že evropská kultura porazila čínské barbary, jása nad dalšími úspěchy ruského „civilizačního posláni“ na Dálném východě.

Ve všem tom jáсотu není slyšet jen hlas uvědomělých dělníků, těchto čelných představitelů mnohamiliónových mas pracujícího lidu. Přitom veškerou tíhu nových vítěz-
ných tažení nese na svých bedrech právě dělný lid: z jeho řad se vybírají ti, kdo jsou posíláni za devatery hory, lid platí mimořádně zvýšené daně na úhradu miliónových vydání. Pokusme se však vyjasnit si otázku, jaké stanovisko mají k této válce zaujmout socialisté, kdo má na této válce zájem, jaký je skutečný smysl politiky, kterou sleduje ruská vláda.

Naše vláda především tvrdí, že vlastně ani nevede proti Číně válku, že jen potlačuje povstání, pacifikuje vzbouřence a pomáhá zákonné čínské vládě obnovit zákonný pořádek. Válka nebyla vypovězena, ale na podstatě věci to pranic nemění, neboť válka se stejně vede. Co vlastně

vyvolalo útok Číňanů proti Evropanům, tuto vzpouru, kterou teď tak horlivě pacifikují Angličané, Francouzi, Němci, Rusové, Japonci atd.? „Nepřátelství žluté rasy k bílé rase,“ „nenávisť Číňanů k evropské kultuře a civilizaci,“ tvrdí stoupenci války. Ano, Číňané opravdu nenávidí Evropany, jenže které Evropany a za co? Číňané necítí nenávisť k evropským národům — s nimi konflikty neměli — ale k evropským kapitalistům a k evropským vládám, které tyto kapitalisty poslouchají. A mohli snad Číňané necítit nenávisť k lidem, kteří přijížděli do Číny jen proto, aby se tu obohatili, kteří využívali své vychvalované civilizace jen k podvodům, k okrádání a násilí, kteří vedli s Čínou válku proto, aby získali právo obchodovat omamným opiem (válka Anglie a Francie proti Číně v roce 1856), kteří farizejsky maskovali loupeživou politiku šířením křesťanství? Tuto loupeživou politiku vůči Číně vedou evropské buržoazní vlády už dávno a teď se k nim připojila i ruská absolutistická vláda. Tato loupeživá politika se obvykle nazývá koloniální politikou. Každá země s rychle se rozvíjejícím kapitalistickým průmyslem začíná velmi brzy hledat kolonie, tj. takové země, v nichž je průmysl dosud málo vyvinut, které se vyznačují víceméně patriarchálním způsobem života, kde lze nacházet odbyt pro průmyslové výrobky a vydělávat na tom pěkné peníze. A pro obohacení hrstky kapitalistů vedly buržoazní vlády nekonečné války, týraly pluky vojáků v nezdravých tropických zemích, vyhazovaly milióny vyždímané z lidu, doháněly obyvatelstvo ze zoufalství k povstání a k smrti hladem. Vzpomeňte si na povstání indických domorodců proti Anglii¹³⁵ a na hlad v Indii nebo na nynější válku Angličanů proti Búrům¹³⁶.

A teď se tedy dravé pařáty evropských kapitalistů natáhly po Číně. A div ne první se na ni sápla i ruská vláda, která teď tak horlivě vykládá o své „nezištnosti“. Sebrala Číně „nezištně“ Port Arthur a začala stavět železnici do Mandžuska pod ochranou ruských vojsk. Evropské vlády

začaly jedna po druhé tak pilně loupit, totiž „pronajímat“ si čínské území, že se plným právem začalo mluvit o dělení Číny. A máme-li věci nazývat pravým jménem, pak musíme říci, že evropské vlády (a ruská vláda div ne první) už dělení Číny zahájily. Nezahájily je však veřejně, ale potichoučku jako zloději. Začaly Čínu okrádat, jako se okrádá mrtvola, a když se tato domnělá mrtvola pokusila bránit, vrhly se na ni jako divá zvěř, vypalovaly celé vesnice, topily v Amuru bezbranné obyvatele, ženy a děti, střílely je a probodávaly bodáky. A všechny tyto křesťanské hrdinské činy jsou provázeny pokřikem proti čínským barbarům, kteří se opovažují pozvednout ruku proti civilizovaným Evropanům. Obsazení Niou-čuangu a vstup ruských vojsk na území Mandžuska jsou prý dočasná opatření, prohlašuje ruská absolutistická vláda ve své nótě z 12. srpna 1900^[187] rozeslané mocnostem; tato opatření „byla vyvolána výhradně nutností odrážet útočné akce čínských vzbouřenců“; „rozhodně nemohou být svědectvím nějakých zjištěných plánů, které jsou politice imperátorské vlády naprosto cizí“.

Chudák imperátorská vláda! Je tak křesťansky nezištná a oni jí tak nespravedlivě ubližují! Před několika lety nezištně obsadila Port Arthur a teď nezištně obsazuje Mandžusko, nezištně zaplavila čínské oblasti hraničící s Ruskem bandou podnikatelů, inženýrů a důstojníků, kteří svým chováním vyprovokovali ke vzpouře i Číňany pověstné svou poslušností. Na stavbě čínské dráhy platili čínským dělníkům 10 kopejek denně bez zaopatření — není snad tohle od Ruska nezištnost?

Čím si však vysvětlit, že naše vláda provádí v Číně tak nesmyslnou politiku? Komu tato politika vyhovuje? Vyhovuje hrstce kapitalistických bonzů, kteří s Čínou obchodují, hrstce fabrikantů, kteří vyrábějí zboží pro asijský trh, hrstce podnikatelů, kteří dnes vydělávají nepředstavitelné sumy na spěšných válečných zakázkách (některé závody vyrábějící výzbroj, zásobující armádu atd.

pracují teď na plné obrátky a přijímají stovky nových příležitostných dělníků). Taková politika vyhovuje hrstce šlechticů na vysokých místech v civilní i vojenské státní službě. Ti potřebují dobrodružnou politiku, protože při ní mohou postoupit ve službě, udělat kariéru, proslavit se „hrdinskými činy“. Zájmům této hrstky kapitalistů a vychytralých úředníků obětuje naše vláda bez váhání zájmy všeho lidu. Absolutistická carská vláda je i v tomto případě jako vždy vládou neodpovědných úředníků, kteří otrocky hrbí hřbet před kapitalistickými magnáty a aristokracií.

Jaký užitek má z výbojů v Číně ruská dělnická třída a všechen pracující lid? Tisíce zchudlých rodin, kterým odvedli živitele do války, obrovský růst státních dluhů a výdajů, zvýšení daní, posílení moci kapitalistů vykořisťujících dělníky, zhoršená situace dělnictva, ještě větší vymírání rolnictva, hlad na Sibiři — to vše nám přinese a už přináší čínská válka. Všechny ruský tisk, všechny noviny a časopisy musejí otrocky poslouchat, nesmějí otisknout nic bez povolení vládních úředníků, a proto nemáme přesné informace, jak asi draho přijde prosté lidi čínská válka. Je však nesporné, že na penězích si vyžádá *mnoho set miliónů rublů*. Máme informace, že vláda vydala na válku podle neuveřejněného výnosu ihned 150 miliónů rublů a další běžná vydání na válku pohltí každé tři čtyři dny *jeden milión rublů*. A tyto šílené peníze vyhazuje vláda, která donekonečna snižovala podpory hladovějícím rolníkům, handrkovala se o každou kopějku, vláda, která nemá dost peněz na vzdělávání lidu, která jako každý vydřiduch ždímá dělníky ve státních závodech, drobné zaměstnance na poštách apod.!

Ministr financí Vitte prohlásil, že k 1. lednu 1900 byla ve státní pokladně volná hotovost 250 miliónů rublů; teď už tam ty peníze nejsou, padly na válku. Vláda shání půjčky, zvyšuje daně, odmítá povolit nutná vydání, protože prý nemá peníze, a přechodně zastavuje stavbu železnic.

Carské vládě hrozí bankrot, ale vrhá se do výbojné politiky, do politiky, která nejenže vyžaduje obrovské finanční prostředky, ale hrozí, že vládu zavleče do ještě nebezpečnějších válek. Evropské mocnosti, které se vrhly na Čínu, se už začínají hádat o rozdělení kořisti a nikdo není s to říci, jak hádka skončí.

Politika carské vlády v Číně je však nejen výsměchem zájmům lidu, ale snaží se také demoralizovat politické vědomí lidových mas. Vlády, které se drží jen na bodácích, které musí neustále krotit a potlačovat pobouření svého lidu, si už dávno uvědomily, že nespokojenost lidu se nedá ničím odstranit, že se vláda musí pokusit svalit tuto nespokojenost na někoho jiného. A tak se například podněcuje nenávist k židům: bulvární listy proti nim štvou, jako by židovský dělník netrpěl útlakem kapitálu a policejní vlády stejně jako dělník ruský. Nyní se v tisku rozběhla kampaň proti Číňanům, křičí se o barbarské žluté rase, o její zášti k civilizaci, o osvětových úkolech Ruska, o tom, s jakým nadšením jdou ruští vojáci do boje atd. atd. Novináři, kteří ohýbají hřbet před vládou a před žokem peněz, se mohou strhat, aby v lidech roznítily nenávist k Číně. Ale čínský lid nikdy ruskému lidu nijak neublížoval: čínský lid sám trpí stejnými zlořády, pod nimiž úpí i ruský lid — pod barbarskou vládou, ždímající daně z hladových rolníků a potlačující vojenskou mocí každou snahu o svobodu, pod útlakem kapitálu, který už pronikl i do Říše středu.

Ruská dělnická třída si začíná razit cestu ven z této politické otupělosti a nevědomosti, v níž dosud žijí široké vrstvy lidu. Povinností všech uvědomělých dělníků je proto postavit se ze všech sil proti těm, kdo rozněcují národnostní nenávist a odvracejí pozornost pracujícího lidu od jeho pravých nepřátel. Politika carské vlády v Číně je zločinná politika, která lid ještě více ožebračuje, ještě více demoralizuje a utlačuje. Carská vláda nejenže udržuje náš lid v porobě, ale posílá jej pokořovat jiné národy, které

povstávají proti svému zotročení (jak tomu bylo v roce 1849, kdy ruská vojska potlačovala revoluci v Uhrách). Carská vláda nejenže pomáhá ruským kapitalistům vykořisťovat ruské dělníky, kterým svazuje ruce, aby se neodvážili bránit spojenými silami, ale posílá vojáky v zájmu hrstky boháčů a urozeného panstva okrádat jiné národy. Existuje jen jeden prostředek, jak se zbavit dalšího jařma, které válka uvaluje na dělný lid: svolat zástupce lidu, kteří by skoncovali s neomezenou mocí vlády a donutili ji, aby se nestarala jen o zájmy bandy lidí u carského dvora.

*Napsáno v září až říjnu 1900
Otištěno v prosinci 1900
v listu Fiskra, č. 1*

Podle textu Fiskry

ROZKOL V ZAHRANIČNÍM SVAZU RUSKÝCH SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ¹³⁷

Letos na jaře se ve Švýcarsku konal sjezd členů Svazu ruských sociálních demokratů, který vyústil v rozkol Svazu. Menšina členů v čele se skupinou Osvobození práce, která Svaz založila a až do podzimu roku 1898 redigovala jeho tiskoviny, utvořila zvláštní organizaci nazvanou Ruská revoluční organizace Sociální demokrat. Většina, včetně redakce orgánu Rabočeje dělo, si nadále říká Svaz. Sjezd ruských sociálních demokratů, konaný na jaře roku 1898, na němž byla založena Sociálně demokratická dělnická strana Ruska^[72], uznal Svaz za představitele naší strany v zahraničí. Jak se máme dívat na toto zastoupení strany dnes, kdy se zahraniční Svaz rozštěpil? Nebudeme se pouštět do podrobného vysvětlování, proč k rozkolu došlo. Poznamenáme jen, že tolik rozšířené těžké obvinění, že prý Plechanov zabral tiskárnu Svazu, není pravdivé. Ve skutečnosti správce tiskárny pouze odmítl dát ji celou k dispozici jen jedné složce rozštěpeného Svazu a obě složky se brzy samy mezi sebou o tiskárnu rozdělily. Nejpodstatnější je z našeho hlediska fakt, že Rabočeje dělo nemělo v zásadních věcech polemiky pravdu: nemělo pravdu, když popíralo existenci „ekonomického“ směru, řídilo se chybnou taktikou, když zamlčovalo jeho extrémny a nechtělo proti nim otevřeně bojovat.

Vzhledem k tomu — aniž v nejmenším upíráme časopisu Rabočeje dělo, že vykonal mnoho záslužné práce vydáváním tiskovin a organizováním jejich expedice — odmítáme uznat jednu ze složek rozštěpené organizace za představitele strany v zahraničí. Až do rozhodnutí příštího

sjezdu strany musí tato otázka zůstat otevřená. Oficiálními představiteli ruské sociální demokracie v zahraničí jsou nyní ruští členové stálého mezinárodního výboru ustaveného letos na podzim na mezinárodním socialistickém kongresu v Paříži¹³⁸. Za Rusko byli do výboru zvoleni dva členové: G. V. Plechanov a B. Kričevskij (jeden z redaktorů časopisu *Rabočeje dělo*). Dokud mezi oběma frakcemi ruských sociálních demokratů nedojde ke smíru nebo k dohodě, hodláme udržovat veškeré styky týkající se zastoupení Ruska s G. V. Plechanovem. Konečně se ještě musíme vyslovit k tomu, koho bychom si přáli mít tajemníkem stálého mezinárodního výboru za Rusko. Dnes, kdy se pod heslem „kritiky marxismu“ podnikají pokusy rozvrátit sociální demokracii buržoazní ideologií a politikou pokory a mírnosti vůči nepřátelům (buržoazním vládám) ozbrojeným od hlavy až k patě, je na tomto významném místě obzvláště zapotřebí člověka, který se dokáže postavit proti proudu a říci působivé slovo proti ideovému kolísání. Z tohoto důvodu a také z příčin uvedených výše se vyslovujeme pro G. V. Plechanova.

*Napsáno před 25. listopadem
(8. prosincem) 1900
Otištěno v prosinci 1900
v listu *Žiskra*, č. 1*

*Podle textu *Žiskry**

Z Á Z N A M Z 2 9 . P R O S I N C E 1 9 0 0

29. XII. 1900. Sobota, 2 hodiny v noci

Rád bych si zapsal své dojmy z dnešního rozhovoru s „blížencem“. Byla to pozoruhodná a svým způsobem „historická“ schůzka (Arseňjev, Velika, blíženec + žena* + já), alespoň v mém životě „historická“, neboť shrnula výsledky celého ne-li období, tedy alespoň úseku života a na dlouho určila mé jednání a životní cestu.

Jak mne původně Arseňjev o celé věci informoval, rozuměl jsem tomu tak, že blíženec jde k nám a chce sám udělat první kroky, ale ukázalo se, že je to přesně naopak. Toto podivné nedorozumění vzniklo pravděpodobně proto, že Arseňjev si až příliš přál to, nač nás blíženec „chtěl nalákat“, totiž politický materiál, příspěvky etc., a protože „přání je otcem myšlenky“, Arseňjev věřil, že to, nač nás blíženec chce nalákat, je možné, chtěl věřit, že je upřímný, že je s ním možný slušný *modus vivendi*.

A právě tato schůzka definitivně a jednou provždy tuto víru vyvrátila. Blíženec se projevil z docela nové stránky, projevil se jako pravý „politik“, politik v nejhorším slova smyslu, politikář, čachrář, prohnaný a drzý chlap. Přijel *naprosto jist naší bezmocností* — tak formuloval výsledky jednání sám Arseňjev a tato formulace je zcela správná. Blíženec přišel přesvědčen o naší bezmocnosti, přišel nám nabídnout podmínky *kapitulace* a provedl to dokonale, mistrovsky, aniž řekl jediné ostřejší slovíčko, a přesto na sebe prozradil, jaká neomalená, kramářská povaha tuctového liberála se skrývá pod elegantní, civilizovanou maskou zbrusu nového „kritika“.

* — P. B. Struve a jeho žena. *Čes. red.*

Na mé dotazy (kterými začala praktická část večera), proč se nechce stát prostě jedním ze spolupracovníků, odpověděl naprosto rezolutně, že je pro něho psychicky nemožné pracovat pro časopis, který mu „v jednom kuse nadává“ (jeho doslovný výraz), že si snad nemyslíme, že my mu budeme nadávat a on nám bude „psát politické články“ (doslova!), že o spolupráci by se dalo mluvit jedine pod podmínkou naprosté rovnoprávnosti (tj. zřejmě rovnoprávnosti kritiků a ortodoxních), že po prohlášení* jeho kolega a přítel¹³⁹ ani nechtěl jet na schůzku s Arseňjevem, že jeho, blízcův, vztah není určován ani tak prohlášením, dokonce vůbec ne prohlášením, ale tím, že dříve se chtěl omezit jen na „blahovolnou podporu“, kdežto teď se na to omezovat nemíní, ale chce být i redaktorem (skoro takhle výslovně to Blíženec řekl!!). Nevysypal to všechno naráz, jednání o jeho spolupráci se táhlo hodně dlouho: (příliš dlouho podle názoru Arseňjeva a Veliky), ale nabyl jsem z něho jasný dojem, že s tímhle džentlmenem se těžko dohodneme.

Potom začal trvat na svém návrhu: proč nezaložit třetí politický tiskový orgán na základě rovnoprávnosti, bylo by to výhodné pro něho i pro nás (materiál pro noviny je, „vyděláme“ něco na prostředcích, které se na to poskytnou), domnívá se, že na obálce by se nemělo uvádět nic sociálně demokratického, nic, co by ukazovalo na naši firmu, že bychom měli (ne formálně, ale morálně bychom měli) dávat do tohoto orgánu i veškerý náš obecně politický materiál.

Teď už byla věc jasná a já jsem přímo řekl, že o založení třetího tiskového orgánu nemůže být ani řeči, že teď už jde jen o to, zda má sociální demokracie vést politický boj nebo ho mají vést jen liberálové samostatně a nezávisle (vyjádřil jsem se jasněji a určitěji, přesněji). Blíženec to pochopil, rozzlobil se a prohlásil, že teď, když jsem se

* Viz tento svazek, s. 358—363. *Red.*

vyjádřil s aner kennenswerter Klarheit* (doslovný výrok), nemá už smysl o tom dále mluvit, je třeba mluvit jen o objednávkách — o objednávkách sborníků: to je zase ten třetí časopis (poznámenal jsem). Tak tedy objednávka jen na jednu už *hotovou* brožuru, prohlásil blíženec. Na jakou? zeptal jsem se. Nač to potřebujete vědět? řekla na to drze žena. Rozhodnete-li se v zásadě pro, rozhodneme se i my, a když ne, pak to nepotřebujete vědět. Zeptal jsem se na podmínky vydání: prý vydal XY a nic víc, vaše firma by se neuváděla, jen Verlag**, jinak by to nesmělo mít nic společného s vaší firmou, prohlásil blíženec. Byl jsem i proti tomu, žádal jsem uvedení naší firmy, Arseňjev mi začal oponovat a tím rozhovor skončil.

Na závěr — dohodli jsme se, že rozhodnutí odložíme — na blížence naléhali ještě Arseňjev a Velika, žádali na *něm* vysvětlení, přeli se, já jsem většinou mlčel a smál se (tak, že blíženec to jasně viděl) a rozmluva rychle skončila.

*Poprvé otištěno roku 1924
v publikaci Leninskij sbornik I*

Podle rukopisu

* — s jasností, která si zaslouží uznání. *Red.*

** — vydavatelství. *Red.*

K N Á V R H U

DOHODY SE STRUVE M¹⁴⁰

Představitelé sociálně demokratické skupiny Zarja — Jiskra a skupiny demokratické opozice Svoboda se dohodli o následujícím:

1. Skupina Zarja vydává při stejnojmenném časopise zvláštní přílohu pod názvem *Sovremennoje obozrenije*, na jejímž redigování se podílí skupina Svoboda.

2. Redigování se bude provádět takto: každá ze stran má právo veta, pokud jde o materiály a články druhé strany.

3. Program publikace: a) materiály a dokumenty týkající se činnosti vlády*, vládních, veřejných a stavovských institucí apod.

b) články o veřejném dění v Rusku, o vnitřní a zahraniční politice vlády.

c) vnitropolitický přehled.

4. Obě strany se zavazují, že budou obstarávat materiál pro *Sovremennoje obozrenije*. Redakce časopisu Zarja však může ve svých zvláštních publikacích uveřejňovat svůj vlastní materiál k tématům uvedeným v bodě 3, jestliže se svým charakterem lépe hodí do těchto publikací.

5. Skupina Zarja se postará o vydávání, dopravu i kolportáž přílohy *Sovremennoje obozrenije*. Skupina X naproti tomu zaplatí všechny výlohy s tím spojené.

6. V případě likvidace jmenovaného podniku si obě strany rozdělí napůl výtisky přílohy *Sovremennoje obozrenije*, které budou k dispozici.

Poznámka. Redakce časopisu Zarja je oprávněna uveřejňovat na obálkách přílohy *Sovremennoje obozrenije* oznámení o svých publikacích.

Napsáno před
17. (30.) lednem 1901

Otištěno poprvé,
podle rukopisu

* Text vytištěný petitem napsal A. N. Potresov. *Red.*

Z TRESTU RUKUJE 183 VYSOKOŠKOLSKÝCH STUDENTŮ*

Dne 11. ledna bylo v novinách uveřejněno vládní oznámení ministerstva lidové osvěty^[113] o tom, že 183 studentů kyjevské univerzity z trestu narukuje „pro způsobení nepokojů srocením“. Dočasná ustanovení z 29. července 1899^[18] — tato hrozba studentstvu i veřejnosti — jsou uplatňována necelého půldruhého roku po jejich vydání a vláda si honem pospíšila ospravedlnit se za použití neslýchaného trestního opatření a předkládá celý obžalovací spis, v němž nešetří barvami na vylíčení studentských zločinů.

Zločiny jsou jeden strašnější než druhý. V létě se konal v Oděse sjezd vysokoškolských studentů s programem zorganizovat všechno ruské vysokoškolské studentstvo, aby nejrůznějšími způsoby protestovalo proti jevům v akademickém, veřejném a politickém životě. Za tyto zločinné politické cíle byli všichni vysokoškolští delegáti zatčeni a byly jim odebrány doklady. Vřeni však neutichá, ale stupňuje se a neodbytně se projevuje na *mnoha* vysokých školách. Studenti chtějí svobodně a samostatně projednávat a spravovat své společné záležitosti. Jejich nadřizení na to odpovídají — s oním bezduchým formalismem, jímž se odjakživa vyznačují ruští úřední hodnostáři — malicherným šikanováním, čímž stupňují nespokojenost do krajnosti a bezděky přivádějí mládež, která dosud nezabředla do stojatých vod buržoazního živoření, k protestu proti celému systému policejní a úřednické zvlá.

* Když vyšlo vládní oznámení, bylo už číslo zlomeno.

Kyjevští studenti žádají, aby byl odvolán profesor, který po odchodu svého kolegy nastoupil na jeho místo. Nadřízená místa to odmítají, dohánějí mládež ke „srocení a demonstracím“ a ...ustupují. Studenti svolávají schůzi, aby projednali, jak je možné něco tak hanebného, jako je znásilnění jedné dívky dvěma monarchistickými studenty (jak se vypráví). Nadřízená místa potrestají hlavní „viníky“ schůze karcerem. Ti trest odmítnou. Jsou vyloučeni z univerzity. Zástup studentů demonstrativně doprovází vyloučené na nádraží. Sejde se nová schůze, studenti na ní zůstávají až do večera a odmítají odejít, dokud se nedostaví rektor. Přichází vicegubernátor a velitel četnictva s oddílem vojáků, kteří obkličují univerzitu a vstupují do posluchárny, načež je zavolán rektor. Studenti žádají — myslíte, že snad ústavu? Vůbec ne, žádají, aby se nepoužívalo jako trestu karceru a aby vyloučení studenti byli přijati zpátky. Je pořízen seznam účastníků schůze a studenti jsou posláni domů.

Vmyslete se do tohoto zarážejícího nepoměru mezi skromnými a nevinnými studentskými požadavky a poplachem ve vládě, která si počíná, jako by se nad oporami jejího panství už vznášela sekýra. Naše „všemocná“ vláda se ničím neprozrazuje víc než tímto poplachem. Prozrazuje tím lépe než všechna „zločinná provolání“, prozrazuje tím každému, kdo má oči k vidění a uši k slyšení, že se necítí ani trochu pevná a že věří jen v sílu bodáku a karabáče, které ji chrání před hněvem lidu. Vláda, poučená zkušenostmi celých desetiletí, je pevně přesvědčena, že kolem dokola jsou samé hořlaviny a stačí sebemenší jiskřička, stačí protest proti karceru a vypukne požár. A je-li tomu tak, pak je pochopitelné, že studenti musí být exemplárně potrestáni: stovky studentů budou rukovat! „Feldvébla za voltéry dám!“¹⁴¹ Toto heslo dosud ani v nejmenším nezastaralo. Naopak dvacátému století je souzeno spatřit, jak se skutečně uvádí do života.

Nové trestní opatření — nové v tom, že se pokouší

vzkřísit cosi starého, co se už dávno a dávno přežilo — vyvolává mnoho myšlenek a srovnání. Asi tak o tři generace před námi, v době, kdy vládl car Mikuláš, bylo narukování přirozeným trestem, který plně odpovídal celému systému ruské feudální společnosti. Drobné šlechtice odváděli na vojnu, aby je přinutili sloužit a vysloužit si důstojnickou hodnost namísto ztracené šlechtické svobody. Rolníka odváděli na vojnu jako na dlouholeté galeje, kde ho čekalo nelidské trestání „zelenou ulicí“¹⁴² apod. Jenže teď už u nás víc než čtvrt století existuje „všeobecná“ branná povinnost, jejíž zavedení bylo svého času oslavováno jako velká demokratická reforma. Všeobecná branná povinnost, pokud je všeobecná ve skutečnosti, a ne jen na papíře, je bezesporu demokratická reforma, protože znamená konec stavovských výsad a zavádí rovnoprávnost občanů. Kdyby tomu tak ale opravdu bylo, jak by potom mohlo být odvedení na vojnu trestem? A dělá-li vláda z branné povinnosti trest, nedokazuje tím snad, že máme dosud daleko blíž k rekrutýrce než k *všeobecné* branné povinnosti? Dočasná ustanovení z roku 1899 strhují i z těch našich institucí, které se nejvíc podobají evropským, jejich farizejskou masku a odhalují jejich barbarskou tvář. U nás v podstatě nebyla a není všeobecná branná povinnost, protože privilegia urozeného původu a bohatství tvoří spoustu výjimek. U nás v podstatě nebylo a není nic, co by se blížilo rovnoprávnosti občanů ve vojenské službě. Naopak kasárny jsou skrz naskrz prolezlé duchem nejkřiklavějšího bezpráví. Voják, který je původem rolník nebo dělník, je naprosto bezbranný, lidská důstojnost je tu pošlapávána, vojáci jsou vydírání, bití, bití a zase bití. A pro ty, kdo mají vlivné styky nebo peníze, pro ty jsou úlevy a výjimky. Není divu, že odvedení do této školy zvučle a násilí může být trest, a dokonce velmi těžký, který hraničí s odnětím práv. Vláda počítá s tím, že v této škole naučí „rebelanty“ kázní. Nepře počítá se? Nebude škola ruské vojenské služby vojenskou školou revoluce? Je jasné, že všichni studenti

nebudou mít dosti sil absolvovat celou školu až do konce. Některé umoří těžká dřina, zdolají je srážky s vojenskými nadřízenými, druhé — slabé a ochablé — zastraší kasárny, ale třetí tato škola naopak zocelí, rozšíří jejich obzor a přivede je k hlubokému zamyšlení nad jejich úsilím o osvobození. Teď prožívají veškerou tíhu zvůle a útlaku sami na sobě, kdy celá jejich lidská důstojnost je závislá na blahovůli šikovatele, který dokáže často schválně zesměšnit „studovaného člověka“. Uvidí, jaké je skutečné postavení prostého lidu, budou muset být každodenními svědky ponižování a násilí, budou se tím trápit, až nakonec pochopí, že nespravedlnosti a šikanování, které musí snášet studenti, jsou nepatrné ve srovnání s útlakem prostého lidu. Kdo tohle pochopí, ten bude vojenskou službu opouštět s Hannibalovou přísahou¹⁴³, že bude bojovat s pokrokovou třídou lidu za osvobození lidu od despotie.

Nový trest však pobuřuje nejen svou tvrdostí, ale i svou urážlivostí. Vláda musí vyprovokovat každého, kdo má ještě smysl pro slušnost, když prohlásí studenty protestující proti zvůli za obyčejné výtržníky, zrovna jako když prohlásila stávkující dělníky posílané do vyhnanství za nemravně se chovající osoby. Pročtete si vládní oznámení — hemží se slovy jako nepořádky, výtržnosti, nepřístojnosti, opovážlivost, řádění. Na jedné straně se tu mluví o zločinných politických cílech a snaze o politický protest a na druhé straně se se studenty zachází jako s obyčejnými výtržníky, které je třeba naučit kázní. Je to políček ruskému veřejnému mínění, jehož sympatie ke studentstvu jsou vládě velmi dobře známy. Jedinou důstojnou odpovědí studentů by bylo splnit pohrůžku Kyjevanů a uspořádat důslednou a nekompromisní stávku všech studujících na všech vysokých školách, kteří by žádali zrušení dočasných ustanovení z 29. července 1899.

Avšak vládě by mělo odpovědět nejen studentstvo. Vláda se sama přičinila, že se z tohoto případu stalo něco mnohem většího než jen čistě studentská záležitost. Vláda se obrací

na veřejné mínění, jako by se před ním vychloubala svým energickým zákrokem, jako by se vysmívala všem snahám po osvobození. A všechny uvědomělé síly ve všech vrstvách lidu jsou povinny na tuto výzvu odpovědět, nechtějí-li klesnout na úroveň němých otroků, snášejících mlčky každou urážku. V čele těchto uvědomělých sil stojí vyspělí dělníci a sociálně demokratické organizace pevně s nimi spjaté. Útlak a šikanování, které dělnická třída musí denně snášet, je nepoměrně větší než policejní tyranie, s níž se teď tak ostře střetli studenti. Dělnická třída už zahájila boj za své osvobození. A musí si uvědomit, že tento veliký boj na ni klade veliké povinnosti, že se nemůže osvobodit, neosvobodí-li od despotismu všechen lid, že musí především a hlavně reagovat na každý politický protest a poskytovat mu veškerou podporu. Nejlepší příslušníci našich vzdělaných tříd dokázali a krví tisíců revolučních umučených vládou zpečetili svou schopnost a odhodlání setřást ze svých nohou prach buržoazní společnosti a vstoupit do řad socialistů. Názvu socialista není hoden dělník, který dokáže lhostejně přihlížet, jak vláda posílá vojsko proti studující mládeži. Student šel na pomoc dělníkovi, dělník musí jít na pomoc studentovi. Vláda chce jen obalamutit lid, když prohlašuje, že každá snaha o politický protest je obyčejná výtržnost. Dělníci musí veřejně prohlásit a vysvětlit nejširším vrstvám lidu, že je to lež, že pravým zdrojem násilností, nepřístojností a řádění je ruská absolutistická vláda, tyranie policie a vysokého úřednictva.

Jak tento protest organizovat, to musí rozhodnout místní sociálně demokratické organizace a dělnické skupiny. Rozdávání, rozhazování a vylepování letáků, pořádání schůzí, na které by byly podle možnosti pozvány všechny společenské třídy — to jsou tak nejdostupnější formy protestu. Bylo by však dobře, aby tam, kde jsou silné a pevně stmelené organizace, byl učiněn pokus o širší a otevřenější protest uspořádáním veřejné demonstrace. Dobrým příkladem tu může být charkovská de-

monstrace z 1. prosince loňského roku před redakcí listu Južnyj kraj. Slavilo se výročí tohoto odporného plátku, který štvě proti všemu, co se dere ke světlu a svobodě, a vychvaluje všechna zvěrstva naší vlády. Před redakcí se shromáždil zástup lidí, který demonstrativně trhal výtisky listu Južnyj kraj, uvazoval je koním na ocasy, balil do nich psy, házel do oken kameny a lahvičky se sirovodíkem a volal: Pryč s prodejným tiskem! Takovou poctu si jistě zaslouží nejen redakce prodejných novin, ale všechny naše vládní instituce. Výročí blahosklonné přízně nadřízených míst se slaví zřídka, ale vždycky si zaslouží připomenout jim výročí jejich tvrdých zásahů proti lidu. Každý projev vládní zvůle a násilí je oprávněným důvodem k takové demonstraci. Nechť tedy veřejné prohlášení vlády o potrestání studentů nezůstane bez veřejné odpovědi lidu!

*Napsáno v lednu 1901
Otištěno v únoru 1901
v listu Fiskra, č. 2*

Podle textu Fiskry

PŘÍLEŽITOSTNÉ
ČLÁNKY ¹⁴⁴

*Napsáno koncem ledna až
začátkem února 1901
Otištěno v dubnu 1901
v časopise Zářja, č. 1
Podepsán: T. Ch.*

Podle textu časopisu

№ 1

Апрѣль
1901-го г.

Die
Morgenrothe

Heft 1

April 1901

ЗАРЯ

Соціаль-демократическій
научно-политическій журналъ.
Издается при ближайшемъ
участіи Г. В. Плеханова, В. И.
Засуличъ и П. Б. Аксельрода.

Цѣна 2 руб.

Stuttgart

J. H. W. Dietz Nachf. (G. m. b. H.)

1901

Obálka časopisu Zarja, č. 1 z dubna 1901

I. BIJ, ALE NEZABIJ

Dne 23. ledna projednávalo v Nižním Novgorodě zvláštní oddělení moskevského senátu *za účasti stavovských přisedlících* případ vraždy rolníka Timofeje Vasiljeviče Vozduchova, který byl dopraven na policejní stanici „za účelem vystřízlivění“ a tam zmlácen čtyřmi policisty Šelemeťjevem, Šulpinem, Šibajevem a Olchovinem a policejním inspektorem Panovem tak, že příští den v nemocnici zemřel.

Taková je skutková podstata tohoto jednoduchého případu, jenž vrhá ostré světlo na to, co se obvykle a neustále děje na našich policejních úřadech.

Pokud lze soudit z neobyčejně stručných novinových zpráv, udál se celý případ takto. Vozduchov přijel 20. dubna drožkou do gubernátorova domu. Mluvil s ním správce gubernátorova domu, který u soudu vypověděl, že Vozduchov byl prostovlasý, podnapilý, ne však opilý, a stěžoval si, že mu v jakémsi přístavišti parníků odmítli vydat jízdenku (?). Správce poručil službu konajícimu městskému strážníkovi Šelemeťjevovi, aby odvedl Vozduchova na policejní stanici. Vozduchov nemohl být nijak zvlášť opilý, když se Šelemeťjevem klidně rozmlouval a po příjezdu zřetelně uvedl policejnímu inspektorovi Panovovi své jméno a stav. Šelemeťjev však přesto „*strčil*“ Vozduchova, zřejmě s vědomím Panova, který ho právě vyslechl, na „*strážnici*“ a nikoli do cely pro zadržené, kde už bylo několik opilých a která byla hned vedle. Jak ho strkal dovnitř, zachytil šavlí o kliku u dveří a trochu si pořezal ruku; myslel, že šavlí drží Vozduchov, a proto se na něho vrhl a začal ho tlouct a křičet, že má pořezanou ruku. Bil

ho co měl síly do tváře, do prsou, do boků, a Vozduchov přitom pořád padal naznak, vždycky se uhodil hlavou o zem a prosil o slitování. „Proč mě bijete?“ říkal podle slov svědka (Semachina), který seděl v cele pro zadržené. „Já za nic nemůžu. Odpusťte mi, proboha!“ Podle slov tohoto svědka nebyl Vozduchov opilý, opilý byl spíše Šelemetjev. O tom, že Šelemetjev „poučuje“ (výraz z obžalovacího spisu!) Vozduchova, se dověděli jeho kolegové Šulpin a Šibajev, kteří na policejní stanici popíjeli už od prvního velikonočního dne (20. dubna bylo úterý, třetí den velikonoční). Vešli na strážnici ještě s Olchovinem, který přišel z jiné policejní stanice, a začali bít Vozduchova pěstmi a kopat do něho. Přišel i policejní inspektor Panov a bil ho knihou po hlavě a tloukl pěstmi. „Ti ho tak bili, tak strašně ho tloukli, že mě z té hrůzy až břicho rozbolelo,“ řekla jedna vězňena žena. Když „poučování“ skončilo, poručil policejní inspektor zcela chladnokrevně Šibajevovi, aby ztlučenému smyl krev z obličeje — bude to přece jenom lepší; co kdyby to náhodou viděl někdo z nadřízených! — a strčil ho do cely pro zadržené. Vozduchov pak řekl ostatním zatčeným: „Bratři, vidíte, co dokáže policie? Dosvědčíte mi to, budu si stěžovat!“ Jenže stížnost si už podat nestačil: příští den ráno ho našli v úplném bezvědomí a odvezli do nemocnice, ale tam už se vůbec neprobral a za osm hodin zemřel. Při pitvě se zjistilo, že měl zlomených deset žeber, krvavé podlitiny po celém těle a krvácení do mozku.

Senát odsoudil Šelemetjeva, Šulpina a Šibajeva ke čtyřem letům nucených prací, zatímco Olchovinovi a Panovovi uložil *měsíc vězení*, neboť je uznal vinnými jen pro „ublížení“...

A právě tímto rozsudkem začneme náš rozbor. Ti, kteří byli odsouzeni k nuceným pracím, byli obžalováni podle článků 346 a 1490, část 2 trestního zákoníku^[183]. V prvním z těchto článků se uvádí, že úřední osoba, která při výkonu své funkce někoho zraní nebo zmrzačí, podléhá nejvyšší

výměře trestu, „stanovené pro tento trestný čin“. A článek 1490, část 2, stanoví za týrání, které má za následek smrt, 8—10 let nucených prací. Místo *nejvyšší výměry trestu snižuje* soud složený ze stavovských přísedících a státních soudců trest o *dva stupně* (6. stupeň: 8—10 let nucených prací; 7. stupeň: 4—6 let), tj. snižuje trest na nejnižší míru, kterou zákon připouští v případě polehčujících okolností, a navíc stanoví *nejnižší* výměru trestu v tomto nejnižším stupni. Zkrátka soud udělal všechno, co jen mohl, aby obžalovaným ulehčil jejich osud, udělal dokonce víc, než mohl, neboť zákon „o nejvyšší výměře trestu“ obešel. Nechceme samozřejmě vůbec tvrdit, že „nejvyšší spravedlnost“ vyžadovala deset let, a nikoli čtyři roky nucených prací; důležité je, že vrahové byli za vrahy uznáni a odsouzeni. Nemůžeme však mlčky přejít neobyčejně charakteristickou tendencí soudu složeného ze státních soudců a stavovských přísedících: jakmile soudí policejní úředníky, jsou ochotni být k nim maximálně shovívaví; jakmile však soudí přestupky proti policii, jsou, jak známo, tvrdí a neústupní.*

* Můžeme ostatně uvést ještě jiný fakt k posouzení výměry trestů ukládaných našimi soudy za různé trestné činy. Několik dní poté, co se konal soud nad Vozduchovovými vrahy, projednával soud moskevského vojenského okruhu případ vojáka tamní dělostřelecké brigády, který z vojenského skladiště, kde konal stráž, odcizil padesát vojenských kalhot a nějakou obuv. Rozsudek zněl: čtyři roky *nucených prací*. Život člověka svěřeného policii má stejnou cenu jako padesát kalhot a několik párů bot svěřených strážnému. V této originální „rovnici“ se jako slunce v kapce vody odráží celý systém našeho policejního státu. Člověk není proti moci ničím. Disciplína v rámci této moci je vším... totiž pardon: „vším“ jen pokud jde o malé pány. Zlodějíčka pošleme na nucené práce, zato velcí zloději, všichni ti „hlavouni“, ministři, bankovní ředitelé, stavitelé železnic, inženýři, podnikatelé aj., kteří shrabují desetitisíce a statisíce ze státní pokladny, dostanou zcela ojediněle a v nejhrošším případě vyhnanství na doživotí v nějaké vzdálené gubernii, kde si mohou za nahrabané peníze nádherně žít (bankovní zloději v západní Sibiři) a odkud se dá snadno utéci i za hranice (plukovník četnictva Meranville de Saint-Claire).

Jakpak nebýt shovívavý k panu policejnímu inspektoru! On přece přijal předvedeného Vozduchova, on zřejmě dal rozkaz nedávat ho do cely pro zadržené, ale nejdřív — pro poučení — na strážnici, on sám ho bil pěstmi a knihou (patrně zákoníkem), on nařídil odstranit stopy trestného činu (smýt krev), on hlásil okrskovému policejnímu komisaři Muchanovovi, který se vrátil 20. dubna v noci, že „v okrsku jemu svěřeném je všechno v pořádku“ (doslova!), on však nemá s vrahy nic společného, on je vinen jen urážkou činem, jen pouhým ublížením na těle, které se trestá vězením. Je zcela přirozené, že tento džentlmen pan Panov, který přece za vraždu nemůže, slouží dnes dál u policie v hodnosti policejního strážmistra. Pan Panov jen přenesl svou užitečnou nařizovací činnost při „poučování“ prostých lidí z města na venkov. Řekněte upřímně, čtenáři, může strážmistr Panov pochopit rozsudek senátu jinak než jako radu, aby příště lépe zahlazoval stopy trestného činu, aby „poučoval“, ale tak, že žádné stopy nezůstanou. Nařídil jsi smýt krev z obličeje umírajícího — to je v pořádku, ale dopustil jsi, že Vozduchov zemřel, a to je, brachu, neprozřetelnost; napříště buď opatrnější a řádně si zapiš za uši první a poslední příkázání ruského Děřžimordy*: „Bij, ale nezabij!“

Z lidského hlediska působí rozsudek senátu vyneseny nad Panovem přímo jako výsměch spravedlnosti; svědčí jen o vyloženě servilní snaze svalit veškerou vinu na nižší příslušníky policie a dostat z bryndy jejich bezprostředního nadřízeného, s jehož vědomím, souhlasem i účastí k bestiálnímu týrání došlo. Z právního hlediska je pak tento rozsudek ukázkou, jaké kazuistiky jsou schopni státní soudci, kteří sami nemají příliš daleko k policejnímu inspektoru. Řeč byla dána člověku proto, aby mohl skrý-

* Děřžimorda — postava policejního strážníka z Gogolova Revizora.
Čes. red.

vat své myšlenky, říkají diplomaté. A naši právníci mohou říci, že zákon je tu proto, aby stavěl na hlavu pojem viny a odpovědnosti. A vskutku, jakého rafinovaného právníckého umění je zapotřebí, aby se z účasti na týrání stalo pouhé ublížení na těle! Dělník, který možná 20. dubna ráno shodil Vozduchovovi s hlavy čepici, spáchal stejný přestupek, nebo řečeno ještě mírněji, nikoli přestupek, ale „porušil zákon“ jako Panov. I za pouhou účast ve rvačce (a nikoli za zmlácení bezbranného člověka), je-li při ní dotyčnému způsobena smrt, se ukládá přísnější trest než ten, jaký dostal policejní inspektor. Soudní mistři v kazuistice využili předně toho, že za trýznění při výkonu služby stanoví zákon několikery trest, přičemž ponechává na soudci, aby podle okolností rozhodl mezi vězením od dvou měsíců a doživotním vypovězením na Sibiř. Zásada nespoutávat soudce přespříliš formálními ustanoveními, ponechat mu jistou volnost je přirozeně velmi rozumná a naši profesori trestního práva si za to už častokrát ruské zákonodárství pochvalovali a zdůrazňovali jeho liberálnost. Zapomínali přitom jen na jednu maličkost, že totiž k uplatňování rozumných ustanovení je zapotřebí takových soudců, kteří nejsou v postavení pouhých úředníků, že je k tomu zapotřebí, aby se projednávání případu účastnili zástupci veřejnosti a aby na projednávání případu mělo vliv veřejné mínění. A za druhé soudu zde pomohl zástupce prokurátora, který *se vzdal* obžaloby proti Panovovi (a Olchovinovi) za týrání a surové zacházení a žádal, aby byli potrestáni jen za ublížení na těle. Zástupce prokurátora se navíc odvolal na závěry soudních znalců, podle nichž nebyly Panovovy údery příliš bolestivé, ani zvlášť četné. Jak je vidět, právnícká sofistika nevyniká žádnou zvláštní důmyslností: protože Panov bil méně než ostatní, *lze* říci, že jeho údery nebyly *zvlášť* bolestivé; jestliže nebyly *zvlášť* bolestivé, *lze* z toho vyvodit, že se nedají označit za „týrání a surové zacházení“, a nedají-li se označit za týrání a surové zacházení, pak to tedy byla pouhá urážka činem.

A všechno dopadne k všeobecné spokojenosti a pan Panov zůstává v řadách strážců zákona a pořádku* ...

Dotkli jsme se nyní zastoupení veřejnosti u soudů a úlohy veřejného mínění. Náš případ je vůbec krásnou ilustrací této otázky. Především: proč věc neprojednával porotní soud, ale soud státních soudců se stavovskými přísedícími? Proto, že vláda Alexandra III. ve svém nemilosrdném boji proti všem a jakýmkoliv snahám veřejnosti o svobodu a samostatnost přišla velmi brzy na to, že porotní soudy jsou nebezpečné. Reakční tisk označil porotní soud za

* Místo aby se nešvary odhalovaly v celém jejich rozsahu před soudem a veřejností, dává se u nás přednost tomu, že se případy před soudem utulávají a vyřizují se oběžníky a rozkazy, které překypují vzletnými, nicneříkajícími frázemi. Tak například náčelník policie v Orlu vydal v těchto dnech rozkaz, jímž se potvrzují dřívější nařízení a policejním komisařům se ukládá, aby osobně a rovněž i prostřednictvím svých zástupců důrazně vštěpovali příslušníkům policie s nižší hodností, že se rozhodně nesmějí dopouštět hrubého zacházení a jakýchkoli násilností při zadržování opilých osob na ulicích a jejich předvedení na komisařství za účelem vystřízlivění, a aby přitom příslušníkům s nižší hodností vysvětlovali, že k povinností policie patří mimo jiné také ochrana opilých osob, pokud nemohou být ponechány samy sobě bez rizika, že se jim nic nestane; proto příslušníci s nižší policejní hodností, kteří jsou zákonem ustanoveni za nejbližší zastávce a ochránce občanů, nejenže se při zadržení a předvádění opilé osoby na policejní stanici nesmějí dopouštět nějakého hrubého a nelidského zacházení, ale naopak musí udělat všechna opatření na nich závislá, aby ochránili osoby, které jsou ve vazbě až do vystřízlivění. Rozkaz upozorňuje příslušníky nižších policejních hodností, že jen při takovémto uvědoměném a zákonném postoji ke svým služebním povinnostem mohou počítat s důvěrou a úctou obyvatelstva. Naproti tomu každý případ, kdy se příslušníci policie dopustí zvůle a surového zacházení s opilými osobami nebo na nich spáchají nějaké násilí neslučitelné s povinnostmi policejních úředníků, kteří mají být vzorem pořádku a dobrých mravů, bude mít nevyhnutelně za následek přísný zákonný trest. Příslušníci nižších policejních hodností, kteří se takovýchto činů dopustí, budou předáni bez okolků soudu. — Návrh na obrázek pro satirický časopis: policejní inspektor, jenž byl obžalován z vraždy a zproštěn viny, předčítá rozkaz o tom, že právě on má být vzorem pořádku a dobrých mravů!

„soud ulice“ a začal proti němu štvát, což mimochodem pokračuje dodnes. Vláda schválila reakční program: poté, co potlačila revoluční hnutí 70. let, bez obalu prohlásila zástupcům veřejnosti, že je považuje za „ulici“, za luzu, která nemá právo plést se do zákonodárství ani do správy státu a která musí být vyhnána ze svatyně, kde ruské občany soudí a trestají — podle metody pánů Panovů. V roce 1887 byl vydán zákon, podle něhož bylo projednávání případů trestných činů spáchaných úředními osobami a na úředních osobách vyňato z působnosti porotního soudu a předáno soudu složenému ze státních soudců a stavovských přísedících. Tito stavovští přísedící tvoří, jak známo, společné kolegium se státními soudci a jsou v něm němými statisty, hrají žalostnou úlohu soudních svědků, kteří jen odkývají to, na čem se úřední hodnostáři justiční správy uráčí usnést. Je to jeden z těch zákonů, které se jako dlouhá nit táhnou celým posledním reakčním obdobím ruských dějin a jsou spojeny jedinou společnou snahou: nastolit znovu „vládu pevné ruky“. Pod tlakem okolností byla vládní moc v druhé polovině 19. století nucena přijít do styku s „ulicí“, ale složení této ulice se měnilo podivuhodně rychle a nevzdělané měšťáky vystřídali občané, kteří si začínali uvědomovat svá práva a z jejichž řad vycházeli dokonce bojovníci za tato práva. Jakmile si to vláda uvědomila, uskočila s hrůzou zpátky a teď podniká křečovitě pokusy obehnat se čínskou zdí, uzavřít se do pevnosti, kam nemají přístup žádné projevy veřejné aktivity... Ale poněkud jsem se odchýlil od svého tématu.

A tak byla ulice reakčním zákonem zbavena práva soudit představitele vládní moci. Úředníky soudili úředníci. Projvílo se to nejen na rozsudku, ale i na povaze předběžného vyšetřování a soudního řízení. Soud ulice je cenný právě tím, že vnáší svěží vítr do onoho ducha byrokratického formalismu, kterým jsou naše vládní instituce skrznaskrz prolezlé. Ulice se nezajímá jen o to a především o to, zda se bude určité jednání kvalifikovat jako ublížení či bití

nebo týrání, ani o to, jaký druh a způsob trestu bude za ně uložen, ulici zajímá především to, aby se až na kořen odhalily a veřejně osvětlily všechny společenskopolitické nitky trestného činu a jeho význam, aby ze soudu vzešlo poučení pro veřejnou morálku a praktickou politiku. Ulice chce, aby soud nebyl jen „úředním místem“^[152], kde úřední osoby aplikují na jednotlivé případy příslušné články trestního zákoníku, ale veřejnou institucí, která odhaluje zlořády současného zřízení, poskytuje materiál k jeho kritice a tudíž i k jeho nápravě. Ulice dospívá svým instinktem, praktickou znalostí veřejných záležitostí a zvyšujícím se politickým uvědoměním k oné pravdě, k níž tak namáhavě a nesměle dospívá svými scholastickými cestami naše oficiální profesorská právní věda: že totiž v boji proti trestné činnosti jsou nesrovnatelně důležitější změny ve veřejných a politických institucích než ukládání jednotlivých trestů. Z tohoto důvodu právě reakční publicisté a reakční vláda nenávidí a musí nenávidět soud ulice. Z tohoto důvodu se omezování kompetence porotních soudů a veřejného projednávání táhne jako červená nit celými dějiny poreformního Ruska; přitom se reakčnost „poreformního“ období projevuje hned *příští den poté*, kdy vstoupil v platnost zákon z roku 1864, který zreorganizoval naše „soudnictví“*. A právě na našem případě se zvláště nápadně ukázalo, jak tu chybí „soud ulice“. Kdo by se u tohoto soudu mohl zajímat o společenskou stránku věci a postarat se, aby byla vylíčena co nejplastičtěji? Prokurátor? Úředník, který má tak blízko k policii a je spoluzodpovědný za to, jak se o zadržené pečuje, jak se s nimi nakládá, a ně-

* Liberální stoupenci porotního soudu v polemikách legálního tisku proti reakcionářům často kategoricky popírají jeho politický význam a snaží se dokázat, že pro účast veřejnosti v soudním sboru naprosto nejsou z politických důvodů. Může to být jistě zčásti způsobeno politickou nedomyšleností, kterou často trpí právě právníci, přestože se speciálně zabývají státovědou. Ale hlavně to lze vysvětlit tím, že se musí vyjadřovat ezopským jazykem a nemohou otevřeně projevit své sympatie k ústavě.

kdy je dokonce náčelníkem policie? Viděli jsme, že zástupce prokurátora se dokonce vzdal obžaloby proti Panovovi za týrání. Veřejný žalobce, kdyby Vozduchovová, žena zavražděného, která před soudem vystupovala jako svědkyně, podala civilní žalobu proti vrahům? Ale jakpak mohla ta prostá venkovská ženská vědět, že u trestního soudu existuje nějaká civilní žaloba? A i kdyby to věděla, mohla by si vůbec vzít advokáta? A i kdyby mohla, našel by se advokát, který by mohl a chtěl upozornit veřejnost na poměry, jež tato vražda odhaluje? A i kdyby se takový advokát našel, dokázali by podpořit jeho „občanský zápal“ takoví „zástupci“ veřejnosti, jako jsou stavovští přisedlíci? Třeba takový starosta volosti* — mám na mysli soud někde ve venkovském městě — který se stydí za své venkovské oblečení a neví, kam se svými namaštěnými botami a se svými sedláckýma rukama, který ustrašeně vzhlíží k jeho vysokoblahorodí panu předsedovi senátu, s nímž sedí za jedním stolem? Nebo městský starosta, tlusté kupčisko s řetězem na krku, funící v nezvyklé uniformě, které se opičí po svém sousedovi, maršálkovi šlechty, pěstěném milostpánovi ve šlechtickém stejnokroji a s aristokratickými způsoby? A vedle nich soudci, kteří už celá léta táhnou byrokratickou káru, praví kancelářští inkousti zešedivělí v úřadě, kteří berou svěřený úkol opravdu vážně: soudit představitele státní moci, které není hoden soudit soud ulice. Nevzalo by tohle všechno i sebevýmluvnějšímu advokátovi chuť mluvit, nepřipomnělo by mu to staré přísloví: „Neházej perly...“?^[135]

A tak se stalo, že soudní řízení proběhlo expresní rychlostí, jako by je někdo chtěl mít co nejdříve s krku**, zrovna

* Starosta volosti, tj. provinciální správní jednotky v předrevolučním Rusku a po revoluci do roku 1928. *Čes. red.*

** Že by se měl případ co nejdříve dostat před soud, na to nikdo nepomýšlel. Ačkoli se udál 20. dubna 1899 a byl velmi jednoduchý a jasný, projednával se před soudem teprve 23. ledna 1901. Soud byl *rychlý*, spravedlivý a milosrdný!

jako by se bál do toho svinstva pořádně zarýt. Dá se žít i těsně vedle záchodu, zvyknout si na něj, nevšímat si ho a nevnímat ho, ale stačí, abyste ho začali čistit, a zápach ucítí docela jistě nejen všichni obyvatelé příslušného bytu, ale i bytů sousedních.

Jen se podívejte, jaká je tu spousta přirozeně se nabízejících otázek, s jejichž vyjasněním si nikdo nedal práci. Proč jel Vozduchov ke gubernátorovi? Obžalovací spis, tento dokument, který má prokázat snahu obžaloby odhalit celý trestný čin, nejenže na tuto otázku neodpovídá, ale dokonce ji přímo zamlouvá, neboť říká, že Vozduchov „byl zadržen v nestřízlivém stavu na dvoře gubernátorova domu strážmistrem Šelemetjevem“. To dokonce zavdává důvod k domněnce, že tropil výtržnost a kde? Na gubernátorově dvoře! Ve skutečnosti však Vozduchov *přijel drožkou ke gubernátorovi stěžovat si* — to je zjištěný fakt. Na co si stěžoval? Správce gubernátorova domu Pticyn vypovídá, že Vozduchov si stěžoval na jakési přístaviště parníků, kde mu odmítli vydat jízdenku(?). Svědek Muchanov, který byl policejním komisařem stanice, kde Vozduchova zmlátili (a teď je velitelem guberniální věznice ve Vladimiru), vypověděl, že od Vozduchovovy ženy slyšel, že s mužem předtím pili, a že *je pak zbili v Nižním Novgorodě jednak na říční policii, jednak na rožděstvenské policejní stanici a Vozduchov že to chtěl ohlásit gubernátorovi*. Přestože ve výpovědích těchto svědků je zjevný rozpor, soud neučinil naprosto žádná opatření, aby tuto otázku vyjasnil. Naopak každý by si z toho mohl plným právem vyvodit, že soud *nechce* do této otázky vnést jasno. Vozduchovova žena před soudem svědčila, ale nikoho nenapadlo se jí zeptat, zda jí a jejího muže skutečně bili na několika policejních stanicích v Nižním Novgorodě. Za jakých okolností je zadrželi, v jaké místnosti je bili, kdo je bil, zda si její muž skutečně chtěl stěžovat gubernátorovi a zda o tomto svém úmyslu neřikal ještě někomu dalšímu. Svědek Pticyn jako úředník gubernátorovy kanceláře neměl možná mnoho chuti vyslechnout Voz-

duchova — který sice nebyl opilý, ale přece jen potřeboval vystřízlivět! — jeho stížnost na policii a nařídil *opilému* strážníkovi Šelemetjevovi, aby stěžovatele odvedl na stanici vystřízlivět. A tento zajímavý svědek nebyl podroben křížovému výslechu. Drožkář Krajnov, který Vozduchova přivezl ke gubernátorovi a potom odvezl na stanici, nebyl rovněž dotázán, zda Vozduchov neříkal, proč tam jede, co vlastně říkal Pticynovi a zda neslyšel jejich rozhovor ještě někdo další. Soud se omezil na přečtení stručné výpovědi nepřítomného Krajnova (v níž se potvrzovalo, že Vozduchov nebyl opilý, jen trochu podnapilý) a zástupce prokurátora vůbec nenapadlo žádat, aby dal tohoto důležitého svědka předvolat. Vezmeme-li v úvahu, že Vozduchov byl poddůstojník v záloze, tedy člověk zkušený, který se trochu vyznal v zákonech a předpisech, že dokonce po tom, co byl zbit k smrti, řekl svým druhům v cele: „Budu si stěžovat“, pak je víc než pravděpodobné, že jel ke gubernátorovi právě proto, že si chtěl stěžovat na policii, že svědek Pticyn lhal, aby policii dostal z bryndy, a že servilní soudcové a servilní prokurátor chtěli celou tuto choulostivou historii ututlat.

Dále. Proč a za co Vozduchova bili? Obžalovací spis to opět líčí *tak*, aby to bylo co nejvýhodnější... pro obžalované. „Důvodem k týrání“ prý bylo, že se Šelemetjev pořezal na ruce, když Vozduchova strkal na strážnici. Je otázka, proč strkali Vozduchova, který s Šelemetjevem a Panovem klidně hovořil (připusťme, že bylo nutné ho *strkat!*), nejdřív na strážnici, a ne do cely pro zadržené. Byl sem dopraven za účelem vystřízlivění — v cele pro zadržené už bylo několik opilých — a Vozduchov se tam později také dostal, ale proč ho Šelemetjev po „předvedení“ Panovovi strkal na *strážnici*? Zřejmě právě proto, aby ho tam zbil. V cele pro zadržené jsou lidé, kdežto na strážnici bude Vozduchov sám a Šelemetjevovi přijdou na pomoc kolegové a pan Panov, kterému je v této chvíli „svěřena“ policejní stanice č. 1. K týrání tedy nedošlo

náhodně, ale bylo provedeno podle předem promyšleného plánu. Lze předpokládat jen jednu ze dvou možností: buď každého, kdo je předveden na stanici, aby vystřízlivěl (i když se chová naprosto slušně a klidně), zavedou nejprve na strážnici pro „poučení“, nebo tam Vozduchova chtěli zmlátit *právě proto, že si jel ke gubernátorovi stěžovat na policii*. Novinové zprávy o tomto případě jsou tak stručné, že je těžké vyslovit se kategoricky pro tuto domněnku (která není nijak nepravděpodobná), ovšem předběžným vyšetřováním a soudním řízením se mohla tato otázka dokonale vyjasnit. Soud jí přirozeně nevěnoval žádnou pozornost. Říkám „přirozeně“, neboť lhostejnost soudců zde obráží nejen byrokratický formalismus, ale i měšťácký názor ruského člověka: „To je toho — na policii utloukli opilého! Jako by se u nás nic horšího nedělo!“ A měšťák vám uvede desítky případů, které lidi pobuřují mnohem víc, a přesto viníci potrestáni nebyli. Měšťáckovy připomínky jsou naprosto na místě, ale přesto zdaleka nemá pravdu a svým uvažováním jen prozrazuje naprostou měšťáckou krátkozrakost. Není to snad tak, že mnohem více pobuřující případy policejního násilí jsou u nás možné právě proto, že násilí je běžnou každodenní praxí každé policejní stanice? A není snad naše rozhořčení nad výjimečnými případy bezmocné právě proto, že jsme si zvykli klidně a lhostejně přihlížet „normálním“ případům? Že se z naší lhostejnosti nedáme vyrušit ani tehdy, když proti obvyklému a běžnému jevu, jako je bití opilého (údajně opilého) na policii, protestuje sám tento (zdálo by se na ledacos zvyklý) člověk, který za svrchovaně troufalý pokus přednést poníženu stížnost gubernátorovi zaplatí životem?

Existuje i druhý důvod, proč nemůžeme přejít tento naprosto běžný případ jen tak. Bylo už dávno řečeno, že preventivní význam trestu zdaleka není v jeho tvrdosti, ale v jeho neodvratnosti. Důležité není to, aby byl za trestný čin vyměřen těžký trest, ale to, aby *ani jediný* trestný čin nezůstal neodhalen. I po této stránce je náš případ zají-

mavý. K protizákonnému a surovému bití na policejních stanicích dochází v Ruské říši — bez přehánění — každý den a každou hodinu.* Ale k soudu se to dostane jen ve zcela výjimečných a velmi ojedinělých případech. A není divu, když pachatelem je táž policie, která je v Rusku pověřena odhalováním trestných činů. To pro nás však znamená, že si musíme s tím větší, třeba i neobvyklou pozorností všimnout těch případů, kdy soud musí poodhrnout clonu zahalující obvyklý případ.

Všimněte si například, jak strážníci bijí. Je jich pět nebo šest, postupují s bestiální tvrdostí, mnozí jsou opilí, všichni mají šavle. Ale žádný z nich nikdy svou oběť šavlí neudeří. Jsou to lidé světa znalí a vědí moc dobře, jak mají člověka bít. Když tě seknu šavlí, je to usvědčující důkaz, kdežto když tě zmlátím pěstmi, dokazuj si potom, že tě tak zřídili na policii. „Někde se porval, sebrali jsme ho už zmláčeného!“ — a je to. Dokonce i v našem případě, kdy člověka

* Když už byly tyto řádky napsány, přinesly noviny další důkaz správnosti našeho tvrzení. Na opačném konci Ruska, v Oděse, ve městě, které má statut sídelního města, zprostil smírčí soudce obvinění jakéhosi M. Klinkova, který byl podle protokolu policejního inspektora Sadukova obžalován z výtržnosti při zadržení na policejní stanici. Obžalovaný a jeho čtyři svědci vypověděli před soudem toto: Sadukov zadržel opilého M. Klinkova a předvedl ho na policii. Když Klinkov vystřízlivěl, žádal, aby byl propuštěn. Místo odpovědi ho jeden strážník chytil za límec a začal ho mlátit, pak přišli ještě další tři strážníci a všichni čtyři ho začali týrat, tloukli ho do tváře, do hlavy, do prsou a do boků. Zkrvavený Klinkov klesl pod krupobitím těchto ran k zemi a strážníci ho pak bili ještě zuřivěji. Jak vypověděl Klinkov a jeho svědci, týrání vedl Sadukov, který strážníky ještě pobízel. Zmláčený Klinkov ztratil vědomí, a když se probрал, byl z policie propuštěn. Okamžitě se odebral k lékaři, který ho prohlédl. Smírčí soudce Klinkovovi poradil, aby podal na Sadukova a strážníky stížnost prokurátorovi, na což mu Klinkov odpověděl, že už stížnost podal a že v ní uvádí jako svědky svého ztýrání dvacet osob.

Nejsme sice proroci, ale můžeme už teď předpovědět, že se M. Klinkovovi nepodaří dosáhnout, aby strážníci byli předáni soudu a odsouzeni za týrání. Nezabili ho — a jestli se proti očekávání přece jen budou odpovídat, dostanou jen nepatrný trest.

náhodou zabili („to mu čert nakukal umírat; chlap jako hora, kdo to mohl čekat?“), musela obžaloba svědeckými výpověďmi dokazovat, že „Vozduchov byl naprosto zdrav, než byl dopraven na policii“. Vrazi, kteří pořád jen tvrdili, že ho vůbec nebili, zřejmě říkali, že ho dovezli už zmláceného. A najít v takovém případě svědky je neuvěřitelně těžké. Šťastnou náhodou se navíc stalo, že okénko z cely pro zadržené na strážnici nebylo docela zakryté: místo skla tam sice byl zasazen kus plechu s provrtanými otvory, které byly ze strážnice zakryté kusem kůže, ale když se prostrčil prst, kůže se nadzvedla a z cely pro zadržené bylo vidět, co se na strážnici děje. Jedině proto se u soudu podařilo dokonale rekonstruovat obraz „poučování“. Ale takový nepořádek, jako je nedokonale zakryté okno, se mohl ovšem vyskytnout jedině v minulém století; ve 20. století je už jistě okénko z cely pro zadržené na strážnici policejní stanice č. 1 v kremelské čtvrti Nižního Novgorodu jaksepatří zakryto... A když nejsou svědci, běda tomu, kdo se dostane na strážnici!

V žádné zemi není tolik všelijakých zákonů jako v Rusku. U nás jsou zákony na všechno. Existuje i zvláštní předpis o držení ve vazbě, kde je zevrubně vyloženo, že zadržení je zákonné, je-li vykonáváno ve zvláštních místnostech podléhajících zvláštnímu dozoru. Jak vidno, zákon se dodržuje: na policii mají zvláštní „celu pro zadržené“. Jenže než člověka do této cely dají, „je zvykem“ „šoupnout“ ho nejprve na „strážnici“. A třebaže úloha strážnice jako opravdové mučírny je z celého procesu naprosto jasná, přesto soud ani nenapadlo, aby tomu věnoval pozornost. Od prokurátorů se vskutku nedá očekávat, že budou odhalovat zlořády naší policejní tyranie a že proti ní budou bojovat!

Dotkli jsme se otázky, jak je to v podobných případech se svědky. V nejlepšíhém případě mohou svědčit jen lidé, které má policie v rukou; aby mohl být svědkem policejního „poučování“ na stanici někdo zvenčí, to se podaří jen

zcela výjimečně. A na svědky, které má policie v rukou, lze vykonávat policejní nátlak. Bylo tomu tak i v tomto případě. Svědek Frolov, který byl v době vraždy v cele pro zadržené, vypověděl zpočátku při předběžném vyšetřování, že Vozduchova bili strážníci i policejní inspektor; potom však obvinění proti inspektoru Panovovi odvolal; a před soudem už prohlásil, že nikdo z policie Vozduchova nebil, že svědčit proti policii ho navedl Semachin a Barinov (jiní zatčení, kteří byli hlavními svědky obžaloby), že policie ho k ničemu nenaváděla a neponoukala. Svědci Fadějev a Antonovová vypověděli, že na strážnici se Vozduchova nikdo ani prstem nedotkl: všichni tam seděli klidně a tiše, žádný křik tam nebyl.

Jak vidíte, zase zcela obvyklý jev. A soud to přijal opět lhostejně jako obvykle. Existuje zákon, který za křivou výpověď před soudem dosti přísně trestá. Kdyby se přistoupilo ke stíhání těchto dvou křivých svědků, vrhlo by to ještě více světla na skandální jednání policie, proti němuž jsou téměř naprosto bezbranní ti, kteří se nešťastnou náhodou dostanou do spárů policie (a tato nešťastná náhoda pravidelně a vytrvale potkává statisíce „prostých“ lidí); jenže soud myslí jen na to, podle jakého paragrafu bude soudit, a na tuto bezbrannost nemyslí vůbec. Tento detail z procesu stejně jako všechny ostatní detaily jasně ukazuje, jaká je to rozsáhlá a pevná síť, jaká je to zanedbaná hnisající rána, které se zbavíme jedině tak, že se zbavíme celého tohoto systému naprosté policejní tyranie a naprosté bezprávnosti lidu.

Asi před třiceti pěti lety se stala jednomu známému ruskému spisovateli F. M. Rešetnikovovi nepříjemná příhoda. Dostavil se v Petrohradě na shromáždění šlechty v mylném domnění, že jde na koncert. Strážníci ho nepustili dovnitř a jen na něho křikli: „Kam to lezeš? Co jsi zač?“ „Dělník!“ odpověděl jim drsně rozhněvaný Rešetnikov. Tato odpověď způsobila, vypráví Gleb Uspenskij, že Rešetnikov pak nocoval na policii, odkud vyšel

zbitý, bez peněz a bez prstenu. „Dávám to Vašemu Vyso-
koblahorodí na vědomost,“ psal Rešetnikov v žádosti petro-
hradskému policejnímu náčelníkovi. „Nic nevymáhám
zpátky. Osměluji se vás však obtěžovat jedinou prosbou:
aby komisaři, obvodní policejní inspektoři, nadstrážníci
a strážníci *nebili lidi*... Však toho lidé schytají i tak víc než
dost“.¹⁴⁵

Skromná prosba, jíž se tak dávno osmělil ruský spiso-
vatel obtěžovat policejního náčelníka v hlavním městě
Ruské říše, zůstala dodnes nesplněna a za našich politic-
kých poměrů zůstává i nadále *nesplnitelná*. V nynější době
jsou však zraky každého čestného člověka utýraného
bestialitou a násilím, jež kolem sebe vidí, upřeny na nové
mohutné hnutí mezi lidem, které nabírá síly, aby smetlo
z povrchu ruské země každou bestiálnost a uskutečnilo
nejkrásnější ideály lidstva. Za poslední desetiletí nenávisť
k policii mezi prostými lidmi mnohonásobně vzrostla a ze-
sítila. Rozvoj života ve městech, rozmach průmyslu, šíření
vzdělání, to všechno zaneslo i mezi nevzdělané masy
touhu po lepším životě a vědomí lidské důstojnosti, kdežto
policie zůstala tyranická a bestiální jako dřív. K její bestia-
litě jen přistoupila větší rafinovanost ve slídění a štvání
proti novému, nejhroživějšímu nepříteli: proti všemu, co
lidovým masám osvětluje jejich práva a dává víru ve
vlastní síly. Nenávisť lidu, umocněná tímto uvědoměním
a vírou, si najde průchod nikoli v barbarské mstě, ale v boji
za svobodu.

II. PROČ URYCHLOVAT PŘEVRAVNOST DOBY?

Shromáždění šlechty v Orelské gubernii schválilo zajímavý
návrh, a ještě zajímavější byla diskuse o něm.^[188]

V podstatě šlo o toto. Guberniální maršálek šlechty
M. A. Stachovič přednesl referát, v němž navrhoval, aby se

s finanční správou uzavřela dohoda, že hodnosti výběřčích budou udělovány orelským šlechticům. Při zavedení státního lihového monopolu vznikne v Orelské gubernii čtyřicet volných míst pro výběřčí poplatků ze státních obchodů s lihovinami. Příjmy výběřčích činí 2180 rublů ročně (900 rublů služného, 600 rublů cestovného a 680 rublů za ozbrojený doprovod). No a šlechtě by se hodilo, kdyby mohla tato místa obsadit, vytvořit za tím účelem družstvo a uzavřít dohodu se státní pokladnou. Místo požadované kauce (3000—5000) by se pro první čas mohlo každému výběřčímu srážet 300 rublů ročně a z těchto peněz pak vytvořit šlechtický kapitál na zajištění správy lihového monopolu.

Jak vidíte, je to návrh bezesporu praktický a dokazuje, že náš nejvyšší stav má dokonale vyvinutý čich pro to, kde se dá co urvat z erárního koláče^[153]. Jenže právě tato praktičnost připadala mnoha urozeným pánům přehnaná, nevhodná a šlechtice nedůstojná. Rozpředla se debata, v níž se vyhranila tři hlediska na tuto záležitost.

První bylo hledisko praktické. Musíme přece jíst, náš stav je na tom finančně bídě... je to přece jen výdělek... snad neodepřou chudým šlechticům pomoc? A přitom přece mohou výběřčí napomáhat tomu, aby prostí lidé tolik nepili! Druhé je hledisko romantické. Pracovat pro správu lihového monopolu je jen o něco málo víc než být výčepním a znamená to být podřízen obyčejným správcům skladů, kteří jsou „často osobami nižších stavů“! A už se linul proud zanícených řečí o vznešeném poslání šlechty. Hodláme se zabývat právě těmito řečmi, ale nejdříve ještě uvedeme třetí hledisko mužů státnického formátu. Na jedné straně nutno uznat, že je to jaksí trochu hanba, ale na druhé straně zase nutno uznat, že je to výhodné. Je však možné opatřit si kapitál a zároveň si zachovat bezúhonnost: přednosta správy nepřímých spotřebních daní může jmenovat výběřčí i bez kaucí a těchto čtyřicet šlechticů může dostat místa na přímluvu guberniálního maršálka šlechty — bez družstva a bez dohody, vždyť přece

snad „ministr vnitra pozastaví výnos v zájmu ochrany správného chodu celého státního zřízení“. Tento moudrý názor by pravděpodobně zvítězil, kdyby maršálek šlechty neudělal dvě podstatná prohlášení: za prvé, že dohoda už byla předložena k vyjádření ministrovi financí, který ji uznal za možnou a v zásadě s ní souhlasil. A za druhé, že „získat tato místa pouhou přímluvou guberniálního maršálka šlechty není možné“. A tak byl referát schválen.

Ubozí romantikové! Utrpěli porážku. A jak krásně přitom mluvili!

„Až dosud vycházely z řad šlechty jen vůdčí osobnosti. V referátě se však navrhuje vytvořit jakési družstvo. Odpovídá to vůbec minulosti, přítomnosti a budoucnosti šlechty? Podle zákona o výběřcích by se v případě zjištěné zpronevěry musel místo výčepního postavit za pult šlechtic. To raději zemřít než něco takového!“

Propánakrále, té ušlechtilosti, co je v člověku! Raději zemřít než prodávat vodku! Zato prodávat obilí, to je ušlechtilé zaměstnání, zvláště když je neúroda a člověk si namastí kapsu na úkor hladovějících! A ještě ušlechtilejší zaměstnání je lichvařit s obilím, půjčovat je v zimě hladovým rolníkům za práci v létě a platit za tuto práci třikrát méně, než jsou volné ceny. A právě v tomto středoruském černozemním pásmu, k němuž patří Orelská gubernie, se naši statkáři vždycky zvláště horlivě zabývali a zabývají tímto neobyčejně ušlechtilým druhem lichvaření. No a aby-chom mohli pěkně oddělit ušlechtilé lichvaření od neušlechtilého, musíme samozřejmě co nejhlasitěji vykřikovat, jak je pro šlechtice nedůstojné dělat výčepního.

„Musíme přísně střežit naše poslání, které je vyjádřeno ve známém manifestu Jeho Veličenstva — nezištně sloužit lidu. Zištná služba tomu odporuje...“ „Stav, který si v minulosti získal takové zásluhy, jako byla vojenská služba jeho předků, který vzal na svá bedra veliké reformy vladaře Alexandra II., je připraven v budoucnu plnit své povinnosti vůči státu.“

Ano, nezištně sloužit! A odměnou za tuto nezištnost je přidělování statků, udělování obydlených panství, tj. dary představující tisíce děsjatin půdy a tisíce nevolníků, vytvoření třídy velkých pozemkových vlastníků, jimž patřily sta, tisíce a desetitisíce děsjatin půdy a kteří vykořisťovali milióny rolníků tak, až je úplně ožebračili. Ale zvláště dojemná je poznámka o „velikých“ reformách Alexandra II. Například osvobození rolníků — jak nezištně je naši ušlechtilí šlechtici oškubali dohola: donutili je, aby vykupovali svou vlastní půdu a platili za ni trojnásobek skutečné ceny, nakradli si rolnickou půdu ve formě nejrůznějších odřezků, povyměňovali si své písčiny, rokliny a pustiny za dobrou rolnickou půdu, a teď mají ještě tu drzost se tímhle hrdinstvím chlubit!

„Oblast obchodu lihovinami nepředstavuje nic vlasteneckého... Naše tradice nespočívají na rublech, ale na službě státu. Šlechta se nesmí proměnit v burzu.“

Zkrátka kyselé hrozny! [52] Šlechta se „nesmí“ proměnit v burzu, protože na burze je zapotřebí solidního kapitálu, kdežto včerejší páni otrokáři jsou s financemi na dně! Pro většinu z nich už dávno platí, ne že se promění v burzu, ale že jsou už v područí burzy a rublu. A v honbě za rublem se „nejvyšší stav“ už dávno zabývá tak vysoce vlasteneckými záležitostmi, jako je výroba pálenky, zřizování cukrovarů a jiných závodů, podílí se na kdejakém pochybném obchodním a průmyslovém podnikání, leští kliky u představitelů nejvyšších dvorních kruhů, u velkoknížat, ministrů aj. aj., jen aby získal koncese a vládní záruky na toto podnikání, aby si vyprosil milodary ve formě úlev šlechtické bance, premií za vývoz cukru, kousičků (což jsou tisíce děsjatin!) jakési baškirské půdy, výnosných a teplých „místeček“ [112] apod.

„Šlechtická etika nese stopy dějin, sociálního postavení...“ — a stopy konírny, která šlechtice naučila dopouštět se na rolnících násilí a ponižování. Ostatně staletý zvyk vládnout naučil šlechtice i něčemu rafinovanější-

mu: umění halit své vykořisťovatelské zájmy do vzletných frází, které mají obalamutit nevzdělaný „prostý lid“. Poslouchejte dále:

„Proč urychlovat převratnost doby? Třeba to zní jako předsudek, ale staré tradice nedovolují napomáhat této převratnosti...“

Z těchto slov pana Naryškina (jednoho z oněch rozvážných, kteří zastávali státnické hledisko) je cítit správný třídní instinkt. Jistěže strach z hodnosti výběřčího (nebo dokonce výčepního) je v dnešní době předsudek, ale cožpak to nejsou předsudky nevzdělaného rolnictva, které udržují neslýchaně hanebné vykořisťování, jehož se na naší vesnici dopouštějí statkáři na rolnících? Předsudky odumírají tak jako tak; proč tedy urychlovat jejich odumírání tím, že se šlechtic veřejně postaví vedle výčepního a tímto srovnáním usnadní rolníkovi proces (který už beztak začal), při němž si uvědomí prostou pravdu, že urozený pan statkář je zrovna takový lichvář, zloděj a dravec jako kterýkoli jiný vesnický vyřiduch, jenže má mnohem větší moc, pramenící z toho, že vlastní spoustu půdy, že má staletá privilegia, že má blízko k carské moci, že je zvyklý vládnout a dovede zastírat svou mentalitu Jidáška^[149] doktrínou romantismu a velkodušnosti?

Ano, pan Naryškin je nesporně muž rozvážný a jeho ústy promlouvá státnická moudrost. Nedívím se, že „maršálek“ orelské šlechty mu odpověděl — tak vybranými slovy, že by se za ně nemusel stydět ani anglický lord — toto:

„Vznášet námítky proti autoritám, které jsme zde slyšeli, by ode mne bylo troufalé, kdybych nebyl přesvědčen, že mám-li námítky proti jejich názorům, neznamená to, že mám námítky proti jejich přesvědčení.“

Tak je to správné a přitom je to správné v mnohem širším smyslu, než si představoval pan Stachovič, který jistě vyslovil tuto pravdu bezděky. Přesvědčení mají páni šlechtici všichni stejné — počínaje praktiky a konče romantiky. Všichni pevně věří ve své „svaté právo“ na sta nebo tisíce

děštin pudy, kterou nakradli jejich předkové nebo ji dostali od těch, co ji naloupili, v právo vykořisťovat rolníky a hrát hlavní úlohu ve státě, v právo na nejtučnější (a v nouzi i méně tučné) sousto z erárního koláče, tj. z peněz lidu. Rozcházejí se jedině v názoru na účelnost jednotlivých opatření a jejich diskuse při posuzování těchto názorů jsou pro proletariát stejně poučné, jako každá domácí hádka ve vykořisťovatelském táboře. V takových hádkách se názorně projevuje rozdíl mezi společnými zájmy celé třídy kapitalistů nebo velkých pozemkových vlastníků a zájmy jednotlivých osob nebo jednotlivých skupin; v takových hádkách se často vyžvaní ledacos, co se jinak pečlivě tají.

Mimoto však orelská epizoda vrhá ještě určité světlo i na pověstný lihový monopol. Co všechno si od něho náš oficiální a polooficiální tisk nesliboval! Že se zvýší příjmy státní pokladny, že se zlepší kvalita výrobků a že se nebude tolik pít! Jenže ve skutečnosti místo vyšších příjmů dosud jen podražily lihoviny, vznikly zmatky v rozpočtu, neboť se nedají přesně stanovit finanční výsledky celé operace; místo aby se kvalita výrobků zlepšila, je teď horší a vládě se sotva podaří nějak zvlášť zaimponovat veřejnosti sdělením o úspěšných výsledcích „degustace“ nové „erární“ vodky, které nedávno proběhlo všemi novinami. A místo aby se teď méně pilo, vzrostl jen počet míst, kde se lihoviny prodávají tajně, vzrostly příjmy policie z těchto míst, byly otevřeny nové obchody s lihovinami proti vůli obyvatelstva, které žádalo opak*, a rozmohly se případy opilství na ulicích**. Ale hlavně jaké nové obrovské pole

* Tak například nedávno se psalo v novinách, že v Archangelské gubernii se v některých obcích už v roce 1899 usnesli, aby se u nich neotvíraly obchody s lihovinami. Vláda, která tam právě teď zavedla lihový monopol, se k tomu *ovšem* vyslovila zamítavě: zřejmě tím pečuje o střízlivost prostého lidu!

** A to už nemluvíme o tom, o jakou spoustu peněz přišly v důsledku zavedení státního monopolu rolnické obcí. Dřív vybíraly od

působnosti pro byrokratický despotismus a svévoli, pro servilnost a zlodějství otvírá vznik tohoto nového druhu státního podnikání s miliónovým obratem i vznik celé armády nových úředníků! Je to hotový vpád celých mračen byrokratických sarančat, která se lísají, intrikují, kradou a spotřebovávají jen další moře inkoustu a další hory papíru. Orelský návrh není ničím jiným než pokusem dodat zákonnou formu snaze urvat si pro sebe víceméně tučné sousto z erárního koláče, snaze, která se rozmáhá na našem venkově a nevyhnutelně hrozí — pokud úředníci neomezeně vládnu a veřejnost musí mlčet — jen dalším zesílením zvěle a zlodějství. Docela malý příklad: už na podzim proklouzla novinami zprávička o „stavebním šprýmu z oblasti státního lihového monopolu“. V Moskvě se zřizují tři sklady alkoholických nápojů, které mají zásobovat celou gubernii. Na jejich vybudování uvolnila vláda 1 637 000 rublů. Jenže teď se ukazuje, že se „objevila potřeba dalšího úvěru ve výši *dvou a půl miliónu*“*. Zřejmě zde úřední osoby, kterým byl svěřen státní majetek, shráblý trochu víc, než je padesát kalhot a několik párů bot!

III. OBJEKTIVNÍ STATISTIKA

Naše vláda si zvykla obviňovat své odpůrce z tenděčnosti — a to nejen revolucionáře, ale i liberály. Četli jste někdy například, jak se o liberálních (samozřejmě legálních) orgánech vyjadřuje oficiální tisk? Orgán ministerstva

majitelů obchodů s lihovinami poplatek. Státní pokladna je o tento zdroj příjmů připravila, ale náhradou jim nedala ani jedinou kopějku! V zajímavé knize K. Lehmana a Parvuse Hladovějící Rusko (Dojmy z cest, pozorování a zkoumání, 1900)^[215] to Parvus označuje právem za *okradení občinných pokladen*. Uvádí, že po zavedení státního lihového monopolu činily podle propočtu zemstva Samarské gubernie ztráty rolnických občin v gubernii za tři roky (1895—1897) *3 150 000 rublů!*

* Podtrženo autorem. Viz Sankt-Petěrburgskije vědomosti, 1900, č. 239 z 1. září.

financí Věstník finansov¹⁴⁶ uveřejňoval občas přehled tisku a pokaždé, když úředník pořizující tyto přehledy mluvil o tom, jak hodnotí státní rozpočet nebo hlad nebo nějaké vládní opatření některý z našich liberálních (tlustých) časopisů, pokaždé se s nevolí zmiňoval o jejich „tendenčnosti“ a v protikladu k ní „objektivně“ poukazoval nejen na „stinné stránky“, ale i na „potěšitelné jevy“. Je to samozřejmě jen maličký příklad, ale ilustruje obvyklý postoj vlády, její obvyklou snahu chlubit se svou „objektivitou“.

Pokusíme se vyhovět těmto přísným a nezaujatým soudcům. Pokusíme se vzít si na pomoc statistiku. Ne ovšem statistiku jednotlivých fakt z veřejného života: je známo, že fakta zaznamenávají lidé zaujatí a že je zobecňují instituce, které jsou někdy velmi „tendenční“ — jako například zemstvo. My si vezmeme statistiku — zákonů. Troufáme si předpokládat, že ani ten nejhorlivější zastánce vlády se neodváží tvrdit, že by mohlo existovat něco objektivnějšího a nezaujatějšího, než je statistika zákonů — pouhý výčet toho, co stanoví sama vláda naprosto nezávisle na jakýchkoli úvahách o rozporu mezi slovem a činem, mezi ustanovením a prováděním atd.

Nuže k věci.

Při správním senátu se jak známo vydává Sběrka zákonů a vládních nařízení^[164], jež pravidelně informuje o každém opatření vlády. Tyto údaje si nyní vezmeme a podíváme se, o čem vláda vydává zákony a nařízení. Přesně tak: o čem. Nedovolíme si kritizovat příkazy vrchnosti — spočítáme jen, kolik z „oněch“ příkazů se týká jednotlivých oblastí. V lednových novinách^[182] byl z jmenované vládní publikace přetištěn obsah čísel 2905 až 2929 z loňského roku a čísel 1—66 z letošního roku. Celkem je to 91 zákonů a nařízení za dobu od 29. prosince 1900 do 12. ledna 1901 — právě na přelomu století. Těchto 91 zákonných ustanovení je svým charakterem pro „statistické“ zpracování neobyčejně výhodné: nejsou mezi nimi žádné zvlášť významné zákony, nic takového, co by zcela zastiňovalo

všechno ostatní a vtiskovalo danému období vnitřní správy nějaký výjimečný ráz. Jsou to všechno poměrně drobná zákonná ustanovení, reagující na běžné požadavky, které neustále a pravidelně vznikají. Zastihujeme tak vládu v její každodenní činnosti, a to nám opět zaručuje objektivitu „statistiky“.

Z 91 zákonných ustanovení se 34, tj. více než třetina, týká téhož předmětu: prodloužení platebních lhůt akciového kapitálu anebo peněžních splátek za akcie různých obchodních a průmyslových akciových společností. Četbu těchto zákonných ustanovení můžeme čtenářům novin doporučit, chtějí-li si v paměti osvěžit seznam výrobních odvětví našeho průmyslu a názvy různých firem. Zcela obdobný je obsah druhé skupiny zákonných ustanovení: o změně statutů obchodních a průmyslových společností. Patří sem 15 zákonných ustanovení, upravujících statut společnosti pro obchod čajem bratří K. a S. Popovových, společnosti pro výrobu kartónu a dehtové lepenky A. Naumann a spol., společnosti pro kožedělnou výrobu a obchod koženým zbožím, plachtovinou a plátnem firmy I. A. Osipov a spol. atd. atd. Konečně je nutno k zákonným ustanovením tohoto druhu připojit ještě 11, z nichž 6 je věnováno uspokojení některých potřeb obchodu a průmyslu (zřízení veřejné banky a společnosti pro vzájemný úvěr, stanovení kursu záručitelných cenných papírů přijímaných jako kauce při státních dodávkách, předpisy o oběhu železničních vagónů, které patří soukromým osobám, instrukce pro makléře na borisoglebské obilní burze), a podle pěti ustanovení se zřizuje při čtyřech závodech a jednom rudném dole šest nových míst policejních strážníků a dvě místa strážmistrů jízdní policie.

Z 91 zákonných ustanovení je tedy 60, tj. dvě třetiny, věnováno bezprostřednímu uspokojování nejrůznějších praktických potřeb našich kapitalistů a (zčásti) jejich ochraně před dělnickými nepokoji. Nezaujatá mluva čísel svědčí o tom, že naše vláda je podle převládajícího charak-

teru svých každodenních zákonných ustanovení a nařízení věrným sluhou kapitalistů, který má vůči celé kapitalistické třídě naprosto stejnou úlohu, jakou má dejme tomu nějaká stálá kancelář železářského trastu nebo kancelář cukrovarnického syndikátu vůči kapitalistům jednotlivých výrobních odvětví. Ostatně to, že nepatrná změna ve statutu nějaké společnosti nebo prodloužení termínu splatnosti jejích akcií je předmětem zvláštních zákonných ustanovení, vyplývá jen z těžkopádnosti naší státní mašinerie; stačí malé „zdokonalení mechanismu“ a všechno přejde do kompetence místních institucí. Na druhé straně však těžkopádnost mechanismu, nadměrná centralizace a to, že do všeho nutně musí strkat nos přímo vláda — to všechno jsou jevy obecné, rozšířené v celém našem veřejném životě, a nejen v obchodu a průmyslu. Proto může porovnání počtu jednotlivých zákonných ustanovení docela dobře sloužit jako přibližný ukazatel toho, na co naše vláda myslí, o co se stará a o co se zajímá.

Tak například o soukromé společnosti, jestliže nesledují morálně tak úctyhodné a politicky tak nezávadné výdělečné cíle, se naše vláda zajímá už nesrovnatelně méně (nepočítáme-li za projev zájmu snahu zabrzdit, zakázat, zavřít apod.). Za „zkoumané“ období — pisatel těchto řádků je státní úředník, a proto doufá, že mu čtenář promine používání úřední terminologie — byly schváleny stanovy dvou spolků (spolku pro podporu nemajetných žáků vladikavkazského chlapeckého gymnázia a vladikavkazského vlastivědného výchovného spolku), bylo milostivě dovoleno změnit stanovy tří institucí (spořitelní a svépomocné pokladny zaměstnanců a dělníků ljudinovského a sukremelského závodu a spořitelní a svépomocné pokladny Malcevské dráhy; první chmelařské společnosti; dobročinného spolku pro podporu ženské práce) a bylo vydáno 55 zákonných ustanovení o obchodních a průmyslových společnostech a 5 různých jiných. V oblasti obchodních a průmyslových zájmů se „my“ snažíme být na výši úkolu, dělat všechno

možné pro usnadnění spojení mezi obchodníky a průmyslníky (snažíme se, ale neděláme to, protože těžkopádnost mašinérie a nesmírná zdlouhavost vymezují velmi úzký rámec tomu, co je v policejním státě „možné“). Zato ve sféře neobchodních sdružení jsme zásadně pro homeopatii. Cožpak chmelařská společnost nebo spolek pro podporu ženské práce, to ještě jde. Ale co ty vlastivědné vycházky...? Pánbůhví, o čem se tam bude mluvit a nebude-li tím ztížen stálý inspekční dozor. Ba ne, to víte, s ohněm si člověk nesmí zahrávat.

Školy. Byly zřízeny celé tři školy. A jaké! Nižší škola pro ošetřovatele dobytka na statku Jeho carské Výsosti velkoknížete Petra Nikolajeviče ve vsi Blagodatnoje [Požehnaná. *Čes. red.*]. Že všechny vsi velkoknížat musí být požehnané, o tom jsem nikdy nepochyboval. Ale teď už nepochybují ani o tom, že se o osvětu našich bližních mohou upřímně a hluboce zajímat a nadchnout se jí i osoby nejvýše postavené. Dále: bylo schváleno zřízení řemeslnické učební dílny v obci Děrgači a nižší zemědělské školy v obci Asanovo. Škoda že nemáme po ruce nějakou příručku, abychom se podívali, nepatří-li nějakým vznešeným osobám také tyto požehnané obce, ve kterých se vynakládá tolik energie na vzdělání lidu a... na statkářské hospodářství. Ostatně utěšuji se tím, že takové informace nepatří k povinností statistika.

A to jsou všechna zákonná ustanovení vyjadřující „péči vlády o lid“. Rozdělení do skupin jsem prováděl, jak vidíte, co nejbenevolentněji. Proč například není chmelařská společnost obchodní společností? Že by proto, že se tam možná někdy mluví i o jiných věcech než o obchodě? Nebo škola pro ošetřovatele dobytka — kdo vlastně může spolehlivě říci, je-li to doopravdy škola nebo jen vylepšená dobytčí farma?

Zbývá poslední skupina zákonných ustanovení vyjadřujících péči vlády o sebe samu. Sem patří trojnásobný počet zákonných ustanovení (22) ve srovnání s tím, jaký jsme

uvedli ve dvou předešlých rubrikách. Je zde celá řada administrativních reforem, jedna radikálnější než druhá: přejmenování osady Platonovskoje na osadu Nikolajevskoje; změny jednacního řádu, složení účastníků, předpisů, kandidátek a zahajovací doby zasedání (některých újezdních sjezdů) apod.; zvýšení platů porodním asistentkám při vojenských jednotkách kavkazského vojenského okruhu; stanovení výše peněžní částky povolené na kování a léčení jezdeckých kozáckých koní; změna řádu soukromé obchodní školy v Moskvě, předpisy o stipendiu dvorního rady Daniila Samuiloviče Poljakova na obchodní škole v Kozlově. Nevím ostatně, zda jsem klasifikoval tato poslední zákonná ustanovení správně: vyjadřují-li skutečně péči vlády o sebe samu, a nikoli o obchodní a průmyslové zájmy. Prosím čtenáře o shovívavost — je to přece jen první zkušenost se statistikou zákonných ustanovení; až dosud se nikdo nepokusil povznést tuto oblast vědění na přísně vědeckou úroveň — nikdo, profesory ruského státního práva nevyjímaje.

Konečně jedno zákonné ustanovení musí být zařazeno do zvláštní samostatné skupiny jednak vzhledem ke svému obsahu, jednak proto, že je to první vládní opatření v novém století: O zvětšení plochy lesních porostů určených k rozšíření a zlepšení imperátorské honitby. Veliký počin hodný veliké říše!

Teď musíme provést kontrolní zkoušku. Bez té se statistika neobejde.

Půl stovky zákonných ustanovení a nařízení věnovaných jednotlivým obchodním a průmyslovým společnostem a podnikům; dvě desítky administrativních přejmenování a reforem; dva nově ustavené a tři zreformované soukromé spolky; tři školy pro přípravu zaměstnanců pro velko-statky; šest městských strážníků a dva strážníci jízdní policie v závodech. Lze snad pochybovat, že tak bohatá a mnohostranná zákonodárná a administrativní činnost zaručuje naší vlasti rychlý a stálý pokrok ve 20. století?

DĚLNICKÁ STRANA A ROLNICTVO¹⁴⁷

Uplynulo čtyřicet let od osvobození rolníků. Je zcela přirozené, že naše veřejnost slaví zvláště nadšeně 19. únor, kdy padlo staré, nevolnické Rusko a začalo období, které našemu lidu slibovalo svobodu a blahobyť. Nesmíme však zapomínat, že v oslavných chvalozpěvech je vedle upřímně míněného nepřátelství k nevolnictví a všem jeho projevům i spousta pokrytectví. Skrz naskrz farizejské a falešné je i hodnocení „velké“ reformy, tak jak je u nás běžné: „osvobození rolníků s půdou *prostřednictvím* státního výkupu“. Ve skutečnosti to bylo osvobození rolníků *od* půdy, protože z přídělů, které měli po staletí v držbě, byla obrovská část půdy odřezána a statisíce rolníků zůstaly docela bez půdy — jen se čtvrtinovým neboli žebráckým přídělem¹⁴⁸. Ve skutečnosti byli rolníci okradeni dvojnásob: nejenže jim odřezali pozemky, ale donutili je platit ještě „výkupné“ za půdu, která jim zůstala a kterou měli odjakživa v držbě, přičemž výkupní cena za půdu byla stanovena mnohem vyš, než byla její skutečná hodnota. Sami statkáři přiznávali ještě deset let po osvobození vládním úředníkům zkoumajícím situaci v zemědělství, že přinutili rolníky, aby jim zaplatili nejen za svou půdu, ale i za svou svobodu. Od rolníků sice vzali výkupné za jejich osvobození, ale svobodnými lidmi je přesto neudělali: nechali je ještě dvacet let v dočasné závázanosti¹⁴⁹, rolníci zůstali — a dodnes zůstávají — nižším stavem, který podléhá tělesným trestům, platí zvláštní daně, nesmí svobodně vystoupit z polofeudální obcíny, svobodně disponovat svou půdou, svobodně se přestěhovat do které-

koli oblasti státu. Naše rolnická reforma není důkazem velkomyslnosti vlády, naopak je velikým historickým příkladem toho, v jak zpackané podobě vychází každá věc z rukou absolutistické vlády. Pod tlakem válečné porážky, strašných finančních obtíží a hrozivých rolnických nepokojů byla vláda přímo *donucena* rolníky osvobodit. Sám car přiznal, že se musí začít s osvobozováním shora, než se začnou lidé osvobozovat zdola. Jakmile však vláda přikročila k osvobozování, udělala všechno možné i nemožné, aby uspokojila chamtivost feudálních pánů, jimž se tolik „ublížilo“; vláda se dokonce dopustila takové hanebnosti, že vyměnila lidi, kteří měli reformu provést, ačkoli to byli lidé přizvaní z řad šlechty! Sbor původně povolovaných smírčích zprostředkovatelů byl rozpuštěn a nahrazen lidmi, kteří nedokázali feudálním pánům při okrádání rolníků a při samotném rozdělování půdy nic odepřít. A tak se veliká reforma musela provádět za pomoci vojenských kárných výprav a střelení do rolníků, kteří odmítali převzít pozemkové listiny¹⁵⁰. Není divu, že nejlepší lidé té doby, jimž náhubek cenzury svíral ústa, tuto velikou reformu v duchu prokleli...

Rolník „osvobozený“ od roboty vyšel z rukou reformátora tak zubožený, okradený, ponížený a připoutaný ke svému přidělu, že mu nezbývalo než chodit na robotu „dobrovolně“. A tak začal obdělávat pozemky svého dřívějšího pána; „propachtoval“ si od něho pole, která dříve patřila jemu, ale pán mu je odřezal, a za půjčení obilí pro hladovějící rodinu se k němu dával už v zimě najímat na letní práce. Odpracovávání a zotročení — tak vypadala ve skutečnosti „svobodná práce“, na kterou měl rolník podle manifestu sepsaného pokryteckým popem svolávat „boží požehnání“.

A k tomuto statkářskému odírání, které zůstalo zachováno díky velkomyslnosti státních úředníků, kteří reformu připravovali a prováděli, přistoupil ještě útlak kapitálu. Vláda peněz, která sevřela do kleští například i fran-

couzského rolníka, osvobozeného z moci velkostatkářů nikoli ubohou a polovičatou reformou, ale mohutnou lidovou revolucí, tato vláda peněz dolehla veškerou tíhou na našeho polonevolného rolníka. Peníze si musel opatřit stůj co stůj; musel zaplatit daně zvýšené blahodárnou reformou, musel zaplatit pachtovné, nakoupit prabídné tovární výrobky, které začaly vytlačovat domácí výrobky rolníků, musel nakoupit obilí apod. Vláda peněz nejenže sevřela rolnictvo do kleští, ale také mezi ně vrazila klín: obrovské množství rolníků vytrvale chudlo a měnilo se v proletáře, z menšiny vyrůstaly hrstky nepočtených, ale houževnatých velkých sedláků a příčinlivých mužiků, kteří zabírali hospodářství a pole rolníků a začínali tvořit kádry rodící se vesnické buržoazie. Celé čtyři desítky let po reformě jsou jediným souvislým procesem tohoto odrolničtívání, procesem pomalého a bolestného vymírání. Rolník klesl až na úroveň žebráka: bydlel společně s dobyt- kem, chodil oblečen v cárech, živil se lebedou; utíkal ze svého přídělů, jakmile měl kam, dokonce se z něj *vykupoval* a platil tomu, kdo byl ochoten příděl převzít, když poplatky byly vyšší než výnos. Rolníci neustále hladověli a deseti- tisíce jich umíraly při stále častějších neúrodách hladem a při epidemiích.

Tak to vypadá na naší vesnici dodnes. Naskýtá se otázka, kde hledat východisko a jak se domáhat zlepšení rolníkova postavení. Útlaku kapitálu se drobné rolnictvo může zbavit jediné tehdy, připojí-li se k dělnickému hnutí, bude-li mu pomáhat v jeho boji za socialistické zřízení, za to, aby se půda stejně jako ostatní výrobní prostředky (to- várny, závody, stroje aj.) staly společenským vlastnictvím. Pokoušet se zachránit rolnictvo před náporom kapita- lismu obranou drobného hospodářství a drobného vlast- nictví by znamenalo neúčelně brzdit vývoj společnosti, klamat rolníka iluzí, že si může i za kapitalismu blaho- bytně žít, znamenalo by to vrážet klín mezi pracující třídy tím, že by se pro menšinu vytvářelo privilegované posta-

vení na úkor většiny. Proto budou sociální demokraté vždycky bojovat proti tak nesmyslným a škodlivým ustanovením, jako je nezczitelnost rolnických přidělů, vzájemné ručení, zákaz svobodného vystoupení z rolnické občiny a svobodného přijímání osob jakéhokoli stavu do občiny! Náš rolník však trpí, jak jsme viděli, nejen a^ř ani ne tak útlakem kapitálu, jako útlakem statkářů a pozůstatky nevolnictví. Nemilosrdný boj proti těmto poutům, která tak nesmírně zhoršují situaci rolnictva a tolik je spoutávají, je nejen možný, ale i nutný v zájmu celého společenského vývoje země, neboť zoufalá bída, nevzdělanost, bezpráví a ponížení rolníka vtiskují celému zřízení v naší vlasti pečeť barbarství. A sociální demokracie by nedostála své povinnosti, kdyby tento boj plně a všemožně nepodporovala. Tato podpora se musí projevit tím, že — stručně řečeno — *třídní boj bude přenesen i na vesnici.*

Viděli jsme, že na dnešní ruské vesnici se vyskytují vedle sebe třídní protiklady dvojího druhu: za prvé mezi zemědělskými dělníky a zemědělskými podnikateli a za druhé mezi rolnictvem jako celkem a třídou statkářů. První protiklad sílí a vzmáhá se, druhý postupně slábne. První se teprve rýsuje, druhý je už do značné míry překonán. A přesto má pro dnešní ruské sociální demokraty podstatný a prakticky největší význam právě druhý protiklad. Rozumí se tedy samo sebou a pro každého sociálního demokrata je to axióma, že musíme využívat všech příležitostí, které se nám naskytnou, ke zvyšování třídního sebeuvědomění zemědělských námezdních dělníků, že proto musíme věnovat pozornost stěhování městských dělníků na vesnici (např. mechaniků zaměstnaných u parních mlátiček apod.) i trhu pro najímání zemědělských dělníků.

Naši zemědělstí dělníci jsou však ještě příliš pevně spjati s rolnictvem, příliš na ně dosud doléhají útrapy stíhající všechno rolnictvo, a proto hnutí zemědělských dělníků rozhodně nemůže ani teď, ani v nejbližší budoucnosti nabýt celonárodního významu. Naproti tomu stírání

pozůstatků nevolnictví a vymycování ducha stavovské nerovnoprávnosti a ponižování desítek miliónů „prostého lidu“ z celého ruského státního zřízení má už dnes celonárodní význam a strana, která chce být předním bojovníkem za svobodu, nemůže tuto otázku obejít.

Rolníkovu bídu už teď uznává (ve víceméně obecné formě) skoro každý a fráze o „nedostatečích“ reformy z roku 1861 a nutné státní pomoci jsou dnes rozšířenou pravdou. Naší povinností je poukazovat na to, že tato bída je způsobena právě třídním útlakem rolnictva, že vláda je věrným ochráncem utlačovatelských tříd a že ti, kdo upřímně a doopravdy chtějí od základu zlepšit situaci rolníků, se nesmějí od vlády domáhat pomoci, ale musí se snažit zbavit se jejího útlaku a vybojovat si politické svobody. Říká se, že výkupní platby jsou nepřiměřeně vysoké a vláda by udělala dobrý skutek, kdyby je snížila a prodloužila jejich splatnost. My na to řekneme, že všechny výkupní platby nejsou nic jiného než okrádání rolníků statkáři a vládou, zahalené do zákonných forem a byrokratických frází, že to není nic jiného než daň feudálním pánům za osvobození jejich otroků. Budeme žádat, aby výkupní platby a obroční dávky byly okamžitě a v plném rozsahu zrušeny a aby byly lidu vráceny stamilióny, které z něho carská vláda celá léta ždímalala, aby uspokojila choutky otrokářů. Říká se, že rolníci mají málo půdy a že je nutné, aby stát pomohl rolnickou držbu půdy rozšířit. My na to řekneme, že právě *proto*, že stát pomáhal, samozřejmě statkářům, přišla taková spousta rolníků o tu nejnnutnější půdu. Budeme žádat, aby rolníkům byly vráceny odřezky, které zavinily, že se nadále udržuje poddanská, zotročující, robotní, tj. ve skutečnosti táž nevolnická práce. Budeme žádat, aby byly ustaveny rolnické výbory, které by napravily křiklavé nespravedlnosti, jichž se šlechtické výbory ustavené carskou vládou dopustily na osvobozovaných otrocích. Budeme žádat zřízení soudů, které by měly právo snižovat přemrštěně vysoké platby za půdu vybírané

šťatkáři v důsledku zoufalé situace rolníků -- soudů, kde by měl rolník právo žalovat za lichvu ty, kdo uzavírají zotročující smlouvy, přičemž zneužívají krajní nouze druhého. Budeme se snažit vždy a při každé příležitosti rolníkům vysvětlovat, že lidé, kteří mluví o tom, že by dnešní stát měl rolníkům poskytnout péči nebo pomoc, jsou buďto naivkové, nebo šarlatáni a jejich nejhorší nepřátelé, že rolnictvo se potřebuje především zbavit zvlé a útlaku mocných úředníků, že potřebuje především, aby bylo plně a bezpodmínečně v každém ohledu zrovno-právněno se všemi ostatními stavy, aby se mohlo naprosto svobodně pohybovat a stěhovat, volně disponovat svou půdou, volně rozhodovat o všech záležitostech a všech důchodech občiny. Nejvšednější fakta ze života kterékoli ruské vesnice mohou vždy poskytnout tisíce důvodů k agitaci pro uvedené požadavky. Tato agitace musí vycházet z místních, konkrétních, nejnaléhavějších potřeb rolníků, ale nesmí se omezovat jen na ně, nýbrž musí neustále rozšiřovat obzor rolníků, neustále zvyšovat jejich politické uvědomění, poukazovat na to, že jiné místo zaujímají ve státě statkáři a jiné rolníci, ukazovat, že jediným prostředkem, jak se vesnice může zbavit zvlé a útlaku, které ji neustále sužují, je svolání zástupců lidu a svržení tyranie úředníků. Je nesmyslné a absurdní tvrdit, že požadavek politických svobod dělník nepochopí: nejen dělníci, kteří zažili léta přímého boje proti fabrikantům a policii a kteří jsou neustále svědky svévolného zatýkání a pronásledování nejlepších lidí ze svých řad, nejen tito dělníci socialismem už nakažení, ale i každý rozvážný rolník, když se jen trochu zamýšlí nad tím, co vidí kolem sebe, dokáže pochopit a porozumět tomu, zač dělníci bojují, pochopit myšlenku zemského sněmu, který osvobodí celou zemi od tyranie nenáviděných úředníků. A agitace vycházející z bezprostředních a nejnaléhavějších požadavků rolnictva splní jediné tehdy svůj úkol zanést třídní boj na vesnici, dokáže-li s každým odhalením nějakého

„hospodářského“ zla spojit určité politické požadavky.

Je zde však otázka, může-li sociálně demokratická dělnická strana podobné požadavky zařadit do svého programu. Může zahájit agitaci mezi rolnictvem? Nepovede to k tomu, že se budeme příliš rozptylovat a odvádět své revoluční síly, beztak dosti skrovné, od hlavní a jediné spolehlivé cesty hnutí?

Takové námitky se mohou vyskytnout jen z nedorozumění. Ano, rozhodně musíme zařadit do svého programu požadavky osvobození naší vesnice od všech přežitků otroctví, požadavky, které mohou vyvolat mezi nejuvědomělejší vrstvou rolnictva přinejmenším uvědomělou podporu osvobozenického boje dělnické třídy, ne-li samostatný politický boj. Udělali bychom chybu, kdybychom začali hájit opatření, jež by mohla zabrzdit společenský vývoj, nebo kdybychom uměle chránili drobné rolnictvo před růstem kapitalismu, před rozvojem velkovýroby. Ale ještě osudnější chybou by bylo, kdybychom nedokázali využít dělnického hnutí k šíření demokratických požadavků mezi rolnictvem, těch požadavků, které nesplnila reforma z 19. února 1861, protože ji statkáři a úředníci zdeformovali. Naše strana musí tyto požadavky zařadit do svého programu, chce-li se postavit do čela všeho lidu v boji proti samoděržaví*. Zařazení těchto požadavků však naprosto neznamená, že začneme povolávat aktivní revolucionáře z města na venkov. To vůbec nepřichází v úvahu. Ani v nejmenším nelze pochybovat o tom, že všechny bojové síly strany se musí zaměřovat na města a průmyslová centra, že jediné průmyslový proletariát je schopen vést důsledný a masový boj proti samoděržaví, že jediné tento proletariát dokáže bojovat takovými prostředky, jako je veřejná demonstrace nebo vydávání pravidelného a široce kolportovaného *lido-*

* Návrh sociálně demokratického programu obsahující zmíněné požadavky jsme už vypracovali. Doufáme, že po jeho projednání a přepracování za součinnosti skupiny Osvobození práce uveřejníme návrh programu naší strany v některém z nejbližších čísel.

věho politického listu. Rolnické požadavky musíme zařadit do svého programu nikoli proto, abychom odvolávali přesvědčené sociální demokraty z měst na venkov, nikoli proto, abychom je připoutali k vesnici, to rozhodně ne, ale proto, abychom dali vodítko k činnosti těm silám, které se *nemohou* uplatnit jinak než na vesnici, proto, aby se pro věc demokracie a politický boj za svobodu využilo styků s vesnicí, které má vlivem okolností mnoho příslušníků inteligence a dělnictva oddaných sociální demokracii a které se s rozšiřováním hnutí nutně rozmáhají a sílí. Už dávno máme za sebou stadium, kdy jsme byli malým oddílem dobrovolníků, kdy se veškeré zálohy sociálně demokratických sil omezovaly na kroužky mládeže, které vesměs „chodily mezi dělníky“. Naše hnutí má dnes k dispozici celou armádu, armádu dělníků získaných pro boj za socialismus a svobodu, armádu inteligence, která se na hnutí podílela a podílí a která je dnes už roztroušena po celém Rusku, armádu sympatizujících, kteří k dělnickému hnutí vzhlížejí s vírou a nadějí a jsou ochotni udělat pro ně tisíce služeb. Máme teď před sebou veliký úkol: organizovat všechny tyto armády, organizovat je tak, abychom byli schopni nejen vyvolat tu a tam nějaký výbuch, nejen zasazovat nepříteli příležitostné a ojedinělé (a proto nijak nebezpečné) rány, ale pronásledovat nepřítel soustavným, houževnatým a vytrvalým bojem na celé frontě, nedopřávat absolutistické vládě klidu nikde, kde seje útlak a sklízí nenávisť. Můžeme snad dosáhnout tohoto cíle, nezasejeme-li mezi miliónové masy rolnictva sémě třídního boje a politického uvědomění? Neříkejte, že je to nemožné: nejenže je to možné, ale už se to děje, a děje se to tisícerými cestami, které unikají naší pozornosti a našemu působení. A bude to pokračovat mnohem šřeji a rychleji, jakmile dokážeme vyhlásit vhodné heslo pro toto působení, jakmile vyhlásíme boj za osvobození ruského rolnictva od všech pozůstatků hanebného nevolnictví. Vesničtí lidé přicházející do měst už teď zvědavě a se zájmem přihlížejí

oři dělnictva, kterému mnoho nerozumějí, a roznášejí o něm zprávy až do nejzapadlejších koutů. Můžeme a musíme dosáhnout toho, že tato zvědavost nezúčastněných diváků bude vystřídána přinejmenším nejasným tušením, ne-li úplným pochopením toho, že dělníci bojují za zájmy všeho lidu, že bude vystřídána stále většími a většími sympatiemi k jejich boji. A pak se bude den vítězství revoluční dělnické třídy nad policejní vládou blížit rychlostí, kterou ani sami netušíme a nečekáme.

*Napsáno po 19. únoru
(4. březnu) 1901*

*Otištěno v dubnu 1901
v listu Fiskra, č. 3*

Podle textu Fiskry

SEZNAM
DOSUD NENALEZENÝCH
LENINOVÝCH PRACÍ

POZNÁMKY

REJSTŘÍKY

ŽIVOTOPISNÁ DATA

SEZNAM DOSUD NENALEZENÝCH LENINOVÝCH PRACÍ

(1898—*duben* 1901)

1897—1898

NOTICKA O KNIZE A. A. MIKULINA

Noticka o knize A. A. Mikulina (nebylo zjištěno, o jakou knihu jde) byla napsána patrně v roce 1897 nebo začátkem roku 1898. Lenin se o ní zmiňuje v dopise M. T. Jelizarovovi ze 14. (26.) února 1898 a upozorňuje, že nemá být zařazena do sborníku Ekonomické studie a stati (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 139).

DVA DOPISY N. J. FEDOSEJEVOVI

Dopisy N. J. Fedosejevovi byly napsány před 24. lednem (5. únorem) 1898. Mluví se o nich v Leninově dopise A. I. Uljanovové-Jelizarovové z 24. ledna (5. února) 1898, kde se říká: „N. J. F. mi nepíše, ba ani neodpovídá, ačkoli já jsem mu psal už dvakrát“ (Spisy 37, Praha 1959, s. 131).

1898

DOPIS STATISTICKÉMU ODDĚLENÍ TVERSKÉ GUBERNIÁLNÍ ZEMSTEVNÍ SPRÁVY

O tomto dopise Lenin informuje A. I. Uljanovovou-Jelizarovovou 12. (24.) prosince 1898 (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 194).

1898—1899

DOPISY L. MARTOVOVI

O korespondenci Lenina s Martovem se mluví v Leninově dopise příbuzným (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 233) a rovněž se připomíná ve vzpomínkách L. Martova.

„V. I. Lenin jenom psal, že v řadě čísel petrohradského orgánu *Kabočaja* mysl lze pozorovat tendenci zamlčovat úkoly politického boje a že v zahraničí vedou mladí emigranti (mezi nimi K. M. Tachtarjov) proti Plechanovovi a celé skupině Osvobození práce soustavné tažení, které mu připadá podezřelé“ (J. Martov, *Zapiski social-demokrata*, Moskva 1924, s. 400—401).

DOPISY F. V. LENGNIKOVI O FILOZOFICKÝCH OTÁZKÁCH

O korespondenci Lenina s Lengnikem o filozofických otázkách v době sibiřského vyhnanství píše F. V. Lengnik a P. N. Lepešinskij. „Ve svých odpovědích,“ píše Lengnik, „se Vladimír Iljič, pokud se pamatují, velmi delikátně, ale zcela jednoznačně vyslovil proti Humovu skepticizmu a Kantovu idealismu a stavěl proti nim optimistickou filozofii Marxovu a Engelsovu.“ Lengnik uváděl, že tyto dopisy mu byly zabaveny při domovní prohlídce v roce 1901 v Samaře (viz *Leninskij sbornik* I, s. 194—195). P. N. Lepešinskij ve svých vzpomínkách uvádí, že některé Leninovy dopisy Lengnikovi představovaly celé filozofické traktáty (viz P. N. Lepešinskij, *Na povorotě*, Moskva 1955, s. 114—115).

1899

DVA ČLÁNKY S KRITIKOU NÁZORŮ LIBERÁLNÍHO NARODNIKA N. V. LEVITSKÉHO

O těchto člancích se Lenin zmiňuje v dopise M. A. Uljanovové z 25. srpna (6. září) 1899 (viz *Spisy* 37, Praha 1959, s. 261). Články byly zřejmě určeny pro časopis *Načalo*, který byl v červnu 1899 carskou vládou zastaven.

DOPIS L. MARTOVOVI O CREDU

Zmínka o tomto dopise je v Martovových vzpomínkách (viz J. Martov, *Zapiski social-demokrata*, Moskva 1924, s. 407—408).

DOPISY A. N. POTRESOVOVI A L. MARTOVOVI

V těchto dopisech Lenin psal o plánu vydávat v zahraničí celoruský

ilegální marxistický list a o nutnosti bojovat proti ruskému a mezinárodnímu revizionismu (viz Vzpomínky na V. I. Lenina I, Praha 1957, s. 110; J. Martov, Zapiski social-demokrata, Moskva 1924, s. 411; Katorga i sylvka, 1927, č. 6 (35), s. 9).

ZAČÁTEK A KONEC RECENZE KNIHY S. N. PROKOPOVIČE DĚLNICKÉ HNUTÍ NA ZÁPADĚ

V archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS je uschována pouze 4.—16. stránka rukopisu.

ČÁST ČLÁNKU NALÉHAVÁ OTÁZKA

V archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS chybí polovina 5. stránky rukopisu.

1900

ZPRÁVA JISKRY PRO II. SJEZD SDDSR, KTERÝ SE NA JAŘE 1900 NEKONAL

Zprávu pro sjezd připravil Lenin písemně, protože skupina Jiskry si nebyla jista, zda bude moci vyslat na předpokládaný sjezd delegáta.

„V této zprávě,“ napsal Lenin v díle Co dělat?, „je prosazována myšlenka, že v době naprosté roztržičnosti pouhými volbami ústředního výboru otázku sjednocení nejen nevyřešíme, nýbrž že se vystavujeme nebezpečí, že velká myšlenka vytvoření strany bude zkompromitována, dojde-li k novému náhlému a úplnému prozrazení, které je za panující nekonspirativnosti víc než pravděpodobné; že je proto třeba vyzvat všechny výbory a všechny ostatní organizace, aby podporovaly obnovení společného orgánu, který *reálně* semkne všechny výbory *skutečným* stykem, *reálně* vychová skupinu vedoucích pracovníků celého hnutí a z takové skupiny, až vyroste a zesílí, pak výbory a strana už snadno ustaví ústřední výbor. K sjezdu však pro četná prozrazení nedochází a zpráva je z konspirativních důvodů zničena, když ji předtím pročetlo jen několik soudruhů, mezi nimi též zmocněnci jednoho výboru“ (Spisy 5, Praha 1953, s. 512—513).

Je možné, že kdysi byla pořizena kopie zprávy.

KORESPONDENCE SE SKUPINOU OSVOBOZENÍ PRÁCE

Zmínky o nenalezených Leninových dopisech členům skupiny Osvobození práce — Plechanovovi, Axelrodovi a Zasuličové — viz Spisy 34, Praha 1959, s. 44—45; sv. 36, Praha 1958, s. 45; Vzpomínky na V. I. Lenina I, Praha 1957, s. 60; Písemka G. V. Plechanova i P. B. Axelroda II, Moskva 1925, s. 137; Socialdemokratičeskoe dvizenije v Rossii. Materialy pod red. A. N. Potresova i B. I. Nikolaevskogo I, Moskva—Leningrad 1928, s. 75—76.

KORESPONDENCE S PŘÍBUZNÝMI

M. A. Uljanovovou, M. I. Uljanovovou, A. I. Uljanovovou-
Jelizarovovou, D. I. Uljanovem, N. K. Krupskou,
M. T. Jelizarovem

O četných nedochovaných dopisech příbuzným jsou zmínky v Leninově dochované korespondenci s příbuznými, ve výpiscích moskevské policejní správy z Leninových dopisů a rovněž ve vzpomínkách A. I. Uljanovové-Jelizarovové, M. I. Uljanovové a N. K. Krupské (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 127, 130, 139, 142, 144, 146, 148, 157, 162, 163, 171, 181, 182, 183, 188, 189, 229, 237, 247, 261, 268, 284, 521—522, 523, 525, 551, 552, 558, 560; Vzpomínky na V. I. Lenina I, Praha 1957, s. 52, 107, 246; N. K. Krupskaja, Lenin — redaktor i organizator partijnoj pečati, Moskva 1956, s. 20).

KORESPONDENCE

s J. V. Baramzinem, M. M. Filippovem, M. G. Grigorjevem,
V. A. Ionovem, A. A. Jakubovovou, A. M. Kalmykovovou,
L. M. a N. M. Knipovičovými, G. M. Kržižanovským,
V. K. Kurnatovským, I. Ch. Lalajancem, P. N. Lapešinským,
J. M. Ljachovským, S. I. Mickevičem, A. N. Potresovem,
M. A. Silvinem, A. P. Skljarenkem, V. V. Starkovem,
P. B. Struvem, A. S. Šapovalovem, A. A. Vanějevem

O této rozsáhlé korespondenci jsou zmínky v dochovaných dopisech Lenina příbuzným, ve vzpomínkách Krupské, Kržižanovského, Lapešinského, Martova aj.

„Dvakrát za týden chodila pošta. Korespondenci jsme měli velmi rozsáhlou,“ píše Krupská. „Docházely dopisy a knihy z Ruska. Podrobně nám o všem psala Anna Iljinična, psali i z Pitěru... Dostávali jsme dopisy z dalekého vyhnanství — z Turuchanska od Martova, z Orlova ve Vjatecké gubernii od Potresova. Ale nejvíc dopisů bylo od soudruhů roztroušených po sousedních vesnicích. Z Minusinska (Šušenské bylo od něho 50 verst) psali Kržižanovští a Starkov; 30 verst od nás, v Jermakovském, žili Lepešinskij, Vanějev, Silvin, Panin — kamarád Oskarův; 70 verst od nás v Těsi žili Lengnik, Šapovalov, Baranzin; v cukrovaru žil Kurnatovskij. Dopisovali jsme si o všem — o zprávách z Ruska, o plánech do budoucna, o knihách, o nových směrech, o filozofii. Dopisovalo se o šachu, zvláště s Lepešinským...“ (N. K. Krupská, *Vzpomínky na Lenina*, Praha 1958, s. 34; viz také *Spisy* 37, Praha 1959, s. 127, 130, 175, 182, 194, 239, 267, 289, 301, 546—547, 551; *Vzpomínky na V. I. Lenina I*, Praha 1957, s. 208, 250—251; N. K. Krupskaja, *Iz daljokich vremjon*, Moskva—Leninograd 1930, s. 40).

SEZNAM PRACÍ,
NA JEJICHŽ REDIGOVÁNÍ SE
V. I. LENIN PODÍLEL

1898—začátek 1901

[Krupskaja, N. K.] Ženščina-rabotnica. Vyd. Jiskry, únor 1901 (viz N. K. Krupskaja, Lenin — redaktor i organizator partijnoj pečati, Moskva 1956, s. 20).

1899—1900

Ruský překlad anglické knihy S. a B. Webbových Industrial Democracy (rusky vyšla pod názvem Teorija i praktika anglijskogo tred-junionizma), díl II, Petrohrad 1901 (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 242, 263—264, 265, 268, 548).

1900—duben 1901

Články a příspěvky pro 1., 2. a 3. číslo Jiskry.

Články pro 1. číslo časopisu Zarja (viz Spisy 36, Praha 1958, s. 15—17, 21, 46; N. K. Krupskaja, Lenin — redaktor i organizator partijnoj pečati, Moskva 1956, s. 21).

Konec roku 1900

[Jermanskij, O. A.] Majske dni v Charkove. Vyd. Jiskry, leden 1901 (viz Spisy 36, Praha 1958, s. 21).

SEZNAM PRACÍ, KTERÉ V. I. LENIN PŘELOŽIL

1898, 1899—1900

Překlad I. dílu a značné části II. dílu knihy S. a B. Webbových *Industrial Democracy* z angličtiny do ruštiny. Lenin napsal řadu poznámek pod čarou k ruskému překladu knihy (viz S. a B. Webb, *Teorija i praktika anglijskogo tred-junionizma. T. I—II. Perevod s anglijskogo Vladimira Iljina. Petrohrad 1900—1901; Spisy 37, Praha 1959, s. 148, 149, 150, 153, 162, 167, 169, 171, 173, 263, 265, 268, 548*).

1899

Překlad knihy K. Kautského *Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik* z němčiny do ruštiny (viz K. Kautskij, *Sbornik statěj, Petrohrad 1905. V druhém vydání knihy (1906) je uvedeno: Přeložil Lenin; Spisy 36, Praha 1958, s. 48; Vzpomínky na V. I. Lenina I, Praha 1957, s. 106*).

1900

Překlad článku H. Hyndmana *Socialismus, tradeunionismus a politický boj* z angličtiny do ruštiny. Leninův rukopis je uložen v Archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS. Hyndman poslal Leninovi článek prostřednictvím člena skupiny *Rabočeje* známja V. P. Nogina (viz *Spisy 36, Praha 1958, s. 48—49*).

P O Z N Á M K Y

- ¹ Stať *K naší statistice továren a závodů*. *Nové statistické výkony profesora Karyševa* napsal Lenin v srpnu 1898¹, a otiskl ji ve sborníku *Ekonomické studie a stati*^[70], který vyšel v první polovině října 1898. Materiálů a závěrů z této stati Lenin v rozsáhlé míře využil v knize *Vývoj kapitalismu v Rusku*^[68] (kapitola V. Počáteční stadia kapitalismu v průmyslu, kapitola VI. Kapitalistická manufaktura a kapitalistická domácká práce a kapitola VII. Vývoj strojového velkoprávního průmyslu, druhý oddíl — Naše statistika továren a závodů). — 17
- ² *Ruskije vědomosti* — list vyjadřující názory umírněné liberální inteligence. Vycházel v Moskvě od roku 1863. V 80.—90. letech do něj přispívali demokratičtí spisovatelé (V. G. Korolenko, M. J. Saltykov-Ščedrin, G. I. Uspenskij aj.). Uveřejňoval díla liberálních narodníků. Roku 1905 se *Ruskije vědomosti* staly orgánem pravého křídla buržoazní kadetské strany. Lenin řekl, že *Ruskije vědomosti* svérázně spojovaly „*pravíkové* kadetství s příchutí *narodnictví*“ (Spisy 19, Praha 1959, s. 127). V roce 1918 byly současně s jinými kontrarevolučními listy zastaveny. — 21
- ³ *Žentourový pohon* — druh primitivního koňského pohonu. — 25
- ⁴ *Složení* — každý pár žernovů ve mlýně. — 26
- ⁵ *Juridičeskij věstnik* — měsíčník buržoazně liberálního zaměření. Vycházel v Moskvě v letech 1867—1892. Přispívali sem publicisté, kteří se později stali kadety a okťabristy (N. Karejev, V. Golcev, M. Kovalevskij, S. Muromcev aj.).
V roce 1888 byl v 10. čísle tohoto časopisu otištěn Marxův dopis redakci časopisu *Otčestvennyje zapiski*, napsaný v souvislosti s článkem N. Michajlovského *Karel Marx před soudem pana J. Žukovského*.^[93] — 28
- ⁶ *Mir božij* — literární a populárně vědecký měsíčník liberálního

zaměření. Vycházel v Petrohradě v letech 1892—1906. V roce 1898 byla v časopise uveřejněna Leninova recenze o knize A. Bogdanova Stručná příručka ekonomické vědy (viz tento svazek, s. 52—60). V letech 1906—1918 vycházel časopis pod názvem *Sovremennyj mir*. — 32

⁷ Lenin má na mysli svou knihu *Vývoj kapitalismu v Rusku* (viz *Sebrané spisy* 3, Praha 1980). — 33

⁸ Lenin podrobně charakterizuje tuto knihu^[107] ve své práci *Soupis domácí výroby v Permské gubernii za rok 1894/1895 a všeobecné otázky „domáckého“ průmyslu* (viz *Sebrané spisy* 2, Praha 1980, s. 313—419). — 34

⁹ Údaje z prvního všeobecného sčítání lidu v Ruské říši 28. ledna (9. února) 1897 byly uveřejňovány ve zvláštních sešitech v letech 1897—1905; Lenin jich použil pro druhé vydání *Vývoje kapitalismu v Rusku* a zpřesnil počet obyvatelstva v řadě obcí. — 46

¹⁰ Lenin má na mysli liberální narodniky v čele s N. K. Michajlovským; názory této „školy“ kritizoval v knize *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?* (Odpověď na protimarxistické články v měsíčníku *Russkoje bogatstvo*). — 55

¹¹ *Russkaja mysl* — liberálně narodnický měsíčník; vycházel v Moskvě v letech 1880—1918. V 90. letech, kdy marxisté polemizovali s liberálními narodniky, občas otiskoval články marxistů, ačkoli redakce setrvala na pozicích narodnictví. Do literární rubriky přispívali pokrokoví spisovatelé D. N. Mamin-Sibirjak, G. I. Uspenskij, V. G. Korolenko, A. M. Gorkij, A. P. Čechov a další. Po revoluci v roce 1905 se časopis stal orgánem pravého křídla kadetské strany. Redigoval jej P. B. Struve. V polovině roku 1918 byl zastaven.

Lenin nazýval časopis *Černosotňovská mysl* (viz *Spisy* 13, Praha 1956, s. 487). — 56

¹² Viz K. Marx, *Kapitál* III—2, Praha 1956, s. 272. — 58

¹³ *Kolóni* (colones) — pachtýři menších pozemků u velkých latifundistů ve starověké Římské říši. Za užívání pozemků jim odváděli pachtovné v penězích i v naturáliích. Později se pro zadluženost de facto stávali plně závislými na pozemkových vlastnících. Podle

Engelse byli kolóni „předchůdci středověkých nevolníků“ (viz K. Marx-B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 175). — 59

¹⁴ Viz K. Marx, Kapitál III—2, Praha 1956, s. 330—361. — 59

¹⁵ Poznámka k teorii trhů (K polemice pánů Tugana-Baranovského a Bulgakova)^[66] byla otištěna v roce 1899 v 1. čísle časopisu *Naučnoje obozrenije*.

Naučnoje obozrenije — vědecký (od roku 1903 všeobecně literární) časopis; vycházel v Petrohradě v letech 1894—1903. Soustředil kolem sebe publicisty a vědce různých škol a směrů. Hodně sem přispívali liberálové a legální marxisté. V časopise byly uveřejněny Marxovy práce Řeč o svobodě obchodu (1897, č. 11), Mzda, cena a zisk (1898, č. 12) aj., Engelsova Dialektika a metafyzika (Úryvek z úvodu k Anti-Dühringu) (1897, č. 5) aj. V oznámení na rok 1900 byl mezi spolupracovníky uveden V. Iljin (Lenin). V časopise *Naučnoje obozrenije* byly kromě Poznámky k teorii trhů otištěny rovněž Leninovy práce Ještě k teorii realizace (1899, č. 8) (viz tento svazek, s. 82—101) a Nekritická kritika (1900, č. 5 a 6) (viz Sebrané spisy 3, Praha 1980, s. 629—654). — 61

¹⁶ Viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 491—492. — 63

¹⁷ Viz K. Marx, Kapitál III—1, Praha 1955, s. 322—324. — 63

¹⁸ Viz K. Marx, Kapitál III—1, Praha 1955, s. 261—262. — 64

¹⁹ Viz K. Marx, Kapitál III—1, Praha 1955, s. 323. — 65

²⁰ Viz K. Marx, Kapitál III—1, Praha 1955, s. 265—267. — 65

²¹ Viz K. Marx, Kapitál III—2, Praha 1956, s. 28. — 65

²² Viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 332. — 65

²³ *Novoje slovo* — vědeckoliterární a politický měsíčník; vydávali jej od roku 1894 v Petrohradě liberální narodníci. Na jaře 1897 přešel do rukou legálních marxistů (P. B. Struve, M. I. Tugan-Baranovskij aj.). V časopise byl uveřejněn Engelsův dodatek k III. dílu Kapitálu pod názvem Zákon hodnoty a míra zisku (1897, č. 12) aj. a rovněž Leninovy práce K charakteristice ekonomického romantismu. Sismondí a naši domácí sismondovci a Na okraj jednoho novinového článku (viz Sebrané spisy 2, Praha 1980,

s. 128—263 a 420—426). V časopise publikovali také G. V. Plechanov, V. I. Zasuličová, A. M. Gorkij a jiní. V prosinci 1897 carská vláda časopis zastavila. — 65

²⁴ Viz K. Marx, *Kapitál II*, Praha 1954, s. 379—407. — 67

²⁵ Viz K. Marx, *Kapitál II*, Praha 1954, s. 26—27. — 70

²⁶ Leninovy recenze knih R. Gvozděva, *Parvuse a informativní příručky Obchodní a průmyslové Rusko* byly otištěny v 3. čísle časopisu *Načalo* roku 1899.

Načalo — měsíčník pro vědu, literaturu a politiku, orgán legálních marxistů. Vycházel v Petrohradě v první polovině roku 1899 za redakce P. B. Struveho, M. I. Tugana-Baranovského aj. S časopisem spolupracovali G. V. Plechanov, V. I. Zasuličová a další. Ve 4. čísle byl otištěn úryvek z Engelsových cestovních zápisků *Z Paříže do Bernu z roku 1848*; rovněž zde byla uveřejněna Leninova recenze o Kautského knize *Agrární otázka, šest podkapitol III. kapitoly knihy Vývoj kapitalismu v Rusku s názvem Vytlačování robotního hospodářství hospodářstvím kapitalistickým v současném ruském zemědělství a recenze Hobsonovy knihy Vývoj soudobého kapitalismu*. — 71

²⁷ Viz K. Marx, *Kapitál III*, Praha 1956, s. 271—273. — 77

²⁸ V ruštině *toňa* — loviště. Zde je míněn rybolov jako výrobní odvětví. — 79

²⁹ *Fyziokraté* — představitelé buržoazní klasické politické ekonomie, kteří působili v období ideové přípravy buržoazní revoluce ve Francii (v 50. a 60. letech 18. století). Zakladatelem školy fyziokratů byl F. Quesnay. Fyziokraté hájili ekonomickou politiku podle hesla „laissez faire, laissez passer“ (ponechte naprostou svobodu jednání), jehož smyslem bylo vytvoření nejprůběžnějších podmínek pro rozvíjející se buržoazní vztahy. Hlásali zásady neomezeného panství soukromého vlastnictví, odmítali ochranářství, bojovali proti cechovním omezením, žádali svobodný obchod a konkurenci.

Fyziokraté přenesli zkoumání zdroje bohatství a nadproduktu ze sféry oběhu do sféry výroby, avšak omezili je na zemědělství. Jako první v dějinách ekonomického myšlení se pokusili prozkoumat zákony reprodukce a rozdělování úhrnného společenského produktu. Quesnayova Ekonomická tabulka byla pokusem zachytit kapitalistický proces reprodukce jako celek. Protože však fyzi-

kraté nechápali podstatu hodnoty, neviděli v nadhodnotě ztělesnění nadpráce, nýbrž zvláštní dar přírody („čistý produkt“). — 83

³⁰ Viz K. Mařx-B. Engels, Spisy 20, Praha 1966, s. 252. Lenin se zde odvolává na kapitolu Z Kritických dějin (viz druhý oddíl, kapitola X). — 83

³¹ Viz K. Marx, Kapitál I, Praha 1953, s. 623. — 83

³² Viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 376—377. — 83

³³ Viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 377—407. — 83

³⁴ Viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 407. — 85

³⁵ *Čtvrtým dílem Kapitálu* nazývá Lenin v duchu Engelsova výroku Marxův spis *Teorie o nadhodnotě*, napsaný v letech 1862—1863. V předmluvě k druhému dílu Kapitálu Engels napsal: „Vyhrazuji si vydat kritickou část tohoto rukopisu jako IV. knihu Kapitálu po vypuštění četných míst, která už jsou vyčerpávajícím způsobem vyložena v knize II a III“ (viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 12). Engels však už nestačil připravit IV. díl Kapitálu k tisku. Poprvé byly *Teorie o nadhodnotě* uveřejněny v němčině ve zpracování K. Kautského v letech 1905—1910. V tomto vydání byly porušeny základní požadavky vědeckého publikování textu a došlo v něm k překroucení mnoha Marxových tezí.

Teorie o nadhodnotě vydal ve třech částech Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS podle rukopisu z let 1862—1863 [viz K. Marx, *Teorie o nadhodnotě* (IV. díl Kapitálu), část I, Praha 1958; část II, Praha 1964; část III, Praha 1968]. — 86

³⁶ Viz K. Marx, Kapitál III—2, Praha 1956, s. 390. — 86

³⁷ Viz K. Marx, Kapitál I, Praha 1953, s. 622. — 86

³⁸ Viz K. Marx, Kapitál III—2, Praha 1956, s. 388—389. — 86

³⁹ *Novokantovství* — buržoazní filozofický směr, který vznikl v Německu v druhé polovině 19. století. Novokantovství převzalo nejreakčnější, idealistické teze Kantovy filozofie a odmítalo její materialistické prvky. Pod heslem Zřít ke Kantovi hlásali novokantovci vzkříšení kantovského idealismu a bojovali proti dialektickému a historickému materialismu. Engels v knize Ludwig Feuerbach

a vyústění klasické německé filozofie označil novokantovce za „teoretické reakcionáře“, za ubohé eklektiky a hnidopichy.

Novokantovci v německé sociální demokracii (E. Bernstein, K. Schmidt aj.) revidovali marxistickou filozofii, Marxovu ekonomickou teorii a jeho učení o třídním boji a diktatuře proletariátu. V Rusku patřili k stoupencům novokantovství legální marxisté P. B. Struve, S. N. Bulgakov aj.

Lenin vystoupil proti legálním marxistům, kteří přenášeli novokantovství na ruskou půdu, ve svých raných pracích Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho (Odras marxismu v buržoazní literatuře)^[71] (1895), Nekritická kritika (1900) a uvítal Plechanovovy články proti novokantovcům v zahraniční literatuře z konce 90. let, v nichž Plechanov označil Bernsteinovo a Schmidtovo novokantovství za „reakční teorii reakční buržoazie“. Všestrannou kritiku novokantovské filozofie podal Lenin v knize Materialismus a empiriokriticismus (1909). Ve svých filozofických pracích ukázal, že subjektivně idealistická filozofie novokantovců je v příkrém rozporu s vědeckým poznáním přírody a společnosti a odhalil její třídní podstatu buržoazní ideologie.

Novokantovských myšlenek využívají dnes představitelé reakční filozofie imperialismu k boji proti marxismu-leninismu. — 89

- ⁴⁰ Lenin má na mysli práci G. V. Plechanova O vývoji monistického názoru na dějiny^[22], kterou vydal legálně v roce 1895 v Petrohradě pod pseudonymem N. Beltov, a dále jeho práci Příspěvky k dějinám materialismu^[227], vydanou německy. — 89
- ⁴¹ Viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 491. — 94
- ⁴² Viz K. Marx, Kapitál III—2, Praha 1956, s. 379. — 94
- ⁴³ Lenin míní svou práci Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho (Odras marxismu v buržoazní literatuře)^[71]. (Ke knize P. Struveho Kritické poznámky k otázce ekonomického vývoje Ruska^[171]), Petrohrad 1894 (viz Sebrané spisy I, Praha 1979, s. 363—536). — 98
- ⁴⁴ *Majoráty* — zásada nástupnictví, která se zachovala v některých kapitalistických zemích z feudálních dob. Podle této zásady přecházely velkostatky buď na nejstaršího z nejbližších zákonných dědiců rodu, nebo na nejstaršího majitelova syna, zatímco ostatní dědici byli vyplaceni. — 105

⁴⁵ V 8. čísle časopisu *Naučnoje obozrenije* z roku 1899 byl uveřejněn překlad jedné kapitoly z Kautského knihy *Agrární otázka* pod názvem *Moderní zemědělství*. — 107

⁴⁶ Leninova stať *Kapitalismus v zemědělství* (O knize Kautského a článku pana Bulgakova) byla určena pro časopis *Načalo*, ale protože byl zastaven, byla otištěna v časopise *Žizň*.

Žizň — časopis pro literaturu, vědu a politiku, vycházel v Petrohradě v letech 1897—1901. Přispívali do něho legální marxisté (M. I. Tugan-Baranovskij, P. B. Struve aj.), pokrokoví spisovatelé a kritici (A. M. Gorkij, A. P. Čechov, V. V. Veresajev, S. G. Skitalec, I. A. Bunin, J. A. Solovjov). V tomto časopise byla otištěna Marxova práce *Mzda, cena a zisk* a rovněž Leninův článek *Odpověď panu P. Něždanovovi* (prosinec 1899) (viz tento svazek, s. 169—174).

V roce 1901 vláda časopis *Žizň* zastavila; znovu jej začala vydávat v dubnu 1902 v zahraničí sociálně demokratická skupina *Žizň* (V. D. Bonč-Brujevič, V. A. Posse, V. M. Veličkinová, G. A. a M. A. Kuklinovi aj.). V zahraničí vyšlo šest sešitů časopisu, dvanáct čísel jeho přílohy *Listok Žizni* a jednotlivé publikace v edici *Bibliotěka Žizni*. Skupina *Žizň* nejednou sklouzla od sociálně demokratických názorů a taktiky ke křesťanskému socialismu a anarchismu. V prosinci 1902 byla skupina rozpuštěna a vydavatelství zrušeno. — 109

⁴⁷ Viz K. Marx, *Kapitál III—2*, Praha 1956, s. 164—165. — 121

⁴⁸ *Russkoje bogatstvo* — měsíčník, vycházel od roku 1876 do poloviny roku 1918 v Petrohradě. Počátkem 90. let se stal orgánem liberálních narodníků; redigoval jej S. N. Krivenko a N. K. Michajlovskij. Časopis hlásal smír s carskou vládou a nenávisťně útočil proti marxismu a ruským marxistům. Ve svém falešném a překrouceném výkladu marxismu se opíral o západoevropské revizionisty. Kolem časopisu se soustředili publicisté, kteří se později stali významnými členy eserské strany, strany lidových socialistů a trudovických skupin ve státních dumách. V literární rubrice časopisu tiskli pokrokoví spisovatelé, jako V. V. Veresajev, V. M. Garšin, A. M. Gorkij, V. G. Korolenko, A. I. Kuprin, D. N. Mamin-Sibirjak, G. I. Uspenskij aj. Od roku 1906 se časopis *Russkoje bogatstvo* stal orgánem polokadetské strany enesů (lidových socialistů).

Russkoje bogatstvo měnilo několikrát název (*Sovremennyje zapiski*, *Sovremennost'*, *Russkije zapiski*); od dubna 1917 znovu *Russkoje bogatstvo*. — 126

⁴⁹ *Freetradeři* — představitelé buržoazní politické ekonomie, kteří požadovali svobodu obchodu a nezasahování státu do soukromého podnikání. Hnutí freetraderů vzniklo v druhé polovině 18. století v Anglii. Tlumočilo zájem průmyslové buržoazie na zrušení vysokých cel za obilí a suroviny, což umožňovalo snižovat mzdu dělníkům, a rovněž na rozšíření ničím neomeзованého zahraničního obchodu a na využití svobody obchodu k vytlačení slabších konkurentů ze světových trhů. Oporou freetraderů v Anglii ve 30.—40. letech 19. století byli průmyslníci z Manchesteru, a proto byli freetradeři rovněž nazýváni „manchesterovci“.

Freetradismus teoreticky zdůvodnili ve svých dílech A. Smith a D. Ricardo.

V Rusku našly freetraderské názory živnou půdu hlavně mezi statkáři, kteří měli zájem na volném odbytu obilí na světových trzích.

Třídní podstatu freetradismu odhalil Marx v Řeči o svobodě obchodu (1848) a v jiných pracích. Marx nepopíral pokrokovost požadavku svobodného obchodu, neboť urychluje vývoj kapitalismu a zostrňuje třídní protiklady. Zároveň však ukázal, že buržoazie využívá hesla svobodného obchodu k sociální demagogii a klamání lidových mas, neboť tím zakrývá své úsilí o neomezené vykořisťování proletariátu, hospodářské zotročení málo vyvinutých zemí a koloniální expanzi.

Charakteristiku freetradismu viz v Leninově práci K charakteristice ekonomického romantismu. Sismondí a naši domácí sismondovci (Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 251—263). — 136

⁵⁰ Jde o článek, v němž Marx kritizuje spis E. de Girardina *Le socialisme et l'impôt* [Socialismus a daně]. Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 7, Praha 1959, s. 310—321. Článek byl uveřejněn v květnu 1850 ve 4. čísle časopisu *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*. Tento časopis vydával Marx v roce 1850 v Hamburku jako pokračování listu *Neue Rheinische Zeitung*. — 141

⁵¹ Je míněno dvousvazkové dílo *Vliv sklizní a cen obilí na některé stránky ruského národního hospodářství*^[13], které zpracovala skupina autorů liberálně buržoazního a narodnického zaměření za redakce profesora A. I. Čuprova a A. S. Posnikova (1897). Lenin se s touto prací seznámil ve vyhnanství a podrobil ji kritice v knize *Vývoj kapitalismu v Rusku*^[68]. — 144

⁵² Viz K. Marx, *Kapitál III—2*, Praha 1956, s. 161—361. — 144

⁵³ *Fideikomis* (z latinského *fidei comissum*) — soustava dědické posloupnosti u velkého pozemkového majetku. Při této soustavě přechází pozemkové vlastnictví na nejstaršího syna posledního vlastníka, přičemž nesmí být zadluženo, drobeno a zcizováno (prodáno) ani vcelku, ani zčásti.

Anerbenrecht — obdoba fideikomisu u rolnictva, které skýtá majiteli půdy poněkud větší volnost v nakládání se zděděnými pozemky, nepřipouští však rovněž jejich drobení. — 151

⁵⁴ Viz K. Marx, *Kapitál III—2*, Praha 1956, s. 184. — 157

⁵⁵ Jde o Leninův článek *Poznámka k teorii trhů* (K polemice pánu Tugana-Baranovského a Bulgakova)^[56] (viz tento svazek, s. 61—70). — 169

⁵⁶ Viz K. Marx, *Kapitál III—1*, Praha 1955, s. 262. — 171

⁵⁷ Viz K. Marx, *Kapitál III—1*, Praha 1955, s. 323. — 172

⁵⁸ *Protest ruských sociálních demokratů* napsal Lenin ve vyhnanství v srpnu 1899, když dostal z Petrohradu od své sestry A. I. Uljanovové-Jelizarovové manifest ekonomistů, který označila jako *Credo „mladých“*. Autorkou *Creda*^[59] byla J. D. Kuskovová, jež byla v té době členkou Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí. Manifest skupiny ekonomistů nebyl určen pro tisk, a jak řekl Lenin, byl uveřejněn „bez vědomí a možná i proti vůli jeho autorů“, neboť ekonomisté se báli veřejné kritiky svých oportunistických názorů.

Návrh Protestu proti dokumentu ruských bernsteinovců, který vypracoval Lenin, byl projednáván na schůzi sedmnácti marxistů žijících ve vyhnanství v minusinském okruhu. Sešli se ve vsi Jermakovském (tam si odbývali vyhnanství A. A. Vanějev, P. N. Lepešinskij a O. B. Lepešinská, M. A. Silvin aj.). Protest jednomyslně schválili a podepsali V. I. Lenin, N. K. Krupská, V. V. Starkov, A. M. Starkovová, G. M. Kržižanovskij, Z. P. Kržižanovská-Něvzorovová, F. V. Lengnik, J. V. Baramzin, A. A. Vanějev, D. V. Vanějevová, M. A. Silvin, V. K. Kurnatovskij, P. N. Lepešinskij, O. B. Lepešinská a petrohradští dělníci O. A. Engberg, A. S. Šapovalov a N. N. Panin. K Protestu se připojili I. L. Promiňski, M. D. Jefimov, Čekalskij a Kovalevskij, kteří na schůzi nebyli přítomni, a rovněž vyhnanecská kolonie v Turuchansku [L. Martov (J. O. Cederbaum) aj.]. Proti *Credu* vystoupila rovněž kolonie sedmnácti sociálně demokratických vyhnanců z města

Orlova ve Vjatecké gubernii (V. V. Vorovskij, N. E. Bauman, A. N. Potresov aj.).

Protest byl odeslán za hranice a Plechanov jej okamžitě dal vysázet pro příští číslo časopisu *Rabočeje dělo*. Avšak „mladí“ členové zahraničního Svazu, kteří patřili k redakci časopisu, vydali v prosinci 1899 bez Plechanovova vědomí Protest jako zvláštní leták s doslovem, v němž prohlašovali, že Credo vyjadřuje mínění jednotlivců, že jejich stanovisko neznamená pro ruské dělnické hnutí žádné nebezpečí, a popírali, že by ve Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí existoval ekonomismus. Počátkem roku 1900 vydal Plechanov Protest znovu ve sborníku *Vademecum* pro redakci časopisu *Rabočeje dělo*^[130], namířeném proti ekonomistům. Plechanov Protest přivítal jako důkaz, že ruští sociální demokraté vidí v ekonomismu vážné nebezpečí a vyhlašují mu rozhodný boj. — 175

⁵⁹ *Rabočeje dělo* — časopis ekonomistů, neperiodický orgán Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí. Vycházel od dubna 1899 do února 1902 v Ženevě za redakce B. N. Kričevského, P. Těplova, V. P. Ivanšina, A. S. Martynova. Vyšlo dvanáct čísel (devět sešitů). Redakce časopisu byla zahraničním ústředím ekonomistů. Časopis *Rabočeje dělo* podporoval Bernsteinovo heslo „svobody kritiky“ marxismu, v otázkách taktiky a organizačních úkolů ruské sociální demokracie zastával oportunistické stanovisko, popíral revoluční možnosti rolnictva apod. Rabočedělovci propagovali oportunistické myšlenky o podřízení politického boje proletariátu hospodářskému boji, skláněli se před živelností dělnického hnutí a popírali vedoucí úlohu strany. Jeden z redaktorů tohoto časopisu (V. P. Ivanšin) zároveň spoluredigoval orgán zjevných ekonomistů *Rabočaja mysl*, který *Rabočeje dělo* podporovalo. Na II. sjezdu SDDSR představovali rabočedělovci krajně pravice, oportunistické křídlo ve straně. — 176

⁶⁰ *Skupina Osvobození práce* — první ruská marxistická skupina, kterou založil roku 1883 v Ženevě G. V. Plechanov. Kromě Plechanova byli členy skupiny P. B. Axelrod, L. G. Dejč, V. I. Zasuličová a V. N. Ignatov.

Skupina Osvobození práce propagovala v Rusku marxismus; přeložila do ruštiny, vydala v zahraničí a rozšiřovala v Rusku Marxovy a Engelsovy práce *Manifest Komunistické strany*, *Námezdní práce a kapitál*, *Vývoj socialismu od utopie k vědě* a jiné. Plechanov a jeho skupina zasadili těžkou ránu narodnictví. G. V. Plechanov podrobil ve svých pracích Socialismus a politický

оој[¹²⁰] (1883), Naše neshody[¹²⁴] (1885) aj. marxistické kritice reakční narodnické teorie (o nekapitalistické vývojové cestě Ruska, popírání pokrokové úlohy proletariátu v revolučním hnutí, subjektivně idealistický názor narodníků na úlohu osobnosti v dějinách atd.). Dva návrhy programu ruských sociálních demokratů (z roku 1883 a 1885), které napsal Plechanov a vydala skupina Osvobození práce, znamenaly významný pokrok v přípravách k založení sociálně demokratické strany v Rusku. Zvláště velký význam pro rozšíření marxistických názorů měla Plechanovova (Beltovová) práce O vývoji monistického názoru na dějiny[¹²³] (1895) aj. Skupina vydala a rozšířila v Rusku čtyři sešity sborníku Social-Demokrat a rovněž edici populárních brožur pro dělníky.

Avšak skupina Osvobození práce se dopouštěla i závažných chyb: nedovedla se zbavit zbytků narodnické ideologie, přeceňovala úlohu liberální buržoazie a podceňovala revolučnost rolnictva. Tyto chyby se staly zárodkem budoucích menševických názorů Plechanova a jiných členů skupiny.

Lenin napsal, že „skupina Osvobození práce založila sociální demokracii jen teoreticky a udělala první krok směrem k dělnickému hnutí“ (Spisy 20, Praha 1959, s. 283).

Skupina navázala spojení s mezinárodním dělnickým hnutím a od prvního kongresu II. internacionály v roce 1889 v Paříži zastupovala ruskou sociální demokracii na dalších jejích kongresech.

Na II. sjezdu SDDSR v srpnu 1903 oznámila skupina Osvobození práce, že zastavuje svou činnost. — 177

⁶¹ Lenin má na mysli *Mezinárodní dělnické sdružení* — I. internacionálu, první mezinárodní masovou organizaci proletariátu, která byla založena 28. září 1864 na mezinárodním dělnickém shromáždění v Londýně, svolaném anglickými a francouzskými dělníky. Založení I. internacionály bylo výsledkem dlouholetého houževnatého boje Marxe a Engelse za revoluční stranu dělnické třídy. Marx byl organizátorem a vůdcem I. internacionály, autorem její Inaugurální adresy, stanov a jiných programových a taktických dokumentů. Podle Lenina I. internacionála „položila základ mezinárodní organizace dělníků k přípravě jejich revolučního náporu na kapitál“, „položila základ k proletářskému, mezinárodnímu boji za socialismus“ (Spisy 29, Praha 1962, s. 301 a 302).

Ústředním řídicím orgánem I. internacionály byla generální rada Mezinárodního dělnického sdružení, jejímž stálým členem byl Marx. Marx musel překonávat maloburžoazní vlivy a sektářské tendence, které tehdy převládaly v dělnickém hnutí (tradeunio-

nismus v Anglii, proudhonismus a anarchismus v románských zemích, lassalovství v Německu), ale postupně získal pro zásady vědeckého socialismu vyspělé dělnictvo v Evropě i v Americe. I. internacionála řídila hospodářský a politický boj dělnictva v různých zemích a upevňovala jeho mezinárodní solidaritu. I. internacionála má obrovské zásluhy o rozšíření marxismu a o spojení socialismu s dělnickým hnutím.

Po porážce Pařížské komuny vyvstal před dělnickou třídou úkol založit masové strany v jednotlivých zemích podle zásad přijatých I. internacionálou. „Podle toho, jak se mně nyní jeví evropské poměry, je rozhodně užitečné nechat zatím formální organizaci Internacionály ustoupit do pozadí,“ napsal Marx v roce 1873 (K. Marx-B. Engels, Spisy 33, Praha 1971, s. 674). V roce 1876 byla I. internacionála na philadelphském kongresu oficiálně rozpuštěna. — 181

⁶² *Bernsteinovština* (bersteinismus) — protimarxistický směr v mezinárodní sociální demokracii; vznikl koncem 19. století v Německu a byl nazván podle německého sociálního demokrata Eduarda Bernsteina. Bernstein byl přímým mluvčím pravicově oportunistických tendencí v německé sociální demokracii, které se zvlášť jasně projeví po Engelově smrti v roce 1895.

V letech 1896—1898 uveřejnil Bernstein v teoretickém orgánu německé sociální demokracie *Die Neue Zeit* sérii článků pod společným názvem *Problémy socialismu*, v nichž otevřeně revidoval marxismus. Levé křídlo německé sociální demokracie začalo proti Bernsteinovi bojovat na stránkách svých novin, avšak ústřední výbor strany proti Bernsteinovi a bersteinismu nevystoupil. V červenci 1898 zahájil časopis *Die Neue Zeit* polemiku proti Bernsteinovi a revizionismu Plechanovým článkem *Bernstein a materialismus*^[228].

V březnu 1899 vyšly Bernsteinovy články knižně pod názvem *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*^[196]. Za knihu se postavilo pravé křídlo německé sociální demokracie a oportunistické živly v ostatních stranách II. internacionály. Bernsteinova hesla „svobody kritiky“ se chopili rovněž ruští legální marxisté a ekonomisté. Carská cenzura povolila tři ruská vydání Bernsteinovy knihy a Zubatov ji doporučoval dělníkům k četbě.

Na sjezdech německé sociální demokracie ve Stuttgartu (říjen 1898), v Hannoveru (říjen 1899) a v Lübecku (září 1901) byl sice bersteinismus odsouzen, avšak strana se od Bernsteina nedistancovala, protože většina jejích vůdců k němu zaujímalá smířlivecké stanovisko. Bernsteinovci nadále veřejně propagovali revizio-

nistické ideje ve svém teoretickém orgánu Sozialistische Monatshefte a ve stranických organizacích.

Jedině bolševická strana v čele s Leninem energicky bojovala proti bernsteinismu a jeho stoupencům a následovníkům.

Kromě prací uveřejněných v tomto svazku kritizoval Lenin bernsteinovce rovněž v knize Co dělat? (viz Spisy 5, Praha 1953, s. 359—545), v člancích Marxismus a revizionismus (viz Spisy 15, Praha 1958, s. 25—36), Neshody v evropském dělnickém hnutí (viz Spisy 16, Praha 1958, s. 356—363) aj. — 181

⁶³ Viz K. Marx, Bída filozofie (K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 190—196). — 182

⁶⁴ Lenin zde kritizuje známou tezi lassallovců, že vůči dělnické třídě jsou všechny ostatní třídy jedinou reakční masou. Tato teze byla pojata do programu německých sociálních demokratů^[230], který byl schválen roku 1875 na gothajském sjezdu, na němž se sloučily dvě dosud samostatně existující německé socialistické strany — eisenachští a lassallovci.

Marx poukázal na protirevoluční charakter této teze v Kritice gothajského programu (viz K. Marx-B. Engels, Spisy 19, Praha 1966, s. 51). — 183

⁶⁵ *Severní svaz ruských dělníků* — jedna z prvních revolučně politických organizací dělnické třídy v Rusku. Svaz založili v Petrohradě koncem roku 1878 zdejší dělníci — zámečník Viktor Obnorskij a truhlář Stěpan Chalturin. Na dělnických schůzích 23. a 30. prosince 1878 byl schválen program Svazu, v němž bylo řečeno, že Svaz má svými úkoly velmi blízko k západním sociálně demokratickým stranám. Program charakterizoval historickou úlohu dělnické třídy, uznával ji za pokrokovou třídu společnosti a žádal pro dělnictvo politická práva a svobody jako nezbytnou podmínku osvobození od vykořisťování a rovněž vyzýval dělníky celého Ruska k třídnímu boji společně s proletariátem ostatních zemí. Za konečný cíl si vytkl „svržení existujícího politického a hospodářského zřízení státu jakožto zřízení krajně nespravedlivého“. Avšak program Svazu nesl ještě jisté stopy narodnického vlivu.

Začátkem roku 1879 měl Svaz asi 200 členů a stejný počet sympatizujících. Jeho vedení z něho chtělo učinit celoruskou dělnickou organizaci. Svaz se aktivně účastnil stávkového boje proletariátu. Jedním z vůdců velké petrohradské stávky v roce 1879 v továrně Nová přádelna bavlny byl člen této organizace P. A. Moisejenko. Svaz vydal několik svolání k dělníkům a fi-

nančně podporoval stávkující. V roce 1879 a začátkem roku 1880 carská vláda Svaz rozehnala. Jeho členové ještě stačili 15. února 1880 vydat jedině číslo prvních dělnických novin v Rusku *Rabočaja zarja*, avšak téměř celý náklad byl konfiskován. — 184

- ⁶⁶ *Jihoruský svaz dělníků* — první dělnická revolučně politická organizace v Rusku; založil ji v dubnu—květnu 1875 v Oděse revoluční intelektuál J. O. Zaslavskij. Svaz vznikl z dělnických kroužků, které zřídily záložnu a spořitelnu. Ve stanovách Svazu se poprvé v dějinách ruského dělnického hnutí hovořilo o boji dělnictva proti útlaku kapitálu a o tom, že dělníci mohou dosáhnout uznání svých práv „jedině násilným převratem“.

Svaz měl kolem 60 aktivních členů a asi 150—200 dělníků sympatizovalo s jeho činností. Členové se scházeli, četli a rozšiřovali revolučně demokratickou literaturu, aktivně se podíleli na organizování stávek. Svaz se pokoušel rozšířit svůj vliv na dělnictvo v průmyslových městech jižního Ruska (Rostov na Donu, Charkov, Taganrog aj.). V Rostově na Donu se žákům Zaslavského podařilo založit pobočku Svazu. V prosinci 1875 po osmi- až devítiměsíční existenci carská vláda Svaz rozehnala. Jeho členové, kteří zůstali na svobodě, pokračovali v revoluční činnosti. — 184

- ⁶⁷ *Rabočaja mysl* — list ekonomistů, vycházel od října 1897 do prosince 1902. Vyšlo šestnáct čísel. První dvě čísla byla rozmnožena na mimeografu v Petrohradě, 3.—11. číslo vyšlo v Berlíně, 12.—15. číslo ve Varšavě; také poslední, 16. číslo vyšlo v zahraničí. List redigoval K. M. Tachtarjov aj.

Lenin kritizoval názory listu *Rabočaja mysl* v článku *Zpětný směr v ruské sociální demokracii* (viz tento svazek, s. 250—280), v článkách uveřejněných v *Jiskře* a v knize *Co dělat?* — 185

- ⁶⁸ *S.-Petěrburgskij rabočiĭ listok* — ilegální noviny, orgán petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy. Vyšla dvě čísla: 1. číslo v únoru 1897 (označeno jako lednové) bylo rozmnoženo na mimeografu v Rusku v počtu 300—400 výtisků, 2. číslo vyšlo tiskem v září 1897 v Ženevě.

List zdůrazňoval, že je nutno spojovat hospodářský boj dělnické třídy s obsáhlými politickými požadavky a založit dělnickou stranu. — 185

- ⁶⁹ *Rabočaja gazeta* — ilegální orgán kyjevské skupiny sociálních demokratů. Vyšla dvě čísla: 1. číslo v srpnu 1897 a 2. číslo v pro

sinci téhož roku (označeno jako listopadové). Člen redakce listu P. L. Tučapskij při cestě do zahraničí seznámil z pověření redakce s 1. číslem listu Plechanova a ostatní členy skupiny Osvobození práce a získal od nich souhlas ke spolupráci. Plechanov se v dopise členům redakce pozitivně vyjádřil o listu jako o celoruském sociálně demokratickém orgánu a podotkl, že je třeba věnovat větší pozornost politickému boji proletariátu. Druhé číslo bylo už v důsledku spojení s představiteli skupiny Osvobození práce politicky vyhraněnější. I. sjezd SDDSR v březnu 1898 uznal list Rabočaja gazeta za oficiální orgán strany. Po sjezdu však byli členové ústředního výboru a redakce listu Rabočaja gazeta pozatýkáni a tiskárna zničena, takže třetí číslo připravené k sazbě nevyšlo. O pokusu obnovit vydávání listu v roce 1899 viz tento svazek, s. 191—193, a také práci Co dělat? (Spisy 5, Praha 1953, s. 512). — 185

⁷⁰ *První sjezd SDDSR* se konal ilegálně v Minsku 1.—3. (13.—15.) března 1898. Svolání sjezdu navrhl Lenin v roce 1896, v době, kdy byl vězněn v Petrohradě. Zatčení vedoucích osobností petrohradského Svazu boje v čele s Leninem a jejich vypovězení na Sibiř prakticky znemožnilo jeho svolání, protože poté vzrostl vliv oportunistického křídla uvnitř Svazu.

Sjezd připravovala kyjevská sociálně demokratická organizace (zvláštní skupina ustavená na předsjezdové konferenci v březnu 1897), kterou policejní zatýkáni nepostihlo a která měla dobrý konspirativní aparát. Sjezd byl svolán v období boje proti silicím oportunistickému směru v sociální demokracii — ekonomismu.

Sjezdového jednání se účastnilo devět delegátů za šest organizací (po jednom za petrohradský, moskevský, kyjevský a jekatěrinoslavský Svaz boje za osvobození dělnické třídy, dva delegáti za skupinu kyjevského listu Rabočaja gazeta a tři za Bund).

Sjezd se usnesl, že místní Svazy boje a Bund mají splynout v jednotnou Sociálně demokratickou dělnickou stranu Ruska. V národnostní otázce přiznal sjezd každému národu právo na sebeurčení. Do ústředního výboru byl zvolen představitel petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy (S. I. Radčenko), kyjevského listu Rabočaja gazeta (B. L. Ejdelman) a Bundu (A. A. Kremer). Za oficiální orgán strany byla uznána Rabočaja gazeta. Účastníci sjezdu poslali pozdrav Plechanovovi.

Manifest SDDSR, vydaný ústředním výborem jménem sjezdu záhy po jeho skončení, postavil do popředí boj za politické svobody, zdůraznil důležitost boje proti absolutismu a poukázal na to, jak tento boj souvisí s dalším bojem proti kapitalismu a buržoazii.

Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí byl prohlášen za zahraniční zastoupení strany.

Sjezd vyhlásil založení Sociálně demokratické dělnické strany Ruska, nevytvořil však stranu jako jednotný celek. Ústřední výbor byl brzy po sjezdu zatčen. Sjezd nevypracoval program, jeho politická linie nebyla dost marxisticky vyhraněná, pokud šlo o vymezení historických úkolů ruského proletariátu. Nicméně znamenal I. sjezd SDDSR pokrok ve sjednocení politicky se probouzejícího proletariátu kolem revoluční sociální demokracie. — 186

- ⁷¹ *Narodnaja volja* — tajná politická organizace narodnických teroristů; vznikla v srpnu 1879 po rozštěpení narodnické organizace Zemlja i volja. V čele organizace Narodnaja volja stál výkonný výbor, jehož členy byli A. I. Željabov, A. D. Michajlov, M. F. Frolenko, N. A. Morozov, V. N. Fignerová, S. L. Perovská, A. A. Kvjatkovskij aj. Bezprostředním cílem organizace bylo svržení samoděržaví. Podle programu měl být na základě všeobecného volebního práva zvolen „lidový zastupitelský orgán“, vyhlášeny demokratické svobody, půda předána lidu a vypracována opatření pro přechod továren a závodů do rukou dělníků. „Narodovoljovci udělali krok kupředu, neboť přešli k politickému boji, ale nepodařilo se jim spojit jej se socialismem,“ napsal Lenin (Spisy 8, Praha 1954, s. 64).

Narodovoljovci hrdinně bojovali proti carskému samoděržaví. Protože však vycházeli z chybné teorie o aktivních „hrdinech“ a pasívním „davu“, domnívali se, že mohou změnit společnost bez účasti lidu, jen svými silami, individuálním terorem, zastrašováním a dezorganizací vlády. Jejich teroristický boj nebyl podpořen masovým revolučním hnutím, a proto se vládě podařilo krutým pronásledováním, popravami a provokacemi organizaci rozbít.

Po roce 1881 se Narodnaja volja rozpadla a několikrát pokusy v 80. letech o její obnovení byly bezvýsledné. Tak v roce 1886 vznikla teroristická skupina vedená A. I. Uljanovem (bratrem V. I. Lenina) a P. J. Ševyrjovem, jež pokračovala v tradicích organizace Narodnaja volja. Po neúspěšném pokusu o atentát na Alexandra III. v roce 1887 byla skupina odhalena a její aktivní členové popraveni.

Lenin kritizoval utopický program narodovoljovců, ale velmi si cenil jejich obětavého boje proti carismu, vysoce hodnotil jejich konspirativní metody a přísně centralizovanou organizaci. — 187

- ⁷² *Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí* byl založen v roce 1894 v Ženevě z podnětu skupiny Osvobození práce. Podmínkou člen-

ství ve Svazu bylo uznání programu této skupiny. Skupina dostala za úkol redigovat publikace Svazu a v březnu 1895 mu dala k dispozici svou tiskárnu. V létě roku 1895 za Leninova pobytu v zahraničí bylo rozhodnuto, aby Svaz vydával sborníky Rabotnik. Ruští sociální demokraté, z jejichž podnětu se sborníky vydávaly, však požadovali, aby je redigovala skupina Osvobození práce. Svaz vydal 6 čísel sborníku, 10 čísel jeho přílohy Listok Rabotnika, Leninův Výklad zákona o pokutách (1897), Plechanovovu práci Další tažení proti ruské sociální demokracii (1897) aj.

I. sjezd SDDSR (březen 1898) uznal Svaz za představitele strany v zahraničí. Později získaly ve Svazu převahu oportunistické živly — ekonomisté (tzv. mladí). Oportunistická většina na I. sjezdu Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí, který se konal v listopadu 1898 v Curychu, odmítla vyjádřit solidaritnost s Manifestem I. sjezdu SDDSR. Skupina Osvobození práce prohlásila na I. sjezdu Svazu, že odmítá redigovat publikace Svazu s výjimkou 5.—6. č. sborníku Rabotnik a Leninových brožur Úkoly ruských sociálních demokratů⁷³ a Nový tovární zákon. V dubnu 1899 začal Svaz vydávat časopis Rabočeje dělo, jehož redaktory se stali ekonomisté B. N. Kričevskij, V. P. Ivanšin (který pomáhal redigovat také list Rabočaja mysl) a P. F. Těplov. Svaz ve svých prohlášeních sympatizoval s Bernsteinem, s millerandisty apod. Boj ve Svazu trval až do jeho II. sjezdu (duben 1900 v Ženevě) a pokračoval i na sjezdu. Proto skupina Osvobození práce a její stoupenci sjezd opustili a vytvořili samostatnou organizaci Sociální demokrat.

Na II. sjezdu SDDSR v roce 1903 zaujímali představitelé Svazu krajně oportunistické stanovisko, a když sjezd uznal za jedinou organizaci strany v zahraničí Zahraniční ligu ruské revoluční sociální demokracie, opustili sjezd. Usnesením II. sjezdu byl Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí rozpuštěn (viz KSSS v rezolucích a usneseníh sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, díl I, Praha 1954, s. 47). — 188

⁷³ Články *Náš program, Náš nejbližší úkol a Naléhavá otázka* napsal Lenin ve vyhnanství. Byly určeny pro list Rabočaja gazeta, který I. sjezd SDDSR uznal za oficiální orgán strany. V roce 1899 se ústřední výbor Bundu pokusil obnovit vydávání listu a redakční skupina nabídla Leninovi jeho redigování a později spolupráci. Články poslal Lenin zároveň s dopisem redakční skupině. Vydávání listu se však nepodařilo obnovit a články zůstaly neuveřejněny. Na obálku, v níž byly uloženy, si Lenin poznamenal: „Článečky pro obnovenou R. G. (1899). Bund vrátil v lednu 1901.“ — 189

- ⁷⁴ Bernsteinovo prohlášení, že s jeho názory souhlasí většina ruských sociálních demokratů (poznámky na s. 170 a 173 prvního německého vydání knihy *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*), bylo odpovědí na Plechanovův článek v časopise *Die Neue Zeit*, který otvíral diskusi o Bernsteinových článcích, obsažených později v knize *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*. Bernstein chtěl tímto prohlášením zdůraznit, že Plechanov, který žije v emigraci, nereprezentuje názory „ruských sociálních demokratů působících v Rusku“. — 192
- ⁷⁵ Jde o rozkol na prvním sjezdu Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí v listopadu 1898 v Curychu. — 192
- ⁷⁶ Sborník *Proletarskaja borba* č. 1 uralské sociálně demokratické skupiny byl vytištěn v zimě 1898—1899 v tiskárně skupiny. Autoři sborníku zastávali stanovisko ekonomismu a tvrdili, že není nutné zakládat samostatnou politickou stranu dělnické třídy, že politickou revoluci lze uskutečnit generální stávkou. Lenin charakterizuje a hodnotí názory autorů tohoto sborníku ve IV. kapitole své práce *Co dělat?* (viz *Spisy* 5, Praha 1953, s. 459—460). — 192
- ⁷⁷ Jde o Návrh programu naší strany (viz tento svazek, s. 211 až 249). — 192
- ⁷⁸ Jde o svolání II. sjezdu SDDSR, který měl schválit program strany, stanovy a ustavit stranická centra (ústřední výbor a redakci ústředního orgánu). Sjezd, který se konal v červenci—srpnu 1903, připravovaly v letech 1900—1903 redakce *Jiskry* a *jiskrovské* organizace v Rusku i v cizině. Pokus svolat II. sjezd v roce 1900 podnikl jekatěrinoslavský výbor za podpory Bundu a Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí, jehož vedení se zmocnili ekonomisté. Měl se konat ve Smolensku na jaře 1900. Zástupce jekatěrinoslavského výboru I. Ch. Lalajanc, který se podílel na přípravách sjezdu, přijel v únoru 1900 do Moskvy a jednal s Leninem, aby sjezd obnovil vydávání listu *Rabočaja gazeta* a schválil redakci ve složení V. I. Lenin, A. N. Potresov a L. Martov (J. O. Cederbaum). Lenin a členové skupiny *Osvobození práce* pokládali svolání sjezdu za předčasné (viz tento svazek, s. 329 až 331, 360); avšak skupina *Osvobození práce* nemohla odmítnout účast na sjezdu; pověřila proto Lenina, aby ji na sjezdu zastupoval, a poslala mu ze zahraničí mandát. Sjezd se však nekonal, protože v celé řadě sociálně demokratických organizací došlo během dubna a května 1900 k rozsáhlému zatýkání (viz *Spisy* 5, Praha 1953, s. 512—514). — 192

- ⁷⁹ Zprostředkovací instancí mohla být L. M. Knipovičová (Astrachaň) nebo L. Martov (Turuchansk), jehož prostřednictvím tlumočil ÚV Bundu Leninovi nabídku spolupráce s listem Rabočaja gazeta. — 193
- ⁸⁰ Je míněn Plechanovův článek Bernstein a materialismus^[228], otištěný v červenci 1898 ve 44. čísle orgánu německé sociální demokracie Die Neue Zeit s touto redakční poznámkou: „Tímto otevíráme diskusi o Problémech socialismu, jak je nastínil E. Bernstein. Další články proti Bernsteinovi máme příslibeny.“ Koncem října—začátkem listopadu 1898, kdy Plechanov otiskl v 253.—255. čísle Sächsische Arbeiter-Zeitung článek Zač mu máme děkovat? Otevřený dopis Karlu Kautskému, v němž psal, že ve chvíli, kdy jde o to, „kdo koho pohřbí: *Bernstein sociální demokracii, nebo sociální demokracie Bernsteina*,“ projevil Kautsky smířlivost k nepříteli socialismu. „Už předem sympatizujete s Bernsteinem, a proto jste velmi nespravedlivý,“ psal Plechanov Kautskému. Lenin o tomto Plechanovově článku věděl, a proto si 1. září 1900 jeho články vyžádal (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 263—264). Články G. V. Plechanova viz G. V. Plechanov, Vybrané filozofické spisy II, Praha 1960, s. 322—346). — 195
- ⁸¹ *Hannoverský sjezd německé sociální demokracie* se konal ve dnech 9.—14. října 1899. K hlavní otázce programu — Útoky na základní názory a taktiku strany — vypracoval referát^[234] August Bebel. Lenin napsal, že jeho projev „bude nadlouho vzorem, jak je třeba hájit marxistické názory a bojovat za skutečně socialistický ráz dělnické strany“ (Spisy 19, Praha 1959, s. 295). Sjezd se sice vyjádřil proti Bernsteinovým revizionistickým názorům, avšak důkladné kritice bernsteinovštinu nepodrobil. — 195
- ⁸² Lenin má na mysli stávky petrohradských dělníků, především textilních, v roce 1895 a zejména v roce 1896. Stávka v roce 1896 vypukla 23. května v Kalinkinské přádelně bavlny proto, že její majitelé odmítli zaplatit dělníkům plnou mzdu za volné dny u příležitosti korunovace Mikuláše II. Stávka brzy zachvátila všechny nejdůležitější petrohradské přádelny a tkalcovny a poté i velké strojírenské závody, gumárnu, papírnu a cukrovar. Tehdy petrohradský proletariát poprvé společně vystoupil proti vykořisťovatelům. Stávky se zúčastnilo přes 30 000 dělníků. Vedl ji petrohradský Svaz boje za osvobození dělnické třídy, který vydával letáky a provolání vyzývající dělnictvo, aby svorně a neústupně hájilo svá práva. Svaz boje také vytiskl a rozšířil základní požadavky stávků-

jících: zkrácení pracovní doby na 10 ½ hodiny, zvýšení úkolových sazeb, včasné vyplácení mezd atd.

Zpráva o stávce zapůsobila v zahraničí obrovským dojmem. Psalo se o ní v berlínském Vorwärtsu i ve vídeňském listu Arbeiter-Zeitung. Blahopřání anglických dělníků, podepsané vůdci všech socialistických a odborových organizací, bylo přeloženo do ruštiny a Svaz boje je rozšířil mezi petrohradskými dělníky. Shromáždění londýnských tradeunionů informovala o stávce V. I. Zasuličová, promluvila i Marxova dcera Eleanor Marxová-Avelingová a jejich projevy byly přijaty s nadšením. Přítomní uspořádali sbírku na pomoc stávkujícím a stejné sbírky byly zorganizovány v jednotlivých odborových svazech. Sbírký se prováděly rovněž v Německu, Rakousku a Polsku. Londýnský kongres II. internacionály, který se sešel v červenci 1896, nadšeně vyslechl Plechanovovu zprávu o stávce roku 1896 a schválil zvláštní rezoluci — pozdrav ruským dělníkům, kteří bojují proti „jedné z posledních bašt evropské reakce“.

Petrohradské stávky podpořily rozmach dělnického hnutí v Moskvě a v dalších ruských městech, donutily vládu urychlit revizi továrních zákonů a 2.(14.) června 1897 vydat zákon o zkrácení pracovní doby v továrnách a závodech na 11 ½ hodiny^[106]. Jak později napsal Lenin, tyto „stávky zahájily éru ustavičně se pak vzímajícího dělnického hnutí, tohoto nejmocnějšího činitele celé naší revoluce“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 89). — 197

⁸³ Viz K. Marx-B. Engels, Manifest Komunistické strany, Spisy 4, Praha 1958, s. 436. — 200

⁸⁴ *Výjimečný zákon proti socialistům* vydala v Německu v roce 1878 Bismarckova vláda proti dělníkům a socialistickému hnutí. Zakazovaly se jím všechny organizace sociálně demokratické strany, masové dělnické organizace, dělnický tisk, zabavovala se socialistická literatura, sociální demokraté byli pronásledováni a vypovídáni. Avšak tyto represálie nezlomily sociálně demokratickou stranu, jež svou činnost přizpůsobila ilegality: v zahraničí vycházel ústřední orgán strany Der Socialdemokrat a pravidelně se scházely stranické sjezdy (v letech 1880, 1883 a 1887); v Německu se rychle obnovovaly v ilegality sociálně demokratické organizace a skupiny, v jejichž čele stál ilegální ústřední výbor. Zároveň strana využívala co nejvíce legálních možností k pevnějšímu spojení se širokými vrstvami lidu. Její vliv neustále vzrůstal, počet hlasů pro sociální demokraty při volbách do Říšského sněmu se od roku 1878 do roku 1890 více než ztrojnásobil.

Německým sociálním demokratům významně pomáhali Marx a Engels. Roku 1890 byl výjimečný zákon proti socialistům pod tlakem narůstajícího masového dělnického hnutí zrušen. — 207

- ⁸⁵ *Vorwärts* — deník, ústřední orgán německé sociální demokracie. Z rozhodnutí stranického sjezdu v Halle vycházel od roku 1891 v Berlíně pod názvem *Vorwärts*. *Berliner Volksblatt* jako pokračování listu *Berliner Volksblatt* vycházejícího od roku 1884. Engels v tomto listě bojoval proti nejrůznějším projevům oportunistu. Od druhé poloviny 90. let, po Engelsově smrti, se redakce *Vorwärtsu* zmocnilo pravicové křídlo strany a list soustavně uveřejňoval články oportunistů. *Vorwärts* tendenčně zkresloval boj proti oportunismu a revizionismu v SDDSR, podporoval ekonomisty a později, po rozštěpení strany, menševiky. V letech reakce uveřejňoval pomlouvačné články Trockého, kdežto Leninovi a jiným bolševikům neumožňoval tyto pomluvy vyvracet a objektivně hodnotit situaci ve straně. Za první světové války hlásal *Vorwärts* sociálsocialismus; po Říjnové revoluci se zaměřil na protisovětskou propagandu. Vycházel do roku 1933. — 208
- ⁸⁶ *Zur Kritik* — zkrácený název Marxovy knihy *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (viz K. Marx-B. Engels, Spisy 13, Praha 1963, s. 31—189). Lenin se zde odvolává na ruské vydání z roku 1896[⁸¹]. — 213
- ⁸⁷ *Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* — deník, vycházel v Kolíně nad Rýnem od 1. ledna 1842 do 31. března 1843. Založili jej představitelé porýnské buržoazie, opozičně naladění vůči pruskému absolutismu. Přispívali do něho i někteří leví hegelovci. Od dubna 1842 spolupracoval s listem Marx, od října téhož roku se stal jedním z redaktorů. V *Rheinische Zeitung* byla uveřejněna rovněž řada Engelsových článků. Za Marxovy redakce nabýval list stále vyhraněnější revolučně demokratický charakter. Zaměření *Rheinische Zeitung*, které byly v Německu stále populárnější, vyvolalo znepokojení a nelibost ve vládních kruzích a reakční tisk proti nim rozpoutal štvavou kampaň. Dne 19. ledna 1843 se pruská vláda rozhodla od 1. dubna 1843 list zastavit a po zbývající dobu jej podrobit mimořádně přísné dvojí cenzuře. Protože akcionáři *Rheinische Zeitung* chtěli dát novinám umírněnější ráz, a tím dosáhnout zrušení vládního nařízení, oznámil Marx 17. března 1843, že z redakce odchází. — 213
- ⁸⁸ Lenin má na mysli Marxův a Engelsův Manifest Komunistické

strany vydaný v roce 1848 (viz K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 423—462). — 213

⁸⁹ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 13, Praha 1963, s. 38. — 214

⁹⁰ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 13, Praha 1963, s. 39. — 214

⁹¹ Knihu Karla Kautského *Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik*^[208] přeložil Lenin společně s N. K. Krupskou, která později napsala: „Jednou nám poslal Potresov na dva týdny Kautského knihu proti Bernsteinovi, nechali jsme všeho a přeložili ji v termínu — za dva týdny.“ (N. K. Krupská, *Vzpomínky na Lenina*, Praha 1958, s. 32.) K vydání překladu však tehdy nedošlo.

V roce 1900 představitel skupiny Rabočeje známý M. V. Smirnov navrhl v Rusku jednomu členu skupiny Jiskra vydat tento překlad. Dne 3. ledna 1901 psal Lenin v dopise V. P. Noginovi, že skupina Jiskra by chtěla vydat Kautského „pod svou firmou“, a tázal se, zda by skupina Rabočeje známá nemohla alespoň částečně financovat vydání této knihy. Avšak ani tentokrát k jejímu vydání nedošlo.

V roce 1905 byl překlad vydán ve Lvovičově vydavatelství ve zkráceném znění pod názvem K. Kautsky, *Sborník statí* (kapitoly: Materialistické pojetí dějin. — Dialektika. — Hodnota. — Velkovýroba a malovýroba. — Zvýšení počtu majetných. — Akciové společnosti. — Upotřebením nadhodnoty. — Nový střední stav. — Teorie krizí). V prvním vydání nebylo jméno překladatele uvedeno, ve druhém vydání (1906) bylo uvedeno: „Přeložil Lenin.“ — 221

⁹² *Návrh programu naší strany* napsal Lenin ve vyhnanství. Svědčí o tom Leninova poznámka na rukopisu „1899“ a rovněž dopis redakční skupině listu Rabočaja gazeta (viz tento svazek, s. 192). V rukopise se uvádí rok 1900, což lze patrně vysvětlit tím, že číslo listu, pro které byl Návrh určen, mělo vyjít v roce 1900. Návrh programu naší strany je pokračováním Leninových prací o programových otázkách, na nichž začal pracovat ve vězení v letech 1895—1896 (viz *Návrh a výklad programu sociálně demokratické strany*, Sebrané spisy 2, Praha 1980, s. 93—120). — 223

⁹³ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 34, Praha 1971, s. 167. — 225

⁹⁴ Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1953, s. 804. — 229

⁹⁵ *Erfurtský program* Sociálně demokratické strany Německa^[231] byl přijat v říjnu 1891 na sjezdu v Erfurtu. Ve srovnání s gothajským programem z roku 1875 znamenal krok vpřed; vycházel z marxistického učení o nevyhnutelném zániku kapitalistického výrobního způsobu a jeho nahrazení socialistickým výrobním způsobem a zdůrazňoval, že dělnická třída musí vést politický boj, že strana je organizátorkou tohoto boje apod. Nicméně i erfurtský program měl řadu chyb. Engels podrobil návrh erfurtského programu zevrubné kritice, varoval před oportunistickou deformací marxismu v programových otázkách a k jednotlivým bodům navrhl řadu oprav (viz Ke kritice návrhu sociálně demokratického programu z roku 1891. K. Marx-B. Engels, Spisy 22, Praha 1967, s. 267 až 282); byla to v podstatě kritika oportunismu celé II. internacionály. Avšak vedení německé sociální demokracie zatajilo stranickým masám Engelsovu kritiku, takže se k jeho velmi závažným připomínkám při vypracovávání definitivního znění programu nepřihlédlo. Erfurtský program mlčky přešel diktaturu proletariátu, což Lenin považoval za jeho hlavní nedostatek, za zbabělý ústupek oportunismu. — 229

⁹⁶ Lenin připomíná letáky, které vláda vydala v době stávek v letech 1896—1897. V letáku z 15. června 1896 ministr financí S. J. Vitte^[12] vyzýval dělníky, aby neposlouchali „štváče“ (socialisty) a čekali zlepšení životních podmínek a ulehčení práce od vlády, „které leží na srdci stejně záležitosti továrníků jako dělníků“. Vitte vyhrožoval tresty za svévolné přerušení práce, což označoval za „nezákonné akce“.

Svaz boje za osvobození dělnické třídy odpověděl na pokus vlády oklamat dělníky těmito „podstrčenými“ letáky tím, že 27. června 1896 vydal tři letáky: Dělníkům tkalcoven a přádelen, Petrohradským dělníkům a Dělníkům Baltského závodu. Usvědčoval v nich Vitteho z farizejství a vyzýval dělníky, aby bojovali tak dlouho, dokud nedosáhnou svého velkého cíle — osvobození dělnické třídy, a kladl řadu požadavků pod pohrůzkou, že nebude-li vláda ochotna je splnit, bude vyhlášena stávka. Svaz boje s odvoláním na zkušenosti petrohradských tkalců psal: „Stávka je naším nejlepším a nejspolehlivějším prostředkem... čím častější budou stávky, tím větší strach budou páni mít a tím rychleji přistoupí na ústupky.“ — 232

⁹⁷ Lenin má na mysli *Dočasné ustanovení o konání vojenské povinnosti vysokoškoláků, kteří byli z vysokých škol vyloučeni za vyvolávání hromadných nepokojů*^[18], schválené 29. července (10. srpna) 1899, v němž se

pravilo: „Čl. 1. Studující vysokých škol za vyvolávání hromadných nepokojů na vysokých školách nebo mimo ně, za podněcování k těmto nepokojům, za smluvené tvrdohlavé neplnění studijních povinností a za podněcování k takovému jednání podléhají na základě níže uvedených ustanovení vyloučení z vysokých škol a povolání k výkonu vojenské služby, i když mají odklad z rodinných důvodů, nebo vzhledem ke svému vzdělání, nebo dosud nedosáhli odvodního věku, nebo byli losováním osvobozeni od služby v armádě. Poznámka: Toto opatření nezbavuje odpovědnosti podle příslušných nařízení ty, kdo se dopustili trestných činů, podléhající stíhání na základě existujících zákonných ustanovení... Čl. 8. Ti, kteří podléhají povolání k výkonu vojenské služby... a přitom jsou podle lékařského dobrozdání neschopni aktivní služby, budou přiděleni ke službám pomocným...“ Studenti měli být povoláni k vojenské službě na jeden až tři roky.

Studenti všech ruských vysokých škol vznesli požadavek, aby Dočasné ustanovení bylo zrušeno (viz Leninův článek Z trestu rukuje 183 vysokoškolských studentů, tento svazek, s. 391—396). — 232

⁹⁸ *Služebnost* — právo užívat cizího majetku. V tomto případě má Lenin na mysli pozůstatky nevolnické závislosti v Západním kraji. Po reformě z roku 1861 byly rolníkům uloženy další povinnosti ve prospěch statkářů za právo užívat veřejných cest, luk, pastvin, napajedel apod. — 241

⁹⁹ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 8, Praha 1960, s. 230. — 242

¹⁰⁰ *Svaz boje za osvobození dělnické třídy*, založený na podzim 1895 V. I. Leninem, sdružoval asi dvacet petrohradských marxistických dělnických kroužků. Svaz boje vycházel při své práci ze zásad centralismu a přísné kázně. V čele Svazu stála ústřední skupina, jejímiž členy byli V. I. Lenin, A. A. Vanějev, P. K. Zaporožec, G. M. Kržižanovskij, N. K. Krupská, L. Martov, M. A. Silvin, V. V. Starkov aj. Činnost Svazu bezprostředně řídilo pět členů skupiny v čele s Leninem. Organizace byla rozdělena na skupiny podle obvodů. Spojení mezi těmito skupinami a továrnami udržovali nejvědomější dělníci (I. V. Babuškin, V. A. Šelgunov aj.). V závodech měl Svaz organizátory, kteří shromažďovali informace a rozšiřovali literaturu; ve velkých podnicích vznikaly dělnické kroužky.

Svaz boje začal jako první v Rusku spojovat socialismus s dělnickým hnutím a přešel od propagování marxismu v poměrně úzkém kruhu uvědomělých dělníků v kroužcích k politické agitaci

mezi širokými masami proletariátu. Svaz řídil dělnické hnutí a sjednocoval boj dělníků za hospodářské požadavky s politickým bojem proti carismu. V listopadu 1895 zorganizoval stávkou v Torn-tonově textilní továrně. V létě roku 1896 se konala pod vedením Svazu slavná stávka petrohradských textilních dělníků za účasti více než 30 000 stávkujících. Svaz boje vydával pro dělníky letáky a brožury a připravoval vydávání listu *Rabočeje dělo*. Redaktorem publikací Svazu boje byl V. I. Lenin. Svaz rozšířil svůj vliv i mimo Petrohrad. Z jeho podnětu se sjednotily v podobné svazy dělnické kroužky v Moskvě, Kyjevě, Jekatěrinoslavi a v dalších městech a oblastech Ruska.

V prosinci 1895 zasadila carská vláda Svazu boje těžkou ránu: v noci z 8. na 9. (z 20. na 21.) prosince 1895 byla zatčena značná část členů Svazu v čele s Leninem; bylo zabaveno i první číslo listu *Rabočeje dělo* připravené k tisku. Jako odpověď na zatčení Lenina a ostatních členů Svazu byl vydán leták s politickými požadavky, jenž zároveň poprvé oznámil existenci Svazu boje.

Lenin řídil činnost Svazu i z vězení, pomáhal mu svými radami, posílal jeho členům šifrované dopisy a letáky, napsal brožuru *O stávkách* (nebyla dosud nalezena) a *Návrh a výklad programu sociálně demokratické strany* (viz *Sebrané spisy 2*, Praha 1980, s. 93—120).

Význam petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy spočíval v tom, že to byl podle Leninových slov důležitý zárodek revoluční strany, která se opírá o dělnické hnutí a řídí třídní boj proletariátu.

V únoru 1897 uspořádali staří vedoucí pracovníci Svazu po svém propuštění z vězení a před odchodem do vyhnanství společnou schůzi „starých“ a „mladých“, na níž se projevil názorový neshody v základní otázce úkolů sociální demokracie v Rusku. „Staří“ trvali na upevnění Svazu boje jako vedoucí politické organizace dělnické třídy, „mladí“ prosazovali stanovisko tradeunionistické, byli pro založení dělnických stávkových pokladen apod. Dlouhá nepřítomnost zakladatelů Svazu boje, kteří si odpykávali vyhnanství na Sibiři, a především Lenina usnadnila „mladým“ prosazení jejich politiky. Od poloviny roku 1898 se Svaz boje dostal do rukou ekonomistů, kteří prostřednictvím listu *Rabočaja mysl* šířili v Rusku myšlenky tradeunionismu a bernsteinismu. Avšak staří členové Svazu, kteří zůstali na svobodě, se v roce 1898 účastnili příprav a konání I. sjezdu SDDSR i vypracování Manifestu^[72], vydaného hned po sjezdu, a tím pokračovali v tradicích Svazu boje za osvobození dělnické třídy založeného Leninem. —

¹⁰¹ *Kyjevský Svaz boje za osvobození dělnické třídy* byl založen v březnu 1897 pod vlivem petrohradského Svazu boje usnesením kyjevské konference, která navrhla všem ruským sociálně demokratickým organizacím, aby se podle příkladu petrohradské organizace nazývaly Svaz boje za osvobození dělnické třídy. Svaz sjednotil ruskou a polskou sociálně demokratickou skupinu a skupinu Polské socialistické strany, celkem přes 30 členů. Kyjevský Svaz boje udržoval spojení s petrohradským (osobní styky, seznamování s proklamacemi petrohradského Svazu, s Leninovými programovými pracemi. Vedoucí osobnosti kyjevské sociálně demokratické organizace znaly Leninovu práci *Úkoly ruských sociálních demokratů*^[56], kterou petrohradský Svaz poslal v rukopise do Kyjeva). Kyjevský Svaz zahájil svou činnost vydáním májového provolání z roku 1897, které bylo rozšiřováno v jihoruských městech. Během roku 1897 rozšířil Svaz 6500 výtisků provolání ve více než 25 kyjevských továrnách. Zvláštní skupina Svazu vydala v témže roce dvě čísla listu *Rabočaja gazeta*, který plnil funkci celoruského sociálně demokratického orgánu. I. sjezd SDDSR v březnu 1898 uznal tento list za oficiální orgán strany. Ilegální literatura Svazu byla kolportována převážně v jihoruských městech. Vedle agitace se Svaz zabýval i propagandistickou činností v dělnických kroužcích a na dělnických schůzích. Kyjevský Svaz se významně podílel na přípravách a svolání I. sjezdu SDDSR. Brzy po sjezdu policie Svaz rozehnala; byla obsazena tiskárna listu *Rabočaja gazeta*, přemístěná z Kyjeva do Jekatěrinoslavi, a zabaveno velké množství ilegální literatury. Zatýkáni postihlo Kyjev a mnoho velkých měst v Rusku. Činnost kyjevského Svazu boje významně ovlivnila rozvíjení uvědomělosti a organizování dělnické třídy v Rusku v době, kdy se formovala revoluční marxistická strana. Členové sociálně demokratických skupin, kteří zůstali na svobodě, brzy ustavili novou ilegální organizaci, která dostala název Kyjevský výbor SDDSR. — 253

¹⁰² *Všeobecný židovský dělnický svaz v Litvě, Polsku a Rusku (Bund)* byl založen v roce 1897 na ustavujícím sjezdu židovských sociálně demokratických skupin ve Vilně. Sdružoval převážně poloproletářské židovské řemeslníky ze západoruských oblastí. Na I. sjezdu SDDSR (1898) vstoupil Bund do SDDSR „jako autonomní organizace, samostatná jen v otázkách týkajících se výlučně židovského proletariátu“ (KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, díl I, Praha 1954, s. 11).

Bund byl nositelem nacionalismu a separatismu v ruském dělnickém hnutí. V dubnu 1901 IV. sjezd Bundu žádal, aby byly

zrušeny organizační zásady přijaté na I. sjezdu SDDSR. Sjezd ve své rezoluci prohlásil, že považuje SDDSR za federativní svazek národních organizací a že Bund může být pouze její federativní součástí.

Na II. sjezdu SDDSR Bund vystoupil ze strany, protože sjezd jej odmítl uznat za jediného představitele židovského proletariátu. V roce 1906 byl Bund na základě usnesení IV. (sjednocovacího) sjezdu strany znovu přijat do SDDSR.

V SDDSR bundovci neustále podporovali oportunistické křídlo strany (ekonomisty, menševiky, likvidátory) a bojovali proti bolševismu a bolševikům. Proti bolševickému programovému požadavku práva národů na sebeurčení kladl Bund požadavek kulturní a národnostní autonomie. Za stolybinské reakce zastával Bund likvidátorské stanovisko a aktivně se podílel na vytvoření protistranického srpnového bloku. Za první světové války byli bundovci sociálšovinisty. V roce 1917 podporoval Bund kontrarevoluční prozatímní vládu a bojoval na straně nepřátel Říjnové revoluce. V letech zahraniční vojenské intervence a občanské války se bundovské vedení spojilo s kontrarevolucí. Zároveň však někteří řadoví členové Bundu začali spolupracovat se sovětskou mocí. V březnu 1921 se Bund sám rozpustil a část jeho členů vstoupila do KSR(b). — 253

¹⁰³ Lenin má na mysli závěrečnou část Martovovy brožury Rudý prapor nad Ruskem^[87], nazvanou Splynutí dělnického hnutí se socialismem. Aktuální úkoly dělnické sociálně demokratické strany. Brožura byla vydána v zahraničí v říjnu 1900. — 255

¹⁰⁴ Sborníky *Social-demokrat*^[166] — (literárně politická revue) vydávala v letech 1890—1892 v zahraničí (Londýn—Ženeva) skupina Osvobození práce; vyšly čtyři sešity. Sborníky se významně podílely na šíření marxistických idejí v Rusku.

Plechanovovy články, o nichž se Lenin zmiňuje, byly otištěny pod společným názvem N. G. Černyševskij^[124] ve sbornících č. 1—3 z roku 1890 a v č. 4 z roku 1892. Lenin znovu hodnotil Plechanovovu práci, když vyšla knižně v roce 1910 rusky ve vydavatelství Šipovnik; v knize jsou četné Leninovy poznámky (viz Spisy 38, Praha 1960, s. 510—566). — 267

¹⁰⁵ *Balalajkin* — postava z povídky M. J. Saltykova-Ščedrína Dnešní idyla^[155]; liberální žvanil, dobrodruh a lhář. — 275

¹⁰⁶ Článek *O stávkách* napsal Lenin ve vyhnanství pro list Rabočaja

gazeta. Měl mít tři části: I. význam stávek, II. zákony o stávkách, III. přehled některých stávek z posledních let (viz tento svazek, s. 192). V archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS je uložena pouze první část článku. Zda byly napsány další dvě, nebylo zjištěno. — 295

- ¹⁰⁷ K. Marx-B. Engels, Spisy 2, Praha 1961, s. 443. — 300
- ¹⁰⁸ Ke stávce v jaroslavské Velké textilce došlo v dubnu—květnu 1895. Důvodem ke stávce bylo, že správa závodu zavedla nové úkolové sazby, a tím se dělníkům snížily mzdy. Stávkovalo přes 4000 lidí. Do Jaroslavlle bylo povoláno vojsko (deset rot fanagorijského pluku), které stávku potlačilo. Při ozbrojeném zásahu byl jeden dělník zabit, 14 raněno, 11 osob předáno soudu. Na hlášení, předloženém carovi o událostech v jaroslavské textilce, Mikuláš II. poznamenal: „Děkuji udatným fanagorijcům za to, jak pevně a nesmlouvavě si vedli za nepokojů v továrně.“ — 302
- ¹⁰⁹ Lenin cituje výrok pruského ministra vnitra von Puttkammera. — 302
- ¹¹⁰ Recenzi knihy S. N. Prokopoviče Dělnické hnutí na Západě. Pokus o kritickou studii. Svazek I. Německo. Belgie^[133] (Petrohrad, 1899) napsal Lenin koncem roku 1899. První tři stránky a konec rukopisu se nezachovaly; rukopis byl zřejmě připravován k sazbě, neboť jsou v něm drobné opravy provedené Martovem. V tomto vydání je Leninův text uveden bez oprav. Vzhledem k tomu, že Prokopovičovu knihu petrohradský cenzurní výbor zadržel a vyšla až koncem ledna 1900, nebyla Leninova recenze tehdy uveřejněna. — 305
- ¹¹¹ *Novoje vremja* — deník, vycházel v Petrohradě v letech 1868—1917. Patřil různým vydavatelům, kteří ovlivnili jeho politickou orientaci. Zpočátku byl umírněně liberální, od roku 1876, kdy se jeho vydavatelem stal A. S. Suvorin, se změnil v orgán reakční šlechty a úřednictva. Propagoval velmocenský šovinismus a antisemitismus a svým přísluhováním vládě si vysloužil přezdívku „Jak račte?“. ●d roku 1905 byl orgánem černosotňovců. Po únorové buržoazně demokratické revoluci plně podporoval kontrarevoluční politiku prozatímní vlády a zuřivě štvál proti bolševikům. 26. října (8. listopadu) 1917 byl zastaven vojenským revolučním výborem při petrohradském sovětu. — 313

¹¹² Článek^[137] byl napsán koncem roku 1899 nebo začátkem roku 1900, o čemž svědčí zmínka o Doslovu redakce časopisu *Rabočeje* dělo k Protestu ruských sociálních demokratů. Lenin se mohl seznámit s jeho obsahem buď ze separátu z čísel 4—5 časopisu *Rabočeje* dělo (vyšlo v prosinci 1899) nebo z Plechanovova sborníku *Vademecum* pro redakci časopisu *Rabočeje* dělo^[130] (vyšel začátkem roku 1900). Při zmínce o Doslovu píše Lenin ve svém článku, že tento dokument „je jen další doklad hluboce mylného stanoviska redakce časopisu *Rabočeje* dělo, která se tak usilovně snaží zastírat názory ‚mladých ekonomistů‘ a vidět v nich jen úchylku jednotlivců“ (viz tento svazek, s. 323).

Vzhledem k tomu, že uveřejnění *Creda* v Protestu ruských sociálních demokratů a řady „ekonomistických“ dokumentů ve *Vademecu* pro redakci časopisu *Rabočeje* dělo bez vědomí jejich autorů vyvolalo plno stížností, požádal Lenin kyjevský výbor o souhlas, aby směl *Profession de foi* uveřejnit společně se svým článkem, jímž ho vyvrací. Kyjevský výbor k tomu souhlas nedal. Leninův článek byl rozšířen v opisech společně s *Profession de foi*, o čemž svědčí citáty, které z něho V. Akimov (*Machnovec*) uveřejnil ve své knize *Nástin vývoje sociální demokracie v Rusku*, Petrohrad 1906, s. 111 a 112. Akimov napsal, že odpůrci ekonomistů uveřejnili *Profession de foi* půl druhého roku po jeho napsání, tj. koncem roku 1900 nikoli proto, aby bylo rozšiřováno, ale proto, aby bylo kritizováno. — 316

¹¹³ *Moskovskije vědomosti* — nejstarší ruské noviny, které vydávala od roku 1756 moskevská univerzita zprvu jako leták. Od roku 1863 se pod vedením M. N. Katkova staly orgánem monarchistů a nacionalistů, vyjadřujícím názory nejreakčnějších vrstev statkářů a duchovenstva. Od roku 1905 patřily k hlavním orgánům černosotňovců. Vycházely až do Říjnové revoluce 1917. — 320

¹¹⁴ *Graždanin* — reakční časopis, který vycházel v Petrohradě v letech 1872—1914. Od 80. let 19. století byl orgánem radikálních monarchistů; redigoval jej kníže Meščerskij a financovala vláda. Nebyl příliš rozšířen, měl však vliv v kruzích vysoké byrokracie. — 320

¹¹⁵ *Jiskra* — první celoruský ilegální marxistický list; založil jej v roce 1900 Lenin. Sehrál rozhodující úlohu při založení revoluční marxistické strany dělnické třídy v Rusku.

Protože kvůli policejnímu pronásledování nemohl revoluční list vycházet v Rusku, promyslel Lenin už v sibiřském vyhnanství

do všech podrobností vydávání takového listu v zahraničí. Po návratu z vyhnanství v lednu 1900 přikročil okamžitě k realizaci svého plánu. V únoru 1900 jednal v Petrohradě s V. I. Zasuličovou, která se vrátila ilegálně ze zahraničí, o účasti skupiny Osvobození práce při vydávání celoruského marxistického listu. Koncem března—začátkem dubna 1900 proběhla takzvaná pskovská porada za účasti V. I. Lenina, L. Martova, A. N. Potresova, S. I. Radčenka a legálních marxistů (P. B. Struveho, M. I. Tugana-Baranovského), na níž účastníci projednali Leninův návrh prohlášení redakce o programu a úkolech listu Jiskra a časopisu pro vědu a politiku Zarja. V první polovině roku 1900 objel Lenin řadu ruských měst (Moskvu, Petrohrad, Rigu, Smolensk, Nižnij Novgorod, Ufu, Samaru, Syzraň), navázal spojení se sociálně demokratickými skupinami a jednotlivci a dohodl se s nimi o podpoře vznikající Jiskry. Ihned po Leninově příjezdu do Švýcarska v srpnu 1900 se Lenin a Potresov sešli s členy skupiny Osvobození práce a jednali o programu a úkolech listu i časopisu, o eventuelních spolupracovnících, o složení redakce a jejím sídle. Jednání málem skončilo rozchodem (viz tento svazek, s. 338—356), avšak nakonec se podařilo dosáhnout dohody ve všech sporných otázkách. První číslo leninské Jiskry vyšlo v prosinci 1900 v Lipsku, další čísla vycházela v Mnichově, od dubna 1902 v Londýně a od jara 1903 v Ženevě. Při zakládání listu (zřízení tajné tiskárny, získání ruského písma atd.) významně pomáhali němečtí sociální demokraté K. Zetkinová, A. Braun aj., polský revolucionář J. Marchlewski, který tehdy žil v Mnichově, a H. Quelch, jeden z vedoucích pracovníků anglické sociálně demokratické federace.

Členy redakce Jiskry byli V. I. Lenin, G. V. Plechanov, L. Martov, P. B. Axelrod, A. N. Potresov a V. I. Zasuličová. Tajemnicí redakce byla zpočátku I. G. Smidovičová-Lemanová, od jara 1901 N. K. Krupská, která vyřizovala rovněž veškerou korespondenci Jiskry se sociálně demokratickými organizacemi v Rusku. Lenin byl fakticky šéfredaktorem Jiskry. Psal články o všech základních otázkách výstavby strany a třídního boje ruského proletariátu a reagoval na nejdůležitější mezinárodní události.

Jiskra se stala podle Leninova plánu centrem, kolem něhož se sjednocovaly všechny síly strany a kde se soustřeďovaly a vychovávaly stranické kádry. V mnoha ruských městech (v Petrohradě, Moskvě, Samaře a jinde) vznikly skupiny a výbory SDDSR orientované v duchu leninské Jiskry a v lednu 1902 byla na sjezdu jiskrovců v Samaře založena ruská organizace Jiskry. Jiskrovské organizace vznikaly a pracovaly pod přímým vedením Leninových žáků a spolupracovníků N. E. Baumana, I. V. Babuškina,

S. I. Guseva, M. I. Kalinina, P. A. Krasikova, G. M. Kržižanovského, F. V. Lengnika, P. N. Lepešinského, I. I. Radčenkaj.

Z Leninova podnětu a za jeho přímé účasti vypracovala redakce Jiskry návrh programu strany (byl uveřejněn v 21. čísle Jiskry) a svolala II. sjezd SDDSR, který se konal v červenci—srpnu 1903. Ještě před svoláním sjezdu se většina místních sociálně demokratických organizací v Rusku připojila k Jiskře, schválila její taktiku, program a organizační plán a uznala ji za svůj řídicí orgán. Sjezd ve zvláštním usnesení ocenil mimořádnou úlohu Jiskry v boji za stranu a prohlásil ji za ústřední orgán SDDSR. Na II. sjezdu byla schválena redakce ve složení Lenin, Plechanov a Martov. Martov proti usnesení sjezdu strany odmítl list redigovat a 46.—51. číslo Jiskry vyšlo za redakce Lenina a Plechanova. Plechanov zanedlouho přešel na pozice menševiků a žádal, aby do redakce Jiskry byli přijati všichni bývalí menševičtí redaktori, které sjezd neschválil. Lenin s tím nemohl souhlasit a 19. října (1. listopadu) 1903 z redakce Jiskry vystoupil. Byl kooptován do ÚV a odtud pak bojoval proti menševickým oportunistům. 52. číslo redigoval Plechanov sám a 13. (26.) listopadu 1903 o své vůli kooptoval do redakce Jiskry její bývalé menševické redaktory, čímž porušil usnesení sjezdu. Od 52. čísla se Jiskra stala menševickým orgánem. — 327

¹¹⁶ *Zarja* — marxistický časopis pro vědu a politiku; vydávala jej legálně v letech 1901—1902 ve Stuttgartu redakce Jiskry. Celkem vyšla čtyři čísla (tři sešity): číslo 1 v dubnu 1901 (de facto 23. března podle nového kalendáře), číslo 2—3 v prosinci 1901, číslo 4 v srpnu 1902.

Úkoly časopisu byly formulovány v návrhu prohlášení redakce Jiskry a *Zarje*, který napsal Lenin v Rusku. Při pozdějším jednání o vydávání těchto orgánů v zahraničí společně se skupinou Osvození práce bylo rozhodnuto vydávat *Zarju* legálně a *Jiskru* ilegálně, a proto se už v prohlášení redakce Jiskry o *Zarji* nemluví. Pro první číslo *Zarje* dostal za úkol napsat redakční prohlášení P. B. Axelrod, Dietzovo nakladatelství je však nepřijalo, protože obsahovalo odkazy na ilegální *Jiskru*. První číslo *Zarje* bylo uvedeno stručnou výzvou Čtenářům; pro zachování legality bylo na obálce uvedeno, že časopis vychází za spolupráce Plechanova, Zasuličové a Axelroda. Leninovo jméno uvedeno nebylo, rovněž se neuvádělo, že *Zarju* rediguje redakce Jiskry. Když v roce 1902 došlo k neshodám a konfliktům v redakci Jiskry a *Zarje*, navrhl Plechanov oddělit časopis od listu (s tím, že by si ponechal redigo-

vání Zarje), avšak tento návrh byl zamítnut a redakce obou orgánů zůstala i nadále společná.

Zarja kritizovala mezinárodní a ruský revizionismus (legální marxismus a ekonomismus) a obhajovala teoretické základy marxismu. Této otázce byly věnovány Leninovy práce uveřejněné v časopise: Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu, Páni „kritikové“ v agrární otázce (první čtyři kapitoly práce Agrární otázka a „kritikové Marxe“), Agrární program ruské sociální demokracie, a rovněž Plechanovovy práce Kritika našich kritiků. Část 1. Pan P. Struve v úloze kritika Marxovy teorie společenského vývoje, Cant proti Kantovi aneb závěť pana Bernsteina aj. — 327

- ¹¹⁷ Lenin má na mysli Oznámení o obnovení publikační činnosti skupiny Osvobození práce, uveřejněné začátkem roku 1900 v Ženevě v Plechanovově sborníku Vademecum pro redakci časopisu Rabočeje dělo^[190]. Napsal je Axelrod a zredigoval Plechanov poté, když kolem 20. října 1899 dostali Protest ruských sociálních demokratů napsaný Leninem.

V Oznámení prohlásila skupina Osvobození práce, že je naprosto solidární s výzvou Protestu k energickému boji proti oportunistu v ruské a mezinárodní sociální demokracii. — 329

- ¹¹⁸ Lenin má na mysli sociální demokraty seskupené kolem listu Južnyj rabočij, Bund a Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí, jehož vedení v té době přešlo z rukou skupiny Osvobození práce na „mladé“ — stoupence ekonomismu. Tyto organizace měly v úmyslu svolat II. sjezd strany na jaře 1900 do Smolenska. O přípravách sjezdu píše Lenin v 5. kapitole knihy Co dělat? (viz Spisy 5, Praha 1953, s. 512). — 330

- ¹¹⁹ Lenin má na mysli *Návrh programu naší strany*, který napsal koncem roku 1899 pro číslo listu Rabočaja gazeta, které pak nevyšlo (viz tento svazek, s. 223—249). Návrh programu strany pro II. sjezd SDDSR vypracovaly Jiskra a Zarja; uveřejněn byl v 21. čísle Jiskry 1. června 1902 a poté schválen na II. sjezdu SDDSR v srpnu 1903. — 331

- ¹²⁰ Lenin cituje základní tezi Všeobecných stanov Mezinárodního dělnického sdružení^[74] (I. internacionály), které napsal Marx (viz K. Marx-B. Engels, Spisy 17, Praha 1965, s. 484). — 334

- ¹²¹ Je míněn rozkol ve Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí, k němuž došlo na II. sjezdu Svazu v dubnu 1900 v Ženevě

mezi skupinou Osvobození práce jakožto jádrem Svazu a stoupenci ekonomismu, takzvanými „mladými“, kteří se ke Svazu připojili. — 338

- ¹²² Prohlášením, že prý mu bylo v roce 1895 „nařízeno nestřílet“ do Struveho (v tomto případě narážel na A. N. Potresova), se Plechanov snažil ospravedlnit svůj smířlivý postoj k revizionistickým projevům legálních marxistů. Ve skutečnosti se však právě v roce 1895, když byl Lenin v Ženevě a v Curychu, projevíly názorové neshody na postoj k liberálům mezi Leninem a skupinou Osvobození práce. Plechanov a Axelrod tvrdili, že sociální demokraté mají ruské liberály podporovat, a odsuzovali Lenina za to, že liberály tak ostře kritizuje. „Vy se obracíte k liberálům zády, kdežto my čelem,“ řekl Plechanov Leninovi. Lenin se domníval, že Plechanov se nezachoval správně, když nejenže nekritizoval buržoazní liberální názory Struveho, ale dokonce se ho zastal. — 341
- ¹²³ Lenin má zřejmě na mysli Struveho článek Ještě o svobodě a nutnosti^[169], otištěný roku 1897 v 8. čísle časopisu Novoje slovo. 27. června (9. července) 1899 napsal Lenin A. N. Potresovovi: „Nechápu jěn jedno, jak *mohl* Kamenskij (Plechanov. *Red.*) nechat bez odpovědi Struveho a Bulgakovovy články proti Engelsovi v Novém slově! Můžete mi to vysvětlit?“ (Spisy 34, Praha 1959, s. 33.) — 341
- ¹²⁴ Jde o sborník materiálů a dokumentů Vademecum pro redakci časopisu Rabočeje dělo^[130] (1900), v němž Plechanov uveřejnil kromě jiných dokumentů i tři soukromé dopisy — bundovce C. M. Koppelzona a jedné z předních obhájkyně ekonomismu J. D. Kuskovové. Lenin vysoce hodnotil politický význam sborníku Vademecum, v němž Plechanov vyhlásil nesmiřitelný boj ekonomismu. Napsal, že „Vademecum — to je obžaloba, výslovná obžaloba vulgárního ekonomismu, této ‚hanby a ostudy‘ sociální demokracie... *jádrem* jeho brožury je právě vyhlášení války ‚ostudným‘ zásadám ‚credismu‘ a ‚kuskovovštiny‘, právě zásadní rozkol“ (Spisy 34, Praha 1959, s. 40, 41). — 341
- ¹²⁵ „*Náš třetí*“ — L. Martov, který byl v době jednání Lenina a Potresova se skupinou Osvobození práce v jižním Rusku a přijel do zahraničí v březnu 1901. — 342
- ¹²⁶ Je zřejmě míněna L. I. Axelrodová (Ortodox), později menševička, autorka filozofických článků. V časopise Zarja byly otištěny dva

její články proti revizionistům (N. A. Berďajevovi a P. B. Struve-
mu). — 344

127 *Die Neue Zeit* — teoretický časopis Sociálně demokratické strany
Německa; vycházel ve Stuttgartu v letech 1883—1923. Do října
1917 jej redigoval K. Kautsky, později H. Cunow. V letech 1885 až
1895 v něm byly uveřejněny některé Marxovy a Engelsovy články.
Engels často pomáhal redakci časopisu svými radami a často ji
kritizoval za úchytky od marxismu. Od druhé poloviny 90. let
časopis pravidelně otiskoval články revizionistů. Za první světové
války zaujímal centristické stanovisko a podporoval sociálšovi-
nisty. — 344

128 Jsou míněni bývalí členové Svazu ruských sociálních demokratů
v zahraničí, kteří se po rozkolu na II. sjezdu Svazu v dubnu 1900
rozešli s jeho oportunistickou většinou a vstoupili do organizace
Sociální demokrat, která byla založena společně se skupinou
Osvobození práce. — 346

129 *Zachovat appearance* — zachovat zdání slušnosti. — 355

130 *N* — Norimberk, kudy Lenin projížděl ze Ženevy do Mnichova
po poradě skupiny Jiskry se skupinou Osvobození práce. — 356

131 *Zvláštní dohoda* — byla zřejmě napsána později. V archívu
Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS je uschován následu-
jící dokument, vložený do obálky nadepsané N. K. Krupskou:
„Dokumenty týkající se nejranějšího období. Dohoda o vydávání
Zarje a Jiskry“:

„1. Sborník Zarja a list Jiskra vydává a rediguje skupina ruských
sociálních demokratů za redakční spolupráce skupiny Osvobození
práce.

2. Obsah všech zásadních a zvláště důležitých článků sděluje re-
dakce, pokud to nebude z redakčních a technických příčin nepro-
veditelné, všem členům skupiny Osvobození práce.

3. Členové skupiny Osvobození práce hlasují o všech redakčních
otázkách, a to osobně — jsou-li přítomni v místě působnosti redak-
ce, nebo písemně — jakmile jim byl sdělen obsah článků.

4. V případě názorových neshod se skupinou Osvobození práce
je redakce povinna otisknout mínění skupiny jako celku nebo
každého jejího člena zvlášť.

5. Ke zveřejnění je určen jen první bod této dohody.

6. října 1900.“

Dokument je napsán na stroji, záhlaví a podpisy chybějí. — 357

- ¹³² *Skupina samoosvobození dělnické třídy* — malá skupina ekonomistů, která vznikla v Petrohradě na podzim 1898 a existovala jen několik měsíců. Skupina vydala provolání, v němž vyložila své cíle (s datem březen 1899, otištěno v londýnském narodnickém časopise Nakanuně v červenci 1899^[16]), dále stanov y a několik provolání k dělníkům. Názory této skupiny kritizoval Lenin v II. kapitole knihy *Co dělat?* — 359
- ¹³³ Lenin cituje základní tezi Všeobecných stanov Mezinárodního dělnického sdružení^[74] (I. internacionály), jejichž autorem byl Marx (viz K. Marx-B. Engels, Spisy 17, Praha 1965, s. 484). — 375
- ¹³⁴ *Řeč Petra Alexejeva*^[5] byla poprvé otištěna v roce 1877 v Londýně v časopise *Vperjod!* (neperiodická revue). Od té doby byla několikrát vydána ilegálně; mezi ruským dělnictvem byla velmi populární. — 378
- ¹³⁵ Jde o národně osvobozenécké povstání v Indii, které vypuklo v roce 1857 a v roce 1859 bylo potlačeno anglickým vojskem. — 380
- ¹³⁶ *Anglo-búrská válka* (říjen 1899—květen 1902) — koloniální, dobovačná válka Anglie proti dvěma jihoafrickým búrským republikám, Transvaalu a Oranžskému svobodnému státu, jejímž výsledkem bylo, že obě republiky ztratily samostatnost a staly se britskými koloniemi. — 380
- ¹³⁷ Po seznámení s Leninovým článkem *Rozkol v zahraničním Svazu ruských sociálních demokratů* požádal Plechanov v dopise mnichovskou sekci redakce *Jiskry*, aby v něm provedla některé opravy, zejména aby se v něm nehovořilo o zásluhách časopisu *Rabočeje dělo*. 11. prosince 1900 Lenin ženevské sekci redakce *Jiskry* (Axelrodovi) odpověděl: „Udělal jsem opravy, které jste si přál, nemohl jsem jen úplně vypustit slova o zásluhách časopisu *Rabočeje dělo*. Zdá se mi, že by to bylo nespravedlivé vůči odpůrci, jehož vystupování vůči sociální demokracii nebylo vždy jen špatné“ (Spisy 36, Praha 1958, s. 43). — 385
- ¹³⁸ *Pátý mezinárodní socialistický kongres II. internacionály* se konal 23. až 27. září 1900 v Paříži. Ruská delegace měla 24 členů (z toho 13 sociálních demokratů). Z šesti mandátů na kongres, které měla skupina *Osvobození práce*, získala čtyři Leninovým prostřednictvím (tři za uralskou skupinu Sociální demokrat, jeden za ufskou orga-

nízaci). Na kongresu se sociálně demokratická delegace rozdělila na dvě části: na většinu v čele s B. N. Kričevským a na menšinu v čele s G. V. Plechanovem. V hlavní otázce „Dobytí politické moci a koalice s buržoazními stranami“, která souvisela s Millerandovým vstupem do kontrarevoluční vlády Waldecka-Rousseaua, hlasovala většina pro rezoluci Kautského, zatímco menšina — Plechanov, Axelrod, Zasuličová a D. Kolcov — hlasovala pro Guesdovu rezoluci odsuzující millerandismus.

Na pařížském kongresu bylo přijato usnesení založit mezinárodní socialistické byro (MSB), jehož členy by byli zástupci socialistických stran všech zemí a jehož sekretariát by sídlil v Bruselu. Podle usnesení kongresu měli být zástupci MSB, zvolení delegacemi, schválení stranickými organizacemi příslušných zemí; do té doby byli považováni za dočasné zástupce. — 386

¹³⁹ *Kolega a přítel P. B. Struveho — M. I. Tugan-Baranovskij. — 388*

¹⁴⁰ Návrh dohody se Struvem byl vypracován po jednání Lenina, Zasuličové a Potresova se Struvem, k němuž došlo z Potresovova podnětu 29. prosince 1900 (viz tento svazek, s. 387—389). Představitelé legálního marxismu (v dokumentu se o nich mluví jako o skupině „demokratické opozice“ Svoboda) P. B. Struve a M. I. Tugan-Baranovskij měli zájem vydávat v zahraničí ilegální orgán (měl se jmenovat *Sovremennoje obozrenije*), který by vycházel paralelně s *Jiskrou* a *Zarjou*, veřejně by však se sociální demokracií nesouvisel. Redakce *Jiskry* a *Zarje* souhlasila, že se bude na této publikaci podílet, neboť počítala s tím, že prostřednictvím Struveho získá politický materiál a příspěvky pro *Jiskru*; kladla si však podmínku, že nový orgán nebude vycházet častěji než *Zarja* a bude její přílohou. Redakci časopisu *Sovremennoje obozrenije* měli tvořit podle zásad rovnoprávnosti členové redakce *Jiskry* a zástupci „demokratické opozice“ Struve a Tugan-Baranovskij.

Při jednání však vyšlo najevo, že Struve hodlá využít redakce *Jiskry* a *Zarje* pro účely časopisu *Sovremennoje obozrenije*, snaží se udělat z něho orgán, který by konkuroval *Jiskře* rozsahem, obsahem i periodičností. Při vypracovávání návrhu dohody odmítl Struve bod 7 navržený skupinou *Jiskry* a *Zarje* o tom, že redakce *Jiskry* bude naprosto volně používat veškerého politického materiálu, zasílaného časopisu *Sovremennoje obozrenije*. Obsah jednání se Struvem vylíčil Lenin v dopise Plechanovovi z 30. ledna 1901, v němž se kategoricky vyslovil pro přerušení jednání (viz *Spisy* 34, Praha 1959, s. 48—50). Na Plechanovovo naléhání vstoupila dohoda v platnost; byla připravena prohlášení, že bude vycházet

- Šovremennoje obozrenije, která za Jiskru a Zarju napsal Plechanov a za skupinu „demokratické opozice“ Struve. Avšak k vydávání časopisu nedošlo. Záminkou bylo odmítnutí Dietzova nakladatelství uveřejnit prohlášení, protože neodpovídalo požadavkům cenzury (viz Spisy 36, Praha 1958, s. 56). Další jednání zástupců Jiskry se Struvem skončilo naprostou roztržkou. — 390
- 141 Lenin cituje slova plukovníka Skalozuba, postavy z Gribojedovy komedie Hoře z rozumu^[27] (viz A. S. Gribojedov, Hoře z rozumu, Praha 1979, s. 108). — 392
- 142 *Trestání zelenou ulicí* — způsob tělesného trestání vojáků, používaný v ruské armádě za feudalismu. Provinilce přivázali k pušce a pak ho vodili mezi dvěma řadami vojáků, kteří ho bili holemi nebo zelenými pruty. Tohoto trestu se zvláště hojně užívalo za Mikuláše I. (1825—1855). — 393
- 143 *Hannibalova přísaha* — obrazné rčení vyjadřující pevné odhodlání bit se až do konce. Je odvozeno od jména kartaginského vojevůdce Hannibala, který se zapřísáhl, že bude až do své smrti bojovat proti Římu. — 394
- 144 Články *Bij, ale nezabij, Proč urychlovat převratnost doby?* a *Objektivní statistika*, spojené společným titulem *Příležitostné články*, byly napsány na základě novinových zpráv. Informace o tom, že strážníci ubili na policejní stanici rolníka Vozduchova, z nichž čerpá článek *Bij, ale nezabij*, byly otištěny 24. a 26. ledna 1901 v 24. a 26. čísle listu *Russkije vědomosti*. Zprávy o dvou soudních procesech, o nichž se Lenin zmiňuje v poznámkách pod čarou (viz tento svazek, s. 402, 413), byly uveřejněny v listech *Moskovskije vědomosti*, č. 31 z 31. ledna 1901, a *Russkije vědomosti*, č. 32 z 1. února 1901. Pro článek *Proč urychlovat převratnost doby?* použil Lenin materiálu uveřejněného v listech *Sankt-Petěrburgskije vědomosti*, č. 285 ze 17. října 1900, a *Orlovskij věstník*, č. 273 z 11. října 1900. V článku *Objektivní statistika* jsou zmíněná zákonná ustanovení a nařízení vlády převzata z listu *Moskovskije vědomosti*, č. 20—28 z 20.—28. ledna 1901. — 397
- 145 Lenin cituje článek Gleba Uspenského Fjodor Michajlovič Rešetnikov. (*Životopis*)^[194] (viz G. I. Uspenskij, *Sobranije sočiněnij v děvjati tomach*, t. 9, 1957, s. 59). — 416
- 146 *Věstník finansov, promyšlenosti i torgovli*^[11] — týdeník ministerstva

financí; vycházel v Petrohradě od listopadu 1883 do roku 1917 (do ledna 1885 pod názvem Ukazatel pravitelstvennych rasporjaženij po ministěrstvu finansov). Časopis otiskoval vládní nařizení, ekonomické články a přehledy. — 423

- ¹⁴⁷ Článek *Dělnická strana a rolnictvo* je věnován vypracování agrárního programu SDDSR, který byl jménem redakce Jiskry a Zarje uveřejněn v létě roku 1902 a schválen na II. sjezdu SDDSR v roce 1903. — 428
- ¹⁴⁸ *Čtvrtinový neboli žebračký příděl* — čtvrtina takzvaného „vyššího“ neboli „zákonem stanoveného“ pozemkového přídělu pro rolníky v určitém kraji při provádění reformy v roce 1861. Část bývalých nevolných rolníků dostala od statkářů tyto žebračké příděly zdarma (bez výkupu). Proto byly čtvrtinové příděly nazvány rovněž „darovanými“ a rolníci, kteří je dostali, „podarovanými“. — 428
- ¹⁴⁹ *Dočasně zavázaní rolníci* — bývalí nevolníci, kteří museli i po zrušení nevolnictví v roce 1861 plnit určité povinnosti vůči statkářům (odvádět obrok nebo chodit na robotu) za používání pozemkového přídělu, dokud nemohli svůj příděl půdy od statkáře vykoupit.
Jakmile byla uzavřena smlouva o výkupu, přestávali být rolníci „dočasně zavázaní“ a stávali se z nich samostatní „rolníci vlastníci půdy“. — 428
- ¹⁵⁰ *Pozemkové listiny* — zvláštní smluvní listiny vymezující vzájemná práva a povinnosti dočasně zavázaných rolníků a statkářů v souvislosti se zrušením nevolnictví v roce 1861. V pozemkové listině byla uvedena výměra půdy, kterou měli rolníci v užívání před reformou, a určovala se velikost pozemkových přídělů poskytnutých rolníkům po reformě. Listina rovněž stanovila formu a výši výkupu pozemkového přídělu. — 429

SEZNAM LITERATURY,
KTEROU V. I. LENIN CITUJE
NEBO O NÍŽ SE ZMIŇUJE*

- [1] *Аграрный вопрос и социальная демократия в России*. — В кн.: Доклад, представленный делегацией русских социал-демократов Международному рабочему социалистическому конгрессу в Лондоне в 1896 г. Женева, изд. Союза русских социал-демократов, 1896, стр. 22—32. — 247
- [2] *Аксельрод, П. Б. К вопросу о современных задачах и тактике русских социал-демократов*. Женева, изд. Союза русских социал-демократов, 1898. 34 стр. — 184, 227, 238, 247, 248, 263, 266, 267, 333, 362
- [3] — *Объявление о возобновлении изданий группы «Освобождение труда»*. Конец 1899 г. — начало 1900 г. — 329, 360
- [4] — *Предисловие* [к брошюре В. И. Ленина «Задачи русских социал-демократов»]. — В кн.: [Ленин, В. И.] *Задачи русских социал-демократов*. С предисл. П. Аксельрода. Женева, изд. РСДРП, 1898, стр. 1—5. Перед загл. кн. авт. не указан. — 202, 266, 335
- [5] *Алексеев, П. А. Речь, [произнесенная 10 марта 1877 г. перед царским судом в Петербурге]*. — «Вперед!» Т. V. Лондон, 1877, стр. 30—35, в отд.: Что делается на родине? — 378

Бельтов, Н. — см. Плеханов, Г. В.

* Česká redakce přetiskuje tento seznam literatury z 5. ruského vydání v nezměněné podobě.

V textové části jsou bibliografické prameny přeloženy a opatřeny číslem v hranaté závorce, které odkazuje na originální název díla a jeho bibliografické údaje v tomto seznamu.

Knihy, noviny a časopisy s Leninovými poznámkami jsou označeny hvězdičkou. Tyto výtisky jsou uloženy v Archivu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS. *Čes. red.*

- [⁶] *Ближайшие задачи русского рабочего движения* [Передовая]. — «Рабочая Газета», Киев, 1897, № 2, ноябрь, стр. 1—4. — 185
- [⁷] *Богданов, А. Краткий курс экономической науки*. М., Муринова, 1897. VIII, 290 стр. — 52—60
- [⁸] *Булгаков, С. Н. К вопросу о капиталистической эволюции земледелия*. — «Начало», Спб., 1899, № 1—2, стр. 1—21; № 3, стр. 25—36. — 113—115, 116, 117, 118—123, 124, 125, 126—131, 132—134, 136, 137—138, 139, 141, 143—144, 145, 146—149, 150, 151, 152, 153—156, 158, 159—160, 161—162, 216
- [⁹] — *О рынках при капиталистическом производстве*. Теоретический этюд. М., Водовозова, 1897. 260 стр. — 61—62, 66—67, 67—70, 82, 84, 85, 93—94, 97
- В. В. — см. Воронцов, В. П.*
- [¹⁰] «*Вестник Европы*», Спб., 1877, № 9, стр. 64—105. — 213
- [¹¹] «*Вестник Финансов, Промышленности и Торговли*», Спб. — 422—423
- [¹²] *Витте, С. Ю. Циркуляр [к рабочим С.-Петербургских бумагопрядильных и ткацких фабрик]*. 15 июня 1896 г. — 232
- [¹³] * *Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства*. Сборник статей под ред. проф. А. И. Чупрова и А. С. Посникова. Т. I—II. Спб., 1897. 2 т. — 144
- [¹⁴] * *Военно-статистический сборник*. Вып. IV. Россия. Под общ. ред. Н. Н. Обручева. Спб., 1871. XXX, 922, 235 стр. — 27, 31—32, 38
- [¹⁵] *Воззвание Группы самоосвобождения рабочих*. С.-Петербург, март, 1899 г. — «Накануне», Лондон, 1899, № 7, стр. 79—80. — 359
- [¹⁶] [*Воронцов, В. П.*] *В. В. Очерки теоретической экономики*. Спб., тип. Скороходова, 1895. 321 стр. — 97, 98, 314

- [17] *«Вперед!»* Т. V. Лондон, 1877, стр. 30—35, в отд.: Что делается на родине? — 378
- [18] *Временные правила об отбывании воинской повинности воспитанниками высших учебных заведений, удаляемых из сих заведений за учинение скопом беспорядков.* 29 июля 1899 г. — «Правительственный Вестник», Спб., 1899, № 165, 31 июля (12 августа), стр. 1. — 232, 391, 393—395
- [19] *Всемирный рабочий праздник 1-го Мая (по нашему счету 19 апреля).* [Спб.], изд. с.-петербургского Союза борьбы за освобождение рабочего класса, [1898]. 1 стр. — 256
- [20] *Гвоздев, Р. Кулачество-ростовщичество, его общественно-экономическое значение.* Спб., Гарин, 1898. 161 стр. На обл. год изд.: 1899. — 71—75
- [21] *Гервег, Г. Жилья и работы.* — 299
- [22] *Геркнер, Г. Рабочий труд в Западной Европе.* Спб., журн. «Образование», 1899. 512, XXXIX стр. — 312
- [23] *Герценштейн, М. Я. Учение о фонде рабочей платы.* — «Русская Мысль», М., 1890, № 7, стр. 1—27. — 69
- [24] * *Гобсон, Д. Эволюция современного капитализма.* С предисл. авт., написанным для этого издания. Пер. с англ. Спб., Попова, 1898. XIII, 424 стр. (Экономическая б-ка). — 165—168
- [25] *Гоголь, Н. В. Ревизор.* — 262, 404
- [26] *«Гражданин»*, Спб. — 320
- [27] *Грибоедов, А. С. Горе от ума.* — 392
- [28] [Даниельсон, Н. Ф.] *Николай — он. Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства.* Спб., тип. Бенке, 1893. XVI, 353 стр.; XVI л. табл. — 65, 96—97
- [29] *Дефо, Д. Робинзон Крузо.* — 166

[30] Диккенс, Ч. *Посмертные записки Пикквикского клуба*.— 219

Дионео — см. Шкловский, И. В.

[31] *Доклад, представленный делегацией русских социал-демократов Международному рабочему социалистическому конгрессу в Лондоне в 1896 г.* Женева, изд. Союза русских социал-демократов, 1896. 32 стр. — 247

[32] * *Ежегодник министерства финансов*. Вып. I. На 1869 год. Сост. под ред. А. Б. Бушена. Спб., 1869. VIII, 618 стр. — 18, 22

[33] [Ерманский, О. А.] *Майские дни в Харькове*. [Лейпциг], изд. «Искры», 1901. VI, 17 стр. — 364, 368—369

[34] «Жизнь», Спб., 1899, № 3, стр. 358—371. — 217
— 1899, № 4, стр. 297—317. — 169—174

[35] Жуковский, Ю. Г. *Карл Маркс и его книга о капитале*. — «Вестник Европы», Спб., 1877, № 9, стр. 64—105. — 213

[36] *Закон о запрещении детской работы на фабриках* — см. Устав о промышленности.

[37] *Закон о запрещении ночной работы женщин в известных производствах* — см. Устав о промышленности.

[38] *Закон о назначении фабричных инспекторов* — см. Устав о промышленности.

[39] *Закон о необходимости для фабрикантов и заводчиков доставлять отчетные ведомости в министерство* — см. Устав о промышленности.

[40] *Закон о сокращении рабочего дня* — см. О продолжительности и распределении рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности.

[41] «Заря», Штутгарт. — 327—337, 338, 341, 344, 345, 348, 349, 351—352, 355—356, 357, 387—389, 390

[42] *«Известия Московского Сельскохозяйственного Института»*, М., 1898, кн. 1, стр. 1—52. — 17

Ильин, В.; Ильин, Владимир — см. Ленин, В. И.

[43] *«Искра»*, [Лейпциг — Мюнхен — Лондон — Женева]. — 327—337, 338—356, 357, 358—363, 377, 387—389

[44] *К десятилетью смерти Чернышевского — 17-го октября.* — В кн.: Отдельное приложение к «Рабочей Мысли». Пб., изд. Петербургского «Союза», сентябрь 1899, стр. 17—29. — 267, 273

[45] *Каблуков, Н. А. Лекции по экономии сельского хозяйства, читанные в Московском университете в 1895/6 г.* М., 1897. 228 стр. (Изд. для студентов). — 118

[46] — *Об условиях развития крестьянского хозяйства в России.* (Очерки по экономии сельского хозяйства). М., 1899. VIII, 309 стр. — 118, 125, 141—142

[47] *Карышев, Н. А. Материалы по русскому народному хозяйству.* I. Наша фабрично-заводская промышленность в половине 90-х годов. — «Известия Московского Сельскохозяйственного Института», М., 1898, кн. 1, стр. 1—52. — 17

* — *Материалы по русскому народному хозяйству.* I. Наша фабрично-заводская промышленность в половине 90-х годов. С 5 картогр. (Оттиск из «Известий Московского Сельскохозяйственного Института», том IV, кн. 1). М., 1898. 52 стр. — 17—51

[48] — *Статистический обзор распространения главнейших отраслей обрабатывающей промышленности в России.* — «Юридический Вестник», М., 1889, № 9, стр. 38—67. — 28, 31, 34

[49] *Каутский, К. Эрфуртская программа.* Пер. с нем. Штутгарт. Дитц, 1903. IV, 120 стр. — 305—306

[50] *Кобеляцкий, А. И. Справочная книга для чинов фабричной инспекции, для фабрикантов и заводчиков.* Полный сборник узаконений о найме рабочих на фабрики,

заводы и мануфактуры; о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих; о фабричной инспекции; о надзоре за заведениями фабрично-заводской промышленности. Изд. 4-е. Спб., 1897. 311 стр. — 22—25, 27, 29

[51] *Корсаков, А. К. О формах промышленности вообще и о значении домашнего производства (кустарной и домашней промышленности) в Западной Европе и России.* М., тип. Грачева, 1861. 311 стр. — 57

[52] *Крылов, И. А. Лисица и Виноград.* — 419

[53] *(Средо).* — В кн.: [Ленин, В. И.] Протест российских социал-демократов. С послесл. от ред. «Рабочего Дела». Женева, изд. Союза русских социал-демократов, 1899, стр. 1—6. (Оттиск из № 4—5 «Рабочего Дела»). — 177—188, 316, 318—319, 320, 322, 323, 325, 329, 359, 373

[54] *(Ленин, В. И.) Еще к вопросу о теории реализации.* — «Научное обозрение», [Спб.], 1899, № 8, стр. 1564—1579. Подпись: В. Ильин. — 169, 306

[55] — *Задачи русских социал-демократов.* С предисл. П. Аксельрода. Женева, изд. РСДРП, 1898. 32 стр. Перед загл. кн. авт. не указан. — 247—248, 266, 335

[56] — *Заметка к вопросу о теории рынков.* (По поводу полемики гг. Туган-Барановского и Булгакова). — «Научное Обозрение», [Спб.], 1899, № 1, стр. 37—45. Подпись: Владимир Ильин. — 82, 83, 84, 85, 87, 91—92, 93—94, 97, 169—170, 171—173

[57] *(Ленин, В. И.) К характеристике экономического романтизма.* Сисмонди и наши отечественные сисмондисты. — «Новое Слово», Спб., 1897, № 7, апрель, стр. 25—50; № 8, май, стр. 25—60; № 9, июнь, стр. 26—53; № 10, июль, стр. 18—32. Подпись: К. Т—н. — 65

[58] — *К характеристике экономического романтизма.* Сисмонди и наши отечественные сисмондисты. — В кн.: [Ленин, В. И.] Ильин, Владимир. Экономические этюды и статьи. Спб., тип. Лейферта, 1899, стр. 1—112. — 82, 84—85, 86, 91—92, 94, 154, 170, 173, 309

- [⁵⁹] — *Насущный вопрос*. [Статья для «Рабочей Газеты»]. Не ранее октября 1899 г. — 191, 192
- [⁶⁰] — *Наша ближайшая задача*. [Статья для «Рабочей Газеты»]. Не ранее октября 1899 г. — 191, 192, 205
- [⁶¹] — *Наша программа*. [Статья для «Рабочей Газеты»]. Не ранее октября 1899 г. — 191, 192, 202
- [⁶²] — *О стачках*. Конец 1899 г. — 192
- [⁶³] — *От редакции*. [Заявление редакции «Искры»]. Отдельный листок. Б. м., тип. «Искры», 1900. 2 стр. — 388
- [⁶⁴] — *Проект заявления редакции «Искры» и «Зари»*. Конец марта — начало апреля 1900 г. — 342, 343
- [⁶⁵] — *Проект программы нашей партии*. Конец 1899 г. — 192, 210, 331
- [⁶⁶] — *Проект соглашения*. Начало сентября (н. ст.) 1900 г. — 356
- [⁶⁷] — *Протест российских социал-демократов*. С послесл. от ред. «Рабочего Дела». Женева, изд. Союза русских социал-демократов, 1899. 15 стр. (Оттиск из № 4—5 «Рабочего Дела»). — 359
- [⁶⁸] — *Развитие капитализма в России*. Процесс образования внутреннего рынка для крупной промышленности. Спб., Водовозова, 1899. XIII, 480 стр.; 2 л. диагр.; VIII стр. табл. Перед загл. авт.: Владимир Ильин. — 33, 97, 98, 99, 131, 135, 141, 144, 156—157, 172, 173, 174, 306—309
- [⁶⁹] — *Рецензия*. Парвус. Мировой рынок и сельскохозяйственный кризис. Экономические очерки. Перевод с немецкого Л. Я. Спб., 1898. Изд. О. Н. Поповой (Образовательная библиотека, серия 2-я, № 2). Стр. 142. Цена 40 коп. — «Начало», Спб., 1899, № 3, стр. 117—118. — 163
- [⁷⁰] — *Экономические этюды и статьи*. Спб., тип. Лейферта,

1899. 290 стр. Перед загл. авт.: Владимир Ильин. — 82, 84—85, 86, 91—92, 94, 154, 170, 173, 309

- [71] — *Экономическое содержание народничества и критика его в книге г. Струве*. (По поводу книги П. Струве: Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России. Спб., 1894 г.) — В кн.: Материалы к характеристике нашего хозяйственного развития. Сб. статей. Спб., тип. Сойкина, 1895, стр. 1—144, в ч. II. Подпись: К. Тулин. — 98

Майские дни в Харькове — см. Ерманский, О. А.

- [72] *Манифест Российской социал-демократической рабочей партии*. Б. м., тип. партии, [1898]. 2 стр. — 186, 187—188, 198, 266, 273, 281, 316, 330, 331, 335, 360, 373, 385

- [73] *Маркс, К. и Энгельс, Ф. Манифест Коммунистической партии*. Декабрь 1847 г. — январь 1848 г. — 181, 200, 201, 214, 317, 334

- [74] *Маркс, К. Временный устав Товарищества*. 21—27 октября 1864 г. — 334, 375

— *К критике политической экономии* — см. Критика некоторых положений политической экономии.

- [75] — *Капитал*. Критика политической экономии. Т. I—III. 1867—1894 гг. — 92, 114, 115, 173, 181, 212, 216, 309, 310

- [76] — *Капитал*. Критика политической экономии. Т. I. 1867 г. — 58, 88, 229, 230, 231

- [77] — *Капитал*. Критика политической экономии. Т. II. 1885 г. — 61, 62, 68, 69, 90, 91, 95, 103, 171—172

- [78] — *Капитал*. Критика политической экономии. Т. III. Ч. 1—2. 1894 г. — 68, 76—77, 87, 88, 91, 102, 144, 172, 213

- [79] — *Капитал*. Критика политической экономии. Под ред. Ф. Энгельса. Пер. с нем. Т. III. Кн. III. Процесс капи-

талистического производства, взятый в целом. Спб., тип. Демакова, 1896. XLVI, 734 стр. — 63, 64, 65, 86, 87, 94, 120—121, 157

- [80] — *Критика Готской программы*. Замечания к программе германской рабочей партии. 5 мая 1875 г. — 225
- [81] — *Критика некоторых положений политической экономии*. Пер. с нем. П. П. Румянцева под ред. А. А. Мануилова. М., Бонч-Бруевич, 1896. XII, 163 стр. — 213, 214
- [82] *Маркс, К. Нищета философии*. Ответ на «Философию нищеты» г-на Прудона. Первая половина 1847 г. — 182
- [83] — *Общий устав Международного Товарищества Рабочих*. Около 24 октября 1871 г. — 334, 375
- [84] — [*Письмо*] В. Бракке. 5 мая 1875 г. — 225
- [85] — *Предисловие* [к книге «Критика некоторых положений политической экономии»]. — В кн.: Маркс, К. Критика некоторых положений политической экономии. Пер. с нем. П. П. Румянцева под ред. А. А. Мануилова. М., Бонч-Бруевич, 1896, стр. IX—XII. — 213
- [86] — *Теории прибавочной стоимости* (IV том «Капитала»). Январь 1862 г. — июль 1863 г. — 86
- [87] *Мартов, Л. Красное знамя в России*. Очерк истории русского рабочего движения. С предисл. П. Аксельрода. Женева, изд. революц. организации «Социал-демократ», 1900. XII, 64 стр. — 255
- [88] — *Рабочее дело в России*. Женева, изд. Союза русских социал-демократов, 1899. 90 стр. — 335
- [89] *Материалы к характеристике нашего хозяйственного развития*. Сб. статей. Спб., тип. Сойкина, 1895. 232, 259, III стр. — 97
- [90] *Микулин, А. А. Фабрично-заводская и ремесленная про-*

мышленность Одесского градоначальства Херсонской губернии и Николаевского военного губернаторства с приложением списка фабрик, заводов и сельскохозяйственных мельниц. Одесса, 1897. XIII, 76, 276 стр. — 20, 24, 36, 49

- [⁹¹] *Мимоходом.* — «Рабочая Мысль», Спб., 1899, № 7, июль, стр. 6. — 192
- [⁹²] «*Мир Божий*», Спб., 1898, № 4, стр. 77—82. — 32, 38 — 1898, № 6, стр. 118—127. — 62—67, 68, 82
- [⁹³] *Михайловский, Н. К. Карл Маркс перед судом г. Ю. Жуковского.* — «Отечественные Записки», Спб., 1877, № 10, стр. 321—356. — 213
- [⁹⁴] — *Литература и жизнь.* — «Русское Богатство», Спб., 1893, № 10, стр. 108—141. — 213
- [⁹⁵] — *Литература и жизнь.* — «Русское Богатство», Спб., 1899, № 1, стр. 76—99; № 2, стр. 83—100; № 7 (10), стр. 194—218. — 213
- [⁹⁶] *Мольер, Ж. Б. Лекарь поневоле.* — 310
- [⁹⁷] *Москва. (От нашего корреспондента).* — «С.-Петербургские Ведомости», 1900, № 239, 1 (14) сентября, стр. 3. — 422
- [⁹⁸] «*Московские Ведомости*». — 320
— 1901, № 20, 20 января (2 февраля), стр. 1. — 423—427
— 1901, № 22, 22 января (4 февраля), стр. 1. — 423—427
— 1901, № 23, 23 января (5 февраля), стр. 1. — 423—427
— 1901, № 24, 24 января (6 февраля), стр. 1. — 423—427
— 1901, № 25, 25 января (7 февраля), стр. 2. — 423—427
— 1901, № 27, 27 января (9 февраля), стр. 1. — 423—427
— 1901, № 28, 28 января (10 февраля), стр. 1. — 423—427

- [⁹⁹] «Накануне», Лондон, 1899, № 7, стр. 79—80. — 359
- [¹⁰⁰] «Научное Обозрение», [Спб.], 1899, № 1, стр. 37—45, 46—64. — 82—101, 169—170, 171—173
— 1899, № 8, стр. 1564—1579. — 169, 306
- [¹⁰¹] «Начало», Спб., 1899, № 1—2, стр. 1—21, 292—316. — 113—115, 116, 117, 118—123, 124, 126—131, 132—135, 136, 137, 139, 141, 143, 145, 146—149, 215—216
— 1899, № 3, стр. 25—36, 117—118. — 149—150, 151, 152, 153—157, 158—159, 160—162, 215—216
- [¹⁰²] Нежданов, П. К вопросу о рынках при капиталистическом производстве. По поводу статей И. Ратнера, Ильина и Струве. — «Жизнь», Спб., 1899, № 4, стр. 297—317. — 169—174
- Николай — он — см. Даниельсон, Н. Ф.
- [¹⁰³] «Новое Время», Спб., 1899, № 8506, 1(13) ноября, стр. 3. — 313
- [¹⁰⁴] «Новое Слово», Спб., 1897, № 7, апрель, стр. 25—50. — 65
— 1897, № 8, май, стр. 25—60, 200—208. — 65, 341
— 1897, № 9, июнь, стр. 26—53. — 65
— 1897, № 10, июль, стр. 18—32. — 65
- [¹⁰⁵] Новые данные о нашей фабрично-заводской статистике. [Рецензия на книгу: Карышев, Н. А. Материалы по русскому народному хозяйству]. — «Русские Ведомости», М., 1898, № 144, 27 июля, стр. 3. — 21
- [¹⁰⁶] О продолжительности и распределении рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности. 2 июня 1897 г. — «Собрание Указаний и Распоряжений Правительства, изд. при Правительствующем Сенате», Спб., 1897, № 62, 13 июня, ст. 778, стр. 2135—2139. — 197, 232, 257, 293
- [¹⁰⁷] * Обзор Пермского края. Очерк состояния кустарной промышленности в Пермской губернии. Пермь, 1896.

609 стр.; XVI л. картогр. и диагр.; 1 карта. — 34

Объявление о возобновлении изданий группы «Освобождение труда» — см. Аксельрод, П. Б.

- [108] * Орлов, П. А. *Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и вел. кн. Финляндским*. Материалы для фабрично-заводской статистики. Сост. по офиц. сведениям деп. торговли и мануфактур. [По сведениям за 1879 г.]. Спб., 1881. IX, 754 стр. — 18, 19, 20, 24, 28, 29—30, 32—33
- [109] Орлов, П. А. *Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского*. Материалы для фабрично-заводской статистики. Сост. по офиц. сведениям деп. торговли и мануфактур. Изд. 2-е, испр. и значит. доп. [По сведениям за 1884 г.]. Спб., 1887. XVIII, 824 стр. — 18, 19, 20, 24, 28, 42
- [110] Орлов, П. А. и Будагов, С. Г. *Указатель фабрик и заводов Европейской России*. Материалы для фабрично-заводской статистики. Сост. по офиц. сведениям деп. торговли и мануфактур. Изд. 3-е, испр. и значит. доп. [По сведениям за 1890 г., доп. сведениями за 1893 и 1894 гг.]. Спб., 1894. II, XVI, 827 стр. — 18, 19, 20, 24, 28, 29—30, 32—33, 35, 38, 41, 42, 43—44, 49
- [111] «Орловский Вестник», 1900, № 273, 11 октября, стр. 2. — 416—422
- [112] Островский, А. Н. *Доходное место*. — 419
- [113] От Министерства народного просвещения. — «С.-Петербургские Ведомости», 1901, № 10, 11 (24) января, стр. 1. — 391
- [114] От редакции. — В кн.: Отдельное приложение к «Рабочей Мысли». Пб., изд. Петербургского «Союза», сентябрь 1899, стр. 37—38. — 250
- [115] Отдельное приложение к «Рабочей Мысли». Пб., изд. Петербургского «Союза», сентябрь 1899. 38 стр. — 250—274, 316, 329, 359, 373

- [116] «Отечественные Записки», Спб., 1877, № 10, стр. 321—356. — 213
- [117] * *Очерк состояния кустарной промышленности в Пермской губернии*. Пермь, 1896. 609 стр.; XVI л. картогр. и диагр.; 1 карта. (Обзор Пермского края). — 34
- [118] *Парвус. Мировой рынок и сельскохозяйственный кризис*. Экономические очерки. Пер. с нем. Л. Я. Спб., Попова, 1898. 143, II стр. (Образовательная б-ка. Серия 2-ая (1898). № 2). — 72, 76—77, 162—163
- [119] *Первое мая*. 18 апреля. Рабочим и работницам всей России ко дню рабочего праздника Первого мая Российская социал-демократическая рабочая партия шлет братский привет. Б. м., тип. «Южного Рабочего», [1901]. 2 стр. — 371
- [120] [*Передовая*]. — «Рабочая Мысль», Спб., 1897, № 1, октябрь, стр. 1. — 185
- [121] *Перечень фабрик и заводов*. Фабрично-заводская промышленность России. Спб., 1897. 63, VI, 1047 стр. (М-во финансов Деп. торговли и мануфактур). — 17, 18—21, 23, 24—27, 28—29, 30, 31—37, 38, 39—40, 41—45, 49, 50
- [122] *Периодические издания*. «Русское Богатство», сентябрь. «Новое Слово», сентябрь. «Мир Божий», октябрь. — «Русская Мысль», М., 1897, № 11, стр. 506—521. — 55
- [123] *Плеханов, Г. В. К вопросу о развитии монистического взгляда на историю*. Ответ гг. Михайловскому, Каревиу и комп. Спб., 1895. 288 стр. Перед загл. авт.: Н. Бельтов. — 89
- [124] — *Н. Г. Чернышевский*. — «Социал-Демократ», Лондон, 1890, кн. 1, февраль, стр. 88—175; Женева, 1890, кн. 2, август, стр. 62—142; Женева, 1890, кн. 3, декабрь, стр. 71—110; Женева, 1892, кн. 4, стр. 144—194. — 267
- [125] — *Наши разногласия*. Женева, тип. группы «Освобож-

дение труда», 1884. XXIV, 322 стр. (Б-ка современного социализма. Вып. III). На обл. год изд.: 1885. — 260

- [126] — *О задачах социалистов в борьбе с голодом в России.* (Письма к молодым товарищам). Женева, тип. «Социал-демократа», 1892. 89 стр. (Б-ка современного социализма. Вып. 10). — 368
- [127] [*Плеханов, Г. В.*] *Проект программы русских социал-демократов.* 1885—1887 гг. — 227, 229, 230, 233, 235, 236, 237, 239—240, 241, 242, 245, 247, 261, 262—264, 281, 373
- [128] — *Проект программы русских социал-демократов.* — В кн.: Аксельрод, П. Б. К вопросу о современных задачах и тактике русских социал-демократов. Женева, изд. Союза русских социал-демократов. 1898, стр. 29—34 — 227, 263—264
- [129] — *Социализм и политическая борьба.* Женева, 1883. IV, 78 стр. (Б-ка современного социализма. Вып. I). — 260, 317
- [130] — *Vadetesit для редакции «Рабочего Дела».* Сборник материалов, изданный группой «Освобождение труда». Женева, 1900. LI, 67 стр. — 341
- [131] * *Постников, В. Е. Южнорусское крестьянское хозяйство.* М., 1891. XXXII, 392 стр. — 131
- [132] «*Правительственный Вестник*», Спб., 1899, № 165, 31 июля (12 августа), стр. 1. — 232, 391, 393—395
— 1900, № 188, 19 августа (1 сентября), стр. 3. — 381
- [133] *Прокопович, С. Н. Рабочее движение на Западе.* Опыт критического исследования. Т. I. Германия. Бельгия. Спб., Пантелеев, 1899. II, 212, 120 стр. — 216, 221, 305—315
- [134] «*Пролетарская борьба*». № 1. Б. м., изд. «Уральской с.-д. группы», 1899. 119 стр. — 192

- [135] *Пушкин, А. С. Борис Годунов.* — 409
- [136] — *Капитанская дочка.* — 239
- [137] *Profession de foi Киевского комитета.* 1899. Рукопись¹. — 316—326
- [138] *Р. М. Наша действительность.* (Рабочее движение, самодержавие, общество с его слоями [дворянство, крупная и мелкая буржуазия, крестьяне и рабочие] и общественная борьба). — В кн.: Отдельное приложение к «Рабочей Мысли». Пб., изд. Петербургского «Союза», сентябрь 1899, стр. 3—16. — 250—273
- [139] «*Рабочая Газета*», Киев. — 186, 256, 273—274, 329—330
— 1897, ноябрь, № 2, стр. 1—4. — 185
- «*Рабочая Газета*» (неосуществленное издание 1899 г.). — 185—186, 191—193, 196, 197—198, 210, 256, 273—274, 329—330
- [140] «*Рабочая Мысль*», Спб. — 196, 250—274, 279—280, 318, 319, 320, 329, 359, 373, 376
— 1897, № 1, октябрь, стр. 1. — 185, 192
— 1897, № 2, декабрь. — 192
— 1899, № 6, апрель. — 192
— 1899, № 7, июль, стр. 6. — 192, 262
- [141] *Рабочее движение в Харькове.* [Отчет Харьковского комитета РСДРП]. Женева, изд. Союза русских социал-демократов, 1900. 16 стр. — 371—372
- [142] «*Рабочее Дело*», Женева. — 323, 359, 372, 385—386
- [143] *Ратнер, М. Б. Теория рынков в ее отношении к вопросу об экономическом развитии страны.* (По поводу книги С. Булгакова: «О рынках при капиталистическом производстве. Теоретический этюд». Москва, 1897). — «Русское Богатство», Спб., 1898, № 12, стр. 78—102. — 169

¹ Poprvé otištěno v publikaci Leninskij sbornik VII. s. 16—18.

Решения съезда. [Первый съезд РСДРП. Минск. 1—3 (13—15) марта 1898 г.] — см. Манифест Российской социал-демократической рабочей партии.

- [144] *Рикардо, Д. Сочинения.* Пер. Н. Зибера. С прил. переводчика. Спб., Пантелеев, 1882. XXVI, 659 стр. — 67—68, 85—86
- [145] «*Русская Мысль*», М., 1890, № 7, стр. 1—27. — 69
— 1897, № 11, стр. 506—521. — 55
- [146] «*Русские Ведомости*», М., 1898, № 144, 27 июля, стр. 3. — 21
- [147] «*Русское Богатство*», Спб., 1893, № 10, стр. 108—141. — 213
— 1898, № 12, стр. 78—102. — 169
— 1899, № 1, стр. 76—99. — 213
— 1899, № 2, стр. 83—100, 118—140. — 126, 213
— 1899, № 7 (10), стр. 194—218. — 213
- [148] *Салтыков-Щедрин, М. Е. В среде умеренности и аккуратности.* — 275
- [149] — *Господа Головлевы.* — 420
- [150] — *Дневник провинциала в Петербурге.* — 417
- [151] — *За рубежом.* — 97
- [152] — *Круглый год.* — 408
- [153] — *Признаки времени.* — 417, 421, 422
- [154] — «*Сборник*» (*Похороны*). — 408, 417
- [155] — *Современная идиллия.* — 275
- [156] — *Убежище Монрепо.* — 417
- [157] «*С.-Петербургские Ведомости*», 1900, № 239, 1 (14) сентября, стр. 3. — 422
— 1901, № 10, 11 (24) января, стр. 1. — 391

- [158] «С.-Петербургский Рабочий Листок». — 256
— 1897, № 2, сентябрь, стр. 1—3. — 185
- [159] *Сборник сведений по России за 1884—1885 гг.* Спб., изд. Центр. стат. ком. м-ва внутр. дел, 1887. XVIII, 313 стр.; 2 л. картогр. (Статистика Российской империи. I). — 31
- [160] *Свод данных о фабрично-заводской промышленности в России за 1885—1892 гг.* Спб., изд. деп. торговли и мануфактур, 1889—1896. 6 т. (Материалы для торгово-пром. статистики). — 22, 30
— за 1885—1887 гг. 1889. IV, XVIII, 114 стр. — 22, 28, 36, 41, 43
— за 1888 год. 1891. 385 стр. — 30, 37, 43
— за 1889 год. 1891. 181, СССI, 69 стр. — 30, 37, 43
— за 1890 год. 1893. 419 стр. — 30, 37, 43
— за 1891 год. 1894. VII, 237 стр. — 30, 37, 43
— за 1892 год. 1895. X, 267 стр. — 30, 37
- [161] *Свод законов Российской Империи.* Т. 11. Ч. II. Спб., 1887. 825 стр. — 18, 292
- [162] *Скворцов, А. И. Влияние парового транспорта на сельское хозяйство.* Исследование в области экономики земледелия. Варшава, 1890. VIII, VI, 703 стр. — 118
- [163] *Смит, А. Исследования о природе и причинах богатства народов.* С примеч. Бенгтама и др. Пер. П. А. Биби-ков. Т. 1—3. Спб., 1866. 3 т. — 66, 67, 68, 83—84, 85—86
- [164] «Собрание Узаконений и Распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате», Спб. — 423
— 1897, № 62, 13 июня, ст. 778, стр. 2135—2139. — 197, 232, 257, 292—293
— 1900, № 140, 29 декабря, ст. 2905—2926, стр. 6943—6946. — 423—427
— 1900, № 141, 31 декабря, ст. 2927—2929, стр. 6947—6960. — 423—427
— 1901, № 1, 2 января, ст. 1—5, стр. 3—8. — 423—427
— 1901, № 2, 5 января, ст. 6—13, стр. 5—36. — 423—427

- 1901, № 3, 9 января, ст. 14—60, стр. 37—44. — 423—427
 — 1901, № 4, 12 января, ст. 61—66, стр. 45—46. — 423—427

- [165] *«Социал-Демократ»*, Лондон, 1890, кн. 1, февраль, стр. 88—175. — 267
 — Женева, 1890, кн. 2, август, стр. 62—142. — 267
 — Женева, 1890, кн. 3, декабрь, стр. 71—110. — 267
 — Женева, 1892, кн. 4, стр. 144—194. — 267

- [166] *Статистика Российской империи*. I. Сборник сведений по России за 1884—1885 гг. Спб., изд. Центр. стат. ком. м-ва внутр. дел, 1887. XVIII, 313 стр.; 2 л. картогр. — 31

- [167] *Статистический временник Российской империи*. Серия II. Вып. VI. Материалы для статистики заводско-фабричной промышленности в Европейской России за 1868 год. Обр. И. Боком. Спб., изд. Центр. стат. ком. м-ва внутренних дел, 1872. LXXVIII, 427 стр. — 22, 26

- [168] *[Струве, П. Б.] Внутреннее обозрение*. — «Начало», Спб., 1899, № 1—2, стр. 292—316. — 144

- [169] — *Еще о свободе и необходимости*. (Ответ на предыдущую статью С. Н. Булгакова). — «Новое Слово», Спб., 1897, № 8, май, стр. 200—208. — 341

- [170] — *К вопросу о рынках при капиталистическом производстве*. (По поводу книги Булгакова и статьи Ильина). — «Научное Обозрение», Спб., 1899, № 1, стр. 46—64. — 82—101, 169

- [171] *Струве, П. Б. Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России*. Вып. I. Спб., 1894. X, 293 стр. — 98

- [172] *Суворин, А. Маленькие письма*. — «Новое Время», Спб., 1899, № 8506, 1 (13) ноября, стр. 3. — 313

Т — н, К. — см. Ленин, В. И.

- [173] *Тимирязев, Д. А. Статистический атлас главнейших*

отраслей фабрично-заводской промышленности Европейской России с поименным списком фабрик и заводов. Сост. по офиц. сведениям деп. торговли и мануфактур за 1867 год. Труд, удост. медали на Парижской всемирной выставке 1867 г. и на Всероссийской мануфактурной выставке 1870 г. Вып. 1—3. Спб., 1869—1873. VI, VI, 132 стр.; 14 карт. — 22

[174] *Торгово-промышленная Россия.* Справочная книга для купцов и фабрикантов. Под ред. А. А. Блау. Спб., тип. Суворина, 1899. 1318 стр., 2702 стб. (М-во финансов. Департамент торговли и мануфактур). — 78—81

[175] *Три знаменательных дня.* [19 февраля, 1 марта и 19 апреля (1 мая) 1897 г.]. — «С.-Петербургский Рабочий Листок», 1897, № 2, сентябрь, стр. 1—3. — 185

[176] *Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России.* Вып. V, VI, IX. Спб., 1880, 1883. 3 т. — 40

[177] *Труды комиссии, учрежденной для пересмотра уставов фабричного и ремесленного.* Ч. 1—5. Спб., 1863—1865. 5 т. — 291—293

[178] *Туган-Барановский, М. Капитализм и рынок.* (По поводу книги С. Булгакова «О рынках при капиталистическом производстве». Москва, 1897 г.). — «Мир Божий», Спб., 1898, № 6, стр. 118—127. — 61—66, 67—69, 82

[179] — *Письмо в редакцию.* (Ответ проф. Н. А. Карышеву). — «Мир Божий», Спб., 1898, № 4, стр. 77—82. — 32, 38

[180] — *Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь.* С прил. 12 диагр. Спб., тип. Скороходова, 1894. IV, 513 стр. — 61—63, 66—69, 82, 97, 172

[181] — *Русская фабрика в прошлом и настоящем.* Историко-экономическое исследование. Т. I. Историческое развитие русской фабрики в XIX веке. Спб., Пантелеев, 1898. XI, 497 стр. — 32, 38

Тулин, К. — см. Ленин, В. И.

- [182] *[Узаконения и распоряжения правительства]*. — «Московские Ведомости», 1901, № 20, 20 января (2 февраля), стр. 1; № 22, 22 января (4 февраля), стр. 1; № 23, 23 января (5 февраля), стр. 1; № 24, 24 января (6 февраля), стр. 1; № 25, 25 января (7 февраля), стр. 2; № 27, 27 января (9 февраля), стр. 1; № 28, 28 января (10 февраля), стр. 1. — 423—427

Указатель фабрик и заводов Европейской России — см. Орлов, П. А. и Будагов, С. Г.

Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского; Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и вел. кн. Финляндским — см. Орлов, П. А.

- [183] *Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года*. 8-е изд., пересмотр. и доп. Спб., Таганцев, 1895. 892 стр. — 402—403, 408

- [184] *Успенский, Г. И. Федор Михайлович Решетников*. — 415—416

- [185] *Устав о промышленности*. — В кн.: Свод законов Российской империи. Т. 11. Ч. II. Спб., 1887, стр. 1—125. — 18, 292

- [186] *Циркуляр гг. начальникам губерний, областей и округов, градоначальникам и обер-полицмейстерам от 7 июня 1895 г. № 11451 и чинам фабричной инспекции и губернским (областным) механикам от 7 июня 1895 г. № 11*. — В кн.: Кобеляцкий, А. Справочная книга для чинов фабричной инспекции, для фабрикантов и заводчиков. Полный сборник узаконений о найме рабочих на фабрики, заводы и мануфактуры; о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих; о фабричной инспекции; о надзоре за заведениями фабрично-заводской промышленности. Изд. 4-е. Спб., 1897, стр. 34—36. — 22—25, 27, 34

- [187] *Циркулярная телеграмма управляющего Министерст-*

вом иностранных дел 12 августа 1900 г. [российским представителям за границей для информации правительств соответствующих стран]. — «Правительственный Вестник», Спб., 1900, № 188, 19 августа (1 сентября), стр. 3. — 381

- [188] *Чрезвычайное орловское дворянское собрание.* — «Орловский Вестник», 1900, № 273, 11 октября, стр. 2. — 416—422
- [189] [Шкловский, И. В.] *Дионео. Из Англии.* — «Русское Богатство», Спб., 1899, № 2, стр. 118—140. — 126
- [190] *Штейнберг, С. Новая книга об историческом материализме.* — «Жизнь», Спб., 1899, № 3, стр. 358—371. — 217
- [191] *Энгельс, Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии.* Начало 1886 г. — 89
- [192] — *Положение рабочего класса в Англии.* По собственным наблюдениям и достоверным источникам. Сентябрь 1844 г. — март 1845 г. — 300
- [193] — *Предисловие к немецкому изданию 1890 года* [«Манифеста Коммунистической партии»]. 1 мая 1890 г. — 334, 375
- [194] «Южный Край», Харьков. — 395—396
- [195] «Юридический Вестник», М., 1889, № 9, стр. 38—67. — 28, 31
-
- [196] *Bernstein, E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie.* Stuttgart, Dietz, 1899. X, 188 S. — 191—192, 211—221, 271, 309, 310, 329
- [197] *Buch, L. Über die Elemente der politischen Ökonomie.* Т. 1. Intensität der Arbeit, Wert und Preis der Waren. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1896. 240 S. — 215

- [¹⁹⁸] *Compte-Rendu des Séances du congrès national ouvrier tenu à Bruxelles les 5 et 6 avril 1885.* Bruxelles, Maheu, 1885. [2], 59 p. — 312
- [¹⁹⁹] *Dühring, E. Kursus der National- und Sozialökonomie einschließlich der Hauptpunkte der Finanzpolitik.* 2-te, teilweise umgearb. Aufl. Leipzig, Fues (R. Reisland), 1876. XII, 557 S. — 155
- [²⁰⁰] — *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus.* 3-te Aufl. Leipzig, Fues (R. Reisland), 1879. XIV, 574 S. — 213
- [²⁰¹] *Engels, F. Die Differentialrente II. — Dritter Fall: Steigender Produktionspreis.* — In: Marx, K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III, T. 2, Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIX — LII. Hamburg, Meißner, 1894, S. 246—271. — 77
- [²⁰²] — *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.* 3-te durchges. und verm. Aufl. Stuttgart, Dietz, 1894. XX, 354 S. — 83
- [²⁰³] — *Vorwort* [zum 2-ten Band des »Kapitals« von K. Marx]. — In: Marx, K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozeß des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1885, S. III—XXIII. — 70
- [²⁰⁴] *Final report of her majesty's commissioners appointed to inquire into the subject of agricultural depression.* London, 1897. V, 370 p. (Royal commission on agriculture). — 134
- [²⁰⁵] *The International working men's association.* Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868. London, 1869, 15 p. — 182—183
- [²⁰⁶] *Kärger, K. Die Sachsengängerei.* Auf Grund persönlicher Ermittlungen und statistischer Erhebungen. Berlin, Parey, 1890. VIII, 284 S. — 149
- [²⁰⁷] **Kautsky, K. Die Agrarfrage.* Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899. VIII, 451 S. — 88—89, 102—107, 113, 115, 116—164, 246
- [²⁰⁸] — *Bernstein und das sozialdemokratische Programm.* Eine Antikritik.

- Stuttgart, Dietz, 1899. VIII, 195 S. — 211—221, 278—279, 309, 311
- [²⁰⁹] — *Finis Poloniae?* — In: »Die Neue Zeit«, Stuttgart, 1895—1896, Jg. XIV, Bd. II, N 42, S. 484—491; N 43, S. 513—525. — 244
- [²¹⁰] — *Karl Marx's Ökonomische Lehren*. Stuttgart, Dietz, 1887. X, 259 S. — 56
- [²¹¹] — *Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Sozialdemokratie*. Stuttgart, Dietz, 1893. VIII, 139 S. — 234—235
- [²¹²] *Kolb, G. Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde*. 7-te Aufl. Leipzig, Felix, 1875. XXIV, 886 S. — 218
- [²¹³] *Koenig, F. Die Lage der englischen Landwirtschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart und Mittel und Wege zur Besserung derselben*. Jena, Fischer, 1896. XI, 445 S. — 159
- [²¹⁴] *Labriola, A. A propos du livre de Bernstein*. [Une lettre à Lagardelle 15 avril 1899]. — «Le Mouvement Socialiste», Paris, 1899, N 8, 1 mai, p. 453—458. — 211
- [²¹⁵] *Lehmann, C. u. Parvus. Das hungernde Rußland*. Reiseeindrücke, Beobachtungen und Untersuchungen. Stuttgart, Dietz, 1900. V, 536 S. — 422
- [²¹⁶] *Luxemburg, R. Neue Strömungen in der polnischen sozialistischen Bewegung in Deutschland und Österreich*. — In: »Die Neue Zeit«, Stuttgart, 1895—1896, Jg. XIV, Bd. II, N 32, S. 176—181; N 33, S. 206—216. — 244
- [²¹⁷] — *Der Sozialpatriotismus in Polen*. — In: »Die Neue Zeit«, Stuttgart, 1895—1896, Jg. XIV, Bd. II, N 41, S. 459—470. — 244
- [²¹⁸] *Marx, K. Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*. 3-te Aufl. Hamburg, Meißner, 1885. VI, 108 S. — 242
- [²¹⁹] — *Aus der «kritischen Geschichte»*. [Kapitel X aus der Arbeit F. Engels': Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft]. — In: Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 3-te durchges. und verm. Aufl. Stuttgart, Dietz, 1894, S. 243—273. — 83

- [²²⁰] — *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch 1: Der Produktionsprozeß des Kapitals. Hamburg, Meißner, 1867. XII, 784 S. — 213, 214
- *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozeß des Kapitals. 2-te Aufl. Hamburg, Meißner, 1872. 830 S. — 83, 86
- * — *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozeß des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1885. XXVII, 526 S. — 63—64, 65, 66, 67, 70, 85—86, 94
- *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 1. Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kapitel I bis XXVIII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. XXVIII, 448 S. — 63—64, 65, 66, 69—70, 171—172
- * — *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIX bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. IV, 422 S. — 58, 65, 66, 69—70, 76, 77, 86—87, 94, 120—121, 156—157
- [²²¹] — *Die Rezension des Buches: Le Socialisme et l'impôt*. Par Emile de Girardin. Paris, 1850. — In: «Neue Rheinische Zeitung», London, 1850, Hft. 4, April, S. 48—61. — 141
- [²²²] — *Vorwort* [zur Arbeit: «Zur Kritik der politischen Ökonomie»]. — In: Marx, K. *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. Hft. 1. Berlin, Duncker, 1859, S. III—VIII. — 213, 214
- [²²³] — *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. Hft. 1. Berlin, Duncker, 1859, VIII, 170 S. — 213, 214
- [²²⁴] — «*Le Mouvement Socialiste*», Paris, 1899, N 8, 1 mai, p. 453—458. — 211
- [²²⁵] — «*Neue Rheinische Zeitung*», London, 1850, Hft. 4, April, S. 48—61. — 141
- [²²⁶] — «*Die Neue Zeit*», Stuttgart. — 344
- 1895—1896, Jg. XIV, Bd. II, N 32, S. 176—181; N 33, S. 206—216; N 41, S. 459—470; N 42, S. 484—491; N 43, S. 513—525. — 243—244
- 1897—1898, Jg. XVI, Bd. II, N 44, S. 545—555. — 195

- [²²⁷] *Plechanow, G. Beiträge zur Geschichte des Materialismus.* I. Holbach. II. Helvetius. III. Marx. Stuttgart, Dietz, 1896. VIII, 264 S. — 89
- [²²⁸] — *Bernstein und der Materialismus.* — In: «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1897—1898, Jg. XVI, Bd. II, N 44, S. 545—555. — 195
- [²²⁹] — *N. G. Tschernischevsky.* Eine literar-historische Studie. Stuttgart, Dietz, 1894. 388 S. — 262—263
- [²³⁰] *Programm der deutschen Arbeiterpartei.* — In: Protokoll des Vereinigungs — Kongresses der Sozialdemokraten Deutschlands abgehalten zu Gotha, vom 22. bis 27. Mai 1875. Leipzig, verl. der Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875, S. 3—4. — 184
- [²³¹] *Programm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands beschlossen auf dem Parteitag zu Erfurt 1891.* — In: Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober 1891. Berlin, verl. der Exped. der «Vorwärts»..., 1891, S. 3—6. — 229, 230, 231, 234, 235, 244—245
- [²³²] *Protokoll des Vereinigungs — Kongresses der Sozialdemokraten Deutschlands abgehalten zu Gotha, vom 22. bis 27. Mai 1875.* Leipzig, verl. der Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875. 88 S. — 184
- [²³³] *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands.* Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober 1891. Berlin, verl. der Exped. des «Vorwärts»..., 1891. 368 S. — 229, 230, 231, 234, 235, 244—245
- [²³⁴] *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands.* Abgehalten zu Hannover vom 9. bis 14. Oktober 1899. Berlin, verl.: Expedition der Buchhandlung Vorwärts, 1899. 304 S. — 195, 273
- [²³⁵] *Ramsay, G. An essay on the distribution of wealth.* Edinburgh—London, Black, 1836. XIII, 506 p. — 85
- [²³⁶] *Resolutions of First Congress assembled at Geneva.* September, 1866. — In: The International working men's association. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868. London, 1869, p. 3—9. — 182—183

[²³⁷] «*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*», Köln. — 213

[²³⁸] *Quesnay, F. Tableau économique*. First print. in 1758 and now reprod. in facs. for the British economic association. London, 1894. VIII, XII, 6 p. — 83

[²³⁹] *Sering, M. Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland*. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1893. IX, 330 S. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. LVI). — 138, 141

[²⁴⁰] *Sombart, W. Sozialismus und soziale Bewegung im 19. Jahrhundert*. Bern, Steiger, 1897. 86 S. (Ethisch-sozialwissenschaftliche Vortragskurse, veranstaltet von den ethischen Gesellschaften in Deutschland, Österreich und der Schweiz, hrsg. von der Schweizerischen Gesellschaft für ethische Kultur. (Züricher Reden). Bd. IV). — 167

[²⁴¹] «*Vorwärts*», Leipzig—Berlin. — 208

[²⁴²] *Wolf, J. Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung*. Kritische Würdigung beider als Grundlegung einer Sozialpolitik. Stuttgart, Gotta, 1892. XIX, 620 S. — 213

JMENNÝ REJSTŘÍK

ALEXANDR II. (Romanov) (1818—1881) — ruský car (1855—1881).
— 418—419, 429

ALEXANDR III. (Romanov) (1845—1894) — ruský car (1881—1894).
— 406

ALEXEJEV P. A. (1849—1891) — významný revolucionář 70. let, tkalcovský dělník. V roce 1873 vstoupil do petrohradského revolučního dělnického kroužku za Něvskou branou. V dubnu 1875 byl zatčen a po dvouletém věznění byl postaven před soud v „procesu s padesáti“. Odmítl obhájce a při procesu pronesl revoluční řeč, kterou zakončil předpovědí nevyhnutelného pádu carského absolutismu. Ilegálně rozšiřovaná Alexejevova řeč měla velký vliv na revoluční hnutí v Rusku. 14. března 1877 byl Alexejev odsouzen k 10 letům nucených prací a po odpykání trestu byl vykázán do zapadlé vesnice v Jakutské oblasti, kde se stal 16. srpna 1891 obětí loupežné vraždy. — 378

ARISTOTELES (384—322 př. n. l.) — starořecký filozof, zakladatel systematické filozofie, žák Platónův. Založil v Lykeiu (Athény) vlastní filozofickou školu. Vypracoval ucelenou soustavu poznatků své doby. Zformuloval základní zákony formální logiky. Zabýval se také zkoumáním ekonomických jevů. — 56

ARSEŇJEV — viz Potresov A. N.

AXELROD P. B. (1850—1928) — jeden z vůdců menševismu; v roce 1883 se podílel na založení skupiny Osvobození práce. Od roku 1900 pracoval v redakci listu Jiskra a časopisu Zarja. Po roce 1905 propagoval oportunistickou myšlenku svolání „dělnického sjezdu“. V letech reakce patřil k čelným představitelům likvidátorů, byl členem redakce listu menševiků-likvidátorů Golos social-demokrata; v roce 1912 byl členem protistranického „srpnového bloku“. Za první světové války zaujímal centristické stanovisko.

Říjnovou socialistickou revoluci neschvaloval; emigroval a agitoval pro ozbrojenou intervenci proti Sovětskému Rusku. — 177, 184—185, 202, 227, 238, 247—248, 255, 263, 266—268, 333, 338, 342, 344—345, 349—354, 362—363

AXELRODOVÁ L. I. (Ortodox) (1868—1946) — zabývala se filozofií a literární vědou, účastnila se sociálně demokratického hnutí. V emigraci vstoupila do Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí. V roce 1903, po II. sjezdu SDDSR, se přiklonila k menševikům, za první světové války hájila obranářské názory. Začátkem roku 1917 byla členkou ústředního výboru menševiků a později členkou ústředního výboru plechanovské skupiny Jedinstvo. Její boj proti bolševikům a Leninovým filozofickým názorům je ovlivněn menševickými názory Plechanova a jeho filozofickými omly. V roce 1918 zanechala aktivní politické činnosti. Přednášela na sovětských vysokých školách. — 344

BEBEL August (1840—1913) — významný představitel německé sociální demokracie a II. internacionály, povoláním soustružník. Byl členem I. internacionály. V roce 1869 založil společně s W. Liebknechtem Sociálně demokratickou dělnickou stranu Německa (eisenšaských). Byl několikrát zvolen poslancem Říšského sněmu. V 90. letech 19. stol. a na počátku 20. stol. vystupoval proti reformismu a revizionismu v německé sociální demokracii. Lenin nazval jeho projevy proti bernsteinovcům „vzorem, jak je třeba hájit marxistické názory a bojovat za skutečně socialistický ráz dělnické strany“ (Spisy 19, Praha 1959, s. 295).

V době, kdy se v německé sociální demokracii vytvořily tři proudy — oportunistický, centristický a levice, se Bebel plně nezorientoval ve složité situaci a podcenil dosah centrismu — 273, 276

BELTOV N. — viz Plechanov G. V.

BERNSTEIN Eduard (1850—1932) — vůdce krajně oportunistického křídla německé sociální demokracie a II. internacionály, teoretik revizionismu a reformismu. V letech 1881—1890 redigoval ilegální orgán Sociálně demokratické strany Německa Der Sozial-Demokrat. V letech 1896—1898 uveřejnil v časopise Die Neue Zeit sérii článků Problémy socialismu, jež později vydal knižně pod názvem Die Voraussetzungen der Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie [Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie] (1899; česky 1902). V této knize revidoval filozofické, ekonomické a politické základy revolučního marxismu. Odmítal marxistickou

teorii třídního boje, učení o nevyhnutelnosti zániku kapitalismu, o socialistické revoluci a diktatuře proletariátu. Za jediný úkol dělnického hnutí Bernstein považoval boj za reformy, které by „zlepšily“ hospodářské postavení dělníků za kapitalismu. Razil oportunistické heslo „Hnutí je vším, konečný cíl není ničím“. Za první světové války byl centristou. V následujících letech vyzýval k podpoře politiky buržoazie, vystupoval proti VŘSR a sovětskému státu. — 89, 178, 181, 191—192, 195, 211—221, 229, 271, 273—274, 278, 309—311, 313, 316, 318, 324, 326, 329, 334, 359—361, 374

BISMARCK Otto Eduard Leopold von (1815—1898) — pruský a německý státník a diplomat. „Sjednocením shora“ vytvořil z rozdrobených německých států říši pod vedením Pruska. V letech 1871—1890 řídil jako říšský kancléř veškerou zahraniční i vnitřní politiku Německa, hájil zájmy junkerských statkářů a zároveň se snažil zajistit koalici junkerstva s velkoburžoazií. Ve snaze potlačit dělnické hnutí vydal v roce 1878 výjimečný zákon proti socialistům. Když nedosáhl úspěchu, vystoupil s demagogickým programem sociálního zákonodárství a vydal zákony o povinném pojištění některých kategorií dělníků. Jeho pokus rozložit dělnické hnutí drobnými ústupky byl však bezvýsledný. V březnu 1890 byl nucen abdikovat. — 177—207

BLAU A. A. (nar. 1849) — statistik a ekonom; byl přednostou statistického oddělení odboru pro obchod a manufakturu a daňovým kontrolorem pro státní živnostenské daně. Za jeho redakce byly vydány četné statistické práce. — 78

BOBO — viz Struve P. B.

BOGDANOV A. (vl. jm. Malinovskij A. A.) (1873—1928) — filozof, sociolog, ekonom, lékař. Po II. sjezdu SDDSR se přiklonil k bolševikům, připravoval v Rusku III. sjezd strany, na němž byl zvolen členem ÚV. Byl členem redakce bolševických listů Vperjod a Proletarij a redaktorem bolševického listu Novaja žizň. Po nástupu reakce stál v čele otzovistů a stal se vůdcem protileninské skupiny Vperjod. Ve filozofii se pokoušel vytvořit svůj vlastní systém — „empiriomonismus“, který Lenin podrobil kritice ve svém díle Materialismus a empiriokriticismus (1909). Na poradě rozšířené redakce listu Proletarij v červnu 1909 byl Bogdanov z bolševické strany vyloučen. Po Říjnové revoluci byl jedním z vedoucích činitelů a inspirátorů Proletkultu, pracoval na Proletářské univerzitě. V roce 1926 se stal ředitelem Ústavu pro transfúzi krve, který založil. — 52—59

BÖHM-BAWERK Eugen (1851—1914) — rakouský ekonom, profesor v Innsbrucku a Vídni, ministr financí rakousko-uherské monarchie, jeden z ideologů rakouské národohospodářské školy. Základem jeho protimarxisticky zaměřeného ekonomického učení je subjektivně psychologická teorie mezního užítku. Zastíráním rozporů kapitalismu se Böhm-Bawerk snažil odvrátit dělnickou třídu od revolučního boje. Jeho reakčních názorů využívá buržoazie k obhajobě kapitalismu. — 214—215

BOK I. I. (1848—1916) — statistik, v 70. letech redaktor Ústředního statistického výboru ministerstva vnitra. Utřídil a zpracoval *Materiály dlja statistiki zavodsko-fabričnoj promyšlenosti v Jevropejskoj Rossii za 1868 god* [Statistický materiál o továrním průmyslu v evropském Rusku za rok 1868] (Petrohrad 1872), který je obsahem 6. sešitu *Statistické kroniky Ruské říše*. — 22

BONAPARTE Ludvík — viz Napoleon III.

BUDAGOV S. G. — jeden z autorů statistické práce *Ukazatel fabrik i zavodov* [Ukazatel továren a závodů] (1881, 1887, 1894, 1895). — 18

BUCH L. K. (1847—1917) — ruský ekonom, účastník revolučního hnutí konce 70. let. Autor knihy *Über die Elemente der politischen Ökonomie. I. Theil. Die Intensität der Arbeit, Wert und Preis der Waren* [Základní prvky politické ekonomie, I. díl. Intenzita práce, hodnota a cena zboží] (1896; vydáno rovněž rusky 1896), ve které podal svérázný výklad teorie pracovní hodnoty. — 215

BULGAKOV S. N. (1871—1944) — ruský ekonom, idealistický filozof, v 90. letech legální marxista. Revidoval Marxovo učení o agrární otázce; snažil se dokázat „stabilitu“ a „životaschopnost“ drobného rolnického hospodářství, zbídačování rolnických mas vysvětloval tzv. „zákonem klesající úrodnosti půdy“. Po porážce revoluce 1905—1907 se přiklonil ke kadetům, zúčastnil se hnutí kolem sborníku *Věchi*, který Lenin nazýval „encyklopedií liberálního renegátství“. V duchu novokantovství, mysticismu a klerikalismu se stavěl proti materialistické filozofii. Po roce 1918 se stal knězem a emigroval. — 61—62, 66—70, 82, 84—85, 89, 93—94, 97, 99, 109, 113—128, 130—134, 136, 138—139, 141, 143—162, 169, 216

BUŠEN A. B. (1831—1876) — statistik; od roku 1857 byl redaktorem v Ústředním statistickém výboru, později pracoval v ministerstvu

financí, kde byla pod jeho vedením sedmkrát vydána Ročenka ministerstva financí (1869—1876). Jako zástupce Ruské zeměpisné společnosti byl členem komise pro průzkum domáckého průmyslu v Rusku. — 22

ČERNYŠEVSKIJ N. G. (1828—1889) — významný ruský revoluční demokrat, vědec, utopický socialista, spisovatel, literární kritik, jeden z významných předchůdců ruské sociální demokracie a vůdce revolučně demokratického hnutí 60. let v Rusku. V roce 1862 jej carská vláda zatkla a uvěznila v Petropavlovské pevnosti, kde strávil asi 2 roky; poté byl odsouzen k 7 letům nucených prací a k doživotnímu vyhnanství na Sibiři. Teprve na sklonku života byl z vyhnanství propuštěn. Až do své smrti zůstal oddaným bojovníkem proti sociální nerovnosti a proti všem projevům politického a hospodářského útlaku. Černyševskij napsal celou řadu prací z oboru filozofie, politické ekonomie, historie, etiky a estetiky. Jeho literárně kritické práce měly obrovský vliv na rozvoj ruské literatury a umění. Jeho román Čto dělat? [Co dělat?] (1863; česky 1975) vychoval nejedno pokolení revolucionářů v Rusku i za hranicemi. — 262, 267, 273

DANIELSON N. F. (N. -on) (1844—1918) — ruský ekonom, publicista, ideolog liberálního narodnictví 80. a 90. let. V jeho politické činnosti se odráží přechod narodníků od revolučních akcí proti carismu ke smíření s ním. V 60. a 70. letech udržoval Danielson spojení s kroužky revoluční raznočinské mládeže. Počátkem roku 1870 byl uvězněn. Danielson dokončil první překlad Marxova Kapitálu do ruštiny, který začal pořizovat G. A. Lopatin. Při práci na překladu si dopisoval s K. Marxem a B. Engelsem a informoval je i o problémech ekonomického rozvoje Ruska. Podstatu marxismu však nepochopil a později proti němu vystupoval. V roce 1893 vydal knihu Očerki našego poreformennogo občestvennogo chozjajstva [Studie o našem poreformním společenském hospodářství], která byla spolu s pracemi V. P. Voroncova ekonomickým zdůvodněním liberálního narodnictví. — 32, 61, 65, 96—97

DIONEI (vl. jm. Šklovskij I. V.) (1865—1935) — novinář, v 70. letech pracoval v narodnickém hnutí, byl vypovězen na Sibiř, později emigroval a žil v Londýně. Přispíval do časopisu Russkoje bogatstvo a listu Russkije vědomosti. Za imperialistické války byl stoupencem Dohody. Po Říjnové revoluci odmítal diktaturu proletariátu. — 126

DÜHRING Eugen (1833—1921) — německý vulgární materialista,

ideolog maloburžoazního socialismu. Od roku 1863 byl soukromým docentem na berlínské univerzitě. Za opozici vůči vládě byl v r. 1877 disciplinárně potrestán. Vzhledem k tomu, že v sedmdesátých letech měl velký vliv na část německé sociální demokracie, podrobil Engels jeho eklektické filozofické a ekonomické názory ostré kritice v knize Pana Eugena Dühringa převrat vědy (1877—1878). V. I. Lenin kritizoval Dühringovy názory v knize Materialismus a empiriokriticismus (1909) i v jiných pracích. Hlavní práce: *Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung* [Kurs filozofie jako přísně vědeckého světového názoru a způsobu života] (1875), *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus* [Kritické dějiny národního hospodářství a socialismu] (1871), *Cursus der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik* [Kurs národní a sociální ekonomie zahrnující základní otázky finanční politiky] (1873). — 83, 155, 213

ENGELGARDT A. N. (1832—1893) — publicista, narodnik, agronom. Na svém batiščevském statku ve Smolenské gubernii se pokusil zavést racionální formy hospodaření, které Lenin charakterizuje v knize *Vývoj kapitalismu v Rusku* (kapitola III, podkapitola VI) a na jeho příkladu ukazuje utopičnost narodnických teorií. Engelgardt psal pro časopis *Otčestvennyje zapiski* dopisy *Iz děrevni* [Z vesnice], které vyšly i knižně v roce 1882. Napsal též řadu dalších prací o zemědělství a byl redaktorem časopisu *Chimičeskij žurnal* (1859—1860). — 126

ENGELS Bedřich (1820—1895) — spoluzakladatel vědeckého komunismu, vůdce a učitel mezinárodního proletariátu, přítel a spolupracovník K. Marxe (životopis v Leninově článku *Bedřich Engels* — viz *Sebrané spisy* 2, Praha 1980, s. 15—17). — 58, 70, 77, 83, 89, 154—155, 178, 181—183, 186, 194—195, 198, 200—201, 212—216, 219—220, 254, 257, 267, 300, 334, 361

F. P. — viz Lenin V. I.

GERCENŠTEJN M. J. (1859—1906) — ekonom, profesor Moskevského zemědělského institutu, člen I. státní dumy, vedoucí činitel kadetské strany a její teoretik v zemědělských otázkách. Po rozpuštění I. státní dumy byl zavražděn ve Finsku černosotňovci. — 69

GLADSTONE William Ewart (1809—1898) — anglický státník, tory, později pelovec, v druhé polovině 19. století vůdce liberálů.

Od roku 1859 byl ministrem financí v Palmerstonově vládě, později členem všech liberálních vlád. Od roku 1868 stál řadu let v čele liberální vlády. Jako obratný politik a skvělý řečník využíval všech prostředků politické demagogie a efektních polovičatých reforem, aby získal na svou stranu maloburžoazii a špičky dělnické třídy. Prováděl dobyvačnou koloniální politiku. Vůči Irsku uplatňovala Gladstonova vláda politiku násilí a mimořádných bezpečnostních opatření a bezohledně potlačovala národně osvobozenecké hnutí. V roce 1894 Gladstone zanechal politické činnosti. — 246

GOSSEN Hermann Heinrich (1810—1858) — německý buržoazní ekonom, zformuloval „teorii mezního užítku“ rozvinutou později „rakouskou národohospodářskou školou“. Hlavní dílo: *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschlichen Handel* [Vývoj zákonů lidských vztahů a z toho vyplývajících pravidel lidského jednání] (1854). — 214

GVOZDĚV R. (vl. jm. Cimmerman R. E.) (1866—1900) — spisovatel; jeho povídky a ekonomické články byly otiskovány v časopisech *Russkoje bogatstvo*, *Žizň a Naučnoje obozrenije*. V roce 1896 vedl spolu s P. P. Maslovem, A. A. Saninem, V. I. Portugalovem aj. deník *Samarskij věstnik*. Nejznámější Gvozděvovou prací je kniha *Kulačestvo-rostovščičestvo*, jeho občestvenno-ekonomičeskoje značenije [Spekulace a lichvářství a jeho sociálně ekonomický význam] (1898). — 71—72

HANNIBAL (247/46—183) — kartaginský vojevůdce, proslavil se přechodem přes Alpy v druhé punské válce. — 394

HEGEL Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — významný německý filozof — představitel německé klasické filozofie. Hegelovou historickou zásluhou je hluboké a všestranné propracování idealistické dialektiky, která se stala jedním z teoretických zdrojů dialektického materialismu. Podle Hegela je celý přírodní, historický i duchovní svět v neustálém pohybu, mění se, přetváří a vyvíjí; avšak objektivní svět, skutečnost, chápe Hegel jako výplod absolutního ducha, absolutní ideje.

Hlavní práce: *Phänomenologie des Geistes* [Fenomenologie ducha] (1807; česky 1960). *Wissenschaft der Logik* [Logika jako věda] (1812—1816; slovensky pod názvem *Logika*, 1961), *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* [Encyklopedie filozofických věd] (1817), *Grundlinien der Philosophie des Rechts* [Základy filozofie práva] (1821). Po jeho smrti byly vydány *Vorlesungen*

über die Ästhetik [Přednášky o estetice] (1836—1838; česky pod názvem Estetika, 1966) a Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie [Přednášky o dějinách filozofie] (1833—1936; česky pod názvem Dějiny filozofie I, II, III, 1961, 1965, 1974). — 212

HERKNER Heinrich (1863—1932) — německý buržoazní ekonom, profesor, viceprezident Svazu sociální politiky. — 312

HOBSON John Atkinson (1858—1940) — anglický ekonom, stoupenec fabiánské společnosti a pacifismu, autor řady knih. Nejznámější z nich jsou Problems of Poverty [Problémy bídy] (1891), The Evolution of Modern Capitalism [Vývoj soudobého kapitalismu] (1894) a Imperialism [Imperialismus] (1902). V posledních letech svého života Hobson obhajoval imperialismus a hlásal „teorii světového státu“. — 165—167

ILJIN VI., ILJIN Vladimir — viz Lenin V. I.

JOANN Kronštadtskij — viz Sergejev I. I.

JEGOR — viz Martov L.

JEVONS William Stanley (1835—1882) — anglický buržoazní ekonom a filozof; profesor logiky, filozofie a politické ekonomie v Manchesteru (1866—1876) a Londýně (1876—1881). Hlavní ekonomické dílo: The Theory of Political Economy [Teorie politické ekonomie] (1871). V ekonomických úvahách vycházel ze základního principu „rakouské národohospodářské školy“ — z teorie mezního užítku.

Jeden ze zakladatelů matematické školy politické ekonomie a marginalismu. Jevonsovy názory kritizoval B. Engels (viz K. Marx - B. Engels, Spisy 28, Praha 1972, s. 140). — 214

KABLUKOV N. A. (1849—1919) — ekonom a statistik, narodnik, profesor moskevské univerzity. V letech 1885—1907 byl vedoucím statistického oddělení moskevského guberniálního zemstva. Za jeho vedení byly sestaveny Sborníky statistických údajů o Moskevské gubernii (1877—1879). Ve svých pracích vycházel z myšlenky „stability“ drobného rolnického hospodářství, domníval se, že občina je schopna zabránit diferenciaci rolnictva. Bojoval proti marxismu a hlásal třídní mír. Lenin kritizoval Kablukovovy názory zejména v díle Vývoj kapitalismu v Rusku. V roce 1917 pracoval Kablukov v hlavním pozemkovém výboru při prozatímní vládě a po Říjnové revoluci v Ústředním statistickém úřadu. Hlavní práce: Vopros o ra-

bočích v selskom chozjajstve [Dělníci v zemědělství] (1897), Lекcii po ekonomii selskogo chozjajstva [Přednášky z ekonomiky zemědělství] (1897) aj. — 118, 125, 141—142

KANT Immanuel (1724—1804) — první z představitelů německé klasické filozofie, od roku 1770 profesor královecké univerzity. Kantova filozofie byla formou subjektivního idealismu a agnosticismu, ale současně obsahovala určitou materialistickou tendenci, která byla vyjádřena učením o „věcech o sobě“ a zjištěním, že naše poznatky jsou založeny na zkušenosti. Pod jeho vlivem vyrostli později představitelé klasického německého idealismu (Fichte, Schelling, Hegel) a vznikly takové směry buržoazní filozofie jako novokantovství, pozitivismus aj. Snaha vrátit se ke Kantovi nebo smířit marxismus s kantovstvím byla vždy charakteristická pro revizionisty.

Hlavní díla: Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels [Obecné dějiny přírody a teorie nebes] (1755), Kritik der reinen Vernunft [Kritika čistého rozumu] (1781; česky pod názvem Kritika čistého rozmyslu, 1930), Kritik der praktischen Vernunft [Kritika praktického rozumu] (1788; česky 1944), Kritik der Urteilskraft [Kritika soudnosti] (1790) aj. — 89

KARGER Karl — německý ekonom, autor knihy Die Sachsengängerei. Auf Grund persönlicher Ermittlungen und statistischen Erhebungen [Přistěhovalci v Sasku. Na základě osobních průzkumů a statistických údajů] (1890). — 149

KARYŠEV N. A. (1855—1905) — ekonom a statistik, úředník zemstva. Od roku 1891 byl profesorem jurjevské (tartuské) univerzity, později Moskevského zemědělského institutu. Psal do listu Russkije vědomosti a do časopisů Zemstvo, Russkoje bogatstvo aj. Napsal řadu knih a článků o ekonomice rolnického hospodářství v Rusku, v nichž hájil liberálně narodnické názory. — 17—18, 20—21, 23, 27—28, 31—32, 34—43, 45, 48

KAUTSKY Karl (1854—1938) — jeden z vůdců německé sociální demokracie a II. internacionály; zpočátku marxista, později renegát marxismu a ideolog centrismu. Redigoval teoretický orgán německé sociální demokracie Die Neue Zeit. Zapojil se do socialistického hnutí v roce 1874. V roce 1881 se seznámil s Marxem a Engelsem a pod jejich vlivem se přiklonil k marxismu. Již v tomto období byl Kautsky kritizován Marxem a Engelsem. V 80. a 90. letech napsal řadu teoretických a historických prací o různých otázkách marxistické teorie, které přispěly k propagaci marxismu:

Karl Marx's *Ökonomische Lehren* [Ekonomické učení Karla Marxe] (1887; česky 1958), *Die Agrarfrage* [Agrární otázka] (1899; česky 1959) aj. V roce 1910 Kautsky vytvořil v rámci sociální demokracie centristickou skupinu a od té doby se stále více rozcházel s marxismem. Kautsky propagoval teorii ultraimperialismu. Po Říjnové revoluci se Kautsky postavil proti sovětské moci a napadal diktaturu proletariátu. Lenin kritizoval teorie Kautského v dílech *Krach II. internacionály* (1915), *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu* (1916), *Stát a revoluce* (1917), *Proletářská revoluce a renegát Kautsky* (1918) aj. — 56, 88—89, 102—107, 109, 113—136, 138—164, 201, 211—221, 229, 234, 244, 246, 278, 305 až 306, 309—312, 344

KIRCHMANN Julius Hermann von (1802—1884) — německý filozof a publicista, autor četných právnických a filozofických prací. Byl ideovým stoupencem Rodbertuse — jednoho z teoretiků katedrového socialismu. V letech 1871—1876 byl poslancem Říšského sněmu za buržoazní Pokrokovou stranu. — 67

KOBELJACKIJ A. I. (1862—1907) — náměstek ministra dopravy, autor informativních příruček o továrním zákonodárství, jako je *Spravočnaja kniga dlja fabričnoj inspekcii, fabrikantov i zavodčikov* [Příručka pro úředníky tovární inspekce, továrníky a podnikatele] (1898). — 23, 29

KOLB Georg Friedrich (1800—1884) — německý statistik, publicista; člen parlamentu (1848) a bavorské poslanecké sněmovny (od roku 1863). Autor knihy *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde* [Příručka srovnávací statistiky stavu národů a státovědy] (1875). — 218

KÖNIG F. — německý ekonom, autor knihy *Die Lage der englischen Landwirtschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart und Mittel und Wege zur Besserung derselben* [Stav anglického zemědělství pod tlakem současné mezinárodní konkurence, prostředky a cesty k zlepšení tohoto stavu] (1896). — 159

KORSAK A. K. (1832—1874) — ruský ekonom a publicista, autor knihy *O formach promyšlenosti voobšče i o značenii domašněgo proizvodstva (kustarnoj i domašnej promyšlenosti) v Zapadnoj Jevrope i Rossii* [O formách průmyslu a o významu domácí výroby (domáckého průmyslu) v Západní Evropě a v Rusku] (1861), jejíž

vědecký význam zdůrazňoval Lenin. Korsak považoval továrnu i manufakturu za formy velkovýroby a poukázal na rozdíl mezi nimi. — 57

KRIČEVSKIJ B. N. (1866—1919) — ruský sociální demokrat, publicista, představitel ekonomismu. V devadesátých letech byl v emigraci jedním z vůdců Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí a v roce 1899 redigoval jeho orgán *Rabočeje dělo*. Na jeho stránkách propagoval Bernsteinovy názory. Záhy po II. sjezdu SDDSR zanechal činnosti v sociální demokracii. — 386

KRUPSKÁ N. K. (1869—1939) — revolucionářka, Leninova žena a jeho nejbližší spolupracovnice. Narodila se v Petrohradě. Členka komunistické strany od roku 1898. Zúčastnila se činnosti petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy. V srpnu 1896 byla zatčena a odsouzena k tříletému vyhnanství, které prožila ve vsi Šušenskoje na Sibiři spolu s V. I. Leninem. Po skončení trestu emigrovala a pracovala jako tajemnice listu *Jiskra* a od prosince 1904 v listu *Vperjod*. Účastnice revoluce v letech 1905—1907. Byla delegátkou VII. sjezdu SDDSR(b) v r. 1917, byla členkou vyborského obvodního výboru strany v Petrohradě. Plnila Leninovy úkoly v době jeho ilegality po červencových dnech a informovala ho o průběhu politických událostí. Byla Leninovým důvěrníkem při doručování jeho tajných dopisů ÚV a petrohradskému výboru SDDSR(b). Po VŘSR byla členkou kolegia lidového komisariátu osvěty RSFSR. Od roku 1921 řídila hlavní správu politickoosvětových institucí a od roku 1929 byla náměstkyní lidového komisaře osvěty RSFSR. Zúčastnila se všech sjezdů strany (kromě I. a V.), od roku 1924 byla členkou ústřední kontrolní komise, od roku 1927 členkou ústředního výboru VKS(b); rovněž byla členkou celoruského ústředního výkonného výboru a ústředního výkonného výboru SSSR po všechna volební období, poslankyní a členkou prezidia Nejvyššího sovětu SSSR prvního volebního období. — 190, 221, 294, 304

Kuskovová J. D. (1869—1958) — představitelka ruského buržoazního hnutí, publicistka. V polovině 90. let se v zahraničí seznámila s marxismem, sblížila se se skupinou *Osvobození práce*, ale brzy pod vlivem bernsteinismu začala marxismus revidovat. Její dokument *Credo* výstižně vyjadřoval oportunistickou podstatu ekonomismu a vyvolal ostrý protest skupiny ruských marxistů vedených V. I. Leninem (viz tento svazek, s. 180—188). Před revolucí 1905 až 1907 se Kuskovová stala členkou liberálního Svazu osvobození. V roce 1906 vydávala s S. N. Prokopovičem polokadetský časopis

Bez zaglavija a aktivně spolupracovala s listem levých kadetů Tovarišč. Po Říjnové revoluci vystupovala proti sovětské moci. V roce 1922 byla ze Sovětského Ruska vypovězena. V zahraničí patřila k nejaktivnějším bělogvardějským emigrantům. — 181, 183–186, 319, 325

LABRIOLA Antonio (1843–1904) — italský spisovatel a filozof. Marxistou se stal koncem 80. let. Předtím byl pod vlivem neapolských hegelovců. V roce 1895 vydal knihu *In memoria del Manifesto dei Comunisti* [Památce Komunistického manifestu] (česky v Eseje o materialistickém pojetí dějin, 1961), která spolu s pojednáním *Del materialismo storico* [O historickém materialismu] (1896; česky tamtéž) vytvořila první dvě části *La concezione materialistica della storia* [Nástin materialistického pojetí dějin]. Tuto práci rozebral Plechanov v článku *Materialistické pojetí dějin* (viz G. V. Plechanov, *Vybrané filozofické spisy*, sv. II, Praha 1960, s. 591 až 624).

Ve svých pracích Labriola objasnil základy materialistického pojetí dějin, podrobil ostré kritice reakční filozofy Hartmanna, Nietzscheho a Croceho a vystupoval proti buržoazním kritikům marxismu a proti revizionistům, zvláště proti jejich pozitivistické formě. Patřil k teoretikům II. internacionály. — 211

LASSALLE Ferdinand (1825–1864) — německý maloburžoazní socialista, spisovatel, účastník revoluce 1848–1849. Od té doby udržoval styky s Marxem a Engelsem. Lassalle byl spoluzakladatelem Všeobecného německého dělnického spolku (1863), který měl pro německé dělnické hnutí pozitivní význam, ale nedal dělnické třídě revoluční perspektivy. Lassallovci chtěli legální agitací za všeobecné volební právo a vytvářením výrobních družstev, dotovaných junkerským státem, realizovat myšlenku „svobodného lidového státu“. Lassalle podporoval Bismarckovu politiku sjednocení Německa „shora“ pod vedením reakčního Pruska. Oportunistická politika lassallovců brzdila činnost I. internacionály a vytvoření skutečné dělnické strany v Německu a bránila třídnímu uvědomování dělníků. Teoretické a politické chyby lassallovců ostře kritizoval Marx v *Kritice gothajského programu* a Lenin ve *Státu a revoluci* i jiných pracích. — 181–183, 219

LEHMANN Carl — lékař, sociální demokrat, člen mnichovské organizace německé sociální demokracie, pomáhal Jiskře vydávané v té době v Mnichově. — 422

LENIN V. I. (Lenin N., Uljanov V. I., Uljanov V., V. Iljin, Vl. Iljin,

Vlad. Iljin, Vladimir Iljin, T. Ch., F. P., M. N.) (1870—1924) — viz biografické údaje. — 51, 70, 75, 77, 81, 82, 97, 101, 107, 110, 127, 131, 135, 168, 174, 193, 224, 281, 398

LIEBKNECHT Wilhelm (1826—1900) — význačný pracovník německého a mezinárodního dělnického hnutí, publicista, přítel a spolubojovník Marxův a Engelsův, otec Karla Liebknechta. Účastnil se revoluce 1848—1849 v Německu, po její porážce emigroval nejdříve do Švýcarska a později do Londýna, kde se stal členem Svazu komunistů. Po návratu do Německa roku 1862 a po založení I. internacionály propagoval její revoluční myšlenky a organizoval sekci Internacionály v Německu. Od založení jednotné Socialistické dělnické strany Německa (1875) byl Liebknecht až do konce života členem jejího představenstva a odpovědným redaktorem ústředního orgánu Vorwärts. V letech 1867—1870 byl poslancem Severoněmeckého říšského sněmu a poslancem Německého říšského sněmu (1874 až 1900). Parlamentní tribuny využíval k odhalování zahraniční i vnitřní politiky pruských junkerů. Byl několikrát žalářován. Aktivně se podílel na organizování II. internacionály. — 204, 312

LUXEMBURGOVÁ Rosa (1871—1919) — významná pracovnice mezinárodního dělnického hnutí, představitelka levého křídla II. internacionály. V revolučním hnutí začala pracovat v druhé polovině 80. let. Patřila k zakladatelům polské sociálně demokratické strany. Bojovala proti nacionalismu v polském dělnickém hnutí. Od roku 1897 pracovala v německém sociálně demokratickém hnutí, bojovala proti bernsteinismu a millerandismu, účastnila se první ruské revoluce. Jako delegátka V. sjezdu SDDSR (1907) podporovala bolševiky.

Od počátku první světové války zastávala internacionalistické stanovisko. V Německu patřila k zakladatelům skupiny „Internacionála“ (později „Spartakus“ a „Spartakův svaz“). Ve vězení napsala pod pseudonymem Junius brožuru Die Krise der Sozialdemokratie [Krise sociální demokracie] (1916) (viz Leninův článek O Juniově brožurě, Spisy 22, Praha 1959, s. 329—344). Po listopadové revoluci 1918 v Německu řídila ustavující sjezd Komunistické strany Německa. V lednu 1919 byla uvězněna a na rozkaz Scheidemannovy vlády zavražděna. Lenin si Luxemburgové velmi vážil a svou kritikou jí pomáhal zaujmout správné stanovisko. — 244

MARTOV L. (vl. jm. Cederbaum J. O., Jegor) (1873—1923) — jeden z čelných představitelů menševismu. V sociálně demokratickém hnutí pracoval od 90. let. V roce 1895 se podílel na založení petrohrad-

ského Svazu boje za osvobození dělnické třídy. V roce 1896 byl zatčen a vypovězen na tři roky do Turuchanska. Po návratu z vyhnanství v roce 1900 připravoval vydávání Jiskry a stal se členem její redakce. Po II. sjezdu SDDSR, kde stál v čele oportunistické menšiny, začal pracovat v ústředních menševických institucích a redigovat menševické publikace. Patřil k likvidátorům, redigoval list Golos social-demokrata a zúčastnil se protistranické srpnové konference (1912). Za první světové války byl centristou. Po Říjnové revoluci vystupoval proti sovětské moci. V roce 1920 emigroval do Německa a v Berlíně vydával menševický časopis Socialističeskij věstnik. — 193, 255, 342, 356

MARX Karel (1818—1883) — zakladatel vědeckého komunismu, geniální myslitel, velíkán revoluční vědy, vůdce a učitel mezinárodního proletariátu [viz stať V. I. Lenina Karel Marx (Stručný životopis a výklad marxismu) — Spisy 21, Praha 1959, s. 37—87]. — 56, 58—59, 61—70, 76—77, 82—97, 100, 102—103, 105, 113—115, 119—121, 133, 139—141, 144, 154—155, 157—158, 161—162, 166—173, 178—183, 186, 194—195, 198, 200—201, 212—216, 219—220, 225, 229, 240, 242, 254—255, 257, 267, 305—306, 309—310, 334, 359, 361, 374—375

MICHAJLOVSKIJ N. K. (1842—1904) — významný teoretik liberálního narodnictví, publicista, literární kritik, pozitivistický filozof, jeden z představitelů subjektivní školy v sociologii. Svou publicistickou činnost zahájil v roce 1860. V roce 1868 se stal spolupracovníkem a později redaktorem časopisu Otčestvennyje zapiski. V 70. letech sestavoval a redigoval narodnické publikace strany Narodnaja volja. Roku 1892 stal se vedoucím redaktorem časopisu Russkoje bogatstvo, na jehož stránkách ostře útočil proti marxistům. Názory Michajlovského kritizoval Lenin ve své práci Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? (1894) i v jiných pracích a Plechanov v knize O vývoji monistického názoru na dějiny. — 55, 213

MIKULÁŠ I. (Romanov) (1796—1855) — ruský car (1825—1855) — 393

MIKULIN A. A. — strojní inženýr, tovární inspektor, autor prací Očerki iz istorii primenenija zakona 3 ijuňa 1886 g. [Studie z dějin aplikace zákona z 3. června 1886] (1893), Fabrično-zavodskaja i remeslennaja promyšlennost' Odesskogo gradonačalstva, Chersonskoj gubernii i Nikolajevskogo vojnennogo gubernatorstva... [Tovární a řemeslná průmyslová výroba Oděsy a okolí, Chersonské gubernie a Nikolajevského vojenského okruhu...] (1897) aj. — 20, 24, 36, 49

MILL John Stuart (1806—1873) — anglický filozof, logik a ekonom, představitel pozitivismu a utilitarismu. V letech 1865—1868 byl členem Dolní sněmovny anglického parlamentu. Mill patřil k těm představitelům buržoazní politické ekonomie, kteří se podle Marxe „snažili uvést politickou ekonomii kapitalistů v soulad s nároky proletariátu, které nebylo možno dále ignorovat“ (Kapitál I, Praha 1954, s. 24). Mill udělal krok zpět ve srovnání s D. Ricardem, opustil pracovní teorii hodnoty a nahradil ji vulgární teorií výrobních činitelů. Propagoval teorii abstinence, podle níž zisky kapitalistů plynou z jejich nízké spotřeby. Byl stoupencem Malthusovy teorie přelidnění. Millovy ekonomické názory kritizoval N. G. Černyševskij ve svých poznámkách k překladu jeho knihy Základy politické ekonomie (1860—1861) a v Nástinu politické ekonomie podle Milla (1861). Hlavní práce: A System of Logic, Ratiocinative and Inductive [Systém sylogické a induktivní logiky] (1843), An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy [Přehled filozofie sira Williama Hamiltona] (1865), Principles of Political Economy [Základy politické ekonomie] (1848). — 67, 165

N. -ON — viz Danielson N. F.

NAPOLEON III. (vl. jm. Bonaparte Ludvík) (1808—1873) — synovec Napoleona I., francouzský císař (1852—1870). Po revoluci roku 1848 byl zvolen francouzským prezidentem; v roce 1851 provedl státní převrat, nastolil osobní diktaturu a 2. prosince 1852 se prohlásil císařem.

Jeho dobrodružná zahraniční politika se řídila zájmy velkoburžoazie; vnitřní politika se vyznačovala policejním terorem a zesílením byrokracie. Po porážce ve válce s Pruskem (1870) byl svržen. — 242

NARYŠKIN A. A. — velkostatkář v Orelské gubernii, člen Rady spojené šlechty. Po revoluci roku 1905 byl členem Státní rady a vůdcem krajních pravičáků. — 420

NĚŽDANOV P. (vl. jm. Lipkin F. A.) (nar. 1868) — publicista, jeden z „kritiků Marxe“, menševik a likvidátor. Zúčastnil se IV. a V. sjezdu SDDSR, jeden z autorů „Otevřeného dopisu“ 16 menševiků o likvidaci strany (1910). Po srpnové konferenci 1912 se stal členem menševického řídicího centra. Za první světové války patřil k sociálšovinistům. Byl redaktorem menševického listu Rabočaja gazeta, který vycházel v roce 1917 v Petrohradě. — 169—173

N. N. — viz Lenin V. I.

ORLOV P. A. — autor statistické práce Ukazatel fabrik i zavodov [Ukazatel továren a závodů] (1881, 1887, 1894, 1895). — 18, 24, 28

OWEN Robert (1771—1858) — anglický utopický socialista. Ostře kritizoval základy kapitalismu, ale nedokázal odhalit skutečné kořeny rozporů kapitalistické společnosti. Domníval se, že základní příčina sociální nerovnosti tkví v nedostatečném šíření osvěty, a nikoli v samém kapitalistickém způsobu výroby. Podle Owena může být sociální nerovnost odstraněna šířením vzdělanosti a sociálními reformami. Bojoval za uzákonění délky pracovního dne, ochrany práce a společenského vzdělávání dětí.

Budoucí „racionální“ společnost si představoval jako svobodnou federaci samosprávných komun nepřesahujících tři tisíce členů. Owenovy pokusy uskutečnit tyto myšlenky v praxi byly neúspěšné. V 30. a 40. letech Owen aktivně pracoval v odborovém a družstevním hnutí a vykonal mnoho pro vzdělání dělníků. V souvislosti s oceněním Owenova významu pro anglické dělnické hnutí 19. století Engels napsal: „Všechna společenská hnutí, všechen skutečný pokrok, jehož bylo v Anglii dosaženo v zájmu dělníků, jsou spjata s Owenovým jménem“ (K. Marx-B. Engels, Spisy 20, Praha 1966, s. 262).

Hlavní práce: A New View of Society, or Essays on the Principle of the Formation of the Human Character [Nová společnost nebo O utváření lidského charakteru] (1813), The Report to the Country of Lanark [Zpráva pro hrabství Lanark] (1820; česky ve Vybraných spisech, 1960), Book of the New Moral World [Kniha o novém morálním světě] (1842—1844; česky tamtéž, 3., 4., 7., 8. a 10. kap.; slovensky v Pedagogických spisech, 1960). — 125, 181

PARVUS (vl. jm. Helphand A. L.) (1869—1924) — menševik; v 80. letech se vystěhoval z Ruska; koncem 90. let a na přelomu století pracoval v německé Sociálně demokratické straně, patřil k jejímu levému křídlu. Byl redaktorem Sächsische Arbeiter-Zeitung. Napsal několik prací o světovém hospodářství. Po II. sjezdu SDDSR se připojil k menševikům. Za první revoluce spolupracoval v Rusku s redakcí menševického listu Načalo, vyzýval k účasti v Bulyginově dumě, obhajoval taktiku drobných dohod s kadety atd. Parvus propagoval teorii „permanentní revoluce“, z níž později Trockij učinil nástroj boje proti leninismu. Za první světové války byl Parvus šovinistou a agentem německého imperialismu. Od roku 1915 vydával renegátský časopis Die Glocke. — 72, 76—77, 162—163, 422

PETR NIKOLAJEVIČ — viz Romanov P. N.

PUTTKAMMER Robert von (1828—1900) — pruský reakční politik, ministr vnitra v letech 1881—1888, prosazoval zákon proti socialistům — 302

PLECHANOV G. V. (Beltov N., Volgin A., Kamenskij N.) (1856—1918) — ruský marxistický filozof, literární historik a estetik, první propagátor marxismu, sociální demokracie a II. internacionály v Rusku. Jako student navázal v roce 1875 spojení s narodniky a s petrohradskými dělníky a zapojil se do revoluční činnosti. V roce 1877 se stal členem narodnické organizace Zemlja i volja a po jejím rozštěpení v roce 1879 se postavil do čela nově vytvořené narodnické organizace Čornyj pereděl. V roce 1880 emigroval, rozešel se s narodnictvím a v roce 1883 založil v Ženevě první ruskou marxistickou organizaci — skupinu Osvobození práce. Po únorové buržoazně demokratické revoluci roku 1917 se Plechanov vrátil do Ruska a podporoval prozatímní vládu; k Říjnové revoluci se stavěl negativně.

Nejdůležitější teoretické práce: Socializm i političeskaja borba [Socialismus a politický boj] (1883; česky ve Vybraných filozofických spisech I, 1959), Naši raznoglasija [Naše neshody] (1884), K voprosu o rozvitii monističeskogo vzgljada na istoriju [O vývoji monistického názoru na dějiny] (1895; česky VFS I, 1959), Beiträge zur Geschichte des Materialismus [Příspěvky k dějinám materialismu] (1896; česky VFS II, 1960), Obosnovanije narodničestva v trudach g-na Voroncova (V. V.) [Zdůvodnění narodnictví v pracích pana Voroncova (V. V.)] (1896), O materialističeskom ponimanii istorii [O materialistickém pojetí dějin] (1897; česky VFS II, 1960), K voprosu o roli ličnosti v istorii [O úloze osobnosti v dějinách] (1898; česky VFS II, 1960) aj. — 89, 176—177, 195, 255, 260, 262, 267, 317, 338, 341—356, 363, 368, 385—386

POBĚDONOSCEV K. P. (1827—1907) — reakční státník carského Ruska, nejvyšší prokurátor synodu, faktický předseda vlády a hlavní inspirátor bezuzdné feudální reakce za vlády Alexandra III. Hrál významnou úlohu i za cara Mikuláše II. Hájil carský absolutismus, byl nesmířitelným odpůrcem buržoazních reforem 60. let a nepřitelem vědy a osvěty. Při vzestupu buržoazně demokratické revoluce v říjnu 1905 byl nucen odstoupit. — 240

POSTNIKOV V. J. (1844—1908) — ekonom, statistik; pracoval v ministerstvu zemědělství a státního majetku, byl členem Svobodné ekonomické společnosti. V roce 1891 vydal knihu Južnorusskoje krestjanskoje chozjajstvo [Jihoruské rolnické hospodářství]. Když Lenin

ve svých pracích *Nové hospodářské proudy v životě rolnictva*, *O takzvané otázce trhů a Vývoj kapitalismu v Rusku* rozebíral Postnikovovu knihu, vyzvedával jeho práci, současně však zdůrazňoval, že se Postnikov při objasňování hospodářských procesů nevyhnul rozporům a metodologickým chybám. — 131

POTRESOV A. N. (Arseňjev) (1869—1934) — čelný představitel menševického hnutí. V 90. letech se přikláněl k marxistům. Za činnost ve Svazu boje za osvobození dělnické třídy byl poslán do vyhnanství do Vjatecké gubernie. V roce 1900 emigroval a podílel se na založení listu *Jiskra* a časopisu *Zarja*. Po II. sjezdu SDDSR se stal menševikem. V letech stolypinské reakce byl ideologem likvidátorů, významně ovlivnil menševické orgány *Vozrožděnije* a *Naša zarja* aj. Za první světové války sociálšovinista. Po Říjnové revoluci emigroval a agitoval proti sovětské moci. — 338, 342, 344—347, 349—354, 387—389, 390

ПРОКОПОВИЧ С. Н. (1871—1955) — buržoazní ekonom a publicista, jeden z významných ekonomistů a prvních hlasatelů bernsteinismu v Rusku. Aktivní člen liberální monarchistické organizace *Svaz osvobození*. V roce 1906 člen ÚV kadetské strany, redaktor a vydavatel časopisu *Bez zaglavija* a spolupracovník redakce listu *Tovarišč*. Autor knih o dělnické otázce, napsaných z bernsteinovskoliberalního hlediska. V roce 1917 byl ministrem zásobování v buržoazní prozatímní vládě. Po Říjnové revoluci byl za protisovětskou činnost vypovězen z SSSR. — 216, 221, 305—306, 309—315

PROUDHON Pierre Joseph (1809—1865) — francouzský publicista, ekonom a sociolog, ideolog maloburžoazie, jeden ze zakladatelů anarchismu. V roce 1840 vydal knihu *Qu'est-ce que la propriété?* [Co je vlastnictví?] Prosazoval zachování drobného vlastnictví a velké kapitalistické vlastnictví prohlašoval za krádež. Navrhoval, aby byla založena lidová banka, která by poskytovala dělníkům bezúročný úvěr a pomáhala jim získat vlastní výrobní prostředky a stát se tak řemeslníky. Hájil reakční a utopickou ideu organizace „spravedlivé směny“ mezi jednotlivými výrobci zboží v kapitalistických podmínkách. V roce 1846 vydal knihu *Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère* [Systém ekonomických rozporů aneb Filozofie bídy], ve které vyložil své maloburžoazní filozofické a ekonomické názory. Marx v díle *Bída filozofie* podrobil Proudhonovu knihu kritice a dokázal její vědeckou neudržitelnost. Za revoluce 1848 byl Proudhon zvolen do Ústavodárného shromáždění. Schvaloval bonapartistický převrat z 2. prosince roku 1851. — 55, 68, 171, 181, 276

QUESNAY François (1694—1774) — francouzský ekonom, zakladatel fyziokratické školy, lékař. Autor *Tableau économique* [Ekonomická tabulka] (1758; česky 1958), v níž byl poprvé v historii politické ekonomie učiněn pokus znázornit celoroční proces reprodukce a význam jejích jednotlivých prvků. Podrobný rozbor Ekonomické tabulky podal Marx v *Teoriích o nadhodnotě* a v kapitole Z „Kritických dějin“, napsané pro Engelsovu knihu *Pana Eugena Dühringa převrat vědy*. — 83

R. M. — autor článku *Naše skutečnost*, otištěného ve zvláštní příloze listu *Rabočaja mysl* v září 1899. — 250, 253, 255—261, 263—272

RAMSAY George (1800—1871) — anglický ekonom, autor mnoha filozofických a ekonomických prací; nejvýznamnější je *An Essay on the Distribution of Wealth* [Pojednání o rozdělování bohatství] (1821, 1836). — 85

READ Clare Seward (1826—1905) — anglický ekonom, odborník pro otázky zemědělství. V letech 1865—1880, 1884 a 1885 byl členem parlamentu. — 134

REŠETNIKOV F. M. (1841—1871) — demokratický spisovatel; nejznámější je jeho povídka „Podlipovcy“ [Podlipovci] (1864; česky 1912), uveřejněná v časopise *Sovremennik*. Vylíčil v ní těžký život uralských rolníků a kamských burlaků. Ve svých dílech *Gornorabočije* [Horníci] (1866), *Glumovy* [Glumovové] (1866—1867) aj. popisuje jako první v ruské literatuře vysoké morální vlastnosti uralských dělníků, jejich práci a první živelné protesty proti vykořisťovatelům. — 415—416

RICARDO David (1772—1823) — význačný anglický ekonom, autor děl *On the Principles of Political Economy and Taxation* [Zásady politické ekonomie a zdanění] (1817; česky 1956), *On Protection to Agriculture* [O ochraně zemědělství] (1822) a jiných prací, jimiž vrcholil klasická politická ekonomie. Ricardo zastával zásadu volné konkurence a požadoval odstranění všech omezení brzdících rozvoj kapitalistické výroby. Rozvinul teorii hodnoty A. Smitha, kterou považoval za základ celé politické ekonomie, a dokázal, že hodnota je určována prací vynaloženou na výrobu zboží a z tohoto zdroje plyne jak mzda dělníka, tak i bezpracný důchod — zisk a renta. Formuloval ekonomický zákon protichůdných zájmů jednotlivých tříd, nechápal však historický charakter kapitalistické výroby, kterou pokládal za věčnou. Neuvědomoval si společenský

charakter hodnoty ani rozdíl mezi hodnotou a výrobní cenou; nepochopil původ a podstatu peněz.

Ricardovy teoretické názory kritizoval Marx v Kapitálu, v Teoriích o nadhodnotě a jiných dílech. — 58, 67—68, 85—86, 91

RODBERTUS-JAGETZOW Johann Karl (1805—1875)¹⁾ — německý ekonom, pruský velkostatkář, katedrový socialista. Měl v úmyslu zachovat „alespoň pro nejbližších 500 let privilegovanou třídu...“, jak napsal Engels (K. Marx - B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 216). Rodbertus začal rozlišovat nadhodnotu a její speciální formy, ale vědecky je nevysvětlil. Příčinu hospodářských krizí viděl v neúplné spotřebě, a nikoli v základním rozporu kapitalismu. Hlavní práce: Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände [K poznání hospodářských poměrů v našem státě] (1842), Soziale Briefe an v. Kirchmann [Sociální dopisy von Kirchmannovi] (1850—1851, 1884). — 68, 70, 219, 309

ROMANOV P. N. (nar. 1864) — velkokníže, strýc posledního ruského cara Mikuláše II., syn bratrance Alexandra III. — 426

SAY Jean Baptiste (1767—1832) — francouzský buržoazní ekonom. Ve svých pracích se snažil vyvrátit pracovní teorii hodnoty; za zdroj hodnoty prohlašoval „tři výrobní činitele“ — práci, kapitál a půdu. Popíral vykořisťování pracujících, antagonismus mezi prací a kapitálem, rozpor mezi výrobou a spotřebou, možnost hospodářských krizí. Sayovy buržoazně apologetické názory kritizoval Marx v Kapitálu a v Teoriích o nadhodnotě. — 67—68, 86, 91

SERGEJEV I. I. (Ioann Kronštadtskij) (1829—1908) — kněz kronštadtského chrámu, čestný člen monarchistické černosotňovské organizace Svaz ruského národa, zavilý reakcionář. Byl považován za proroka a věštce. Měl značný vliv ve dvorních kruzích i mezi nevzdělanými vrstvami obyvatelstva. Byl známý svým pogromistickým štváním proti neruským národnostem. — 321

SERING Max (1857—1939) — německý ekonom, profesor. V roce 1883 studoval zemědělství v Severní Americe. Napsal článek Obchod obilím ve Spojených státech severoamerických, který byl otištěn v encyklopedickém slovníku Handwörterbuch der Staatswissenschaften a přeložen do ruštiny (viz sborník Slovar gosudarstvennych nauk, Moskva 1896, nakl. Vodovozových). Ve svých pracích o agrární otázce a teorii krizí propagoval „zákon klesající úrodnosti půdy“ a hájil zájmy velkokapitálu. — 138, 141

SISMONDI Jean Charles Simonde de (1773—1842) — švýcarský ekonom a historik. Na počátku své činnosti patřil ke klasické škole buržoazní politické ekonomie, později se stal představitelem maloburžoazního socialismu a zakladatelem ekonomického romantismu, vyjadřujícího názory malovýrobců. Uvědomoval si rozpory kapitalismu, ale nedovedl odhalit jejich podstatu. Nechápal pokrokové tendence kapitalistické velkovýroby, snažil se hledat vzor ve starých zřízeních a tradicích, v cechovní organizaci průmyslu a v patriarchálním zemědělství, což naprosto neodpovídalo novým hospodářským podmínkám.

Jeho učení kritizoval Lenin v práci K charakteristice ekonomického romantismu.

Nejdůležitější ekonomické práce: *Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population* [Nové zásady politické ekonomie aneb O bohatství ve vztahu k obyvatelstvu] (1819) a *Études sur l'économie politique* [Studie o politické ekonomii] (1837—1838). — 55, 91, 117, 170

SKVORCOV A. I. (1848—1914) — buržoazní ekonom, agronom, profesor novoalexandrovského zemědělského a lesnického institutu, autor mnoha prací o politické ekonomii a ekonomice zemědělství. Hlavní díla: *Vlijanije parovogo transporta na selskoje chozjajstvo* [Vliv parní dopravy na zemědělství] (1890), *Ekonomičeskije ečudy* [Ekonomické studie] (1894), *Osnovanija političeskoj ekonomii* [Základy politické ekonomie] (1898) aj. — 93, 118

SMITH Adam (1723—1790) — anglický ekonom a filozof, představitel klasické buržoazní politické ekonomie. Ve své práci *An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations* [Pojednání o podstatě a původu bohatství národů] (1776; česky 1958) jako první prohlásil, že zdrojem hodnoty je každá práce vynaložená v kterémkoli odvětví výroby. Smith poprvé konstatoval, že kapitalistická společnost se skládá ze tří tříd: dělníků, kapitalistů a statkářů; zavrhoval však třídní boj. K. Marx a V. I. Lenin ocenili Smithovy zásluhy o rozvoj politické ekonomie, ale zároveň poukázali na buržoazní omezenost, rozpornost a chybnost jeho názorů. Správně určenou hodnotu zboží představovanou pracovním časem Smith zaměňoval s hodnotou práce. Hlavní chybou jeho teorie reprodukce bylo to, že přehlížel konstantní kapitál a redukoval hodnotu na zisk a nadhodnotu. — 66—68, 83—87, 91

SOMBART Werner (1863—1941) — německý ekonom, jeden z ideologů německého imperialismu, profesor vratislavské a později berlínské

univerzity. Považoval vývoj hospodářství za výsledek působení mnoha proměnlivých činitelů, a to především duchovní povahy.

V počátcích své teoretické činnosti navazoval na některé Marxovy myšlenky. Ve třicátých letech byl již stoupencem fašismu.

Hlavní díla: Sozialismus und soziale Bewegung im XIX. Jahrhundert [Socialismus a sociální hnutí v 19. století] (1896; český 1898) a Der moderne Kapitalismus [Moderní kapitalismus] (1902). — 167

STACHOVIČ M. A. (1861—1923) — umírněný liberál, hrál významnou úlohu v zemstevním hnutí. Byl poslancem I. a II. státní dumy a členem Státní rady. Zpočátku sympatizoval s kadetskou stranou, později patřil k zakladatelům okřabristické strany (Svaz 17. října). Po únorové revoluci v roce 1917 byl jmenován nejdříve místodržitelem ve Finsku a pak zástupcem prozatímní vlády v zahraničí. — 416—418, 420

STRUVE P. B. (P. B., Novus) (1870—1944) — ruský buržoazní ekonom a publicista; představitel legálního marxismu, spolupracovník a redaktor časopisů Novoje slovo (1897), Načalo (1899) a Žizň (1900). Již ve své první práci Kritičeskije zametki k voprosu ob ekonomičeskom razvitii Rossii [Kritické poznámky k ekonomickému rozvoji Ruska] (1894) kritizoval Struve narodnictví, „doplňoval“ a „kritizoval“ Marxovo ekonomické a filozofické učení, sympatizoval s představiteli vulgární buržoazní politické ekonomie a propagoval malthuziánství. V. I. Lenin nazval Struveho „velikým mistrem renegátství“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 495). Stal se jedním z teoretiků a organizátorů buržoazně liberální organizace Svaz osvobození (1904—1905) a redaktorem jejího ilegálního orgánu Osvobožděníje (1902—1905). Od roku 1905 byl členem ústředního výboru kadetské strany a po porážce revoluce roku 1905—1907 vůdcem pravého křídla liberálů. Po Říjnové revoluci byl členem Wrangelovy kontrarevoluční vlády; později emigroval. — 82—100, 144, 169, 341, 343—344, 354, 361, 387—389, 390

STRUVOVÁ N. A. — manželka P. B. Struveho. — 387, 389

TIMIRJAZEV D. A. (1837—1903) — ruský statistik, dlouholetý redaktor ročenky Ježegodnik Ministerstva finansov a časopisu Věstník finansov, promyšlenosti i torgovli. Od roku 1894 vedl odbor zemědělské ekonomie a statistiky v ministerstvu státního majetku. Byl členem komise pro průzkum domácího průmyslu v Rusku, Ruské zeměpisné společnosti a dopisujícím členem Svobodné ekonomické společnosti. — 22

TUGAN-BARANOVSKIJ M. I. (1865—1919) — buržoazní ekonom, v 90. letech významný představitel legálního marxismu, spolupracovník časopisů *Novoje Slovo* (1897), *Načalo* (1899) aj.; kritizoval Marxe. Za první buržoazně demokratické revoluce v Rusku byl členem kadetské strany, v letech 1917—1918 aktivním činitelem kontrarevoluce na Ukrajině, ministrem financí Ukrajinské centrální rady. Nejdůležitější práce z 90. let: *Promyšlennyje krizisy v sovremennoj Anglii, ich pričiny i vlijanije na narodnuju žizň* [Průmyslové krize v soudobé Anglii, jejich příčiny a vliv na život lidu] (1894), *Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem* [Ruská továrna v minulosti a přítomnosti], sv. I (1898) aj. — 32, 38, 61—69, 82, 97, 144, 169, 172, 343, 388

T. CH. — viz Lenin V. I.

ULJANOV V. — viz Lenin V. I.

USPENSKIJ G. I. (1843—1902) — ruský spisovatel a publicista, revoluční demokrat. V roce 1865 se stal spolupracovníkem časopisu *Sovremennik* a po jeho zastavení pracovníkem časopisu *Otčestvennyje zapiski*. Ve svých dílech realisticky zobrazil útisk, bezprávi a vykořisťování městské chudiny a rolnictva. I přes své narodnické názory objektivně zachytil ve svých dílech rozvoj kapitalistických vztahů a rozklad obcíny. — 126, 415—416

VAILLANT Edouard Marie (1840—1915) — francouzský socialista, stoupenec Blanquiho, jeden z vůdců levého křídla II. internacionály, člen výkonné komise Pařížské komuny a generální rady I. internacionály. Byl jedním z iniciátorů založení Socialistické strany Francie (1902). Po sloučení Socialistické strany Francie s Jaurèsovou Francouzskou socialistickou stranou (1905) zaujímal Vaillant v nejdůležitějších politických otázkách oportunistické stanovisko. Za první světové války patřil k sociálšovinistům. — 276

V. I. — viz Lenin V. I.

VITTE S. J. (1849—1915) — státník z konce 19. a začátku 20. století, představitel zájmů „vojensko-feudálního imperialismu“ carského Ruska, přesvědčený zastánce samoděržaví. Snažil se zachránit monarchii malými ústupky a sliby liberální buržoazii a krutými represáliemi vůči lidu. Byl jedním z těch, kdo potlačili revoluci v letech 1905—1907. Jako ministr dopravy (únor—srpen 1892), ministr financí (1892—1903) a předseda vlády (1905—duben 1906)

prosazoval v oblasti financí, celní politiky, výstavby železnic a továrního zákonodárství zájmy velkoburžoazie; přispěl tak k rozvoji kapitalismu v Rusku a k větší závislosti Ruska na imperialistických státech. V. I. Lenin jej charakterizoval jako „ministra makléře“. — 232, 240, 382

VELIKA — viz Zasuličová V. I.

VORONCOV V. P. (V. V.) (1847—1918) — ruský ekonom a publicista, jeden z ideologů liberálního narodnictví 80.—90. let, autor knihy *Sudby kapitalizma v Rossii* [Osud kapitalismu v Rusku] (1882), *Progressivnyje tščenija v kresťjanskom chozjajstve* [Pokrokové proudy v rolnickém hospodářství] (1892), *Očerki kustarnoj promyšlennosti v Rossii* [Studie o domáckém průmyslu v Rusku] (1886), *Naši napravlenija* [Naše směry] (1893), *Očerki teoretičeskoj ekonomii* [Nástin teoretické ekonomie] (1895) aj. Tvrdil, že v Rusku nejsou podmínky pro rozvoj kapitalismu, hájil malovýrobce zboží a idealizoval rolnickou občinu. Prosazoval politiku smíru s carskou vládou a byl odpůrcem marxismu. Voroncovy názory Plechanov ostře kritizoval v díle *Zdůvodnění narodnictví v pracích pana Voroncova* (V. V.) (1896). — 61, 96—98, 309, 311, 314

VIKTORIE (1819—1901) — britská královna (1837—1901), v roce 1876 prohlášena císařovnou Indie. — 218

VOZDUCHOV T. V. (zemřel 1899) — záložní poddůstojník z řad rolníků osady Novoje v sudogodském újezdu Vladimírské gubernie. — 401—405, 410—412, 414—415

V. V. — viz Voroncov V. P.

WAGNER Adolph (1835—1917) — německý buržoazní ekonom a reakční politik, představitel katedrového socialismu. Domníval se, že vykořisťování dělníků kapitalisty může být odstraněno pomocí státního zákonodárství. Spolupracoval s Bismarckem a byl jedním z vůdců křesťanskosocialistické strany. Jeho reakčních ekonomických názorů využili hitlerovci ke své „socialistické“ demagogii a velebení „totalitního“ státu.

Hlavní díla: *Allgemeine oder theoretische Volkswirtschaftslehre* [Obecná čili teoretická nauka o národním hospodářství] (2. vyd. 1879), *Grundlegung der politischen Ökonomie* [Základy politické ekonomie] (1892—1894). — 56

WEBB Sidney (1859—1947) a WEBBOVÁ Beatrice (1858—1943) — angličtí veřejní činitelé, autoři prací o historii a teorii anglického dělnického hnutí. Jejich práce *Industrial Democracy* (Londýn, 1897) vyšla v Rusku pod názvem *Teorija i praktika anglijskogo tred-junionizmu* [Teorie a praxe anglického tradeunionismu] v letech 1900—1901. První svazek přeložil V. I. Lenin, překlad druhého svazku zredigoval. Manželé Webbovi ve svých pracích rozvíjeli myšlenku reformistického řešení dělnické otázky v rámci buržoazního zřízení.

Sidney Webb (později lord Passfield) byl spoluzakladatelem Fabiánské společnosti, členem parlamentu v letech 1922—1929, ministrem obchodu v roce 1924 a ministrem pro dominia a kolonie v roce 1929.

V roce 1932 navštívili Webbovi SSSR, s jehož zřízením sympatizovali. Jejich práce *Sovětskij kommunizm: novaja civilizacija?* [Sovětský komunismus — nová civilizace?] (1935) a *Pravda o Sovětskoj Rossii* [Pravda o Sovětském Rusku] (1942) líčí historické úspěchy a hrdinství sovětského lidu. — 165

WEITLING Wilhelm (1808—1871) — významný činitel německého dělnického hnutí, teoretik utopického „rovnostářského“ komunismu; krejčí. Aktivní pracovník Svazu spravedlivých, autor knihy *Garantien der Harmonie und der Freiheit* [Záruky harmonie a svobody] (1842) a jiných. Podle Engelse sehrály Weitlingovy názory pozitivní úlohu „jako první samostatné teoretické hnutí německého proletariátu“, avšak po vzniku vědeckého komunismu se staly brzdou vývoje dělnického třídního uvědomění. Po revoluci 1848 až 1849 v Německu emigroval Weitling do USA a později činnosti v dělnickém hnutí zanechal. — 276

WOLF Julius (1862—1937) — německý ekonom, profesor curyšské a vratslavské univerzity a berlínské techniky (1928). Autor knihy *Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Kritische Würdigung beider als Grundlegung einer Sozialpolitik* [Socialismus a kapitalistický společenský řád. Kritické zhodnocení obou jako základ sociální politiky] (1892). — 213

ZASULIČOVÁ V. I. (Velika) (1851—1919) — význačná pracovnice narodnického a později sociálně demokratického hnutí v Rusku; revolučně činná od roku 1869. Byla členkou narodnických organizací *Zemlja i volja* a *Čornyj pereděl*. V roce 1880 emigrovala do ciziny, počátkem 80. let přešla na pozice marxismu. V letech 1883—1884 se zúčastnila zakládání skupiny *Osvobození práce*.

V 80.—90. letech přeložila do ruštiny Marxovu Bídu filozofie a Engelsův Vývoj socialismu od utopie k vědě, napsala Očerk istorii Meždunarodnogo občestva rabočich [Přehled dějin Mezinárodního dělnického sdružení] a práci o J. J. Rousseauovi; přispívala do publikací skupiny Osvobození práce, do časopisů Novoje slovo a Naučnoje obozrenije; uveřejnila řadu literárně kritických statí. V roce 1900 se stala členkou redakce leninského listu Jiskra a časopisu Zarja.

Po rozkolu ve straně v roce 1903 patřila k vedoucím představitelům menševiků a vstoupila do redakce menševické Jiskry. V roce 1905 se vrátila do Ruska. V letech reakce se přidala k likvidátorům, za první světové války stála na pozicích sociálšovinismu. K Velké říjnové revoluci se stavěla negativně. — 177, 342—345, 350—354, 363, 387—389

ZIBER N. I. (1844—1888) — ruský ekonom, publicista, profesor na katedře politické ekonomie a statistiky na kyjevské univerzitě. V roce 1881 se za studijního pobytu v Londýně osobně seznámil s K. Marxem a B. Engelsem. Jako jeden z prvních popularizoval a propagoval Marxovy ekonomické práce v Rusku; snažil se nejen vysvětlit myšlenky obsažené v Kapitálu, ale i obhájit Marxovo ekonomické učení před jeho „kritiky“. Ziber však pojímal marxismus jednostranně, revolučně kritická stránka Marxova učení mu zůstala cizí. V roce 1871 napsal disertační práci Teorija cennosti i kapitala D. Ricardo v svjazi s pozdějšími doplněními i rozjasněními [Ricardova teorie hodnoty a kapitálu v souvislosti s pozdějšími doplňky a vysvětlivkami], o které se pochvalně vyjádřil Marx v doslovu k 2. vydání I. dílu Kapitálu. Tato Ziberova kniha vyšla v přepracovaném a doplněném vydání roku 1885 pod názvem David Rikardo i Karl Marks v ich občestvenno-ekonomičeskich issledovanijach [David Ricardo a Karel Marx a jejich sociálně ekonomické bádání]. Velmi známé byly i jeho práce Ekonomičeskaja teorija Marksa [Marxova ekonomická teorie] (otištěna v letech 1876—1878 v časopisech Znanije a Slovo), Očerki pervobytnoj ekonomičeskaj kultury [Nástin prvobytné ekonomické kultury] (1883) aj. — 68, 86

ŽUKOVSKIJ J. G. (1822—1907) — buržoazní ekonom a publicista. Psal do časopisu Sovremennik, Věstnik Jevropy a byl jedním z redaktorů časopisu Kosmos. Ve svých pracích se pokoušel eklekticky spojit různé ekonomické teorie. Jako odpůrce marxistické politické ekonomie uveřejnil v roce 1877 v 9. čísle Věstniku Jevropy článek „Karel Marx a jeho kniha o kapitálu“, v němž napadal

marxismus. Článek rozvířil v Rusku polemiku kolem Kapitálu. N. Michajlovskij do ní zasáhl článkem „Karel Marx před soudnou stolicí pana J. Žukovského“ v 10. čísle časopisu Otěčestvennyje zapiski (říjen 1877). Článek byl podkladem pro známý Marxův dopis redakci časopisu Otěčestvennyje zapiski (K. Marx - B. Engels, Spisy 19, Praha 1966, s. 140—145) — 213

ŽIVOTOPISNÁ DATA

1898—duben 1901

1898

4. (16.) ledna Lenin z vyhnanství na Sibiři ve vesnici Šušenskoje sděluje matce, že do Šušenského pravděpodobně přijede Naděžda Konstantinovna Krupská.
V témže dopise se Lenin ptá M. T. Jelizarova, zda vyřídil V. A. Ionovovi vzkaz, aby sdělil H. Braunovi (redaktorovi a vydavateli časopisu Archiv für Soziale Gesetzgebung und Statistik), že Lenin souhlasí s překladem jedné své práce (nebylo zjištěno které).
8. (20.) ledna V telegramu řediteli policejního departmentu žádá Lenin o povolení, aby si N. K. Krupská směla odpykávat vyhnanství v Šušenském.
- Před 24. lednem (5. únorem) Lenin píše dva dopisy N. J. Fedosejevovi, zakladateli a vedoucímu prvních marxistických kroužků v Kazani, který si odpykával vyhnanství ve Vercholensku na Sibiři.
24. ledna (5. února) Lenin se ptá sestry Anny Iljiničny, zda by se dal vydat sborník z jeho statí. Sborník dostal později název Ekonomické studie a statí.
- Mezi 7. a 14. (19. a 26.) únorem Lenin píše recenzi knihy A. Bogdanova Stručná příručka ekonomické vědy.
18. února (2. března) Lenin posílá M. T. Jelizarovovi pro sborník svůj článek K charakteristice ekonomického romantismu. Sismondí a naši domácí sismondovci, v němž provedl některé opravy.
- Mezi koncem Lenin překládá I. díl knihy S. a B. Webbových

- února a 16. (28.) srpna* Industrial Democracy (Teorija i praktika anglijskogo tred-junionizma) a dělá k ruskému překladu řadu poznámek pod čarou.
7. (19.) *května* K Leninovi do Šušenského přijíždí Naděžda Konstantinovna Krupská a její matka Jelizaveta Vasiljevna.
10. (22.) *května* Lenin žádá policejního náčelníka minusinského okruhu o zaslání potřebných dokladů, aby mohl uzavřít sňatek s N. K. Krupskou.
- Koncem května* Lenin a Krupská jedou ze Šušenského do Minusinska. Účastní se porady vypovězených narodovoljovců a sociálních demokratů, která se konala v souvislosti s útekem politického vyhnance sociálního demokrata S. G. Rajčina.
- Na jaře až v létě* Lenin si dopisuje s matkou o její cestě do Šušenského. Vzhledem k zatčení Dmitrije Iljiče Uljanova se však cesta neuskutečnila.
30. *června (12. července)* Lenin píše žádost jenijskému gubernátorovi, aby mu bylo urychleně vydáno potvrzení potřebné k uzavření sňatku s N. K. Krupskou.
10. (22.) *července* Sňatek V. I. Lenina s N. K. Krupskou. Lenin se stěhuje z bytu rolníka A. D. Zyrjanova do bytu rolnice P. A. Petrovové.
14. (26.) *července* Lenin dostává dopis od J. M. Ljachovského se zprávou o smrti N. J. Fedosejeva.
9. (21.) *srpna* Lenin zhruba dokončuje svou knihu Vývoj kapitalismu v Rusku. Proces vytváření vnitřního trhu pro velkopřůmysl.
- 10.—12. (22. až 24.) *srpna* Lenin se léčí v Minusinsku.
12. (24.) *srpna* Lenin píše z Minusinska žádost jenijskému gubernátorovi, aby mu byl povolen týdenní léčebný pobyt v Krasnojarsku.

- Před 26. srpnem* Lenin píše článek K naší statistice továren a závodů.
(7. zářím) Nové statistické výkony profesora Karyševa.
2. (14.) září Lenin dostává zprávu, že Plechanov vystoupil v zahraničním tisku proti E. Bernsteinovi a C. Schmidtovi, a v dopise A. N. Potresovovi píše, že je naléhavě nutné, aby Plechanov vystoupil proti novokantovství v ruském tisku.
- 9.—25. září Lenin pobývá v Krasnojarsku. Bydlí u vypovězeného sociálního demokrata P. A. Krasikova, pracuje v Judinově knihovně a stýká se s krasnojarskými sociálními demokraty.
(21. září až 7. října)
- Mezi 9. a 15. V Rusku vychází první sborník Leninových prací
(21. a 27.) Ekonomické studie a stati pod pseudonymem Vladimir Iljin.
říjnem
11. (23.) října Lenin a Krupská jedou do vesnice Ivanovka v minusinském okruhu za vypovězeným sociálním demokratem V. K. Kurnatovským, který pracoval v tamním cukrovaru jako inženýr chemie.
1. (13.) K Leninovi přijel na tři dny G. M. Kržižanovskij,
listopadu který si odpykával vyhnanství v Minusinsku.
Lenin v dopise M. A. Uljanovové prosí A. I. Uljanovovou-Jelizarovovou, aby při cestě do Petrohradu dojednala vydání jeho knihy Vývoj kapitalismu v Rusku.
11. (23.) Lenin prosí v dopise do Bruselu M. I. Uljanovovou,
listopadu aby mu posílala čísla novin se stenografickými záznamy diskusí v parlamentě a katalogy antikvářů a knihkupectví ve všech jazycích.
15. (27.) Lenin v dopise svým nejbližším sděluje, že četl
listopadu v listě Frankfurter Zeitung zprávu o stuttgartském sjezdu německé sociální demokracie. Zajímá se o práci M. T. Jelizarova v nedělní večerní škole pro dělníky.
22. listopadu Lenin prosí v dopise A. I. Uljanovovou-Jelizarovovou,
(4. prosince) aby mu na rok 1899 objednala časopisy Ruskoje

bogatstvo, Mir božij, Niva, Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik a noviny Russkije vědomosti a Frankfurter Zeitung.

Na podzim V Ženevě vychází Leninova brožura Úkoly ruských sociálních demokratů.

6. (18.) prosince Lenin v dopise A. I. a M. T. Jelizarovovým prosí, aby mu zasílali ohlasy tisku na sborník Ekonomické studie a stati.

V druhé polovině roku Lenin si dopisuje s J. M. Ljachovským o sbírce pořádané mezi sociálními demokraty na postavení náhrobku N. J. Fedosejevovi.

24. prosince až 2. (5.—14.) ledna 1899 Cesta V. I. Lenina a N. K. Krupské do Minusinska. Lenin se účastní schůzky vypovězených marxistů, kteří se sem sjeli z různých míst minusinského okruhu.

V zimě 1898 až 1899 Lenin sděluje v dopise L. Martovovi, že petrohradský list Rabočaja mysl zamlčuje úkoly politického boje a že „mladí“ členové Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí — ekonomisté vedou soustavné tažení proti skupině Osvobození práce.

1898—1899 Lenin si dopisuje s vypovězeným sociálním demokratem F. V. Lengnikem o filozofických otázkách, energicky vystupuje proti subjektivnímu idealismu a na obranu filozofických názorů Marxe a Engelse. Lenin poskytujc právnícké rady rolníkům ze Šušenského a okolí.

1899

26. ledna (7. února) Lenin v dopise A. N. Potresovovi poznamenává, že ve svém článku Jakého dědictví se zříkáme? mluví o ideovém „dědictví“ 60. let 19. stol. a odvolává se přitom na představitele buržoazního liberalismu Skaldina jen z cenzurních důvodů. Ve skutečnosti považuje za hlavního představitele ideového „dědictví“ N. G. Černyševského.

30. ledna Lenin připravil do tisku Vývoj kapitalismu v Rusku.

- (11. února) Kniha byla napsána po prostudování a s použitím velkého množství literárních prací a pramenů: knih, statistických příruček, přehledů a článků v ruštině i v jiných jazycích.
- Mezi 30. lednem a 3. (11. a 15.) únorem Lenin píše recenzi knihy R. Gvozděva Kulactví a lichvářství a jejich společenskoekonomický dosah.
- V lednu V 1. čísle časopisu Naučnoje obozrenije byl otištěn Leninův článek Poznámka k teorii trhů (K polemice pánů Tugana-Baranovského a Bulgakova).
- Mezi 3. a 7. (15. a 19.) únorem Lenin píše recenzi Parvusovy knihy Světový trh a zemědělská krize (překlad do ruštiny).
- Mezi 15. a 18. únorem (27. únorem a 2. březnem) Lenin v dopise vypovězenému sociálnímu demokratu V. V. Starkovovi sděluje, že má v úmyslu napsat recenzi knihy Rosy Luxemburgové (patrně knihy Sociální reforma nebo revoluce?).
- Před 21. únorem (5. březnem) Lenin píše recenzi knihy Obchodní a průmyslové Rusko. Informativní příručka pro obchodníky a továrníky.
24. února (8. března) K Leninovi přijíždějí G. M. a Z. P. Kržižanovští, V. V. Starkov aj.
- V únoru až začátkem března Lenin píše konspekt knihy K. Kautského Agrární otázka. Dietz, Stuttgart 1899.
- V první polovině března Lenin píše článek Ještě k teorii realizace, namířený proti pokusu P. B. Struveho revidovat Marxovu teorii realizace.
- Před 21. březnem (2. dubnem) Lenin píše recenzi knihy K. Kautského Agrární otázka.
- Mezi 24. a 31. březnem (5. a 12. dubnem) Vychází Leninova kniha Vývoj kapitalismu v Rusku. Proces vytváření vnitřního trhu pro velkopřemysl pod pseudonymem Vladimír Iljin.

- V březnu* V 3. čísle časopisu Načalo je uveřejněno prvních šest podkapitol III. kapitoly Vývoje kapitalismu v Rusku pod názvem Vytlačení robotního hospodářství kapitalistickým v současném ruském zemědělství.
- Před dubnem* V Ženevě vychází Leninova brožura Nový tovární zákon.
- Mezi 4. (16.) dubnem a 9. (21.) květnem* Lenin píše dva články pod společným názvem Kapitalismus v zemědělství (O knize Kautského a článku pana Bulgakova).
- 27. dubna (9. května)* Lenin v dopise A. N. Potresovovi hodnotí velmi negativně články legálního marxisty S. N. Bulgakova, který pod rouškou kritiky Kautského Agrární otázky (viz Načalo, 1899, č. 1/2 a č. 3) vystoupil s revizí marxismu.
- V dubnu* Lenin píše recenzi Hobsonovy knihy Vývoj soudobého kapitalismu.
- 1. (13.) května* Lenin a Krupská slaví 1. máj s vypovězenými dělníky O. A. Engbergem, I. L. Promiňským a jeho rodinou.
- 2. (14.) května* Policie provedla domovní prohlídku a výslech Lenina v Šušenském, protože zjistila, že si dopisuje s vypovězenými sociálními demokraty (zejména s J. M. Ljachovským o postavení náhrobku N. J. Fedosejevovi).
- Před 29. květnem (10. červnem)* Lenin píše článek Odpověď panu P. Něždanovovi, namířený proti revizionismu.
- Na jaře až v létě* Lenin si znovu dopisuje s M. A. Uljanovovou o jejím příjezdu do Šušenského společně s A. I. Uljanovovou-Jelizarovovou. K cestě nedošlo, neboť M. A. Uljanovová onemocněla.
- 18. (30.) června* Lenin dostává od A. N. Potresova zprávu o revizionistických projevech mezi petrohradskými sociálními demokraty.
- Před 20. červnem (2. červencem)* K Leninovi přijíždějí A. A. a D. V. Vanějevovi a P. N. a O. B. Lepešinští.

20. června
(2. července) Lenin v dopise D. I. Uljanovovi schvaluje Plechanovovo vystoupení proti Bernsteinovi.
27. června
(9. července) Lenin v dopise A. N. Potresovovi píše o tom, že je nutné založit v zahraničí ortodoxní marxistické orgány („třetí druh literatury“) pro boj s ekonomismem a revizionismem.
- V červenci Lenin dostává prostřednictvím sestry A. I. Uljanovové-Jelizarovové manifest ekonomistů (Credo) napsaný chemickým inkoustem.
1. (13.) srpna K Leninovi přijíždějí M. A. a O. A. Silvinovi.
- Mezi 7. a 22. srpnem (19. srpnem a 3. zářím) Lenin organizuje v Jermakovském poradě marxisticky orientovaných politických vyhnanců z minusinského okruhu k projednání manifestu ekonomistů. Předběžná porada věnovaná projednání Creda se konala v bytě P. N. a O. B. Lepešinských. Závěrečné jednání, na němž sedmnáct politických vyhnanců schválilo Leninem napsaný Protest ruských sociálních demokratů, se konalo v bytě A. A. Vanějeva.
22. srpna
(3. září) Lenin prosí v dopise M. I. Uljanovovou, aby mu poslala noviny se zprávami o hannoverském sjezdu německé sociální demokracie, který jednal o útocích na základní názory a taktiku strany v souvislosti s revizionistickými výpady Bernsteina.
- Po 22. srpnu
(3. září) Lenin posílá L. Martovovi kopii Creda ekonomistů a Protestu, schváleného na poradě vypovězených sociálních demokratů minusinského okruhu.
- V létě Lenin se intenzivně zabývá filozofickými otázkami: pročítá Plechanovova díla, studuje francouzské materialisty a rovněž idealistické filozofy, novokantovce. Lenin a Krupská přijíždějí do vesnice Těsinskoje na návštěvu k vypovězenému sociálnímu demokratovi dělníku A. S. Šapovalovovi. V debatě s F. V. Lengnikem o filozofických otázkách se Lenin rozhodně vyslovuje proti novokantovství.
1. (13.) září Lenin v dopise M. A. Uljanovové ostře kritizuje

Bernsteinovu knihu Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie a žádá ji, aby mu poslala čísla Sächsische Arbeiter-Zeitung, ve kterých byl otištěn Plechanovův článek Zač mu máme děkovat? Otevřený dopis Karlu Kautskému, namířený proti Bernsteinovi a proti shovívavosti Kautského vůči němu.

- 9.—15. (21. až 27.) září V Leninově překladu vychází I. díl knihy S. a B. Webbových Industrial Democracy.
10. (22.) září Lenin se ve vsi Jermakovskoje účastní pohřbu člena petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy A. A. Vanějeva, který ve vyhnanství zemřel, a mluví nad jeho hrobem.
- Mezi začátkem září a 19. (31.) lednem 1900* Lenin společně s N. K. Krupskou rediguje ruský překlad II. dílu knihy S. a B. Webbových Industrial Democracy, který mu byl poslán z Petrohradu (značnou část překládá znovu), a píše řadu poznámek pod čarou.
13. (25.) října Plechanov obdržel v Ženevě Protest ruských sociálních demokratů napsaný Leninem a odevzdal jej do tisku pro číslo 4/5 časopisu Rabočeje dělo.
- Před 17. (29.) říjnem* K Leninovi do Šušenského přijíždí V. K. Kurnatovskij.
17. (29.) října Lenin v dopise M. A. Uljanovové sděluje, že dostal nový francouzský časopis Le Mouvement Socialiste, který redigoval J. Longuet.
27. října (8. listopadu) Lenin píše žádost jenisejskému gubernátorovi, aby mu zařídil pravidelné vyplácení podpory, jež mu jako politickému vyhnanci podle zákona náleží.
31. října (12. listopadu) Lenin píše dopis doktoru S. M. Arkanovovi s prosbou, aby navštívil ve vyhnanství nemocného O. A. Engberga.
- Nejdříve v říjnu* Lenin přijímá návrh ÚV Bundu, aby zpočátku redigoval list Rabočaja gazeta, který byl na I. sjezdu SDDSR uznán za oficiální tiskový orgán strany,

a později aby s ním spolupracoval. Píše tři články pro list Rabočaja gazeta: Náš program, Náš nejbližší úkol, Naléhavá otázka a rovněž Dopis redakční skupině o podmínkách spolupráce s listem a o tematické článků.

V prosinci

V Ženevě vychází samostatně Protest ruských sociálních demokratů napsaný Leninem jako separát z čísla 4/5 časopisu Rabočeje dělo. Redakce časopisu vydala Protest bez vědomí Plechanova a opatřila ho doslovem, v němž uvedla, že názory ekonomistů jsou nekonformním míněním jednotlivců a pro sociální demokracii nepředstavují nebezpečí.

Koncem roku

Lenin píše recenzi knihy Kautského Bernstein a sociálně demokratický program. Antikritika a spolu s Krupskou ji překládá do ruštiny.

Lenin píše články Návrh programu naší strany, Zpětný směr v ruské sociální demokracii, O podnikových soudech, O stávkách.

Lenin píše recenzi knihy S. N. Prokopoviče Dělnické hnutí na Západě. Pokus o kritickou studii.

V roce 1899

Lenin podrobně promýšlí plán vydávání celoruského ilegálního marxistického listu v zahraničí a informuje o tom L. Martova a A. N. Potresova.

*Koncem roku
1899 nebo
začátkem
roku 1900*

Lenin píše článek K Profession de foi.

1900

*V lednu
až březnu*

Lenin píše článek Nekritická kritika (K článku pana P. Skvorcova Zbožní fetišismus v časopise Naučnoje obozrenije, č. 12, 1899).

*29. ledna
(10. února)*

Konec Leninova vyhnanství.

Lenin a Krupská odjíždějí ze Šušenského do evropského Ruska. Protože byl Leninovi zakázán pobyt v sídelních a univerzitních městech a ve velkých dělnických centrech, zvolil si za místo pobytu Pskov,

který byl nejhodnější pro udržování styků s Petrohradem.

V první polovině února Cestou ze Sibíře se Lenin zastavuje v Ufě; N. K. Krupská tam zůstává až do konce svého vyhnanství. Lenin se zde setkává s vypovězenými sociálními demokraty (A. D. Cjurupou, A. I. Sviďerským aj.).

V polovině února Lenin přijíždí ilegálně do Moskvy a bydlí u svých příbuzných.

*17. února
(1. března)* Lenin se setkává se sociálním demokratem inženýrem G. B. Krasinem.

*19. února
(3. března)* Lenin se dovídá od představitele jekatěrinoslavského výboru I. Ch. Lalajance o přípravách na svolání II. sjezdu SDDSR, dostává nabídku, aby se jej zúčastnil a rovněž aby redigoval list Rabočaja gazeta.

*Před 26. únorem
(10. březnem)* Lenin spolu s I. Ch. Lalajancem navštěvuje Umělecké divadlo a sleduje hru G. Hauptmanna Forman Henschel.

Lenin se ilegálně zdržuje v Petrohradě, setkává se s V. I. Zasuličovou, která přijela do Ruska, a jedná s ní o spolupráci skupiny Osвобоzení práce při vydávání celoruského marxistického listu a časopisu pro vědu a politiku v zahraničí.

*26. února
(10. března)* Lenin přijíždí do Pskova a hned se dostává pod tajný policejní dozor.

*10. (23.)
března* Lenin píše žádost řediteli policejní správy, aby povolil N. K. Krupské odpykat si dobu veřejného policejního dozoru v Pskově namísto v Ufské gubernii. Žádost byla zamítnuta.

Na jaře až v létě Lenin navazuje spojení se sociálně demokratickými skupinami a s jednotlivými sociálními demokraty v různých ruských městech a jedná ústně i písemně o jejich spolupráci s budoucí Jiskrou.

Na jaře Lenin přijímá práci v guberniální statistické správě;

navštěvuje městskou knihovnu, kde se stýká s místními sociálními demokraty.

Lenin se účastní schůzí místní revoluční a opoziční inteligence a kritizuje revizionismus.

Lenin dojednává se sociálními demokraty (A. M. Stopaním, S. I. Radčenkem, N. N. Lochovem aj.) vytvoření skupiny pro spolupráci s Jiskrou.

Lenin kategoricky odmítá nabídku redakce listu ekonomistů Rabočaja mysl ke spolupráci, protože zásadně nesouhlasí s jeho orientací.

Lenin píše jménem skupiny Jiskra referát pro předpokládaný II. sjezd SDDSR a dostává za skupinu Osvobození práce mandát na sjezd.

*Mezi koncem
března a 4.
(17.) dubnem*

Lenin vypracovává návrh prohlášení redakce o programu a úkolech celoruského politického listu (Jiskra) a časopisu pro vědu a politiku (Zarja). Lenin pořádá poradu revolučních marxistů s legálními marxisty (P. B. Struvem, M. I. Tuganem-Baranovským) o jejich spolupráci při vydávání listu Jiskra a časopisu Zarja (pskovská porada). Na poradě se projednával jeho Návrh prohlášení redakce listu Jiskra a časopisu Zarja.

*Koncem března
nebo před 4.
(17.) dubnem*

Lenin ilegálně odjíždí do Rigy, aby navázal spojení s tamními sociálními demokraty.

*Nejpozději 6.
(19.) dubna*

Lenin posílá redakci časopisu Naučnoje obozrenije poznámku k článku Nekritická kritika, namířenou proti článkům P. B. Struveho v časopise Žizň (č. 10 z roku 1899 a č. 2 z roku 1900) a Tugana-Baranovského v časopise Naučnoje obozrenije (č. 5 z roku 1899 a č. 3 z roku 1900). Leninův článek s poznámkou byl otištěn v časopise Naučnoje obozrenije v květnu—červnu 1900.

6. (19.) dubna

Lenin v dopise M. A. Uljanovové píše o své práci na rejstříku k ruskému překladu knihy S. a B. Webbových Dějiny britského tradeunionismu.

*Po 6. (19.)
dubnu*

Lenin si dělá poznámky a kritické připomínky ke knize I. Davydova Co je to ekonomický materialis-

mus? Kriticko-metodologický nástin, v níž autor vulgarizuje Marxův filozofický materialismus.

20. dubna
(3. května) Lenin píše žádost řediteli policejní správy o povolení žít půldruhého měsíce v Ufě, kde onemocněla N. K. Krupská. Žádost byla zamítnuta a teprve na přimluvu M. A. Uljanovové bylo povolení vydáno.
5. (18.) května Leninovi je vydán pas k cestě do Německa.
20. května
(2. června) Lenin přijíždí ilegálně do Petrohradu, aby se zde setkal s místními sociálními demokraty a dohodl s nimi způsob spojení po odjezdu do ciziny.
21. května
(3. června) Lenin je v Petrohradě zatčen.
23. května
(5. června) Lenin je vyslýchán petrohradskou tajnou policií.
31. května
(13. června) Lenin je propuštěn a v doprovodu policejního úředníka dopraven do Podolska.
- 1.—7. (14. až
20.) června Lenin žije u svých příbuzných v Podolsku u Moskvy. Na Leninovo pozvání přijíždějí do Podolska sociální demokraté (P. N. Lepešinskij, S. P. a S. P. Šestěrinovovi aj.), s nimiž Lenin dojednávává spolupráci s Jiskrou.
7. (20.) června Lenin odjíždí společně s M. A. Uljanovovou a A. I. Uljanovovou-Jelizarovovou přes Nižnij Novgorod (nyní Gorkij) za Krupskou do Ufy.
8. nebo 9.
(21. nebo 22.)
června Lenin dojednávává s nižněnovgorodskými sociálními demokraty jejich spolupráci s Jiskrou a způsob spojení.
15. (28.) června Lenin přijíždí do Ufy.
- V druhé polovině
června Lenin dojednávává v Ufě s tamními vypovězenými sociálními demokraty spolupráci s Jiskrou.
- Po 2. (15.)
červenci Lenin odjíždí z Ufy do Podolska.

- Mezi 2. a 10. (15. a 23.) červencem* Lenin se zastavuje v Samaře (nyní Kujbyšev), kde dojednává s místními sociálními demokraty spolupráci s Jiskrou. Lenin se zastavuje v Syzrani, aby získal místní sociální demokraty pro spolupráci s Jiskrou.
- 10. (23.) července* Lenin se vrací do Podolska.
- 13. nebo 14. (26. nebo 27.) července* Lenin se ve Smolensku setkává s I. V. Babuškinem a V. N. Rozanovem. Sjednává s Babuškinem šifru pro konspirativní spojení.
- 16. (29.) července* Lenin odjíždí za hranice.
- Začátkem srpna* Lenin zůstává dva dny v Curychu a diskutuje s P. B. Axelrodem o vydávání listu Jiskra a časopisu Zarja. Lenin jedná v Ženevě o vydávání Jiskry a Zarje s Plechanovem; rozcházejí se v názorech při projednávání Leninova návrhu prohlášení redakce a rovněž v otázkách organizační práce redakce. V Bellerive nedaleko Ženevy se Lenin účastní porady s G. V. Plechanovem, A. N. Potresovem, V. I. Zasuličovou, N. E. Baumanem a J. M. Stěklovem o programu Jiskry a Zarje.
- 11.—15. (24. až 28.) srpna* Lenin se účastní porady se skupinou Osvobození práce v Corsier u Ženevy o vydávání a společném redigování listu Jiskra a časopisu Zarja.
- 15. (28.) srpna* Lenin odjíždí ze Ženevy do Mnichova.
- 20. srpna (2. září) a později* Lenin si zaznamenává, za jakých okolností probíhalo jednání s Plechanovem o vydávání Jiskry (Jak Jiskra div nezhasla).
- 22.—24. srpna (4.—6. září)* Lenin se cestou do Mnichova zastavuje v Norimberku a jedná zde s německým sociálním demokratem A. Braunem o organizační a technické pomoci při vydávání Jiskry.
- 23. srpna* V korespondenci s neznámým ruským sociálním

- (5. září) a před 2. (15.) zářím demokratem Lenin kategoricky odmítá dohodu se Svazem ruských sociálních demokratů v zahraničí, který je organizací ekonomistů.
- Po 23. srpnu (5. září) Lenin píše Prohlášení redakce Jiskry.
24. srpna (6. září) Lenin odjíždí z Norimberku do Mnichova.
- V druhé polovině srpna Lenin píše dopis J. M. Stěklovovi s kritickými poznámkami k článku D. B. Rjazanova Připomínky k programu časopisu Rabočeje dělo.
- Koncem srpna Lenin vypracovává návrh dohody skupiny Jiskra se skupinou Osvobození práce o vydávání listu Jiskra a časopisu Zarja a o vzájemném vztahu obou skupin v redakci těchto tiskových orgánů.
Lenin posílá do Ženevy skupině Osvobození práce čtyři mandáty na Mezinárodní socialistický kongres v Paříži: tři za uralskou skupinu Sociální demokrat a jeden za sociálně demokratickou organizaci z Ufy, v jejímž čele stáli N. K. Krupská, A. D. Cjurupa aj.
- V srpnu Lenin studuje materiály a dokumenty Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí v souvislosti s rozkolem ve Svazu.
Lenin odmítá spolupráci s listem Rabočaja mysl (jehož vydávání bylo přeneseno za hranice), kterou Plechanovovi a jemu nabídl K. M. Tachtarjov s úmyslem, aby upustili od záměru vydávat Jiskru.
- Mezi srpnem a prosincem Lenin se setkává s polským revolucionářem J. Marchlewským, který žil v Mnichově a pomáhal zajišťovat vydávání Jiskry.
23. září (6. října) Lenin se podílí na vypracování zvláštní dohody o vzájemných vztazích v redakci listu Jiskra a časopisu Zarja, která by garantovala pravomoc skupiny Osvobození práce při řešení redakčních otázek.
- V září Lenin informuje v dopise Krupskou o okolnostech,

za nichž došlo ve Svazu ruských sociálních demokratů v zahraničí k rozkolu.

Lenin v Mnichově navštěvuje kursy angličtiny.

Mezi 27. zářím a 5. říjnem (10. a 18. říjnem) Prohlášení redakce listu Jiskra, které Lenin napsal, vychází tiskem jako leták. Je posláno do Ruska a rozšiřováno v sociálně demokratických organizacích a mezi dělnictvem.

Mezi 27. zářím (10. říjnem) a 11. (24.) prosincem Lenin si dopisuje s členem redakce Jiskry P. B. Axelrodem o přípravě prvního čísla listu Jiskra a časopisu Zarja k tisku.

V září až říjnu Lenin píše článek Čínská válka a využívá novinového materiálu, který zachycuje vnitřní situaci v zemi.

V září až únoru 1901 Lenin si dopisuje se sociálně demokratickou skupinou Borba (D. B. Rjazanov, J. M. Stěklov a V. Daněvič) o formách publicistické spolupráce členů této skupiny s listem Jiskra a časopisem Zarja.

Mezi 5. (18.) říjnem a 3. (16.) listopadem Lenin rediguje brožuru Májové dny v Charkově a píše k ní předmluvu.

13. (26.) října V dopise A. A. Jakubovové Lenin kategoricky odmítá jménem skupiny Jiskra nabídku ke spolupráci v orgánu ekonomistů Rabočaja mysl.

20. října (2. listopadu) Lenin píše V. P. Noginovi do Londýna a informuje ho, jak by se dal zařídit jeho ilegální přechod přes hranice, aby mohl v Rusku šířit Jiskru a navázat spojení s jednotlivými výbory a skupinami. „Od spolupráce s Vámi si mnoho slibujeme,“ píše Lenin, „zejména pokud jde o přímý styk s dělníky v různých místech.“

24. října (6. listopadu) Lenin v dopise M. I. Uljanovové z Mnichova sděluje, že studuje němčinu a navštěvuje knihovnu.

27. října (9. listopadu) Lenin sděluje v dopise Plechanovovi, že mu odeslal články Potresova aj. pro první číslo časopisu Zarja.

- V říjnu až
začátkem
listopadu* Lenin píše článek *Naléhavé úkoly našeho hnutí* (úvodník pro 1. číslo *Jiskry*).
- Nejpozději
25. listopadu
(8. prosince)* Lenin píše článek *Rozkol v zahraničním Svazu ruských sociálních demokratů*.
- V listopadu* Lenin si dopisuje s dopisovateli z jednotlivých krajů, rediguje zprávy a články a připravuje do sazby 1. číslo *Jiskry*.
- Koncem
listopadu* Lenin zajišťuje přípravu a vydání 1. čísla časopisu *Zarja* ve Stuttgartu.
- Mezi 1. a 10.
(14.—23.)
prosincom* Lenin jede z Mnichova do Lipska, aby provedl konečnou redakci prvního čísla *Jiskry*.
- 10. (23.)
prosince* Lenin se vrací z Lipska do Mnichova.
- 11. (24.)
prosince* Lenin v dopise P. B. Axelrodovi sděluje, že první číslo *Jiskry* je vysázeno a má vyjít.
- V první polovině
prosince 1900* Lenin prosí v dopise Krupskou, aby mu poslala překlad Kautského knihy Bernstein a sociálně demokratický program, který pořídil ve vyhnanství, neboť předpokládá, že ho vydá v zahraničí. Překlad byl v té době v Astrachani, zřejmě u L. M. Knipovičové.
- Mezi 16. (29.)
prosincom 1900
a polovinou
února 1901* Lenin se účastní jednání redakce listu *Jiskra* a časopisu *Zarja* s P. B. Struvem (představitelem skupiny demokratické opozice *Svoboda*), který přijel do Mnichova; projednávaly se formy společné vydavatelské činnosti v zahraničí. Lenin píše návrh dohody skupiny *Jiskra* a *Zarja* se skupinou *Svoboda*, v němž se stanoví jejich vzájemné vztahy při vydávání obecně politické přílohy v časopisu *Zarja* pod názvem *Sovremennoje obozrenije*. Při jednání se však Struve pokouší využít sociálně demokratického vydavatelství v zájmu liberální buržoazie, a tak Lenin naléhá, aby jednání bylo přerušeno.

16. (29.)
prosince Lenin si po návratu z porady zástupců redakce listu Jiskra a časopisu Zarja se Struvem zaznamenává průběh tohoto jednání.

Před 21.
prosincom 1900
(3. lednem 1901) Lenin překládá článek H. M. Hyndmana Socialismus, tradeunionismus a politický boj, který dostal od autora prostřednictvím člena petrohradské skupiny Rabočeje znamja V. P. Nogina.

21. prosince
(3. ledna 1901) Lenin v dopise V. P. Noginovi sděluje, že nemůže přijmout návrh M. V. Smirnova (člena skupiny Rabočeje znamja) na vydání svého překladu Kautského knihy Bernstein a sociálně demokratický program, protože jej hodlá tisknout ve vydavatelství Jiskry, a táže se Nogina, zda by se skupina Rabočeje znamja nemohla na tomto vydání alespoň částečně finančně podílet.

Koncem prosince Vychází první číslo celoruského ilegálního marxistického listu Jiskra s Leninovými články Naléhavé úkoly našeho hnutí (úvodník), Čínská válka a Rozkol v zahraničním Svazu ruských sociálních demokratů.

Koncem roku
1900 až začátkem
roku 1901 Lenin pročítá a připravuje k otištění v Jiskře řadu příspěvků, mezi jiným o postavení dělníků a o dělnickém hnutí (v Petrohradě, Moskvě, Rize, na Urale, v Krasnojarsku, Jekatěrinoslavi, Oděse, Kyjevě), o studentském hnutí (v Petrohradě, Moskvě, Kyjevě a Charkově) a rovněž řadu usvědčujících dokumentů (mezi jiným i tajný dokument synodu zakazující sloužit zádušní mše v případě smrti L. N. Tolstého).

1901

V lednu až
březnu Pod Leninovým vedením začínají vyvíjet činnost skupiny pro spolupráci s Jiskrou a její důvěrníci v Rusku (v Petrohradě, Moskvě, Pskově, Poltavě, Samaře, na jihu Ruska aj.).

11. (24.) ledna Lenin v dopise V. P. Noginovi sděluje, že mu posílá první číslo Jiskry, žádá, aby mu o něm napsal svůj

- názor, a táže se ho, zda by se natrvalo ujal převážení literatury do Ruska.
- 17. (30.) ledna** Lenin v dopise G. V. Plechanovovi podrobně sděluje obsah jednání s P. B. Struvem o společném vydávání ilegálního orgánu a kategoricky se vyslovuje pro přerušeni tohoto jednání.
- V lednu** Lenin píše článek Z trestu rukuje 183 vysokoškolských studentů.
- Koncem ledna až začátkem února** Lenin píše tři články: Bij, ale nezabij, Proč urychlovat převratnost doby? a Objektivní statistika pod společným názvem Příležitostné články.
- V první polovině února** Vychází druhé číslo Jiskry, v němž je otištěn Leninův článek Z trestu rukuje 183 vysokoškolských studentů.
- 15.—20. února (28. února až 5. března)** Lenin odjíždí do Prahy a do Vídně, aby zařídil příjezd N. K. Krupské do ciziny. V Praze se seznamuje s českým sociálním demokratem F. Modráčkem, jehož prostřednictvím se zaslala korespondence z Ruska a do Ruska.
- Po 19. únoru (4. březnu)** Lenin píše článek Dělnická strana a rolnictvo.
- Koncem února až v první polovině března** Lenin jedná se sociálním demokratem L. I. Goldmanem, pozvaným z Poltavy, o založení ilegální tiskárny Jiskry v Kišincevě.
- 7. (20.) března** Lenin v dopise P. B. Axelrodovi sděluje, že prohlášení redakce pro první číslo časopisu Zarja, které napsal, Dietzovo vydavatelství odmítlo, protože jsou v něm zmínky o ilegálně vydávané Jiskře.
- 10. (23.) března** Vychází první číslo časopisu Zarja s třemi Leninovými články pod společným názvem Příležitostné články.
- 24. března (6. dubna)** Lenin v dopise V. P. Noginovi děkuje za obšírnou zprávu o prvním čísle časopisu Zarja.
- V březnu** Policejní department zjišťuje, že Jiskru vede Lenin,

a 26. března (8. dubna) navrhuje minskému generálnímu gubernátorovi, „aby dal sledovat kolportáž listu pronikajícího hraničními přechody“.

2. (15.) dubna Lenin navrhuje v dopise Plechanovovi, aby vystoupil s kritikou sborníku Na slavnom postu, který je věnován čtyřicátému výročí činnosti publicisty N. K. Michajlovského; Lenin hodlá vystoupit proti článku V. Černova a Plechanovovi radí, aby podrobil kritice články S. N. Južakova a M. Rafailova.
6. (19.) dubna Lenin prosí v dopise jménem redakce časopisu Zarja C. H. Brantinga (redaktora orgánu švédské sociálně demokratické strany Social-Demokraten), aby mu pomohl navázat spojení se švédskými a finskými sociálními demokraty, od nichž by dostával publicistický materiál pro časopis Zarja a list Jiskra o politické situaci ve Finsku a o boji Finů proti despotismu carského samoděržaví.
8. (21.) dubna Lenin píše dopis Plechanovovi o tom, že je nutné uspořádat v nejbližší době poradu redakce listu Jiskra a časopisu Zarja.
12. (25.) dubna Lenin předkládá skupině Osvobození práce plán sjednocení ruských revolučních sociálně demokratických organizací v Zahraniční lize ruské revoluční sociální demokracie.
14. (27.) dubna Lenin v dopise důvěrnici Jiskry L. N. Radčenkové píše o činnosti zahraniční skupiny Jiskry usilující o to, „aby ruská organizace Jiskry zahrnovala co nejvíce lidí a míst“, a rovněž o tom, že v danou chvíli není žádoucí svolávat II. sjezd SDDSR, jak o to usilovalo Rabočeje dělo bez vědomí organizace Jiskry.
- V polovině dubna Do Mnichova přijíždí N. K. Krupská.
Lenin v dopise S. I. Radčenkovi sděluje, že byly vydány dva prvomájové letáky: leták Jiskry a leták První máj, který vydala redakce Jiskry jménem několika jižních výborů a rovněž jménem organizace Južnyj rabočij a Jiskra. Lenin v dopise M. G. Večeslovovi do Berlína dává pokyn, aby byl kufr s prvomájovými letáky zaslán do Petrohradu (přes Pskov).

19. dubna
(2. května) Vychází třetí číslo Jiskry, v němž je otištěn Leninův článek Dělnická strana a rolnictvo.
- Mezi 24. a 29.
dubnem
(7. a 12.
květnem) Lenin se účastní porady redakce listu Jiskra a časopisu Zarja, na níž je projednáván obsah čísla 2—3 časopisu Zarja, Leninův plán na založení Zahraniční ligy ruské revoluční sociální demokracie a její vzorové stanovy a rovněž návrh skupiny Borba na sjednocení všech ruských sociálně demokratických organizací v zahraničí.
29. dubna
(12. května) V dopise skupině Borba dává Lenin jménem redakce Jiskry souhlas, aby bylo obnoveno jednání o sjednocení zahraničních organizací ruské sociální demokracie a aby byla svolána předběžná konference zástupců všech sociálně demokratických organizací.

OBSAH

Předmluva 7—16

1898

K NAŠÍ STATISTICCE TOVÁREN A ZÁVODŮ.
Nové statistické výkony profesora Karyševa 17—51

RECENZE. A. Bogdanov, *Stručná příručka ekonomické vědy*,
Moskva 1897. Vydalo knihkupectví A. Murinové.
290 stran. Cena 2 ruble 52—60

POZNÁMKA K TEORII TRHŮ (*K polemice pánů*
Tugana-Baranovského a Bulgakova) 61—70

1899

RECENZE. R. Gvozděv, *Kulactví a lichvářství a jejich společenskoekonomický dosah*, Petrohrad 1899. Nákladem N. Garina 71—75

RECENZE. Parvus, *Světový trh a zemědělská krize*. Ekonomické studie. Z němčiny přeložil L. J., Petrohrad 1898. Nakladatel O. N. Popovová (Vzdělávací knihovna, řada 2., č. 2). 142 stran. Cena 40 kop. 76—77

RECENZE. *Obchodní a průmyslové Rusko*. Informativní příručka pro obchodníky a továrníky. Sestaveno za redakce A. A. Blaua, přednosta statistického oddělení odboru pro obchod a manufakturu, Petrohrad 1899. Cena 10 rublů 78—81

JEŠTĚ K TEORII REALIZACE 82—101

RECENZE. Karl Kautsky, *Agrární otázka*. Přehled tendencí moderního zemědělství a agrární politika atd., Stuttgart, Dietz 1899 102—107

KAPITALISMUS V ZEMĚDĚLSTVÍ (<i>O knize Kautského a článku pana Bulgakova</i>)	109—164
Stať první	113
I	114
II	117
III	123
IV	135
V	142
Stať druhá	151
I	151
II	162

RECENZE. Hobson, *Vývoj soudobého kapitalismu*. Překlad z angličtiny, Petrohrad 1898. Vydavatelství O. N. Popovové. Cena 1 rubl 50 kopějek 165—168

ODPOVĚĎ PANU P. NĚŽDANOVVI 169—174

PROTEST RUSKÝCH SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ 175—188

ČLÁNKY PRO LIST RABOČAJA GAZETA	189—210
DOPIS REDAKČNÍ SKUPINĚ	191
NÁŠ PROGRAM	194
NÁŠ NEJBLIŽŠÍ ÚKOL	199
NALÉHAVÁ OTÁZKA	205

RECENZE. Karl Kautsky, *Bernstein a sociálně demokratický program*. Antikritika 211—221

NÁVRH PROGRAMU NAŠÍ STRANY 223—249

ZPĚTNÝ SMĚR V RUSKÉ SOCIÁLNÍ DEMOKRACII 250—281

◊ PODNIKOVÝCH SOUDECH 282—294

◊ STÁVKÁCH 295—304

RECENZE. S. N. Prokopovič, *Dělnické hnutí na Západě* 305—315

K PROFESSION DE FOI 316—326

1900

NÁVRH PROHLÁŠENÍ REDAKCE LISTU
JISKRA A ČASOPISU ZARJA 327—337

JAK JISKRA DIV NEZHASLA 338—356

NÁVRH DOHODY 357

PROHLÁŠENÍ REDAKCE JISKRY 358—363

PŘEDMLUVA K BROŽUŘE MÁJOVÉ DNY
V CHARKOVĚ 364—372

NALÉHAVÉ ÚKOLY NAŠEHO HNUTÍ 373—378

ČÍNSKÁ VÁLKA 379—384

ROZKOL V ZAHRANIČNÍM SVAZU
RUSKÝCH SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ 385—386

ZÁZNAM Z 29. PROSINCE 1900 387—389

1901

K NÁVRHU DOHODY SE STRUDEM 390

Z TRESTU RUKUJE 183
VYSOKOŠKOLSKÝCH STUDENTŮ 391—396

PŘÍLEŽITOSTNÉ ČLÁNKY 397—427

I. Bij, ale nezabij 401

II. Proč urychlovat převratnost doby? 416

III. Objektivní statistika 422

DĚLNICKÁ STRANA A ROLNICTVO 428—436

Seznam dosud nenalezených Leninových prací (1898 až duben 1901)	437—443
Seznam prací, na jejichž redigování se V. I. Lenin podílel	444
Seznam prací, které V. I. Lenin přeložil	445
Poznámky	446—483
Seznam literatury, kterou V. I. Lenin cituje nebo o níž se zmiňuje	484—509
Jmenný rejstřík	510—536
Životopisná data	537—556

V. I. L E N I N

S E B R A N Ě S P I S Y

4

Podle 5. ruského vydání V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, tom 4, Politizdat, Moskva 1976, připraveného Institutem marxismu-leninismu při ÚV KSSS, přeložil kolektiv překladatelů. Kontrolní redaktorka Marie Vondrášková. Odpovědná redaktorka Naďa Stupková. Obálka, vazba a grafická úprava Milan Hegar. Výtvarný redaktor František Kraus. Technická redaktorka Jaroslava Lorenzová. Vydání II. Praha 1980. Vydalo Nakladatelství Svoboda jako svou 4627. publikaci. Vytisklo Rudé právo, tiskařské závody, Praha. Náklad 1—30 000. AA 30,72 (text 29,56, ilustrace 1,16), VA 31,61. Tematická skupina 00/3. Cena brož. výt. 11,10 Kčs, váz. výt. 16,— Kčs. 73/202 -21 -8.5

25 - 105 - 80 Kčs 16,—